مێژووی ئەدەبیاتی جیهان

لە

ڕۆژگاری ڕینیسانسەوە تا سەدەی بیستەم

بوکنەر ب- تراویك/ ت: عربعلي رضائي

وەرگێڕانی لە فارسییەوە
حەمە کەریم عارف

مێژووی ئەدەبیاتی جیهان(بەرگی دووەم)
ن: بوکنەر.ب.تراویك
و: حەمە کەریم عارف
چاپی یەکەم: ٢٠٠٨
دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بەشی یەکەم

ئەدەبیاتی ئیتالیا

((١))

لە سەردەمی رێنیسانسدا Renaissance

(١٣٢١- ١٦٠٠)

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

مێژووی رامیاری ئیتالیای سەدەکانی ١٥،١٤و ١٦ تێکەڵو پێکەڵ و ئاڵۆزە. لە ماوەی ئەم سێ سەد ساڵەدا ئەم نیمچە دورگەیە کەمتر رووی ئارامی بە خۆوە دیتووەو هەرگیز یەکێتیی بەخۆوە نەبینیوە، حکومەتانی چکۆڵە، دەوڵەتی –شارانی بەهێز (کە بە زۆری لە ژێر دەسەڵاتی خانەدانانی بەناوبانگی وەکو مدیچی- Medici لە فلورانس، و ئستە- Este لە فیرارا"١"دا بوون) لەگەڵ شاهانی بێگانەدا بەردەوام لە شەڕو پێکادانداندا بوون. پاپاکانیش لە هەوڵو تەقەلای قایم کردنی حکومەتی دنیایی خۆیاندا بوونو وەکو پاداشتی ئەم هەوڵو تەقەلایانە، لە ساڵی ١٣٠٩دا بارەگای پاپا بۆ ئاڤینیون"٢" گوازرایەوەو بە پشتیوانی پاشای فەرەنسا تا ساڵی ١٣٧٧ لەوێندەر مایەوە. دوای ئەوەی شارل"٣"ی یەکەمی پاشای ئەسپانیا لەشکرکێشییەکی سەرکەوتووانەی کردە سەر ئیتالیاو لە ساڵی ١٥٣٠دا بە ناوی شارلی پێنجەم-ی ئیمپراتۆری مقەدەسی رۆم تاجی لەسەرنا، ئیتالیا هەموو سەربەخۆییەکی خۆی لە دەستداو لەوە بەدواوە، وەکو چۆن هەندێ لە شرۆڤەکارانیش ئاماژەیان بۆ کردووە، ئیتالیا تەنیا ناوەکەی ماوەتەوە.

زۆربەی ئەم بابەتانە بەلای ئارەزوومەندانی ئەدەبیاتەوە بایەخێکی ئەوتۆیان نییە، بە پێچەوانەوە ئەوەی بێ ئەندازە گرینگە ئەو گۆڕانگارییە شارستانیو رۆشبیریو هزریانەیە کە بە رینیسانس ناسراوە، کە لە دەوروبەری ساڵی ١٣٢١دا لە ئیتالیا دەستی پێکردو تا ساڵی ١٦٠٠ درێژەی کێشا.

زاراوەی رینیسانس مانایەکی گەورەتر لەوەی هەبوو کە تەنیا شەوقو تاسەیەك یان جۆش و خرۆشێکی بە کوڵو دڵ بێ بۆ ئەدەبیاتی کلاسیکی یۆنانو لاتین. جول میشلیە، کە بۆ یەکەمجار

ئەم زاراوەیەی بەکار هێناوە "کەشفکردنی جیهان‌و ئادەمیزادی ناو دەنیٚ". جگە لەمە، بە مانای بێدارکردنەوەی هەستی تاکپەروەری‌و بایەخدان بە مەسەلە دنیاییەکانیش دێت.
هەمیشە ئەو بۆچوونە هەبووە کە هەندێك بزاڤ یان رووداوانی (وەکو داهێنانی تەلیسکۆپ) بە هۆکار یا ئەنجامی رینیسانس لە قەڵەم بدەن. لە حاڵێکا بەڕاستی ئەم رووداوانە بە خۆیان بەشێکن لە رەگەزە پێکهێنەرەکانی رینیسانس. وێڕای دژواری –و تەنانەت نالۆجیکی بوونی– ئەم جیا کردنەوەو دابڕاندن کاریانە، دەکرێ ئەم هۆکارانەی خوارەوە وەکو هەندێ رەگەزی بنچینەیی یان فاکتەری کاریگەر لە پەیدا بوون‌و سەرهەڵدانی رینیسانسدا لە قەڵەم بدرێن.

دۆزینەوە جوگرافیاییەکان:

دۆزینەوەکانی مارکوپولو، چەلیپاییەکان، دیاش یان "دیاز(٤)" کولەمب، ڤاسکودیگاما، ماجەلان، و دۆزەرەوەکانی دیکە، بوونە مایەی دوور کەوتنەوە لە تەعەسوب‌و وابەستەگی لەلایەك‌و جۆشدانی تاسەو ئارەزووی وەدەست هێنانی زانیاری‌و هوشیاری پتر، ئاسایش‌و خۆشگوزەرانی ساراسنەکان‌و میللەتانی بێگانەی دی کۆمەڵێك پێوەرو پێوانەی تازەیان بۆ ژیان خستەڕوو. چەق‌و مەڵبەندی جیهان لە میدیترانەوە بۆ ئەملاو ئەولا گواسترایەوە، ئەو نەخشانەی کە بە تلیموس لەمەڕ جیهان نیشانی دان پتر لە بیست ساڵ بوو مەحەکی کار بوون، ئێستا بوو بوون بە ئەوزاری کایەو گەمەی بێ زەرەرو زیان.

دۆزینەوە زانستییەکان:

دۆزینەوەکانی پزیشکی، بیرکاری، فیزیا، و ئەستێران، تێورییەکانی نیوتن دەربارەی یاسای راکێشانی گشتی، و دۆزینەوەکانی گالیلە، کوپرنیکوس، و کەپلەر دەربارەی ئەستێرەو هەساران، هەر هەموویان تەسەورو بۆچوونەکانی سەدەکانی ناڤینیان دەربارەی نەخش‌و رۆڵی مرۆڤ لە جیهاندا، گۆڕی.

داهێنان‌و پەرەسەندنی چاپ:

یوهان گوتنبرگ–ی خەڵکی مانیتس"٥" (١٤٠٠–١٤٦٨) هەمووان بە داهێنەری پیتی چاپی قابیلی گوێزانەوە (لە ئەوروپا) (١٤٤٠– ١٤٥٠)دەزانن، ئەم داهێنانە کردیە کارێك کە کتێبان لە چاو جارانەوە ئاسانترو هەرزانتر بکەونە دەستی خەڵکی، بەمەش رێژەی خوێنەران‌و کتێب خوێنان زۆر چووە سەرێ. فێر بوونی زانست ئەوەندەی دی کەڵکەڵەو ئارەزووی زانستپەروەری لەلای خەڵکی زیاد کردو بەمجۆرە مەیلی لێکۆڵینەوەو توێژینەوەو پرسیاری زیاد کرد. چاپکردنی کتێبی مقەدەس بە زمانانی ناوچەیی‌و خۆماڵی کردییە کارێك کە خەڵکی بۆ

ئامۆژگاری و زانیارییە ئاینییەکان پشت بەخۆ ببەستن و وەکو جاران پابەندی روحانییەکان نەبن، ئەمەش جورئەتی ئازاد ئەندێشی، لەمەڕ بابەتە مەزەبییەکان، بە خەڵکی بەخشی، گشتاندنی خوێندنەوەو کتێب خوێندنەوە، گیانی ئازادیخوازی، لێبوردەیی ئاینی، و روو کردنە فەلسەفەو فەلسەفاندنی بە گەڵ خۆی خست.

کەوتنی قەستەنتەنیە:

کە قەستەنتەنیە لە ساڵی ١٤٥٣دا بە دەستی ترکانی عوسمانلی گیرا، گەلێك لە زانایانی یونانی بۆ ئیتالیا هەڵاتن، و لەوێندەر تاسەو خولیای خەڵکانێکیان سەبارەت بە بەرهەمێن کلاسیکی یۆنانی پەرەپێدا.

هۆمانیزم یا مرۆڤدۆستی:

هومانیزم زاراوەیەکە کە دەقاو دەق بۆ بوژاندنەوەو جۆشدانی ئارەزووی گەڕانەوە بۆ ئەدەبیاتی کۆنی یۆنانی و لاتینی بەکار دەبرێ –لەوەیە لە بنچینەشدا هەر بۆ هەمان مەبەست بەکار هاتبێ. لە ناوەڕاستی سەدەی چواردەیەمدا پترارك و بوکاچۆ دەبن بە پێشەنگ و دامەزرێنەری ئەم گەڕانەوەیە، و کریزولوراس (١٣٥٥– ١٤١٥ن)ی زانای یۆنانی لە ساڵی ١٣٩٧دا ئەقڵگەرایی، کە لە تایبەتمەندییەکانی گیانی یۆنانیە، لە ئیتالیادا بلاودەکاتەوە. ئیدی هۆمانیزم دەبێ بەجۆرە یاخی بوونێك لە ریازەتگەری و چلەکێشی سەدەکانی ناڤین. لەم قۆناغ و سەرو بەندەدا بالاترین نۆڕینی ئەخلاقی ئینکاری هەمیشەیی ویستەکانی کۆمەڵگەو پێداویستییە بەدەنییەکان بووە. مرۆڤ رەشبینانە نۆڕیویەتە ژیان و ژیانی بە کێشمانەکێشێکی ترسناکی نێوان خێرو شەری، زانیوە، و هەموو مەینەتی و بەخت رەشییەکانی جیهانی بەزادەی یەکەمین گوناح"٦" زانیوە. پێی وابووە مرۆڤ تەنیا لە دوای مەرگ دەگاتە کەماڵی مرۆڤانی خۆی و دەگاتە باغی بەهەشت، ئەوەشی تەنیا بۆ تاقمێك بە مومکین زانی مرۆڤی سەدەکانی ناڤین کە مەرگی بە تاقە رێگەی هەڵاتن لە دنیای فانی زانیوە، جەختی لەسەر ئامادەکردنی تویشوو بۆ رێگەی بە هەشت کردۆتەوە.

مرۆڤی رینیسانس. ئەم جەختە لەسەر دۆزو مەسەلەێن دی دەکاتەوە. کەشفکردن و دۆزینەوەی سەرزەمینانی نوێ، کەڵکەڵەی نوێ و ئازادی تازەی کۆمەڵایەتی، رامیاری و ئابووری، و ئاسۆێن هزری تازە، دڵبەندییەکی تازە بۆ مرۆڤ و ئەم جیهانە بەرانبەر بە خواو جیهانی ئاخیرەت لەگەڵ خۆدا دێنێ. مرۆڤ وردە وردە بۆی دەردەکەوێ کە ئەم دنیا جوان و خۆشە، واقیعی و خودا دادییەو وەعدو بەڵێنانی دنیای ئاخیرەت چەند بە ئیحتوباریش بێ. ئەوا خۆشی و شادییە سادەکانی مرۆڤ ئەم دیوی گۆڕ تا رادەیەکی زۆر هەقی رەوای هەوڵ و خەبتینی مرۆڤە. هومانیزم دەکاتە باوەڕ بوونی تەواو بەم هەقە.

کەشفکردنی ئەولەویەتی تاك (لە هۆمانیزمەوە نزیکە، و رەنگە هەر بەشێك بێ لە هۆمانیزم):

لە سەدەکانی ناڤیندا تاکپەروەری‌و ئەولەویەتی تاك لە بەین چوو بوو. بە گوێرەی پرەنسیپ‌و بنچینەکانی کڵێسا، مرۆڤ بوونەوەرێکی گوناحکار بوو و دەبوایە لە خۆ پەرستی پاك ببێتەوە، و بە رێگای عیساو قەدیسان‌و پیاوچاکاندا بڕوات‌و تەرکی نەفسی خۆی بکات. فیودالیزم-ش بانگەشەی بۆ هەمان دیدو بۆچوون دەکرد.
مێژووی رینیسانس مێژووی ژیانەوەی هەقی مەوجودیەتی تاکە -لە زانستدا، لە داهێناندا، لە دۆزینەوەدا، لە هونەردا، لە ئەدەبیات‌و لە ئایندا. رازو نهێنی رینیسانس لەوەدایە کە هەقی مەوجودیەت بە تاك دەدات‌و، تاکپەروەری هێزو نێرویەکی فراوانی- لەواری هزری، مادی‌و هونەریدا- بەرهەم دەهێناو جەختی لەسەر مرۆڤانی مرۆڤ (مرۆڤی جیهانی) دەکردەوە، مرۆڤی زاناو لێهاتوو لە زۆر مەیدانی مرۆڤانی وەکو "دەرباری" کەسایەتییەکی پەند ئامێز بە هەمان ناوەوە لە نووسینی کاستیلیونە، یالیوناردو دافینشی زانا، ئەندازیار، پەیکەرتاش‌و نیگارکێش.

گیانی پرسیارگەری:

مافی مەوجودیەتی تاك‌و تاکپەروەری، زێدەباری ئەوەی گوتمان، مرۆڤی هاندا رێچکەو رێبازو پێوەرو پێوانە قەراردادی‌و تەقلیدیەکان بخەنە بەردەم پرسیارو کۆت‌و زنجیری دەسەڵات بپچڕن. مرۆڤ جارێکی دیکە جۆرئەتی پەیدا کردەوە کە پرسیار بکات‌و هەوڵبدات حەقیقەت‌و راستی بۆ خۆی کەشف بکات. لەوە دەرچوو کوێرانە تیۆرییە کۆنەکان-تیۆری زانستی، هونەری، ئەخلاقی، یا ئاینی قبووڵ بکات. گەشەی بەو رێچکەو میتۆدانە دا کە لەسەر بناغەی دروستی بێ چەندو چوونی هزری رۆنرا بوون، کە باشترین نموونەی ئەمە رەفتاری گالیلەیە لە کاتی دادگایی کردنیا بە تۆمەتی گەندەڵی باوەڕ. گالیلە لە حوزوری دەکاردینال"٧"دا ناچار چۆك دا دەداو حاشا لە باوەڕەکەی خۆی -کە گۆی زەوی چەقی جێگیری جیهان نییە- دەکات، ئەوجا بەدەم هەستانەوە (ئاماژەیەك بۆ زەوی دەکات)و دەبۆڵێنێ: "لەگەڵ هەموو ئەم قسانەشدا، هەر دەسوڕێتەوە".

پەرچەکردارێن ئاینی:

تیۆری میتۆدی تازەی پرسیارگەری، گشتاندنی موتاڵاو کتێب خوێندنەوە (بەتایبەتی خوێندنەوەی کتێبی مقەدەس)، زانست‌و زانیاری تازە دەربارەی دنیا، هومانیزم، ئاگادار بوون لە زانیاریانی کوفر ئامێزو ناڕەزایی لەگەندەڵی ناو کڵێسا- هەر هەموو ئەمانە کردیانە کارێك کە زۆر کەس سەبارەت بە باوەڕی خۆی بە خواو بە پەسلان بە خۆدا بچنەوە.

خەڵکانێك لە مەسیحیەت، هەندێکیان دەچنە ریزی خوانەناسانەوە، چونکە خودایان موشریکان بە پارێزەری نازو نیعمەتو خۆشییەکانی ژیان دەزانن، هەندێکیش تەنیا لە پرسە ئاینییەکان پشت گوێ دەخەن، تاقمێکی دیکەش کە هەست دەکەن هەر هەموو پێوەرو پێوانەکان شێواون و پاداشت تەنیا ئەفسانەیەو بەس، بە ئاشکرا ئاوێتەی کەچڕەوی ئەخلاقی دەبن، ئەمانە هیچ شتێك بە خراپ نازانن– نە توندڕەوی سێکسی، نە حەساسیەت، و نە مرۆڤکوژی. گروپێکی دیکە هەوڵ دەدەن (هەوڵی هەندێ جار ناکام) کە مەسیحیەت دەگەڵ ڕێبازو ڕێچکە تازەکەدا– لە وارێن هونەری، ئەخلاقی و ئاینیدا– بگونجێنن. تاقمی سێیەم لە بەرانبەر کوفر، لیبرالیزم و جەمسەرە توندڕەوەکانی رینیسانسدا یاخی دەبن و بەگژیدا دەچنەوە. لە لای ئەم تاقمە ڕێبازو رەوتی گەڕانەوە بۆ ویژدان پەیدا دەبێ. ئەمانە لە ئیتالیا، ئەسپانیا، و فەرەنسادا کۆمەڵە ریفۆرمێك لە چوارچێوەی کڵێسادا ئەنجام دەدەن. لە ئەڵمانیاو سویسراو هۆڵەنددادا بەد رەفتاری ناو کڵێسا لەگەڵ ئەخلاقدژی و شیریك هومانیستەکاندا، دەبنە فاکتەری سەرهەڵدانی ریفۆرمی ئاینی پروتستانی. کڵێسای کاتولیك وەکو دەزگایەکی خوایی نکۆڵی لێدەکریٰو جەخت لەسەر ویژدانی تاكو تاکپەروەری، پەیوەندی ڕاستەوخۆی مرۆڤ بە خواوە و ئەخلاقیاتی مەسیحی و دەکریٰ.

گیانی رینیسانس لە ئیتالیادا زۆر زوو لە وارو مەیدانە جۆراوجۆرەکاندا خۆی ئاشکرا دەکات. لە مەیدانی زانستدا داڤینشی و گالیلە، لە هونەردا داڤینشی، مایکل"٨" ئانجیلو، روفائیل"٩"، دلسارتو"١٠"، کوردجۆ"١١"، و تینتورتو"١٢". لە حوکمڕانی و سیاسەتدا میکاڤیلی، و لە فەلسەفەدا فیچینو"١٣"، پۆلیتسیانو"١٤"، ومیراندولا"١٥"، ئەمانە تەنیا نموونەیەکن لەو کەسانەی کە ئیتالیا بەهیمەتی ئەوان و لەسەر دەستی ئەوان جارێکی دیکە دەبێتەوە بە مەڵبەندی رۆشنبیری و شارستانیەتی جیهان... یەکێك لەو مەیدانانەی کە ئیتالیاییەکان رابەریتی دەکەن ئەدەبیاتە. لێ ئەم بابەتە شایستەی باسێکی سەربەخۆیە.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

بێگومان لەپاش سەردەمی لاتینی کلاسیك، رینیسانس شکۆدارترین قۆناغ و سەردەمی ئەدەبییە لە ئیتاڵیادا. لەم سەردەمەدا نووسەرانی ئیتالیا لەوارە جۆراوجۆرەکانی ئەدەبدا گەییشتنە لوتکەی گەورەیی و شکۆداری.

بەرجەستەترین پیاوانی ئەدەب لە سەدەی چواردەیەمداو (جگە لە دانتی، کە رەنگە زیاتر سەر بە سەدەکانی ناڤین بێ تا سەردەمی رینیسانس) پترارك و بوکاچو بوون، کە هەردووکیان بەلایەنگرانی پڕ جۆش و خرۆشی بەرهەمی کلاسیکی کۆن و هومانیزم دەژمێردران. شیعری لیریکی پترارك، کورتە چیرۆکە پەخشانی و چیرۆکە شیعرییە درێژەکانی بوکاچوو بوون بە سەر مەشقی شێوازێك لە سەرانسەری ئەورووپادا.

تەقریبەن پاش مردنی بوکاچو، تا ماوەی یەك سەد ساڵ هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی مەزن لە ئیتالیادا پەیدا نەبوو. ئەوەبوو لە نیوەی دووەمی سەدەی پانزەیەمدا لورنتسودو مدیچی"١٦"، کۆمەڵێك زانا، فەیلەسوف، و شاعیری مەزنی لە دەوری خۆی خڕکردەوەو چالاکی ئەدەبی گیانی وەبەر هاتەوەو بوژایەوە. یەکێك لە شاعیرانی ئەم گروپە لویجی پولچییە، کە رۆمانسی شیعری (مورگانتە ماجورە)ی نووسی، پاشان دوو بەیتی دیکە بە هەمان شێوەو فۆرم نووسران، یەکێکیان (ئورلاندوی ئاشق) بوو لەلایەن ماتیوبویاردو، ودووەمیان (ئورلاندوی تورە) بوو لەلایەن لودوویکوئاریو-ەوە.

یاکوپوساناتنسارو رۆمانسی شوانکارەیی "ئارکادیا"ی نووسی کە کارێکی زۆری کردە سەر ئەدەبیاتی ئەسپانیایی، فەرەنساوی‌و ئینگلیزی.

دیارترین بەرهەمی ئەدەبی سەدەی شانزەیەم بە پەخشانەو لە قاڵب‌و فۆرمی داستاندایە (مەلحەمە). نیکولای میکاڤیلی، (میر)ی نووسی کە لە مەیدانی زانستێن رامیاریدا بەڵگەنامەیەکی بەنرخە، بالدارە کاستیلیونە کتێبی (دەرباری) نووسی کە وێنەیەکە لەمەڕ ژیانی یوتوپیایی رینیسانس دەگەڵ هونەرە جوانەکاندا، بتونوتوچلینی، ئوتوبیوگرافیە بەناوبانگەکەی نووسی، و تورکواتوتاسو، داستانی رۆمانتیکی (ئورشەلیمی ئازاد)ی نووسی.

شایەنی باسەکە دوو جۆرە پەخشانی دیکەش لە سەردەمی رینیسانس-ی ئیتالیادا هاتە ئاراوە. جۆری یەکەمیان نۆڤیلا- novella، یان چیرۆکی کورتی پەخشانە. بوکاچو دیکامرون (دەوروبەری ١٣٥٣) نووسینی کورتە چیرۆکی دەست پێکردو، و پاشان چەندین کۆمەڵە چیرۆکی گرینگ‌و کاریگەر هاتنەنووسین لەوانە: گێلە (١٣٧٨- ١٣٨٠) لە نووسینی جوڤانی فیورنیتنو"١٧"، چیرۆکەکانی فرانکوساکیتی"١٨" (١٣٨٨- ١٣٩٥). (وردە چیرۆك) ١٤٧٦ لە نووسینی سالرنیتانوماسوچو، چیرۆکەکانی ماتیوباندولو"١٩" (١٥٥٤). (سەد چیرۆك- ١٥٦٥) لە نووسینی جیرالدی"٢٠" چینتیو، و زۆر چیرۆکێن دیکە.

جۆری دووەمیان شانۆنامە بوو. هەر چەند شانۆنامانی ئیتالیایی سەردەمی رینیسانس لە ئاستی شانۆنامانی ئینگلیستان‌و ئەسپانیادا نیە، بەڵام تراجیدیا، کۆمیدیاو شانۆنامانی شوانکارەیی لەخۆ گرتووە..

سەرمەشقی تراجیدیایەکان نموونەکانی سنکایە، و بەشێوەیەکی گشتی لاوازن، هەندێ لە کۆمیدیایەکان هاماج‌و کەش‌و هەوای بەرهەمەکانی پلاوتوس‌و ترنس-یان هەیە، بە ناوبانگترین نووسەرانی ئەم بوارەش ئاریوستو و ماکیاڤلی-ن.

شانۆنامەی شوانکارەیی، جۆرێکی تازە بوو کە تاسوو گوارینی نووسیان.. لە ئەنجامدا چوارەمین جۆرە شانۆنامە واتە (کۆمیدیا دل ئارتە) هاتە ئاراوە کە کۆمیدیایەکی نا فەرمییەو ئەکتەران زیاتر خۆڕسکانەو بەشێوەی ئیرتیجالی دیمەنەکان دەخوڵقێنن.

<u>پترارك:</u>

فرانسیس پترارك (فرانچسکو پترارکا، ١٣٠٤-١٣٧٤) ((یەکەمین مرۆڤی سەردەمی تازە))ی پێگوتراوە.لە ئاراتسو"٢١"، لە خێزانێکی فلورانسی نەفی کراو لە دایك بووە. ئەم خێزانە لە ساڵی ١٣١٣ دا بۆ ئاڤینیون"٢٢"- ی باشوری فەرەنسا کۆچ دەکات، و لەوێ فرانسیس-ی چکۆلە دەچێتە بەر خوێندنی سەرەتایی. پترارك لە ساڵی ١٣١٩دا دەست بە خوێندنی ماف دەکات، هەوەڵجار لە زانکۆی مون"٢٣" پلیە، و پاشان لە زانکۆی بولونیا"٢٤"(١٣٢٣-١٣٢٦) لە ساڵی ١٣٢٦دا باوکی دەمریت، و نا دروستی دەستەی ئەمینداراني بەڕێوەبەری موڵکان، پترارك دووچاری دەستکورتی دەکەن، و لە پێناوی ژیان و گوزەراندا دامەزراندنی ڕێورەسمی تەقدیسی کەشیشان هەڵدەبژێرێ. دوای ماوەیەکی کەم قەوماوێك روو دەدا کە سەرانسەری ژیانی پترارك دەگۆڕێ. لە شەشەمی مانگی چواری ١٣٢٧دا لە کڵێسای سانتا کلارای ئاڤینیوندا بۆ یەکەمجار چاوی بە خات لایورا دەکەوێ، و شەیدای سەروسیمای جوانی ئەو دەبێ. لایورا تاوەکو مردنیشی لە ١٣٤٨/٤/٦داو تا دە ساڵ لەوە دواتریش، هەر مایەی ستایشی شاعیر دەبێ و دەبێ سەرچاوەی بەرزترین سەرۆو ئیلهامی شاعیرانەی ئەو.

پترارك لە ساڵی ١٣٢٨دا پەیوەندی خۆی دەگەڵ جاکوموکولونادا، کە لە بۆلونیا ناسی بووی، تازە دەکاتەوە. کولونا-یەکان لە ماڵباتە بە دەسەلات و دەست ڕۆیەکانی روم بوون، و خودی جاکومو کەشیشباشی کڵێسای گەورەی لومبە"٢٥" بوو. سەفەری پترارك لەگەڵ جاکومو بۆ تولوز لە ساڵی ١٣٣٠دا، دەبێتە مایەی ئاشنایی وی دەگەڵ تروبادورەکاندا، و ئەم ئاشنا بوونەش کار دەکاتە سەر شیعری پترارك.

ئەندامانی ماڵباتی کولونا پەنای ئەم شاعیرە لاوە دەدەن و دەسەلاتی خۆیان بۆ پشتیوانی لە چالاکییە ئەدەبی و هونەرییەکانی وی دەخەنە گەڕ، پترارك بۆ ماوەیەك دەبێ بە ئەندامی ماڵباتی کاردینال جوڤانی کولونا-ی برای جاکومو.

پترارك پاش گەڕان و سەفەرێکی زۆر (بۆ پاریس، هوڵەندا، کولونی، ئاردن، روم، پراگ، و دەریای مانش)، لە ساڵانی ١٣٣٧- ١٣٥٣دا لە ڤوکلوز"٢٦" دەمێنێتەوە. لەم ساڵانەدا وەکو زانا، رەخنەگر، و شاعیر موریدو پەیڕەوانێکی زۆر پەیدا دەکات، و فەخرو شانازی فرە بە دەست دێنێ.

لە هەموویان گرنگتر پایەی میری شاعیرانی"٢٧" روم لە ساڵی ١٣٤١دا دەبێ پترارك لە چالاکیانی رامیاری جۆراو جۆرشدا بەشداری دەکات، و تەنانەت پشتیوانی لە چالاکییە ناکامەکانی کولادا رینسی"٢٨" (١٣٤٢- ١٣٤٨)ی کۆماریخوازیش دەکات. لە ساڵی ١٣٥٠دا دۆستایەتی پترارك و بوکاچو دەست پێدەکات و تا کۆتایی تەمەنی شاعیر بەردەوام دەبێ.

پترارك لە ساڵی ١٣٥٣دا لە ڤوکلوز بار دەکات و بۆ ئیتالیا دەگەڕێتەوە. لەمە بەدواوە لە شارانی جیاوازدا دەژی: میلان ١٣٥٧- ١٣٦٢، ڤینیسیا ١٣٦٢- ١٣٦٧، پادوا ١٣٦٧- ١٣٦٩، و ئاراکوا ١٣٦٩- ١٣٧٤. سەرەنجام، لە ١٣٧٤/٧/١٨دا پترارك لە کتێبخانەکەیدا بە مردوویەتی دەدۆزنەوە، کە سەری بەسەر کتێبێك دا شۆڕ بوو بووەوە.

بەرهەمەکانی پترارك:

ناوبانگی پترارك وەکو دانەر دەگەڕێتەوە بۆ دەفتەرە شیعرییە ئیتالیاییەکانی، واتە بۆ (کتێبی گۆرانیان) ئەم کتێبە نزیکەی بیست یەکی کۆی دانراوو نووسراوەکانی پترارك-ی لە خۆ دەگرێ کە زۆربەی هەرە زۆری بە لاتینییە. پترارك بە خۆیشی بەرهەمە لاتینییەکانی خۆی زۆر پێ پەسند ترە، لە بەرهەمە ئیتالیاییەکانی- کە لە هەندێ وردە ئاماژاندا بە "وردەواڵە"و "گەوجە گەوجی لاوێتی" یان ناو دەبات. ئەمڕۆکە ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەرهەمە لاتینییەکانی پترارك دەخوێنرێنەوە، کە ئەوانەش پتر ئوتوبیۆگرافی و بەرهەمی مێژوویین.

بەرهەمە لاتینییەکانی پترارك:

((ئەفریقیا)):

لە ساڵی ١٣٣٧دا دەستی پێکردووەو لە دەوروبەری ساڵی ١٣٤٧دا تەواوی کردووە، بەیتێکی داستانی (مەلحەمی) درێژە دەربارەی شەڕو قەرقەشەی نێوان روم و کار"٢٩"تاژەی کۆن. قارەمانی ئەم داستانە سکیپیو (سی پیون) ئافریکانوس"٣٠"-ە. ئەم داستانە رەنگدانەوەی دڵبەندی پترارك-ە بە رۆژگاری کۆن، و باوەڕی وی بە ئایندەی روم. پترارك ئەم (بەیتی ئەفریقیا)یە بە شاکاری خۆی دەژمێرێ، بەڵام زۆربەی خوێنەرانی بە بەرهەمێکی ساردو سڕو تاقەتبەری دەزانن.

((نامەکان)):

ئەم بەرهەمە کۆمەڵە نامەیەکی یەجگار زۆرە کە -خودی شاعیر ٣٤٧ نامەیانی کۆکردۆتەوەو ١٣٦٥ نامەشیان لەلایەن کۆکەرەوان و ئامادەکارانی دواترەوە کۆ کراونەتەوە- کە وێنەیەکی وردە لەمەڕ پترارك و رۆژگارو سەردەمی وی. زۆربەی ئەم نامانە ئاراستەی گەورە پیاوان و پایەدارانی وەختە -وەکو پاپایان، ئیمپراتۆران، و کەشیشباشیان (اسقف)- رەنگە گرنگترین بەشی ئەم نامانە "نامە بۆ داهاتووان" بێ، کە ئوتوبیوگرافییەکی تەواو نەکراوە، و تەسەوری پترارك- بۆ نەوەکانی ئایندەو داهاتوو -وەکو پترارك کە خۆی ویستوویەتی- نیشان دەدا.

"گریزلدا" (دەوروبەری ١٣٧٣):

ئەمە وەرگێڕانی چیرۆکی بەناوبانگی گریزلدای بە سەبرە، کە لە کۆمەڵەی دیکامیرۆنی بەرهەمی بوکاچووەوە وەریگێڕاوە... ئەم وەرگێڕانەی پترارك کاری کردۆتە سەر چاسرو ئیلهام بەخشی (چیرۆکی فەرمانبەر) بووە.

بەرهەمە ئیتالیاییەکانی پترارك:

"کتێبی گۆرانیان" لە ماوەی ساڵانی ١٣٢٧- ١٣٧٣دا گوتراوە". دەستنووسی ئەم بەرهەمە لە ساڵی ١٣٧٣دا بۆ پاندولفو مالاتستا-ی لۆردی پسارو دەنێردرێ. بریتییە لە ٣٦٧ شیعر، ٣١٧ غەزەل "سۆناتە"، ٢٩ چامە، نۆ شیعری بەزمی (حەماسی)، حەوت گۆرانی، چوار شیعری لیریکیو، بەیتێك بەناوی "سەرکەوتنەکان"و... ئەم شیعرانە بە ئاشکرا کاریگەریو سێبەری شاعیرانی لاتینی کلاسیك، تروبادورەکان، شاعیرانی ئیتالیایی ئاخرو ئوخری سەدەکانی ناڤینی پێوە دیارە، بە تایبەتی هی دانتیو کاڤالکانتی.
سەرچاوەی هەر هەموو شیعرەکانی (کتێبی گۆرانیان) جگە لە ٣٥ غەزەل و پێنج قەسیدەی، دەگەڕێتەوە بۆ ڤیانی پترارك دەرهەق بەلایورا، ئامادەکارانی سەدەی شانزەیەم ئەم بەرهەمەیان بەسەر دوو بەشدا دابەش کردووە:
بەشی یەکەم کە ٢٦٦ هۆزانە، لە سەردەمی ژیانی لایورادا گوتراوە، و بەشی دووەم پاش مردنی لایورا گوتراوە. ئەو شیعرانە، کە باسی لایورا دەکەن، ناو ناوە ((کورتە ئەنسکلوپیدیایەکی هەستو سۆز)). ئەم شیعرانە دەچنە ناو ئاقاری سەرانسەری جیهانی هەستو سۆزی بابایەکی ئاشقەوە، لە لوتکەی ژیانو غرووڕەوە تا قوڵایی نا ئومیدییەکانی ئەو ئاشقە. لەم شیعرانەدا تەنیا یەك شت باس ناکرێ: ئەویش ویساڵی بەدە نییە، ئەستەمە کە بتوانرێ کاروانی ئەڤینی پترارك پەیگیری بکرێ -ئەو کاروانەی کە زناكو نیشانەی ئەو باڵابوونە بەردەوامەی هەستە. لە سەرەتاوە سکاڵا و گازاندە و بێتاقەتی ئاشقێکی بێ پەروا دەگاتە گوێ.
پاشان پاکی لایورا ئارامی بە شاعیر دەبەخشێتو دەکەوێتە ستایش و پەسندی وی، ئەوسا پەی بەوە دەبات کە ئەڤینی لایورا، بەرزی کردۆتەوەو هەوڵدەدا کە خۆی بکات شایستەی ئەشقی ئەو، لەو شیعرانەشدا کە پاش مەرگی لایورا گوتراون هەمان ڕێبازو ڕێچکە بەدی دەکرێت، لایورا، وەکو بیاتریچەی دانتی، ڕەمزو ڕێنوێنی ڤیانی خواییە، بەڵام ڤیانی دانتی بۆ بیاتریچە تا سەر هەر ئاسمانیو یوتوبیاییە، بەڵام هەستو سۆزی پترارك (بەتایبەتی لە شیعرەکانی هەوەڵیدا) هەندێ جار بە ئاشکرا بەدەنییە، و وێنەی لایورا زۆر مرۆڤانی ترە لە سیماو کەسایەتی بیاتریچە.
"کتێبی گۆرانیان" بە "بەیتی سەرکەوتنەکان" کۆتایی دێت، کە بریتییە لە کۆی شەش شیعری مەجازی لە قاڵبی ترزاریما"٣١"دا. لەم بەیتەدا، ئەڤین پەیتا پەیتا بەسەر پتراركدا سەر دەکەوێ، پاکیو بێگەردی لایورا بەسەر ئەڤیندا، مەرگ بەسەر لایوردا، شۆرەت بەسەر مەرگدا، زەمان بەسەر شۆرەتدا، و ئەبەدییەت بەسەر زەماندا.

سی و پێنج شیعری (کتێبی گۆرانیان) کە پەیوەندییان بەسەر بوری ڤیانی پترارک-ەوە نییە، نێوەڕۆکی جۆراوجۆر لە خۆ دەگرن، هەندێکیان شەخسییە، هەندێکیان خۆماڵی و ناوچەیی، و ژمارەیەکیان ئاینی و مەزەبین، هەڵبەتە سێ شیعری ناو ئەم کۆ شیعرە لە هەر هەموو شیعرەکانی دی بەناوبانگترن کە بریتیین لە: ١- "روحی هەڵبژاردە! کە جووڵە دەخاتە بەر جەستەی مردوو" ئەمە سروودێکی نیشتمانییە روو لە هەندێ رابەرانی بەرجەستەی سیاسییە، کە رەنگە یەکێك لەوانە ئەندامێکی ماڵباتی کولوناکان بێ یا بیوزونەدا گوبییو-ی سیناتۆری رومی بێ. ٢- "ئیتالیای من" کە ئەمەشیان سروودێکی نیشتمانییە. ٣- "ئەی مریەمی مقەدەس"، کە بەڕای مکولی "رەنگە جوانترین سروودی پاڕانەوەی جیهان" بێ.

<u>کورتەیەکی ئەو رەخنانەی لە پترارك گیراون:</u>

جیهان لە دوو رووەوە قەرزاربارى پترارکە: یەکەم پترارك-ی هومانیست، و دووەم، پترارك-ی شاعیر، و ئەستەمە بتوانرێ بگوترێ کە کام قەرزەیان قورسترە.

پترارك نەك هەر بە یەکەمین مرۆڤی سەردەمی تازە ناو دەبرێ، بەڵکو بە یەکەمین هومانیست، یەکەمین سوڵتانی باڵادەستی ئەدەبیاتی سەردەمی تازە، بە پێشەنگی بوژانەوەی رۆشنبیریی "کلاسیك"و بە دامەزرێنەری شارستانیەتی چەرخی تازەش دەژمێردرێ، جدییەتی و هەوڵی وی لە واری هونەردا، خەم خۆری و پەرۆشی و شەیدایی وی بۆ ئەدەبیاتی یۆنانی و لاتینی، و دڵبەندی وی بەزانستەوە کردیانە کارێك کە زۆربەی زانایان بەیەك دەنگ رایبگەیەنن کە پترارك لە هەر مرۆڤێکی دیکە پتر دەوری لە سەرهەڵدان و پەیدا بوونی رینیسانسدا دیتووە.

لێ پترارك لەواری هونەرمەندیشدا هەر نەمرە، گەلێك لە شیعرەکانی "کتێبی گۆرانیان" بوون بە زینەت و زینەتبەخشی دیوانە شیعرییە لیریکییە گەورەکانی جیهان. بێگومان شیعرەکانی پترارك کەم و کوڕی خۆیانیش هەیە. کێش و قافیەیان زۆر دووبارە دەبێتەوە، هەندێ جار بۆنەی وتنی غەزەلێك هێندە سواو پڕ درێژدادرییە لە تۆ وایە شاعیر لە بری ئەوەی ئیلهام لە ئەڤینەوە وەربگرێ، تەنیا شەیداو هەلۆدای رستەو دەستەواژە بازی وەستایانە بووە. وەکو یەکێك لە رەخنەگرەکان دەڵێت: "شیعرەکانی پترارك لەوپەڕی جوانیدان -یا بەلای کەمەوە جوانن- بەڵام زیاتر لە ئاستی قسەی ئاشق پیشەکانە نەك خودی ئەشق، و زۆرجار وشەبازی و نوکتەبێژییە.

"بە قەولی گابریل هارڤی" هیچ نییە جگە لە تەنزو سوعبەتی رێك و پێك و ناسکی رازاوە".

تۆژەرێکی دیکە دەڵێت: "هەر ئەم ناسکی و رازاوەییەیە کە لەگەڵ هەست و سۆزی واقیعیدا نەبان و ناتەبا دەنوێنێ٧".

رەخنەگرانی دیکە زیاتر ستایشکاری پترارك بوون، بەو رادەیەی کە کەسێکی وەکو ئورت دەڵێت: "پترارك مرۆڤێکی گەورەیە و شاعیرێکی گەورەیە کە بە باشترین شیعری دەبێ بە هاوسەنگ و هاوتای سوڵتانانی شیعر" و جوزیف ئوسلندەر، کە یەکێکە لە وەرگێڕە هەرە باشەکانی پترارك، بە دڵنیاییەوە دەڵێت : "غەزەلەکانی پترارك دەربارەی ژیان و دەربارەی مەرگی لایورا وێنەیەکی

بێ هاوتا لە رووی کەماڵو هەمە جۆرییەوە نیشاندەدەن، و بێگومان دەچنە ریزی شیعرە زیندووەکانی مێژووی غەزەلخوانی جیهانەوە".

کاریگەری پترارک:

پترارک، لە هەر هەموو ئەو شاعیرانەی کە بە زمانی ئیتالیایی شیعریان گوتووە، پتر کاری کردووەتە سەر ئەدەبیاتی قۆناغی دوای خۆی. ئەو داهێنەری سۆناتە (غەزەل) نییە بەڵام دەیگەیەنێتە لوتکەی کەماڵو لە نێو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، وەکو بەراورد کراوە تەنیا لە ئەوروپای رۆژئاوادا لە سەدی شانزەیەمدا پتر لە سێ سەد هەزار غەزەل گوتراوە کە شایەتییەکی زیندووە بۆ کاریگەری ئەو بزاڤەی کە بە پترارک گەرایی ناسراوە. ئەم بزاڤە (لە ئیتالیا، پرتوغال، فەرەنسا، ئەسپانیاو ئینگلیستان)دا بە شێوەی پترارک-ی، دەکەوێتە ستایشی ئەڤینی مەیلەو ئەفلاتونی، خواستنو رەگەزدۆزی بەکاردێنێ، تاسەو لەزەتی بەدەنی دەرهەق بە خانمانی داوێنپاك یان ناڕازی (ژنانی شوودار) رەفز دەکاتەوە. بوکاچو، رونسار، دوبلیە، چاسر، وایت، سوری، سیدنی، سپنسرو شەکسپیر لەو شاعیرانەن کە بە قوڵی لە ژێر کاریگەری پترارکدا بوون.

بۆکاچۆ

جوڤانی بوکاچۆ (١٣١٣- ١٣٧٥)ی گەورەترین چیرۆکبێژی جیهان، پێدەچێ لە پاریس هاتبێتە دنیاوە، بۆکاچۆ فەرزەنی حەرامزادەی بازرگانێکی مەیلەو دەوڵەمەندی خەڵکی شارۆچکەی چرتالدۆ-ی نزیکی فلورانسایە، دایکی (بەڕای زۆربەی ژیاننامەنووسان) ژنێکی فەرەنساوییە بە نێوی جان. کاتێ جوڤانی دەگاتە دوانزەساڵی، بابی بە مەبەستی فێربوونی کار دەینێرێتە لای کابرایەکی بازرگان لە ناپولی. بۆکاچۆ پاش شەش ساڵ، ئەم کارە ناسازە لەگەڵ زەوقیدا تەرك دەکاتو دەست بە خوێندنی قانون دەکات، کە ئەم کارەشی بەدڵ نابێ، بەڵام شەش ساڵێك درێژە بە خوێندن دەدات، ئەم دوازدە ساڵەی کە لە شاری پر جمو جۆڵی (شارویبر"٣٣")دا بە سەری دەبات، رەنگە خۆشترین ساڵانی عومری بۆکاچو بووبێ. بۆکاچۆ لە چینی باڵای کۆمەڵگەدا دەگیرسێتەوەو لە ساڵی ١٣٣٣دا پەیوەندییەکی حەرام لەگەڵ ماریاداکینو-ی کیژی حەرامزادەی خودی شابیردا دەبەستێ، ماریا (کە بۆکاچۆ فیامیتا، یا شولەی بچووك-ی ناو دەنێ) وەکو بیاتریچەی دانتیو لایورا-ی پترارك، هاوسەری هەیەو دەبێتە مایەو سەرچاوەی گەلێك لەبەرهەمەکانی بۆکاچۆ. بۆکاچۆ بە خۆی دەیگێڕێتەوە کە پاش یەك ساڵ لە پەیوەندی دڵداری ئەم دووە، ماریا-ی هەوەسباز واز لە بۆکاچۆ دێنێو حەز لە پیاوێکی دیکە دەکات.
بۆکاچۆ لە ساڵی ١٣٣٨دا بە هۆی هەندێ تەنگوچەڵەمەی دارایی بابییەوە، ناچارو بەنە بە دڵی بۆ چرتالدو دەگەڕێتەوە. لەم شارەدا خوو دەداتە ئەدەبیات، و ئەدەبیاتو عەشقی فیامیتا دەبن بە هەوێنی ژیانی لە ناپولیدا. لە ماوەی ئەو دە ساڵەدا کە لە ناپولی دەگوزەرێ، بۆکاچۆ دەبێ بە

نووسـەرێکی پـڕ بەرهـەم و زۆر زوو نـاوی دەکەوێتـە سـەر زاران و هـەموو کـۆڕو ئەنجوومەنـەکان دەعـوەتی دەکـەن. ئـەکادیمیای فلۆرانسـا بـە بۆنـەی دانـی کورسـی مامۆسـتایەتی بـە پـترارك (کـە بۆکاچۆ سـاڵی رابـردوو ئاشـنایەتی دەگـەڵ پەیـدا کردبـوو) لـە سـاڵی ١٣٥١دا دەعـوەتی دەکـەن – هەڵبەتە پترارك–ش کورسییەکە قەبوڵ ناکات. دۆستایەتی ئەم جووتە شاعیرە تاکو مردنی پترارك (لە ساڵی ١٣٧٤دا) بەردەوام دەبێ.

بۆکاچۆ لـە دوا سـاڵەکانی تەمەنیـدا گیرۆدەی دەسـتکورتی و داتـەپینی جەسـتەیی، و نیگـەرانی دەربـارەی پرسـە ئاینیـەکان دەبـێ. لـە سـاڵ ی١٣٦٢دا ئاگادارکردنەوەیـەکی قەشـەیەکی لەسـەرە مەرگا، بوکاچۆ هان دەدا هـەموو بەرهەمـە نـە مەزەبییـەکانی بسـوتێنێ، لـێ پـترارك بەنامەیـەك لـەو کـارەی ژێـوان دەکاتـەوە، بۆکاچـۆ لـە دوو سـاڵی کۆتـایی تەمەنیـدا بـۆ زانکـۆی فلـۆرانس دەعـوت دەکرێ تـا محـازەرە دەربـارەی دانـتی بڵێتـەوە، و ئیـدی تـۆزێ دەبوژێتـەوە. بۆکاچۆ لـە جرتالـدۆ کۆچی دوایی دەکات.

<u>بەرهەمەکانی بۆکاچۆ:</u>

وێڕای ئـەم راسـتییەی کـە دانـتی و بۆکاچـۆ لـە رووی تـەبع و تەبیعـەت و میتـۆدو رێبـازی هزرییـەوە رێـك پێچـەوانەی یـەکتری بـوون، بۆکاچـۆ هەمیشـە دانـتی بـە مامۆسـتای خـۆی دەزانـی، و رێـزی پـترارك–یشـی وەکـو دانـتی دەگـرت، بۆکاچـۆ لـە ژێـر کاریگـەری سیسـرون، ڤێرجیـل، جوڤنـال، ئـاپۆلیوس، بنوادوسـنت، مـور، گوئیـدو دلاکولونـا، و چیرۆك و رۆمـانس و فابیلۆکـانی سـەدەکانی ناڤیندا بووە.

بۆکاچۆ، هەر چەندە بە چیرۆکبێژی ناسراوە، بەڵام زۆر بەستەی شوانکارەیی، غـەزەل، رۆمانسـێن پەخشـان و رۆمانسـی شـیعری، و یـەك بـەیتی داسـتانی، چـەند ژیاننامەیـەك و بەرهـەمێکی تـەنز ئامێزیشی نووسیوە. هەندێ لە بەرهەمەکانی بەزمانی ئیتالیایین و هەندێکیان بە زمانی لاتینییە.

<u>پەخشانی ئیتالیایی:</u>

<u>((فیلوکولویا فیلوکوپو)) (١٣٣٣):</u>

ئەمـە یەکـەمین بەرهـەمی بەرجەسـتەی بۆکاچۆیـە کـە بـە گوتـەی خـۆی لەسـەر داوای ماریـا داکینـو نووسیوویەتی. ئەم رۆمانسە (چیرۆکی دڵداری و سەرکێشی) درێژە (حەوت کتێبە) لەسەر بناغەی چیرۆکی شیعری "فلوروبلانشفلور" رۆنراوە کە بەیتێکی سەدەکانی ناڤینە، بۆکاچۆ ئەم چیرۆکە کۆنـەی لـە فـۆرم و قـاڵبێکی تـازەدا، کـە لەگـەڵ سـەلیقەو زەوقـی نـاپول–ی سـەردەمی رینیسانسـدا بگونجێت، داڕشتووەتەوە.

بۆکاچۆ هاتووە کۆمەڵێك کاراکتـەری نـوێ، رووداوی تـازە، و وەسـفی تـازەی بـۆ چیرۆکی نێوبراو زیاد کردووە، کاراکتەرسازی چیرۆکەکە نالوژیکییـەو شـێوازەکەی دەسـتکردو تاقەتبـەرەو پـڕە لـە سنعەتی رەوانبێژی و جوانکاری. ئەم رۆمانسە (چیرۆك) بۆ خوێنـەری ئاسـایی ناکاتـە هـیچ، بـەڵام

بەلای ئەهلی هونەرەوە، یەکەمین بەرهەمی جددی بۆکاچۆیە کە بە پەخشانێکی سفتو رازاوەو پڕ لە هونەری جوانکاری داڕێژراوە. ئەم چیرۆکە کارێکی کردۆتە سەر چاسر.

<u>((فیامیتا)) ١٣٤١:</u>

بۆکاچۆ بەم چیرۆکە لە رۆمانسەوە بەرەو رۆمانی سایکۆلۆژی هەنگاو دەنێ. فیامیتا بە خۆی چیرۆكو سەربوری خۆی دەگێڕێتەوە: پانفیلو-ی ئاشقی فیامیتا، بە ویستی بابی، بە ناچاری دەست لە فیامیتا هەڵدەگرێ.
فیامیتا بێهودە چاوەنۆڕی گەڕانەوەی دەکاتو تەنانەت بیر لە خۆ کوژی دەکاتەوە. مێردەکەی فیامیتا ماوەیەك دەیباتە سەفەرو گەڕان، بەڵام سوودی نابێ، فیامیتا دەگەڕێتەوەو هەر دڵی تەنگە، تا لە سەرەنجامدا دەگاتە قەناعەت کە ئەو تاقە ژنێك نییە کە ئەم جۆرە جەفایە دەکێشێت، و ئەم بیرە سوکنایی دەداتێ.

<u>((چیرۆکی شوانکارەیی ئامیتو)) (١٣٤٣):</u>

پەخشانە چیرۆکێکی مەجازییە کە بە شیعر رازاوەتەوە، لیبیا-ی پەری دەریایی، ئاشقە راوچییەکەی خۆی بە دەستەیەك پەرییانی دەریایی دەناسێنێ، و هەر کەسەو بە نۆرە سەربوری ئاشقێنی خۆی دەگێڕێتەوە. هەنگێ دەردەکەوێ کە پەرییان رەمزی پاکداوێنیینو مێردو ئاشقانی وان رەمزی نزمین، ئەم بەرهەمە هەوڵێکی ناکامە لەواری لێکدانو تێهەڵکێش کردنی چیرۆکی شوانکارەییو مەجازی، ئەفسانەی کوفر ئامێزو ئەخلاقی مەسیحی کە پێکڤە هەڵناکەن.
بە هەر حاڵ ئامیتو لەلایەنی هونەرییەوە سەرکەوتوو نییە، بەڵام لە رووی مێژووییەوە وەکو یەکەمین رۆمانسی شوانکارەیی نوێ، وەکو هەنگاوێك بەرەو فۆرمو قاڵبی چیرۆکبێژی سەرکەوتووی دکامیرون بایەخی خۆی هەیە. ئەم چیرۆکە کاری کردووەتە سەر سانتسارو و گوارینی.

<u>"دکامیرون" (١٣٤٨- ١٣٥٣):</u>

شاکاری بۆکاچۆیە، ئەم کۆی سەد چیرۆکی هاوپەیوەستە لە یەك چوار چێوەدا.

<u>نەخشە:</u>

پێشەکی کتێبەکە باسی ئەوە دەکات کە چۆن حەوت خانمی لاوو سێ پیاوی گەنج لە ترسی تاعونی ساڵی ١٣٤٨ی فلورەنسا بۆ دەرێی شار هەڵدێن. ئەم دە لاوە لە ماڵە هاوینەی یەکێك

لەوان دەگێرسێنەوەو لەوێندەر بۆ کات بەسەر بردن تا ماوەی دە ڕۆژان حیکایەتان دەگێڕنەوە، بەمجۆرە هەر ڕۆژەی یەکێکیان حیکایەتێك دەگێڕێتەوە. لە ڕۆژی یەکەمدا هیچ بەرنامەیەکیان نابێ، بەڵام هەر چیرۆکێك، چیرۆکێکی دی لێدەبێتەوە، بە جۆرێ کە لە کوتایی هەر نۆرە چیرۆکبێژییەك بۆیان دەردەکەوێ کە چیرۆکەکانیانی ئەو ڕۆژەیان بە دەوری تەوەری یەك ناوەڕۆکدا –لە خەتەر خەلەسین– سوڕاوەتەوە. لەوە بە دواوە لەسەر پێشنیازی ڕێبەری نا فەرمی جماعەتەکە، کۆمەڵێك ناوەڕۆکی تایبەتی بۆ ڕۆژانی داهاتوو هەڵدەبژێرن.

ڕۆژی نۆیەم –کە بەبێ ناوەڕۆك ماوەتەوە– لایەنی ڕیز پەڕی هەس– نێوەڕۆکە هەڵبژێردراوەکان بۆ ڕۆژانی داهاتوو بەمجۆرەن: (٢) بەختی بەد بەجۆرێکی چاوەنۆڕنەکراو باش بوو. (٣) چۆن سەبرو دروستی بووە مایەی سەرکەتن (٤) و (٥) مەسەلەکانی ئەڤین (٦) بەرەکەتی ڕزگاریبەخشی زیرەکی (٧) خیانەت، حیلەو گەندەڵی ژنانی مێرددار (٨) شەڕی موجامەلە ئامێزی ڕەگەزو (١٠) تەبیعەت بەرزییەکانی ئەڤین.

سەرچاوەکان:

پلۆت و نەخشەی داهێنەرانە لەچیرۆکەکانی بۆکاچۆدا، ئەگەر داهێنانێك لەگۆڕێ بێ، زۆر کەم و سنورداره. پلۆتان لەسەرچاوەێن هەمە جۆرەوە هەڵدەبژێرێ – چیرۆکین ڕۆژ هەلاتی، ئوڤید، ئاپولیوس، فابیلۆ، واریقاتنامان، ڕۆمانسێن سەدەکانی ناڤین، چەندین کۆ حیکایەتێن بەناوبانگی لاتینی سەدەکانی ناڤین وەکو: چیرۆکانی ڕۆمیان"٣٣"، ژیانی باوکانە ئەفسانەێن زێڕین"٣٤"، سەد چیرۆکی کۆن"٣٥" کە بە چیرۆکی بچووك–ش بەناوبانگە، نەقڵێن زارەکیو ڕووداوەکانی ڕۆژ. هەر کاتێ ناوەڕۆکێك بشوبهێتە سەر ناوەڕۆکێکی دی، بۆکاچۆ دەیگۆڕێ بۆ ناوەڕۆکێکی نوێ. بۆکاچۆ شەوقو زەوقی خۆی لە چیرۆکەکانیا دەردەبڕێ، هەر هەموو دڵبەندییەکانی، شادیو لەزەتە دنیاییەکانی ڕاستگۆیانە لەم چیرۆکانەدا دەگێڕێتەوە.

نێوەڕۆك:

لە کۆ چیرۆکی دکامیروندا سیماو بونیادی کۆمەڵگەی مرۆڤانی بە هەموو فرە ڕەنگییەوە لە خوارترین چینی کۆمەڵایەتییەوە تا بەرزترین توێژان وێنە دەگیرێ. خوێنەر لە دەمیکا دەبێ بە هاونشینی جەماوەری بێنەوای کۆمەڵگە، دوای دەمێکی دی هەوای پاکی دنیای سوارچاکیو دلاوەریو جوامێری هەڵدەمژێ، و دوای تۆزێکی دی بۆ ناو خەڵکی دلسۆزو دروستکار، و ساغڵەمو سەر ڕاست دەگەڕێتەوە. دەوڵەمەندیو هەمە لایەنی کارەکانی بۆکاچۆ وای لە مێژوونووسان کردووە کە ناوی کۆمیدیای مرۆڤانی لەم کۆچیرۆکە بنەن –بەرانبەر بە کۆمیدیای خوایی، دانتی–.

تۆن، شێوازو هاماج:

بۆکاچۆ له کۆ چیرۆکی دکامیروندا له دەورونگەرایی بەرهەمەکانی سەرەتای دوور دەکەوێتەوە، و چیتر دەربەستی ئەنجامگیری ئەخلاقی یا شیکاری کاراکتەران نییە، کاراکتەرەکان بە روونی جەوهەرو ماهیەتی خۆیان ئاشکرا دەکەن، و خوێنەر هۆگری هەندێکیان دەبێ، بۆکاچۆ هەر کاتێ کە بە پێویستی بزانێ قارەمانێك یا کاراکتەرێك بە گوێرەی نەخشەو پلۆتی چیرۆکەکەی بخولقێنێ، بە زۆری سیفەتی زاڵی ئەو قارەمانە دەکات بە ناوی تایبەتی قارەمانەکەی، وەکو "نێرەنگ بازی"، "بەغیل"، و "کەودەنی". تۆنی چیرۆکەکانی بۆکاچۆ جۆراوجۆرن- هەندێکیان خەمین، و بەشێکیان شاد، و ژمارەیەکیان پڕ هەراو هەنگامەن.
هیچ چیرۆکێکی ئەوەندە فەیلەسوفانەنییە، بەڵام هەر هەموو چیرۆکەکانی زیرەکانەن. هەندێکیان پڕ سۆزو گوداز دەنوێنن، و زۆریان رەشبینانەن. بۆکاچۆ حەزلە وێنەگرتنو بەرجەستە کردنی رەبەنانو دێرنشینانی هەرزە، مێردانی کەودەن، و ژنانی لاسارە، بەڵام سوود لە وێنەگرتنی سوارچاکانی وەفادارو بوێرو ژنانی سەلارو سەنگینش وەردەگرێ (هەر چەندە لە وێنەگرتنی ژنی سەنگینو پاکڕەوشتدا ناکامە).
ئەو رەخنانەی کە لە بۆکاچۆ گیراون زیاتر بە دەوری تەوەری بێ نەزانەکەتی ئەودا سوڕاونەتەوە. گومان لەوەدا نییە کە ژمارەیەك لە چیرۆکەکانی پڕن لە بێ نەزاکەتیو هەرزەیی. هەندێ لە رەخنەگران پێیان وایە کە دەبێ هەمیشە جیاوازی نێوان سەردەمی بۆکاچۆو رۆژگاری ئێمە لەبەرچاو بگیرێ، بەڵام هەندێك لە چیرۆکەکانی بۆکاچۆ، وەکو پترارك-ش لە نامەیەکی سەرزەنشت ئامێزا ئاماژەی بۆ کردووە، تەنانەت بۆ قۆناغو سەردەمی رینیسانس-ش بە بێ شەرمانە دەژمێردرێن. هەندێ لە رەخنەگرانی دی لەو باوەڕەدان کە دکامیرون دنیایەکی خەیاڵی وێنە دەگرێت، لەبەر ئەمە ناکرێ بە گوێری پێوانەو پێوەرانی باو رەخنەیان لێبگیرێ، بە هەر حاڵ رەنگە بتوانرێ ئەوە بگوترێ کە چیرۆکە بێ پەردەکانی بۆکاچۆ بە مەبەستی رەواجدانی بێ نەزاکەتی نەنووسراون، بەڵکو جۆرە حەنەکچیاتیو نوکتەبازییەکی مەبەست بووە.
بۆکاچۆ لە کۆ چیرۆکی دکامیروندا شێوازی خۆی دەدۆزێتەوە. لەم کۆ چیرۆکەدا ئەو ناوەڕۆکانە هەڵدەبژێرێ کە شارەزایی لێیان هەیەو حەزیان لێدەکات. شێوازێکی رەوانو زمانێکی سواری هەیە، پەخشانی بۆکاچۆ نموونەی پەخشانی راستەقینەی کلاسیکە -پەخشانێکە کە دەبێ بە سەرمەشقی پەخشانی رینیسانس دابنرێ.

چیرۆکە بەناوبانگەکانی:

ژمارەیەك لە چیرۆکە زۆر بەناوبانگەکانی کۆ چیرۆکی دکامیرون بریتیین لە: ماستۆی باخەوان، گیلتای ناربوونە (سەرچاوەی شانۆنامەیەکی شەکسپیرە بەناوی ئەو شتە خۆشە کە ئاخری

خۆش بێ)، لیزابتاو گوڵدانی ڕەیحان، قوشی فدریگۆ، ئاشقێك لە پەرستگەدا، و گریزلدای بەسەبر.

کاریگەری:

دکامیرون یەکێکە لەو چوار پێنج کتێبەی کە لە مێژووی ئەدەبیاتدا بە کاریگەرترین کتێبان دەژمێردرێ. ئەم کتێبە نەك هەر سەرمەشقی گەلێك لە نووسەران و کۆکەرەوانی کورتە چیرۆکی ئیتالیایی بووە. بەڵکو کاری لە ناودارانی وەکو هانس ساکتس، لسینگ، لوپەدوگا، چاسر، شەکسپیر، درایدن، کیتس، تنی سن، مولیر، لافونتین، دو موسە، و لانگفلو-ش کردووە.

((کورباچۆ)) (١٣٥٤):

هەجوویەکی تیژە، هەم دژی ئەو بێوەژنەی کە داواکانی بۆکاچۆی ڕەتکردۆتەوەو هەم دژی هەموو تیرەی ژنان. ئەم بەرهەمە زۆر جێگەی ئیحتوباری نووسەر نییە، بەڵام بایەخی لەوە دایە کە سەرەتای قۆناغێکی تازەی ژیانی بۆکاچۆ نیشان دەدا-یانی قۆناغی تەرك کردنی دنیاو لەزەتەکانی دنیا.

"ژیانی دانتی" (١٣٥٧- ١٣٦٢):

ئەم بەرهەمە کە بە یەکەمین ژیاننامەی هونەرمەندێك دەژمێردرێ، لەم ڕووەوە زۆر بایەخدارە کە هەندێ گێڕانەوەی زارەکی کۆنی لەمەڕ ژیانی نووسەری کۆمیدیای خوایی تۆمار کردووەو پاراستووە.

شیعرە ئیتالییەکانی بۆکاچۆ:

"تزیدە" (دەوروبەری ١٣٤١):

بەیتێکی داستانی درێژە (بریتییە لە ١٢ کتێب) لە قالبی بەندی هەشت بەیتیدا (ئوتاڤاریما"٣٦")، هۆمەر، ڤیرجیل، ئەستایتوس، و لە گینە ڕۆمانسێکی ڕۆژهەڵاتی یا یۆنانی ونبوو سەرچاوەی ئەم داستانەن (مەلحەمە). بۆکاچۆ لێدەبڕێ راپۆرتێك لەمەر سەرکەوتنەکانی قارەمانانی یۆنانی کۆن ئامادە بکات، بەڵام شارەزای مەیدانی شەڕ نییە، و دەنگی تەپڵی سەرکەوتن نا ناسێت. بەشی سەرەکی ئەم بەیتە سەرو سەختی لەگەڵ ئەڤیندایە: دوو هاوڕێ، پالمونەو ئارچیتا ئاشقی ئیمیلیا دەبن، کە لەسەر دلبەر بە شەڕ دێن، ئارچیتا سەر دەکەوێ، بەڵام لە ئەسپ دەگلێ و دەمرێ، و پالمونە لەگەڵ ئیمیلیادا زەماوەند دەکات.

ئەم بەیتە لە باری شیعرییەوە سەرکەوتوو نییە، وێڕای ئەوەش بەسەرچاوەو ئیلهامبەخشی چەند بەرهەمێکی بەهادار دەژمێردرێ، وەکو (چیرۆکی سوارچاکی پالایمون‌و ئارسایت-ی) چاسر، (دوو نەجیمزادەی خزم) لە نووسینی شەکسپیرو فلچر، و (پالایمون‌و ئارسایت) لە نووسینی درایدن.

"فیلوستراتو" (١٣٤٤):

چیرۆکێکی شیعری درێژە (نۆ بەشە لە ٥٧٠٤ بەیتدا) کە لە فۆرم‌و قاڵبی ئوتاڤاریمادا داڕێژراوە. بۆکاچۆ بۆ هۆنینەوەی ئەم بەیتە سوودی لەم سەرچاوانە وەرگرتووە: ئەم راپۆرانەی لە واریقاتنامەکانی دیکتوس کرتی"٣٧"و دارس فریگیە"٣٨"دا دەربارەی چیرۆك و ئەفسانەی تەروادە تۆمار کراون، (رۆمانسی تەروادە) لە نووسینی بنوادوسنت مور، (مێژووی تەروادە) لە نووسینی گوئیدو دلاکولونا. فیلوستراتۆ سەربوری بەناوبانگی ترویلوس‌و کرسیدا دەگێڕێتەوە، کە پاشان بە دەستکارییەوە لەلایەن چاسر، شەکسپیر، و درایدن-ەوە دووبارە داڕێژراوەتەوە. لە دەقەکەی بۆکاچۆدا، ترویلو، بە کۆمەکی پاندورا، خوازبێنی کرسیدا دەکات، بەڵام ئەو پاشان بۆ ئوردوگای یۆنانییەکان هەڵدێ‌و حەز لە دیومید دەکات. ترویلو لە شەڕدا دیومید دەکوژێ، بەڵام بە خۆیشی بە دەستی ئاخیلوس دەکوژرێ، ئەم بەیتە رەنگدانەوەیەکی ئاشکرای پەیوەندی خودی بۆکاچۆیە لەگەڵ ماریاداکینودا، و شیکردنەوەیەکی سایکۆلۆژی بەرزو کۆمەڵێك شیعری پڕ جۆش‌و خرۆشی لە خۆگرتووە.

"خەونی ئاشقانە" (١٣٤٤):

بەیتێکی مەجازییە (لە پەنجا بەش پێکهاتووە) لەسەر بنەمای خەون رۆنراوەو لە قاڵبی "ترزاریما"دا داڕێژراوە. ژنێکی جوان (بەناوی پاکڕەوشت) بۆکاچۆ بۆ قەڵایەك رێنوێنی دەکات کە دوو دەروازەی هەیە، دەروازەیەکی تەنگ کە رووەو بەها مەعنەوی‌و میتافیزیکییەکاندا دەکرێتەوە، و دەروازەیەکی دی کە بەسەر دنیادا دەکرێتەوە. شاعیر بە تەبیعەت دەروزازی دووەم هەڵدەبژێرێ، پاش گەشتێك بە جیهانی سەروەت‌و سامان، و شۆرەت و ئەڤیندا (کە بۆکاچۆ لەوێندەر فیامیت دەبینێ‌و دەیەوێ ماچی بکات)، دەگەڕێنرێتەوە بۆ دەروازە تەنگەکەو، بەیتەکە کۆتایی دێت. ئەم بەیتە مەجازێکە سەبارەت بە ئەشقی دنیایی -تەنیا ئەشقێك کە بۆکاچۆ دەرکی دەکات- و بەڵگەی ئەمەیە کە زانست و ئەشقی سروشتی دەبێتە مایەی شادمانی‌و کامەرانی هەمیشەیی، پتر لە پازدە بەشی ئەم بەیتە لە راستیدا وەرگێرانێکی ئازادی هەندێ بەشی (میتامورفوس)ەکەی ئوڤید-ە. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم بەرهەمە لە رووی قاڵب‌و وەزنەوە قەرزارباری دانتییە -کە ئەم وەزن‌و قاڵبە بۆ ناوەڕۆکی کتێبەکەی بۆکاچۆ گونجاو نییە.

بۆکاچۆ هەوڵدەدا هزری نوێی رینیسانس لە قاڵبی کۆنی مەجاز-ی سەدەکانی ناڤیندا پیشان بداتو. بە هەر حاڵ، ئەم بەیتە، بە هەموو کەمو کوڕییەکانییەوە، بەیتێکی گەرمو گوڕو پڕ لە ئەفراندنو داهێنانە.

"چامەی شوانکارەیی فیزولە" (١٣٤١):

بەیتێکی شوانکارەییە لە قاڵبی "ئوتاڤاریما"دا (بەندی هەشت بەیتی) هۆنراوەتەوە. مینزولا-ی پەری جوان، و ئەفریکو-ی ئاشقی وی، کە بە ناپاکی ئالودەو لەوتاون وەکو سزا دەبن بەروبار، ئەم بەیتە چیرۆکی پرونلو-ی دامەزرێنەری ڤیەزولە"٣٩"، و مناڵەکانی دەگێڕێتەوە، بەڵام بۆکاچۆ زیاتر بایەخی بەسەر بوری مینزولاو ئەفریکۆ داوەو نزیکەی لە سەدی هەشتاو پێنجی بەیتەکەی دەگرێتەوە. لەوە دەچێ ئەم بەیتە کاریگەری بەسەر بربویاردو، ئاریوستو، تاسۆ، و سپنسەرەوە هەبووە.

بەرهەمە لاتینییەکانی بۆکاچۆ:

"دەربارەی ماڵباتی خودایانی بت پەرستان (١٣٥١- ١٣٦٠):

ئەنسکلۆپیدیایەکی مێژووی ئەفسانانە لە پازدە بەرگدا کە لە بەرهەمەکانی ئوڤیدەوە هەڵێنجراوەو وەرگیراوە.
ئەم بەرهەمە لە باری بەرەڤانی لە شیعرو شاعیری-یەوە نەمرە.

"دەربارەی کەوتنی پیاوانی ناودار" (١٣٥٦- ١٣٦٤):

بۆکاچۆ، لەم کتێبەدا وێنەی کۆمەڵێك کەسایەتی بەرجەستە، لە حەزرەتی ئادەمەوە بیگرە تا دەگاتە هاوعەسرانی خۆی، دەگرێتو بەسەرهاتی پڕ لە کارەساتیان دەگێڕێتەوە. مەبەستی بۆکاچۆ نیشاندانی نا پایەداریو بێهودەیی عەزەمەتو گەورەیی مرۆڤانییە. ئەم بەرهەمە بە سەرچاوەی سەرەکی "چیرۆکی رەبەن"ی چاسر دەژمێردرێ، و ئەمە جگە لەوەی کە سێبەری بەسەر (کەوتنی شازادەکان)ی لیدگیت"٤٠"، و کۆ چیرۆکی (ئاوێنەیەك بۆ دادپرس)ی فیررز"٤١"، و بالدوین"٤٢"ەوە دیارە.

"دەربارەی ژنانی ناودار" (١٣٥٦):

ئەم کتێبە سکێچی سەدو چوار ژنی ناودار، لە حەواوە بیگرە تا دەگاتە جوڤانای مەلیکەی ناپول، لەخۆ دەگرێ. لە بن دێڕی ژیاننامەکاندا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ژنان بوونەوەرانی

سستو لاوازن‌و دەبێ بالادەستی پیاویان پێ قەبوڵ بێ، ئەم کتێبە ئیلهامبەخشی چاسر بووە لە نووسینی "ئەفسانەی ژنانی باش"دا.

کورتەیەکی ئەو رەخنانەی لێی گیراون:

رازی بایەخی بۆکاچۆ، وەکو پترارك، لە پێشڤەبرنی ئارمانجەکانی رینیسانس‌و لە گەورەیی بەرهەمەکانیدا پەنهانە. بۆکاچۆ، لە رای رینیسانسدا دەکەوێتە شان بە شانی پتراركو لەواری بڵاوکردنەوەی ئەدەبیاتی یۆنانی‌و لاتینیدا هەنگاوی گەورە دەنێ. بۆکاچۆ یەکەمین مرۆڤی عەسری تازەیە لە ئەورووپای رۆژئاوادا کە دەکەوێتە فێرکردنی یۆنانی، و قەناعەت بە زانکۆی فلۆرانس دەکات کە کورسی فێرکردنی زمانی یۆنانی بەرێوەبەرێ، بۆکاچۆ، هەرگیز لەواری شاعیریدا گەورەیی بە دەست نایەنێ، بەڵام ئوتاڤاریما (بەندێن هەشت بەیتی) دەگەیەنێتە لوتکە، کارێکی زۆر گەورە دەکاتە سەر شاعیرانی دواتر.
بۆکاچۆ لە مەیدانی پەخشاننوسیدا وەکو مامۆستا بلیمەتی خۆی دەنوێنێ. هەر چەندە شێوازی پەخشانی سەرەتاکانی تاقەتبەر، دەستکردو تەژی سنعەتی جوانکارییە، بەڵام دکامیرون–ەکەی رێزمانی ئیتالیایی دەچەسپێنێ‌و هاوئاهەنگی بە پەخشانی ئیتالیایی دەبەخشێت‌و دەورێکی بەهادار لە چەسپاندنی زمانی فلورانسیدا وەکو زمانی یەکگرتووی ئەدەبی ئیتالیا، دەگێڕێت.
لێرەدا کورتبڕی دەگەڵ رەوانی‌و ئاڵۆزیدا ئاوێتە دەکات‌و شێوازێکی رازاوە بە هونەرێن جوانکاری، وەزندارو سواری ئەوتۆ بە دەست دێنێ کە هەندێ جار لە زمانی دیالۆگەوە نزیکە.
بۆکاچۆ هەر چەند لە شکۆی ئەخلاقی دوورەو حەماسەتێکی ئەوتۆی ئاینی‌و رەگو ریشەیەکی قوڵی فەلسەفی نییە، بەڵام بە قوڵی دڵبەندی هونەری جددییە. بە هەر حاڵ دکامیرون، کە شاکاری بۆکاچۆیە، بەرهەمێکی تەڕو بڕو زیندووەو لە دەوڵەمەندی‌و فرە رەهەندیدا، هاوسەنگ‌و هاوتای بەرهەمەکانی دانتی‌و شەکسپیرە.

داستانی رۆمانتێك

بابەتی سییانی رۆمانسەکانی سەدەکانی ناڤین (حیکایەتی بریتانیایی، فەرەنساوی، و رومی) لە ئیتالیادا، بە تایبەتی لە لومباردی و توسکاندا لە نێو جەماوەری خەڵکدا رەواجێکی زۆر پەیدا دەکات. شایەرانی گەڕۆك کە لە گەڵ زیارەتکەران‌و سەربازانی شەرسی سەلیبیدا بۆ وڵاتی فەلەستین (خاکی پیرۆز– Holy Land) دەچن، رەواج بەحیکایەتی قارەمانانی کۆن، دلاوەران‌و سوارچاکانی ئارتورشا، و بت پەرستان دەدەن. لە سەدەی پانزەیەمدا ئەم حیکایەتانە، ئاوێتەی چیرۆکەکانی کتێبی مقەدەس و سەربورێن مێژوویی‌و ئەفسانەیی دەکران‌و دەبوون بە سەرچاوەی شانۆنامەکانی ئەو شایەرانەو لە مەیدانانی شاردا بۆ خەڵکیان دەنواندو دەگێڕایەوەو بە گۆرانی‌و ئاوازەوە دەیانگوت، و زۆر جاریش بۆ ئەنجامدانی بەرنامانی شانۆیی بۆ کۆڕو

ئەنجومەنانی کۆمەڵایەتی تایبەتی دەعوەت دەکران. هەندێ لە بابەتە هەرە باوو پەسندەکانی چیرۆکێن شارلمانی بریتیین لە (کارلو)، رولان (ئورلاندو) ئولیڤەر"٤٣" (ئولیویر، و گانلون"٤٤"، گانو). کەسایەتی شارلمانی لە زەمانی سروودی رولان (١١٠٠) بەدواوە ئاسیوێکی فرە دەبینێ، شایەرانی گەڕۆك لە شێوەی پاشایەکی پیری بێ دەسەڵاتدا بەرجەستەی دەکەن کە زۆر زوو باوەڕ بە بانگەشەی شەڕانیەتی پەیڕەوانی خۆی دەکات —تەنانەت ئەو بانگەشانەش کە پەیوەستن بە رولانەوە— کە خانەوادەکەی (کلرمون) لەگەڵ خانەوادەی گانلوندا لە دژمنایەتی بەردەوام دایە.

جا ئەم نەقڵو حیکایەتە رۆمانتیکیانە میراتی پولچی، بریاردو، و ئاریوستو بووە، ئەوانەی کە یەکەم کەس بوون لە ئیتالیادا لەم هەواڵو نەقڵانەوە دەکەونە داهێنانی ئەدەبیاتی واقیعی.

لوئیجی پولچی (١٤٣٢– ١٤٨٤):

حەنەکچیو شۆخیبازی کۆڕو مەجلیسی لورنتسویشکۆمەندە. زانیارییەکی کەم دەربارەی ژیانی وی لە دەستدایە. وەکو دیارە رۆژێ لە رۆژان خانەوادەیەکی دەوڵەمەندی هەبووە، بەڵام پولچی خۆی زۆربەی کات هەر قەرزارو گرفتار بووە. تاقە بەیتی گەورەی خۆی، واتە "مورگانتە ماجوره"ی (مۆرگانتەی ئەعزەم) لەسەر داوای دایکی لورنتسو نووسیوە.

"مورگانته ماجوره"

(ئەم بەیتە گەورەیە لە ٢٣ بەش پێکهاتووە، لە نێوان ساڵانی ١٤٦٠– ١٤٧٠دا دانراوە، لە ساڵی ١٤٨٢دا پێنج بەشی دیکەی بۆ زێدە دەکرێ ساڵی دواتر بەیتەکە بە تەواوەتی بڵاودەکرێتەوە).

ئەم بەرهەمە لە قاڵبی "ئوتاڤاریما"دا (بەندی هەشت بەیتی) هونراوەتەوە. پوختەی چیرۆکەکە بەمجۆرەیە: ئورلاندو کە بە خۆی تاراوگەی هەڵبژاردووە رووبەڕووی سێ بت پەرست دەبێتەوە، دووانیان دەکوژێت، وداوا لە نەفەری سێیەمی، مورگانتە دەکات کە بچێتە سەر ئاینی ئەو، ئەویش دەبێ بە غولامی گوێڕایەڵو وەفاداری. مورگانتە کۆمەڵێك سەرکەوتنی گەورە بە دەستدێنێ، لەوانە: دەبێ بە سەرۆکی کەشتییەکی بازرگانی، نەهەنگێك دەکوژێ، بەتاقی تەنێ گەلە بەرازێکی کێوی راو دەنێ، لە ئەنجامدا قرژاڵێك پەنجەی پێی مورگانتە دەگەزێو دەیکوژێ، دۆستەکەی وی، واتە مارگوتە، پاڵەوانێکی شەمولەیە، بوونەوەرێکی عەنتیکەیە کە لەزەت لە خواردنو گێڕانەوەی تاوانەکانی خۆی دەبینێ، ئەمە لە نەوەی ئەدەبی سوسیا–ی پلاوتوسو نیای پانورژ رابلیەیە. ئەم بونەوەرە بە دیتنی وەزعو حاڵی سەیری مەیمونێك لە پێکەنینا نیوە مەرگ دەبێ، ئورلاندو، بە کۆمەکی دۆستە شەیتان سیفەتەکەی خۆی، واتە ئەستارۆت، کە ئەسپێکی باڵداری بۆ پەیدا دەکاتو ئامۆژگارییەکانی ئەفلاتوونی بۆ دەگێڕێتەوە، جارێکی دی بۆ پاریس دەگەڕێتەوە. دوا پێنج بەشی بەیتەکە جدی تروەو باسی شکستی ئورلاندۆ لە رونسوفو تۆڵەکردنەوەی کارلو لە گانون دەکات.

"مورگانته ماجوره" له سێ لقی سەرەکی پێکدێ: ١- چیرۆکی سەرەکی مورگانتە کە زیاتر لە چیرۆکێکی شیعری ئیتالیایی ئاخرو ئۆخری سەدەی چواردەیەمەوە وەرگیراوە. ٢- چیرۆکی رونسوف"٤٧" کە لە بنچینەدا لە چیرۆکێکی ئەسپانیاییەوە وەرگیراوە. ٣- قسە تەنزئامێزو شۆخبازییەکانی خودی پولچی و دوو پاشکۆی گەورەی وی دەربارەی مارگوتەو ئەستاروت.
ئەم بەیتە لەبەر سێ هۆ مایەی سەرنجە: یەکەم کارێکی سەرگەرمکەرە بە تایبەتی لە رووی تەنزو حەنەکچیاتییەوە. دووەم زەوق و سەلیقەو داب و نەریتی خەڵکی فلورانسای رۆژگاری لورنتسو مدیچی بە باشی دەنوێنێ. و سێیەم کاریگەری گەورەی خودی بەیتەکە رەنگە چیرۆکە لاوەکییەکانی مارگوتە ئیلهامبەخشی چیرۆکنووسانی پیکارسك بووبێ، ئاریوستو، رابلیە، سیرڤانتس، سپنسر هەموو لە ژێر کاریگەری ئەم چیرۆکەدا بوونە. و بایرۆن. بایرۆن بەشێکی مورگانتەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی ئینگلیزی و ئەم بەیتەی کردووە بە نموونەو سەر مەشقی خۆی لە "بیوو دۆن جوان"ەکەیدا.

ماتیۆماریا بویاردۆ (١٤٣٤- ١٤٩٤):

کۆنتی سکاندیانۆ، حاکمی ریجو و مودینا، و "هۆمەری سەردەمی سوارچاکی"یە. لە دەف ماڵباتی ئەستەی دۆکی فرارا، پایەیەکی گرنگ بە دەست دێنێ. لە ساڵی ١٤٦٩دا حەز لە ئانتونیا کاپرارا دەکات، و کۆمەڵە غەزەلیات و بەیتی ئورلاندۆی ئاشق بە ئیلهامی ئەوەوە دەنووسێت. و دروشمی (ئەشق سەرکەوتووە) هەڵدەگرێ -ئەو دروشمەی کە لە سەر کێلی راهیبەی "سەرۆکی دێر"ی چاسر-ش هەڵدەکەندرێ.
ئەڤینی دڵخوازی بویاردۆ (و رەنگە دڵخوازی راهیبەی سەرۆکی دێر) ئەڤینێکی رۆمانتیکییە نەك روحانی. بە هەر حاڵ تاقە بەرهەمی زندووی بویادرۆ بەیتی رۆمانتیکی (ئورلاندۆی عاشق)ە.

((ئورلاندۆ-ی ئاشق)):

بەیتێکە لە قاڵبی بەندێن هەشت بەیتیدا، بۆیاردۆ لە ساڵی ١٤٨٤دا دوو کتێبی (٦٠ بەشی) بڵاودەکاتەوەو تەنیا نۆ بەش و چەند بەندێك لە کتێبی سێیەم تەواو دەکات و بەسەریا دەمرێت..
هیچ قەواڵەو بەڵگەنامەیەك لە بەر دەستدا نییە کە گەواهی ئەوە بدات بۆیاردۆ ئاگای لە مورگانتەی پولچی بووە، و بەیتەکەی بۆیاردۆ لە رووی تۆن، شێواز، و ناوەڕۆکەوە هیچ لێکچوونێکی لەگەڵ بەیتەکەی پۆلچیدا نییە، لە ئورلاندۆ-ی ئاشقدا کەسایەتیەکەی بەیتەکە قارەمانێکی شەیدای ئەشقە، کە لەبەر خاتری ئانجلیکا-ی دۆتشا-ی دڵڕەق و بێدینی چینی، دەست لە هەموو شتێك، تەنانەت لە بەرەڤانی لە شاو وڵاتەکەشی هەڵدەگرێ، بۆیاردۆ هەقی تەواوی دەداتێ و ئەشق لە هەموو شتێك بە گەورەتر دەزانێ. بەڵام تەنیا ئورلاندۆ گیرۆدەی ئەفسونی ئانجلیکا نابێ، تەقریبەن هەموو دەربارەی فەرەنسا، کە یەکێك لەوانە رینالدۆ-ی

پسمامی ئورلاندۆیە، شەیدای ئەڤینی ئەو دەبن. ئورلاندۆو ریناڵدۆ هەردووکیان کەمەندکێشی ئەڤینی کیژێ دەبن-و لەم پێناوەدا تەنانەت دەچن بۆ وڵاتی چین‌و دەگەڕێنەوە. لە ڕێگەدا جووتە سوارچاکی ئاشق لەگەڵ ژنان‌و پیاوانی جەنگی، سیحربازان، و دێوو درنجانی زۆرو زەبەندەدا گیرۆدەی شەڕ دەبن.

ئەم ڕووداوە پڕە لە واریقاتی جادوو ئامێزو ئامێرو کەرەستەی ئەفسوناوی -کانیاو، موستیلە، شمشێر، و زۆر شتی دیکە. ئەم بەیتە لە پاریسدا، کە کارلو دەکەوێتە ئابلۆقەی ساراسنەکان (عەرەبەکان)ەوە، کۆتایی دێت.

هەر چەندە زمانی ناوچەیی بویاردۆ درشت‌و زبرە، بەڵام شیعرەکانی لایەنی ئیجابی زۆریان هەیە. هێڵی چەند سەرەی پلۆتی بە پێچ‌و پەناو ئاڵۆزی چیرۆکەکە هوشیارانە دەهێنرێنەوە سەر یەك‌و پێکڤە گرێ دەدرێنەوە. کاراکتەرسازی بە جوانی ئەنجام دراوە، ئەگەرچی هەندێ جار موبالەغە ئامێز دەنوێنێ.

ئورلاندۆ-ی ئاشق لە ڕۆژگارێکدا یەجگار بەناوبانگ دەبێ، بەڵام گۆڕانی زەمانەو لاوازی زمانی بەیتەکە، دەکەنە کارێك کە لە سەدەی شانزەیەمدا تەواو بکەوێتە بۆتەی فەرامۆشییەوە. فرانچسکو "٤٨"برنی لە ساڵی ١٥٤١دا شێوەو شێوازی ئەم بەیتە مشت‌وماڵی دەداتەوەو تۆن‌و ئاوازەکەی بە تەواوی دەگۆڕێت.

وادیارە بۆیاردۆ کاریگەری بەسەر ئاریۆستۆو سپنسەرەوە هەبووە .

لودۆڤیکو ئاریوستو (١٤٧٤- ١٥٣٣):

بە گەورەترین هەڵبەستەوانی داستانی ڕۆمانتیك دەژمێردرێ، لە ریجو-ی نزیکی فلۆرانس چاو بە دنیا هەڵدێنێ. لە ساڵی ١٥٠٠دا بابی دەمرێ‌و بە ناچاری ئەرکی خێزانێکی گەورە لە ئەستۆ دەگرێت. هەوەڵجار دەبێ بە وابەستەی کاردینال ئیپولیتۆو پاشان لە فرارادا دەچێتە لای دۆك ئالفونسۆ- کە هەردووکیان لە بنەماڵەی ئەستەو پەنادەرانی تا ڕادەیەك ڕژدو ڕەزیلن.

ئالفونسۆ لە ساڵی ١٥٢٢دا ئاریوستۆ بۆ حوکمڕانی گارفانیانا دەنێرێ، کە گوندێکی دوورە دەست دەبێ‌و هەمیشە لەبەر ڕەحمەتی هێرش‌و پەلاماری چەتەو ڕێگراندا دەبێ. ئاریۆستۆ پاش سێ ساڵان بۆ فرارا دەگەڕێتەوەو خانوویەك دەکڕێ‌و پاشماوەی عەمری تیای دادەنیشێ.

ئاریۆستۆ شیعرە لیریکی‌و لاواندنەوەکانی بەزمانی لاتینی‌و شیعرە شوانکارەیی، غەزەل، تەنزو شانۆنامەکانی بە زمانی ئیتالیایی دەڵێت. بەناوبانگترین شانۆنامەی ئاریوستۆ (جێ نیشنان)ی ناوە کە گاسکوین شانۆییەکی بەناوی (خەیالات)ەوە لێ ئامادەکات. پێدەچێ ئەم شانۆنامەیەی ئاریۆستۆ ئیلهامبەخشی شانۆنامەی (ڕامکردنی ژنی سەرکێش)ی شەکسپیر بووبێ. بە هەر حاڵ ناو و شۆرەتی ئاریۆستۆ بە (ئورلاندۆی تووڕە)وەیە.

"ئورلاندۆ-ی تووڕە":

درێژەی "ئورلاندۆری ئاشقی" ئاریوستۆیە. چل بەشی ئەم بەیتە لە ساڵی ١٥١٦ بڵاودەبێتەوە دەقە بژارکراوەکەشی (کە چلو شەش بەشە) لە ساڵی ١٥٣٢دا بڵاودەبێتەوە. ئاریۆستۆ جگە لە بویاردۆ لە ڤیرجیل، ئوڤید، ستایتوس، بۆکاچۆ، پولچی، و ڕۆمانسەکانی سەدەکانی ناڤین-ش ئیلهامی وەرگرتووە.

<u>نێوەڕۆک:</u>

لە بەیتی ئورلاندۆی توڕەدا سەدان ڕووداوو و چیرۆکی ژێراوژێر هەن کە بە داوی کەمو زۆر سست بەسێ نێوەڕۆکی سەرەکی بەیتەکەوە گرێ دەدرێن (١) یەکەمین نێوەڕۆک (تیمە)و چیرۆک بریتییە لە گەمارۆدانی پاریس لەلایەن سارانسەکانەوە بە فەرماندەیی ئارگامانت-ی پاشای ئەفریقیا، کە هاوپەیمانانی سەرەکی وی مارسیلیوی شای ئەسپانیا، جەنگاوەرانی رادومونت-ی حاکمی جەزایرو روجرو-ی پاشای ساراسنەکانن. (٢) نێوەڕۆکی دووەم، شێت بوونی ئۆرلاندۆیە. ئانجلیکا لە نێو فەرەنساییەکان هەڵدێو خۆی دەگەیەنێتە دەرێی شوراکانی شار. لەوێندەر تووشی مدرورۆ-ی لاوی موسوڵمانی زامدار دەبێ، دەکەوێتە پەرستاریو تیمارکردنی زامەکانی و لاوەکە چاك دەبێتەوە. ئانجلیکا حەزی لێدەکاتو شووی پێدەکات. ئورلاندو کە بەمە دەزانێ لە توڕەییو بەغیلیدا تێك دەچێت. بەرووتو قووتی دەکەوێتە ناو شارو گوندانو بەگژ مرۆڤو گیاندارانـدا دەچێت. (٣) نێوەڕۆکو حیکایەتی سێیەم سەربهوردی ئەشقی روجرۆو برادامانت-ە. روجرو دەبێ بە مەسیحیو گیرۆدەی داوی ئەشقی برادامانت-ی خوشکی سوارچاکی فەرەنساوی رینالدۆ دەبێ. ئەم چیرۆك و نێوەڕۆکە بایەخێکی یەجگار زۆری هەیە -بە تایبەتی بۆ ئاریۆستۆ- چونکە روجرۆ و برادامانت بە نەوەی ماڵباتیو خانەدانی گەورەی ئەستە دەزانێو شاعیر تا رادەیەکی زۆ لەبەر خاتری ئەوان ئەم بەیتەی خۆی دەهۆنێتەوە. ئەم سێ زنجیرە نێوەڕۆکو حیکایەتە لە کۆتایی بەیتەکەدا یەکدی دەگرنەوە. ئورلاندۆ ئەقڵو ئاوەزی خۆی بە دەست دێنێتەوە -ئەشقو ئەڤینی ئانجلیکا لە بیر دەباتەوە- ئاستولفۆ-ی دلاوەرو سوارچاکی بریتانیایی سەفەرێك بۆ مانگ دەکات، لەوێندەر ئەقڵو هۆشی ئورلاندۆ دەدۆزێتەوەو ئەوسا بۆ سەر زەوی دەگەڕێتەوەو هۆشە دۆزراوەکە بە کەپووی ئورلاندۆدا دەکات. ئورلاندۆ، ئاراگامانت دەکوژێت، ئابلۆقەکە دەشکێنێ، و روجرۆ و برادامانت زەماوەند دەکەن.

<u>کورتەیەکی رەخنەکان:</u>

بەیتەکەی ئاریۆستۆ نە لاسایی کردنەوەیەکی تەنزئامێزی سوارچاکییە (بەو جۆرەی کە لە مورگانتەی پوچی داهاتووە) نە لە رووی هاوسۆزییەوە دەکەوێتە بە ئایدیالی کردنی (وەکو بویاردۆ لە ئورلاندۆی ئاشقدا ئەمەی کردووە).

ئاریوستۆ، وەکو سیموندز دەڵێت: "دەکەوێتە موجامەلەو مدارا... فەلسەفەی وی ئەوەیە کە بە زەردەخەنەیەکی هەموارو ریشخەنێکی قوڵ، بەڵام نەك تیژ تیرەی بەشەر... ئەو بەشەر وێنە دەگرێ نەك بەو جۆرەی پێویستە وابێ،بەڵکو بەو شێوەیەی کە دەیبینێ.

ئورلاندۆ-ی تورە، لاوازی کەموکوڕشی هەیە. رەنگە دیارترینیان ئەو ماستاوە خەستە بێ کە ساکارانە بۆ ماڵباتی ئەستە- سارد دەکرێتەوە یان لە هەموو بەندێکی ئەم بەیتەدا بە ئاشکرا ستایشی ئەسڵ و فەسڵی ئەم خانەدانە دیارە، و ئاریوستۆ لەم رووەوە دەچێتە ریزی ئەو شاعیرانەوە کە رەسەنترین بەهرەیان لە ستایشی دەربایدا بە فیڕۆ داوە.

کێماسی دووەمی بەیتەکە دووبارە کردنەوەیە. ئورلاندوی تورە، وەکو((مەلیکەی پەریان))ەکەی سپنسەر، داستانێکی مەزنی تەواو نەکراوە، بە وەسفی بێ شوماری خانمانی بێکەس و نەبەردانی هۆڤیانە، خوێنەر بێتاقەت و بێزار دەکات، جا وەسفەکانیش هەموو دەشوبهێنە سەر یەکتر. کێماسی سێیەمی بەیتەکە، خاڵی بوونیەتی لە نێوەرۆکی مەعنەوی یان ئەخلاقی. رەخنە گرێك دەڵێت ئەگەرچی شێوازی ئەو لە وەسفی جوانی بەسەر ژیانەوە قوڵە، بەڵام ڕەگ و ڕیشەی لە ژیاندا نییە. رەخنەگرێکی دیکە دەڵێت کە ئەم ئیرادە هەر لە ئاریوستو ناگیرێ، بەڵکو لە بویاردۆو پولچی-ش دەگیرێ، و لە دوا ئەنجامدا شاکارەکانیان جامعیەتیان نییەو زەمانە ژاکاندوونی. لە بەرهەمی ئەواندا هیچ هاوارێکی دڵ تەزێن لە ناخی مرۆڤەوە نابیسترێ، هیچ دڵە خورپەیەك لە هەنبەر ختوکەی ویژدانی ئەخلاقیدا ریتمو ئاهەنگی ئەم بەرهەمانە ناشڵەقێنێ.

بەیتەکەی ئاریۆستۆ ئیجابیاتی خۆیشی هەیە، کێشی خێراو بەلەز، بەرزە خەیاڵی، روحسوکیو دڵخۆشی، هەمە رەنگی، شوخیبازی، و ئەستاتیکای داهێنەرانەی بەیتەکە هەمیشە مایەی پەسنو ستایش بووە. نووسەر نۆڕێنێکی قووڵی کەڵکەڵەکانی مرۆڤ بە زەردەخەنەیەکی پڕ توانج-ەوە لێی دەڕوانێ. یەکێك لە لایەنە ئیجابییەکانی ئەم بەیتە کە هەموو توێژەرەکان جەختی لەسەر دەکەنەوە شێوازە پوختەکەیەتی . ئاریۆستۆ ماوەی بیستو شەش ساڵ بە نووسینو پاکنووسکردنەوەی ئورلاندۆی تورەوە خەریك دەبێ ئەوەندە بەسە بۆ سەرکەوتنی نووسەر ئەوەیە کە لەم داستانە پەنجا هەزار بەیتییەدا، ناتوانرێ تاقە یەك بەند یا کۆپلەی لاوازو ناپوختە و نەهاوئاهەنگ بدۆزرێتەوە، ئاریۆستۆ نێوەڕۆکی داستانەکەی بە هەڵبەستێکی گونجاو دەگێڕێتەوە: هەڵبەستێکی خۆش ریتم، بێ گرێو دوور لە رازانەوە (بە سنعەتی جوانکاری)، هەڵبەستێکی بێ تەکەلوف بەڵام نەك بێ سەروبەر. پیاوانە، بەڵام نەك رەق.

<u>کاریگەری ئورلاندۆ-ی تورە:</u>

شۆرەتی بەیتی ئورلاندوی تورە لە نێو خەڵکیو کاریگەرییو ئیحتوباری مایەی سەرسامییە، تەنیا لە سەدەی شانزەیەمدا سەدو هەشتا جار چاپدەکرێتەوە. بۆ هەموو زمانانی دنیا وەردەگێردرێو دەبێ بەسەر مەشقی ئەدەبیاتی زۆربەی میللەتانی دنیا، گەلێك لە نووسەران قەرزاربای ئەم بەیتەن: تاسۆ، سێرڤانتیس، سپنسەر، شەکسپیر، میلتن، بایرۆن، و شیللی.

بەیتێن شوانکارەیی

پاکۆپو ساناتسارو (١٤٥٨- ١٥٣٠):

شاعیرو چیرۆکنووسە. لە ماڵباتێکی ئەسپانیایی نەژاد لە ناپولی هاتووەتە دنیاوە. لایەنگری دڵسۆزی شاهانی خانەدانی ئاراگۆن بوو، بە تایبەتی هی فدریك-ی دوایین شای ئەوان[١]. ساناتسارۆ لە ساڵی ١٥٠١دا کاتێ کە فدریك بۆ فەرەنسا دوور خرابووەوە لەگەڵیدا چوو بۆ ئەوێندەر، وەختێ فدریك لە ساڵی ١٥٠٤دا مرد، ئەویش (ساناتسارۆ) بۆ ناپولی گەڕایەوەو تا مردن هەر لەوێندەر مایەوە. ساناتسارۆ کۆمەڵێك بەستەی شوانکارەیی، ژمارەیەك هۆزانی لیریکی و یەك بەرهەمی داستانی بەزمانی لاتینی نووسیوە، زۆر شیعری لیریکیشی بە زمانی ئیتاڵیایی داناوە. بە رۆمانسی "ئارکادیا" ، کە رۆمانسێکی شوانکارەییە، بەناوبانگە.

((ئارکادیا))

لە ساڵی ١٥٠٤دا بڵاوبووەتەوە. بەشێکی بە هۆزانەو بەشێکی بە نەزمە (هەڵبەست). ساناتسارۆ لەم بەیتەیدا قەرزارباری شێوازو گوزارشتو تیمەو نێوەڕۆکی چیرۆکی فیلوکولوو بەیتی ئامیتۆ-ی بۆکاچۆیە. هەروەها لە کاریگەری ئەمانەش بەدەر نەبووە! تیوکریتوس، بیون، کاتولوس، ڤیرجیل، ئوڤید، ئاپولیوس، و پترارك. لە راستیدا وا دێتە بەرچاو کە بەیتی (منظومة) ئارکادیا بەو بونیادە ئاڵۆزەوە کە هەیەتی، لە کۆمەڵە بەندو کۆپلەیەکی بچووك بچووك پێکهاتبێ و هەر کۆپلەو بەندێکی لە شوێنێکەوە کۆکرابێتەوە. سینسرۆ-ی قارەمانی ئەم بەیتە ئاشقی ئامارانتایە، و ئامارانتاش گوێی ناداتێ. ئەو هەوڵدەدا ئەم ئەشقە بێ ئاکامە فەرامۆش بکاتو هەر بەو مەبەستە رێگەی سەفەر دەگرێتە بەرو لە ئارکادیادا گۆشەنشین دەبێ، هەستی روودانی کارەساتێك بەرەو ناپولی بکێشی دەکات، و لەوێندەر هەواڵی مەرگی ئامارانتا دەژنەڤێ، ساناتسارۆ لەم قاڵبە چیرۆکڤانیە لاوازەدا وەسفە جوانەکانی خۆی بەرجەستە دەکات- وەسفی ئارکادیای ئارام، وڵاتی دێهاتیانەی خەیاڵ ئەنگێز کە زێدی شوانانی شایەرو ئەڤیندارو ئاشقی پیشەیە.

ئەم بەرهەمە رێچکەیەك دەکاتەوە کە زۆر زوو لە سەرانسەری ئەورووپادا برەو دەسەنێ و لە هەندێ وڵاتاندا تا کۆتایی سەدەی هەژدەیەمیش بەردەوام دەبێ. "شوانی وەفادار" نووسینی گوارینی، "دیانا" نووسینی مونتمایر، "ئارکادیا"ی نووسینی سیدنی، و "ئاسترە" نووسینی ئورفە، هەر هەموو لە بەیتەکەی ساناتسارۆو ئیلهامیان وەرگرتووە. نووسەری دیکەش لە کاریگەری ساناتسارۆ نەخەلەسیون، لەوانە: تاسۆ: سپنسەر، مارلۆ، شەکسپیر، فلچر، میلتنو کیتس.

نیکولۆماکیاڤیلی (١٤٦٩- ١٥٢٧):

هزرڤانی سیاسی، مێژوونووس، و شانۆنامەنووسە، لە فلورانسا لە دایك بوو. بابی مافناس و داکی شاعیر بوو. نیکولۆ بەشی زانستە مرۆڤانییەکانی خوێندووە. لە ساڵی ١٤٩٨دا بووە بە ئەندامی شورای دەنەفەری، کە دەستەیەکی تایبەتی قانون دانانی کۆماری فلورانس بوو. نیکولۆ بۆ زۆر سەفەری سیاسی بۆ دەرەوەی فلورانس نێردرا، لەوانە چەند مامۆریەتێك بۆ دەرباری تزار بورجیا"٤٩". لە ساڵی ١٥١٢دا کاتێ مدیچی دووبارە لە فلورانسدا دەسەڵاتی وەرگرتەوە، هەڵبژێردرا نیکولۆ پایەکەی خۆی لە دەستداو پەنای بۆ مەزراکەی خۆی، لە نزیکی فلورانس، برد، لە ماوەی ئەو حەوت ساڵەی کە لەوێندەر مابووەوە، کتێبی (میرو چەند گوتارێك دەربارەی یەکەمین دەیەی تیتوس لیڤی) نووسی. لە ساڵی ١٥١٩دا جارێکی دی بەر لوتفی مدیچی کەوتەوەو راسپێردرا کە بەرنامەی ریفۆرمی سیاسی فلورانس ئامادە بکات. لە ساڵی ١٥٢٠ەوە تا ١٥٢٥ خەریکی نووسینی مێژووی فلورانس بوو. دوو ساڵی دواتری بۆ تەواو کردنی بەرنامەی هێزی سوپایی شار تەرخانکرد. لە مانگی مایسی ساڵی ١٥٢٧دا جارێکی دیکە مدیچییەکان لە فلورانسا راونران، جارێکی دی حکومەتی شار بووەوە بە حکومەتی کۆماری، و ماکیاڤیلی دیسان بەرغەزەب کەوت، و ئەوە بوو دوای یەك مانگ کۆچی دوایی کرد.

ماکیاڤیلی وەکو زۆربەی نووسەرانی ئاخرو ئوخری رینیسانس، لە زەمینەو مەیدانی جۆراوجۆردا خۆی جەرباندووە- واریقاتنامەیەکی شیعری، چەند نامەیەك، چەند راپۆرتێك، کتێبێکی مێژوو، کۆمەڵە وتارێکی سوپایی و چەند شانۆنامەیەك دەنووسێت (ماندرا گۆلا، یەکێکە لەشانۆنامە نە ئەخلاقییە رەشبینەکانی وی، کە بە چاکترین شانۆنامەی سەردەمی رینیسانس دێتە ژماردن). بەڵام شۆرەتی ماکیاڤیلی تەنیاو تەنیا بە کتێبی (میر)ەوەیە.

(میر):

(لە دەوروبەری ساڵی ١٥١٣دا نووسراوە، و لە ساڵی ١٥١٦دا بڵاوبووەتەوە) رەنگە یەکەمین نووسینی سەردەمی تازە بێ لە مەیدانی فەلسەفەی سیاسیدا، ماکیاڤیلی لەم نامەیەدا ئەوە رادەگەیەنێ کە حکومەتی کۆماری باشترین جۆری حکومەتە، لە جیهانێکدا کە فێڵ و تەڵەکەبازی و خۆپەسندی و بەغیلی بڵاودەبێتەوە، هەندێ جار رابەرێکی دەسەڵاتدار (میر) ناچار دەبێ هێز بەکاربێنێ و بە ئاگر وەڵامی ئاگر بداتەوە، و هەموو راپەرینێك بە توندی سەرکوت بکات. میری ئاقڵ لەسەرێتی چاکەو فەزیلەتی تەقلیدی بکات بە پیشەی خۆی، بەڵام لەو کاتانەدا کە بەرژەوەندی وڵات ئیجاب بکات، بێ چەندو چوون لەو چاکەکارییە لابدات و پشت گوێی بخات.

له پێناوی گەییشتن بە مەبەستی خۆی کە دامەزراندنی حکومەتێکی بەهێزە، هەموو ڕێگەیەك بگرێتە بەر، ئەگەر پەیمان شکێنی و کوشت و کوشتاریشی تێدابێ، ماکیاڤیلی ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات کە ولات هێزی پەیداکردو سەقامگیر بوو، ئەوا میر دەبێ مل بۆ بەرقەراری کۆمار یا بەلای کەمەوە پەرلەمانی پاشایەتی بدات.

لە ڕۆژگاری ماکیاڤیلییەوە تاکو ئەمڕۆ خەلکانێك نامەی میر-یان بە بەرهەمێکی شەیتانی و ناوی نووسەرەکەیان بە هاوتای ناوی ئیبلیس لە قەلەم داوە. ئەو خەلکانە هەندێ دەستەواژەو پەرەگرافیش دەکەن بە نموونەی دەستیان بۆ سەلماندنی کەچڕەوی و گەندەلی ئەخلاقی نووسەرەکەی. هەر چەندە ئەم بۆچوون و نۆرینە هەندێ لە ئینسافەوە دوورەو سەبارەت بە هەموو تیورییەکانی ماکیاڤیلی دادوەرانە نییە، بەلام دەبێ دان بەوەدا بنرێ کە ماکیاڤیلی ئەوەندەی بایەخ بە سیسەتەمی حوکمڕانی دەدات ئەوەندە بایەخ بە تاك و نادات، و خەلکانی وەکو ناپلیۆن "٥٠"بۆناپارت، بیسمارك"٥١"، ئادولف هیتلەر، موسولینی، و ستالین بە دیارترین نوێنەری تێورییەکانی وی دەژمێردرێن، و لە حکومەتەکەی ویدا چ هەوالێك لە ئەرك و تەکلیفی مەزەبی و ئەخلاقی لە گۆڕێ نییە. بەلام نابێ ئەوە لە یاد بکرێ کە مەبەستی بنچینەیی ماکیاڤیلی ئیتالیایی یەکپارچەو بەهێزەو میر لە رۆژگارێکدا دەنووسرێ کە ئەم نیمچە دورگەیە بەسەر کۆمەلێك ویلایەتی بچکۆلەی سەربەخۆدا دابەش بووە کە بەردەوام دژی یەکتر وەستاون و لەلایەن دەرو دراوسێیانی بێگانەی بەهێزەوە گەمارۆ دراوەو چاوی تەماحیان تێ بڕیوە.

دوا فەسلی ئەم کتێبە، بە تۆنێکی تەواو جیا لە فەسلەکانی پێشوو، دەکەوێتە داکۆکی و بەرەڤانییەکی پڕ هەست و سۆز لە ئیتالیایەکی سەربەخۆو یەکگرتوو.

شێوازی پەخشانی ماکیاڤیلی روون، راشکاو، دلگیرو تەواو بەدەرە لە هەر ئارایشتێکی جوانکاری.

<u>ئەدەبیاتی ئەتەکێت"٥٢"</u>

<u>بالداسارە کاستیلونە (١٤٧٨- ١٥٢٩):</u>

لە مانتوا"٥٣". هاتۆتە دنیاوە. سەر بە دەرباری دۆك-ی ئوربینو"٥٤" بوو، بە مەبەستی ئەنجامدانی کارێکی سیاسی چوو بۆ ئینگلیستان، پاشان بە پلەی سەفیری دۆکی ئوربینو لە رۆم داخلی دەرباری پاپالیوسی"٥٥" دەیەم بوو. دوای ماوەیەکی دی چووە دەرباری پاپ کلیمنس"٥٦"-ی حەوتەم، وەختێ رۆم لە لایەن لایەنگرانی ئیمپراتۆریەتەوە تالان کرا، پاپ بە کورتبینی و لاوازی سیاسی تاوانباری کرد. کاستیلونە هەر چەندە بێ تاوانی خۆی سەلماند، بەلام بە رادەیەك دلی شکا کە دوای ماوەیەکی کەم لە داخا مرد. کاستیلونە لە دیدو نۆڕینی هاو عەسرانی خۆیەوە نموونەی هەموو ئەو سیفەتانەیە کە بە "مرۆڤی دەرباری" یەکەی خۆیی بەخشیوە.

"دەرباری" (١٥٢٨):

ئەم بەرهەمە بریتییە لە راپۆرتێك دەربارەی ئەو گفتوگۆو دیالۆگە خەیاڵیانەی کە لە دەرباری دۆك ئوربینۆدا ئەنجام دەدریٚ، لەم گفتوگۆیەدا باسی ئەو توناناو بەهرانە کراوە کە پێویستە لە هەر نەجیمزادەیەکی دەرباریدا هەبێ. ئەمە جگە لەوەی گفتوگۆیەکان پەل بۆ پاکڕەوشتی خانمانی نموونەیی دەرباریش دەهاون.
کاستیلونە سیفەتی هەمە لایەن بە مرۆڤی دەرباری یەکەی خۆی دەبەخشێت، وەکو مرۆڤێك دووربین، ژیرو کارزان تەقریبەن لە هەموو وارێکدا، وێنەی دەگرێت، مرۆڤی دەرباری، لەشکری، پێشەنگ، سیاسەتوان، وەرزشکار، هونەرمەندو ئەدیبێکی تەواوە، دەبێ نەفس بەرزو سەرفرازو نەجیب و هەستیارو بە زەوق و سەلیقە بێ. ئەشقی ژنێکی جوان دەیگەیەنێتە لوتکەی کەماڵ، ئەم ئەشقە بە هەموو مانەیەك ئەشقی ئاسمانییە، و ژنەی دلبەر دەبێ یەجگار میانڕەو بێ- نەلاسارو چاو قایم و نە شەرمن بێ، نامەی دەرباری باسی ئەشق و ئەشقی بێ رتوشی-شی کردووە، و کاردینال پیترو بمبو (لە گفتوگۆیەکان) بە باشترین شرۆڤەکاری ئەم نامەیە دەژمێردرێ.
کتێبەکەی کاستیلیونە زۆر زوو لە ئەوروپای رۆژئاواییدا شۆرەتی پەیدا کرد، پاش سی و سێ ساڵ لە دانانی وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی، و لە هەموو کەس پتر کارێکی کردووەتە سەر بەرهەمەکانی سیدنی و سپنسەر.

ئۆتوبیۆگرافی
بنونوتوچلینی (١٥٠٠- ١٥٧١):

لە فلورەنسا لە دایك بوو. لە واری مسکاری و پەیکەرسازیدا (بەنووسینی خۆی) خوازیارانی زۆری هەبووە، وێڕای ئەمەش قۆناغی لاوی بە ئاوارەیی و دەربەردەری لەم شارو لەو شار بردۆتە سەر، و بە زۆری لە رۆم، فلورەنساو پاریسدا سەرگەردان بووەو هەر لە فلورەنساش کۆچی دوایی کرد.

ئۆتوبیوگرافی چلینی (تا ساڵی ١٧٢٨ بلاونابێتەوە):

یەکێکە لە گەورەترین و جوانترین ئۆتوبیوگرافییەکانی جیهان. بێ ئەوەی گوێ بەوە بدات کە بە فیشاڵبازی و درۆیان تاوانبار بکرێ، بێباکانە هەر هەموو قۆڕیاتەکانی خۆی، لە دزی و هەرزەکارییەوە تا دەگاتە رەفتاری هۆڤیانە دەگەڵ ماشوقەکانیدا، ئاشکرا دەکات، لە بندێر پەنای وێنەکانیدا، سیمای ئیتاڵیای سەردەمی رینیسانس بەرجەستە دەکات- هەندێ لایەنی متمانە بە خۆبوونی ئەم وڵاتە، کە هەندێ جار توندەو هەندێ جار دێتە خوارەوە بۆ ئاستی فیشاڵبازی، و

هەندێ ساتی پڕجۆش و خرۆشی بۆ جوانی حەقیقەت، جوامێریو جەنگاوەری، و ستەمکاریو دڵڕەقی نیشان دەدات. ئەم ئوتۆبیوگرافە زێدەباری ئەمانە، راپۆرێکی بەهادار دەربارەی بارودۆخی ئیتالیاو فەرەنسای ئەو رۆژگارە بەدەستەوە دەدا، حاڵو ئەحواڵی ناودارانی وەکو فرانسوا"٥٧"ی یەکەم، و دۆك کوزیمو مدیچی فلورانسی دەگێڕێتەوە کە هەردووکیان لە هاندەرانو پشتیوانانی گەورەی هونەر بوونە.

شانۆنامە

لە ئیتالیا سەردەمی رینیسانسدا، قەرینەو نموونەی وەکو شانۆنامانی سەدەکانی ناڤین یەجگار کەم بوو. حاڵی زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاواش هەر بەو جۆرە بوو، لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٤٧٢دا ئانجیلو پۆلیتسانۆ، بە لاسایی کردنەوەی ئەفسانەی کۆنی ئورفیوس شانۆنامەیەکی نەمەزەبی لە ژێر سەر ناوی (ئەفسانەی ئورفیو) نووسی، کە بە نوقڵانەی سەرهەڵدانو گەشەکردنی شانۆنامەی شوانکارەیی دادەنرا، و بویاردۆ لە ساڵی ١٤٩٤دا "تیمونە"ی نووسی، کە ئامادەکردنەوەیەکی درامیانەی چیرۆکی بەناوبانگی (تیمونی ئاتینی"٥٨")بوو، ئەم شانۆنامەیە چەند کاراکتەرێکی مەجازی (وەکو "هەژاری"و "دەوڵەمەندی") تێدایە، کە دەیخەنە ریزی دوا نەوەی شانۆنامانی ئەخلاقییەوە.
وێڕای ئەم شانۆنامە کۆنو تەقلیدیانە کە نیشانەی قۆناغی گۆڕانی شانۆ بوون لە شانۆنامەی مەزەبییەوە بۆ شانۆنامەێن نە مەزەبی، شانۆنامانی تراجیدی، کۆمیدی و شوانکارەییش هاتنە ئاراوە.

تراجیدیا:

لە مەیدانی تراجیدیادا هیچ بەرهەمێکی بەڕاستی گەورە پەیدا نەبوو. زۆربەی تراجیدیانووسان شانۆنامەکانی "سنکا"یان دەکرد سەر مەشقی خۆیانو لە دابو نەریتو رەفتارو هەڵسوکەوتا پەیڕەوێ پڕەنسیپەکانی هوراس-یان دەکرد. پلۆتو نەخشەی شانۆنامەکان بە زۆری لاوازو میلۆدرامی بوو، و زیاتر هەڵگەڕانەوەی بەختو یەغباڵی بەرجەستە دەکرد- کەوتنی نەجیمزادەیەك لە لوتکەی عیزەتو سەرفرازییەوە بۆ قولایی رۆژ رەشیو نەگبەتی، بەزۆریش رووداوانی چیرۆکی شانۆنامەکە لە پشتی پەردەوە روویان دەداو لە رێگەی جاڕچییەوە ئەمە دەگێڕدرانەوە. ئەم جۆرە شانۆنامەیە بە (تراجیدیای زانایانە) بەناوبانگ بوو، کۆنترین نموونە تراجیدیای (سوفونیسبا"٥٩")یە (١٥١٥) لە نووسینی تریسینۆ"٦٠". چەند نموونەیەکی دیکەی ئەم جۆرە شانۆنامەیە بریتییە لە: (ئوربیکە- ١٥٤١) نووسینی چینیتۆ، (ئوراتسیو- ١٥٤٦) کە تراجیدیایەکی شیعرییەو لە نووسینی پیترو ئارتینو"٦١"یە، (ماریانا- ١٥٦٥) لە نووسینی دولچە"٦٢"یە، و (توریسموندو- ١٥٨٦) لە نووسینی تاسۆ-یە.

کۆمیدیا:

وەزعو حاڵی کۆمیدیا، لە چاو تراجیدیادا پوختەتر بوو. سێ جۆرە کۆمیدیا گرنگ باوبووە.

کۆمیدیای رەفتاران (کۆمیدیای زانایانە):

ئەم جۆرە کۆمیدیایە لاسایی کردنەوەیەکی شانۆنامەکانی پلاوتوسو ترنس بوو. (کاساریا- ١٥٠٨)ی ئاریوستۆ بە یەکەمین کۆمیدیای رەفتاران لە سەردەمی رینیسانسدا دەژمێردرێ، کە دوا بە دوای ئەو چوار کۆمیدیای دیکەشی نووسی: (جێنشینان- ١٥٠٩، جادووباز- ١٥٢٠، لینا- ١٥٢٩، و خوێنکاران- کە تاکو مردنی خۆی لە ساڵی ١٥٣٣دا هەر تەواو نەبوو). کۆمیدیا گرنگەکانی دیکە بریتیین لە: (ماندراگولا- ١٥١٢، لە نووسینی ماکیاڤیلی)، (کالاندریا- ١٥١٣، لە نووسینی دۆڤیزی"٦٣")، کە لە بابەتی کۆمیدیای هەڵەکان-ی شەکسپیرە، و (خانمی دەرباری- ١٥٢٥، لە نووسینی ئارتینۆ، کە هەجوویەکی "کۆمەڵگەی دەرباری"ی کاستیلیونەیە.

فارس:

جۆرە شانۆنامەیەکی سوکەڵەیە، و لە "نیو پەردەی" شانۆنامانی ئینگلیستان دەچێت. فارس لە سەرەتادا شانۆنامەیەکی خۆشبووە کە لە بنچینەدا بە شێوەی شانۆنامەیەکی جدی رەمزئامێز نمایش دەکراو کاریگەرییەکی کۆمیدی هەبووەو پاشان شێوەیەکی سەر بەخۆی پەیدا کرد. نوکتەو حەنەکی نێو فارس راستەوخۆو زبرە، کاراکتەرەکانی لە سەرەتادا دێهاتیانی رەق یا لێبوك بوون، لە فارسان-ی دواتردا نموونانی (وەکو سەربازی فیشاڵباز، و ئادەمیزادی خۆ هەڵکێش) جێی کاراکتەرەکان دەگرنەوە. یەکەمین شانۆنامەنووسێك کە دەکەوێتە نووسینی هەوەڵین فارسانی ئیتالیایی، جۆڤانی ماریاچککی (١٥١٨- ١٥٨٧).

(کۆمیدیای دیل ئارتەئا-ی راستەوخۆ):

لە رووی مێژوویی و لە باری کاریگەرییەوە، گرنگترین شێوەی کۆمیدیای سەردەمی رینیسانسە. هەوەڵجار گروپێکی کۆمیدێن-ی پیشەیی ئەم شێوەیەیان داهێنا، ئەوانە تیمە و ناوەرۆکی گشتی شانۆنامەکەیان وەردەگرتو هەموو دیالۆگو گفتوگۆیەکانیان بە شێوەی ئیرتیجالیو راستەوخۆ لەسەر شانۆدا ئەنجام دەدا، پلۆتو تیمەی شانۆنامەکانیش لە سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە وەردەگیرا. کاراکتەرەکانیش هەندێ جار وەکو ئەو نموونانە بوون کە لە کۆمیدیای رەفتاراندا هەبوون. یەکێك لە تایبەتمەندییە هەرە سەرەکییەکانی ئەم جۆرە شانۆنامەیە،

سوودوەرگرتنی بەرە بەرە بوو لە کەسایەتیانی پێکەنیناوی ئیتالیای تازە لە جیاتی کەسایەتیانی تەقلیدی و قەراردادی کۆمیدیانی قەدیمی. کۆمیدێنەکان جۆرە دەمامکێکیان لەسەر دەکرد کە رەنگدانەوەی تەبع و تەبیعەت و خوو خولقی خۆیان بوو. کەسایەتییە بەناوبانگ و خۆشەویستەکانی کۆمیدیای دیل ئارتەئا (ئیرتیجالی) بریتیین لە: پانتالونە، وەکو نموونەی باوکێک و کابرایەکی بازرگان رەفتارو، دوو ئاشق بەناوی ئارلکینۆ و کولومبینا، پانتالۆنە لە شانۆنامەکاندا بە پانتۆڵێکی دەڵب و جلی رەنگاو رەنگ و دەمامك لە سەر، و شمشێرێکی دارین بە قەدەوە دەردەکەوێ.

کولومبینا-ی کیژی شۆخ و شەنگی ویژی رۆڵی پێچەوانەی ئارلکینو- دەبینێ. لیونکا"٦٤"ڤالۆ بە ئۆپرای پالییاچی ئەم دوو کەسایەتییەی جاویدان کردووە. کۆمیدیا-ی دیل ئارتەئا کاری کردۆتە سەر (لوپە دوڤگا، شەکسپیر، سیموئیل جۆنسن، و مۆلێر.

درامای شوانکارەیی:

شانۆنامانی شوانکارەیی لە ناوەڕاستی سەدەی شانزەیەمدا هاتە ئاراوە، چینیتۆ لە ساڵی ١٥٤٥دا شانۆنامەی "باز"ی (لەبەر رۆشنایی سیکلۆپەکان-ی یورپیدس و هەندێ تیمەی شانۆنامەکانی ئوڤید)ا نووسی، کە دیمەنەکەی بێشەیە، بەڵام ئەکتەرێکی لە دەوری شواندا نییە. ئاگوستینو"٦٥"بکاری لە ساڵی ١٥٥٤دا شانۆنامەی (قوربانی) نمایش کرد کە زۆربە بە یەکەمین شانۆنامەی شوانکارەیی تەواوی دەزانن. لەم جۆرە شانۆنامەیەدا ئەڤین دەبێ بە تەوەری هەر هەموو پێچ و پەنای بویەرەکان و بەگرێی شانۆنامەکە، ئەو خەڵکەی کە نابێ ئاشقی یەکتر بن، حەز لێکدی دەکەن و دەبێ گرێی کارەکانیان بکرێتەوە. لە بونیادو پێکهاتەی شانۆنامەی شوانکارەییدا گرێچن و گرێکردنەوە بە شێوەیەکی ئاسایی بە کۆمەکی تەگبیری وەکو لێکچوون، ناسینەوەو جێنشین سازی کەسێك لە جێی کەسێکی دی ئەنجام دەدرێ.

جگە لە "ئامینتا"ی تاسۆ، گرنگترین شانۆنامەی شوانکارەیی ئیتالیایی (شوانی وەفادار-١٥٩٠)ی باتیستاگوارینی-یە. لەم شانۆنامە ئاڵۆزو زیرەکانەیەدا پێشبینی ئەوە دەکرێ کە سیلیویڤ و ئاماریلی پێکڤە زەماوەن دەکەن، وەکو چۆن لە رابردووی دوورا پێشبینی کراوە. لێ سیلیویڤ تەنیا ئاشق و دڵبەندی راوە، و ئاماریلی و میرتیلۆش حەزیان لە یەکترییە، میرتیلو شوانکارەیەکی وەفادارە، کاتێ کە ئاماریلی (بە فێڵ و دەهۆی کورسیکا، کە حەزلی لە میرتیلۆیە) مەحکوم بە مەرگ دەبێ، میرتیلۆ بۆ رزگاری ئەو تەنانەت بەرەو پیری مەرگیش دەچێت، لەم حاڵەدا پەی بەوە دەبەن کە میرتیلۆ و سیلیویڤ بە منداڵی لەگەڵ یەکترا گۆڕاون. سیلیویڤ لەگەڵ دۆریندا دا -کەساڵانێکی دوورو درێژ ئاشقی بووە- زەماوەند دەکات. ئاماریلی-ش دەبێ بە هاوسەری میرتیلو، و کوریسکا-ش عەفو دەکرێ.

ئەم شانۆنامەیە رەواجێکی میللی وەهای پەیدا کرد کە لە ماوەی ساڵانی ١٦٠٠و ١٨٠٠دا هەشتاجار چاپکرایەوە. لە دەرێی ئیتالیاشدا شۆرەتێکی زۆری پەیدا کردو، ئەو شانۆنامانەی

دوا بەدوای ئەو لە ئیتاڵیادا هاتنە ئاراوە، باڵی کاریگەرییان بەسەر ئەدەبیاتی شوانکارەیی ئینگلیستانی سەردەمی ئەلیزابتی یەکەم (١٥٣٣- ١٦٠٣)و جیمز-ی یەکەم (١٦٠٣- ١٦٢٥)دا کێشا. جان فلچر شانۆنامەکەی گوارینی کرد بە نموونەو سەرمەشقی کارەکەی خۆی (ژنە شوانی وەفادار). گرین، مارلۆ، و شەکسپیر-ش راستوخۆو ناڕاستەوخۆ قەرزارباری ئەو کارەن.

تاسۆ

توركواتو تاسو (١٥٤٤- ١٥٩٥):

شاعیری لیریکی، شانۆنامەنووس، و داستانبێژە. لە سۆرینتۆ هاتە دنیاوە، لە قوتابخانەی یەسوعیان دەستی بە خوێندن کردووە، و لە بیرگامۆ"٦٨"و ئوربینۆ، و ڤینیسیا، و رۆمدا درێژەی پێداوە، ئەویش وەکو پترارك و بۆکاچۆ، بە زۆری بابی کەوتە خوێندنی ماف، بەڵام زۆر زوو ئەم بەشەی تەرك کردوو رووی کردە ئەدەبیات، تاسۆ لە هەوەڵەوە چووە خزمەتی کاردینال لوئیجی کە لە خانەدانی ئەستە بوو، بەڵام پاشان بوو بەشاعیری دەرباری ئالفونسو-ی دۆکی فرارا. لە ساڵی ١٥٧٥دا داستانی مەنگەو مەندو پڕ جۆش و خرۆشی (ئۆرشەلیمی ئازاد)ی نووسی، ئەو چوار رەخنەگرەی کە هەڵسەنگاندنی ئەم بەیتەیان پێ سپێردرا بوو هێندە بە بێ ویژدانی لایەنە ئەدەبی و مەزەبییەکانی ئەم بەرهەمەیان هەڵسەنگاند ناسك و هۆشنی تاسۆ تەواو تێکچوو و دووچاری، کە تەبیعەتی مەیلەو شێتی بوو. ماوەی سێ ساڵان ئاوارەو سەرگەردان بوو، و سەرەنجام بۆ فرارا گەڕایەوە. لێرەدا هێندەی دی ناڕەحەت بوو، و لە ساڵی ١٥٧٩دا بە تەواوەتی شێت بوو. ماوەی حەوت ساڵان لە نەخۆشخانەی سانتائانادا خراپە ژێر چاودێری پاشان مەرەخەس کرا، لەو ماوەیەدا داستانەکەی چەندین جار چاپکرا بووەوەو تەواو مەنشوری کردبوو. دوا ساڵەکانی تەمەنی شاعیر لە ئاوارەییدا بەسەر براو رێی دەکەوتە هەر شوێنێ بە شانازییەوە پێشوازی لێدەکرا. تاسۆ بە چەند رۆژێك بەر لە وەرگرتنی تاجی میری شاعیران -کە پێشتر تەنیا بە پترارك درا بوو- کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی تاسۆ:

تاسۆ نووسەرێکی پڕ بەرهەم بوو، و لە بواری هۆزانی لیریکی، دیالۆگ، باس، شانۆنامە، بەیت و داستان، و نامەنووسیندا خۆی جەڕباندووە، لە نێو بەرهەمەکانیا تەنیا دوانیان شایستەی باسی تێرو تەسەلن:

"ئامینتا- ١٥٧٣":

شانۆنامەیەکی شوانکارەییە، بە تیمەو ناوەڕۆکێکی سادەو رۆمانتیکییەوە: ئامینتا بە بێهودە حەز لە سیلویا دەکات، و تەنانەت کاتێ کە لە چنگی ساتیرێک"٦٩"ی هەرزەش رزگاری دەکات، سیلویا گوێی ناداتێ. ئامینتا-ی هێڤی بڕاو خۆی لە هەڵدێرێکی بەرزەوە هەڵدەدێرێ، سیلویا پەشیمان دەبێتەوەو تازیەی بۆ دەگرێت. لەم حالۆ بارەدا هەواڵێك دەگات کە دەوەنێك گیانی ئامینتا-ی رزگار کردووە، ئیدی جووتە ئاشق بە یەکدی دەگەنو هەموو شتێك بە خۆشیو شادی دەبڕێتەوە، ئامینتا، ئەگەرچی شانۆنامەیەکی سادەو ساکارە، کاراکتەرەکانی قەراردادیو تەقلیدین، بەڵام تەڕی ئەستاتیکاو ناسکی شاعیرانەیە، ئەم شانۆنامەیە لە رۆژگاری تاسۆدا سەرکەوتنێکی گەورەی بە دەست هێناوە- و هێشتاش هەر جوانە دەخوێنرێتەوە- چونکە رەنگدانەوەی ئەو جۆشو خرۆشەیە کە سەبارەت بە سەردەمێکی زێڕین لە ئارادا بووە، و جیاوازی بەینی دنیای واقیعی ئارەزووەکانو خیانەتو شەڕ، لەگەڵ جیهانی ئایدیالیستی شادییەکان، وەفاداریو ئاسوودەیی نیشان دەدات. وا دیارە ئەم شانۆنامەیە کاری لە گوارینی، سیدنی، سپنسەر، گرین، شەکسپیر، فلچرو میلتن کردووە.

__ئۆرشەلیمی ئازاد- ١٥٧٥):__

شاکاری تاسۆیە، داستانێکی بیست بەشییە لە قاڵبی بەندێن هەشت بەیتیدا (ئوتاڤاریما) ، ئەو کاتانەی کە شاعیر بە هۆی شێتییەوە لە نەخۆشخانە بوو، ئەم بەیتە دوو جاران بەبێ مۆڵەت چاپکرایەوە، دەقە مۆڵەتدراوەکەی تاسۆ-ش لە ساڵی ١٥٨١ دا چاپکرا. تاسۆ لە ساڵی ١٥٩٣دا گێڕانەوەیەکی تازەی هەمان بەیتی لە ژێر سەر ناوی ((ئۆرشەلیمی یەخسیر))دا بڵاوکردەوە- کە لە چاو بەیتەکەی پێشوودا لە ئاستێکی نزمتردایە.
ناوەڕۆكو بابەتی بەیتی (ئورشەلیمی ئازاد) بریتییە لە بویەری گرتنی ئۆرشەلیم لە ساڵی ١٠٩٩دا، لەلایەن گودفرواد‌وبویون"٧٠"و پەیڕەوانییەوە لە یەکەمین جەنگی سەلیبیدا. ئەم مەسەلەیە لە دوا چارەکی سەدەی شازدەیەمدا مەسەلەی رۆژ بوو، چونکە ترکەکان جارێکی دی بە هەڕەشە بۆ سەر ئەوروپای رۆژئاوایی دەژمێردرانو هەندێ جار هێرشیان بۆ سەر ئیتاڵیا دەبرد، تاسۆ بەیتەکەی خۆی بە داستانی دنیای مەسیحیەت ناو دەبرد. ئەم داستانە، وەکو خوێنەرانی چاوەنۆڕمم، زنجیرە شەڕێکی دلێرانە دەگێڕێتەوە. هەڵبەتە ئەم شەڕانە تاقە جازیبەی ئەم بەیتە نین، بەڵکو جەزابیەتی چیرۆکەکە لە باسی سێ بویەری ئاشقێنیدا پەنهانە: بویەری ئەڤینی سوفرونیاو ئولیندۆ، دوریندا‌و تاکردۆ، ئارمیداو رینالدۆ.

__سوفروینا و ئولیندو:__

ئەم جووتە مەسیحییە کە لە ئۆرشەلیم دەژین ئاشقی یەکترن. کاتێ کە سوفرونیا بڕیاردەدا لە پێناوی رزگاریی مەسیحیانی شاردا بمرێو خۆی دەخاتە سەر دار ئەستونەکان تا بیستونێن،

ئولیندۆ بە درۆوە دەڵێ کە لە جیاتی سوفرونیا بیستوتێنن، هەردووکیان مەحکوم بەمەرگ دەبن، بەڵام لە دوا ساتدا بەمیانچێتی دوریندا رزگار دەبن.

دوریندا‌و تانکردۆ:

دوریندا، ئافرەتێکی سوار چاکی ساراسنە (عەرەب)، و تانکردۆی مەسیحی گیرۆدەی ئەڤینی وی دەبێ، و دوریندا گوێ بە ئەڤینی ئەو نادات، تانکردۆ بێ ئەوەی دوریندا بناسێت، لە شەڕێکی تەن بە تەندا بە خەستی برینداری دەکات، لێ دوریندا لەسەرە مەرگدا دەیبەخشێت، غوسڵی تەعمید دەکرێ، و پاش گەییشتنە بەهەشت زەماوەندی لەگەڵدا دەکات.

ئارمیدا‌و ریناڵدۆ:

ئارمیدا–ی جادووبازی موشریک، رادەسپێردرێ کە سیحر لە پەنجا سەرکردەی سوارچاکانی مەسیحی بکات. لە کارەکەیدا موەفەق دەبێ، بەڵام گیرۆدەی ئەڤینی ریناڵدۆ دەبێ کە یەکێکە لە ئازاترین سوارچاکەکان. ژنەی جادووباز ریناڵدۆ دەفڕێنێ‌و دەیبات بۆ شوێنێکی چەپەك لە دوڕگەیەکی دوورە دەستدا. گودفروا دەزانێ کە تەنیا ریناڵدۆ (کە ئەوی بە تاوانی کوشتنی مەسیحیەك لە شەڕی تەن بە تەندا نەفی کردووە) دەتوانێ ئۆرشەلیم بە گرتن بدات، پەیك‌و تەتەران بەملاو بەولادا دەنێرێ تا ریناڵدۆ بدۆزنەوەو نەجاتی بدەن، و ریناڵدۆ بۆ خەتی ئابلۆقە دەگەڕێتەوە. ئیدی شار دەکەوێ، و سوپای میسری کە بۆ شکانی ئابلۆقەکە نێردراوە شکست دێنێ. ریناڵدۆو، نەفەرەکانی ئارمیدا–ش، کە بە تەمای کوشتنی ئەون، راو دەنێ‌و ئارمیدا بەگیردێنێ‌و دەیهێنێتە سەر ئاینی مەسیحی‌و دەیکات بە هاوسەری خۆی.

کورتەیەکی ئیرادو رەخنەکان:

رەخنەی ئەوە لە تاسۆ دەگیرێ کە رێگەی داوە ئەڤینی رۆمانتیکی لەسەر حیسابی فەرامۆشکردنی کاروباری سوارچاکی و قارەمانیەتی، بەشێکی فراوان لە بەیتەکەی داگیر بکات. وێڕای ئەمەش خوێنەرانی ئەمڕۆی بەیتەکە، گەمارۆی ئۆرشەلیم وەکو بابەتی شانۆنامەیەکی ئاشقانە تەمەشا دەکەن‌و رەنگە هەر ئەمەش مایەی رەزامەندی و پەسندی ئەنجوومەنانی دەرباری– کە بەیتەکە بۆ ئەوانەو ئەوان دەدوێنێ– بووبێ، بە هەر حاڵ، بەهرەو بلیمەتی تاسۆ پتر لە قەڵەمڕەوی هەستی ناسك، داهێنانی دیمەنێن جوان، و کەش‌و هەوای خەیاڵاویدایە تا لە دەربڕین‌و نیشاندانی گەورەیی‌و شکۆدا، و لە ئورشەلیمی ئازادا بە تەواوی رێگەی بەم بلیمەتییە داوە.

رەخنـەی ئـەوە لـە تاسـۆ دەگیرێ کـە وەسواسـە لـە مشـتو ماڵـدان و رازاندنـەوەی بەرهەمـەکانی، هەستی شۆخیبازی و حەنەکچیاتی نییە، شاخ و باڵی خەیاڵی لەبەرهەمەکانی نەناوە. لەلایـەکی دیکەوە شێوەی مامەڵە کردنی لەواری وێنەگرتندا، بە تایبەتی وێنەی سیمای ژنان، هاوئاهەنگی و گونجانی لوژیکی بویەرێن بەیتەکە، ناسکی و سەنگینی تۆن، هەستی قوڵی مەزەبی، دڵگیریی پەیڤ و ئاخافتن، و ریتمی شیرینی شیعرەکانی مایەی ستایش و بووە... کاری کردۆتە سەر سپنسەر و بایرۆن.

پەراوێز و ژێدەران:

١- فیرارا- Ferrara:

شارێکی باکووری ئیتاڵیای ناوەندییە.

٢- ئاڤینیون: شارێکی باشووری رۆژهەلاتی فەرەنسایە، لە پروڤانس.

٣- شارلی یەکەم (١٥٠٠- ١٥٥٨):

لە خانەدانی شاهانی ئەسپانیاییە (١٥١٦- ١٥٥٦)، ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی مقەدەسی رۆم بوو (١٥١٩- ١٥٥٦).

٤- بارتولومیودیاش (دیاز):

لە ساڵی ١٥٠٠دا مردووە، دەریاوانێکی پورتوغالی بوو، یەکەمین ئەوروپایی بوو کە بە دەوری "امیدنیك"دا لە ساڵی ١٤٨٨دا سووڕایەوەو بەمجۆرە رێگەی دەریایی هندی کردەوە.

٥- مانیتس: شارێکە لە رۆژئاوای ئاڵمان.

٦- یەکەمین گوناح- Orginal sin):

لە خواناسی مەسیحیدا، گوناحی ئادەمی بابی بەشەرەو لە ئەنجامی ئەم گوناحەوە تیرەی بەشەر لە فەیزی دراوسێیەتی خوا لە بەهەشتدا مەحروم بووە، هۆی ئەم مەحرووم بوونە دەگەڕێتەوە بۆ یاخی بوون لە فەرمانی خواو خواردنی میوەی قەدەغە (کە لە مەسیحیەتدا سێوەو لە ئیسلامدا گەنمە). لە قورئانی پیرۆزدا چەندین جار باسی ئەم یاخی بوونە کراوە. بۆ وێنە لە سورەتی پیرۆزی بە قەرەدا، ئایەتێن ٣٥و ٣٦و، سورەتی تەها، ئایەتی ١٢١.

٧- کاردینال- Cardinal:

لە کڵێسای کاتولیکی رۆمیدا، بەو کەسانە دەگوترێ کە پایەی ئاینیان یەکسەر لە دوای پاپاوەیە.

٨- مایکل ئانجیلو (١٤٧٥- ١٥٦٤):

یەیکەرسازو تەلارسازو نیگارکێش و شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

٩- روفائیل (١٤٨٣- ١٥٢٠):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییە، و یەکێکە لە گەورەترین نیگارکێشانی سەردەمی رینیسانس.

١٠- ئاندریە دلسارتۆ (١٤٨٦- ١٥٣١):

نیگارکێشێکی فلورانسییە، کە نازناوی نیگارکێشی بێ غەل‌و غەشیان لێنابوو.

١١- کۆردجۆ (١٤٩٤- ١٥٣٤):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییە.

١٢- تینتورتۆ (١٥١٨- ١٥٩٤):

نیگارکێشێکی ئیتاڵیاییەو یەکێکە لە مامۆستا گەورەکانی سەردەمی رینیسانس.

١٣- فیچینو (١٤٣٣- ١٤٩٩):

فەیلەسوفێکی ئیتاڵیاییە.

١٤- پولیتسیانۆ (١٤٥٤- ١٤٩٤):

شاعیرو هۆمانیستێکی ئیتاڵیاییە.

١٥- میراندولا (١٤٦٣- ١٤٩٤):

هۆمانیستێکی ئیتاڵیاییە.

١٦- مدیچی (١٤٤٩- ١٤٩٢):

بە لورنتسوی مەزن ناسراوە، پیاوی سیاسەت‌و ئەدەبی ئیتاڵیا بوو.

١٧- فیورنتینۆ (سەدەی چواردەیەم):

چیرۆکنووسێکی مەیدانی کورتە چیرۆکی، ئیتاڵیاییە.

١٨- فرانکوساکیتی (١٣٣٠- ١٤٠٠):

نووسەرو شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

١٩- ماتیو باندولو (١٤٨٠- ١٥٦٢):

کەشیش‌و چیرۆکنووسێکی ئیتاڵیاییە.

٢٠- جیرالدی چینتیو (١٥٠٤- ١٥٧٣):

چیرۆکنووس‌و تراجیدیا نووسێکی ئیتاڵیاییە.

٢١- ئارتسو: شاری توسکان، ئیتاڵیا.

٢٢- ئاڤینیون: شارێکە لە باشووری رۆژهەڵاتی فەرەنسا، لە پرۆڤانس.

٢٣- زانکۆی مون پلیە (لە ساڵی ١٢٨٩ دامەزراوە):

کەوتۆتە شاری مۆن پلیە، لە باشووری فەرەنسا.

٢٤- زانکۆی بولونیا (لە سەدەی یازدەیەمی زاینی دامەزراوە) کەوتووەتە شاری بولونیاوە لە باکووری ئیتاڵیای ناوەندی.

٢٥- لومبە: گوندێکە لەباشووری رۆژئاوای فەرەنسا، کە کڵێسایەکی گەورەی سەدەی چواردەیەمی تێدایە.

٢٦- ڤۆکلوز: ناوچەیەکە لە پروڤانس-ی باشووری رۆژهەڵاتی فەرەنسا.

٢٧- میری شاعیرانی رۆم: پترارك دەیگێڕێتەوە کە لە هەمان ئەو رۆژەدا کە دەگاتە پایەی میری شاعیرانی رومی، پێشنیازی بۆ دەکەن کە ببێ بە میری شاعیرانی فەرەنساو

ئیتاڵیاش. لێ دڵبەندی ئەو بە بەرهەمێن لاتینیو رۆمییەوە، وای لێدەکات پایەی میری شاعیرانی ئیتالیا هەڵبژێرێ.

٢٨- کولادارینسی (١٣١٣- ١٣٥٤):

یەکێکە لەپیاوانی رۆم کە هەوڵێکی زۆری لە پێناوی چەسپاندنی دیموکراتیەت لە وڵاتەکەیدا، داوە.

٢٩- کارتاژە- Carthage):

شارێکی کۆنە لەسەر کەناری باکوری ئەفریقایە، لە کەناری کەنداوی تونس. کارتاژە (قرطاجة) ئەمڕۆ بەشێکە لە قەڵەمڕەوەکانی تونس.

٣٠- ئافریکانۆس (٢٣٤- ١٨٣ پێشزاین):

یەکێك بووە لە سەردارانی رۆم.

٣١- ترزاریما- Terzarima:

شیعرێکە لە فۆریمی بەندی سێ بەیتیدا (بە زۆری لەسەر وەزنی یامبیك-ی پێنج سیلابییە) کە بەیتی دووەمی هەر بەندێکی لەگەڵ بەیتی یەکەمو سێیەمی بەندی دواتردا هاوقافیەیە. ئەم فۆرمە شیعرییە لە داهێنانی دانتییە.

٣٢- شاروبیر (١٢٧٤- ١٣٤٣):

بە رووبیر-ی دانا ناسراوە، شای ناپولی بووە (١٣٠٩- ١٣٤٣).

٣٣- چیرۆکانی رۆمیان:

ئەو کۆمەڵە حیکایەتو چیرۆکە لاتینیانەن کە لە سەرەتاکانی سەدەی چواردەمدا، رەنگە لە ئینگلیستان کۆکرابنەوە.

٣٤- ئەفسانەێن زێڕین:

کۆمەڵە ئەفسانەیەکە دەربارەی ژیانی روحانیان، بۆیەرەکانی ژیانی حەزرەتی مەسیحو مریەم، لەگەڵ کۆمەڵە زانیارییەك دا دەربارەی رۆژانی مقەدەس. دانەری ئەم بەرهەمە Jacobusde Vogarine (١٢٢٨- ١٢٩٢)ە کە نووسەرێکی ئیتاڵیاییە.

٣٥- سەد چیرۆکی کۆن:

کۆمەڵە چیرۆکێکە کە لە ماوەی ساڵانی ١٢٨١- ١٣٠٠دا نووسراون، و زۆربەی هەرە زۆری لە کتێبی مقەدەسەوە یا لە ئەفسانانی کلاسیکەوە وەرگیراوە.

٣٦- ئوتاڤاریما Ottavarime:

بەندێکی هەشت بەیتییە، کە بەیتی یەکەمو سێیەمو پێنجەم، بەیتی دووەمو چوارەم، و بەیتی حەوتەمو هەشتەم هاوقافیەنو هەر بەیتێکیش یازدە برگە (سیلابە).

٣٧- دیکتوس کرتی:

نووسەرێکی خەڵکی کریتە کە لە جەنگی تەروادە بەشداری کردووەو واریقاتنامەیەکی ئەم جەنگە دراوەتە پاڵ وی کەیەکەم جار لە سەدەی چوارەمی زاینیدا بە زمانی لاتینی دەرکەوت و بوو بە سەرچاوەی چیرۆکەکانی سەدەکانی ناڤین دەربارەی جەنگی تەروادە.

٣٨- دارس فریگیە:

نووسەرێکی گریمانەیی کتێبێکە لەمەڕ مێژووی جەنگی تەروادە.

٣٩- فیەزولە- Fiesoge:

ناوچەیەکە لە ئیتاڵیای ناوەندی، لە توسکان.

٤٠- لیدگیت (١٣٧٠- ١٤٥١):

شاعیرو رەبەنێکی ئینگلیزییە.

٤١- فیررز- Ferrers:

(١٥٠٠- ١٥٧٩): سیاسەتوان‌و شاعیرێکی ئینگلیزییە.

٤٢- بالدوین (١٥٤٧):

نووسەرێکی ئینگلیزە.

١- ئولیڤەر: لە حیکایەتەکانی شارلمانیدا، دۆستی نزیکی رولانە.

٢- گانلون: لە حیکاتەکانی شارلمانیدا، خیانەتکارێکە کە بۆ شکستی پاشینەی قۆشەنی شارلمانی لە رونسوفدا پیلان دەگێڕێ.

٣- لورتسۆی شکۆمەند (١٤٤٩- ١٤٩٢):

سیاسەتوان‌و زانایەکی فلورانسییە، هاندەرو پەنای شاعیران‌و نووسەران بوو.

٤- سوسیا- Sosia:

ناوی خزمەتکارێکە لە یەکێك لە شانۆنامەکانی پلاوتوسدا.

٥- رونسۆڤ: ملەیەکە لە پیرنەی رۆژئاوایی، بەینی فەرەنساو ئەسپانیا، بە گوێرەی حیکایەت‌و نەقلان رولان لەوێندەر دەکوژرێ.

٦- فرانچسکۆبرنی (١٤٩٧- ١٥٣٦):

شاعیرو تەنزنووسێکی ئیتاڵیاییە.

٧- تزار بۆرجا: (١٤٧٥- ١٥٠٧):

کاردیناڵێکی ئیتاڵیاییەو کوڕی پاپا ئەلکساندەری پێنجەمە.

٨- ناپلیون پۆناپارت (١٧٦٩- ١٨٢١) لە ساڵانی ١٨٠٤- ١٨٠٥)دا ئیمپراتۆری فەرەنسا بوو.

٩- بیسمارك (١٨١٥- ١٨٩٨):

یەکەمین پێشەوای مەزنی ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا بوو.

١٠- ئەدەبیاتی ئەتەکێت:

جۆرە ئەدەبیاتێکە کە هەوڵدەدات یاساو رێساو پێوەرو پێوانەی رەفتارو داب‌و نەریتی تاك لە کۆمەڵگایەکی ئارام‌و پەروەردەکراودا بچەسپێنێ.

٥٣-مانتوا: ناوچەیەکە لە باکووری ئیتاڵیا لە لومباردی.

١- ئوربینۆ: ویلایەتێکە لە ئیتاڵیای ناوەندی.

٢- پاپالیویسی (١٤٧٥- ١٥٢١):

له سالانی (١٥١٣- ١٥٢١) پاپا بوو. له بنەماڵەی مدیچی بوو ئەنجوومەنێکی ئەدەبی گەورەو بەناوبانگی هەبوو، و پشتیوانیەکی زۆری له روفائیل دەکرد.

٣- پاپ کلیمنس (١٤٧٨- ١٥٣٤):

پاپای سالانی (١٥٢٣- ١٥٣٤) بوو، له خانەوادەی مدیچی بوو.

٤- فرانسوای یەکەم (١٤٩٤- ١٥٤٧):

شای فەرەنسا بوو له (١٥١٥- ١٥٤٧).

٥- تیمۆنی ئاتینی (٤٥٠ پێشزاین):

کەسێکی نیمچه ئەفسانەیی ئاتینی دووره پەرێز بوو. پاش ئەوەی که سەروەت و سامانەکەی له دەستدا، دۆستەکانی لێی دوورکەوتنەوەو ئەویش گۆشەگیری هەڵبژاردو جگە له ئالکیبادس، که وایدەزانی دەبێته باعیسی وێرانی ئاتین، تێکەڵاوی کەسی دی نەدەبوو، ئەمە تیمەو ناوەڕۆک و هەوێنی شانۆنامەی "تیمونی ئاتینی"یه که دەیدەنه پاڵ شەکسپیر.

٦- سوفونیسبا (سەدەی سێیەمی پێشزاین):

سوفونیسبا-ی خانمی کارتاژی، دەزگیرانی ماسی نیسا-ی میری نومیدیا بوو. بابی بە تۆبزی دای به سوفاکس-ی شای نومیدیا- ماسی نیسا، بەسەر پاشادا زاڵ بوو و سوفونیسبا کەوته دەستی ئەو. ماسی نیسا ویستی بیخوازێ، بەڵام رۆمیەکان وەکو دیلێك داوایان کردوەوە. ماسی نیسا-ش بۆ ئەوەی رۆمیەکان سوفونیسبا به دیلی نەبەن، پیاڵەیەك ژەهری بۆ نارد، و ئەویش بێ دوو دڵی خواردییەوە. سەربورو بەسەر هاتی وی بووه به تیمەو ناوەڕۆکی چەندین تراجیدیا.

٧- تریسینو (١٤٧٨- ١٥٥٠): نووسەرێکی ئیتالیاییه.

٨- پیترو ئارتینۆ (١٤٩٢- ١٥٥٦): هەجوونووسێکی ئیتاڵیاییه.

٩- دولچه (١٥٠٨- ١٥٦٨): نووسەرێکی ئیتالیاییه.

١٠- دوڤیزی (١٤٧٠- ١٥٢٠): نووسەرێکی ئیتاڵیاییه.

١١- لیونکاڤالۆ (١٨٥٨- ١٩١٩): مۆسیقازانێکی ئیتاڵیاییه.

١٢- ئاگوستینۆبکاری (١٥٤٠- ١٥٩٠): شاعیرێکی ئیتاڵیاییەو بێژەری هۆزانین شوانکارەییه.

١٣- سۆرینتۆ (بەندەرێکه له باشووری ئیتاڵیا، له کەناری کەنداوی ناپولی.

١٤- قوتابخانەی یەسوعیان: تیمێکی ئاینییه به ناوی یاوەرانی مەسیح که له ساڵی ١٥٣٤دا دامەزراو خەریکی کاروباری بانگەشەیی و مەزەبی بوو.

١٥- بیرگامۆ: شارێکه له باکووری ئیتاڵیا، له لومباردی.

١٦- ساتیر- Satyr: له ئەفسانانی یونانـدا، بوونەوەرانێك بوون که له بێشەو جەنگەڵاندا بوون و به خواوەندانی بچووکی فەڕو بەرەکەت دەژمێردران، لەپەیرەوانی دیونوسوس و خوازیاری عەیش و نۆش و رابواردن بوون.

ساتیر-یان لە شێوەی پیرەمێردێکی توکنی ئەندام وردیلەی بە کلكو گوێی وەکو بزن بەرجەستە دەکردو دێنایە بەر چاوی خەیاڵ.

-١٧ گودفرواد بویون (١٠٥٨- ١١٠٠):

دۆکی لورنی ژێرییە، و لە هەوەڵین رابەرانی جەنگی سەڵیبییە.

سەرچاوە:

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)

باکنرب- تراویك/ عربعلی رضائي

ویراستار: سعید حمیدیان

چاپ اول ١٣٧٣، تیراژ: ٣٠٠٠ نسخه

ئەدەبیاتی ئیتاڵیا

((٢))

لە سەدەی هەڤدەوە تا سەدەی بیستەم

سەرەتایەکی مێژوویی:

بەر لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم -لە رووی سیاسییەوە- میللەتێك نەبووە بە ناوی ئیتاڵیاوە. ئەم نیمچە دوڕگەیە بوو بوو بە شەڕگەو مەیدانی شەڕی، ئەسپانیا، نەمسا، فەرەنسا، و پاپ، و زۆربەی خاکی ئەم مەرزو بوومە لە سەرانسەری سەدەی هەڤدەو هەژدەیەمدا لە ژێر رکێف و دەسەڵاتی بێگانەدا بوو. رابوونی دژ ریفۆرمی کاتولیکی"١"و یاوەرانی یەسوع، نەیارانی سەرسەختی ئازاد ئەندێشی بوون، و هێزی نوێ توانای گەشەکردنی نەبوو. لە سەدەی نۆزدەیەمدا نیشتمانپەروەرانی وەکو ماتسینی"٢"، کافور"٣" و گاریبالدی"٤"، دەستیان دایە خەباتی دلێرانەی (ریسور جیمنتۆ"٥") تا ناوچە جیاوازەکانی وڵات و گروپە سیاسییەکان یەکبخەن و نیری بێگانە بپچڕن، ئیمپراتۆری ئیتاڵیا لە ساڵی ١٨٦١دا رەسمیەتی خۆی راگەیاندو ئەنجام لە ساڵی ١٨٧٠دا کە فەرەنساو پروسیا گیرۆدەی شەڕ بوون، ڤیکتۆر ئەمانوئیل بەرەو رۆم دەستی بە پێشڕەوی کرد، هێزە فەرەنسەوییەکانی پاپ-ی شکاندو بەناوی پاشای ئیتاڵیای یەکگرتوو جڵەوی کاروباری گرتە دەست. لەو زەمانە بە دواوەو تا ساڵی ١٩٣٩ ئیتاڵیا بەرە بەرە بوو بە هێزو دەسەڵاتێکی جیهانی. ئەم وڵاتە لە ساڵی ١٩١٦دا لەگەڵ هاوپەیمانانددا چووە جەنگی جیهانی یەکەمەوە. لە ساڵی ١٩٢٠دا بنیتوموسولینی و حیزبەکەی (حیزی فاشیست) ئیتاڵیای کۆنترۆڵ کرد، قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتەکەی فراوان کردو هێزی سوپایی وڵاتی زیاد کرد، ئیتاڵیا لە ساڵی ١٩٤٠ دا گیرۆدەی جەنگی جیهانی دووەم بوو، ئەمجارەیان لە بەرەی دژی فەرەنساو بەریتانیادا.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی ئیتاڵیای سەدەی هەڤدەیەم ئەوەندە شایستەی باس و لێکۆڵینەوە نییە. شیعری ئەم قۆناغە بە زۆری شیعری دەستکرد، و بێ گیان، و سست و خاو بە تەنتەنەو سەنسەنەیە -شاعیران یەجگار زۆر پەنا وەبەر توانج پۆشی و سنعەتی جوانکاری دەبەن. بەناوبانگترین نوێنەری شاعیران جوڤانی باتیستامارینۆ"٦"یە، کە وشەبازی و درێژدا دڕییەکانی بووە بە

پێوەرو پێوانەی هونەری سەدەی هەڤدەیەم، و پەیڕەوانێکی زۆریشی هەیە. لە مەیدانی شانۆنامەنووسیدا، کومیدیای دل ئارتەئا وەکو خۆی دەمێنێتەوە، بەڵام لە رووی ئەدەبییەوە بایەخێکی ئەوتۆی نییە، کۆمیدیای شوانکارەیی دەبێ بە کارێکی تەقلیدی و قەراردادی مردووی بێ ناوەڕۆك، و تراجیدیا-ش دەرفەتی گەشەکردنی نابێ، تەنیا جوڤانی باتیستا ئاندرئینی"٧"، تراجیدیایەکی هەندێ بایەخدار بەناوی (ئادامۆ) دەنووسێت کە کار لە "میلتن" دەکات.

سەدەی هەژدەیەم کۆمەڵێك پێشکەوتن لەگەڵ خۆیدا دێنێ. ئەدیبانی بێزارو بێ تاقەت لە بەرهەمی پڕئاوتاوی قۆناغی پێشوو، دەکەونە گەڕان بە دووی سەرچاوەێن ئیلهامو سەر مەشقو نموونەێن تازەدا، روو دەکەنە بەرهەمی کلاسیكو نووسەرانی فەرانساوی. گولدوونی"٨" دەبێ بە پێشەنگای نەو کلاسیسزمو، ئالفیری گەلەك ریفۆرمی گرنگ لە مەیدانی شانۆنامەدا ئەنجام دەدات.

رۆمانتسیسزم، کە لە دەوروبەری ساڵی ١٨٠٠دا بە کزی دەردەکەوێ، لە بەردەم کاردانەوەی موحافەزەکارانەی زادەی شەڕەکانی ناپلیۆندا، بە شێوەیەکی کاتی لە گەشەکردن دەوەستێ، بەڵام لە ئەنجامدا گەشە دەکاو گەورە دەبێ، گەشبینی، نیشتمانپەروەری، و میللەت پەروەری کە لە خەباتی خۆیبوونی نەتەوەیی و یەکێتییەوە سەرچاوە دەگرێ تینو تاو بە بزاڤی رۆمانتیك دەبەخشن، لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەیەمدا میلی رۆژگار بەرەو واقیعگەرایی و تەبیعەتگەرای دەگەڕێ، گروپێکی توندڕەوی پەیڕەوی فوتوریزم"٩"، بە توندی بەرانبەر بە رۆمانتیکەکان دەوەستنەوەو بەرانبەر دەزگاو یاساو رێساو هونەرو ئەدەبیاتی کۆن رادەپەڕن، فوتوریستەکان لە ژێرکاریگەری نیتشەو تا رادەیەك والت و یتمندا، سەروەتو سامان، ئامێرو تەکنولۆژیای بەرهەمهێن، (وەکو سەرچاوەی وزە) هەراو هەنگامە، تەپوتۆز، و جەنگیان بەسەرچاوەی ئەستاتیکا و ئیلهام دەزانی.

گولدونی

کارلوگولدونی (١٧٠٧- ١٧٩٣):

بە (مولیری ئیتالیا) ناسراوەو لە ڤینیس لە دایك بووە. ماوەیەك بە خوێندنی ماف-ەوە خەریك بوو و سەردەمێکیش وەکو دیپلۆمات خزمەتی کرد، بەڵام دڵی هەر لەلای شانۆ بوو، و لە هەشت ساڵیشدا شانۆنامەیەکی نووسی بوو. لە ساڵی ١٧٤٨دا دەستی لە هەموو کارێك هەڵگرت تا شانۆنامە بۆ شانۆی ڤینیس بنووسێت. باشترین بەرهەمی خۆی لە ساڵانی ١٧٤٨- ١٧٦٢دا بە زمانی ئیتاڵیایی نووسیوە، ئەوجا چوو بۆ پاریس و تا کۆتایی تەمەن هەر بە زمانی فەرەنسی شانۆنامانی نووسی.

گەورەیی گولدونی لەوەدا بوو کە شانۆنامەی ماسکی، واتە ((کۆمیدیای دل ئارتەئا))ی بە کۆن و لە باوکەوتوو نەزۆك دەزانی. گولدونی بۆ کلاسیسزم گەڕایەوەو لەژێر کاریگەری مولیردا رەواجی بەکۆمیدیای رەفتاران بەخشییەوە، گولدونی پەیگیری دوو ئامانجی دەکرد: (١) کاراکتەرەکان لە شێوەی بوونەوەرانی مرۆڤانیدا بەرجەستە بکرێن و، (٢) بویەرو رووداوەکان رەنگدانەوەی ژیانی واقیعی بن. گەلێك لە شانۆنامەکانی گولدونی ئیلهام و زادەی دیتن و خوێندنەوەی ئەون بۆ چینی بورژوای ڤینسیا، گولدونی ئەگەرچی لە رووی تەنز، توانا، قولبینی فەلسەفی، یان سایکۆلۆژییەوە بە پێی مولیر-ی مامۆستایدا ناگات، لێ لە رووی داهێنانی دیالۆگ، پوختەیی پلۆت، و بەهرەی پێکەناندنەوە، بەهاوتای شانۆنامەنووسانی فەرەنسەوی دەژمێردرێ.

گولدۆنی لە چاکسازی کۆمیدیای ئیتالیادا سەرکەوتن بە دەست ناهێنێ، کەسێك جێی ناگرێتەوە، چاکسازییەکانی وی رووبەڕووی هێرشی توندی پییترۆکیاری"١٠"، کارلوگوتزی"١١"، و جۆزپیەپارتی"١٢" دەبێتەوە.

گولدونی، نزیکەی سەدو بیست کۆمیدیاو هەشتا دەقی ئۆپرای داهێناوە، بەناوبانگترین کۆمیدیاکانی: قاوەخانە، میوانخانەدار، و ماڵی نوێیان ناوە.

ئالفیری

<u>ڤیتۆریۆ ئالفیری (١٧٤٩- ١٨٠٣):</u>

شانۆنامەنووس، شاعیر، تەنزپەروەرو پەیامبەری کلاسیسزمی نوێیە، لە ئاستی ی نزیکی تورینۆ"١٣"، لە خێزانێکی خانەدانی دەوڵەمەند هاتۆتە دنیاوە، لەلاویدا زۆربەی کات و تواناو پارەو پولی خۆی لە ئەسپ سواری و گەڕان و مێبازیدا سەرفکردووە، ئالفیری لە ساڵی ١٧٧٧دا لویز "١٤" ستولبرگ-ی هاوسەری چارلز ئەدوارد ستیوارت-ی (١٧٢٠- ١٧٨٨) مودەعی لاوی تەخت و تاجی ئینگلیستان، دەبینێ، لویز زۆر زوو بە ماشوقەی ئالفیری. ئەم جووتە لە ساڵی ١٧٨٥ەوە تا ١٧٩٢ لە پاریسدا مانەوە، و لەگەڵ هەڵکشانی شۆڕشی فەرەنسادا پەنایان بۆ فلورانسا بردو تاوەکو مردنی ئالفیری لە ساڵی ١٨٠٣دا لە وێندەر مانەوە.

ئالفیری پاش نووسینی شانۆنامەی مەیلەو سەرکەوتووی "کیلۆپاترا" لە ساڵی ١٧٧٤دا، کەڵکەڵەیەکی توندی شانۆی کەوتەسەر. و لە پڕ هەستی بەوە کرد کە بۆ سەرکەوتن پێویستی بە خوێندن و خوێندنەوەی زۆرتر هەیە، و بە گەرمی کەوتە فێربوونی ئیتاڵیایی، لاتینی و یۆنانی.

ئالفیری لە ساڵانی ١٧٧٧- ١٧٨٩دا نۆزدە تراجیدیای نووسی. زۆربەی بابەتی شانۆنامەکانی لە ئەفسانانی کلاسیك و لە کتێبی مقەدەس و لە بویەرە مێژووییەکانەوە

وەردەگرت. هەڵسوکەوت و مامەڵەکردنی دەگەڵ ئەم بابەتانەدا زیاتر زەینی بوو. ئالفیری زۆر لە خەمی سەرگەرمی بەخشیندانە بوو. بەڵکو زیاتر پەرۆشی بڵاوکردنەوەی بنەماو پرەنسیپەکانی ئازادی بیروهزرین بوو کە ئیلهامبەخشی ژیانی خۆی بوو. رق لە شاهان لە هەموو شانۆنامەکانی دا بەزەقی دیارە... ئالفیری یەکەمین شانۆنامەنووسە کە باسی زاگەی باوانی، ئیتاڵیای یەکگرتووی کردووەو بە کردەوە قوتابخانەی ئەدەبیاتی نیشتمانپەروەری دامەزراند.

لە تراجیدیایەکانی ئالفیریدا، بە وازوازییەوە پرەنسیپی سێ یەکێتی یەکە رەچاو دەکرێ. شانۆنامەکانی کاتێ دەست پێدەکەن کە ماوەیەك بەسەر پێشڤەچوونی پلۆتی چیرۆکەکەدا تێ پەڕیوەو لە دوا ئەنجامدا ئەم نەخشەو پلۆتانە یەجگار سادەن، لە زۆربەی شانۆنامەکانیدا کەمی جوڵەو کردار هەیە، زۆربەی شانۆنامەکانی کورتن. تەنیا یەکێکیان لە هەزارو پێنج سەد دێڕێك زیاترە. کارەکتەری شانۆنامەکانی ژمارەیان زۆ کەمەو بە درێژایی نمایشەکە هیچ گۆڕانێکیان بەسەردا نایەت. تۆن و ئاوازی شانۆنامەکانی تەواوی خەمینەو ئەم تۆنە – مەخابن لە هەموو بەرهەمەکانیا – هیچ کاتێك ئەو هەستی هاوسۆزییە ناسکەی کە لە شانۆنامەکانی شەکسپیردا باری تراجیدی خاو دەکاتەوە پەیدا ناکات... شێوازی ئالفیری کورت و گرژو رەقە.

باشترین تراجیدیای ئالفیری ئەمانەن:

"سائول": شەڕی روحانی یەکێك لە شاهانی کتێبی مقەدەس کە زادەی بەغیلی بردنی ئەوە بەداود، وێنە دەگرێت.

"فیلیپۆ": کە باسی زەماوەندی فیلیپی دووەمی ئەسپانیا لەگەڵ ماشوقەی کوڕەکەی خۆی، و پاشان مردنی هەردوو ئاشق دەکات. "بروتۆسکۆندۆ": کە چیرۆکی کوژرانی ژول تزار دەگێڕێتەوە. "ئاگامەمنونەو ئورست": کە بەشێك لەسەر بوری ئورستیا–ی نووسینی ئاسخیلوس دەگێڕێتەوە. و "میرا": ئەمە حیکایەتی کیژێکە کە حەز لە بابی دەکات.

ئالفیری، جگە لە تراجیدیایەکانی، ئوتوبیوگرافیەکی زۆر جوان، و چوار کۆمیدیای (کەم بایەخ) و چەند تەنزێك و چەند شیعرێکی لیریکیشی هەیە.

ئالفیری وەکو گولدونی لەواری ئەدەبیدا کەس جێی نەگرتەوە. پاش مردنی وی، کومیدیای سانتیمانتال–ی فەرەنساوی (کۆمیدیای گریانئاوەر"١٥") لە ئیتاڵیادا جێی تراژیدیای گرتەوە.

مانزۆنی

ئالیساندرۆمانزونی (١٧٨٥– ١٨٧٣):

شاعیری لیریکی، شانۆنامەنووس و چیرۆکبێژە، لە بنەماڵەیەکی دەوڵەمەند لە میلان هاتۆتە دنیا. لە ساڵی ١٨٠٥دا دەگەڵ دایکیدا بۆ پاریس چوو، و لەوێندەر پەیوەندی بە ئەنجوومەنە ئەدەبییە بەناوبانگەکەی مەدام "دوکوندورسە"" ١٦" وە کرد. لە دەوروبەری ساڵی١٨١١دا پەیوەندی بە مەزەبی کاتولیکی رومییەوە کردو پەرەی بە هزرو بیری یانسنی دا کە پاشان کاریگەریان لە بەرهەمەکانیدا ئاشکرابوو. مانزونی دوای ماوەیەك بۆ میلان گەڕایەوەو تا کۆتایی تەمەنی دوورو درێژی خۆی لە نزیکی ئەو شارەدا ژیا. هەمیشە پشتیوانی میانەڕەو بەڵام ئەمەکداری مەسەلەی خۆیبونی ئیتاڵیا بوو.

هۆزانە لیریکییەکانی:

یەکەمین هەڵبەستێن ئەدەبیی مانزونی هۆزانی لیریکییە. لە ساڵی ١٨٠٦ دا هەندێ شیعری بێ قافیەی دەربارەی بەرەڤانی لە دایکی وئاشقە مردووەکەی دایکی نووسی. ئەم شیعرانە لە رووی دەربڕینی قوڵی ئارمانجەکانی خودی مانزونییەوە یەجگار بەهادارن.لە فاسیلەی ساڵانی ١٨١٢- ١٨٢٢دا پێنج سروودی ئاینی بەبۆنەی جەژنەکانی کڵێساوە نووسی: جەژنی مژدە"١٧"، ئادڤینت"١٨"، پاسیون"١٩"، رابوونی پاش مەرگی عیسا"٢٠"، جەژنی پەنجامینە"٢١"، ئەم سروودانە کە بە زمانێکی سادە بەڵام بەهێز دەربڕدراون، جلوەیەکە لە هەست ونەستی توندو بێ ڕیای شاعیر. بە ناوبانگترین شیعری مانزونی، هۆزانی پێنجەمی مایسە، کە لاوانەوەیەکی دڵگیرە و و لەساڵی ١٨٢١دا بە بۆنەی مردنی ناپلیۆنەوە گوتراوە.

شانۆنامەکانی:

مانزونی دوو تراجیدیای لەسەر بنەمای بابەتی مێژوویی نووسیوە کە زیاتر لەبەر ناواخنی تێوری شانۆیی ماونەتەوە تا لەبەر توانای خودی و هونەری. شانۆنامەی: (کۆنت کارمانیولا-١٨٢٠)، چیرۆك و سەرگورشتەی فرانچسکۆ بوسونە-ی سەربازی بەنێوبانگی ڤینیسی لە سەدەی پازدەیەمدا کە بەتۆمەتی خیانەت لە سێدارە درا دەگێڕێتەوە. شانۆنامەیەکی دیکە لە ژێر سەر ناوی (ئادلکی-١٨٢٢)یە، ئەمە خەباتی لومباردەکان دژی شارلمانی دەگێڕێتەوە. مانزونی، یەجگار دڵبەندی شەکسپیرەو کەسێکی رۆمانتیکی تەواو عەیارەو چاوپۆشی لە یەکێتییەکانی کاتو شوێن دەکات. بەڵام بە پێچەوانەی شەکسپیرەوە، حەقیقەتە مێژوویییەکان، ئەگەر واقیعی نمایشنامەکەش بخوازێ، ناگۆڕێو دەستکاریان ناکات. جا لەم بارەیەوە تراجیدیایەکانی لە باری سەرنجی شانۆییەوە سەرکەتوو نین، زیاتر بۆ خوێندنەوە دەست دەدەن، لەگەڵ ئەمەشدا شانۆنامەکانی مانزونی ئیجابیاتو لایەنی پۆزەتیفیشیان هەیە: شێوازێکی یەکدەست، سادە، بتەوو سفتو

دڵگیریان هەیە. پڕن لە دیمەنی جوانو هزر ئەنگێز، و هەندێ لە گۆرانی كۆراڵەكان، شیعری لیریكی جوانو رەنگدانەوەی هەستی نیشتمانپەروەرانەی خودی مانزونی-ن.

رۆمان:

<u>((دەزگیرانەكان)) (قەولی زەوجین بە یەكدی دەدەن):</u>

بە "تاقە رۆمانی گەورەی ئیتاڵیایی" ناو دەبرێ. لە ساڵی ١٨٢٣دا تەواو كراوە بەڵام لە ساڵی ١٨٢٧دا بڵاوبووەوە پاشان مانزونی پێیدا چووەتەوەو زمانەكەی لە میلانی لەهجەدارەوە گۆڕیوە بۆ زمانی توسكانی پەتی باو، و دەقە دەستكاریكراوەكە بە زنجیرە لە ساڵانی ١٨٤٠- ١٨٤٢دا بڵاوبووەوە.

چیرۆكی ئەم رۆمانە لە گوندی لیكو-ی نزیكی میلان، لە نیوەی یەكەمی سەدەی هەڤدەیەمدا، لەو ساڵانەدا كە دەڤەرەكە لە ژێر ركێفی داگیركەرانی ئەسپانیاییدا بوو، دەست پێدەكات. "دون رۆدریگو" خەیاڵی خراپ دەرهەق بە "لوچیا"ی كیژە گوندیی دەزگیرانی ((لورنزۆ))ی كوڕە دێهاتی لە خەیاڵدانی خۆدا پەروەردە دەكات.پلۆتو تیمەی رۆمانەكە بە شێوەیەكی سەرەكی بە دەوری تەوەری هەڵاتنو رەڤینی ئەم جووتەیە لە دەستی رودریگۆ.

ئەم رۆمانە چەند كێماسییەكی ئاشكرای هەیە. مانزونی كە حەز دەكات چیرۆكەكە لەگەڵ حەقیقەتە مێژووییەكاندا جووت بێ، قەواڵە و بەڵگەنامانی مێژوویی لەگەڵ زنجیرەی بویەرەكانی چیرۆكەكەدا ئاوێتە دەكات. هەندێ لە وەسفەكان لە رادەبەدەر درێژن، و ژمارەیەك لە رەخنەگران قارەمانانی پیاوو ژنی چیرۆكەیان بە وشكو بێ پرشنگ زانیوە، بەڵام لایەنی ئیجابی رۆمانەكە زۆر زیاترە لەلایەنی سەلبی، پلۆتی چیرۆكەكە هاڕوژێنەرە، كاراكتەرسازی، بە تایبەتی بەرجەستەكردنی گوندییانی لومبارد، مایەی سەرسامییە. نێوەڕۆكی كتێبەكەش دڵگیرە: ململانێی نێوان هەقو نەهەق، و خوداش لایەنگری هەقە، زۆر ساتی چیرۆكەكە بە شۆخیبازی و حەنەك-ی جوان پڕ بووەتەوە، شێوازی رۆمانەكە یەكهاوی رازاوەیە، و ئەمەش بەرزییەكی لە ئاستی بەرهەمو كارە كلاسیكییەكانی پێ بەخشیوە، و لە كۆتاییدا رۆمانی دەزگیرانان، هاتووە ماهیەتو جەوهەری مرۆڤی وێنە گرتووەو بەمەش لە هێرشو ئیرادی رەخنەگران دوور كەوتووەتەوە، سكوت، گوتە، و شاتوبریان بەستایش كاری ئەم رۆمانە دەزانرێن.

لیوپاردی

<u>جاكومۆلیوپاردی (١٧٩٨- ١٨٣٧):</u>

شاعیر، فەیلەسوف، رەخنەگرو باسکارە، و بێ چەندو چوون لە دوای "تاسۆ"وە تا وەکو ئەمڕۆ گەورەترین شاعیری ئیتاڵیایە، جاکۆمۆ لە باژێرۆکی "رکاناتی"ی نزیکی بولونیا لە دایك بووە. هەوەڵێن ساڵانی تەمەنی بەوپەڕی ناخۆشیو لەشبەباری لە سایەی بابە مۆنو دەست نوقاوەکەیو دایکە رژدو پیسکەکەیدا بەسەر برد، جاکومو شەیداو رمودەی خوێنەواری بوو، لە رادەبەدەر ئاشقی خوێندنەوەو موتالا بوو، هەر ئەمەش کردیە کارێك کە بەر لە تەمەنی بیست ساڵی، لە یۆنانیو لاتینیدا ببێ بە ئەدیبێکی تەواو، هەروەها زمانانی فەرەنسی، ئاڵمانی، و عیبریش بە تەواوەتی فێر بوو، ئەم سوور بوونە زۆرەی لەسەر خوێندنەوەو خوێنەواری کردیە کارێك کە هێندەی دیکە بێ هێزو لەش بەبار بێ، نەخۆشی و لە شبەباریش بەرەو رەشبینیان برد. لیوپاردی لە ساڵی ١٨٢٢ وە تا ساڵێ ١٨٣٣ شارە جۆراو جۆرەکانی ئیتاڵیای دایە ژێر پێیان و بێهودە بە دووی ئەشق، بەختەوەری و سەلامەتیدا دەگەڕا. سەرەنجام هەژارو داماو لە ساڵێ ١٨٣٧ دا لە ناپولدا کۆچی دوایی کرد.

لیوپاردی گەلێك نامەی دڵگیری لەمەڕ حاڵی خۆی، شرۆڤەیەك لەسەر پترارك-١٨٢٦، چەندین وتار دەربارەی رەخنەی ئەدەبی و کۆمەڵێك باسی دەربارەی (١٨٢٤- ١٨٢٨) بەرەڤانی لە رەشبینی وەکو تاقە فەلسەفەی قابیلی روونکردنەوە نووسی.

ناوو شۆرەتی لیوپاردی بە دیوانێکی چکۆلەی چل چامەییەوەیە (کنزونە) کە بە گوێرەی یاساو پێوەرە شیعرییەکان، پەیوەندی چەمك و خەیاڵ، فۆرمو ناوەڕۆكو هەندێ جار وەرگرتن لە بابەتێن یۆنانی کۆنەوە، شیعری تەواو کلاسیکن، بەڵام لە باری گوزارشتی رەشبینانەو تاکگەرایی خودی شاعیرەوە دەبێ بە رۆمانتیك حەساو بکرێن. ژمارەیەك لەم چامانە لە نیشتمانپەروەرییەوە سەرچاوە دەگرن وەکو "بۆ ئیتاڵیا"و "لەبەر بارەگای دانتی"دا، و چەند دانەیەکی دیکەیان دەربارەی ئەڤینن وەکو: "یەکەمین ئەڤین"و هەندێکی دیکەشیان فەلسەفیو هزرین وەکو: "دوا گۆرانی ساپفو". زۆربەی ئەم شیعرانە —تەنانەت شیعرە دڵدارییەکانیش— کە ئاوێتەی رەش بینین، هەڵقوڵاوی کانگای دڵو وەستایانەن. لە گۆشەنیگای لیوپاردییەوە بە ختەوەری خێری باڵایە، بەڵام بە دەگمەن، و ئەویش بۆ هەندێ ساتی کورت خایەن، دەکرێ بە دەست بێت. نەگبەتیو رۆژە رەشی نەك هەر لەم رۆژگارەدا، بەڵکو هەمیشە فەرمانڕەوای جیهان بووەو قەدەرە کە هەتا هەتایە هەروا بێ.

بێ تاقەتی، ئازادیخوازی، نەفرەت لە دکتاتۆریەتو، رەشبینی لیوپاردی، یادی بایرونو شللی لە دڵاندا زندوو دەکاتەوە، جوانی پەرستی ئەوو دڵبەندی بە بەرهەمێن کلاسیکی یۆنانەوەو مێبازییەکەی، کیتس وەبیر دێنێتەوە.

سنت بوڤ، لیوپاردی بە نەجیب ترین، هێمن ترین و عەبوسترین شاعیری دنیا دەزانی، ماتیو ئارنولدش بە هاوتای میلتن و دانتیی دەژمارد، و راوبۆچوونی هەمووان بە شێوەیەکی گشتی ئەمەیە کە لیوپاردی گەورەترین شاعیری ئیتاڵیای چەرخی تازەیە.

کاردوچی

جوزویەکاردوچی (١٨٣٥- ١٩٠٧):

شاعیرو رەخنەگرو خەتیبە، لە ڤال دی کاستلۆ، لە توسکانی لە دایك بوو، قۆناغی خوێندنی سەرەتایی لە فلورانس تەواو کرد، پاشان چووە زانکۆی پیزا، و لە ساڵی ١٨٥٦دا خوێندنی تەواوکرد، ماوەیەك بەکاری چاپ و بڵاوکردنەوەو دەرس دانەوە لە قوتابخانەی ئامادەییدا خەریك بوو، پاشان بوو بە مامۆستای زانکۆی بولونیا، و لە ساڵی ١٨٦٠ەوە تا ١٩٠٤ لەم زانکۆیەدا دەرسی گوتەوە.

کاردوچی هەر چەندە هیچ کاتێك خۆی بە سیستەمێکی فەلسەفی هاوئاهەنگ و گونجاوەوە خەریك نەکردووە، بەڵام لە واری پرس و دۆزی سیاسی، ئایینی و جوانیناسیدا، راوبۆچوونی ئاشکراو بنجبڕی هەبوو.

لە سیاسەتدا لە هەوەڵەوە لایەنگری رژێمی پاشایەتی و تەرفداری ڤیکتۆر ئیمانۆئیل"٢٢" بوو کە لە ماڵباتی شاڤۆ بوو. ماوەیەکیش بەو بیانووەی کە پاشا دەرهەق بە میللەت کەمتەرخەمە، بوو بە کۆماریخواز، بەڵام دووبارە گەڕاوەتەوە سەر سەڵتەنەتخوازی و لە دوا ساڵەکانی تەمەنی دا لە دۆستانی نزیکی شابانۆ مارگریتا"٢٣" بووە.

کاردوچی لە رووی ئاینییەوە موشریك بوو، کڵێسای بە رەمزو هێمای دەسەڵاتی داگیرکاری "٢٤" نەمساو فیودالیزم و کەلتووری سەدەکانی ناڤین و کۆیلایەتی دەزانی، زێدەباری ئەمەش وەکو سوین برن، باوەڕی تەواوی بەوە بوو کە مەسیحیەت دینی زوهدو ریازەتە. جا لەبەر ئەمە رووی کردە ئەفسانانی خواوەندانی یۆنان و روم-ی کۆن، خواوەندانێك کە بە زندوو و واقیعی دەزانین، نەك بە زادەی خەیاڵاتی شاعیرانەی رووت. کاردۆچی موشریکانە هەم لەزەتی لە ژیان دەبینی، ژیانێکی سادە، دادوەرانە، سەلامەت، و پڕ خەبەتین لە جیهانی جوانییەکاندا. هەر چەندە کاردۆچی هیچ باوەڕێکی بە ئەخلاقیاتی مەسیحی نەبوو، بەڵام کاریگەری ئەم ئەخلاقیاتە بەسەر ئەوەوە لەوە پتر بوو کە خۆی هەستی پێدەکرد.

کاردۆچی لە واری جوانیناسیدا شاعیرێکی کلاسیك بوو. لە رۆمانتیزم بێزار بوو، و بە هاوتای مەسیحیەت، کەلتووری سەدەکانی ناڤین، و دەسەڵاتی بێگانەی دەزانی.

کاردۆچی ئیلهام و سەرۆی لە ڤێرجیل، هوراس، پترارك، و بۆکاچۆوە وەردەگرت. لە ستایشکارانی دانتی بوو و ئەوی بە قارەمانی ئازادیی ئیتاڵیا دەزانی، لیٚ دەربارەی مەسەلە مەزەبییەکان دانووی دەگەڵ شاعیرانی پێش دانتیدا نەدەکولا، کلاسیسزمی گەرم و گوڕو پڕ جۆش و خرۆش تا ئەندازەیەك زادەی نیشتمانپەروەری کاردۆچی بوو. کاردۆچی لەو رووەوە کە رۆڵەی رومیانی کۆن بوو و نەك هەر میراتگری کەلەپووری ئەدەبی وان بوو بەڵکو زادەی گوندە پڕشکۆدارەکانی ئیتاڵیاش بوو -ئەو گوندانەی کە ئیلهام بەخشی شاعیرانی وەکو ڤێرجیل و هۆراس بوون- شانازی بە خۆوە دەکرد.

شـيرك، مرۆڤگـەرایی، كلاسیسـزم و نیشـتمانپەروەری، بابـەت و نێـوەڕۆكی هەمیشـەیی شیعرەكانی كاردۆچییە، كاردۆچی كە لە بنەڕەتدا شاعیرێكی لیریكی بالا دەست بوو، زیاتر مامەڵەیـەكی سـۆزداری لەگـەڵ ئـەو نێـوەڕۆك و بابەتانـەدا هـەبووە تـا مامەڵـەی فەلسـەفی و فێركاری، هەر چەندە شیعرە لیریكییەكانی تایبەتمەندییەكانی شیعری ڕۆمانتیكیان هەیە، توندو بە قوەت، تاكگەرایانەو گەشبینانەن، بەڵام لە قاڵب و فۆرمی كلاسیكدان، كاردۆچی بۆ زۆر كـێش و وەزنـی یۆنـانی و رومـی دەگەڕێتـەوە، و گوزارشـت و دەربڕینێكـی نابـاوو چـڕ دەدۆزێتـەوە، ئـەم چـڕی و پڕییـە هەنـدێ جـار دەكاتـە كارێـك كـە تێگەیشـتنی ئەندێشـەو هزرەكانی ئەستەم و زەحمەت بێ، بە تایبەتی كاتێ كە دێتە سەر تیل نیشانی فەزلفرۆشانەو خۆنواندن. لەبەر ئەمە شیعری كاردۆچی هیچ كاتێك مایەی پەسندی عەوامی خەڵك نەبووە.

گرنگترین دیـوانی شیعری كاردۆچـی: (شـاعیری ١٨٧١)، (قافیـەی نـوێ- ١٨٧٣)، (چـامەێن هۆڤی- سێ كۆمەڵە شیعرە: ١٨٧٧، ١٨٨٢و ١٨٨٩)و (كێش و قافیە- ١٨٩٩)یان ناوە.

كاردۆچـی نـەك تـەنیا لـە مەیـدانی شـاعیریدا، بـەڵكو لـە مەیـدانی پەخشاننووسیشـدا- بـە تایبـەتی لـە هونـەری وتاربێژیـدا- زنـدووە، ڕەنگـە گـەورەترین خوتبـەی وی دەربـارەی گاریباڵدی بێ- ١٨٨٢.

دانونتسیۆ

گابریلە دانونتسیۆ (١٨٦٣- ١٩٣٨):

شـاعیرو ڕۆمـاننوس و شـانۆنامەنووس و ئاسمانـەوان بـوو، خـەڵكی پسـكارا"٢٥"یـە، لـە پراتـۆ"٢٦" خوێندوویـەتی، لـە تەمـەنی هەرزەكاریـدا ماوەیـەكی كـورت لـەدام و دەزگایـانی پەخش و وەشاندندا كاری كردو ئەوسا لێبڕاو نووسەری بكات بە پیشە. خۆی تایبەتمەنـدی بەشی هەرە زۆری ژیانی دوورو درێژی وی بریتی بوو لەسەر كێشی، بەرەڵڵایی، سۆزداری و بێ سەروبەری.

لە جەنگی جیهانی یەكەمدا، هەر چەندە بە تەمەن بوو، لە هێزی ئاسمانیدا بەشداری شەڕی كردو چاوێكی خۆی لە دەستدا، لە ساڵی ١٩١٩دا، بە پێچەوانەی پەیمانی ڤێرسای، لەشكری كردە سەر فیوم"٢٧" و گرتی.

دانونتسیو یەكـەمجار وەكـو شـاعیر شـۆرەت و ناوبـانگی پەیـدا كـرد، كاریگـەری هـەموو ئـەم نووسەرانە بەسـەر شیعری ئەوەوە دیـارە، ئەو شیعرانەی كـە بـە تێكەڵەیـەك لـە بەدەوییـەت و داروخان ناویان دەركردووە كاردۆچی، فلـوبیر، موپاسـان، رامبـۆ، وایلـد، سـوین بـرن، ڤـارلین، نیتشە، بۆدلێر، ڕۆمانتیكەكانی ئینگلیز، و ڕۆمانووسە روسەكانی هاو عەسری خـۆی، ڕەقـی و توندی ئەم شیعرانە كردوویانەتە كارێك كە كۆن و بەدەوی بێنـە بەرچاو، تەسلیم بوون بـە لەزەتی نەفسانی، بێزاری، هەوەسكاری لە هونەرا، یاخی بـوون لـە كۆت و زنجیری ئـەخلاقی و

شیرك ئەم شیعرانە دەخاتە خانەی داڕوخانەوە. دانونتسیو ڕەنگدانەوەو ئاوێنەی سروشتو تەبیعەت نییە، مەبەستی سەرەکی ئەو تەنیا جوانی پەروەرییە، مەیلی وی زیاتر بەلای بەرجەستە کردنو نیشاندانی جوانیدایە تا بەلای وەسفی ژیاندا، جوانی لە ڕوانگەی دانونتسیووە جوانییەکی دەروونیو سایکۆلۆژییە، و ڕێ یەك نییە بچێتەوە سەر قوڵایی هەست یان هزرو ئەندێشە. وەسفەکانی تەڕو پاراوو بە ئاووتاون، لە ڕادەبەدەر بە شکۆو بەسامو سەنگن، بەڵام ئەو شکۆیە هەمیشە تا ڕادەی تێربوون تاقەتبەرە دانونتسیو هەندێ جار بەلای دزێوی، هەرزەکاری و شەڕەنگێزی، نا دروستی و نزمی دا دای دەشکێنێ، ئەم لاوازییانە بە تایبەتی لە شیعرەکانی سەرەتایدا دیارن، بەناوبانگترینی ئەم شیعرانە لەم کۆمەڵە شیعرانەدا بڵاوبوونەتەوە: (بەڕاستی یەکەمین- ١٨٧٩)، (گۆرانییانی نوێ- ١٨٨١)، (لولو- ١٨٨٨)و لەگەڵ زنجیرە دیوانێکی دیکەدا بە ناوانی: (لە ستایشی ئاسماندا، دەریا، زەمین،و قارەمانان- لە ساڵانی ١٩٠٣- ١٩٠٤)..

هەندێ لە و شیعرانەی کە دانونتسیو لە ساڵی ١٩١٤ بە دواوە نووسیونی دەربارەی نیشتمانپەروەرییە.

خەوشەکانی شیعری دانونتسیو لە پەخشانەکانیشیدا بەدی دەکرێن، گەلێك لە ڕۆمانەکانی ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی نیتشەن و قارەمانێکی وەکو خودی دانونتسیو وێنە دەگرن- مرۆڤێکی لەزەت خواز، بە هەستێکی توندی جوانی پەروەرییەوە، سەرکێشو قارەمان ئاسا. بەناوبانگترین ڕۆمانی وی بریتییە لە: (مندالی لەزەت- ١٨٨٩)، (بێگوناح- ١٨٩٢)، (سەرکەوتنی مەرگ- ١٨٩٤)، (پاکیزانی تاوێران- ١٨٩٥)و (ئاگر- ١٩٠٠)- کە بێگومان باسی پەیوەندی نەفەرمی خودی نووسەر لەگەڵ خانمێکی ئەکتەری ئیتالیاییدا بەناوی ئیلیونورا دووره"٢٨" دەکات.

دانونتسیو لە واری شانۆنامەنووسیدا هیچ جۆرە سەرکەوتنێك بە دەست ناهێنێ، زێدەباری ئەو خەوشو کەمو کوڕییە ئاساییانەی کە لە شیعرو ڕۆمانەکانی دا هەن، شانۆنامەکانیشی زۆر بێ جووڵەن، و لە ئەندازە بەدەر زەینین. باشترین شانۆنامەی وی بریتیین لە: (فرانچسکادا ریمینی- ١٩٠٢و فیدرا- ١٩٠٩).

شۆرەتو ناوبانگی دانونتسیو ئەمڕۆ تەواو کاڵ بووەتەوە. تەنیا وەکو نموونەیەکی شاعیرانی سەردەمی خەملینی میللەتی ئیتاڵیای نوێ یاد دەکرێتەوە. میللەتێك کە دانونتسیو بە میتاهومانیزمو نەفسپەرستی خۆی، بە زبری جۆشو خرۆشو یا لێشاوی شێوازی خۆی، پەنای بۆ دەبرد.

پیراندللۆ

<u>لویچی پیراندلۆ</u> (١٨٦٧- ١٩٣٦):

لە ئاگریجنتو، لە سیسیل هاتۆتە دنیاوەو سالانی منداڵیەتی لەوێندەر بەسەر بردووە. بابی کابرایەکی دەوڵەمەند، و خاوەن و بەڕێوەبەری کانگەیەکی گۆگرد بوو. لویچی بۆ ماوەیەکی کەم خۆی بە کاروباری بازرگانییەوە خەریك کردو، لە ساڵی ١٨٨٧ دا بۆ خوێندن چوو بۆ زانکۆی روم، دواتر چووە زانکۆی بون، و دکتۆرای لە زمانەوانیدا وەرگرت. لە ساڵی ١٨٩٤ دا ژنی هێنا، لە سالانی ١٨٩٧- ١٩٢١ لە پەیمانگەی ژنانی رومدا خەریکی گوتنەوەی وانەو دەرسی ئەدەبیاتی ئیتاڵیایی بوو. لە ساڵی ١٩٢٥دا دامەزراندنی شانۆی نەتەوەیی لە ئەستۆگرت، و موسولینی بە خۆی پەیگیری بەڕێوەچوونی ئەم کارەی دەکرد، پیراندیللو لە ساڵی ١٩٣٤دا لەسەر شانۆنامەکانی خەلاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت، دوا سالانی تەمەنی بە نووسین و سەفەر بۆ ئەمریکای باشوور، فەرەنسا، و ولاتە یەکگرتووەکان گوزەراند.

پیراندیللو لە ساڵی ١٨٨٣دا دەستی بە شیعر گوتن کرد، لە سەرەتاکانی ژیانی خێزانداریدا هەندێ وتاری دەربارەی رەخنەی ئەدەبی بلاوکردەوە، و تاوەکو پێش ساڵی ١٩١٤ زۆر رۆمان و کورتە چیرۆکی نووسی، لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا حەزی چووە سەر شانۆ، و ئەو شانۆنامانەی کە لە ساڵی ١٩١٥ بە دواوە نووسینی، ناوو ناوبانگێکی جیهانی گەورەیان بۆ دروست کرد.

فەلسەفەی پیراندیللۆ:

شانۆنامەکانی پیراندیللو رەنگدانەوەی بۆچوونە تاڵەکانی خودی نووسەرن، نا ئومێدی و رەشبینی و بەدگومانی پیراندیللو زادەی ژیانی بەزەیی ئەنگێزی خانەوادەکەین، چونکە لە ساڵی ١٩٠٤دا لافاو کانگەکەی بابی و بەشی هاوسەرەکەی وی، لە نێوبرد و دووچاری رۆژی مەینەتی کردن. هاوسەرەکەی لە هەمان ساڵدا تێك چوو و تا مردنی لە ساڵی ١٩١٨دا ئەو نەخۆشییەی هەر لەگەڵدا بوو. کیژەکەی کە توانای تەحەمولی شێتییەکەی دایکی نەبوو، ویستی خۆی بکوژێت، بەلام گیربوونی گوللەکە لە لولەی دەمانچەکەیدا نەنجاتیدا، پیراندیللو کە زۆر لەم مەینەتیانە وەرس و بێزار بوو، لەو پێوانگەوە کە ویراسەت و ژینگە تا رادەیەکی زۆر ژیانی مرۆڤ کۆنترۆڵ دەکەن و بنیادەم هیچ دەسەلاتێکی بەرانبەریان نییە، گەییە ئەو ئەنجامگیرییەی کە چارەنووسی مرۆڤ لە هی گیانلەبەرانیتریش خراترو بە ئازارترە، گیانلەبەران هیچ نەبێ بە حوکمی مەیل و غەریزەی زکماك حاڵەتێکی خۆشی پەیدا دەکەن، واتە گیانلەبەران وەکو چۆن هەن و وەکو خۆیان مل بۆ ژیان دەدەن و دەژین، بەلام مرۆڤ هەر کە تەسلیمی غەریزە بوو، یەکسەر هێزی ئەقڵ و ئاوەز وەگەڕ دەخات تا پاساوو ئەنگێزەیەکی ئایدیالی بۆ کردارە غەریزییەکانی بدۆزێتەوە. مرۆڤ ئەگەرچی لەم ئارمانجە ئایدیالییە حاڵی دەبێ، بەلام هەرگیز پێی ناگات، چونکە رێنوێنی ئەو لە واقیعدا غەریزەو مەیلی ئەوە. تواناو هێزی ئەقڵ و ئاوەزو حاڵی بوون مرۆڤ بە جۆرێ فریو دەدات کە وا تەسەور بکات ئەنگێزەکانی نموونەیی و ئایدیالین، بەلام لە ئەنجامدا دەردەکەوێ کە ئەم ئارمانج و

ئایدیالپەروەرییە جگە لە خەیاڵ پلاو چ شتێکی دیکە نەبووە. ململانێی لە سازان نەهاتووی نێوان جوانی نموونەیی و دزێوی ژیان، وەکو چۆن هەیە، بناغەو هێمی بەدگومانی پیراندیللۆیە.

شێوەی شانۆییەکانی:

رەنگە حاڵی نەبوون لە شەیدایی پیراندیللۆ سەبارەت بە ململانێی نێوان واقیع و ئایدیال، ئەم خەیاڵەی چێ کردبێ کە شانۆنامەکانی (ناواقیعی)ن و کەمتر سەرو سەختیان لەگەڵ مرۆڤانی (واقیعی)دا هەیە. رات شپارد فلپس دەڵێت کە: "شانۆنامەکانی پیراندیللۆ چەمکێکی سەرڤەسەرڤە لەمەڕ واقیعگەرایی نیشاندەدەن، بەڵام ئەنجامی شانۆنامەکە کە لە لۆژیکەوە هەڵدەقوڵێ، هیچ جۆرە واقیعگەراییەکی لەخۆ نەگرتووە، دیارە ئەم ئەنجامە لە رادەبەدەر ئایدیالییە... و بە هیچ جۆرێ ناشوبهێتە سەر ژیان. شانۆنامەکانی پیراندیللۆ بە هیچ جۆرێ باسی سۆزو گودازی مرۆڤانی یان کارو کاریگەری کەسایەتییەکان لەسەر یەکدی ناکەن. تەواو ئیستیعاری و مەجازین". ویتورینی ئەم تۆمەتە رەتدەکاتەوەو باوەڕی وایە کە ((یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی هزرو ئەندێشەی پیراندیللۆ ئەوەیە کە پەیوەندییەکی زۆر نزیکی لەگەڵ ژیاندا هەیە. ژیانی واقیعی و خەیاڵی بە شێوەیەکی خەماوی لە بوونی پیراندیللۆدا ئاوێتەو تێکەڵ دەبێ)).

شانۆنامەکانی پیراندیللۆ هەر چەندە خەمناك بن، هێشتا هەر ئاوێتەی پێکەنین و شۆخیبازی و حەنەکن، بەڵام پێکەنین لەم شانۆنامانەدا پێکەنینێکی گرژ، کۆمیدی، و تەنزئامێزە، ((لندرمك کلینتاك)) دەڵێت کە پیراندیللۆ کۆمیدێنەکە کە مرۆڤ دەخاتە پێکەنین تا لە گریان، لە دەستی رەنجان لە ژیان و سەختییەکانی بوون، دووری بخاتەوە. پیراندیللۆ بە خۆیشی باوەڕی وایە کە کۆمیدیانووس دەبێ دروشمەکەی ((جوردانو برونۆ)) بەکار بێنێ: "شاد لە کاتی خەم، خەمین لە کاتی شادی".

پیراندیللۆ کە هیچ چارەسەرێك بۆ گیروگرفتەکانی ژیان نادۆزێتەوە، گەلێك لە شانۆنامەکانی خۆی لە شوێنێکدا کۆتایی دێنێ، کە هەندێ جار وا دێتە بەرچاو تازە لە ناوەڕاستی چیرۆکەکەدایە –بەڵام هەر ئەم بێ ئەنجامییەی شانۆنامەکان– نەبوونی کۆتاییەکی خۆش یان ئەنجامێکی ناخۆش– روحی فەلسەفەکەی ئەوە، کە چ شتێك بۆ کۆتایی هێنان نییە، چونکە ژیان بەو جۆرەیە، و ئەمە خۆی لە خۆیدا کۆتاییەکە.

شانۆنامەکانی:

ویتورینی سی و هەشت شانۆ نامەی پیراندیللۆ بەسەر پێنج گروپدا دابەش دەکات: ١- ئەو شانۆنامانەی بە گوێرەی رێبازی ناتورالیزم نووسراون، ٢- گروپی بوون و نواندن. ٣-

شانۆنامەی کۆمەڵایەتی. ٤- شانۆنامانی ژنانە، ٥- شانۆنامانی هونەرو ژیان. ئەمانە لە جوملەی گرنگترین شانۆنامەکانی ئەون: هەقی خۆتە گەر وا بیر بکەیتەوە- ١٩١٨، شەش کەس بە دووی نووسەرێکدا دەگەڕێن- ١٩٢١، هنری چوارەم- ١٩٢٢، ئەمشەو موفاجەئە دروست دەکەین- ١٩٣٢، هەمووان بۆ باشترین- ١٩٣٧و بەمجۆرەی کە دەتەوێم.

((شەش کەسایەتی لە نووسەرێك دەگەڕێن))، بە یەکێك لە باشترین شانۆنامەکانی پیراندیللۆ دەزانرێ. ئەم شانۆنامەیە نموونەیەکی شایستەی هزرین‌و جۆری کارکردنی خودی نووسەر نیشاند دەدات، چونکە مامەڵە دەگەڵ خەمە سەیرو سەمەرەو کۆمیدییەکانی تیرەی بەشەرو پەیوەندی خەیاڵ (لە زەینی نووسەردا) لەگەڵ واقیعدا (لە ژیانی کاراکتەرەکاندا) دەکات، ئەم شەش کەسە (باوك، دایك، و چوار منداڵ) لە دیمەنێکی سادەو بێ ئارایشتدا، لە حوزوری تاقمێك ئەکتەردا دەردەکەون‌و دەری دەخەن کە کۆمەڵێك خەڵقەندەی نوقستان‌و زادەی خەیاڵی نووسەرن، و داوا لە ئەکتەرەکان دەکەن کە بە نواندنی زیانی ئەوان (شەش کەسەکە) واقیعیەتیان پێ ببەخشن. ئەکتەرەکان قاییل دەبن‌و کەسایەتییەکان ئامادە دەبن تا سەر لە نوێ ژیانی رابردووی خۆیان نمایش بکەن، لە یەکەمین دیمەنی ئەم ژیان دووبارە کردنەوەیەدا باوکەکە دەست لە ژنەکەی، کە کوڕێکی لێی هەیە، هەڵدەگرێ‌و هانی دەدا کە پەیوەندی لەگەڵ سکرتێرەکەی ویدا بگرێ، و ژنە سێ منداڵ لە کابرای سکرتێر دێنێ، ئەم خانەوادەیە دوای مەرگی کابرای سکرتێر ون دەبێ‌و باوکەکە خەمبارو دڵتەنگ دەبێ. دیمەنی دووەم باوکەکە لە ماڵی ژنێکی سۆزانیدا نیشاندەدات کە بووە بە مشتەری زڕ کیژەکەی (کە نایناسێتەوە) خۆی، بویەرەکە هەندە حەیا بەرەیە کە کەسایەتییەکان لە بیریان دەچێتەوە کە تەنیا ئەکتەرن‌و رابردووی خۆیان دەنوێنن‌و نمایش دەکەن، لە هەنبەر ئەکتەرەکاندا، کە بە بێهودە هەوڵدەدەن ژیانی ئەوان نمایش بکەنەوە، یاخی دەبن، لە دیمەنی کۆتاییدا، کەسایەتییەکان لە ماڵی بابەکەدا، کە ژیانی خۆی بە ناڕەحەت‌و خەمناك‌و بێهودە دەزانێ، نیشان دەدرێن، کوڕەکە دەرهەق بە دایکی گرژو مۆن‌و خەمساردەو دەیخاتە سەر ساجی عەلی، زڕ کچەکە، وێڕای شەرمنییەکەی لوتبەرزو شەڕانییە، کیژە بچوکەکە لە روبارێکدا غەرق دەبێ، و کیژە لاوەکە بە دەمانچە خۆی دەکوژێ.

ئەنجامی جوانیناسی و فەلسەفەی پیراندیللۆ -ئەگەر بکرێ وای ناو بنەین- لە مەدایە کە هونەر هەرگیز ناتوانێ جگە لە نمایشێکی تاریك‌و نوقستانی واقیع زیاتر بێ‌و ژیان بە جۆرێکی نا ئومێدانە خەمناکە.

<u>پەراوێزو ژێدەران:</u>

٤٣- ریفۆرمی کاتولیکی:

بزووتنەوەی ریفۆرمی کڵێسای کاتولیکی روم بوو کە دوا بە دوای ریفۆرمی ئاینی سەری هەڵدا.

٤٤-ماتسینی (١٨٠٥- ١٨٧٢):

نیشتمانپەروەرێکی ئیتاڵیاییە.

٤٥-کاڤور (١٨١٠- ١٨٦١):

سیاسەتوانێکی ئیتاڵیاییو لە دامەزرێنەرانی سەرەکی یەکێتیی ئیتاڵیایە.

٤٦- گاریبالدی (١٨٠٧- ١٨٨٢):

نیشتمانپەروەرێکی ئیتاڵیاییو قارەمانێکی نەتەوەیی ئەو وڵاتە بوو.

٤٧- ریسور جیمینتۆ: لە مێژووی ئیتاڵیادا، دەکاتە قۆناغی ساڵانی ١٨١٥- ١٨٧٠ کە لەو سەردەمەدا ئیتاڵیا یەکی گرتەوە.

٤٨- جوڤانی باتیستا مارینو (١٥٦٩- ١٦٢٥).

٤٩-باتیستا ئاندرئینی (١٥٧٨- ١٦٥٠):

لە ئەندامانی بەناوبانگی خانەدانی ئاندرئینییە، لە ماڵباتی ئەکتەرانی ئیتاڵیایی سەدەکانی ١٦و ١٧یە.

٥٠- گولدونی (١٧٠٧- ١٧٩٣):

شانۆنامەنووسو شاعیرێکی ئیتاڵیاییە.

٥١-فوتوریزم: ناوی قوتابخانەیەکی ئیتاڵیاییە لە واری هونەرو مۆسیقاو ئەدەبیاتدا، کە لە ساڵانی ١٩٠٥- ١٩١٥دا لە رەواجو برەودا بووەو خەسڵەتی بنچینەیی ئەم قوتابخانەیە رەتکردنەوەی دابو نەریتو یاساو رێسا باوو تەقلیدییەکان بووە، پەیڕەوانی ئەم قوتابخانەیە ستایشی خەتەرو جەنگو سەردەمی تەکنولۆژیایان دەکرد.

٥٢-پییترۆکیاری (١٧١١- ١٧٨٥):

درامانووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

٥٣- کارلۆگوتزی (١٧٢٠- ١٨٠٤):

درامانووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

٥٤-جوزپیەبارتی (١٧١٩- ١٧٨٩):

رەخنەگرێکی ئیتاڵیایی بوو.

٥٥-تورینو: دەڤەرێکە لە باکووری رۆژئاوای ئیتاڵیا.

٥٦- لویزستولبرگ (١٧٥٢- ١٨٢٤):

لە ساڵی ١٧٧٢دا شووی بە چارلز کردو پاش هەشت ساڵان مێردەکەی بەجێهێشت. ماوەیەك بوو بە قەپاتمەی ئالفیریو پاش مەرگی شاعیر بوو بە ماشوقەی هونەرمەندێکی فەرەنساوی.

٥٧- کۆمیدیا گریانئاوەر: ئەم شێوەیە لە کۆتایی سەدەی هەڤدەیەمدا لە ئینگلیستان هاتە ئاراوەو لەم کۆمیدیایەدا هەوڵ دەدرا تەماشاڤانان بهێنرێنە گریان، ئەم شێوەیە لە فەرەنساشدا برەوی پەیدا کردو پێیان دەگوت کۆمیدیای گریانئاوەر.

٥٨- دوکوندورسە (١٧٤٣- ١٧٩٤):

ژنێکی بیرکاریزانو فەیلەسوف و شۆڕشگێڕی فەرەنساوی بوو.

٥٩- جەژنی مژدە: جەژنێکە کە هەموو ساڵێك مەسیحیان لە ٢٥ی مارسدا دەیگێڕن. بە باوەڕی وان ڕێك لەم کاتەدا جبرائیلی فریسشتە مژدەی بە مریەمی دایکی عیسادا کە عیسای لێ دەبێ.

٦٠- ئادڤینت: بە گوێرەی تەقویمی مەسیحی، قۆناغی چوار هەفتەی پێش لە دایك بوونی مەسیحە، کە وەرزی تۆبەو تۆبەکارییە،

٦١- پاسیون: خەمو عەزابی عیسایە لە کاتی دوا شامییەوە تا کاتی مردنی.

٦٢- ڕابوونی پاش مەرگی عیسا: بە باوەڕی کاتولیکەکان، عیسا پاش ئەوەی کە بە خاك سپێردرا، لە گۆڕەکەی هەستایەوەو بەرەو ئاسمان هەڵکشا.

٦٣- بە پێی تەقویمی ئاینی مەسیحیان جەژنی پەنجامینە بەرانبەر بە هەوتەمین یەکشەمەی دوای جەژنی پاکە، مەسیحیان لەم ڕۆژەدا بە یادی هاتنە خوارەوەی روح القدس، و هەروەها بە یادی دامەزرێنەری کلێسای مەسیح-ەوە جەژن دەگێڕن.

٦٤- ڤیکتۆر ئیمانۆئیل (١٨٦٩- ١٩٤٧):

شای ئیتاڵیا بوو لە ساڵانی (١٩٠٠- ١٩٤٦)دا.

٦٥- شابانۆ مارگریتا (١٨٥١- ١٩٢٥):

شابانۆی ئیتاڵیا بوو، و لە خانەدانی ساڤوی بوو.

٦٦- داگیرکاری نەمسا: پاپا، ساڵانێکی زۆر لە دژی ئەو کەسانەی کە هەوڵیاندەدا ئیتاڵیا یەکبخەنو ئازاد بکەن وەستاو لایەنگری نەمسای کردبوو.

٦٧- پسکارا: بەندەری ئیتاڵیای ناوەندی بوو لە دەریای ئادریاتێك.

٦٨- پراتو: ویلایەتێکی ئیتاڵیای مەرکەزی بوو لە توسکانی.

٦٩- فیوم: گەورەترین بەندەری یوگسلاڤی بوو لە کەناری دەریای ئادریاتیك.

٧٠- ئیلیونورا دوزە (١٨٥٩- ١٩٢٤):

ژنێکی ئیتاڵیایی ئەکتەر بوو، کە بە یەکێك لە هونەرمەندو ئەکتەرە هەرە گەورەکانی دنیا دەژمێردرا.

<u>سەرچاوە:</u>

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)

باکنرب- تراویك/ عربعلی رضائي

ویراستار: سعید حمیدیان

چاپ اول ١٣٧٣

بەشی دووەم

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە سەردەمی ڕێنیسانسدا

((١٤٩٤- ١٦٠٠))

سەرەتایەکی مێژوویی:

کاتێ کە شارلی هەشتەم پاشای فەرەنسا لە ساڵی ١٤٩٤دا هێرشی بردە سەر ئیتاڵیا، ئەوەی لەوێندەر بینی هێندەی (بە بۆچوونی ژۆل میشلە) بەلاوە تازە بوو، مەگەر کەشفی دوو ساڵ لەوە پێشی ئەمریکا بەلای کریستوف کۆڵەمبسەوە ئەوەندە تازە بووبێ. لە ماوەی جەنگەکانی سەدەی چواردەیەم و پانزەیەمدا، تاعون و قات و قڕی تەقریبەن پەیوەندی فەرەنسای دەگەڵ مەملەکەتانی دیدا بڕی، و چالاکی و چەلەنگییە ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکانی وەستان بویەرێن هزری -ئەقڵی و کۆمەڵایەتی- ناسراو بە ڕێنیسانس، کە ماوەی سەدو پەنجا ساڵێك بەسەر گەشەکردنیا لە ئیتاڵیا دەبوری، هێشتا لە فەرەنسادا جێی کەلتوورو ڕۆشنبیریی سەدەکانی ناڤینی نەگرتبووەوە، هەڵبەتە هەندێ هەواڵان لەمەڕ پترارك و بۆکاچۆ گەیی بووە فەرەنسا، و لە ساڵی ١٤٥٠ یان ١٤٦٠دا گەلێك لەو بازرگانە ئیتاڵیاییانەی کە سەرگەرمی بازرگای ئاوریشم بوون هەندێ لە سەرەتا و تێۆرییەهونەری و ئەدەبییەکانیان لەگەڵ خۆدا بۆلیون هێنابوو، بەڵام لە قۆناغی شەڕەکانی ئیتاڵیادا بوو (١٤٩٤- ١٥٢٥) کە بزاڤی ڕێنیسانس بە مانای راستەقینەی وشە گەییە فەرەنسا، ئەرستوکراتان و سەربازانی شارلی هەشتەم و لویسی دوازدەیەم (کە لە ساڵی ١٥٠٠دا لەشکری کردە سەر ئیتاڵیا) بە تەواوەتی کەوتنە ژێر کاریگەری فەرهەنگ و زەوقی ئیتاڵیایی و کەوتنە خەمی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ڕۆشنبیری وان لە وڵاتی خۆیاندا. فرانسوا-ی یەکەم (پاشایەتی ١٥١٥- ١٥٤٧)، "بابی ڕێنیسانس-ی فەرەنسا" بە هاندان و پشتیوانی کردنی ئەهلی ئەدەب و هونەر، و بە تایبەتی بە دەعوەتکردنی هونەرمەندان، زانایان، و ئەدیبانی ئیتاڵیایی -لیوناردو داڤینچی، ئاندریە دل"١" سارتۆ، و بنونو توچلینی- بۆ فەرەنسا، ئەنگێزەی گەشەکردنی ڕێنیسانس-ی هێنایە ئارا، فرانسوا-ی یەکەم زۆر پەرەی بە کتێبخانەی پاشایەتیشداو پاشان بوو بە کتێبخانەی نەتەوەیی، و لە ساڵی ١٥٣٠دا دەزگایەکی فێرکاری تازەی بە ناوی زانکۆی سێ زمانەوە دامەزراند کە زمانی یۆنانی، لاتینی، عیبری و بیرکاری تیا دەخوێنرا، لە سەردەمی

پاشـایەتی ئـەم شـایەدا سـێ کۆلیـژی دیکـەش کرانـەوە: کۆلیـژی ترینیتـە لـە لیـون ١٥٢٩، کۆلیژی گیین لە بوردۆ ١٥٣٣، و زانکۆی نیم- ١٥٣٩.

مەلیکـە مارگریـت دوناڤـار"٢"-ی خوشـکی فرانسـوای یەکـەم، لـە خوازیـارانی پڕجـۆش و خرۆشی زانستی تازە بوو، گەلێك لـە ئـەدیبانی لـە بارەگاو دەربارەکـەی خۆیـدا خڕ کردەوەو زۆری هانـدان بـۆ خوێندنـەوەی زۆر، نووسـین و وەرگێـڕان (بـە تایبـەتی بـۆ وەرگێڕانـی بەرهەمەکانی ئەفلاتون، دانتی، بۆکاچۆ، و فیچینۆ"٣". ئەو بە خۆیشی کۆمەڵێك بەرهەمی بە پەخشاننووسی و زۆر شیعریشی هۆنییەوە.

جێگرانـی فرانسـوای یەکـەم-ش هـەر لـە هانـدەرانی رۆشـنبیریی رێنیسانسـی ئیتاڵیـا بـوون. مەلیکـە هـانری دووەم (حـوکمڕانی ١٥٤٧- ١٥٥٩)، کـاترین دومدیچـی کـە لـە ماڵباتـە بـە ناوبانگـەکانی فلـۆرانس بـوو، دەربـارو بارەگاکـەی خـۆی کـرد بـە ئەنجوومـەن و شـوێنی ئیتاڵیاییەکان، و کوڕەکانیشی، فرانسوا-ی دووەم (دەسـەڵات ١٥٥٨- ١٥٥٩)، شارلی نۆیـەم (حـوکمڕانی ١٥٦٠- ١٥٧٤)، و هـانری سـێیەم (حـوکمڕانی ١٥٧٤- ١٥٨٩) بـە تـەواوەتی ئاشق و شەیدای رۆشنبیریی و فەرهەنگی ئیتاڵیایی بوون، بە هەر حاڵ لە ئاخرو ئۆخری ئەم سەدەیەدا ناسیونالیستان بە توندی رووبەڕووی فەرهەنگی ئیتاڵیا وەستانەوە.

لە بەرانبەر مرۆڤپەروەران و لایەنگرانی زانستە مرۆڤانییەکاندا، ریفۆرمکارانی ئاینی هەبوون، کـە لـە هـەموویان گرنگتر جون کالڤین"٤" بـوو، ئەگەرچـی زۆربـەی فەرەنساویان هـیچ کـاتێ تێۆرییە وشکەکانی کالڤین-یـان قـەبوڵ نـەکرد، و وێڕای ئـەوەی کـە لـە فەرەنسادا هومـانیزم بەسەر ریفۆرمی ئاینیدا زاڵ بوو، ریفۆرمیستانی ئاینی لەوێندەر دەسەڵات و ئیحتوباریان زۆر زیاتر بوو لە هی ئیتاڵیا، و توانیان ئـەدەبیاتی فەرەنسا بـە مەبەسـتی ئـەخلاقی و جدیـەتێکی تونـدی وەهـا ئاوێتـە بکـەن کـە لـە باشووری ئالپدا نموونـەی نـەبوو. لـە نیـوەی دووەمـی ئـەم سـەدەیەدا پێکـادانی نێـوان پرۆتسـتانت و کاتولیکـەکان تونـد بـوو. لـە فاسـیلەی سـاڵانی ١٥٦٢- ١٥٩٨دا هەشـت جـەنگی ئـاینی قـەوما، خراتـرین رووداو، کوشـتاری رۆژی قەشەبارتلمی"٥" ١٥٧٢ بوو کە بە فیتی شارل-ی نۆیەم ژمارەیەکی زۆر لە پروتستانەکان بە دەسـتی کاتۆلیکـە توندڕەوەکان کـوژران، ئـەم کوشـتارە کاردانـەوەی فەرەنساویانی نـەیاری دەسەڵاتی ئیتاڵیای زیاتر کرد. لە ساڵی ١٥٩٨دا هانری چوارەم بە فرمانی نانت کۆتایی بە جـەنگی مـەزەبی هێنـا. بـە گـوێرەی ئـەم فرمانـە بەناوبانگـە ئـازادی هـزری و بیروبـاوەڕ بـە پروتسـتانەکان درا، رێگـەی دامەزرانـدنی قوتابخانانیـان پێـدرا، رێگـەیان درایـێ کـە پایـەو پۆسـتی دەوڵـەتی وەربگرن، و زۆر ئاسانکاری تریـان بۆ دابین کـرا کـە سرووتێن ئـاینی خـۆ ئەنجام بدەن.

__نۆڕینێکی گشتی:__

ئـەدەبیاتی ڕێنیسانسـی فەرەنسـی گـەلێك لـە تایبەتمەندییـەكانی ئـەدەبیاتی ڕێنیسانسـی ئیتاڵیای لە خۆگرتووە. تاكگەرایی، هۆمانیزم، گیانی سەركێشیو بایەخدانی ورد بـە فۆرمو جۆری پەرداخت، بە تایبەتمەندییە دیارەكانی ئەدەبیاتی ڕێنیسانسی فەرەنسا دەژمێردرێ. باتلەر سەردەمی ڕێنیسانسی فەرەنسا دەكات بە چوار قۆناغەوە:

٥٤- *قۆناغی سەرهەڵدانو پەیدا بوون، ١٤٩٤- ١٥١٥*

٥٥- *قۆناغی میللی، ١٥١٥- ١١٥٠*

٥٦- *قۆناغی ئیتاڵیایی، ١١٥٠- ١٥٧٢*

٥٧- *قۆناغی مونتنی، ١٥٧٢- ١٥٨٩*

لە قۆناغی سەرهەڵدانو پەیدا بووندا هیچ بەرهەمێكی ئەدەبی گرینگ نایەتە نووسینو دانان. لە قۆناغی میللی، ناسراو بە (سـەردەمی پەیڤپـەروەرانی مـەزن) هـۆزان، ژانـری ئـەدەبیی بـاو بوو، و شاعیرانیش جەختیان لەسەر جۆری مامەڵە كردن، سنعەتی ئـەدەبی، ئاڵۆزی كێشو قافیە دەكردەوە. دیارە لە بەرانبـەر ئـەم شاعیرانەدا، كلیمـان مـارۆ (١٤٩٧- ١٥٤٤) هـەبوو كـە سادەیی، ڕوونیو ڕەوانی، و ناسكی لە نووسینو پەیڤاندا پێ بەجێو پەسند بوو. مارگریـت دوناڤار، لە شاعیرانی قۆناغی میللییە. باشترین شیعریشـی هـۆزانی ئاینی یان شەخسییە. مارگرێـت لـە شـیعری مـەجازی (زندانـەكان)دا مەسـیحیەتو حیكمـەتی ئـەفلاتون ئاوێتـەی یەكدی دەكات، و لـە (ئاوێنـەی ڕوحـی گوناحكـار)دا باسـی زمانـەوانی دێنێتـە گـۆڕێ، و لـە ئەنجامدا (لە نێو شاعیرانی قۆناغی میللیدا) دەبێ ئامارەیەك بۆ خودانی قوتابخانەی لیون- واتـە نـەو ئـەفلاتونیانو پترارك گـەرایان -بكرێ، كـە شیعری خالیسـەیان نـەدەگوت. لـەواری پەخشـاندا، زێـدەباری ئـەو تەرجەمانـەی كـە لـە یونـانیو ئیتاڵیاییـەوە دەكـران، رابلـەوكالڤن شـاكاری مـەزنی خۆیـان داهێنـا، و مارگرێـت دوناڤـار ((هپتـامرون))ی نووسـی كـە كۆمـەڵێك كورتە چیرۆكەو بۆكاچۆ- ئیلهامبەخشیەتی.

لە قۆناغی ئیتاڵیاییدا گرووپی پلیئـاد، شـۆڕەتو ئیحتوباری پەیـدا كـرد، ئەو شاعیرانەی كە ئیلـهامو سـەرۆیان لەبەرهـەمێن كلاسـیكی یۆنـانیو رومـی كۆنـەوە وەردەگـرت. ئەمانـە كـە بەرەڤانیان لە زمانی فەرەنسی دەكرد، لەواری ئارایشتو پاككردنەوەی ئەم زمانەدا هەنگاوی گەورەیان ناو زۆریان دەوڵەمەند كرد.

مونتینی گەورەترین سیمای دوا قۆناغی ڕێنیسانسە، لـەم قۆناغـەدا، دوو كـەس لـە موریـدانی پلیئادەكـان، واتـە ((دپـورت ١٥٤٢- ١٦٠٦))، ((گیـوم دوبارتـا ١٥٤٤- ١٥٩٠)) شـۆڕەتو ناوبانگی زۆریان پەیدا كرد. گیوم دوبارتا بە بەیتی (خیلقـەتی عالـەم) كاری كردە سـەر: ئـان برادستریت، میلتن، تۆماس مۆر، و بایرون، شیعرو پەخشانی ئەم قۆناغە سێبەرو كاریگـەریی موناقەشاتی ئاینی ڕۆژی پێوە دیارە.

ئەگرییادوبینیە، بە بەیتی حەوت بەشی (مسیبەت بارەكان)، دیدو بۆچوونی پروتستانەكان سـەبارەت بـە جەنگـە ئاینییـەكان نیشـان دەداو- تـەنزی منیپـی، كـە پارچـەیە كـە لـە تـەنزی

ئاینیو سیاسیو کاتولیکەکان نووسیویانە، بەڵام لایەنگری لە تاقمی میانڕەوەکان دەکات، پایەی پاشایەتی فەرەنسادا، فەرەنساوییەکی پروتستانی پێ باشترە لە کاتولیکێکی بێگانە. تەقریبەن لە ناوەڕاستی ئەم سەدەیەدا دراما گەشەی کردو بایەخی پەیدا کرد.

رابلە

<u>فرانسوا رابلە (١٤٩٤- ١٥٥٣):</u>

تەنزپەروەرو پێکەنینۆکنووسێکی خەڵکی شینونی ویلایەتی تورنە، لە ساڵی ١٥٠٩وە تا ١٥٢٤ لە ریزی رەبەنانی تیمی فرانسیسیاندا، لە دێڕی فونتاری لوکنتدا بردە سەرو لەوێندەر یونانی خوێند. لە ساڵی ١٥٢٤دا پەیوەندی بە فیرقەی بندیکتیان-ەوە کرد، رەنگە لەبەر ئەوە بووبێ کە لێرەدا هەندێ ئازادتر بووبێ، بەڵام زۆر زوو دێڕی بەجێهێشت و بوو بە کەشیش. لە ساڵی ١٥٣٠دا لە زانکۆی مون پلیە دەستی بە خوێندنی پزیشکی کرد، و دوای دوو ساڵ بوو بە یاریدەدەری نەخۆشخانەی لیون. ساڵێك دواتر بوو بە پزیشکی جان دوبلە"٨" (پاشان بەکاردینال)و لەگەڵ ئەودا سەردانی روم-ی کرد. پاش گەڕانەوە لە روم لە ساڵی ١٥٣٧دا پلەی دکتۆرای لە مون پلییە وەرگرت، و لە لیوندا مژولی دکتۆری بوو. لە دەوروبەری ساڵی ١٥٤٦ یان ١٥٤٧دا کە نووسینەکانی مەحکوم و رەفزکران، بۆ متز"٩" هەڵات. لە ئەنجامدا رابلە لە ساڵی ١٥٥٠دا کرا بە کەشیشی مودون"١٠"و تاکو مردن هەر لەم پۆستەدا مایەوە.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

"واریقاتنامە گەورەو ستایش ئەنگێزەکانی گارگانتوا، دێوی پایەبەرزو کەلەش مەزن-١٥٣٢": ئەمە کتێبێکی چکۆلەیەو نووسەرەکەی نەناسراوە، بەڵام مەزەندەی ئەوەی لێدەگرێ کە رابلە ئامادەی کردبێ نەك نووسیبێتی. لەم کتێبەدا شەجەرەنامەی گارگانتوا، ئەو دێوەی لە خزمەتی ئارتورشادایە پیشاندەدرێ، کتێبە کە بە شێوەیەکی گشتی چاولێکەرییەکی هەجوئامێزی رۆمانسەکانی سەردەمی سوارچاکیو دلاوەرییە.
<u>"کردارو گوتاری سەرکێشانەی پانتاگرویلی باش،ی کوڕی گارگانتوا"</u>: ئەمە هەر درێژەی بەرهەمەکەی پێشووە، کە لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٥٣٢ یان ١٥٣٣دا لەلایەن ئالکوفریبانازیەوە (ناوی خوازراوی فرانسوا رابلە)یە بڵاوکرایەوە. ئەم بەرهەمە پاشان بوو بە کتێبی دووەم لە زنجیرەی گارگانتوا، لە دایکبوونو خوێندنی قارەمانی چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە، و دەکەوێتە ناساندنی خزمەتکارو هاونشینەکەی ئەو، پانورج، کە نموونەو

سەرمەشقێك بووە بۆ داهێنانی "سانچۆپا نتزا"ی دۆنكیشوت. لەم كتێبەدا مەسەلە خرۆشێنەرگەرمەكانی رۆژ دەخرێنە روو، لێرەشدا گاڵتەو تەوس بە رۆمانسە سوارچاكیو دلاوەرییەكان و فەزلرۆشی دەكرێ، و لایەنگری لە تێوریانی سەردەمی رێنیسانس دەربارەی پەروەردەو فێركردن دەكرێت.

<u>((ژیانی ستایش ئەنگێزی گارگانتوای گەورە، بابی پانتاگروئل":</u>

رابلە لە ساڵی ١٥٣٤دا هەست دەكات كە كتێبە چكۆلەكەی ساڵی ١٥٣٢ شایستەی ئەوە نییە ببێ بە پێشینەی ((كردارو وتاری سەركێشانەی پانتاگروئیل...)) بۆیە بە ناوی ((ژیانی ستایش ئەنگێزی گارگانتوای گەورە، بابی پانتاگروئیل))ەوە جارێكی دی دایدەرێژێتەوە، ئەمجارەش ناوی "ئالكوفریبا نازیە"ی لەسەر دادەنێ ، ئەم نوسخەیە باسی لە دایكبوونو خوێندنی گارگانتوا، و سەردانی بۆ پاریس دەكات، لەوێندەر زەنگی كلێسای نۆتردام دەدزێت تابیكات بە ملی ئەسپەكەی خۆیەوە، رابلە لێرەشدا هێرش دەكاتە سەر شێوەی كۆنی پەروەردەو فێركردنو ستایشی هومانیزم دەكات.
لە باسی بویەری شەڕەكانی نێوان گرانگوزیەو (بابی گارگانتوا)و پیكەر جولدا، شەریش مەحكوم دەكات. گرنگترین فەسڵی ئەم كتێبە دروستكردنی دێڕی تلم-ە بە دەستی گارگانتوا. ئەم دێرە یوتوبیایەكەو ئەمە دروشمیەتی ((بە كەیفی دڵی خۆت بكە)). دێرنشینەكان هیچیان تەمەڵو بێكارە نین، ژیانیان بە ئازادی، چالاكی، و شادی و ئومێدەواری لە هەنبەر ناسازگارییەكانی ژیاندا -كە ئەمە فەلسەفەی خودی رابلە-ئاوێتەیە، ئەو گیانی ئازادییەی كە بەسەر یاساكانی ئەم دێرەدا زاڵو فەرمانڕەوایە، بەڵگەو نیشانەی بێزاری خودی نووسەرە لە ژیانی رەبەنایەتی خۆی لە رۆژانی لاویدا..

<u>كتێبی سێیەم:</u>

رابلە لە ساڵی ١٥٤٦دا كتێبی سێیەمی (بەناوی راستەقینەی خۆیەوە) نووسی. لە سەرانسەری كتێبەكەدا ئەم "پرسیارە دژوارە" خراوەتە روو كە ئایا پانورج پێویستە ژن بێنێ یان هەر بە سەڵتی بمێنێتەوە، ئەم پرسیارە لە زۆر كەس دەكات، بەڵام هیچ كەسێك وەڵامی قەناعەتبەخشی ناداتەوە، پانورج لە ئەنجامدا لێدەبڕێ كە داوای كۆمەك لە ئیلهامگای جامی مقەدەس بكات، ئەم كتێبە لەبەرهەمەكانی پێشووتری رابلە جددی ترو بنج بڕترە باسێكی تێرو تەسەلو چڕو پڕی دەربارەی رەگەزو مامەلەی فەرهەنگی سەدەكانی ناڤین لەگەڵ ژندا، لە خۆگرتووە، لە هەمان فەسڵی كتێبەكەدا، رۆندیبیلیی پزیشك، لە زمانی رابلەوە، بەوپەڕی راستگۆییەوە دەڵێت: كە باسی ژن دەكەم، بیر لە بوونەوەرێك دەكەمەوە یەجگار ناسكو لە زرەنج ، گەلەك دەمدەمی مجێز، زۆر هەلپەرست، زۆر بێ قەرار، وەك

ئەوەی تەبیعەت لە کاتی ئەفراندنی ژندا ئەقڵی خۆی لە دەست دابێ ((لە کاتێکا هەموو بوونەوەرانی دیکەی بە زەبری ئەقڵ ئەفراندووە)).

کتێبی چوارەم: (١٥٥٢- ١٥٥٣):

ئەم کتێبە بەسەر هاتی سەفەری پانتاگروئیلو پانورج دەگێڕێتەوە کە بۆ دۆزینەوەی ئیلهامگای جامی مقەدەس، لە رچەڕێی باکوری رۆژئاواوە بەرەو ختاو هند دەڕۆن، ئەم دووە سەردانی زۆر دوڕگان دەکەنو لە هەر دوڕگەیەك کۆمەڵێك سستی "ئەخلاقی" بەشەری دەبینن و گاڵتەی پێ دەکەن.

کتێبی پێنجەم:

ئەم بەرهەمە لە ساڵی ١٥٦٢دا، واتە نزیکەی هەشت یا نۆ ساڵ پاش مردنی رابلە بڵاوبووەوە، گەلێك لە رەخنەگران گومانیان لەوەیە کە ئەم کتێبە هی رابلە بێ، بەلام ئەمڕۆ وا مەزەندە دەکرێ کە ئەم کتێبە لە یادداشتنامەو شرە بەیازو دەستنووسەکانی رابلەوە نووسراوە. لەم چیرۆکەدا پانورج و پانتاگروئل سەردانی کۆمەڵێك دوڕگەی زیاتر دەکەن، بۆ نموونە دەگەنە دوڕگەیەکی پڕ هەراو زەنا، کە نموونەیەکی روم-ە، و گیرۆدەی کۆمەڵێك بویەرو رووداوان دەبن، سەرەنجام لانترن (خوێنەواری) بۆ ئیلهامگای جامی مقەدەسیان دەبات، و لەوێندەر و لە وەلامی پرسیارەکەیاندا تەنیا یەك کەلیمە جواب دەژنەون: "بنۆشە"- کە تەفسیرو شرۆڤەکەی ئەمەیە: "لە ژیان، لە حەقیقەت، و لە مەعریفەت، پاراو بە"، بەڵام بەم وەڵامەش پانورج، هیچی لەمەڕ زەوجین بۆ روون نابێتەوە.

کورتەیەکی رەخنەو ئیرادەکان:

رابلە، وەکو رەخنەی زۆری لێدەگرن،و ستایش و ئافەرینی زۆریش دەکرێ. لە روانگەی نەیارانییەوە دەتوانرێ بگوترێ هەندێ پارچە لە بەرهەمەکانیدا هەن نووسینەکانی بۆ ئاستی رازو نیازی دزێوو ناشیرین و ناپەسند خوارەوە. جا بۆ ئەوەی بتوانرێ پاکانەیەك بۆ ئەو هەندە نووسینانەی بکرێ دەبێ جیاوازی نێوان زەوق و سەلیقەو هەستیاری فەرەنساویانی سەردەمی رێنیسانس لەگەڵ هوشیاری و هەستی ئەمریکاییانی سەدەی بیستەمدا لەبەر چاوو بگیرێ. جگە لەوەی کە ئەم دزێوی و رەقییەی کە لە بەرهەمەکانی رابلەدا دەبێتە مایەی رەخنە ئیراد، هیچ کاتێ هەرزەیی و بەد رەفتاری لێناکەوێتەوە، بەڵکو زۆری ئەم دزێوی و رەقییەیە کە بە زۆری نەفرەت و بێزاری لەلای خوێنەر دروست دەکات، دووەمین خاڵێك کە لە رابلە دەگیرێ ئەمەیە کە عادەتەن -نەك هەمیشە- حورمەتی بەها بەرزو مەعنەوییەکانییە..

لەلایەکی دیکەوە قسە لەمەڕ ستایشی رابلە یەکەم، مەیلو ئارەزووی پڕجۆشو خرۆشی وی بۆ زانست بە مانای بەرینی وشە، و زانیاری هەمەلایەنەی وی خوێنەر ناچاری ستایش دەکات. لە راستیدا ئەم هزرڤانە هومانیستە، بەزەبری وشەی نایاب مەعریفەی دەوڵەمەندی رێنیسانسی لەبەرهەمەکانی خۆیدا کۆکردووەتەوە. دووەم: رابلە هیچ کاتێك ریاکاری، خۆ هەڵکێشان، کورتبینی، زوڵم، توندڕەوی، و کۆنەپەرستی تەحەمول ناکاتو هەمیشە پەردە لە رووی کەشیشانی درۆینەو هەموو شەڕانیانی کۆمەڵگە هەڵدەماڵێ، سێیەم: رابلە لە کاراکتەرسازیدا بیٚ ئەندازە وەستاو کارامەیە، بە تایبەتی دەربارەی پانورج کە تەقریبەن کەماڵی هزری- ئەقڵی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە، بەڵام بە تەواوەتی لەبەها ئەخلاقییەکان بەتاڵە، کابرایەکە ترسنۆك، شەرابخۆر، شەهوەتپەروەر، حیلەبازی رکوونیو دەستبڵاوە، لەگەڵ ئەمەشدا لە رادەبەدەر دڵگرە.

دوا وتەو لە هەمووان گرنگتر پەیامە ئینسانییەکەی رابلەیە، ئەو هەوێنو مایەی ژیانە، هەموو بەرهەمەکانی دەچنەوە سەر ژیاندۆستیو ماقولیەت بەخشین بە ژیانو بەردەوامااندنی هاوسەنگی ژیان. ئەزموون بە تەنیا دەتوانیٚ مرۆڤی ساغڵەمو ماقول بەرهەم بێنیٚ، بەڵام تێوریبازی، تەجرید، رێسای رەبەنایەتی، و سەرکوتکردنی نەفس، تەبیعەتو سروشتی بەشەری تێك دەشکێنیٚو بەرەو نەمانی دەبات. فەلسەفەی رابلە -"پانتاگرو ئلیزم" دەشێت بە سازش کردن لێك بدرێتەوە، یانی پەرەپێدانی هاو هزری هەمەلایەنە لە هەموو کاروبارە مرۆڤانییەکاندا، لەگەڵ دەرك کردنی بێهودەییاندا. رابلە گوتەنی: پێکەنین ئیمتیازێکە تایبەت بە ئادەمیزاد.

کالڤن

جان کالڤن یا جان کلوڤین (١٥٠٩- ١٥٦٤):

ئەم ریفۆرمیستە پروتستانە لە نوایون-ی ویلایەتی پیکاردی (باکووری فەرەنسا) هاتووەتە دنیاوە، لە زانکۆی سوربۆندا زانستی کەلامی خوێندووەو لە ئورلیانو بورجەدا ماڤی خوێندووە. لە هەوەڵی ژیاندا لە ئەنجامی گۆڕانێکی روحی کوتوپڕدا چووەتە سەر مەزەبی پروتستان، و لە ساڵی ١٥٣٤دا بۆ سویسرا هەڵاتو رۆڵی رابەرایەتی لە نێو هەوادارانی مەزەبی پروتستاندا وەرگرت، دوو ساڵان دواتر دەقی لاتینی گەورەترین بەرهەمی خۆی، واتە (پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی) بڵاوکردەوە، و لە ساڵی ١٥٤١ دا هەر خۆی ئەو کتێبەی وەرگێڕایە سەر زمانی فەڕەنسایی، کالڤن پاش سەردانێکی ئیتاڵیا، لە جنیڤدا ئاکنجی بوو و زۆربەی ساڵانی تەمەنی خۆی لەوێندەر قەتاند.

کتێبی (پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی) کە راوبۆچوونەکانی کالڤن-ی لە خۆگرتووە لەبەر دوو هۆ زۆر گرنگە، یەکەم: گەورەترین کاریگەری بەسەر ئەندێشەو هزری کەلامیو

زمانەوانییەوە هەبووە. کاریگەری تەواوی بەسەر جۆن کنوکس"١١"، میلتن، و جواناتان ئەدواردزەوە هەبووە. دەکرێت پرەنسیپە بنچینەییەکانی باوەڕی کالڤن لەم خاڵانەدا کورت بکرێنەوە:

١- مەسەلەی تەقدیرو قەدەر (کالڤن باوەڕی وابوو چارەنووسی هەر تاکێکی بنیادەم لە پێشەوە دیاری کراوە کە رزگارە یان نا، و هەر کارێك بکات ناتوانێ کەمترین گۆرانکاری لەم چارەنووسە بکات).
٢- گوناحی یەکەمین، واتە شەڕانیەتو بەدی زگماكو خۆرسکی بەشەر.
٣- عیلمو توانای موتڵەقی خوا.
٤- خوا بە خۆی کۆمەڵێك هەڵدەبژێرێ (بۆچوونە بەهەشت)و کۆمەڵانێکی زۆریش تڕۆ دەکات (کالڤن دەیگوت خودا بە خۆی کەسانێك دەخاتە بەهەشتو خەڵکانێك بۆ دۆزەخ دەنێرێ، واتە چوونە بەهەشت یان دۆزەخ بەدەستی خوایەو خودا خۆی هەردوو تاقمەکە هەڵدەبژێرێ.
٥- رزگاری تەنیا بە لوتفو مەرحەمەتی خواوە بەندە.
٦- بالأیی ئیمان بەسەر کاری خێرەوە.

هۆی دووەمی گرنگی پرەنسیپەکانی ئاینی مەسیحی (هۆی بایەخی دانی تایبەتی خوێنکارانی ئەدەبیات پێی) ئەمەیە کە کتێبەکەی کالڤن لە مێژووی پەخشانی فەرەنسیدا بە خاڵی وەرچەرخان دەژمێردرێ، شاکارێکی فیکری روونو سیستەماتیکە، و شێوازەکەی کورت، ورد، سادە، سفتو بە زۆری جوانو رەوانە.
کالڤن و رابلەی هاو عەسری رێك دوو جەمسەری دژ بە یەکن، رابلە نوێنەری هومانیزمە، و کالڤن نوێنەری ریفۆرمی ئاینییە.

پلئیادەکان"١٢"

لە ناوەڕاستی سەدەی شازدەیەمدا، کاتێ کە دەسەڵاتی ئیتاڵیاو ئینسانگەرایی گەیی بووە لوتکەی خۆی، دەستەیەك شاعیری لاو بەرابەرایەتی پییردو رونسار، راپەڕینێکیان بە مەبەستی ریفۆرمی زمانو بەرز کردنەوەی ئاستی ئەدەبیاتی فەرەنسەوی دەست پێکرد، بەیاننامەی ئەم دەستە شاعیرە بە ناوی (بەرەڤانی لە زمانی فەرەنسی- ١٥٤٩) بوو کە لەلایەن جواشم-ەوە نووسرا، و بریتی بوو لە دوو بەش: لە بەشی یەکەمدا گاڵتە بەو کەسانە دەکات کە سوورن لەسەر ئەوەی بۆ نووسینی جدی زمانی لاتینی بەکار ببرێو هەروەها بەرگری لە زمانی فەرەنسی وەکو زمانێکی لەبار بۆ نووسینی ئەدەبیو فەلسەفی، دەکات، لە بەشی دووەمدا چاککردنو ریفۆرمی زمانی فەرەنسی لە گۆڕێیە، بۆ گەییشتن بەم مەبەستو ئامانجەش پێشنیازی خوێندنی ئەدەبیاتی کۆنو لاسایی کردنەوەی پێشینان، دەکرێ، بە

تایبەتی هۆمەر، ڤیرجیل، هۆراس، هەروەها جەخت لەسەر دەست هەڵگرتن لە كلێشەو قاڵبە ئەدەبییەكانی سەدەكانی ناڤین، و گەڕانەوە بۆ فۆرمە كۆنەكان، و پەیڕەوی كردنی شێوازی بەرهەمێن كلاسیكی كۆن دەكرێ.
ئەو شاعیرە لاوانەی كە پشتیوانو پراكتیزەكاری ئەم تێوریانە بوون، بە پلئیادەكان بەناوبانگن ئەندامانی دیارو ناسراوی دەستەی پلئیاد حەوت كەس بوون:
پییردو رونسار، جواشم دوبلە، پونتودروتیار"١٣"، ئاتین جودل، رمی بلو"١٤"، ئانتوان دو بائیف"١٥"، جان دورا"١٦".
پلئیادەكان ئەگەرچی لە رووی ستایشی كوێرانەی بەرهەمی كلاسیكەوە، -تەنانەت بەرهەمی كۆن- لەبەر خۆ هەڵكێشیێ و فەزڵفرۆشیو، نەبوونی سەربەخۆیی دەبنە مایەی رەخنە، بەڵام ئەدەبیاتی فەرەنسا لە هەندێ رووەوە قەرزارباری ئەوانە، پلئیادەكان لە دەوڵەمەند كردنی زمانی فەرەنسییەدا سەركەوتنی بەرچاویان هەبوو، حورمەتی پەیامی شاعیریان دەگرت، برەویان بە غەزەلی فەرەنسیدا، و بناغەی ئەدەبیاتی كلاسیكی سەدەی حەڤدەیەمیان دارشت.

رۆنسار

<u>پییردو رۆنسار (١٥٢٤- ١٥٨٥):</u>

كە بە (میری شاعیران) ناسراوە، لە شاتو دولاپواسونیر-ی نزیكی ڤەندم لە دایك بووە، پاش خوێندنێكی كەم لە كۆلیچی ناڤار-ی پاریس، چووە دەرباری دۆك ئورلیان، و پاشان چووە خزمەتی مادلین دوفرانس، رۆنسار، لە كاتی شووكردنی مادلین بە جیمز-ی پێنجەم، هەتاوەكو سكوتلاندا لەگەڵی چوو و بەرێی كرد، پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا، لە خزمەتی چەند ئەرستۆكراتیكدا كۆمەڵە سەفەرێكی سیاسی كرد، و وەها دەهاتە بەرچاو كە بە تەمایە ببێ بە سیاسەتوان، و لەم سەرو بەندەدا گوێیەكانی كەڕ بوون، بۆیە لە كلێسادا كەوتە ئەنجامدانی خزمەتی ئاینی، بەڵام هەر زوو بە هەموو هێزو توانایەوە كەوتە فێر بوونی یۆنانیو لاتینی، نزیكەی شەش ساڵ لەگەڵ ئەنتوان دوبائیفدا لەلای جون دورا-ی گەورە هومانیست خوێندی، و هەر لەم ساڵانەدا ئاشنایەتی لەگەڵ دوبلە، جودل، و بلودا پەیدا كرد، رۆنسار لە ساڵی ١٥٥٠ بە دواوە هەندێ جار لە پاریسو هەندێ جار لە تورن دەژیا، هەمیشە لە پاشایان- هنری دووەم، فرانسوای دووەم، شارلی نۆیەمو هنری سێیەمەوە نزیك بوو،

<u>بەرهەمەكانی:</u>

رۆنسار وەکو رابەری پلێیادەکان، شاعیرانی لیریکی و داستانی (مەلحەمی) یۆنانی و لاتینی، و پترارك بە نموونەو سەر مەشقی خۆی هەڵدەبژێری، رۆنسار شاعیرێکی فرە بەرهەم و پڕ کار بوو، تەقریبەن لە هەموو بوارەکاندا، جگە لە بواری شانۆنامە، شیعری گوتووە، شارەزایان بەرهەمەکانی رۆنسار بەسەر سێ قۆناغدا دابەش دەکەن:

١- قۆناغی سالانی ١٥٥٠- ١٥٦٠، قۆناغی لاسایی کردنەوەی شێوازی پترارك و ئەدەبیاتی یونانییە.

٢- قۆناغی سالانی ١٥٦٠- ١٥٧٤، لەم قۆناغەدا دەبێ بە شاعیری فەرمی دەربار.

٣- قۆناغی سالانی ١٥٧٤- ١٥٨٤، قۆناغی خەڵوەت و گۆشەگیری و ئاسودەیی شاعیرەو هەندێ شیعر دەربارەی سروشت و ئەڤین دەڵێت.

گرنگترین بەرهەمێن رۆنسار:

"چامەکان": (بریتییە لە پێنج کتێب: ١٥٥٠- ١٥٥٢):

بەشێوەیەکی گشتی چاولێکەرییەکی نا سەرکەوتووی پیندارە، هەوڵی رۆنسار بە مەبەستی دروست کردنی هەست و ئافراندنی قارەمانانی هاوتای نیمچە خواوەندانی کۆن، شیعرەکانی پڕ کردووە لە هێماو رەمزی مێژوویی و ئەفسانەیی، لەگەڵ ئەمەشدا چامەکانی رۆنسار لە سەردەمی خودی رۆنساردا پەسندی عەوامی خەڵکی بوون.

غەزەلیاتەکان: (ئەڤینداری):

لە غەزەلەکانی رۆنساردا جۆرێك لە نەرمە خەم و ناسکە خەم شەپۆل دەدا، لەبەر ئەوەی کە جوانی زوو تێپەڕەو تەمەنی ژیان کورتە، غەزەلیاتەکان دەکرێن بە چەند بەشێکەوە:

چەند غەزەلێك بۆ کاساندرا:

ئەم بەرهەمە بریتییە لە (١٨١) غەزەل کە بۆ کاساندرا سالویاتیی خەڵکی بلو گوتراون. ئەم غەزەلانە لە ژێر کاریگەری هۆراس، بەلام بە شێوەی پترارکی"١٧" وتراون، ئەم شیعرانە ئەگەرچی داهێنانیان تیانییە، بەلام هەندێ بەیتی لە رادەبەدەر شکۆدارە. ئەم شیعرانە لەگەڵ کۆمەڵە شیعری (چەند غەزەلێك بۆ ماری)دا بوونە مایەی شۆرەت و نێوبانگی رۆنسارو نازناوی شازادەی شاعیرانی فەرەنسەوی-بەدیاریی بۆ هێنا.

جەند غەزەلێك بۆ ماری: (١٥٥٥- ١٥٥٦):

رۆنسـار، ئیلـهامی ئـەم شـیعرانەی لـە بەرهەمـەکانی کریـون، تیوکریتـوس، و پترارکـەوە وەرگرتـووە، شـاعیر لـەم بەرهەمـەدا رووی دەمـی لـە مـاری دوپـن–ی کیـژە گونـدیی خـەڵکی ئەنـژۆ–یـەو ئـەو دەدوێـنێ، و رونسـار هـەم لـە رۆژگـاری ژیـانی ماشـوقەکەیداو هـەم لـە پـاش مـەرگی وی، هـەر ستایشـی دەکـاتو پێیـا هەڵـدەڵێ. ئـەم شـیعرانە لـە رووی هەسـتەوە تـا رادەیەك لە غەزەلەکانی کاساندرا قووڵترن، بەڵام هێشتا هەر کەم هەوێنو سەرڤەسەرڤەن.

چەند غەزەلێك بۆ هیلین (١٥٧٤– ١٥٨٤):

کۆمەڵە سۆناتەیەکە بۆ هـیلین دوو سـورجیر–ی هـاودەمی دەربـاری کـاترین دوو مدیچی. ئـەم غەزەلانە لە ریزی شیعرە رەسەنو شەخسیو راستگۆیەکانی رۆنسارن.

هۆزانێن رامیاری:

رۆنسار لە ماوەی یەکـەم شـەڕی نـاوخۆیی ئاینیـدا (١٥٦٢– ١٥٦٣) سـێ گوتـاری شیعری بـۆ پشـتیوانی لـە کاتولیکـەکان گوتـووە: گوتارێـك دەربـارەی مەینەتییـەکانی رۆژگـار، درێـژەی گوتارەکـە، و سـەرزەنشـتی خـەڵکی فەرەنسـا، رۆنسـار لـەم گوتارانـەدا پـەنا وەبـەر ئەفسـانان نابات، و شیعرەکانی راستگۆ، بتەو و هەندێ جار تانە ئامێزن.

بەیتی فرانسیاد – ١٥٧٢:

بـەیتێکی تاقەتبـەرە. رۆنسـار کـە بـە تـەمابوو نـەژادو رەگو رەچـەڵەکی خـەڵکی فەرەنسـا لـە داسـتانێکی (مەلحەمـە) بیسـتو چـوار کتـێبی دا بگێڕێتـەوە، تـەنیا چـوار کتـێبی بـۆ دانـرا، ئیلهامبەخشی رۆنسار لـەم کتێبـەدا هۆمـەرو ڤیرجیل بوونو سەرچاوەی سەرەکیشـی کتـێبی (چەند وێنەیەك دەربارەی خەڵکی گلو خەسڵەتەکانی خـەڵکی تـەروادە)ی نووسـینی (جیهـان لـومردو بلـچ)ە بـوو، فرانسـیاد، شکسـتێکی تـەواوە، چـونکە دەسـتکردە، چـونکە چـەمکی بـێ چەنو چوونی قەدەری ئینسان بەسەریا زاڵ نییە.

هەڵسەنگاندن:

گـەورەترین کێماسـیو کـەمو کورتی بەرهەمـەکانی رۆنسـار درێـژدادڕی و ئەدەبییەتـە کـە زۆر بـەلای فەزلفرۆشـیدا دەشـکێتەوە، لایـەنی ئیجـابی شـیعرەکانی رۆنسـار بریتییـە لـە: تـەبایی و سازان، زندوویەتی، شارەزایی لە کێشو ئاهـەنگ (کـە شـیعری فەرەنسـاوی دوای رۆنسـار لـە بەکار هێنانی کێشو ئاهەنگدا قەرزارباری ئەوە). و هەندێ جار هەستی ئاشقێنی خالیسەیە.

رۆنسار لەواری شیعری داستانیدا کەم مایەترە لە جۆرەکانی دی، و تواناو بەهرەی وی زیاتر لـە هـەر شـتێك لـە غـەزەل‌و شـیعرە سیاسـییەکانیدایە کـە لەوێـدا بـێ درێغـی دەرفـەتی بـە سۆزەکانی خۆیداوە تا خۆ بنوێنن.

رۆنسار سـێ تـاك شـیعری بـەناوبانگی هەیـە بـەم ناوانـە: "ئـازیزم، وەرە بچینە دیـداری گـوڵی رۆز"- کە هونەراندنێکی یەجگار بەرزی بابەتی فرسەت لە دەست مەدە-یـە، "ئـەو کاتـەی کـە بیست یا سی مانگ بێ کە رۆشتبم"، و "ئـەو دەمـەی کـە تـۆ زۆر پـیر بـووبی" کـە غـەزەلێکی (سۆناتە) زۆر جوانە بۆ هیلین.

دوبلە ((دوبڵی))

جواشم دوبلێ (١٥٢٥- ١٥٦٠):

لـە دوای رۆنسـار، گـەورەترین شـاعیری دەسـتەی پلئیـادە، لـە لیرێـی دەڤـەری ئـانجۆ هاتۆتـە دنیاوە. پاش خوێندنێکی کەمی ماف لـە پواتیـە، ئاشـنایەتی لەگـەڵ جاك یلەتیـەو رونسـاردا پەیدا کرد، بوو بە ئەندامی کۆلیـژی کونکـورەو بـە هـەموو هێـزو توانـای خۆیـەوە خـووی دایـە ئەدەبیات. ئەویش وەکو رۆنسار کەڕ بوو (١٥٤٩)و وەکو رابلە، لەگـەڵ جـۆن دوبلـە-ی خزمـی خۆیـدا چـوو بـۆ روم (١٥٥٣). لـە سـاڵی ١٥٥٧دا بـۆ فەرەنسـا گـەڕایـەوە، و لـە تەمـەنی سـی‌و چوار ساڵیدا بە هۆی سەکتەوە کۆچی دوایی کرد.

دوبلێ جگە لە نووسینی بەیاننامە بەناوبانگەکەی پلئیادەکان کە بە ناوی (بەرەڤانی‌و رێـز لـە زمـانی فەرەنسـی) بـوو، یەکـەمین کۆمەڵـە سـۆناتەی هاوشـێوەو هـاو بابـەتی بـە زمـانی فەرەنسـی لە ژێر سەر ناوی (زەیتوون- ١٥٥٠)دا گوت کە لاسـایی کردنـەوەیـەکی پـترارك‌و ئاریوسـتۆیە، زیـاتر باسـی مەعریفـەتناسـی ئـەفلاتونی دەکـات. کۆمەڵـەی (یادگـارە کۆنـەکانی رۆم- ١٥٥٨) شکۆی رابردووی "شاری جاویدانی" (رۆم) زندوو دەکاتەوە، و (ئەفسوسان) داخ بـۆ گـەندەڵی رۆم-ی سەردەمی شاعیر دەخوات‌و بە توندی رەخنەی لێدەگرێت.

مونتنی

میشیل ئیکم دوو مونتنی (١٥٣٣- ١٥٩٢):

لـە پریگـور"١٨"، لـە خێزانێکـی یـازدە فەرزەنـدی هاتۆتـە دنیـاوە، بـابی بازرگـانی ماسـی‌و شـەراب بـوو، پیـاوێکی رەسـەن‌و سـەلارو سـەنگین بـوو، بـە یـەکێك لـە لایـەنگرانی دڵسـۆزی ئینسانگەرایی دەژمێردرا، دایکی ئەسپانیاییەکی جولەکە نەژاد بوو، میشـیل بەشـەش سـاڵی بـۆ کۆلیـژی گـی یـن، لـە بـوردۆ نێـردرا، تـا سـاڵی ١٥٤٦ لـەوێ خـەریکی خوێنـدن بـوو. دوای بوردۆ بۆ ماوەی چەند ساڵێك (١٥٤٧- ١٥٥٤) لە تولوز ماف خوێند.

بابی لە ساڵی ١٥٦٨دا کۆچی دوایی کردو ماڵو سامانەکانی بۆ میشیل مایەوە، ماوەی هەڤدە ساڵ لە پۆستی سوپایی، دەرباری، و گەشتوگوزاریدا ژیانێکی پڕ جمو جۆڵی هەبوو و ماوەی چوار ساڵیش (١٥٨١– ١٥٨٥) سەرۆکی شارەوانی بۆردۆ بوو. مونتنی لە ئەنجامدا لە ساڵی ١٥٨٥دا لە شاتودو مونتنی "١٩" گیرسایەوەو باقی عەمری خۆی بۆ خوێندنەوە، نووسین، پاکنووسکردنەوەو بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی خۆی تەرخان کرد. ئەنجام بە نەخۆشی ملەخڕێ مرد.

بەرهەمەکانی:

((ڕۆژانە هەواڵی سەفەر– ١٥٧٤):

مونتنی لەم سەفەرنامەیەدا بیرەوەری گەشتوگەڕانی خۆی لە سویسرا، ئاڵمان، و ئیتاڵیادا دەگێڕێتەوە، شۆرەتو ناوبانگی سەرەکی ئەم بەرهەمە لە تولو تەفسیلی گێڕانەوەکەیدایە– کە ڕێك پێچەوانەی نامەکانیەتی.

((نامەکان))

مێژووی بڵاوبوونەوەیان:

کتێبی یەکەمو دووەم لە ساڵی ١٥٨٠دا بڵاوبووەوە. لە ساڵی ١٥٨٢، ١٥٨٧، و ١٥٨٨ چاپی تازەکراونەتەوە. و دوا بڕاری (کە ١٠٧ نامەیە) لە ساڵی ١٥٩٥دا– واتە سێ ساڵ پاش مردنی نووسەرەکەی– لەلایەن ماری دوگورنەوە بە چاپ گەیی.

جەوهەرو نێوەڕۆك:

ئەم نامانە بۆچوونە جۆراوجۆرەکانی مونتنی نیشان دەدەن، وا دیارە ئەم نامانە لەو پەراوێزو یاداشتانەوە ئامادە کراون کە مونتنی لە کاتی خوێندنەوەدا (پیاوێکی زۆر موتاڵابووەو کتێبخانەکەی نزیکەی هەزار کتێبی تیا بووە) بەپەلە لەسەر وردە کازانو پەراوێزی کتێبەکاندا نووسیوونیو تۆماری کردوون، ئامانجی نامەکان پشکنینی دنیای دەروونو ناوەوەیە. مونتنی دەڵێت: "من خۆم بابەتی کتێبەکەی خۆمم... من سیمای خۆم وێنە دەگرم". لێ مونتنی بە شێوەیەکی گشتی بەشەریەتیش شی دەکاتەوە، ئەو بەشەرییەتەی کە ئەو خۆی بە نموونەیەکی بچووکی دەزانێ.

مونتنی، بە پێچەوانەی رابلەو کالڤنەوە، باوەڕی بە ئایدولۆژیایەکی تایبەتی نەبوو، بەڵام لە نامەکاندا زۆر راوبۆچوونان دەخاتەڕوو، هەر چەندە لە تیۆرییە زەینییەکانی ئەودا چ

گونجان‌و هاو ئاهەنگییەك لە ئارادا نییە، بەلاّم ژمارەیەك لە مێژوونووسان‌و رەخنەگران بە خوێندنەوە و موتالاّی نامەكانی پەیان بەوە بردووە كە وردە وردە لە رەواقی گەرییەوە بۆ شەكاكیەت‌وسەرگەرمی فەنبازی لە هونەردا چووە، ئەو رەخنەگرانەی كە لایەنی مونتنی–یان گرتووە لە واری هونەردا بە كەسێكی كەم‌و سەرڤە سەرڤە هەوەسكاری نازانن، بەڵكو بە شیكەرەوەیەكی ئەمین‌و دەستپاك و محافەزەكاری لە قەڵەم دەدەن‌و پێی باشە دوا حوكم‌و داوەری بۆ رۆژگارو روونبوونەوەی هەموو رووداوەكان بەجێ بێڵێ، "من چوزانم" دروشمی ئەوە. شەكاكیەت‌و گومانداری وی هیچ كاتێك –توندو تاڵ نییە– بەڵكو زۆربەی كات هەر ئاقلاّنەو هێمن‌و ماقوڵە.

هەڵسەنگاندن:

ئەو خەوش‌و ئیرادانەی لە نامەكانی مونتنی دەگیرێن سەرگەرمی‌و فەنبازیە لە هونەردا، (كە پێشتر باسكرا) گوێ نەدان بە یاساكانی رێزمان، بێ نەزمی تەواو، پەشێوی پلۆت‌و ناتەبایی تۆنە، بەلاّم ئەم نامانە لە رووی گیانی شیكارییەوەو بە تایبەتی لە رووی نیشاندانی ژیانی نووسەرەوە مایەی ستایش‌و ئافەرینە –مایەی خوێندنەوەی هەمووان– بووە..
مونتنی كاریگەرییەكی یەجگار گەورەی هەبووە. گومانداری‌و شەكاكیەتی ئەو كاریگەرییەكی زۆری بەسەر روبرت برتون"٢٠"، تۆماس براون، رۆسۆ، و نیتشەوە هەبووە، شەكسپیر لە كاریگەری وشەو دەستەواژەكانی وی (هەڵبەتە لە رێگەی تەرجەمەكەی فلوریۆوە، ساڵی ١٦٠٣) بە دوور نەبووە، و هارۆلدمب رێبازەكانی ئەوی گرتۆتەبەر، و بیكن‌و گەلێك لە نووسەرانی دواتر لاسایی شێوەی كاری ئەویان –واتە هەمان شێوەی نامەنووسی كە لە داهێنانی خودی ئەوە– كردووەتەوە.

شانۆنامە

فۆرم‌و قاڵبی شانۆیی سەدەكانی ناڤین تاوەكو هەوەڵین ساڵەكانی سەدەی شازدەیەمیش هەر لە برەو باودا بوو. هەڵبەتە گروپی پلئیادەكان‌و هومانیستەكان زۆر بە پەرۆش بوون كە كۆمیدیاو تراجیدیای كلاسیك بخەنە جێی ئەم فۆرم‌و قاڵبانە، بەلاّم كاتولیك‌و پرۆتستانەكان دژی توخمە كفر ئامێزەكانی شانۆنامە رەمزو رازدارەكان بوون. لە ساڵی ١٥٤٨دا بە گوێرەی فەرمانێكی پەسندكراوی ئەنجوومەنی فەرەنسا رێگەی دەرهێنان‌و ئەنجامدانی شانۆنامانی رەمزو رازداری مەزەبی لە شارەكاندا درا. دوای ماوەیەكی كەم نواندنی شانۆنامانی كلاسیك دەستی پێكرد، وێرای ئەمەش، ئەنجامدانی هەندێ شانۆنامەی مەزەبی، ئەخلاقی‌و، فارس تا ساڵی ١٥٩٩ هەر بەردەوام بوو.

تراجیدیا

ئیتاڵیایی و فەرەنسابیەکان لە ساڵانی ١٥٣٧- ١٥٥٠دا هەندێ لە تراجیدیاکانی ئورپیدس و سوفوگلس-یان وەرگێڕایە سەر زمانی فەرەنسی. بەڵام ئەوەی بوو بە نموونەو سەرمەشق شێوەی پەرداختی تراجیدیاکانی سنکا بوو.

ئیتین جودل (١٥٣٢- ١٥٧٣):

جودل یەکەمین تراجیدیای تەواوی لە زمانی فەرەنسیدا گوت. ئەم تراجیدیایە (کلیوپاترا- ١٥٥٢)ی ناوە، کە لە رووی ناوەڕۆکەوە تەقریبەن دەشوبهێتە سەر پەردەی پێنجەمی شانۆنامەی (ئانتونی و کلیوپاترا)ی شەکسپیر. شانۆنامەکەی جودل تەقریبەن بەدەر لە هەر کارو جوڵەیەك، بەڵام سوود لە شێوە کلاسیکەکانی دابەشکردنی پێنج پەردەیی، رەچاو کردنی یەکێتییەکان، بەکارهێنانی یەك گروپی کۆراڵ و، سنورداری ژمارەی کاراکتەران، وەردەگرێت، دووەمین تراجیدیای جودل، (خۆ کوژی دیدۆ – ١٥٥٨)ی ناوەو هەمان تایبەتمەندییەکانی تراجیدیای یەکەمی هەیە.

روبرت گارنیە (١٥٣٤- ١٥٩٠):

گارنیە، هەشت تراجیدیای نووسیوە کە بۆ زۆربەیان ئیلهامی لە نێوەڕۆکانی کلاسیکەوە وەرگرتووە (وەکو هیپولیتوس ١٥٧٣، مارك ئانتوان- ١٥٧٨، و ئانتیگونە- ١٥٨٥).
لە تراجیدیاکانی گارنیەدا دیالۆك شوێنی گفتوگۆی دوورو درێژ (وەکو ئەوانەی کە لە شانۆنامەکانی سنکاو جودلدا دەبینرێن) دەگرێتەوەو کردارو ژمارەی ئەکتەران زیاد دەکەن، جۆرە گەنگەشەیەکی واقیعی ئاوێتەی پلۆتی شانۆنامە دەبێ، و ناوە ناوەش هەندێ هەوڵان بۆ خستنە رووی هەندێ پرسێن دەروونی دەدرێ.

ئانتوان دومون کرتین (١٥٧٥- ١٦٢١):

مون کرتین شەش شانۆنامەی نووسیوە کە شێوازێکی یەك نەواترو دەربڕینێکی پوختەتریان لە تراجیدیاکانی گارنیە هەیە، بەڵام لە رووی دراماتیکییەوە لاوازترن، (ژنی سکۆتلاندییان ماری ستوارت- ١٦٠١) باشترین شانۆنامەی کرتینە.

کۆمیدیا

وەکو چۆن سنکا بە نموونەو سەرمەشقی تراجیدیای کۆن دەژمێردرێ، پلاوتوس و ترنس،ی شانۆنامەنووسانی کلاسیك-ش بە دامەزرێنەرانی شێوازی کۆمیدیای فەرەنساوی دەژمێردرێن، و لە ساڵی ١٥٧٠ش بە دواوە کاریگەریی قوڵی ئیتاڵیاییەکان دیارو لەبەرچاوە.

کۆمیدیانووسانی رێنیسانس لە مەیدانی پێشڤەبرنی شانۆنامەی فەرەنسیدا چوار هەنگاوی گەورە چوونە پێشێ، فێری ئەوە بوون کە:

١- شانۆنامانی کۆمیدی بەسەر چەند پەردەو دیمەندا دابەش بکەن.

٢- پەیوەندی نووسەر لەگەڵ تەماشاڤانانی شانۆنامەدا لە رێی پێشگوتارەوە فەراهەم بکەن.

٣- پەردە لە رووی دەسیسەیەکی خەندەدار لابەرن یان گرێیەك لە چیرۆکی شانۆنامەکەدا دروست بکەن و پاشان بیکەنەوە.

٤- پەخشان لە جیاتی شیعری هەشت سیلابی باوو ئاسایی لە فارسدا بەکار بێنن.

گرنگترین کۆمیدیانووسان بریتی بوون لە: ئیتین جودل، پییرلاریوڤی (١٥٤٠- ١٦١١)، و ئودە دوتورنب (؟- ١٥٨٥). جودل خاوەنی یەکەم کۆمیدیاو یەکەم تراجیدیایە بە زمانی فەرەنسی. کۆمیدیای (ئوجین- ١٥٥٢)ەکەی دەقێکە تەقریبەن بە شێوەی فارس، کە چۆن پیاوێکی هەڵەو هەرزە مێردی گەوجی ژنێکی گەنجی دۆخین هەندێ شل فریو دەدات، لاریوڤی دوانزە شانۆنامەی پەخشانی نووسیوە، کە لە رووی دیالۆگە زیندووەکانییەوە مایەی سەرنجن، (تاپۆ- ١٥٧٩) یەکێکە لە شانۆنامە سەرکەوتووەکانی لاریوڤی کە بە (باشترین کۆمیدیای سەدەی شازدەیەم بە زمانی فەرەنسی) دەژمێردرێ.

شانۆنامەی (مرۆڤانی بەختەوەر- ١٥٨٤)ی تورنب بووە مایەی گەرمترین ستایشی رەخنەوانان و ناوی "باشترین کۆمیدیای رێنیسانسی فەرەنسی" یان لێنا.

<u>ژێدەرو پەراوێزان:</u>

١- ئاندریە دل سارتۆ (١٤٨٦- ١٥٣١): نیگارکێشێکی فلورانسی بوو.

٢- مارگریت دوناڤار (١٤٩٢- ١٥٤٩): مەلیکەی ناڤارو نووسەر بوو.

٣- فیچینۆ (١٤٣٣- ١٤٩٩): فەیلەسوفێکی ئیتاڵیایی بوو.

٤- کالڤین (١٥٠٩- ١٥٦٣): ریفۆرمیستێکی پرۆتستانی خەڵکی فەرەنسا بوو.

٥- قەشەبارتلمی: یەکێك بوو لە دوازدە یاوەرەکەی عیسا، کە لە ٨/٢٤دا یاد دەکرێتەوە.

٦- تیمی فرانسیسیان: دامەزرێنەری ئەم فیرقەیە قەشە فرانسیس یا فرانسیس ئاسیزی (١١٨٢- ١٢٢٦) ئیتاڵیاییە.

٧- فیرقەی بندیکتیان: دامەزرێنەری ئەم فیرقەیە قەشە بندیکت یا بندیکتوس (لە ساڵی ٥٤٧ز دا مردووە) ئیتاڵیاییە.

٨- جـان دوبلـه (دوبلـیٚ): (١٤٦٢- ١٥٦٠) هومانیسـتو سیاسـەتوانی فەرەنسـاویو کاردینالّی کلّێسای کاتولیکی رۆم بوو.

٩- متز: شارێك بوو لە باکووری رۆژهەلاّتی فەرەنسا،

١٠- مودون: شارێکی مەرکەزی فەرەنسا بوو، نزیکی کلّێسای نۆتردام.

١١- جۆن کنوکس (١٥٠٥- ١٥٧٢) ریفۆرمیستێکی ئاینی سکۆتلاندی بوو.

١٢- پلئیادەکـان- Pleiad: نـاوی خۆیـان لـەو گروپـەوە وەرگرتبـوو کـە لـە حـەوت شاعیری ئەسکەندەرانی سەدەی سێیەمی پێشزاین پێك هاتبوون، تیوکراتیس یەکێك بوو لەوان، و ئەوانیش ناوی خۆیان لە حەوت ئەستێرە گەرۆکەکەوە وەرگرتبوو.

١٣- پونتودوتیار (١٥٢١- ١٦٠٥).

١٤- رمی بلۆ (١٥٣٢- ١٥٧٣ز).

١٥- ئانتوان دو بائیف (١٥٣٢- ١٥٨٩).

١٦- جان دورا (١٥٠٨- ١٥٨٨).

١٧- شێوەی پترارك: تایبەتمەندییەکانی پترارك گەرایی بریتییە لە: درکەو لێکچوونی ناچـاری، مـەجاز، سـوود وەرگـرتنی زۆر لـە هێمـاو درکـەێن ئەفسـانەیی، دڵـەڕاوکیٚو پەرۆشـی، حەسـرەتو کەسـەر بـۆ ئاشـقانی خێـر لـە خـۆ نـەدیو، و گلـەییو گازانـدە لـە جەفای ژنی بەناز، وەسفی پڕسۆزو وەستایانەی جوانی.

١٨- پریگـۆر: یەکێکـە لـە تەقسـیماتی گـی یـن-ی بـاکوور لـە باشـووری رۆژئـاوای فەرەنسا.

١٩- شاتو دومونتنی: کەوتۆەتە دوردونی-یەوە.

٢٠- روبرت برتون (١٥٧٧- ١٦٤٠) نووسەرو روحانییەکی ئینگلیزی بوو.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی هەڤدەیەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەڤدەیەم سەردەمی فەڕو شکۆی فەرەنسا بوو، لە باری رامیاریو لەشکرییەوە بە گرنگترین هێزی ئەوروپا دەژمێردرا، لە رووی چالاکی و چەلەنگی هزریو هونەرییەوە بە مەڵبەندی رۆشنبیریی و فەرهەنگی جیهان دادەنرا.

لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا هنری"١" چوارەم قۆناغێکی پڕ لە ئەمن و ئاسایشو تەرەقی لە وڵاتدا هێنایە ئاراوە. بە پێی فرمانی نانت"٢"- ١٥٩٨ کۆتایی بە شەڕی مەزەبی ناوخۆ هێنا، پەیمانانی ڤیرڤن (١٥٨٨) لەگەڵ ئەسپانیادا، پاریسو (١٦٠٠) لیون- (١٦٠١) لەگەڵ ساڤۆیدا کۆتاییان بە موناقەشە نێو دەوڵەتیەکانی سەدەی شازدەیەم هێنا. دە ساڵی کۆتایی دەسەڵاتیهنری چوارەمو بیستو پێنج ساڵی یەکەمی حکومەتی لویسی"٣" سیازدەیەم قۆناغی ئاشتیو ئارامی بوو. هەم هنری چوارەمو هەم دۆك دو ریشیلۆ-ی سەرەك وەزیرانی لویسی سیازدەیەم، هێزو دەسەڵاتی ئەرستوکراتیان کەم کردەوە: ریشیلۆ بە کردەوە دەسەڵاتی رامیاری پروتستانەکانی کەم کردەوە. لە ساڵی ١٦٣٦دا فەرەنسا بە شێوەیەکی سەرکەوتوانە داخلی جەنگی سی "٥" ساڵە بوو، و بەمەش ئیحتوبارو ئابڕوی دەرەکی وڵات زیادی کرد. دەسەڵاتو هێزو شکۆی حکومەتی پاشایەتی لە سەردەمی لویسی چواردەیەم"٦"داو لە دەوروبەری ساڵی ١٦٨٥دا گەییە لوتکە، لە ماوەی سی ساڵی دوایی حوکمڕانی ئەودا ئەستێرەی بەختی فەرەنسا رووی کردە کزیو ئاوابوون. هەڵوەشانەوەی فەرمانی نانت لە ساڵی ١٦٨٥دا کردیە کارێك هەزاران پروتستان روو بکەنە هەندەرانو لە ئەنجامدا مەملەکەت لە رووی سەروەتو سامان، رۆشنبیری و فەرهەنگ، و بەهرەی هونەرییەوە زەرەرو زیانێکی زۆری بینی. شێوەی حوکمڕانی موتڵەقی لویس (کەوتە بەناوبانگەکەی "مەملەکەت یەعنی من" نیشانەی دیکتاتۆریەتی ئەوە)، زێدە مەسرەفی لە رادەبەدەری، بەرزەفڕییە سیاسییە ترسناکەکانی (کە لە دوا ساڵانی ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا بە تەواوەتی رووبەڕووی شکست بوو بووەوە)، بە جۆرێ فەرەنسییەکانو جەماوەری

میللەتانی دیکەی تەنگەتاو کردبوو، هەرکە قۆناغی دەسەڵاتە دوورو درێژەکەی تەواو بوو، هەناسەیەکی ئۆخەیان هەڵکێشا.
نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەیەم قۆناغی گۆڕانکاری ئەدەبیاتی باروك"٧" بوو بۆ ئەدەبیاتی کلاسیسزم، ئەم رەوتە لە هەستی توندو، تاکگەرایی و گومانداری و شەکاکیەتی سەدەی شانزەیەم بەدوور بوو، و رووی لە ئاوەزگەرایی، یەکسانی، باوەڕی بتەوی مەزەبی، زەبت و رەبت و، تەربیەت و نەزاکەت بوو.
یەکێك لە فاکتەرە کاریگەرەکانی پەروەردەی کۆمەڵگە پەیدا بوونی تەلارانی ئەدەبی بوو. کاترین دوڤیون"٨" (کە بە مارکیز دو رامبویە) ناسرا بوو، کەچاوی بە پەشێوی و پاشاگەردانی کۆمەڵایەتی دەرباری هنری چوارەم کەوت، دەرگای ماڵەکەی خۆی لەبەردەم هونەرمەندان و ئەدیبانی بەرجەستەو هەروەها ئەرستۆکراتەکاندا خستە سەر گازی پشت، کە بە جۆرێ هونەرو ئەدەبیات چەکەرەی کردو گەشایەوەو بوژایەوە. ئیدی هەموو خانمانی ئەرستۆکراتی بە چاولێکەری مەدام دوو رامبویە دەرگای تەلارەکانی خۆیان بۆ پێشوازی کۆڕو کۆبوونەوە زانستی و رۆشنبیرییەکان کردەوە. (ئەم تەلارانە دەورێکی زۆریان لە خەملاندنی زمان و پاك کردنەوەی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا بینی و نووسەرانی گەورەیان لە باوەشی خۆدا پەروەردەکردو پێگەیاند). بەڵام لە ئەنجامدا چالاکی و چەلەنگی ئەم تەلارانە بە توندڕەوی لە مەیدانی رازانەوەو سنعەتی ئەدەبیدا شکایەوە.
رژێمی دیکتاتۆری دەرباری لویسی سیازدەیەم و لویسی چوارەم لەواری هزریدا پشتیوانی لە یەکسانی دەکرد. هەردوو پاشاو، ریشیلۆ-ش، پشتیوان و پارێزەری ئەدەبیات بوون، و بە دوو کۆڵەکەی بەهێزی واری پەرەپێدانی ئەدەبیاتی دەژمێردران. ئەکادیمیای پاشایەتی (کە بە فەرمانی لویسی سیانزەیەم لە ساڵی ١٦٣٥دا دامەزرا) کاریگەرییەکی یەکسانسازی هەبوو سەنگ و ئیحتوباری زۆری بە ئەدیبان بەخشی، فەلسەفەی رینیەدیکارت"٩"، کارێکی قوڵ و زندووی کردە سەر هزرو بیری فەرەنساویان لە سەدەی هەڤدەو هەژدەیەمدا، ئەم هزرڤانە گومانداروو شەکاکە بناغەی ئایدیولۆژیای خۆی لەسەر یەك شت رۆنا کە بەبێ هیچ شك و گومانێك دەیتوانی قبووڵی بکات ئەویش بوونی خۆی بوو (من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم).
دیکارت هەموو قانوونێکی رەتدەکردەوە، تەنیا ئەوانە نەبێ کە لە رێگەی دیتن و ئەزموونەوە بەدەست دەهێنران، ئەم زانیاریانەش دەبووایە بە پێوەری ئەقڵ لە مەحەکی ئەزموون بدرێن، چونکە گرتنەبەری ئەم رێچکەیە لە جوانیناسی و ئەدەبیاتدا، بەرەو چوونیەکی هەقیقەت و جوانیناسی دەچێت رێچکەیەك لە هەستۆکی، خەیاڵپەروەری، رۆمانتیزم و، مکاشەفە بەرەو کلاسیسزم.
سیستەمێکی ئایدیۆلۆژی دیکەی تەواو جیاوازش، کاریگەری بەسەر هزرو بیری سەدەی هەڤدەیەمەوە هەبوو، ئەم سیستەمە یانسنیزم بوو. کورنلیوس"١٠" یانسن لە مەسەلەی گوناحی یەکەم و قەدەرو چارەنووسدا هاوبیرو بۆچوونی کالڤن بوو، بەڵام نکوڵی لە باوەڕی

کالڤن بە رزگاری لە ڕێگەی ئیمانەوە، دەکرد. واتە کالڤن پێی وابوو مرۆڤ لە ڕێگەی ئیمانەوە رزگار دەبێ و دەچێتە بە هەشت، بەڵام یانسن باوەڕی بەوە نەبوو، و جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە تاك دەتوانێ لە ڕێگەی کڵێسای کاتولیکەوە پەیوەندی لەگەڵ خودا بکات. راسین و پاسکال کاریگەرییەکی قوڵی یانسنیزمیان بەسەرەوە بووە.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

هەمان ئەو رەوت و ڕێبازانەی کە لە داب و نەریت و دەستکەوت و بیردۆزەکانی کۆمەڵگەو لە مەیدانی فەلسەفەدا دەبینرێن، لە ئەدەبیاتی سەدەی هەڤدەیەمشدا دیارە، فرانسوادو"١١" مالرب (١٥٥٥- ١٦٢٨) بە تەندی هێرشی کردە سەر نەریتپەروەری، زۆر لە خۆ کردن و فیشاڵبازی شاعیرانی فەرەنسەوی پاش قۆناغی باروك- بە تایبەتی گیوم دوبارتاو دپورت- تەئکیدی وی لەسەر دیاری نەکردن، میانڕەوی، رونی، و پاکی و سەراحەت بوو، غەزەلخوانی بە کردەوە لابردو فەساحەت و زمان پاراوی لە جێ دانا.
رەخنە توندەکانی مالرب، ئاوەزگەرایی دیکارت، زۆرداری و جەوری دەرباری، ناسکی و رازاوەیی تەلارەکان، چەسپاندنی دەسەڵاتی فەرهەنگستان (ئەکادیمیا) -هەر هەموو یەکیان گرت تا ڕێگەی کلاسیسزمی فەرەنسی (یا نەو کلاسیسیزم) خۆشبکەن، کە لە نیوەی دووەمی سەدەدا سەرکەوتنی تەواوی بە دەست هێنابوو. نیکولا بوالو- دپریو"١٢" (١٦٣٦- ١٧١١)، دوای مالرب هەمان ڕێگەی ئەوی لە خزمەت و رازانەوەی زماندا بە شێوازی مەیلەو دیکتاتۆریانەی ئەدەبی درێژەپێدا - و لەمەش گرنگتر ئەوە بوو کە پرەنسیپەکانی باوەڕ ئەدەبی کلاسیسیزمی فەرەنسی خستەڕوو: "حەقیقەت جوانە، شاعیر دەبێ تەبیعەت- کە حەقیقەتە- بکات بە نموونە و سەرمەشق، دەبێ ئەقڵ بەسەر بەرهەمی شاعیرا زاڵ و فەرمانڕەوا بێ، دەربڕینی شاعیرانە لەگەڵ ئاوەزی ساغڵەمدا بگونجێت. لاسایی کردنەوەی پێشینیان فرەتربێ... داهێنان و تازەیی، داهێنانی هزر نییە، بەڵکو دەربڕین و بەرجەستە کردنی تەواوی هزرێکە"، دەکرێ خولاسەی باوەڕەکانی بوالو بەمجۆرە نیشان بدرێن: "تەبیعەت بە چاوی ئەقڵ دەرك دەکرێت، و بە فۆرمو قاڵبانی کۆن دێتە دەربڕین و بەرجەستە دەبێ" کتێبی (هونەری شیعر)ەکەی ئەو لە ئینگلتەراو فەرەنسادا کاریگەرییەکی فرەی هەبوو، و بایەخی بەرزی ئەو لە واری رابەرایەتی کردنی کلاسیسیزمی نوێدا پێویستی بە موبالەغە بێژی نییە.
لە دوا ساڵەکانی کۆتایی ئەم سەدەیەدا گیانی کلاسیسزم و دەسەڵاتی ئەدەبیات و هونەری یۆنان و رۆمی کۆن رووی کردە کزی و نەمان، کێشەی نێوان کۆنەپەروەران و تازەخوازان (١٦٨٧- ١٧١٥) لەسەر (فەزڵدانی نووسەرانی کۆن بە سەر تازەدا) ئەوەی سەلماند کە ئەقڵ و سونەت (داب و نەریت و کەلەپور) پێکەوە هەڵناکەن (بەو جۆرەی کە پەیڕەوکارانی کلاسیسیزمی فەرەنسی پێیان وابوو) ئەم کێشمانە کێش و ململانێیانە مەسەلەی هزرو بیری

پێشـکەوتنی هێنایـە ئـاراوە، هـزو بێرێـك كـە پێـی وایـە مەدەنییـەتو شارسـتانیەت پێشکەوتووە، لە حاڵی پێشڤەچوونە، و بە گوێرەی حەزی دڵ دەچێتە پێشـێ، لـە ئەنجامـدا ئـەم بیرکردنـەوەو هزرینـە بـێ چـەندو چـوون پەسـندکراو، ئـەم پەسـندکردنەش مەسـەلەی تاکگەرایی عاتیفیو ئەقڵی سەدەی هەژدەیەمی بە دوودا هات.

لە سەدەی هەڤدەیەمدا شیعری لیریکی باش کەم گوترا، ژانرو فۆرمی ئەدەبی هەرە باو بریتی بـوو لـە تـەنز، درامو چـیرۆکی گیانلەبـەران، هەڵبەتـە لـە قاڵـبو فـۆرمی دیکەشـدا هەنـدێ بەرهـەمی چاك بڵاوبوونـەوە، رۆماسـی شـوانکارەیی سـەربارى "ئاسـترە"ی ئونـورەدو ئورفـە، رۆمانسـە داسـتانیەکانی کالپرنـد"١٣" (١٦١٤- ١٦٦٣)، جـورج دوسـکودری"١٤" (١٦٠١- ١٦٦٧)، و مـادلین دوسـکودری (١٦٠٧- ١٧٠١)، (ئەندێشـان- نووسـینی بلزپاسـکال)، (ئامۆژگاریو پەندان- نووسینی لارو شفوکو"١٦")، نامە زانستیو بەهادارەکانی (لـە رووی مێژووییەوە) مارکیز دوسوینیە"١٧"، رۆمانـە تەنزئامێزەکەی ئانتوان فورتیر"١٨"، رۆمانـە سـایکۆلۆژییەکانی مـەدام دولافایـت"١٩"، وەعـزە جوانو دلێرانـەکانی جـاك بوسـویە"٢٠"، بەرجەسـتەکردنی کەسـایەتییە نموونەییـەکانی جـان دولا بـروڤیر، و چـیرۆكو بەرهەمـە رەخنەییەکاین فرانسوا دولاموت فنلون"٢١".

شانۆنامە

تراجیدیا

تراجیدیای فەرەنسی لە کۆتایی سەدەی شازدەیەمدا شتێکی بێ رووحو مردوو و تاقەتبـەر بوو کە زیاتر گوتار (خطابة) بوو. لە ساڵی ١٥٩٩دا ئالکساندەر هاردی"٢٢" هاتە پاریس و دەستی بە کۆمەڵە ریفۆرمێکی گرنگ کرد: دەستەی کۆرس و کۆرال و دیالۆگی دورو درێـژی وەلاوە ناو بویەرو دیمەنی بەرجەستەو کاریگەری لە شوێنیان دانا. لـە سـاڵی ١٦٣٤ دا سـێ یەکێتییەکـە (شـوێن و کـات و کـردار) لـە تراجیـدیای (سوفونیسـب)ی نووسـینی جـان دومـرەدا"٢٣" زۆر بـە وردی رەچـاو کـرا. دوو سـاڵ دواتـر تراجیـدیای (سـەید)ی شـاکاری کورنی گەنگەشەیەکی توندی لەسەر ئەوە نایەوە کە ئایا بەزاندنی یاسای سێ یەکێتییەکەو دابە ئەدەبییـەکان شیاوە یا نەشیاوە. سـەرەنجام ئـەو رێسـایانەی کـە لەلایـەن ئەنجوومـەنی رۆشـنبیریو تـەلاری مـەدام دورامبویـەوە دانـران، پەسـند کـران و زۆربـەی شانۆنووسـان، کـە کورنی یەکێکیان بوو، رێساکانی نەو کلاسیکەکانیان بەکار هێنا.

پیرکورنی (١٦٠٦- ١٦٨٤):

ئەم نووسەرە لە روین"٢٤" چاوی بە دنیا هەڵێناوە، ماف خوێندووەو ماوەی پتر لە ٢٥ ساڵان وەکو باوەڕپێکراوی ئاشتی خزمەتی کرد، بەڵام هەمیشە هەر دڵی بە شانۆوە بووە.

تراجیدیایەکەی بە ناوی (سەید- ١٦٣٦)، ئەگەرچی هێرشی توندی کرایە سەر بووە، مایەی شۆرەت و ناوبانگیشی. کورنی بیست و چوار ساڵی دواتری بە نووسینی تراجیدیا، کۆمیدیا، و کۆمیدی تراجیدییەوە بەسەر برد، کە هەموو بەرهەمەکانی زۆر بە گەرمی پێشوازیان لێکرا، کورنی لە ساڵی ١٦٤٧دا بووبە ئەندامی ئەنجوومەنی رۆشنبیری (کۆڕی زانیاری) لە ساڵی ١٦٦٠ بەدواوە چەند شانۆنامەیەکی رووبەڕووی ناکامی و فەشەل بوونەوە، و لە ساڵی ١٦٧٤دا شانۆنامەی (سورنا)ی شکستی تەواوی هێناو ئەمەش کورنی لە نووسینی شانۆنامە نائومێد سارد کردەوە، ئەوە بوو دە ساڵی دواتر بە دەستکورتی و تەقریبەن فەرامۆش کراوی کۆچی دوایی کرد.

بۆچوونانی شانۆیی:

سەروبەندی کورنی (سەردەمی کار، تواناو دەسەڵات، و بڕیاری لەزو خێرا بوو، و ئەو کەسانەی کە هەوڵیان دەدا واقیعیەت بە خەیاڵ و هزر عەزمی جەزم ببەخشن بە دیاردەکەوتن و دەکەوتنە ریزی پێشەوە. شانۆنامەکانی کورنی نموونەی گەش و زیندووی ئەم بۆچوون و روانینە هومانیستیانەن)، کورنی تراجیدیای بە جۆرە شیکردنەوەیەکی دەروونی و نمایشێکی کێشمانەکێشی ویستی مرۆڤ لەگەڵ هەست و سۆزە توندەکانیا دەزانی، کۆرنی باوەڕی وابوو کەئەقڵ و ئاوەز مرۆڤ رێنوێنی هەڵبژاردنی کارەکانیەتی، وویستی مرۆڤ -کە بە زۆری رووبەڕووی نارەزایی سۆزەکانی خۆی یان ویستی خەڵکانی دی دەبێتەوە- هەوڵدەدات تا ئەو کارانە جێبەجێ بکات. ((ستایشی ویستی بنجبڕی ئەقڵانیەت ئەنگێزەو ماکی هەموو تراجیدیاکانی کورنییە)). لەم تراجیدیانەدا ئەڤین دەورێکی زۆر کەمی هەیە، ئەڤین لە تراجیدیاکانی ئەودا لە ژێر رکێف و فەرمانی ئەقڵ دایە. کورنی زۆربەی بابەتەکانی خۆی لە مێژوو و ئەفسانانی کۆنەوە هەڵدەهێنجی و وەردەگرێت، کاتێ کە مامەڵە لەگەڵ بابەتێکی مێژوویدا دەکات، بە زەروری نازانێ پابەندی بویەرە مێژووییەکە بێ هەر گۆڕانێك کە خزمەتی ئامانجی شانۆنامەکەی بکات، بە بێ سێ و دوو ئەنجامی دەدات. ئەمەم جگە لەوەی کە رایدەگەیەنێ نێوەڕۆکی تراجیدیایەکی جوان نابێ حەقیقەت نوێن بێ، بە وتەیەکی دی، ئەکتەری سەرەکی تراجیدیا دەبێ پتر لەلایەنی قارەمانییەوە وێنەبگیرێ تا لەلایەنی واقیعییەوە، کورنی، کەم دابێژێك وەکو مارلو، شەیدای شتی ناوازەو ناباوو هەرە باڵاو نموونەییەو ئەوەندە گوێی بە مرۆڤی ئاسایی و نادات.

شێوازو جۆری مامەڵە کردن:

دەربڕینی کۆرنی دڵگیرو رەوان و شکۆدارو هەندێ جاران بە ئاوو تاوە، و دەگەڵ تیمەو ناوەڕۆکەکانیا تەواو دەسازێ و یەك دەگرێتەوە. شانۆنامەکانی، وەکو دراماکانی هاردی،

لێوان لێون لە کار. لە پاش مشتومڕەکەی لەمەڕ تراجیدیای (سەید)، کورنی پابەندی یەکێتییەکان بوو، بەڵام ئەم سنووردارییانە بلیمەتی ئەویان لە جۆشو خرۆش دەخست پلۆتی شانونامەکانی ئەنگێزەی بەرزو باڵای هەیە بێ قەراری کە هەوێنی پلۆتی دراماکانی ئەوە، بە شێوەیەکی ئاسایی و خۆڕسک لە کێشمانەکێشی ویستو ئیرادەی کاراکتەرەکانییەوە پەیدا دەبێ. ئەم کاراکتەرو کەسایەتیانە پتر بە هێڵی درشت وێنە دەگیرێن تا بە هێڵی وردو باریك، و زیاتر ستایش و ئافەرینی خوێنەر دەورووژێنن تا سۆزو گودازی، چونکە هێزی بەرەڤانی و بەرگرییان بە هێزترە لە هاماجو کەشو هەوای چەوساوەییان.

<u>شانۆنامەکانی:</u>

کورنی هەژدە تراجیدیا، هەشت کۆمیدیا، و هەوت تراجیکۆمیدیای (کە هەندێ جار هەر بە تراجیدیا ناو دەبرێن) نووسیوە. باشترین کۆمیدیای ئەو (درۆزن- ١٦٤٣)ی ناوە. لە خوارەوەش ئاماژە بۆ باشترین تراجیدیاکانی دەکەین.

<u>(سید- Cid- ١٦٣٦):</u>

ئەم بەرهەمە لە راستیدا تراجیکۆمیدییە، بەڵام لە ریزی تراجیدیاکاندا دەگیرسێتەوە. ئەم بەرهەمە یەکێکە لەو چەند شانۆنامانەی کورنی کە ئەڤینی رۆمانتیکی دەورێکی گرینگی تیا دەبینێ. چیرۆکی ئەم تراجیدیایە بویەری ئەڤینی شیمنو رودریگ-ی قارەمانی گەورەی داستانی ئەسپانیا، دەگێڕێتەوە. ئەم جووتە ئەڤیندارە، مینا رۆمیۆ جولێت، باجی رقو ناحەزی خانەوادەیی نێوان بابیان دەدەن. رودریگ کە سوکایەتی بە بابی کراوە، بابی ماشوقەکەی خۆی (شیمن) دەکوژێ، شیمن وێڕای ئەوەی رۆدریگ-ی بە دڵو بەگیان خۆشگەرەکە، داوای هەقکردنەوەو سزادانی لە شا دەکات، شا پاڵەوانێك دەنێرێتە شەڕی وی، لێ رودریگ بەسەریا زاڵ دەبێ، شیمن کە شەیدای ئازایەتی رودریگ بووە، دەیبەخشێت ئەم کۆتاییە زەمینە خۆشکردنە بۆ زەماوەندی ئایندەی شیمنو رودریگ.

<u>((هۆراس- ١٦٤٠)):</u>

ئەم تراجیدیایە چیرۆکی هوراتی و کوریاتی (لە لیوییەوە وەرگیراوە) دوو خانەوادەی رومی دژمن بەیەك دەگێڕێتەوە کە کە ئەڤین و ژن و ژنخوازی تێکەڵ بە یەکتری کردوون (هوراس سابینا-ی خوشکی کوریاس-ی خواستووە، و کوریاس کامیلا-ی خوشکی هوراس-ی نیشانە کردووە). هوراس لە شەڕێکدا لە پێناوی رومدا، کوریاس-ی دەزگیرانی خوشکەکەی

دەكوژێت. خوشكەكەشی هەم ئەوو هەم روم بە نەعلەت دەكات ، و هوراس دەیكوژێت . لەم تراجیدیایەدا، بە پێچەوانەی ((سید))ەوە هەر سێ یەكێتییەكە رەچاو كراوە..

((سینا-١٦٤٠)):

شانۆنامەیەكی دیكەیە بە نێوەرۆكێكی رومی، لەم تراجیدیایەدا كێشمانەكێشی دەروونی ئاوگوستوس تزار، لەسەر سزدان یا بەخشینی سیناو هاوكارە پیلانگێرەكانی، بەرجەستە دەكرێت. سەرەنجام گەورەیی و لێبوردەیی تزار زاڵ دەبێ.

((پولیوكت-١٦٤١یا ١٦٤٢)):

نیوەرۆكی ئەم شانۆنامەیەش رۆمییە كە ستایشی مەزەب و ئاین دەكات. پولین هاوسەری مەسیحی شەهید پولیوكت-ە، شیڤری كۆنە دڵداری خوازبێنی دەكات. سەرەنجام خواناسی و نەفسكوژی پولین بەتەواوەتی بەسەریا زاڵ دەبێ و بەرەو خوای دەبات، و هەنگینێ پولین خەڵكانی دیكەش رێنوێنی دەكات بۆ مەسیحیەت و بە مەسیحی بوون.

هەڵسەنگاندن: (نرخاندن)

رەخنەگران گەلێك لە كەموكورییەكانی تراجیدیاكانی كورنی-یان وادەست نیشانكردووە كە: دوورن لە هەر حەقیقەت نماییەك، دوورن لە نەزاكەت و زەوقی دروست، زۆر داخراون وپڕن لە بەیت و دێڕی كۆن و سواوی سەیرو سەمەرە. لەلایەكی دیكەوە ستایشكارانی كورنی پێیان وایە كە ئەم كەم وكوریانە لە ئاستی. ئامانجە بەرزەكانی، لە ئاستی رەسانەیەتی و شكۆداری ئەودا ناكەنە هیچ و قابیلی چاوپۆشین. بە هەر حاڵ كورنی هەم داهێنەری تراجیدیای كلاسیكی فەرەنسییەو هەم گەورەترین شاعیری رۆمانتیكی فەرەنسایە.

جانراسین (١٦٣٩-١٦٩٩):

لە لافر تەملیون چاوی بەدنیا هەڵێناوە. هەر بە منداڵی داك و بابی مردن و داپیرەی بە خێوی كرد، لە ساڵی ١٦٤٩دا خوێندنی لە قوتابخانەی سەرەتایی (یانسنی) لە پوڤیە"٢٥" دەست پێكرد، لە پازدە ساڵیدا چووەتە قوتابخانەی "یانسنی" لە پۆرت رویال، كە تا ساڵی ١٦٥٨ لەوێندەر مایەوە، ئەوسا بۆ خوێندنی فەلسەفە بۆ پاریس چوو، لەم پایتە شادو دڵگیرەدا زۆر زوو لافونتێن و چەند ئەكتەرێكی ناسی و ئاشنایەتی لەگەڵدا پەیدا كردن. لە ساڵی

١٦٦٠ یا ١٦٦١ دابوو پوری راسین، كە دەترسا راسین لە زەلكاوی فەسادا غەرق بیّ، ناردی بۆ ئوزیس"٢٦" تا لەوێندەر ئیلاهیاتو خواناسی بخوێنیّ، راسین دوای دوو ساڵان ئەم لقەی كە لەگەڵ زەوقیا نەدەگونجا تەرك كردو بۆ پاریس گەڕایەوە، بە گەرمی لە كۆڕو مەجلیسی لافونتین، مولیر، و لوالودا پێشوازی لێكرا، و لەواری شانۆدا كەوتە نووسین، یەكەمین شانۆنامەی "تباید" بوو كە لە ساڵی ١٦٦٤دا نمایش كرا، و پاشان "ئەسكەندەری گەورە"ی لە ساڵی ١٦٦٥دا نووسی، ئەم شانۆنامانە سەركەوتوو بوون، بەڵام بە هۆی دەرهێنانەكەی ئاندروماك-ەوە لە ساڵی ١٦٦٧دا بوو كە راسین گەییە پایەی گەورەترین تراجیدیانووس، شانۆنامەكانی دیكەی كە لە ماوەیەكی كورتدا بڵاوبوونەوە بریتی بوون لە: "خودانی مەرافەعەكان- ١٦٦٨"، تاقە كۆمیدیای ئەوە كە هێرش دەكاتە سەر دادگاكانی عەدلیەو قازییانو یاساو رێسای دادپرسی (لە زەرگەتەكانی ئاریستوفانس-ەوە وەرگیراوە)، بریتانیكوس ١٦٦٩، برنیس- ١٦٧٠، بایزید- ١٦٧٢، مهرداد- ١٦٧٣، ئیفی جنی- ١٦٧٤، وفدر- ١٦٧٧. راسین لە ساڵی ١٦٧٣دا بوو بە ئەندامی ئەكادیمیای (كۆڕی زانیاری) فەرەنسا. پاش نمایشكردنی فدر، راسین كە وادیارە قەناعەتی بەوە هێنابوو دراما مایەی هەرزەییو فەسادە، بە تەواوەتی وازی لیّ هێناو بوو بە مێژوونووسی دەربار. چەند ساڵێك دواتر بە هاندانو پشتیوانی خات دومنتون"٢٧"-ی هاوسەری لویسی شازدەیەم، دوو شانۆنامەی مەزەبی (ئیستر- ١٦٨٩)و (ئاتالی- ١٦٩١) نووسی، دوا ساڵانی تەمەنی راسین، بە هۆی ساردی پاشا لەگەڵیا، بەجۆرە خەمبارییەك بەسەرچوو.

شێوازو جۆری مامەڵە:

وێڕای ئەوەی كە راسین یەكەمین دوو تراجیدیای خۆی بە لاساییكردنەوەو چاولێكەری كورنی نووسی، بەڵام پاشان خۆی لە كاریگەری كورنی دەربازكردو لە تراجیدیاكانی دواتریدا شێوازو رێچكەی تایبەتی خۆی دۆزییەوەو رێك پێچەوانەی شێوازی مامۆستاكەی جارانی بوو.

لە بەرانبەر ئاڵۆزیو گشتیەتی شانۆنامەكانی كورنیدا، تراجیدیاكانی راسین سادەو، تراجیدیاكانی كورنی یەكپارچە جوڵەو بزوتن-ی بەدەنین، و تراجیدیاكانی راسین مەنگو تەقریبەن وەستاوو بیّ جوڵەن، جەبرو گوشاری زەمانی كورنی ناچاری دەكات پابەندو وەفاداری سیّ یەكێتییەكە ببیّ، و راسین ئەم پابەندییە بە زەروری نازانیّ، شانۆنامەكانی كۆرنی پرەنسیپی ئیحتمالیو حەقیقەت نوێنیان تێدا نییەو ، تراجیدیاكانی راسین تەنانەت ئەگەر لەگەڵ حەقیقەتیشدا نەگونجێن، لە واقیعی ژیانەوە نزیكن، كۆرنی زۆری كەیف بە نیشاندانی رووبەڕووبوونەوەی ویستی مرۆڤو جیهانی دەرەوە یان رووبەڕوو بوونەوەی ویستەكان دەگەڵ یەكتردا دیّ، راسین لە سنووری كێشمانەكێشە سۆزدارییەكانی كانگەی دڵی مرۆڤان هێوەتر ناچێت. لە شانۆنامەكانی كۆرنیدا رۆڵی ئەڤینو ئاشقێنی زۆر كاڵو كزە، كەچی لە زۆربەی تراجیدیاكانی راسیندا ناسكە سۆز سۆنگەی سەرەكییە، دەستەواژەو

رستەکانی کۆرنی هەمە جۆرو پڕجۆش و خرۆشە، دەستەواژەکانی راسین هێمن و ئاساییە. لە کۆتاییدا ئەکتەرانی سەرەکی شانۆنامەکانی کۆرنی کەسایەتی ریز پەڕن، بە عەزم، ئاقڵ و مەنگ و تا رادەیەك سۆپەر مانن، قارەمانانی تراجیدیاکانی راسین، کەسانی ئاسایین و شوێنکەوتووی لافاوی هەستی خۆیانن- وەکو هەر مرۆڤێکی ئاسایی.

پەیگیری کردنی یەك مەبەست، لە تایبەتمەندییە بەرجەستەکانی درامی کلاسیکی فەرەنسییە، بە تایبەتی درامای راسین، شێوازی راسین ئەمەیە کە تراجیدیا لە ناوەندی چیرۆکەکەوە دەست پێبکات، لە خاڵێکی نزیکی قەیرانی گەورەی سۆزداری. کارو کرداران سادەو بە دوور لە هەر زیادەو درێژدادڕییەك و پەیوەست، بە کاراکتەرەکانەوە بیّ، هەر هەموو دوو دڵی هەڵچوون، و خەمێکی دڵی قارەمانەکان نیشان دەدات، لە میانەی ئەم هەڵسەنگاندنە دەرونیەوەیە کە دەگاتە حەقیقەت نیشاندان، کە مەبەست و ئامانجی سەرەکی تراجیدیایە.

راسین چیرۆکەکانی لە ئەفسانان، کتێبی موقەدەس، و مێژووی کۆنی یونان و رۆم و رۆژهەلاتەوە وەردەگریّ لە زۆربەی تراجیدیاکانیدا ژنان رۆڵی سەرەکیان هەیە، چونکە راسین لەواری شیکردنەوەی سۆزی ژناندا شارەزاو بالاّ دەستە.

<u>شانۆنامەکانی:</u>

<u>((ئاندروماك- ١٦٦٧)):</u>

لەم تراجیدیایەدا راسین وێنەیەکی ئەڤین و سۆزی دایکانە دەگرێت، پاش روخانی شاری تەروادە، ئاندرۆماك-ی بێوەژنی هیکتۆر، لە پێناوی رزگاری ئاستیاناکس-ی کوڕیدا، وا دەنوێنیّ کە ئاشقی پیرۆس"٢٨"-ی یۆنانییە. لیّ پیرۆس، ئەگەرچی گیرۆدەی ئەشقی ئاندروماك-ە، هرمیون، کە پیروسە ، مارە دەکات. لەلایەکی دیکەوە ئوریست بە دڵ و بەگیان ئاشقی هرمیون-ە. سەرەنجام، پیروس هەڕەشەی کوشتنی ئاستیاناکس، لە ئاندروماك دەکات و دەیەویّ بەمە ئاشقی دڵسوتاوی بکات کە شووی پیّ بکات... ئاندروماك بە ناچاری قاییل دەبیّ بەلاّم ژێراو ژێر بیر لە خو کوژی دەکاتەوە، هرمیون، ئوریست ناچار دەکات پیروس بکوژێت، و هەنگیّ بە بیانووی پیاوکوژییەوە وازی لیّ دێنیّ و خۆی دەکوژێت، ئوریست-ش شێت دەبێت.

وێنەگرتنی سیمای دایکانەی ئاندروماك و هرمیون-ی پڕخرۆش حەسود "دێڵە بەوری جوان"، هەوێنی و جوانی شانۆنامەکەن.

<u>((برنیس- ١٦٧٠)):</u>

ئەم شانۆنامەیە هێندە بیٚ جوڵەو کەم رووداوە مەگەر تەنیا لەبەر هەندیٚ هۆی ناڕاستەوخۆ ناوی تراجیدیای لیٚ بنریٚ، و لە راستیدا لاوانەوەیەکی دراماتیکییە. تیتۆس-ی ئیمپراتۆری رۆم کە ئاشقی برنیس-ی (مەلیکەی فەلەستین) بووە ناچار دەبیٚ دەستی لیٚ هەڵگریٚ، چونکە یاسای رۆم رێگە نادا ئیمپراتۆر ژنێکی بێگانە بخوازیٚ، (لەم تراجیدیایەدا، سیٚ کەسایەتی سەرەکی: تیتۆس، برنیس، و ئانتیوکوس، خەمناکترین وێنەی ئەڤینی ناکام لە جیهاندا دەنوێنن).

ئەم شانۆنامەیە باشترین بەڵگەی بەهرەی داهێنەرانەی راسینە، داهێنانی "هەموو شتێك لە هیچەوە"و لە دیاریکردنی رووداوێکی بەهێزی دراماتیکی لە قەیرانێکی عاتیفی کە کەسانی دی عادەتەن لەبیٚ ئاگایی پێیدا رەت دەبن. هەر هەموو پلۆتی شانۆنامەکە لە شەش وشە، کە لە سویتونیوس"٢٩"ەوە خوازراوە پێکدیٚ: ((تیتۆس، ناچار، وازهێنان لە مەلیکە برنیس، (هەروەها) ناچار" یان بەو جۆرەی کە ڤیکتۆر هۆگو ریزی دەکات: "پەردەی یەکەم، تیتۆس، پەردەی دووەم، مەلیکەبرنیس، پەردەی سێیەم، ناچاری، پەردەی چوارەم، ناچاری، پەردەی پێنجەم، وازهێنان".

<u>((فیدر- ١٦٧٧)):</u>

ئەم تراجیدیای حەسودیو پەشیمانییە، داڕشتنەوەو نووسینەوەی تەواوی هیپولوتوس-ەکەی یورپیدس-ە، لیٚ لە بری هیپۆلوتوس-ی پاكو ئارام، جەخت لەسەر کەسایەتی فیدر-ی دڵڕەشو رکونیو حەسوود دەکرێتەوە، کە وەکو یونانییەك دەمێنێتەوە، بەڵام لە ویژدانی جوسوجوکارانەی یانسنی بەرخوردار دەبیٚ، ئەم شانۆنامەیە یەکەمجار شکستی هێنا، چونکە دۆشس دوبوڤیون، پرادون"٣٠" (١٦٣٢- ١٦٩٨)ی شانۆنامەنووس هاندەدات کە وەکو هەڤرکی راسین بێتە مەیدان، و "فیدر"ێکی دیکە دەنووسێت تا هاوکات لەگەڵ شانۆنامەکەی راسیندا نمایش بکریٚ. لە کاتی نمایشی ئەم دوو شانۆنامەیەدا، دۆشس ریزەکانی پێشەوەی شانۆکەی راسین پڕ دەکات لەسەر سەریانو فیکەکێشان، و شانۆکەی پرادون پڕ دەکات لە چەپڵە لێدەرانو هاندەرانی بەکرێگیراو، (فیدر)ەکەی راسین هەر چەندە لەسەرەتاوە رووبەڕووی شکست بووەوە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بە شاکاری ئەوی لە قەڵەم دەدەن، ئەم تراجیدیایە، لە رووی نواندنو دەربڕینی جۆشو خرۆشەوە رەنگە لە ئەدەبیاتدا بیٚ هاوتا بیٚ.

<u>((ئاتالی- ١٦٩١)):</u>

ئەم شانۆنامەیە چیرۆکی ئاتیلیا-ی کیژی ئاخاب، و ئیزابیل، بە ریوایەتی کتێبی مقەدەس (دووەم پاشایان، بابی ١١) دەگێڕێتەوە. ئاتیلیا پاش کوژرانی ئەحزیا-ی کوڕی، هەر هەموو

نێرینەکانی ماڵباتی پاشایەتی (جگە لە یەهواش، کە هەڵدێ) دەکوژێت و بە خۆی لەسەر تەختی پاشایەتی دادەنیشێ. دوای شەش ساڵان ئاتیلیاش دەکوژرێ و یە هواش دێتە سەر حوکم.
راسین ئەم چیرۆکە لە قاڵبی شانۆنامەیەکدا دادەڕێژێ کە نیشانی دەدات چۆن خودا (کە گرنگترین کەسایەتی شانۆنامەکەیە) تووڕەیی خۆی بەسەر تاوانباراندا، بە تایبەتی بەسەر دژمنانی کڵێساو نیشتماندا هەڵدەڕێژێ.
قوەتی ئەم شانۆنامەیە تەنیا لە جۆش و خرۆش و شەوق و زەوقە ئەخلاقییەکەیدا نییە، بەڵکو لە کاراکتەرسازییە بەرزەکەی ئاتالی پەریشان، یەهویاداع-ی کاهینی توندڕەوی یەهوە، و مەتان-ی کاهینی فێڵبازی بەعل دایە.
هەر چەند لە نێوان هاو عەسرانی راسیندا تەنیا بوالو بوو کە ئاوڕی لە بایەخی راستەقینەی ئاتالی دایەوە، بەڵام رەخنەگرانی دواتریش پەیان بە گەورەیی ئەو کارە برد، بە جۆرێ کە ئەم شانۆنامەیەیان بە ((پوختەترین شیعری دراماتیکی راسین)) و بە ((گەورەترین شانۆنامەی ئەوو بە لوتکەی کلاسیسزمی فەرەنسییان)) لە قەڵەمدا.

کورتەیەکی رەخنەکان:

گەلێك لە رەخنەگرانی ئینگلیز بەوە قاییل نەبوونە کە راسین لە خانەی درامانووسێکی زۆر گەورە دابنرێ. بە نووسەرێکی تاقەتبەر، ساردو سڕ، و بیر تەسکیان زانیوە، رەخنەیان لێگرتووە کە کردار لە شانۆنامەکانیدا کەمە، و وشەکانیشیان بە ناڕەسەن زانیوە، سینتس بر"٣١" کە یەکێکە لە رەخنەگرە سەختگیرەکانی راسین، سپڵەیی و پێ نەزانی ئەو دەرهەق بە دۆستان و خێر وێستانی خۆی مەحکوم دەکات و زۆر بە توندی رەخنە لە لاسایی کردنەوەکانی دەگرێت- "بەهرەیەکی سەیری لە مەیدانی تەقلیدو لاسایی کردنەوەدا هەیە"، هەر ئەم رەخنەگرە لە شوێنێکی دیکەدا دەربارەی ئەو دەڵێت: "بابایەکی سنعەتکارەو هەرگیز لە خەمی گەییشتن بە کەماڵی شیعری نییە، و تەنیا ناوەڕۆك و تیمەی سواوو قەراردادی هەڵدەبژێری".
زۆربەی رەخنەگران-و نەك هەر فەرەنسییەکان- پایەی ئەدەبی ئەویان لە پایەی هەموو ئەدیبانی فەرەنسی بە بەرزترازنیوە، هەموویان لە رووی بەهرەی داهێنانەوە، وردی و لە بونیادی پلۆتی دراما، حەقیقەت نیشاندان، راستگۆیی و راشکاوی، هاوئاهەنگی، پاکی و شێوازی رازاوەوەدا ستایشی راسین دەکەن، زمانەکەشی مایەی ستایشی هەموو رەخنەگرانە، چونکە هەر وشەو دەسەواژەیەکی وی راستەوخۆ ئامانجی خۆی دەپێکێ و کاریگەری زمانەکەی لە بیر ناچێتەوە. لە هەموو ئەمانەش زیاتر ئەوەیە کە رەخنەگران بەهۆی شیکردنەوەی کانگەو قوڵاییەکانی روحەوە، ستایشی دەکەن. باشترین خەسڵەتی وی ئەمەیە کە ورشەو پرشەو جیلوەی خەیاڵ لە درێژترین هۆزاندا بە توانایەکی لەرادەبەدەری

عاتیفـەی دراماتیکییـەوە لـە یـەک کـاری هونـەری یـەکگرتووی یەکپارچـەدا ئاوێتـەی یـەکتر دەکـاتو ئەمــەش وای لێـدەکات کــە شــان بەشــانی ســوفوکلیس، لــە بــەرزترین پایــەی ئەبەدییەتدا، هەنگاو بنێ.

کۆمیدیا:

لە نیوەی یەکەمی ((سەردەمی شکۆداریدا)) (سەدەی هەڤدەیەم) کۆمیدیای فەرەنسی هێشتا هەر لە سنووری چاولێکەریو لاسایی کردنەوەو لیبۆکی دا بوو کەلە دەستکاری رۆمانسێن ئەسپانیاییو کۆمیدیای "دل ئارتا"ی ئیتاڵیاییەوە ئامادە دەکرا، لە پاش جودل و لاریوڤی، کورنیو راسین چەند کۆمیدیایەکیان نووسی، بەڵام بلیمەتی وان لە بنچینەدا لە مەیدانی تراجیـدیادا بـوو. بۆیـە فەرەنسـا دەبـوو چـاوەنۆڕی مـولیر بکـات تـا کۆمیـدیای هاوتـای بەرهەمەکانی شەکسپیر بنووسێت.

مولیر (ناوی راستەقینەی: جان باتیست پوکل ١٦٢٢- ١٦٧٣):

لە پاریس هاتە دنیاوە، بابی پەردەدارو پێشخزمەتی لویسی چواردەم بوو. مولیر لە ساڵی ١٦٣٧دا چووە کۆلیژی یەسوعی کلرمونو لەوێندەر کەوتە خوێندنی زانستو دەستووری زمـانو موتالەعــەو خوێندنــەوەی بەرهەمــەکانی پلاوتــوسو تــرنس. شــەش ســاڵ دواتــر چاوپۆشی لە قەبوڵکردنی پۆست پایەکەی بابی لە کۆشکی پاشایەتیدا کردو بوو بە ئەکتەرو رێبەری ئەکتەرانو بە یارمەتیو هاوکاری چەند دۆستێکەوە، کە سیانیان ئەندامی ماڵباتی بژار"٣٢" بوون، گروپێکی بەناوی (ئیلوسترتیاتر)ەوە دامەزراند. لە سەرەتادا رووبەڕووی گیروگرفتو قەرزارییەکی زۆر بووەوە تەنانەت لەبەر قەرزداری کەوتە زیندانیشەوە، کە بابی فریای کەوتو رزگاری کرد. مولیر لەگەڵ گروپەکەیدا لە ساڵی ١٦٤٥ەوە تا ساڵی ١٦٥٨ بە فەرەنسادا کەوتە گەڕانو شار بەشار گەڕاو شانۆنامەکانی نمایش کرد. لە ساڵی ١٦٥٨دا بۆ پاریس گەڕایەوەو لویسی چواردەیەمو بوالو پشتیوانیو پارێزگارییان لێکرد. مولیر لەم ساڵەدا زەماوەندی لەگەڵ ئارماندا"٣٣" بژاردا کرد، و ماوەی پازدە ساڵان سەرکەوتووانە بەکاری دەرهێنانو شانۆنامە نووسینو ئەکتەرییەوە خەریك بوو. وێڕای ناوو ناوبانگ، مولیر وەکو هـەجو بێژێك دژمنـانی زۆری هـەبوو، و هەمیشە لەبەر هێرشو پەلاماری روحانیان، پزیشکان، دەرباریان، خۆهەڵکێشان، و ئەو ژنە بە فیزو دەعیانە بوو، کە لە شانۆنامەکانیا تەوسی پێدەکەن تـەنیا شـا هانـدەرو پشـتیوانی بـوو. مـولیر لـە سـاڵی ١٦٧٣ لـە کـاتی ئەنجامدانی دەوری سەرەکی لە شانۆنامەیەکی خۆیدا بە ناوی (نەخۆشی خەیاڵی) تووشی خوێنڕێژی بوو و دوای چەند سەعاتێك کۆچی دوایی کرد.

ئامانج:

ئامانج و مەبەستی مولیر وەکو خۆی دەڵێت پیشاندانی هەموو عەیب و عارەکانی مرۆڤ بەگشتی، و عەیب و عاری خەڵکانی سەردەمی خۆی بە تایبەتییە.

سەرچاوە:

هەر چەندە مولیر ئیلهامی نووسینی شانۆنامەکانی لە کۆمەڵگەی سەردەمی خۆی وەردەگریّ، بەڵام هێشتاش هەر لە رووی تیمەو ناوەڕۆکی کۆمیدیاکانیەوەو لە باری شێوازی کاریەوە قەرزارباری چەند سەرچاوەیەکی ئەدەبییە. پلاوتوس، ترنس، چیرۆك و درامای ئەسپانیایی، کۆمیدیای ئیتاڵیایی، فابیل و فابیلۆی فەرەنسی، و کومیدیای کۆنی فەرەنسی بە گرنگترین ئەم سەرچاوانە دەژمێردرێن..

تایبەتمەندییەکانی:

درامای مولیر لە بنچینەدا کومیدیای رەفتارانە. هەندیّ جار پشت بە دەسیسەو پیلانگێڕی دەبەستیّ و هەندیّ جار بە رووداوی پێکەنیناوی و ناخۆش، بەڵام زۆربەی کات داهێنەری کۆمیدیای کەسایەتییە تا داهێنەری کۆمیدیای بۆیەرو رووداو. دەکەوێتە کاراکتەرسازی تا لەو رێگەیەوە رەخنە لە سستی و لاوازییە باوەکانی مرۆڤ بگریّ، و زیاتریش لە خەڵکانی دوو زمان و ریاباز دەدات. جابۆ ئەوەی بتوانیّ تایبەتمەندییەکانی کەسایەتییەك بە بەرجەستەیی نیشان بدات، دەکەوێتە موبالەغەکاری- تەقریبەن کاریکاتۆر دەخوڵقێنیّ- کەسایەتییەکانی وەکو نموونە دەخاتە روو. ئەنجام، هەندیّ جار پێکەنینێکی قایمە، بەڵام هەندیّ جار ئاوێتەیەکە لە بەزەیی و رەخنەی توند- هەندیّ جار شادی دوای خەم و تاڵییە کە رەنگدانەوەی ژیانی خودی مولیرە... ئەم تراجیدیای ژیانی هەناوی کۆمیدیایە کە ئەو هەوڵدەدا نیشانی بدا.

شانۆنامەکانی:

بیست و حەوت کۆمیدیا لە پاش مولیر بەجێماوە کە هەندێك لە گرنگترینیان ئەمانەن:

((ژنانی فیشاڵباز- ١٦٥٩):

یەکەمین کۆمیدیای گەورەی مولیرە، کە نازو نوزی خانمانی تەلارە رۆشنبیرییەکان لە ژێر ناوی (هوتیلی رامبۆیە)دا، دەداتە بەر تەوس و توانجان. دوو کەسی وەچاخزادە دەچنە خوازبینیٚ دوو کیژی (شارستانی شەیدای رواڵەتبازی و داب و نەریتی کۆمەڵگەی رۆشنبیری پاریس)، چونکە بە شێوەی چینی "خوێنەوار" خوازبێنییەکە ناکەن، رەفز دەکرێن. جا ئەو دوو وەچاخزادەیە هەڵدەستن دوو خزمەتکاری خۆیان لە شێوەی دوو نەجیمزادەدا دەنێرنە خوازبێنی کیژەکان و، تەگبیریان بۆ دەکەن کە وەکو خەڵکانی خوێنەوار ئاشقێنی بکەن، کیژەکان هەرزەیی و رەفتاری عامیانەی خزمەتکارەکان وەکو باشترین نموونەی رەفتاری چینی خوێنەوار وەردەگرن، و خوازبێنییەکەیان قبولٚ دەکەن. ئەوسا دوو ئاشقە راستەقینەکە ناسنامەی خۆیان ئاشکرا دەکەن.

((دۆن جوان- ١٦٦٥)):

ئەمە تراجیکومیدیایەکی واقیعییە، کە ناوەڕۆکەکەی بریتییە لە ئاشقێنییەکانی دۆن جوانی قارەمانی بەناوبانگی ئەفسانەی ئەسپانیایی. مولیر دۆن جوان وەکو کەسێکی لوتبەرزی، دوو رووی، خوانەناسی، تاوانکاری دڵگر وێنە دەگرێت.

((پزیشکی ناچاری- ١٦٦٦)):

یەکێکە لە چوار کۆمیدیای"٣٤" مولیر، کە رەخنە لە ریاکاری پزیشکان و دەگریٚ، مولیر ئەم فارس-ە شادەی لەسەر بنەمای فابیلۆ-ی ((پزیشکی گوندی)) داناوە. سگانارل، کابرایەکی دارشکێنەکە بە هەڵە بە دکتۆرێکی لێهاتوو دەزانریٚ، و بە ناچاری دەکەوێتە چارەسەری لاڵییەکەی لوسیند. پەی بەوە دەبات کە ئەم لاڵییە تەنیا بیانوویەکەو هیچی دی، چونکە جرونتە-ی بابی لوسیند بە تەمایە بە تۆبزی بیدات بە پیاوێك کە ئەم خۆشی ناوێت. سگارناڵ بە دزییەوە ئامۆژگاری لوسیند دەکات کە بڕەڤیٚ، و لوسیند لەگەڵ لیاندر-ی حەزلێکردەیدا هەڵدیٚ. فێڵەکەی سگارناڵ ئاشکرا دەبیٚ و حوکمی مەرگ دەدریٚ... لە پڕ خەبەر بەلیاندر دەگات کە بووە بە میراتگری سەروەت و سامانێکی زۆر. جرونتە ئەو بە زاوای خۆی قبوولٚ دەکات و تەنانەت سگارناڵ-ش دەبوریٚ و دەبەخشێت. -نوکتەو تەنزی- ئەم شانۆنامەیە لەوەدایە کە کابرای دارشکێن توانیویەتی جرونتەی سادەو ساکار فریو بدات. قۆناغی ئەنجامگیری و گریٚ ڤەبوونەوەی شانۆنامەکە بیٚ ئەنگێزەو سۆنگەیە.

((مەردم دژ- ١٦٦٦)):

نزیكترین كۆمیدیای مولیره له تراجیدیاوەو، له راستیدا هەملێتی فەرەنسییە، ئالسیست-ی قارەمانی هەستیارو تا رادەیەك سەركێش و نەسرەوت، دڵی دەخاتە گرەوی ئەڤینی سلیمن-ەوە، كە لەگەڵ دنیاو خەڵكیدا رادەبوێرێ، سلیمن ئامادە نییە دنیای رەنگاو رەنگ و سەرانسەر خیانەت و دوو روویی لەبەر خاتری ئالسیست تەرك بكات، و ئالسیست-ش بە هیچ جۆرێ ئامادە نییە دەست لە ژیانی گۆشەنشینی و دوورە خەڵكی هەڵگرێ، هەموو بویەرو رووداوەكە ئەوەندەیە.

شانۆنامەكە بە رەنجان و شكستی ئالسیست تەواو دەبێ. گەلێك لە رەخنەگران ئەم شانۆنامەیەیان بە رەنگدانەوەیەكی زەماوەندی نەگونجاوی خودی مولیر لەگەڵ ئارماند بژارا زانیوە.

((تارتوف))، یان ((ریاباز- ١٦٦٤)):

مولیر لەم شانۆنامەیەدا هێرش دەكاتە سەر ریاكاری ئاینی. تارتوف یەكەمجار كە لە ساڵی ١٦٦٤دا نمایشكرا، بە جۆرێ روحانیەكانی دابووە بەر رەخنە كە ناچار قەدەغەیان كرد، ئەم شانۆنامەیە رەخنەگرتن نییە لە هەموو دین، بەڵكو پەردە هەڵماڵینە لە رووی كەڵەكبازانێك كە بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان وا دەنوێنن كە زۆر دیندارن. تارتوف قارەمانی شانۆنامەكە، ئورگۆن-ی دەوڵەمەندو خاتوو پرنل-ی دایكی فریو دەدات و وایان لێدەكات باوەڕ بە خواپەرستی و دینداری ئەو بكەن، فێڵەكەی هێندە كاریگەرو بەجێ و رێ دەبێ كە ئورگون هەموو سەروەت و سامانەكەی بە كومپیالە بە تارتوف دەسپێرێ و تەنانەت لێدەبڕێ ماریان-ی كیژیشی بدات بەو كەڵەكبازە. لە ئەنجامدا، كاتێ حەقیقەت ئاشكرا دەبێ كە بە عەشقبازییەوە لەگەڵ ئەلمیر-ی ژنیدا دەیگرێ. ئیدی بە فەرمانی پاشا سەروەت و سامانەكەی ئورگون دەدرێتەوەو، تارتوف بە سزای خۆی دەگات.

((پیسكە- ١٦٦٨)):

كۆمیدیایەكی شادە، بە دەوری تەوەری كەسایەتی هارپاگوندا، كە پیسكەیەكی دەوڵەمەندە، دەسوڕێتەوە. ئەم پیاوە سوخۆرێكە تەنانەت سوو لەكلەنت-ی كوڕی خۆیشی وەردەگرێت، بە فرۆفێڵان دەیەوێ ماریان-ی دەزگیرانی كوڕەكەی بۆ خۆی بیخوازێت، و بە تەمایە ئەلیزی كیژی خۆی، بە پێچەوانەی حەزو رەزامەندی خۆیەوە بكات بە هاوسەری ئەنسەلیم-ی پیر، بەڵام دەوڵەمەند. خزمەتكارەكەی كلەنت هەموو ریسەكەی هارپاگون دەكاتەوە بە خوری، قاسەی پارەكانی هارپاگون دەدزێ و نایەوێ بیداتەوە. هارپاگون ناچار مل دەدات و بە زەماوەندی كلەنت و ماریان قاییل دەبێ و، ئەلیز-ش مۆڵەت وەردەگرێ كە ببێ بە هاوسەری دڵدارەكەی خۆی (ڤالیر)، كە كوڕو میراتگری ئەنسەلیم دەردەچێ، (ئەم كومیدیایە، كاریگەری

رژدیو رەزیلیو پیسکەیی لەسەر شێواندنو داڕوخانی تاك و خێزانو کۆمەڵگە بە باشترین شێوە بەرجەستە و شرۆڤە کردووە).

پوختەیەکی رەخنەکان:

کەموکوڕی کۆمیدیاکانی مولیز زیاتر زادەی پەلەکارییە، رەنگە زەقترین لاوازی ئەو، لە ڤەبوونەوەی گرێی پلۆتو نەخشەی دراماکانی دا بێ... زۆر جار مولیر وەکو پزیشکی ناچاری، رووداوێکی ناخۆش بە بویەرو رووداوانی رێکەوتەکیو بێ سۆنگە کۆتایی دێنێ. ئەمە جگە لەوەی کە رووداوێن نەشیاو، نێرەنگبازی فرە، و تەوسو گاڵتەبازی لە رادەبەدەر، زیانی زۆر بە شانۆنامەکانی دەگەیەنێ، ولە دوا ئەنجاما قارەمانە بچوکەکانی زۆر لە یەکدی جیاواز نین. ئەمانە بە ناوی جۆراو جۆرەوە بە بەردەوامی لەسەر شانۆ دەردەکەونو هەمووشیان لێکدی دەچن.
بە هەر حاڵ ئەم کەموکوڕیانە لە چاو لایەنە ئیجابیەکانیدا بایەخێکی ئەوتۆیان نییە، یەکەمین ئیمتیازی کۆمیدیاکانی مولیر قوڵیو گۆشەنیگایانە، مولیر کە بوالو بە (هزرڤانی گەورە)ی ناو دەبات، بە قولایی تەبیعەتی مرۆڤانیدا رۆ دەچێتو شی دەکاتەوە، پوچییەکان دەدۆزێتەوەو بە دەستەواژەیەك بێ، بە هێماو ئامارژەیەك یا جوولەیەك بێ وێنەی دەگرێت. خەسێتی دووەمی ئەقڵی ساغڵەمی ئاوێتە بە میانڕەوییە. لە گۆشەنیگاو روانگەی مولیرەوە تراجیدیاو کۆمیدیا بە جۆرێ ئاوێتەو تێکەڵی یەکدی دەبن کە هاوسەنگیو یەکپارچەیی پەیدا دەکەن. خەسێتی سێیەم حاڵەتی ئاسایی یان حەقیقەتنماییە، بە تایبەتی لە دیالۆگەکانیا. چوارەم ئەمەیە پڕ بەیەك سەرا کەسایەتی نا ئاسایی ئەفراندووە. وێڕای ئەوەی کە زۆربەی ئەم کەسایەتیانە لە قاڵبی نموونەدا پیشاندراونو لەبەر ئەمە دوورن لە هەر ئاڵۆزییەك، ئەوجاش بەوپەڕی لێهاتوویيو وەستاییەوە وێنە دەگیرێن، رەنگە تارتوفو هارپاگون زیاتر لە هزرو بیردا بمێننەوە تا پیکزنیف-ی دیکنزو شایلۆك-ی شەکسپیر، مولیر وەکو رەخنەگر لە کۆمەڵگە بێ هاوتایە، وەکو نیگارکێشی سستیو لاوازییەکانی سەردەمی خۆی مامۆستایە... لە کۆمیدیای خالیسەدا هاوسەنگی شەکسپیرە. "بێ زێدەڕۆیی گەورەترین بلیمەتی کۆمیکە لە نێو کۆمیدیانووسانی سەردەمی تازەدا".

فابیل- Fables
چیرۆکی گیانلەبەران

((جان دولافونتین- ١٦٢١- ١٦٩٥)):

لە شاتۆتیری لە دایك بوو، پاش خوێندنێکی سەرەتایی ناڕێك و پێك کە بە خوێندنەوەی ئازادی هەمە لایەنە پڕ بووەوە، دەستی بە خوێندنی خواناسیو ماف کرد، بەڵا زۆر زوو وازی لە هەردوو لقەکە هێنا. لە ساڵی ١٦٤٧دا بۆ زێدی خۆی گەڕایەوە، و لە جیاتی بابی بوو بە سەرۆکی دایەرەی ئاو دارستان و لەگەڵ ماری هریکار-ی شانزە ساڵەدا زەماوەندی کرد. دەرهەق بە خانەوادەو پیشەکەی کەمتەرخەم بوو- و لە ئەنجامدا هەردووکیانی بەجێهێشت. لە ساڵی ١٦٥٧دا بۆ پاریس چوو، و لەوێندەر چووە کۆڕی راسین، مولیر، بوالوەوە. لە ساڵی ١٦٨٣دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا... لە زۆربەی ئەو ساڵانەی کە لە پاریسدا بەسەری دەبرد، هەمیشە لەلایەن دەوڵەمەندانی وەکو فوکە (١٦١٥- ١٦٨٠)ی وەزیری لویسی چواردە، دوشس دورلیان، دوشس دوبرڤیون، خات دولا سابلیر، و موسیودارڤارەوە یارمەتی دراوەو پشتیوانی لێکراوەو تەنانەت لە ماڵی دارڤاردا مرد.

لافونتین زۆر شیعر، لاوانەوە، نامە، کومیدیا، و چیرۆکێن خانەوادەیی"٣٥" ناسك بەڵام ئاوێتە بەبێ شەرمی لە پاش بەجێماوە، بەڵام تەنیا فابیلەکانی شۆرەتیان بە دنیادا بڵاوکردوەتەوە.

((فابیلەکان- ١٢ کتێبە، ١٦٦٨- ١٦٩٤)):

بریتییە لە ٢٤١ حیکایەت کە درێژییان لە نێوان چەند دێڕێکەوە بۆ چەند سەد دێڕێك دەبێت. ئەم حیکایەتانە هەر هەموویان بە شیعر هۆنراونەتەوە، و لافونتین درێژی بەیتەکان و قافیەبەندی، تەنانەت لە بەیتێن یەك هۆزانیشدا، دەستکاری دەکات و دەگۆڕێ. لە راستیدا ئەو "هۆزانی ئازادی هەڵبژاردووە، چونکە هەر حیکایەتێك لە قاڵبی خۆیدا دەهونرێتەوە، و هەر هزرو ئەندێشەو حاڵەتێك دێڕی تایبەتی خۆی دەدۆزێتەوە- تا پڕ بە پێستی ئەو بیرو هزرە بێ کە دێتە دەربڕین و نیشاندان".

لافونتین وەکو بۆکاچۆو مەلیر، کەمتر نێوەڕۆکی حیکایەتەکانی دادەهێنێ. بابەتەکانی لە ئیزۆپ، فدرۆس، و هەر سەرچاوەیەکی رۆژهەڵاتی، یۆنانی، لاتینی، و فەرەنساوی دیکەوە، کە لەگەڵ زەوق و سەلیقەیدا بگونجێت وەردەگرێ، رەسانەیەتی بەرهەمەکانی وی لە جۆری مامەڵە کردنیەتی لەگەڵیاندا:

"پانۆراماسازی، گێڕانەوەیەکی خێرا لەگەڵ دیالۆگی دراماتیکیدا، گرێ کردنەوەو ئەنجامگیری لە یەك بەیتدا، پەندێك-ی جیهانی، یان بیرۆکەیەکی کورتی شەخسی، و چیرۆکێك کە دێتە گێڕانەوە یان دیمەنێك کە لەبەر چاوی ئێمە نمایش دەکرێ".

بە پێچەوانەی ئیزۆپەوە کە پێدەچێت هەر حیکایەتێك لە پێناوی پەندی ئەخلاقی حیکایەتەکەدا بنووسێت، لافونتین هەر پەندێکی ئەخلاقی بە بیانوویەك دەزانێ بۆ چیرۆك گوتن.. ئەو لە حیکایەتی پەند ئامێزی ئەخلاقیی روونەوە، واتە لە فابیل-ەوە، شێوە

چیرۆکی خێزانی (Contes) داهێنا، که لەو جۆرە چیرۆك و حیکایەتدا وەسف، دیتن، تەنز، و دیالۆگ بایەخی سەربەخۆی هەیە، و بایەخی ئەخلاق لە رادەی رووداوێکایە.
"حیکمەت و پەندی جیهانی"ش بریتییە لە حیکمەتی ئەقلانی و ریالیستی سەردەمی لویسی چواردەیەم.
قارەمانانی فابیلان بە زۆری گیانلەبەرانن لێ ئەمانە نە گیانلەبەرانی راستەقینەن و نە خەڵکانێکن لە پێستی گیانلەبەراندا، ئەوانە گیانلەبەرانێکن بەهزرو بیرێکەوە کە مرۆڤان، ئەگەر بە شێوەی گیانلەبەران مەسخ بوایەن، بێگومان ئەو بیرانەیان دەبوو.
هەندێ لە باشترین فابیلەکانی لافونتین بریتین لە:

١-((بەڕوو و نەیجە)):
لەم حیکایەتەدا دار بەڕوویەکی ناسك گاڵتە بە نەیجەیەك دەکات، بەڵام داربەڕووەکە بە خۆی لە ئەنجامی لافاوێکەوە لە رەگ و ریشەوە هەڵدەکەندرێ، و بەڵام نەیجەکە بەچەمینەوە لە بەردەم لافاوەکەدا نەجاتی دەبێت.

٢-((گورگ و بەرخ)):
لەم حیکایەتەدا گورگێك بە خواردنی بەرخێك حەقانیەتی زوڵم و زۆر دەسەلمێنێ.

٣- ((کوللەو مێروله)):
لەم حیکایەتەدا مێرووله بەزەیی هاتنەوە بە حاڵی کوللەدا، کە بە درێژایی هاوین بێ خەم و خەیاڵ هەر هەڵبەزو دابەزو سەما دەکات، و زستانان برسێتی دەکێشێت، بە رەوا نازانێت.

٤-((پینە دۆزو سەرمایەدار)):
لەم حیکایەتەدا پیاوێکی دەوڵەمەند پارەیەکی فرە بە پینەدۆزێکی هەژارو دەستکورت، بەڵام شادمان و بەختەوەر دەدات، کابرای پینەدۆز لە ترسی ئەوەی کە نەبادا پارەکان بدزن نیگەران و هەراسان دەبێ کە ئیدی رەنگی شادی بەخۆیەوە نابینێ، بۆیە پارەکان بۆ کابرای دەوڵەمەند دەگێڕێتەوە.

ژێدەران:

١- هنری چوارەم (١٥٥٣- ١٦١٠):
پاشای فەرەنسا بوو لە سالانی (١٥٨٩- ١٦١٠).
٢- نانت- Edect of nantes:

بە گوێرەی ئەم فرمانە کە هنری چوارەم لە شاری نانت، لە باکووری ڕۆژئاوای فەرەنسا ئیمزای کرد، گەلێك ئازادی مەزەبیو مافی مەدەنی بە پەیڕەوانی مەزەبی پروتستان درا.

٣- لویسی سیانزەیەم (١٦٠١- ١٦٤٣):

پاشای فەرەنسا بوو لە ساڵانی (١٦١٠- ١٦٤٣).

٤- ریشیلو (١٥٨٥- ١٦٤٢):

بەکاردینال ریشیلو ناسراوەو سیاسەتوانو سەرەك وەزیری لویسی سیانزەیەم بوو.

٥- جەنگی سی ساڵە (١٦١٨- ١٦٤٨):

جەنگێکی سەرانسەری ئەوروپا بوو، کە مەیدانی سەرەکی ئەم جەنگە ئەڵمانیا بوو، گرنگترین هۆکاری ئەم شەڕە ناکۆکی بوو لەسەر خاكو ململانێی خانەدانانی پاشایەتیو جیاوازیو ناتەبایی ئاینی بوو، لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا فەرەنسا بوو بە گرنگترین هێزی ئەوروپا.

٦- لویسی چواردەیەم (١٦٣٨- ١٧١٥):

پاشای هەتاویان پێدەگوت، پاشای فەرەنسا بوو لە ساڵانی (١٦٤٣- ١٧١٥).

٧- باروك- Barogue:

شێوازێکە لە تەلارکاریو رازانەوەدا کە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شانزەیەمی زاینیدا لە ئیتاڵیا هاتە ئاراوەو دوای یەك سەدە لە سەرانسەری ئەوروپادا برەوی سەندو گەییە لوتکە. خەسڵەتە دیارەکانی ئەم شێوازە بریتییە لە: ئازادی لە نەخشەرێژیدا، زۆری شێوەو فۆرمی جۆراوجۆر، و تێکەڵو پێکەڵی شێوەی پێکهاتنی کەرەستەو توخمەکان، لەواری مۆسیقادا، ئەم شێوازە زادەی شۆڕشێکە کە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شانزەیەمدا لە دژی مۆسیقای فرە دەنگی بەرپا بوو. خەسڵەتە سەرەکییەکانی شێوازی باروك لە هونەرێن پەیکەرسازیو لە مۆسیقادا چوونیەکن: ئەم خەسڵەتانە بریتیین لە: هەمەجۆری، جۆشو خرۆش، هونەرنوێنی تەکنیکیو، ناکۆکیو ناتەبایی لە نێوان بەشە جیاوازەکاندا، لە ئەدەبیاتدا پەیڕەوانی ئەم شێوازە رێگەی موبالەغەو زێدەرۆییان گرتۆتەبەرو راستگۆییو میانڕەوییان کردووە بە فیدای فیشاڵبازیو زۆر وێژی، رازانەوەی زۆر، و ئارایشتی بێ ئەندازەی جوانکاری.

٨- کاترین دوڤیون (١٥٨٨- ١٦٦٥):

خانمێکی زۆر بەناوبانگی فەرەنسییەو بۆ یەکەمجار تەلارێکی ئەدەبی لەو وڵاتەدا دامەزراند.

٩- رینیە دیکارت (١٥٩٦- ١٦٥٠):

فەیلەسوفو ریازیاتزانێکی فەرەنسییە کەبە پێشەواو پێشەنگی فەلسەفەی "ئەقڵگەرایی" لە فەلسەفەی تازەی ئەوروپادا دەژمێردرێ.

١٠- کورنیلوس یانسن- Cornelius Jansen: (١٥٨٥- ١٦٣٨):

حەکیمێکی خواناسی هۆڵاندی بوو، و دامەزرێنەری یاساو رێسای یانسن بوو کە باوەڕی بە خراپیو گوناهکاری بەشەرو فەیزو فەزڵو رەحمەتی خواو بێ دەسەڵاتی بەشەر لەهەنبەر گوناحو چارەنووسو قەدەرو سزای سنووردارو کەمی گوناحان بوو.

١١- فرانسوا دو مالرب (١٥٥٥- ١٦٢٨):

شاعیرێكی فەرەنسی بوو لە دەرباری هنری چوارەمو لویسی سیانزەیەم، كەسێكی چامە بێژو غەزەلخوان بوو. دیقەتو وردی ئەو لە هەڵبژاردنی وشەی زماندا كردیە كارێك كە شێوەزاری پاریسی ببێ بە زمانی سەرتاسەری فەرەنسا.

١٢- نیكولا بوالو- دپریو (١٦٣٦- ١٧١١):

شاعیرو رەخنەگرێكی فەرەنسی بوو كە پەیڤداری قوتابخانەی كلاسیسزم بوو.

١٣- كالپرند (١٦١٤- ١٦٦٣):

چیرۆكنووسو شانۆنامەنووسێكی فەرەنسییە.

١٤- جورج دوسكودری (١٦٠١- ١٦٦٧):

نووسەرێكی فەرەنسییە.

١٥- مادلین دوسكودری (١٦٠٧- ١٧٠١):

شاعیرو چیرۆكنووسێكی فەرەنسییە.

١٦- لارو شفوكۆ (١٦١٣- ١٦٨٠):

مامۆستای ئەخلاقو نووسەرێكی فەرەنسی بووە.

١٧- ماركیز دوسوینیە (١٦٢٦- ١٦٩٦):

خانێكی نووسەری فەرەنسییە.

١٨- ئانتوان فورتیر (١٦١٩- ١٦٨٨):

زمانەوانێكی فەرەنسییە.

١٩- مەدام دولافایت (١٦٣٤- ١٦٩٣):

رۆماننوسێكی فەرەنسییە.

٢٠- جاك بوسویە (١٦٢٧- ١٧٠٤):

نووسەرێكی فەرەنسییەو یەكێك بووە لە گەورەترین وتاربێژانی ئەو وڵاتە.

٢١- فرانسوا دولاموت فنلون (١٦٥١- ١٧١٥):

زانایەكی واری خوداناسیو نووسەرێكی فەرەنسییە.

٢٢- ئالكساندەر هاردی (١٥٧٠- ١٦٣١):

شاعیرو شانۆنامەنووسێكی فەرەنسییە.

٢٣- جان دومرە (١٦٠٤- ١٦٨٦):

شانۆنامەنووسێكی فەرەنسییە.

٢٤- روین: شارێكە لە باكووری فەرەنسا لەسەر رەخی روباری سین-ە.

٢٥- پوڤیە: شارێكە لە باكووری فەرەنسا.

٢٦- ئوزیس: شارێكە لە باشووری فەرەنسا

٢٧- خات دومنتون (١٦٣٥- ١٧١٩).

٢٨- پیروس (٣١٨- ٢٧٢پێشن):

پاشای ئیپیرس بوو، ناوچەیەکە لە باکووری رۆژئاوای یونان.

٢٩- سویتونیوس: مێژوونامەنووس و بیۆگرافیانووسێکی رۆمییە، لە سەدەی دووەمی پێشزایندا ژیاوە.

٣٠- پرادۆن (١٦٣٢- ١٦٩٨):

شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە.

٣١- سینتس بری (١٨٤٥- ١٩٣٣):

رەخنەگرێکی ئینگلیزە.

٣٢- بژار: بنەماڵەیەکی هونەرمەندی فەرەنسیە، کە لە ساڵی ١٦٤٣ بە دواوە پەیوەندی و هاوکاریان لەگەڵ مولیردا هەبووە.

٣٣- ئارماندا بژار (١٦٤٢- ١٧٠٠):

یەکێك بوو لە بنەماڵەی بژارو هاوسەری مولیر بوو.

٣٤- چوار کۆمیدیا: سییانەکەی دی بریتیین لە: پزیشکی ئاشق، ئاغای پورسونیاك و نەخۆشی خەیاڵی.

٣٥- خانەوادەیی- Contes:

هەندێ چیرۆك و سەرکورشتەی کورت و خەیاڵین کە لە مەسەلە خێزانییەکانەوە وەردەگیرێن.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی هەژدەیەمدا، سەردەمی رۆشنگەری

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەژدەیەم لە فەرەنسادا سەردەمو رۆژگاری گۆڕانکاری مەزنە. لە ساڵی ١٧٠٠داو تەنانەت لە ساڵی ١٧١٥شدا، واتە کاتی مردنی لویسی چواردەم، رژێمی پاشایەتی بە هەر بە دەسەڵاتە، ئاینی کاتولیك هێشتا هەر زاڵە، کلاسیسزم لە بواری هونەردا فەرمانڕەوایە، ئەقڵیەتگەرایی وەکو جاران مەحەکی هزری فەلسەفیە. لە ساڵی ١٧٩٣دا لە ملی پاشاو پاشاژن دەدەن، و لە فەرەنسادا رژێمی کۆماری رادەگەیەنرێ، دیانەتی تەبیعی ((خوا پەرستی"١")) لە نێو کاتولیکەکاندا بە تەواوەتی برەو دەسەنێ، کلاسیسزم لەواری پراکتیکدا مردووەو تا رادەیەك جێ بۆ رۆمانتیزم چۆڵدەکات ئەقڵیەتگەرایی روو لە نشێوی نەمان، لەبەردەم هەستو سۆز پەروەریدا دەکەوێتە پاشەکشێ.

هاتنە سەر حوکمی لویسی پانزەیەم خۆشیو شادمانییەکەی زۆری نایەوە. فەرەنسییەکان ئومێدێکی زۆریان بەوە هەبوو کە زێدەگاڤیو دیکتاتۆریەت، کە خەسڵەتی زەقو زاڵی رژێمی پێشوو بوو، بە یەکجارەکی بوەستێو نەمێنێ، بەڵام هومێدو هیواکانیان زۆر زوو بە نائومێدی گەڕا، زوڵمو زۆری ئەهلی کڵێساو ئەرستۆکراتان بەسەر عەوامی خەڵکەوە هەر بەردەوام بوو، باری قورسی باجو خەراج بەسەر شانی چینی چەوساوەوە مایەوە. بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتی، بە تایبەتی ئەو کاروبارانەی پەیوەندییان بە سیاسەتی دارایی و نێو دەوڵەتییەوە هەبوو، وەکو جاران بە خەڵکانی بودەڵەو بێ توانا سپێردرا، بەشداری کردن لە سێ جەنگدا –جەنگی جێنشینی ئەسپانیا"٢"، جەنگی جێنشینی نەمسا"٣"، و جەنگی حەوت ساڵە"٤"– زۆر کەوت لەسەر فەرەنسا، و پارەیەکی یەجگار زۆر، هێزێکی مرۆڤانی فرە، و تا رادەیەك ئابڕوو ئیحتوباری ئەم وڵاتەی بە بادادا، و هەموو کۆلونیەکانی لە دەست چوو.

لویسی پانزەیەم، کە لە هەوەڵین ساڵانی حکومەتڕانیدا بە "لویسی خۆشەویست" ناوبانگی دەرکرد، لە ئەنجامدا بوو بە کەسێکی خۆپەرست، نا مەسئوول، و هەرزەو هەڵە، کە بەوپەڕی بێ شەرمیەوە دەیگوت: دنیا لە دوای مەرگی ئێمە چ دەریا بێ و چ تراویلکە، لویسی شازادەیەمی جێنشینی ئەو، کە لە ساڵی ١٧٧٤ەوە تا ١٧٨٩ حوکمڕانی کرد، بە یەکەم پاشای ئازادی بەخش دەزانرا، بەڵام بەرەبەرە لاوازی، تەمەڵیو بێ موبالاتی، و نەزانی ئەو بە دیار کەوتو ئاشکرا بوو، ماری ئەنتوانێت-ی ژنیشی، ئافرەتێکی هەرزەو بێ سەروبەرو خۆشگوزەران بوو، ئیدی خەڵکی جارێکی دی ئومێدی ئەوەیان لە دەستدا کە لە ناوەوەی حکومەتەوە ریفۆرم بکرێ.

هاوارو قریوەی ریفۆرمخوازی لێکدا لێکدا بەرزتر دەبووەوە. ئیلهامبەخشی ریفۆرمخوازان، بەرهەمەکانی رۆسۆ، دیدرۆو ئەو رۆشنبیرانە بوو کە باوەڕیان بە چاکی سروشتی بەشەر، یەکسانی ئادەمیزاد، و کەماڵپەزێری تاک هەبوو، و لە ئەنجامدا خەتاکانیان دەختە ئەستۆی سیستەمی باو. لە ساڵی ١٧٨٩دا خەڵکی کاروبارەکانیان گرتە دەستی خۆ، پەلاماری باستیل"٥"ی (رەمزی زوڵمو زۆر)یانداو گرتیان، پاشایان لەسەر تەختی دەسەڵات هێنایەوە خوارێ، و رژێمی کۆماریان دامەزراند. لە ساڵی ١٧٩٣دا پاشا ئیعدام کرا، دوای شەش ساڵ ناپلیۆن بۆناپارت گەییە پایەی کونسوڵی، و لە ساڵی ١٨٠٤دا بەخۆی تاجی ئیمپراتۆری لەسەرنا. ئەم سەدەیە زێدەباری مەسەلەێن حوکمڕانی، رووداوو بویەرانو هەلومەرجێکی هێنایە ئاراوە کە پەیوەندی بە ئەدەبیاتەوە هەیە. یەکەم، ئەوەبوو بزووتنەوەی رۆشنبیریو فەلسەفیو هونەری لە دەربارەی ڤێرسای، کە چیتر لەوێندەر دەرفەتی گەشەکردنی نەدەبینی، هاتە دەرێ، جارێکی دیکە یانەو تەلارە رۆشنبیرییەکان رەونەقو رەواجیان پەیداکردەوە، لێ ئەمجارە مەودایەکی فراوانتریان گرتەوەو کەمتر لەسەردەمی مەدام رامبویە لایەنی نوخبەویان هەبوو. سیاسەت، زانستی ئابووری، بازرگانیو حوکمڕانی عەمەلی وەکو بابەتی شایستەی باسو خواسو گفتوگۆ هاتنە دنیای ئەدەبیاتو هونەرەوە، لە راستیدا ئەهلی ئەدەب هەمیشە هاتوچۆی یەك یان چەند تەلارو یانەیەکیان دەکردو، قاوەخانەکانیش بوون بە شوێنو بارەگای کۆبوونەوەی ئەو کەسانەی کە ئارەزوومەندی باسو خواس بوون دەربارەی رووداوەکانی رۆژو تێوریانی نوێ.

لایەنگیر لە ئەقڵانیەتو یا وابەستەیی بە ئەقڵگەراییەوە لە سەرانسەری ئەم سەدەیەدا بەردەوام بوو. ئەم باوەڕ بوونە لە زانستدا بووە مایەی دەست هەڵگرتن لەزۆر تەسوراتی کۆن، دوور کەوتنەوە لە توندڕەویو ئەنجامدانی ژمارەیەك توێژینەوەو کۆڵینەوەی نوێ. لە مەزەبدا، "خواپەرستی"و خوانەناسی هێنایە ئاراوە. لە فەلسەفەدا بووە مایەی گوێنەدان بە تێوریانی میتافیزیکیو جەختکردنەوە لەسەر حیکمەتو ئەپستمولۆژیای پراکتیکی.

لە چارەکی سێیەمی ئەم سەدەیەدا رۆسۆو هزرڤانانی دیکە ئەم گومانەیان هێنایە ئاراوە کە ئایا دەتوانرێ تەنیا لە رێگەی ئەقڵەوە وەڵامی هەموو پرسیارەکان بدرێتەوە. ئەوانە لەبەر رۆشنایی ئەم گریمانەیەی کە بەشەر بە تەبیعەت چاکە خوازە، دەیانبەڵگاند کە سۆزی

بەشەری وەکو ئەقڵ و ئاوەزی وی جێی باوەڕو متمانەیە، هەر مرۆڤێك بگری کەماڵپەزێرە، و کۆمەڵێك مافی سروشتی هەیە، وەکو: ژیان، ئازادی، یەکسانی، برایەتی، و بەختەوەری، ئەمە باوەڕە هێزێکی زۆری بە دیموکراسی و مرۆڤدۆستیدا، هزرڤانانی مینا دیدرۆ"٦"، و ژمارەیەك لە دانەرانی"٧" ئینسکلوپیدیا، بەلای ئەقلانیەتدا دایانکێشا، بەڵام بە مرۆڤدۆستی موتوربەیان کرد.

دوو رێچکەو رەوتی دیکەش لەم سەدەیەدا دەبێ هەڵوەستەیان لەسەر بکرێ. یەکێکیان رەوتی هزر، ئەدەبیات و دەزگا فەرەنسییەکانە لەسایەی کاریگەری میللەتانی بێگانەدا.

موهاجیرانی هوگەنو"٨" یەکەمین کەسانێك بوون کە کتێبانی ئینگلیزیان وەرگێڕایە سەر زمانی فەرەنسی و فەرەنساییەکانیان رموەدەی کەلتووری ئینگلیزیی کرد. پاشان، زۆربەی هەرە زۆری نووسەرە گەورەکانی فەرەنسا ژبلی دیدرو لە رێگەی مانش-ەوە بۆ ئینگلیستان دەچوون، و ئینگلیزەکانیش دەچوونە دیدەنی ئەوان. هوراس، والپول، براك، گیبون، بولینگ بروك"٩"، جیسترفیلد، و هیوم"١٠"، مشتەریانی دایمی تەلارو یانەکان بوون، ئەمە جگە لەوەی کە، لاك، سویفت، پوپ، ئەدیسن، دیفو، و ریچاردسن کاریان لە ئەدەبی فەرەنسی کرد. رۆشنبیریی و هزری ئەڵمانیش بەرەبەرە لە فەرەنسادا ئامادەیی پەیدا کرد، لەم مەیدانەدا دەسەلات و حوزووری لایپ نیتز، لسینگ، شیلر، هردر، وکانت لە هەمووان زیاتر بوو، و لە ئەنجامدا متاسازیو"١١"، گولدونی، ئالفیری ئیتاڵیایی پەیڕەوانێکی بەرچاویان لە فەرەنسادا پەیدا کرد.

لە شرۆڤەو شیکردنەوەی رەوت و رێچکەکانی سەردەمی رۆشنگەریدا، دەورو رۆڵی مەزنی ژنان-ش لە کاروباری نەتەوەییدا شایانی باسە. هاوسەران و ماشوقانی پاشایان (بە تایبەتی مەدام دو پومپادور"١٢"، مەدام دوباری"١٣"، و ماری ئەنتوانێت) لە پرسە حوکمڕانی و کۆمەڵایەتییەکاندا دەوری گەورەو زۆریان هەبوو و، ئەو خاتوونانەی کە یانەو تەلارە رۆشنبیرییەکانیان بەڕێوەدەبرد، بە دواوەرانی راستەقینەی چالاکییە هزرییەکان دەژمێردران.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی سەردەمی رۆشنگەری، بە پێچەوانەی بەرهەمە ئەدەبییەکانی سەدەی هەڤدەوە، زیاتر بایەخی بە ناوەڕۆك دەدا تا بە فۆرم و شێوە، و زیاتریش ئەدەبیاتێکی ئامانجدارو فێرکاری بوو. فەلسەفەی گوماندارێ شەکاکیەت کە دژمنی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی دەسەلات یا باوەڕی کۆن بوو، لایەنی ریفۆرمخوازی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەم ئەدەبیاتەی دەگرت و ئاراستەی دەکرد. ریفۆرم، ئازادی هزرو لێبوردەیی، دروشمانی سەرەکی رۆژ بوون، نووسەران و دانەرانی سەدەی هەڤدەیەم چیتر پێشنیانیان نەدەکرد بە نموونەو سەرمەشق، بەڵام فۆرم و قاڵبە کلاسیکییەکانیان هەر بەکار دێنا، و لە بەکارهێنانی یاساو رێساکانی بوالو نەدەپرینگانەوە، حەنەکبێژی و جیهانیەت بەشێك بوو لە ئەدەبیات، و لە ناوەڕاستی ئەم

سەدەیەوە حەساسیەت و هەستەوەری (سۆزداری، بە تایبەتی دەربارەی سۆزو گودازی شکۆداری ئەڤین، دڵسۆزی، دڵاوایی و سەخاوەت و ئەو جۆرە شتانە) باوی سەندو ڕەواجی پەیدا کرد.

زۆربەی هەرە زۆری ئەدەبیاتی بەرجەستەی سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسا بە پەخشانە، بەڵام ڤۆلتێر لە قاڵبی جۆراوجۆری شیعریدا سەلیقەی خۆی تاقیکردۆتەوە، و لە کۆتایی سەدەدا ئاندریە شینیە، هۆزانێن لیریکی، فەلسەفی، ڕامیاری، و تەنزئامێزی داناوەو گوتووە، بەڵام ئەم هۆزانانە ناچنە خانەی بەرهەمی مەزن و بەرجەستەوە.

ڤۆلتێرو ڕۆسۆ دوو سیمای مەزنی ئەدەبیاتی ئەو سەردەمەن، کە لە لاپەڕەکانی دواتردا بەدوورو درێژی باسی بەرهەمەکانیان دەکرێ، سەبارەت بە نووسەرانی دیکە، بە ئاماژەیەك دەیبڕینەوە.

لەواری نامەنووسیدا، شارل دوسکوندا مونتسکیو (١٦٨٩- ١٧٥٥) لە ریزی پێشەوایاندایە. ((نامە ئێرانییەکان (١٧٢١))ی وی کۆمەڵە تەنزێکە لەمەڕ خوو خدەو داب و نەریتی ئێرانیان، ((گیانی یاساکان- ١٧٤٨))ی وی کە بایەخێکی زیاتری هەیە، بەشیکردنەوەی ڕژێمە جۆراوجۆرەکان ئەوە ساغ دەکاتەوە کە حکومەت و ڕژێمان لە هەلومەرجی ئەخلاقی، ئابووری، و تەبیعیدا پەیدا دەبن و یاسا بەشەرییەکان ڕێژەیین.

یەکێك لە نامەنووسە بەناوبانگەکانی دیکە (جورج لویس لوکلربوفون ١٧٠٧- ١٧٨٨ـە. کە (مێژووی سروشتی ١٧٤٩- ١٧٨٨)ی لە ٣٦ بەرگدا نووسیوە، و نامەیەکی ڕەخنەیی بەناوبانگی هەیە بە ناوی (گوتار لە شێوازدا- ١٧٥٣) کە لەوێدا لایەنگری لە بەرنامەداری وردو دەربڕینی سادە دەکات.

ڕەنگە بەناوبانگترین و بێ گومان یەکێك لە کاریگەرترین فاکتەرەکانی ئەدەبی سەدەی هەژدەیەم (ئەنسکلوپیدیا یان فەرهەنگی بەڵگەداری زانست و سەنعەت و پیشەکانە ١٧٥٠- ١٧٧٧) کە لە سی و چوار بەرگدا تۆمار کراوە. سەرنووسەرو دانەری ڕاستەقینەی ئەو ئەنسکلوپیدیایە دنی دیدرۆ (١٧١٣- ١٧٨٤)یە، و تەقریبەن هەموو ناودارانی ئەو ڕۆژو زەمانەی مینا دالامبر"١٤"، ڕۆسۆ، مونتسکیۆ، بوفون و زۆری دیکە لە نووسین و دانانیدا هاوکارییان هەبووە، ئینسکلوپیدیا هەوڵ دەدات هەموو زانیارییەکانی تیرەی بەشەر لەمەڕ زانستان، سنعەتان، و پیشەکان کۆبکاتەوەو بە جۆرێکی سیستماتیك ریزبەندی و تۆماری بکات، خاوەنانی ئینسکلۆپیدیا ئەم بەرهەمەیان کردووە بە دەستاوێزێك بۆ دژایەتی هەر جۆرە زۆرداری و ستەمێك و بۆ بەرەڤانی لە ئازادی تاك، ئەقڵی بە شەری، و کەماڵپەزێری مرۆڤ. ئەم بەرهەمە ڕۆڵێکی مەزنی لە زەمینەسازی هزری بۆ شۆڕشی فەرەنسا هەبووە.

لە سەدەی هەژدەدا زۆربەی کۆمیدیا فەرەنسییەکان میانمایە بوو.

<u>ئەم کۆمیدیانە لە چوار جۆردا ریزبەند دەکرێ:</u>

١- *كۆمیدیای كەسایەتی، كەزیاتر نووسینی فیلیپ نیكولادستوش-ە (١٦٨٠- ١٧٥٤).*
٢- *كومیدیای سایكولوژی هەست، كە دیارترین نووسەری پییر دومارپوڤە (١٦٨٨- ١٧٦٣).*
٣- *كۆمیدیا دەسیسەو (ئانتریگ)و رەفتاران، كە نووسەری سەرەكی ئەم مەیدانە پییرئوگوستین دو بومارشە (١٧٣٢- ١٧٩٩) كە خاوەنی (بەربەری ئەشبیلیە-١٧٧٢)و (زەماوەندی فیگارۆ- ١٧٧٨)یە.*
٤- *كۆمیدیای سۆزداری و خانەوادەیی، بەناوبانگترین نووسەرانی ئەم مەیدانە بریتیین لە: نیڤل دولاشوسە (١٦٩٢- ١٧٥٤)، دیدرو، میشل جان سدن (١٧١٩- ١٧٩٧)، و لویس سباستین مرسیە (١٧٤٠- ١٨١٤).*

حاڵو رەوشی تراجیدیا لە كۆمیدیاش خراتر بوو. لە پاش ڤۆلتیر، تەنیا فرانسوا جولیو كرەبیون (١٦٧٤- ١٧٦٢)، وەكو تراجیدیانووس شایانی ناوهێنانە، ئەو نۆ شانۆنامەی میلودرامای نووسیوە، كە تەنیا لە رووی چێكرنی ترس و دڵە راوكێوە ماونەتەوە.

رۆمانی فەرەنسی لە سەدەی هەژدەیەمدا پێگەیی، گێڕانەوەكانی سكودری و لاكالپرند بە زەحمەت دەتوانرێ بە رۆمان حەساو بكرێن، وا باوە ئالن رنە لوساج (١٦٦٨- ١٧٤٧) بە یەكەمین رۆماننووسی فەرەنسی دادەنەن. ئەهریمەنی لەنگ (١٧٠٧)ـەكەی وی تەقریبەن پلۆت و نەخشەی تێدا نییە، بەڵام زۆر بە وردی سروشتی مرۆڤ شیدەكاتەوە، و هەروەها "جیل بلاس"ەكەی (١٧١٥- ١٧٣٥) رۆمانێكی پۆلیسی تەواوە كە بەسەر هات و واریقاتی قارەمانە ئاوارەكەی پەیگیری دەكات. ماریوف دەستی بە نووسینی دوو رۆمان كرد (كە هەردووكیان لەلایەن نووسەرانی دیكەوە تەواوكران) كە خەسڵەتی سەرەكی ئەم دوو رۆمانە شیكردنەوەی سایكۆلۆژیانەی قارەمان یان كەسایەتییەكانە، ئەم دوو رۆمانە ناویان "ژیانی ماریان ١٧٣١- ١٧٤١)و (گوندیی تازە پیاكەوتوو ١٧٣٥- ١٧٣٦)ـە. ئا بە پرەڤو (١٦٩٧- ١٧٦٣)ش چەند رۆمانێكی دوورو درێژی پڕ لە درێژدادڕیو وشەبازی نووسی، بەڵام ئەو زیاتر ناوبانگی بە (سەرگوزشتەی سوارچاكی گوندی گریوف و مانون لسكو- ١٧٣١)وە دەكرد كە هەوتەمین بەشە لە (بیرەوەری كابرایەكی شایستە ١٧٢٨- ١٧٣٢، مانون لسكو چیرۆكێكی هەڵچوو هەست كوژو مقاوەمەت ناپەزێرە،و یەكێكە لە شاكارەكانی جیهان، رۆماننوسێكی گەورەی دیكەی رۆژو وەخت رۆسۆیە كە لەم بەشەدا باسدەكرێ.

لە كۆتاییدا دەبێ ئاماژەیەك بۆ چیرۆكی پەخشان بكرێ. لەم مەیدانەدا، لە دوای ڤۆلتیرەوە تەنیا یەك نووسەر شۆڕەت ئیحتوبار پەیدا دەكات، ئەویش برناردن دوسن پییر (١٧٣٧- ١٨١٤)ە لە موریدانی رۆسۆو لەسەر ئامەدانی رۆمانتیزمە.

رۆمانە ناسكەكەی، لە ژێر سەر ناوی (پل و ڤیرجینی- ١٧٨٧)دا چیرۆكێكی تەژی هەست و سۆزو وەسفی سروشتی ناوچە گەرمە سێرەكانە.

ڤۆلتیر

ڤۆلتێر (ناوی ڕاستەقینەی: فرانسوا ماری ئارویە، ١٦٩٤- ١٧٧٨):

بەرجەستەکەری سەردەمی رۆشنگەرییە. لە بنەماڵەیەکی مامناوەندی، لە پاریس لە دایک بووە، لە کۆلیژی یەسوعی لویس لوگران دەرسی ماف خوێند. لە ساڵی ١٧١٧دا بە تاوانی نووسینی دوو هەجوونامە دەربارەی نوێنەری شا، کە بە درۆ دابوویانە پاڵی، کەوتە باستیل-ەوە، پاشان بە هۆی دوو شانۆنامەی کۆمیدی خۆیەوە، بوو بە مایەی لوتف و مەرحەمەتی شاژنە ماری لکزینسکا-ی هاوسەری لویسی پانزەیەم. لە ساڵی ١٧٢٠دا جارێکی دیکە لە باستیل زندانی کرا، و تۆمەتەکەی ئەوەبوو کە سووکایەتی بە سوارچاك دوروان کردبوو.

فولتێر کە لە زیندان دەرچوو بۆ ئینگلیستان هەڵهات، سێ ساڵان (١٧٢٦- ١٧٢٩) لەوێندەر مایەوەو ئاشنایەتی و ناسیاوی لەگەڵ ناودارانی وەکو ڤالپول، کنگرو، سویفت، پوپ، بولینگ بروك، تومسن، و چیسترفیلدا پەیدا کرد، بە قووڵی کەوتە ژێرکاریگەری فەلسەفەی نیوتون ولاك و شانۆنامەکانی شەکسپیرەوە. لە ئینگلیستاندا بەیتی (هانریاد)ی کە داستانێکە دەربارەی هنری چوارەم-ی پاشای فەرەنسا بڵاوبووەوە (١٧٢٨)، و سەروەت و سامانێکی بەرچاوی بەنسیب کرد.

ڤۆلتێر پاش گەڕانەوەی بۆ پاریس (نامە فەلسەفیەکان- ١٧٣٤)ی بڵاوکردەوە، کە لەو نامانەدا دام و دەزگا سیاسی، کۆمەڵایەتی، و مەزهەبییەکانی فەرەنسای بە بەراورد لەگەڵ دەزگا ئینگلیزییەکاندا بەرهێرشێکی توند دابوو. ئەم نامانە بە دەستی میرغەزەب و پیاوکوژان هاتنە سوتاندن، و ڤۆلتێر جارێکی دی رێگەی هەڵاتنی گرتەبەر.

ئەمجارەیان رووی کردە سیرە"١٥"، و لە کۆشکی مەدام دوشاتلە"١٦"دا گیرسایەوە. ڤۆلتێر تاوەکو مردنی ئەم خاتوونە چاکەکارە (لە ساڵی ١٧٤٩)دا مابووەوە لە ماڵەکەی ئەودا مایەوە. ڤۆلتێر لەساڵی (١٧٤٦)دا بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا هەڵبژێردرا.

ڤۆلتێر لە ساڵی ١٧٥٠دا لەسەر بانگهێشتی فەردریکی"١٧" گەورە-ی پاشای پروسن بۆ پوتسدام"١٨" رۆیی. پەیوەندی ڤۆلتێر لەگەڵ پاشادا لەسەرەتاوە زۆر قووڵ بوو، بەڵام ناکۆکی خوو خدەو تەبیعەتیان زۆر زوو ئاشکرا بوو، ئەمە جگە لەوەی کە ڤۆلتێر خۆی لە کارێکی دارایی گومان لێکراوەوە گلاندو لەگەڵ یەکێك لە کەسە نزیکەکانی شاشدا کردی بە قەرقەشەو رکابەری. لە ئەنجامداو لە ساڵی ١٧٥٣دا دەرباری پروس-ی بە جێهێشت و بەرەو سویسرا چوو، و ماوەی پێنج ساڵی لە جنیف بردە سەر. لە ساڵی ١٧٥٨دا موڵکێکی لە فرنیە لە بورگاندی، لەسەر سنووری فەرەنساو سویسرادا کڕی، ڤولتێر بیست ساڵی کۆتایی تەمەنی لە فرنیە قەتاند، بەڵام بۆ ساتێکیش دەستبەرداری خەباتی سیاسی، فەلسەفی و کۆمەڵایەتی نەبوو. لە ساڵی ١٧٧٨دا بۆ پاریس گەڕایەوە تا نمایشی شانۆنامەیەکی خۆی بەناوی (ئیرن)ەوە ببینێ، خەڵکی زۆر بە گەرمی و بەڕێزەوە پێشوازیان لێکرد، بەڵام ڤۆلتێر

تەحەمولی ئەو هەموو گوشارو هەڵچوونەی نەبوو، پاش ماوەیەکی کەم، لە حاڵێکا کە لە چەند مانگێ پتری بۆ ساڵوەگەری هەشتاو چوارەمینی لە دایکبوونی نەما بوو کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

ڤۆلتێر نەك هەر لە رووی هەموو جۆری بەرهەمەوە نووسەرێکی کەم وێنەیە، بەڵکو بە یەکێك لە فرەکارترین و پڕ بەرهەمترین نووسەرانی جیهان دەژمێردرێ، لە هەوەڵی هەرزەکارییەوە تا مردنی، تراجیدیا، کۆمیدیا، مێژوو، تەنز، چیرۆك، داستان، پێکەنینۆك، نامە، و گوتار بێوچان وەکو روبارێکی بێ کۆتایی لە قەڵەمەکەیەوە هەڵدەقوڵی، کۆی بەرهەمەکانی (لە دوو چاپی جیاوازدا) دەگاتە نەوەدو حەوت بەرگ، کە دەکرێن بەشەش دەستەوە.

شانۆنامە:

کۆمیدیاکانی ڤۆلتێر دەچنە خانەی نا سەرکەوتووترین بەرهەمەکانییەوەو ئەوەندە شایانی باس نین. بەڵام هەندێ لە هاوعەسرانی ڤۆلتێر، تراجیدیاکانی بە هاوسەنگی شانۆنامەکانی کۆرنی و راسین دەزانن. ڤۆلتێر هەر چەندە لە هەرزەکاریدا زۆر دڵبەندی تراجیدیاکانی شەکسپیر بوو، پاشان لادان لە پرەنسیپە کلاسیکەکانی بە کێماسی کارەکانی شەکسپیر زانی، و ئەوە بوو خودی بۆ چوونی سەدەی هەڤدەیەمی بەسەر مەشق دانا، کە بریتی بوو لە تەرکیزکردن لەسەر سۆزی ئەو کاراکتەرانی کە وەکو نموونە وەسف دەرکران. هەندێ لە تراجیدیا بەناوبانگەکانی ئەمانەن: "ئۆدیپ- ١٧١٨" لە ئەفسانەی کۆنی ئودیپیوس-ەوە هەڵێنجراوە، (برۆتۆ- ١٧٣٠) لە مێژووی رومەوە وەرگیراوە، (زئیر- ١٧٣٢) داستانێکە دەربارەی حەسادەت و تا رادەیەك بە شێوەی ئوتیللو-یە، و(مروپ- ١٧٤٣) لە ئەفسانانی کۆنەوە وەرگیراوە، ئەمڕۆ ژمارەیەکی کەمی شانۆنامەکانی ڤۆلتێر بڕشتی نمایشکردنیان.

هۆزان:

ڤۆلتێر لە فۆرم و قاڵبی جۆراو جۆری شیعریدا خۆی جەرباندووەو: هۆزانێن داستانی، تەنزئامێز، چیرۆکڤانی، غەزەل. بە ناوبانگترین شیعری وی بەیتێکی داستانییە بەناوی (هانریاد- ١٦٢٨)، کە لە ژێر کاریگەری ڤیرجیلدا نووسراوە، و قۆناغی پاشایەتی هنری چوارەم کە (لە ساڵانی ١٥٨٩- ١٦١٠دا حوکمڕانی کردووە) دەگێڕێتەوە. ئەم بەیتە زۆر هەواڵی زندوو دەربارەی جەنگە مەزەبییەکان نیشان دەدات، بەڵام لە شکۆداری، ئیلهام و خەیاڵ بەتاڵەو تەواو دەستکردە. ئەم داستانەش وەکو بەرهەمەکانی دیکەی ڤۆلتێر زۆر بە

توندی هێرش دەکاتە سەر توندڕەوی‌و پڕوپوچ، وێنەی ئەم هێرشە لە (هۆزانی کارەساتی لیسبوندا- ١٧٥٦) کە لە بوومەلەرزەی ئەو شارەوە هەڵێنجراوە، دەردەکەوێ. ناسکی، و حەنەکچیاتی، و زیرەکی لە شیعرە سەرگەرمکەرەکانی ڤۆلتێردا شەپۆل دەدەن.

مێژوو:

ڤۆلتێر لە ریزی پێشەوەی ئەو کەسانەیە کە مێژوویان بە هۆو ئەوزارێك زانیوە بۆ رێکخستنی هزرو ئەندێشە گشتییەکان، و هەوڵیدەدا تا ئەو بنەما سەرەکییەیانەی کە دەرخەری مێژووی رابردوون بدۆزێتەوەو هۆکارە پەنهانەکان کەشف بکات‌و شان و شەوکەتێکی شایستەیان پێ ببەخشێت وەکو چۆن ئەمە بە دیاردەو رووداوە دیاریکراوو واقیعییەکاندا دەدرێ، ڤۆلتێر لەم سێ بوارە سەرەکییەکی خوارەوەدا کاری مێژوونووسیی دەکات:

١- ژیاننامە:

(مێژووی شارلی دوازدەیەم- ١٧٣١) بە باشترین کاری ڤۆلتێر، لەم مەیدانەدا، دەژمێردرێ، نووسەر لەم بەرهەمەدا زیاتر بایەخی بە ژیانی قارەمانی کتێبەکەداوە تابە تەگبیری سوپایی‌و فێڵ‌و فەندە جەنگییەکانی.

٢- واریقاتنووسی:

گرنگترین بەرهەمی ڤۆلتێر لەواری بویەرو واریقاتنووسیدا (سەردەمی لویسی چواردەم- ١٧٥١)ـە. لەم بەرهەمەدا زانیارییەکی پڕ بەها دەربارەی زانست‌و پیشەو هەروەها دەربارەی شاو دەربارییانی شا نیشاندەدرێ.
لەوەیە (سەردەمی لویسی چواردەیەم) لە هەر مێژوویەکی دیکە کاریگەرتربوو بێ لە ناساندنی سەدەی هەڤدەیەمی فەرەنسا بە هزری جیهانیان.

٣- فەلسەفە:

(نامەی داب‌و نەریت‌و گیانی میللەتان- ١٧٥٦) نموونەی کاری ڤۆلتێرە لەم بوارەدا، ئەم نامەیە نەك هەر باسی حەزوو ئارەزوو و مەیل‌و هەستەکانی تیرەی بەشەر لە قۆناغە جۆراوجۆرەکانی مێژووی خۆیداو لایەنە عیبرەت‌و پەند ئامێزەکانی دەکات، بەڵکو هەر جۆرە جەورو ستەم‌و رێیاکارییەك بەر پەلاماری توند دەدا. ئەم نامەیە کاریگەرییەکی زۆری هەبووە لەسەر هەڵدان‌و بەرپابوونی شۆڕشی فەرەنسادا.

رەخنەی ئەدەبی:

بۆچوون و باوەڕێن ڤۆڵتیر دەربارەی ئەدەبیات لە بندێری هۆزان، مێژوو، نامەو بەرهەمەکانی دیکەیدا بڵاو پەراگەندەیە، "ڤۆڵتیر وەکو رەخنەگری ئەدەبی کەسێکی نیمچە کلاسیکی لەرادەبەدەر محافەزەکارە... راسین و بوالو-ش خواوەندانی ئەون". بەرهەمی هەرە گرنگی ڤۆڵتیر لەم وارەدا بریتییە لە "شەرح و شرۆڤەیەك لەمەڕ کورنی - ١٧٦٤" کە لەوێدا دەکەوێتە ستایش و ئافەرینی ئەم شانۆنامەنووسە ، بەڵام لەبەر ((تەسلیم بوونی بە سەلیقەو زاراوەی زمانی سواو کە زۆربەیان لە کاتی نووسینی شانۆنامەکاندا پەسند نەبوون)) گلەیی لێ دەکات.

چیرۆك:

حیکایەتە پەخشانییە کورتەکانی ڤۆڵتیر (چیرۆکی درێژی نەدەنووسی) لە هەر هەموو بەرهەمەکانی دیکەی فرە خوێنەر بوونە. هەر چیرۆکێکی بگری مەبەست و ئامانجێکی ئەخلاقی، کۆمەڵایەتی، رامیاری، یا زمانەوانی و کەلامی پەیگیری دەکات، قارەمانانی چیرۆکەکانی ڤۆڵتیر رێك وەکو ئەو نەقڵبێژانەن کە تەنزو نێشخەنەکانی نووسەر دەبەنە ناو خەڵکەوەو بۆ خەڵکی دەگێڕنەوە. بونیادی نەخشەو پلۆتی چیرۆکەکانی بە زۆری سست و بویەرو رووداوەکان نالوجیکین.. وێڕای ئەمەش، چیرۆکەکانی ڤۆڵتیر دڵگیرو خۆش خوێندنەوەن، و تەژی درکەو ریشخەن و حەنەکن. ((زادیگ و کاندید)) بەناوبانگترین چیرۆکی ڤۆڵتیرن و لە راستیدا بە شاکاری ئەو دەژمێردرێن.

((زادیگ یا چارەنووس- ١٧٤٧)):

ئەم چیرۆکە ئەوە دەگێڕێتەوە چۆن کابرایەکی بابلی دروستکارو خواناس لە لوتکەی بەختەوەری و شادمانییەوە دەکەوێتە هەڵدێری نەگبەتی و بەدبەختییەوە، و جارێکی دیکە دلبەری شادمانی لە با وەش دەگرێتەوە. ئەنجامی ئەخلاقی ئەم چیرۆکە، وەکو چیرۆکی (ئەیوب)ی کتێبی مقەدەس، واتە حیکمەتی توانای موتڵەق لە بەشەر شاراوەیە.

((کاندید یان گەشبینی- ١٧٥٩)):

ئەمە جەماوەریترین بەرهەمی ڤۆڵتیرە، هێرشە بۆ سەر شادمانی "خودا پەرستان- دئیستەکان" بە تایبەتی فەیلەسوفی ئەڵمانی: گوتفرید ویلهام فون لایب نیتز. لەم چیرۆکە فەلسەفیەدا کە لە بوومەلەرزەکەی ساڵی ١٧٥٥ی لیسبونەوە وەرگیراوە، کاندید-ی قارەمانی

چیرۆکەکەو پانگلوس-ی پەروەردەکاری ئاقڵی ئەو، دەکەونە دنیای رەنج و مسیبەتەوە، ئیدی پانگلوس بە گەشبینییەکی ساکارانەوە، کاندید فێری باوەڕە باوەکەی لایب نیتز دەکات کە ((سیستەمی ئەم جیهانە باشترین سیستەمی مومکین-ەو لەمە باشتر نابێ)). کاندید ئاقیبەت لە غەفڵەت بێدار دەبێتەوەو پەی بەوە دەبات کە ئەم دنیایە باشترین جیهانی مومکین نییە، و ئەوەش هەیە بە زەرووڕەت بە باشترین شێوە نییە، دەگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە بنیادەمان دەبێ بەوپەری ئازایەتییەوە دژواریو سەختییەکانی ژیان تەحەمول بکەن، و سەبارەت بە باوەڕو رەفتاری خەڵکی بەسەبر بن، و سوود لەو رەوش و بارودۆخە وەربگرن کە هەیە، ڤۆڵتیر لێرەدا باشترین تەنزی خۆی نیشان دەدات و لەم پێناوەشدا سوود لە ئایین، رژێم و حوکمڕانی، تایبەتمەندی نەتەوەیی، لاوازی بەشەرین، پایەخوازی، ئەڤین، وەفاداری و شتەکانی دی وەردەگرێت.

نامەکان:

وادیارە ڤۆڵتیر پشوو درێژترین نامەنووسی جیهان بووبە، پتر لە دە هەزار نامەی کۆکراونەتەوەو بێگومان زۆر نامەی دیکەش دەدۆزرێتەوە، ئەوانەی نامەکانیان ئاراستە کراوە، کە ژمارەیان دەگاتە حەوت سەد کەس، ئەو کەسانە لە خەڵکانی زۆر هەژاریانەوە تێدایە تاوەکو کەسایەتیانی گەورەی خەڵکانێکیش لەنزمترین چینی کۆمەڵگەوە تا کەسایەتیانی گەورەی ئەوروپا، وەکو: فردریک-ی گەورە، کاترین-ی گەورە (روسیا)، دیدرۆ، رۆسۆ، دالامبر، هۆراس، ڤالپول، و گولدونی، دەگرێتەوە ڤۆڵتیر جگە لە چەند بارێك، ئیدی هیچ کاتێ نیازی بڵاوکردنەوەی نامەکانی نەبووە، بۆیە نامەکانی هەموو راشکاوو راستەوخۆو خۆرسکن.
نامەکان بەسەریەکەوە خود ژینامەیەکی پڕ بەهای ڤۆڵتیر نیشاندەدەن، لە رووی ئاشنابوون بە کۆڕو ئەنجوومەنە ئەرستوکراتییەکان، داب و نەریت، و کۆمەڵگەی سەدەی هەژدەیەم یەجگار سەرنجج راکێشن.

هزرو بیران:

تاکو نهو زۆربەی بیرو بۆچوونەکانی ڤۆڵتیر بە هێماو ئاماژان هاتوونەتە دەربڕین، لێ دەبێ ئەوەش بگوترێ کە نە هزرڤانێکی قوڵ روانەو نە داهێنەر، بەڵام لە وەرگرتنی بیروهزری خەڵکانی دیداو نیشاندانەوەیان بە گوێرەی زەوقی خەڵکی یەجگار بە توانایە. هەڵبەتە سیستەمێکی هزری رەوان و گونجاوی نییە. وەکو گوتوویانە زەینێکی پڕ ئەندێشەی روون، بەڵام پەرێشانی هەیە، لە راستیدا ڤۆڵتیر وێرانکەری سیستەمانە، نەك بونیادنەری سیستەمان. بوێرانە چەمك و پرەنسیپانی نا دروست و نابەجێ دەکوتێ، بەڵام چ شتێکیان لە

جێگـه پیشـان نـادات. ڤۆلتیر لـه هـەموو شـتێکدا موحافـەزەکارو بـه پـارێزە، تـەنیا لـه ئاینـدا لیبڕاڵە باوەڕی بە خوایە کە کە ئافرێنە رو سزادەری خراپەکانـه، بـەڵام لـه هێـرش کردنـه سـەر هـەر مـەزەبێك کـه گومـانی خورافـات تیایـدا، قەدەغـه دەبـوو، غافـڵ نـەدەبوو. (هـەر هـەموو هەستو هۆشی خۆی دژی ئیمتیـازاتی نامـاقوڵو گەوجایەتییـەکانی کڵێسـاو کۆمەڵگـه بـەکار دەبـرد، و لـەم پێنـاوەدا هەمیشـه هـاواری دەکـرد: "بـەدناو پـانو پلـیش بکەنـەوە"). ئـەنجام "رەخنـه کۆمەڵایـەتیو سیاسییەکانی ڤۆلتیر تونـدو تیـژە، و تـۆوی نـەفرەت لـه تونـدڕەویو زوڵـمو سـتەمکاری لـه دڵانـدا دەچـێنێ، بـەڵام ریفۆرمـه دڵخوازەکـانی وی بـه گشـتی لـه چوارچێوەو بازنەی سیاسەتی عەمەلی دەرناچن، و جێبەجێ بوونیان پێویستی بە شۆڕش و کودەتا نییە).

هەڵسەنگاندن:

ڤـۆلتیر وێـڕای ئەمـەی کـه فەلسـەفەیەکی قـووڵو روونـی نییـە، و ئەگەرچـی تامـەزرۆییو تاسـەمەندیی بـۆ ئـەقڵو لوجیـك، حەقیقـەت، و قـەبوڵ کردنـی رای پێچـەوانەی بەرانبـەرو مرۆڤپـەروەری زۆرجـار دەبێتـه مایـەی سەریەشـه بـۆی، بـەڵام لـه حەقیقـەت پەیجوریـدا زۆر چالاکە، و دژمنی سەرسەختی ریاکاری، زوڵمو ستەم، دیکتاتۆریەت، تەرەفداریو کورتبینی، و خورافاتە. وێڕای ئەم راستییەی کە لە هیچ ژانرێکـی ئەدەبیدا ناگاتـه بـەرزترین پایـه، بـەڵام پایەی مەیلەو بەرزی وی لە زۆر ژانرا، دەیخاتە ریزی گەورە ئەدیبانی ئەدەبیاتی فەرەنساوە.

رۆسۆ

١٧١٢ -١٧٧٨

جان جاك رۆسۆ (١٧١٢– ١٧٧٨):

لە جنێف، لە ولاتی سویسرا، لە خێزانێکی پروتسـتان لـه دایـك بـووە، دایکـی بەسـەر ئـەوەوە مرد، و جـان تـا دە سـاڵی لـه سـایەی سەرپەرشـتی بابیـدا، کـه کابرایـەکی سەعاتسـاز بـوو، و تەبعو تەبیعەتێکی رۆمانتیکیو کەسایەتییەکی نا سەقامگیری هەبوو، پەروەردە بوو. بابی لە ساڵی ١٧٢٢دا لـه دوای کێشـەیەك لەگـەڵ هاوولاتییـەکی دیکـەدا، تووشـی کێشـەو سەریەشـه بوو، و بۆ جنێف هـەڵات، جـان لـه بواسیە "لـەلای لامبرسـیەی کەشـیش دەسـتی بـه خوێنـدن کـرد. جـان دوا دوو سـاڵان مەکتـەبی تـەرك کـردو هـەوەڵجار لـەلای بەرپرسـی نووسـینگەیەکی فـەرمیو پاشـان لـەواری لیتوگرافیـدا کەوتـه کـارکردنو فێربـوونی کـار. لـه سـاڵی ١٧٢٨دا هەڵاتو ماوەیەك لە ساڤووا ئاوارە بوو، چووەسەر مەزەبی کاتولیکی رومـی (کـه پاشـان وازی لێهێنا) ئەوجا لە ماڵی خاتوونێکی ئەرستۆکراتی بوو بە پێشخزمەت.

لـه سـالّی ١٧٣١دا بـۆ شـامبری"١٩" چـوو، بـۆ مـاوەی دە سـالآن لەسـاو پـەنای خـات دووارانی"٢٠"دا بوو. چەند سالّێکیشی بە وتنەوەی دەرسی مۆسیقا (لەلیون)و مامۆستایەتی مـالآنو کـاتبی (لـە پـاریسو ڤینیسـدا) بەسـەر بـرد، لـە سـالّی ١٧٤٥دا پەیوەنـدی دەگـەلّ ترزلوڤاسوردا، کە کیژێکی کارەکەری تەقریبەن نەخوێنەوار بوو، بەست، و پێنج منـالّی لێـی بوو، وهەموویانیشی بەدایەنگەی منالآنی دۆزراوەی سەر رێیان سپارد.
رۆسۆ، لـە سالآنی ١٧٤١- ١٧٥٧دا پەیوەندییەکی قولّی لەگەلّ دیـدرۆدا پەیـدا کـردو چەند وتـارێکی بـۆ ئینسـکلۆپیدیاکەی نووسـی، بـە گوتـاری "دەربـارەی زانسـتو هونـەران" (کـە پاشان دێینە سـەر باسـی) نـاوی کەوتـە سـەر زاران. رۆسـۆ نیـوەی دووەمـی تەمـەنی خـۆی بـە نووسین بـردە سـەر. لـەم ماوەیـەدا کـە لەگـەلّ یـەکێک لـە پشـتیوانەکانیدا تێـك دەچـوو، رووی دەکـردە یـەکێکی دی، و لـە شـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی دیکـە هەلّـدەهات تـا لـە ئـازارو زەجـری واقیعی یان خەیالّی بە دوور بێ. لـە سـالّی ١٧٤٧دا بـوو بـە ئەنـدامی ئەنجوومـەنو یـا نەکـەی خـاتوو دپینـە"٢١"، و کولبـەیـەکی ئـارامی لـە مونمرنسـی خرایـە خزمـەت. لـە زسـتانی سـالّی ١٧٥٧دا پاش ئەوەی لەگەلّ رەخنەگرێکدا بەشـەڕ هـات، ناچـار کولبەکـەی بەجێهێشـتو هـەر لەو نزیکانە ئـاکنجی بـوو، و گرنگترین بەرهەمـەکانی خـۆی لـەم شـوێنەداو لـە مـاوەی سـالآنی ١٧٥٨- ١٧٦٢دا نووسـی، پاشـان ماوەیـەکی کـورتی لـە سویسـرادا بەسـەر بـرد. لـە سـالّی ١٧٦٦دا، لەسـەر دەعـوتو بانگهێشـتی دیڤیـد هیـوم چـوو بـۆ ئینگلیسـتان و سـالّ و نیوێـك لەوێندەر مایەوە. پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا، ماوەیەکی لە شارانی جیاوازدا کە یەکێك لـەو شارانە پاریس بوو، قەتاند. ئەنجام لە ئێرمنو نوڤیلدا کۆچی دوایی کرد.
رۆسۆ دە یان پانزە سـالّی کۆتـایی تەمـەنی گیرۆدەی تـرسو لـە تاقیـبو ئـازاری خـەلّکی بـوو ئاوێنەی زەینی بە جۆرێ تەلّخو تاریك بوو بوو کە وایدەزانی هەمووان پیلانیان بەو گێڕاوە

هزرو بیران:

رۆسۆ وێڕای ئەوەی کە هزرڤانێکی ئەوەندە داهێنەرو مەنتیقی نـەبوو، لەگـەلّ ئەوەشـدا لەبـەر رۆشنایی دیدو باوەڕو بۆچوونەکانیا شۆڕەتو ناوبانگی جیهانی پەیدا کـردو کـارێکی زۆری کـردە سـەر دیموکراسـی، شۆڕشـی فەرەنسـا، و راپـەڕینی رۆمـانتیکی لـە ئـەوروپاو ئـەمریکا رەگو ریشــەی زۆربــەی بۆچــوونەکانی رۆســۆ دەچــێتەوە ســەر بــورژوازیی کۆمــاریخوازی پروتسـتانی سویسـری. رۆسـۆ پێـی وایـە کـە بەشـەر سروشـتو نیهادێکی پـاکی هەیـە بـەلآم مەدەنیەتو ژینگەی کۆمەلآیەتی لەوتاندوویەتی ، رۆسۆ جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکاتـەوە کـە سـۆزو نـۆڕینی ئـادەمیزاد جێگـەی متمانەیـە تـەنیا تەبیعـەت لـە کاریگـەری وێرانکەرانـەی مەدەنیەت خەلەسیوە بۆیە بابەتێکی لەبارە بۆ ستایشی مرۆڤ.
ئـەم بیروباوەڕانـە، و بـە تایبـەتی بـاوەڕی کۆمەلآیـەتی، سیاسـی، فێرکـاری، و مـەزەبی رۆسـۆ لەبەرهەمەکانیدا دیارە.

بەرهەمەکانی:

((گوتارێك لەمەڕ زانستو هونەرەکان- ١٧٥٠)):

ئەم نامەیە خەڵاتی ئەکادیمیای دیجون-ی وەکو باشترین وەڵامی ئەم پرسیارە کە: "ئایا زانست و هونەران لە چاککردنی ئەخلاقو دابو نەریتاندا کاریگەر بووە یان نا؟" وەرگرت، رۆسۆ وا دیارە لەسەر پێشنیازی دیدرۆ، دژی لایەنە ویرانکەر، و پوچەڵ، و درۆینەکانی مەدەنیەت وەستا، و توندترین جەزرەبەی لێدا، دوا نامە ستایشی ژیانی سادەو ئەخلاقیاتو پاکی رۆمیانی کۆن دەکات.

((گوتارێك دەربارەی پرەنسیپی نا یەکسانی لەنێوان بەشەردا – ١٧٥٥)):

پاشکۆو درێژەی گوتاری دەربارەی زانستو هونەرەکانە. کە پێنج ساڵ زووتر نووسرا بوو. رۆسۆ لەم نامەیەدا مرۆڤی تەبیعی (وەکو سورپێستانی ئەمریکا) بە خودانی کەلتورێکی سەرەتایی بەڵام شادیبەخش وەسف دەکات. ئەوە دووپات دەکاتەوە کە نایەکسانی هەوەڵجار کاتێ هاتە ئاراوە کە تاقمێك لە تیرەی بەشەر کەوتنە سەر ئەوەی سەروەتو سامانو دەسەڵاتێکی پتر لە هاو رەگەزانی خۆ بەدەست بێنن، و ئەم نا یەکسانییە بووە مایەی گەندەڵی، جەورو زوڵم، و کۆیلایەتی.

((جولی، یان هلویزی نوێ- ١٧٦١)):

چیرۆکێکە لە قاڵبی نامەدا، کە تا ئەندازەیەك لە رۆمانی کلاریسا هارلو-ی شاکاری ریچاردسن-ەوەو تا رادەیەك لەسەر بوری ئاشقینی نێوان رۆسۆ و خاتوو دودتو-وە هەڵێنجراوە. وەکو لە ناونیشانی بەرهەمەکەوە دەردەکەوێ، نەخشەو پلۆتی رۆمانەکە تا رادەیەك دەشوبهێتە سەر سەر بوری ئاشقانی بەنێوبانگی سەدەکانی ناڤین، واتە هلویزو ئابلار: جولی حەز لە سن پرو-ی مامۆستای خۆی دەکات. ئەم رازە بە پەنهانی نامێنێتەوە، و جولی بە ناچاری شوو بە پیاوێکی دیکە دەکات. سن پرو-ش نائومێدانە رێگەی سەفەر دەگرێتە بەر... لە ئەنجامدا دەگەڕێتەوە، جولی لێدەبڕێ بچێتەوە بۆ لای ئەو، لێ مەرگ مەودای نادات.

ئەم رۆمانە تا رادەیەکی زۆر بیۆگرافی خودی نووسەرو رۆمانێکی زاتییە، رۆسۆ لێرەدا باوەڕ بوونی خۆی بە باشی خۆرسکی مرۆڤو کەسایەتیو ئازادی تاك دووپات دەکاتەوە، و لە بابەتی خیلافکاری جولیو قەشە پرودا پتر کۆمەڵگە خەتابار دەکات تا خودی ئەوان (جولیو سن پرو).

((ڕێکەوتننامەی کۆمەڵایەتی- ١٧٦٢)):

ڕۆسۆ بیروبۆچوونی "کۆنتراکتی کۆمەڵایەتی" لەم کتێبەدا شەرح کردووەو باوەڕی نەگۆڕی خۆی دەرهەق بە مافی بێ چەندو چوونی تاکو ڕژێمی دیموکراسی بە دوورو درێژی دەربڕیوە. پێی وایە کە ڕژێم یان حکومەت دەبێت بە ڕەزامەندی و بە دڵی ئەو کەسانە بێ کە حوکم دەکرێن، واتە بە دڵی جەماوەری گەل بێ. ڕۆسۆ باوەڕی وایە کە یاسا زادەو هەڵقوڵاوی ئەوەیە کە مەردم بۆ پاراستنی بەرامبەر، ڕێك کەوتوون کە چاوپۆشی لە ئازادی کاری فەردی بکەن، و هەموو تاکەکان لە بەردەم یاسادا یەکسانن. "ڕێکەوتننامەی کۆمەڵایەتی"یەکەی ڕۆسۆ لە ڕاستیدا نامەو پەیامێکی فەلسەفییە، و بە یەکێك لە بەرهەمە هەرە کاریگەرەکانی جیهان دەژمێردرێ.

((ئیمیل- ١٧٦٢)):

چیرۆکێکی فێرکارییەو بیرو بۆچوونەکانی ڕۆسۆی لەمەڕ پەروەردەو فێرکردنو ئاین لە خۆگرتووە. ئەم بەرهەمەش مینا چیرۆکی هلویزی نوێ، تا ڕادەیەك حاڵەتی ئوتوبیوگرافی لە خۆ گرتووە. ئیمیل بەشێوەی ((فەرزەندی تەبیعەت)) تەقریبەن بێ هیچ پابەندیو ناچارییەك پەروەردە دەبێ، حەزی دەچێتە وەرزشی بەدەنی، و لە هەرزەکاریدا حەزی دەچێتە خوێندنەوەی بەرهەمێن ((مێژوونووسانی ڕوحی بەشەر))ی وەکو پلوتارك تا لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەوانەوە هەستەکانی بێدار ببنەوە. ئیمیل کە بالق دەبێو خۆی دەناسێت لەگەڵ سوفیدا، کە لە بنچینەدا بۆ زەماوەند لەگەڵ ئەودا پەروەردە بووە، زەماوەند دەکات.

((ڕۆسۆن باوەڕی وایە کە دەبێ مناڵ خۆبەخۆو دوور لە هەر مداخەلەیەکی کەسانی دیکە نەشونما بکات، مەبەستو ئامانجی فێرکردن بەمە دەزانێ کە تواناو بەهرە شاراوەکانی منداڵ لە نهێنی دانی خودی مناڵەوە بێنێتە دەرێو بە پەروەردەکرندنیان، مناڵ بۆ ژیان ئامادە بکات).چیرۆکی ئیمیل وێڕای نەهاتنە دی پەروەردەو فێرکردنی ئیمیل، و سەرباری نا مەسئولیەتی خودی ڕۆسۆ وەکو باوكو، بە کەڵك نەهاتنی وەکو مامۆستا، بە شێوەیەکی یەجگار سەیر بووە مایەی پەسندی خەڵکیو ڕێگەی بۆ دامەزراندنی زاڕۆکستانانو پرەنسیپەکانی پەروەردەو فێرکردنی سەدەی بیستەم خۆشکرد.

ڕۆسۆ لە بەشی چوارەمی ئەم کتێبەدا، باسی فێربوونو خوێندنی مەزەبی ئیمیل و قەشە ساڤۆیار-ی مەسئولی فێرکردنی ئاینی وی دەکات. ڕۆسۆ، بە خۆی باوەڕی بە یەزدان هەیە، بەڵام ئەم باوەڕە لەسەر بناغەی هەستو غەریزەیە نەك ئەقڵو ئاوەز. ئەو ڕوحی خوا بە ئاشکرا لە سەرانسەری سروشتو تەبیعەتدا دەبینێ. ئەم بەشەی کتێبی ئیمیل کاری کردۆتە سەر نووسەرانی ڕۆمانتیکی سەدەی دواتر، بە تایبەتی شاتوبریانو وردزورس.

((دان پێدانان)):

له ساڵانی ١٧٦٥- ١٧٧٠دا نووسراوەو له ساڵانی ١٧٨١- ١٧٨٨دا بڵاوبووەتەوە.
ژياننامەی راستەوخۆو بەڵام نە زۆر وردی رۆسۆيە بە پێنووسی خۆی، رۆسۆ لەم كتێبەدا دەكەوێتە باس و وردكردنەوەو شيكردنەوەی نەشونماو پەرەسەندنی روحی خۆی تا تەمەنی پەنجاو سێ ساڵی، و خزين و گوناح و تاوانەكانی خۆی بەوپەڕی راستگۆيی دەگێڕێتەوە.
"دان پێدانان" داهێنەری شێوازێكی تازەيە كە بريتييە لە دەربڕين و نيشاندانی سۆزو هەست و هەموو خەسڵەتە خودييەكان. ئەم بەرهەمە بە شاكاری رۆسۆ دەژمێردرێ و لە ريزی گەورەترين ئەو ئيعترافنامانەيە كە تا نهو نووسراوە.

هەڵسەنگاندن: نرخاندن

بايەخی كاری رۆسۆ لەوەدا نييە كە نووسەرێكی داهێنەرە، بەڵكو لە مەيدانی رەوجدان و برەو پێدانی هزرو بيراندا دەردەكەوێ.
زەمانە بۆ قەبوڵكردنی پەيامی رۆسۆ لەبار بوو، كە بەوپەڕی لێهاتووی و رەوانييەوە ئەو پەيامەی بە جەماوەری خەڵك سپارد، جۆش و خرۆشی سۆزداری رۆسۆ هێندە بە هێز بوو كە خزين و بيرە نالوجيكييەكانی داپۆشی، بۆچوونانی كۆمەڵايەتی و راميـاری رۆسۆ بووە فاكتەری سەرەكی شۆڕشی فەرەنسا، ئەم بۆچوونانە هاوڕێ لەگەڵ تاكگەرايی، هەستپەروەری، و سروشتدۆستی ئەودا، وەكو دامەزرێنەری بزووتنەوەی رۆمانتيك ناسانديان. ئەمڕۆكە، وێڕای ئەوەی كە ماوەی دوو سەدە بەسەر بڵاوبوونەوەی يەكەمين نامەی رۆسۆدا رەت دەبێ، هێشتاش هزرو بيرەكانی كاريگەری قووڵيان بەسەر هزرينی خەڵكييەوە هەيە.

ژێدەران:

١- خواپەرستی- Deism:
ئەم زاراوەيە وەكو ناوێكی تايبەتی بە دەستەيەك لە نووسەران و هزرڤانانی سەدەكانی هەڤدەو هەژدەی فەرەنساو ئينگليز دەگوترا كە دەيانويست ئاينێكی تەبيعی لە هەنبەر

هەموو ئاینە فەرمییەکان بێننە ئاراوە کە لەسەر بناغەی ئەقڵو ئازادی لێکۆڵینەوەو دوور لە میتافیزیقا بێ.

٢- جەنگی جێنشینی ئەسپانیا (١٧٠١- ١٧١٤):

دوا جەنگی گشتی ئەوروپاییە- لە نێوان بەریتانیاو نەمساو هۆڵەنداو پورتوغال لەلایەك، و فەرەنساو ئەسپانیاو باڤاریا لە لایەکی دی -کە پاش مردنی کارلوسی دووەم-ی دوا پاشای ئەسپانیا لە خانەدانی هاپسبورگ، لەسەر جێنشینی ئیمپراتۆری ئەسپانیا قەوما.

٣- جەنگی جێنشینی نەمسا (١٧٤٠- ١٧٤٨):

ناوی جەنگی نێوان نەمساو پشتیوانەکانی، واتە ئینگلیستانو هۆڵەندا لەلایەك، و پروسو فەرەنساو ئەسپانیا لەلایەکی دییە. ئەم جەنگە پاش مردنی شارلی شەشەم لەسەر جێنشینی ماری ترز-ی کیژی هەڵگیرسا.

٤- جەنگی حەوت ساڵە (١٧٥٦- ١٧٦٤):

جەنگی نێوان فەرەنساو نەمساو روسیاو ساکسو سویدو ئەسپانیا لەلایەكو، پروسو بریتانیاو هانوڤر لەلایەکی دییە.

هۆی سەرەکی ئەم شەڕە هەڤڕکییەکی کۆلۆنیستی فەرەنساو ئینگلیز بوو لە ئەمریکاو هتد، و هۆیەکی دیکەشی کۆششی ماری ترزی مەلیکەی نەمسا بۆ داگیرکردنی ئەڵمانیا.

٥- باستیل: زیندانێکی دەوڵەتی بوو لە پاریس، ئەم زیندانە لە دەوروبەری ساڵی ١٣٦٩دا وەکو قەڵایەك دروستکرا، و لە ساڵی ١٧٨٩دا وێرانکراو روخێنرا.

٦- دیدرۆ (١٧١٣- ١٧٥٤):

نووسەری ئینسکلوپیدیای فەرەنساو رەخنەگربوو.

٧- دانەرانی ئینسکلوپیدیا:

دانەرانی یەکەمین ئینسکلوپیدیای جیهان بوون بە زمانی فەرەنسی...

٨- هوگەنو: پروتستانی فەرەنسەوی.

٩- بولینگ بروك (١٦٧٨- ١٧٥١):

سیاسەتوانێکی ئینگلیز بوو.

١٠- داڤیدهیوم (١٧١١- ١٧٧٦):

فەیلەسوفو مێژوونووسێکی سکوتلاندی بوو.

١١- میتاسازیو (١٦٩٨- ١٧٨٢):

شاعیرو شانۆنامەنووسێکی ئیتاڵیایی بوو.

١٢- مەدام دو پومپادور (١٧٢١- ١٧٦٤):

ماشوقەو قەپاتمەی لویسی پانزەیەم بوو.

١٣- مەدام دو باری (١٧٤٣- ١٧٩٣):

قەپاتمەو ماشوقەی لویسی پازدەیەم بوو، و ناوی راستەقینەی جان بکو بوو.

١٤- دالامبر (١٧١٧؟- ١٧٨٣):

بیرکاریزانێکی فەرەنسی بوو.

١٥- سیرە- Cirey: شارێکە لە باکووری رۆژئاوای فەرەنسا.

١٦- مەدام دوشاتلە (١٧٠٦- ١٧٤٩):

نووسەرێکی فەرەنسی بوو.

١٧- فەردریکی گەورە (١٧١٢- ١٧٨٦):

١٨- پۆتسدام: شارێکە لە رۆژهەڵاتی ئەڵمانو باشووری رۆژئاوای بەرلین.

١٩- شامبری: شارێکە لە رۆژهەڵاتی فەرەنسا لە ساوڤا.

٢٠- مەدام دو واران (١٧٠٠- ١٧٦٢):

ئافرەتێکی روو خۆشو چاکەکار بوو کە پشتیوانو پەنای رۆسۆ بوو.

٢١- خاتوو دپینە (١٧٢٦- ١٧٨٣):

نووسەرێکی فەرەنسی و پشتو پەنای رۆسۆ بوو.

<u>سەرچاوە:</u>

تاریخ ادبیات جهان (جلد اول)

باکنر ب- تراویك/ ت: عربعلی رضائي

ویراستار: سعید حمیدیان

چاپ اول ١٣٧٣

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەردەمی رۆمانتیکدا

((١٨٠٠- ١٨٤٢))

سەرەتایەکی مێژوویی:

زۆر رووداوی خرۆشئەنگێز لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا قەوما کە کارێکی فرەی بەسەر ئەدەبیاتو هزری میللی و ناسیونالیستییەوە هەبوو، ناپلیۆن بوناپارت لە سالّی ١٧٩٩دا پۆستی کونسولّی وەرگرتو لە سالّی ١٨٠٤دا بوو بە ئیمپراتۆر، بەلاّم دوای ماوەیەکی کەم ئەوە روون بووەوە کە نەك هەر کەیفی بەو شۆڕشە نایەت کە رۆژگارێك ئامانج و مەبەستی رزگاری بوو لە زولّمو ستەمکاری، بەلّکو لە بیری جیهانگیری سەرکەوتنە لە جەنگو شەڕێن ناڕەواشدا، ئەستێرەی بەختی ناپلیۆن تاکو هێرشە ناکامەکەشی بۆ سەر روسیا (١٨١٢) هەر دیار بوو. ئەنجام ناپلیۆن لە شەڕی لایپزیگ"١"دا (١٨١٣) جارێکی دی خراپ شکاو بۆ دوڕگەی ئەلب"٢" (١٨١٤) دوور خرایەوە، بەلاّم لە مارسی ١٨١٥دا هەلاّت. ئەنجام شکستی شەڕی واترلو"٣" (١٨١٥) چۆکی پێ داداو جارێکی دیکە نەفی کرا، بەلاّم ئەمجارەیان بۆ دوڕگەی سانت هیلانە"٤" کە لە سالّی ١٨٢١دا هەر لەوێندەر مرد.

پاش ناپلیۆن، جارێکی دیکە مالّباتی بوربون"٥" هاتنەوە سەرکارو دەسەلاّتی پاشایەتی لویسی هەژدەیەم دەستی پێکرد، لە سالّی ١٨١٥وە تا سالّی ١٨٢٤ بەردەوام بوو. شارلی دەیەم لە دوای لویسی هەژدەیەم هاتە سەر حوکم، پاشایەکی ملهوڕو دیکتاتۆر بوو، حوکمڕانیی دیکتاتۆریانەی ئەو شۆڕشی تەمموزی سالّی ١٨٣٠ی هێنایە پێشێ. لە فەرەنسادا رژێمی پەرلەمانیی پاشایەتی راگەیەنرا، و لویس فیلیپ هاتە سەر حوکم. شۆڕشی ١٨٤٨ بنەو بارگەی ئەم دەسەلاّتەی پێچایەوەو دووەمین حکومەتی کۆماری لە فەرەنسادا بەرپابوو. لویس ناپلیۆن–ی برازای ناپلیۆن–ی یەکەم بەسەر کۆمار هەلّبژێردراو لە سالّی ١٨٤٨ەوە تا سالّی ١٨٥١ لەم پۆستەدا بوو. لەم کاتەدا لویس بە کودەتایەك هەموو دەسەلاّتەکانی گرتە دەستی خۆی، و جارێکی دی لە فەرەنسادا حوکمی ئیمپراتۆری راگەیاندو لە دیسامبەری سالّی ١٨٥١دا بەناوی ناپلیۆنی سێیەمەوە تاجی پاشایی لەسەرنا.

پەشێوی باری سیاسی کاریگەرییەکی زۆری بەسەر بیرو هزرینی خەڵکی ئەو زەمانەوە هەبوو. ناکامی شۆڕشی فەرەنسا لە دامەزراندن و پاراستنی حکومەتی کۆماری، و شکستی ناپلیۆنی یەکەم، جۆرە بێدارییەکی هزری لە نێو زۆربەی گروپەکاندا دروست کرد. لە سەردەمی حکومەتی بۆناپارتدا، ئازادیخوازان و لایەنگرانی رژێمی کۆماری لە هەموو روویەکەوە لە ژێر گوشارو تەنگانەدا بوون، و لە پاش کەتنی ناپلیۆن-ش کۆنەپەرستان و هەوادارانی دەسەڵاتی پاشایەتی دەسەڵاتیان گرتەوە دەست. بە هەر حاڵ ئەوەی کە سەرنگونی شارلی دەیەم و لویس فیلیپ نیشانیدا، ئەوەیە کە رەوتی گشتی ماوەی ئەم نیوە سەدەیە بە ئاراستەی ئازادیخوازی دابوو.

لە مەزەبیشدا، ئازادیخوازان و رۆشنبیران بەرانبەر بە موحافەزەکاران وەستانەوە. محافەزەکاران دژی "خودا پەرستی" (دیانەتی تەبیعی- deism) و ئەقلانیەت و ئاوەزگەرایی سەدی هەژدەیەم هەستان و روویان کردە پرەنسیپەکانی مەزەبی کاتولیك و عیرفان. لە واری زانستە سروشتییەکانیشدا هەنگاوی گەورەنران، و دارو دەستەیەکی زۆری دڵبەندی خۆی کرد، ئەمانە جەزم هزرینی ئاینی و سۆزگەراییان وەلاوە ناو، و لەبەر رۆشنایی ئەم گریمانەیەی کە کاروکاردانەوەو رەورەوەی پەرەسەندنی ژیان بە شێوەیەکی میکانیکی روویداوەو پەیوەستە بە هەلومەرجییە فیزیکی و کیمیاییەکانەوە، روویان کردە مادەگەرایی، میکانیزم و تەنانەت کوفرو خوانەناسی. باوەڕ بوون ((بە چاکی سروشتی مرۆڤ)) پاش شۆڕش و لە سەردەمی بوناپارت-شدا بە هەمان دەقی خۆیەوە مایەوە، بەڵام لەگەڵ نەمانی تاکگەراییدا، ئەم باوەڕە بە رێبازی مرۆڤدۆستی، گۆڕانی بەسەردا هات.

یەکێك لە گەورە هزرڤانانی ئەم قۆناغە ئۆگوست کۆنتە (١٧٩٨- ١٨٥٨) کە فەیلەسوف و کۆمەڵناسێکی بەناوبانگی فەرەنسییە. کۆنت لە رێگەی ریفۆرمی کۆمەڵگەو رێبەری کردنی مرۆڤ بەرەو کەماڵ، رێبازی مرۆڤدۆستی ئاوێتەی شێوە زانستییەکان کردو زانستیی تازەی کۆمەڵناسی هێنایە ئاراوە. کونت لەو پێودانگ و باوەڕەوە کە تەنیا زانستی بینراو جەربێنراو واقیعییە. لێبڕا پەرە بە زانست و ئاینێك بدات کە زادەو بەرەنجامی دیتن و سەرنجەکانی خۆی بن دەربارەی هەڵس و کەوت و رەفتاری مرۆڤانی. هەر هەموو ئەو شتانەی، کە بە موتڵەق و یەقین تەسەور دەکران، توڕدا، و رایگەیاند کە تاقە رێگەی چاکبوون و چاککردنی هەلومەرجی ژیان لەسەر رووی زەوی، هەوڵ و کۆششی بەردەوامە بۆ بەکارهێنانی میتۆدی زانستی لەواری تاوتوێ و خوێندنەوەی مەسەلە مرۆڤانییەکاندا.

هزرڤانی دیکەش لە پێناوی پێشکەوتنی کۆمەڵگەدا تێزو نەخشەی جۆراوجۆری رامیاری، ئابووری، و کۆمەلایەتیان خستەڕوو. شارل فوریە (١٧٧٢- ١٨٣٧)، لەلایەنگرانی گەرم و گوڕی تیۆری و بۆچوونەکانی رۆسۆ بوو، پێشنیازی کرد کۆمەڵگە بەسەر وردە کۆمەڵگایانی کشتوکاڵی و فەلاحیدا دابەشبکرێ، و هیچ هەلومەرجێك لەبەردەم مەیل و ئارەزووی سروشتی و ویستی تاکەکانی ئەم کۆمەڵگایانە دانەنرێ. هەندێ لە پێشنیازو بیرۆکەکانی فوریە لە کۆمەڵگەیەکی تەجریبیدا بە نێوی (مەزرای بروك"٦") لە ئەمریکا جێبەجێ کراووە،

یەکێك لە تێوریسینەکانی دی (پییر جوزیف پرودون ۱۸۰۹- ۱۸٦٥)ـە، کە ئەویش لە پەیڕەوانی ڕۆسۆیە. پرودون بە یەکێك لە لایەنگرانی هەڵوەشاندنەوەی موڵکداری تایبەتی- و پاشان هەڵوەشاندنەوەی خودی دەوڵەت- دەژمێردرا. سێیەمین ریفورمخوازی کۆمەڵایەتی (لویس بلان- ۱۸۱۱- ۱۸۸۲)ـە، کە لە رابەرانی شۆڕشی ۱۸٤۸ی فەرەنسایە، بۆ باشتر کردنی هەلومەرجی کار پێشنیازی دامەزراندنی کارگەێن میللی کرد.
جا لەم جۆرە ژینگە کۆمەڵایەتی، فەلسەفیو سیاسییەدا بوو کە ئەدیبانی فەرەنسی لە ماوەی نێوان ساڵانی ۱۸۰۰- ۱۸٤۲دا کەوتنە نووسینو داهێنانی بەرهەمەکانیان.

نۆڕینێکی گشتی:

شۆڕشی فەرەنسا و جەنگەکانی ناپلیۆن، بزووتنەوەی ڕۆمانتیکی کە لە ڕۆسۆو سن پی یرەوە دەستی پێکردبوو، دووچاری وەستان کرد. ناپلیۆن ئازادی چاپەمەنی و پلاڤۆکانی سنووورداکردو بە تواناترین کەسانی راکێشایە ناو دامو دەزگا سیاسیو سوپاییەکانی خۆیەوە، ئەوە بوو ئەدەبیات لە نێوان ساڵانی ۱۸۰۰- ۱۸۱٥دا گەشەیەکی ئەوتۆی بەخوە نەبینی.. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ژمارەیەك گوتارو بلاوکراوەی سیاسی هەبوون کە زۆر ئەستەمە بتوانرێ بە ئەدەبیات دابنرێن.
لەگەڵ رووخانی ناپلیۆندا، ڕۆمانتیزم گەشەی کرد، و لە ماوەی نێوان ساڵانی ۱۸۲۸- ۱۸٤۲دا گەییە چڵەپۆپەی خۆی.
چەمکی ڕۆمانتیزم هێندە ئاڵۆزو لە هەمان کاتدا ئاشناو باوە کە لەم باسۆکەیەدا جێی نابێتەوە. تەنیا ئەوەندە دەکرێت ئاماژەیەك بە خەسڵەتە هەرە گرینگەکانی بکرێت: یاخی بوون لە هەر هەموو دابو قاڵبە ئەدەبییە باوەکان، باوەڕ بوون بەمرۆڤایەتی، رەسەنایەتی مرۆڤ، و ئازادی شەخسیو تاك، تەبیعەت دۆستی، گەڕانەوە بۆ رابردووی دوورو هەر شتێکی نائاسایيومیتاسروشتی، ئازادی موتڵەقی هەستو خەیاڵان، خەمینی و رەشبینی، باوەڕ بوون بەوەی کە جیهان نیشتمانی هەموو کەسێکە، خود دۆستیو خۆهەڵکێشان، نەوعپەروەری، و هەڵاتن لە واقیع.
ژانرە سەرەکیو باوەکانی سەردەمی ڕۆمانتیك بریتی بوون لە: شیعری لیریکی، شانۆنامە، ڕۆمان، کورتە چیرۆك، مێژوو، و رەخنەی ئەدەبی.

ڕۆمان

جان جاك ڕۆسۆ پەیامبەری گەورەی بزووتنەوەی ڕۆمانتیکی فەرەنسایە. سێ سیمای بەرجەستەی دی کە دوا بە دوای ڕۆسۆ هاتنو بناغەی سەردەمی ڕۆمانتیکیان لە ئەدەبیاتدا دارشت بریتی بوون لە شاتو بریان-ی باوکی ڕۆمانتیزم و سن پیرو مەدام دوستال. بە

گوتەیەکی دی رۆمانەکانی شاتۆبریانو مەدام دوستال بە یەکەمین بەرهەمێن راستەقینەی رۆمانتیکی ئەدەبیاتی فەرەنسی دەژمێردرێن. دەتوانرێ هەموو رۆمانەکانی نیوەی یەکەمی ئەو سەدەیە بەسەر رۆمانانی زەینی، مێژوویی، رۆمانانی سەرکێشیو سوارچاکی، رۆمانانی رەفتار، و رۆمانانی واقیعیدا دابەش بکرێ، رۆسۆ، ریچاردسن، ستڕن، سکۆت، و گوتە زۆرترین کاریگەرییان بەسەر رۆمانتیزمی فەرەنسییەوە هەبووە.

رۆمانێن هەستیاری:

مەدام دوستال (ناوی راستەقینەی: ئان ماری جەرمەن نکیرە، ١٧٦٦- ١٨١٧):
کیژی نکیر (١٧٣٢- ١٨١٧)ی پسپۆری کاروباری داراییو سەرەك وەزیرانی فەرەنسایە لە پاریس لە دایك بوو. قۆناغی منداڵیەتی زیاتر لە دیوەخانانەکەی دایکیدا بەسەر بردووەو لەوێندەر ئاشنای پیاوانی ناودار، و بیروبۆچوونانی سیاسیو ئەدەبی بوو. ئان ماری زۆری بۆچوونەکانی رۆسۆی بە بابەتی زەوقی خۆی زانیو لە ئەنجامدا بووە بە لایەنگرو موریدێکی نەگۆڕی ئەو. لە ساڵی ١٧٨٦دا شووی بە بارون دوستال هولشتاین کردو ناز ناوی مەدام دوستال-ی لێنرا. مەدام دوستال لە قۆناغی شۆڕشدا لە فەرەنساوە بۆ جنیف رەڤی (١٧٩٢، بەڵام لە ساڵی ١٧٩٧دا بۆ پاریس زڤڕییەوەو بە خۆی تەلارێکی رۆشنبیریی (یانە) دامەزراند کە لە کۆڕە گرنگە سیاسیو هزرییەکان بوو، لە ساڵی ١٨٠٣دا جارێکی دیکە لە ئەنجامی بەربەرەکانی کردنی توندی ناپلیۆندا لە پاریس دوور خرایەوەو ماوەی دە ساڵانی لە ئەڵمانیا، سویسرا، نەمساو ئیتاڵیادا بە گەشتو گەڕان بەسەر برد. دوستال لە ژێرکاریگەری رۆمانتیکانی ئەڵمانیادا کتێبی (دەربارەی ئەڵمان- ١٨١٣)ی نووسی، کە بووە مایەی دوور خستنەوەی لە خاکی فەرەنسا. لە ساڵی ١٨١٥دا جارێکی دی بۆ پاریس گەڕایەوەو دوا دوو ساڵی تەمەنی بە چاك کردنەوەو پاکنووسکردنەوەی هەندێ لەبەرهەمەکانی بردە سەر.

رۆمانەکانی:

مەدام دوستال دوو رۆمانی هەستیاری (احساساتی) تەقریبەن بە شێوە ئوتوبیوگرافی نووسی:

١- *دلفین (١٨٠٢): کە لە فەلسەفەو فۆرمە نامە ئاساکەیدا قەرزارباری رۆسۆیە. قارەمانی چیرۆکەکە لە جوملەی ئەو ژنانەیە کە چ کەسێك لە روحیان تێناگات، و قوربانی دابو نەریتی زەمانەن. لەم رۆمانەدا هێرش دەکاتە سەر ئەو دابو نەریتەو، توندڕەویانەی کە بوونەتە باعیسی پوکاندنەوەو لەناو بردنی ئەڤینی قارەمانی چیرۆکەکە.*

٢- *کۆرین یا ئیتاڵیا (١٨٠٧):*

ڕۆمانێکی دیکەی هەستیاریی دوستالە، ئەمیشیان دەربارەی ژنێکە کە هیچ کەس دەرکی ناکات، قارەمانی ڕۆمانەکە، سەبارەت بە پەیمانی دەزگیرانەکەی دەرهەق بە خۆی (قارەمانی ڕۆمانەکە) چاوپۆشی دەکات و قاییل دەبێ کە لەگەڵ زڕ خوشکەکەیدا زەماوەند بکات. کۆرینی دڵشکاو ئاقیبەت لە سوییاندا دەمرێ.

دوستال لەم ڕۆمانەدا چەند چمکێکی جوانییەکانی ئیتاڵیا وەسف دەکات و هەندێ لە خەسڵەت و تایبەتمەندییە میلییەکانی ئینگلیزان، ئیتاڵییان و فەرەنساویان زیرەکانە دەخاتە بەر باس.

بەرهەمە ڕەخنەییەکانی:

بایەخی دوستال پتر پەیوەستە بە دوو نامەی ڕەخنەیی ئەوەوە. لە نامەی یەکەمدا (ئەدەبیات لە ڕوانگەی پەیوەندی لەگەڵ دەزگا کۆمەڵایەتییەکاندا- ١٨٠٠) شێوازێکی نوێی ڕەخنەنووسی دەخرێتە ڕوو: لە شیکردنەوەو ڕاڤەی بەرهەمێکدا نابێ پەنا وەبەر کۆمەڵێك پێوەرو مەحەکی بابەتی و موتڵەق ببرێ، بەڵکو دەبێ ژینگەی زەینی، کۆمەڵایەتی، ڕامیاری و فەلسەفی نووسەری بەرهەمەکە ڕەچاو بکرێ، بە کورتیەکەی، مەدام دوستال مونتسکیۆ-ی ڕەخنەی ئەدەبییە... ڕایدەگەیەنێ کە سیسەتەمی تازەی کۆمەڵایەتی و سیاسی کە زادەی شۆڕشە دەبێ جۆرە ئەدەبیاتێکی تازە بێنێتە ئاراوە... نامەی دووەم (دەربارەی ئاڵمان ١٨١٣) باسی داب و نەریت، خووخدە، ئەدەبیات، فەلسەفە، بنەما ئەخلاقییەکان، و ئاینی ئەڵمان دەکات.و بایەخێکی تایبەتی بەلسینگ، گوتە، شیلە، هردر، کانتو فیختە دەدات. دوستال گەلێك لە ڕۆمانتیکەکانی ئەڵمانی بە فەرەنسییەکان ناساندو کاریگەرییەکی دیاری بەسەر ڕۆمانتیزمی فەرەنسییەوە هەبوو.

فرانسوا ڕنەدو شاتۆبریان(١٧٦٨- ١٨٤٨):

شاتۆبریان لە سان مالۆ، لە خێزانێکی ئەرستۆکراتی لە دایك بو، لە ساڵی ١٧٩١دا سەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی کردو، پاشان بۆ فەرەنسا گەڕایەوە. ساڵی دواتر پەیوەندی بە لەشکری ئیمیگرە"٧"ەوە کردو پاشان وڵاتی بەجێهێشت و بۆ ئینگلیستان ڕۆیی، ماوەی حەوت ساڵان لەوێندەر مایەوەو لە ڕێگەی مامۆستایەتی و وەرگێڕییەوە ژیان و بژێوی خۆی دابینکرد، شاتوبریان لە ساڵی ١٧٩٨دا بوو بە کاتولیك. لە ساڵانی ١٨٠٦و ١٨٠٧ی لە میسرو ڕۆژهەڵاتی نزیکدا کەوتە گەشت و گەڕان. لە ساڵی ١٨١١ دا بە ئەندامی ئەکادیمیای (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا، پاش گەڕانەوەی بۆربۆنەکان بۆ سەر حوکم، بوو بە پێشەنگ و ڕابەری باڵی شاهنشاخوازان و چەند ساڵێك (١٨١٥- ١٨٣٠) خەریکی چالاکی سیاسی بوو، لە ساڵی ١٨٣٠دا لە سیاسەت دوور کەوتەوەو نووسینەوەی بیرەوەرییەکانی خۆی.

بەرهەمەکانی:

دەڵێن نێوەڕۆکی هەموو بەرهەمەکانی شاتوبریان لە سێ بابەت زیاتر نییە: "سروشت، مەسیحیەت، و خۆی"، لە راستیدا ئەم سێ بابەتە تەقریبەن لە هەر بابەتێکی سەرەکی ویدا هەست پێ دەکرێن.

دەربارەی سروشت:

شاتۆبریان میناگەلێك لە رۆمانتیکەکانی دیکە، لە دیمەنە سروشتییەکاندا بۆ ئاسودەیی دەگەڕا، لایەنە شکۆدارو دوورە دەستەکانی سروشت کاریان تێدەکرد،و خەمەکانی خۆی لەوێدا دەدۆزییەوە. ستایشکاری جوانیی سروشت بوو، وەسفەکانی گەرموگوڕو دڵگیر و ئاوێتە بە هەستێن راز ئامێزن، شاتوبریان مینا رۆسۆ، سورپێستانی بە فەرزەندان و رۆڵەی پاك و بێگەردی سروشت دەزانی، و لە سێ چیرۆکی خۆیدا، کە لە ئەمریکادا روو دەدەن، سورپێستانی وەکو مرۆڤانی ئایدیالی وێنەگرتووە.

(ئاتالا – ١٨٠١):

کورتە رۆمان (یا چیرۆکێکی درێژە)، و لە راستیدا بەشێکە لە کتێبی (بلیمەتی مەسیحیەت)ی شاتۆبریان کە زووتر بلاوبووەتەوە. کاگتاس، کە لاوێکی سورپێستە دڵبەندی ئەڤینی ئاتالای مەسیحی دەبێ، کە گیانی رزگار کردووە، جا بۆ ئەوەی رەزامەندی ئاتالا بەدەست بێنێ و شووی پێ بکات، دەبێ بە مەسیحی. لێ ئاتالا سۆزی بە دایکی خۆی، کە لەسەرە مەرگدایە داوە، بچێتە ریزی رەبەنانەوە. چیرۆکەکە بە خۆ کوژی ئاتالا کۆتایی دێت. لەم کتێبەدا چیرۆکەکە لە زمانی کاکتاسەوە بۆ رنە کە فەرەنسییەکی دوور خراوەیە، دەگێڕدرێتەوە. شێوازی رۆمانەکە بە تەن تەنەیەو تۆنەکەی نەسرەوتە،

"رنە- ١٨٠٢":

درێژەی رۆمانی ئاتالایە، کە هەوەڵجار وەکو بەشێك لە کتێبی بلیمەتی مەسیحیەت، و پاشان لە ساڵی ١٨٠٥دا بە جیا بلاوبووەوە. قارەمانی چیرۆکەکە شاتۆبریانێکی دیکەیە، فەرەنساوییەکی گەنجی رۆژە رەشە کە بەختەوەری نە لە مەدەنیەت و شارستانیەتی ئەورووپاییدا دەدۆزێتەوەو نە لە وڵاتی ئەو دیوی دەریایان.

لەم چیرۆکەدا رنە بەسەر هاتی ژیانی خۆی بۆ کاکتاس-ی سورپێست کە ئێستا تەواو پیر بووە، خاڵ بە خاڵ دەگێڕێتەوە. چیرۆکەکە بە خەمەکانی رنە دەست پێدەکات، پاشان ئەشق و خۆشەویستی ئەو بۆ خوشکە داماوەکەی نیشاندەدرێ کە ئاقیبەت رەبەنایەتی دەکات بە پیشە، و ئەوجا باسی گەڕانە بێهودەکان لە وەڵامی پرسیارە فەلسەفییەکانی دروستبوون دەکرێ، و ئەنجام چیرۆکەکە بە شەرحی سەفەر کردنی بۆ بیابانەکانی ئەمریکا کۆتایی دێت.
نەخۆشی رنە لە راستیدا نائومێدی هەمیشەیی ئەوە کە لەگەڵ هیواو ئارەزووە بێ کۆتاییەکانیدا تێك ناکاتەوە. نەخۆشی روحێکی ماندووە کە نازانێ چی گەرەکە. ئەم نەخۆشییە کە بە نەخۆشی قەڕن ناو دەنرێ تەنیا خەسڵەتی شاتۆبریان نییە، بەڵکو خەسڵەتی گەلێك لە شاعیرانی رۆمانتیك و پەخشاننووسانی فەرەنسا، ئینگلیستان و ئاڵمانیشە.

((نچز- ١٨٢٦)):

شاتۆبریان بە خۆی ئەم چیرۆکە درێژەی ناو ناوە "داستانی سروشت"، کە لەم چیرۆکەدا پاشماوەی چارەنووسی رنە دەگێڕدرێتەوە. قارەمانی بەدخووی چیرۆکەکە لەگەڵ کیژێکی سورپێستدا زەماوەند دەکات، لێ کیژەکە دڵنیایە کە ئەم پیاوە خیانەت لە قەبیلەکەی وی دەکات. ئەم چیرۆکە بە رووداوی قەتڵ و عامی ساڵی ١٧٢٧ی نچز تەنراوە، هەردوو زنجیرەی رووداوەکانی چیرۆکەکە بە کوشتن و خۆکوژی دەبڕێنەوە. نووسەر زۆر قەراردادی داستانی نەگونجاوی وەکو پەنابردنە بەر وێردو روح و دەخاڵەتی خودایانی سورپێستان لە جەنگەکاندا بەکار هێناوە.

دەربارەی مەسیحیەت:

مەسیحیەی شاتۆبریان پتر لەسەر بنەمای ئەستاتیکییە تا پیرۆزکاری و خواناسی. ئەو دڵبەندی یەکی ئەوتۆی باوەڕو ئیمان نەبوو، بەڵام داخی بۆ بێ سەروبەری "خوداپەرستی" (دئیزم= دیانەتی سروشتی) دەخواردو پڕ بە دڵ حەزی دەکرد ئاینی مەسیح بەگشتی و مەزەبی کاتولیك بە تایبەتی بۆ ئەو پایە بەرزە ئەدەبی و هونەرییە بگێڕێتەوە کە بەر لە رێنیسانس هەی بوو، چونکە لە رێنیسانس بەدواوە جێی بۆ ئەفسانانی موشریکان چۆڵ کردبوو.

((بلیمەتی مەسیحیەت- ١٨٠٢)):

ئەم بەرهەمە نەك هەر بووە مايەی ستايشی هەمووان بەڵكو رەزامەنی ناپليۆن-شی لەگەڵا بوو. شاتۆبريان لەم كتێبەدا پشتی بەم پرەنسيپ و بنەمايە بەستووە كە مەسيحيەت بايەخی سۆزداری، فانتازی، و هونەريی بەرزی هەيە، و ئەم مەزهەبە سەرچاوەی سەرەكی هەر هەموو پێشكەوتنەكانی دنيای تازەيە، و لەم بارەيەوە بەيتە گەورەكانی جيهانی مەسيحيەت-ی وەكو كۆميدياى خوايى دانتی، بە هەشتی گومبووی ميلتن و هەروەها شێوازی تەلاركاری شكۆداری گوتێك"٨"-ی سەدەكانی ناڤين بە نموونەو بەڵگە دێنێتەوە.

((شەهيدان- ١٨٠٩)):

داستانێكی پەخشانييە دەربارەی زەجرو عەزابی مەسيحيانی سەدەی سێيەم بە دەستی ديوكلتين. ئەم داستانە وەكو ئاتالاو رنە پڕە لە شەقڵی خۆماڵی و ناوچەيی و وەسفی پرشنگداری ديمەنەكانی سروشت، وەكو "نچز" قەراردادە پێكەنيناوييە داستانيەكان ئاسيوی پێ گەياندووە، بە هەر حاڵ هەندێ وێنەی بەهاداری دنيای كۆن ئەم داستانە پتر دەڕازێنێتەوە.

دەربارەی خۆی:

واديارە شاتۆبريان لە هەر بابەتێك زياتر شەيدای خۆی بووە، ئەويش وەكو بايرون لەزەتی لە رەشبينی زادەی ئەم خۆپەسنديیە وەردەگرت، وحەزيدەكرد ئەمە بۆ هەموو كەسێك ئاشكرا بكات، رنە تا ئەندازەيەكی زۆر وێنەيەكی خودی خۆيەتی، "بيرەوەرييانی دوای مردن، ١٨١١- ١٨٤١" كە لە ساڵانی ١٨٤٨- ١٨٥٠دا چاپ و بڵاوبووەوە، دەقاو دەق دەربارەی شاتۆبريان خۆيەتی، چاكی و خراپەكانی، تواناى ئەو، خۆپەرستی ئەوو منداڵبازاڕی خودی ئەوە. ئەم بيرەوەرييانە باسێكی تەقريبەن تەواوی ژيانی ئەو دەگێڕێتەوە، بەڵام خۆی لە گوتنی راستيەكان، واتە خۆی لەوتنی هەموو راستييەكان دەبوێرێ، شاتۆبريان بە پێچەوانەی رۆسۆوە، خۆی لە قەرەی وتنی ئەو شتانە نادات كە مايەی ريسوايی ئەون، لە راستيدا وێنەيەكی وەها دەربارەی خۆ نيشاندەدات كە مايەی پەسندی دنيايە، وێڕای ئەمەش "بيرەوەرييانی دوای مردن" كە بە شاكارێك دەژمێردرێ، بەڵگەنامەيەكی پڕ بەهايە لەمەڕ بزووتنەوەی رۆمانتيكی فەرەنسی.

هەڵسەنگاندن:

شاتۆبريان هەر چەندە نووسەرێكی خۆپەرست، و خۆ هەڵكێش و رواڵەتبازە، بەڵام نووسينەكانی پڕن لە شتی ناسك و جوان و جادوو ئامێزن، چ قسەيەك لەسەر ئەوە نييە كە

باوەڕی مەزەبی ئەو قوڵی پێویستی ئیمانداری نییەو وەسفەکانی لەمەڕ تەبیعەت هەندێ جار لە سنووری وشەبازی پرشنگداردا دەوەستێ، بەڵام لە باری ئیمانی واقیعی مەزەبیو ئەشقی راستەقینەی بەرانبەر بە دیمەنانی سروشت نموونەو سەرمەشقی نووسەرانی ترە.
لە راستیدا دەبێ دان بەوەدابنرێ کە هێزی خەیاڵ و فەنتازی فەرەنسی سەرچاوەی خۆی لە دەست دابوو، و شاتۆبریان جارێکی دیکە دۆزییەوەو رێی ئەو سەرچاوەیەی بە هەمووان نیشاندایەوە... بەم جۆرە بزووتنەوەی رۆمانتیکی فەرەنسی لە رووی ئەم جۆرە تازەگەرییانەوە رێبەری کردووە: گەڕانەوە بۆ کەلتووری سەدەکانی ناڤین، زندوو کردنەوەی ئەستاتیکای مەسیحی، وەسفی پڕجۆشو موبالەغەئامێزی سروشتو تەبیعەتی دەڤەرە دوورە دەستەکانداو زاڵ کردنی ئیگۆ "من"ی ماخۆلانی. شێوازی شاتۆبریان بەرجەستە، خەیاڵاویو هاوسەنگە، بەو رادەیەی کە بە دامەزرێنەری راستەقینەی پەخشانی نوێی فەرەنسیی دەژمێرن، دوا گوتەش ئەمەیە کە هەر چەند بیرو ئەندێشەکانی شاتۆبریان نا ئاسایی نین، بەڵام توانای دیتن، بەرزە خەیاڵی، و جۆشو خرۆشی ئەو لە بەرزترین پلەدایە.

جۆرج ساند (١٨٠٤- ١٨٧٦):

(ناوی راستەقینەی: ئاماندین ئورۆرلوسی دوپن-ە، بە بارون دو دوڤان ناسراوە).
بەرجەستەکاری گیانی رۆسۆیە، لە پاریس چاوی بە ژیان هەڵهێناوە، قۆناغی منداڵیەتی زیاتر لە نوهان-ی دەڤەری بری بەسەر بردووە. لە ساڵی ١٨١٧وە تا ساڵی ١٨٢٠ لە دێری ژنانی تەرکە دنیا لەپاریس خوێندوویەتی، و ژیانی ناو ئەو ئافرەتە رەبەنانە کردییە کارێك کە مەزەبییەکی گەرمو گوڕی لێ دەربچێت. ساند لە ساڵی ١٨٢٠دا بۆ نوهان گەڕایەوەو زۆر زوو سارد بووەوە. دوای دوو ساڵان شووی بە کابرایەکی ئەرستۆکراتی رەق بەڵام نیازپاك بە نێوی بارون دوو دوڤان کرد، بەڵام دوای هەشت ساڵ بە دوو منداڵەوە لێی جیابووەوە. ساند جاریکی دیکە بۆ پاریس چوو، و لەوێندەر هاونشینی هەندێ لە فەیلەسوفان، نووسەران، و موسیقازانانی بەناوبانگی سەردەمی خۆی کرد، وەکو ئالفردوموسیە، فردریك چۆپان، و فرانتس فون لست"٩". لە چەندین بزووتنەوەی کۆمەڵایەتیو دامەزراندنی کۆمەڵەێن ئایدیالیستیدا بەشداری کرد-بزووتنەوەی ئازادی ژنان، لایەنگری لە کۆماریخوازی، و کۆمەڵێن کۆمۆنەی شوبات، ساند لە ساڵی ١٨٦٠دا لە نوهاندا کونجی قەناعەتی گرتو دوا ساڵەکانی تەمەنی بۆ نووسین تەرخان کرد.

بەرهەمەکانی:

ساند سەربارى سەد دانە رۆمان، ژمارەيەكى زۆر نامەشى نووسيوە كە لە شەش بەرگاندا كۆكراونەتەوە. رۆمانەكانى بە گوێرەى بابەتو بەروارى نووسينيان دەكرێن بە چوار بەشەوە.

رۆمانێن ئاشقانە (١٨٣١- ١٨٣٧):

ئەم رۆمانانە بۆچوونەكانى رۆسۆ دەربارەى جوانييەكانو سوودەمەندى ڤيانى رۆمانتيكى روون دەكەنەوە. ساند لە وێنەگرتنى كەسايەتى ژندا چاو لە مەدام دوستال دەكاتو بە جۆشو خرۆشو هاو دەردييەوە دەربارەى ژنانێك دەنووسێت كە روحيان دەرك ناكرێتو دەبنە قوربانيانى دابو نەريتو قەراردادەكانى رۆژگارو زەمانە.. دژى زەوجينى نەبە دڵ، ستەمى پياوان، ئاڕاستەو جڵەو كردنى ژنان هاوار دەكاتو دەكەوێتە بەرەڤانى لە مافو كەسايەتىو ئازادىو يەكسانيان لەگەڵ پياواندا. بۆ نموونە لە رۆمانى (جاك- ١٨٣٤)دا مێردێكى جوامێرو دووربين خۆى دەكوژێت تا هاوسەرەكەى بتوانێت بە خەياڵى ئاسوودەوە بە ويساڵى ئاشقەكەى بگات.
ئەمەش ناوى هەندێ لە رۆمانەكانى ديكەى ساندە:
(موپرا) كە دەكرێ ناوى رامكردنى پياوى سەركێشى لێ بنرێ، (ئيندیانا- ١٨٣١)، (ڤالنتين- ١٨٣٢)، و (لوليا- ١٨٣٣).

رۆمانێن سياسىو كۆمەڵايەتى (١٨٣٩- ١٨٤٩):

ئەم تاقمە رۆمانە نيشاندەرى دڵبەندى ساندە بەو بزووتنەوە جۆراوجۆرانەى كە لە هەردوو دەيەى ١٨٣٠- ١٨٤٠دا لە پێناوى ريفۆرمى كۆمەڵگەو مشتومالدانى ئەخلاقى بەشەريتدا هەنگاويان دەنا، لە (ئاشەوانى ئانژيبو- ١٨٤٥)دا قارەمانى هەژارى رۆمانەكە داوا لە ماشوقە دەوڵەمەندەكەى خۆى دەكات كە خۆى لە شەڕى سەروەتو سامان رزگار بكاتو شوو بەم بكات، تا بتوانن ئاينى نوێى برايەتى هەڵبژێرن. لە رۆمانى (گوناهى ئاغاى ئانتوان- ١٨٤٧)دا، ساند دەكەوێتە پشتيوانى كردن لە سيستەمى كۆمونى شوباتو بەرگرى لە بۆچوونەكانى كۆمۆنەى شوبات دەكات كە داواى دامەزراندنى كۆمەڵەێن بچووكى هاوبەشى دەكات. دوو رمانى ديكەى ئەم دەستە رۆمانەى (سپير يديون- ١٨٣٩)و (كنسوئيلو- ١٨٤٢) يان ناوە.

رۆمانێن دێهاتيانە (١٨٤٤- ١٨٥٨):

رەنگە ئەم دەستە رۆمانەى ساند لە هەر هەموو بەرهەمەكانى ديكەى زندووتر بن، چونكە لە نووسينياندا هيچ پێشنيازێكى نيە. كۆمەڵێك وێنەى زۆر جوانو دڵگيرى (هەر چەند هەندێ

جار بڕێك ئایدیالیستین) گوندییان‌و دیمەنانی دێهاتی فەرەنسا، بە تایبەتی دەڤەری بری دەگرێت. ساند دەروونناسێکی باڵا دەستە،و هەستی راستەقینەو ناسك دەرهەق بە گوندو خەڵکی گوندنشین لە رۆمانەکانیدا شەپۆل دەدات. باشترین رۆمانانی ئەم بوارەی بریتیین لە: "کانی شەیتان- ١٨٤٦)، (فادیتە چکۆل- ١٨٤٩)و (وەستای زەنگ لێدەر- ١٨٥٢).

رۆمانانی رەفتار (١٨٥٨- ١٨٧٦):

رۆمانەکانی دواساڵەکانی چالاکیی ئەدەبی ساند دەشوبهێنە سەر رۆمانەکانی سەرەتای دەستپێکردنی، بەڵام ئەم رۆمانانە هەمان تین‌و تاوو گەرم‌و گوڕی‌و لایەنی بانگەشەیی‌و پرۆپاگەندەیی رۆمانەکانی سەرەتایان نییە، زۆربەیان چیرۆکانی ئاشقانانەی هەست‌و سۆز ئامێزن، ساند لەم رۆمانانەشدا وەکو دەروونناسێکی باڵا دەست‌و کانگای روحی کاراکتەرەکانی دەپشکنێ‌و. باشترین رۆمانی ئەم بواری بریتیین لە: (جان دولا روش- ١٨٦٠)و (مارکی دوفیلمەر- ١٨٦١).

هەڵسەنگاندن:

خوێنەرانی ئەمڕۆ کەمتر دەچنە سۆراخی رۆمانەکانی ساند. ئەم رۆمانانە لە رادەبەردە ناوچەیین. لەگەڵ ئەوەشدا، هەرچەندە جۆرج ساند قوتابخانەیەکی دانەهێنا، لەسەردەمی خۆیدا کاریگەرییەکی یەجگار فرەی هەبوو. لەواری بڵاوکردنەوەی دادی کۆمەڵایەتی‌و یەکسانی ژناندا کاری زۆری کردوە، رۆمانەکانی کاریگەری قوڵیان لە سەر هزرو هزرینی روسەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم هەبوو. ساند، هەر چەندە زۆربەی بیرەکانی خۆی لە خەڵکانی ترەوە وەرگرتووە، بەڵام شێوازە رەوان و سوارو جوانەکەی هی خودی خۆیەتی. راستە کە ساند هەندێ جار لە رادەبەدەر هەستیارو ئایدیالیستە، و بە جۆرێك لە کەچڕەوی ئەخلاقی، وەکو ئاشقێنی‌و نێربازی بێ قەیدو مەرج تۆمەتبار کراوە، بەڵام لە باری نووسەرییەوە دڵسۆزەو نووسینەکانی پڕن لە هاوسۆزی‌و هاودەردی.
ساند ئەوەی رەخنەگرانی فەرەنسی لە رۆمانێکی دەخوازن، واتە سنووری جیاکەرەوەی نێوان دیتنی جدی‌و ورد، و خەیاڵ‌و خەیاڵپەروەری رووت نیشان دەدات.

رۆمانی مێژوویی

یەکێك لە کۆڵەکە بنەڕەتییەکانی رۆمانتیزم لە هەڵاتنە لە ژینگەو زەمانی هەبوو، و یەکێك لە بەهەشتە مەوعودەکانی ئەم هەڵاتووانەش رابردووی دوورە. جا بە پێی ئەم پرەنسیپە رۆمانی مێژوویی بەسەرهاتی قارەمانانی رۆژگارانی رابردوو دەگێڕێتەوە کە ئەمە لەبەر

چاوی خەیاڵو خەیاڵپەروەری فەرەنسیی سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا یەجگار جوانو لەبەر دڵان بوو. رۆمانەکانی سێر والتر سکۆت-ی بابی چیرۆکانی مێژوویی و رۆمانتیکی سەدەی نۆزدەیەم، تەرجەمەی زمانی فەرەنسی کران و بوون بە نموونەو سەرمەشقی رۆمانانی مێژوویی. رۆمانی (شەهیدان)ی شاتۆبریان-ش دەورێکی زۆری لە دروستبوونی رۆمانی مێژووییدا هەبوو. رەنگە یەکەمین رۆمانی مێژوویی تەواو، (پێنجەمی مارس-١٨٢٦)ی ئالفرید دوو ڤینیی بێ. لە نووسەرانی ناوداری ئەم جۆرە رۆمانانەدا دەبێ ناوی مریمە، هۆگۆ، و ئالکساندەر دۆمای باوك ببرێ.

هۆزان

دوای رەخنە توندەکانی مالرب (لە سنعەتکاری، موبالەغەبێژی، و پەیڕەوکردنی یەك شێوازی تایبەتی لە هونەر یان ئەدەبیاتدا) گیان و سەلیقەی لیریکابێژی لە فەرەنسادا مردبوو. هەوڵی رۆمانتیکەکان بۆ بوژانەوەو زندووکردنەوەی سۆزپەروەری و دەرونگەرایی دووبارە گیانی وەبەر خستەوە. (هەزرینی شاعیرانە- ١٨٢٠)ی لامارتین بوو بە یەکەمین کۆمەڵە هۆزانی لیریکی کە لە رۆژگاری شنیە بە دواوە گوتراوە.

ئالفونس لویس- ماری دولامارتین ١٧٩٠- ١٨٦٩):

لامارتین لە ماکۆن کە شارێکی بۆرگوندییە، لە خێزانێکی ئەرستۆکراتی کۆن لە دایك بووە. پاش قۆناغی منداڵیەتی کە لە ناز و نیعمەتدا بەسەری برد، بۆ خوێندن چوو بۆ فێرگەی یەسوعیان لە بلی. ئەوجا ماوەی چوار ساڵان بێکار کەوتە موتاڵاو خوێندنەوە. ئەوسا بە سەفەرێکی کورت چوو بۆ ئیتاڵیا، پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا ماوەیەك لە گاردی پاشایەتی لویسی هەژدەیەمدا خزمەتی کردو پاشان بوو بە ئەندامی دەستەی نوێنەرایەتی سیاسی فەرەنسا لە ناپولی. لامارتین لە ساڵی ١٨١٦دا دڵبەندی ئەڤینی مەدام جولی شارل بوو، کە ساڵی دواتر مرد. ئەم ژنە ئیلهامبەخشی گەلێك لە شیعرەکانی بوو. لامارتین لە ساڵی ١٨٢٠دا بەیتی (هەزرینی شاعیرانە)ی بڵاوکردەوە کە دەمو دەست بووە مایەی پەسندی جەماوەری خەڵك. لە ساڵی ١٨٢٩دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیا (کۆڕی زانیاری) فەرەنسا. پاش کەوتنی شارلی دەیەم کار سیاسییەکەی خۆی تەرك کردو لێبڕا کە رێگەی ئەنجوومەن بگرێتە بەر، هەوەڵجار سەرکەوتنی بەدەست نەهینا، بەڵام لە ساڵی ١٨٣٣دا بە ئەندامی پەرلەمان هەڵبژێردراو تاساڵی ١٨٤٨دەورێکی سیاسی زۆری بینی.
لامارتین دژی حکومەتی بۆرژوازی لویس فیلیپ بوو. پاش شۆڕشی شوباتی ساڵی ١٨٤٨ بۆ ماوەی سێ مانگ بوو بە سەرۆکی حکومەتی کاتی، و لە کۆمیتەی جێ بەجێ کردندا، کە لە

جیاتی حکومەت دامەزرا، ئەندام بوو، بە هۆی ڕێبازی میانڕەوانەیەوە، هەردوو باڵی ڕاستو چەپ–ی شۆڕشگێران خێرا لێی دوور کەوتنەوە.
بۆ گەیشتن بە سەرۆکایەتی کۆمار لەگەڵ لویس ناپلیۆن بۆناپارتدا کەوتە ڕکابەری، لێ سەرکەوتنی بە دەست نەهێناو بە یەکجاری سیاسەتی تەڵاقدا. لامارتین کە کەسێکی هەمیشە دەست بڵاو بوو، لە ئەنجامدا تووشی زۆر گێرمەو کێشەی دارایی بوو و لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا هەموو کاتی خۆی بە نووسینەوە –بۆ بڵاوکراوەکانو دابینکردنی بژێوی –بەسەر برد.

بەرهەمەکانی:

لامارتین لە ئەدەبیاتدا شیعرەکانی: بە کتێبی مقەدەس، ڕۆسۆ، سن پییر، شاتۆبریان، پترارك، تاسۆ، میلتن، ئوسیان، و یانگ کاریگەر بووە. لە نووسینەکانی خۆیدا باسی مەزەب، سروشتو ژن دەکات، کەچی شاتۆبریان–ی هاوعەسری وی دەربارەی مەزەب، سروشتو خۆی دەنووسێت، لامارتین لەلایەکەوە، وەکو شاتۆبریان، هەر سێ ئەم ناوەڕۆکانە لەیەك بەرهەمدا ئاوێتە دەکات. مەزەبی لامارتین لە چاو مەزەبی شاتۆبریاندا ئاڵۆزترو زەبتو ڕەبتی کەمترە، بەڵام لە هەمان کاتدا ئایدیالیست ترو قووڵتریشەو هەندێ جار بەلای فرە خودابیدا دادەکێشێ. لامارتین لە وەسفەکانیدا هیچ کاتێ سوود لە هەموو ڕەنگەکان نابینێ، بەڵکو پتر حەزی لە ڕەنگی ڕەش، سپی، و کەوەییە. لەلایەکەوە هەمیشە حەز دەکات شتانێك وەسف بکات کە وەکو هەور، با، یان شەپۆل لە شەپۆلدانو بەرزەفڕیدا بن، بلیمەتی وی لەمەدایە کە دەست دەداتە هەر شتێکەوە لایەنە مەتریالستییەکەی لێ دەڕەوێنێتەوە. زۆربەی شیعرە لیریکییەکانی لامارتین دەربڕی ئەڤینی ئاسمانیو پاك و بێ ڕتوشن، و زۆربەیان شەقڵێکی وڕینەیی ماخۆلانییان پێوەیە.
تایبەتمەندییە هونەرییەکانی هۆزانێن لامارتین بریتییە لە ڕەوانی، هەمەجۆری پەیڤ، سواریو ئاسانی، خۆڕسکی، خۆش ریتمی دەربڕین، و درێژەدان بە ڕێچکەی ڕاسین، و شاعیرانی لاوانەوە لە سەدەی هەژدەیەمدا.
گرنگترین کۆمەڵە شیعری لامارتین ئەمانەن: (هزرینی شاعیرانە– ١٨٢٠)، (هزرینی نوێ– ١٨٢٣)، (هاوئاهەنگی شاعیرانەو مەزەبی– ١٨٣٠)، (جوسلین– ١٨٣٦)، (کەتنی فریشتەیەك– ١٨٣٨)و (بیرەوەری شاعیرانە– ١٨٣٩) باشترین غەزەلی لامارتین (دەریاچە)یە کە لەو شیعرەدا، شێتی، ئەشق، و ستایشی تەبیعەت ئاوێتەی یەکدی دەکات، شیعرێکی دیکەی (عیسا لەسەر سێدارە)یە کە شاعیر لە وێدا خۆشەویستی خۆی بۆ جولی شارل لەگەڵ باوەڕە ئاینییەکانی خۆیدا گرێ دەدات، و (ئاوازی ئەڤین) کە دەربارەی هاوسەرەکەیەتی. (جوسلین) چیرۆکێکی شیعری درێژە کە خۆشەویستی و ئەشقی بێ گەردو پاکی کەشیشێك دەرهەق بە کیژۆڵەیەك دەگێڕێتەوە، (کەوتنی فریشتەیەك) بەیتێکی داستانی درێژە ((١١

هـەزار بەیتـە)) کـە ئەشـقی فریشـتەیەك دەرهـەق بـە ژنێکـی ئاسـایی لـەتیرەی بەشـەران، دەگێڕێتـەوە. لـە ئەنجامـدا فریشـتەکە دەبـێ بـە بوونـەوەرێکی مرۆڤـانی. ئـەم بەیتـە زۆر سەرکەوتوو نییە.

پەخشانەکانی:

لامارتین چەند بەرهـەمێکی بـە پەخشـان نووسـیوە لەوانـە: (رۆفائیـل– ١٨٤٩)، و (گـرازیلا– ١٨٥٢) دوو رۆمـانن تەقریبـەن بەشـێوەی ئۆتۆبیـۆگراف، رۆفائیـل، رەنگدانـەوەی ئەشـق و خۆشەویسـتی شـاعیرە بـۆ مـەدام شـارل، و گـرازیلا، پـەردە لـە رووی پەیوەنـدی شـاعیر بـە کیژۆڵەیـەکی جگـەرە فرۆشـەوە، هەڵدەداتـەوە. (دەربـڕینی نهێنییـەکان– ١٨٤٩)و (دەبـڕینی نهێنییە نوێیەکان– ١٨٥١) پڕ بە مانای وشە دوو ئوتوبیوگرافین. (مێـژووی جیروندنییـەکان– ١٨٤٧) ر اپـۆرێکی زنـدووە، بـەڵام ناموعتەبـەرە، کـە وێنـەی چـمکێکی شۆڕشـی فەرەنسـا دەگرێت، ئەم کتێبە لە رووداني شۆڕشی ساڵی ١٨٤٨دا کاریگەرییەکی زۆری هەبوو.

هەڵسەنگاندن:

راوبۆچوونی رەخنەگرانـەی جۆراوجـۆر دەربـارەی لامـارتین هاتوونەتـە دەربـڕین. ژمارەیـك لـە رەخنـەگران لەسـەر ، زۆر بلێـی، سسـتی، ئاڵۆزیو فیشـاڵبازی سەرزەنشتیان کـردووە، بـەڵام زۆریـش پڕسـۆزی، تەبیعـەت، بـەزەیی، سـادەیی، خـۆش تـۆنی، و ریتمـداری زمانەکـەیان ستایش کـردووە. ماتیو ئارنولـد، لامـارتینی بایەخدار نەدەزانی، بـەڵام بـەلای سـانت بـوف و فاگەوە بایەخێکی مێژوویی گرنگی هەبوو. لامارتینی جارێکی دیکە باوی بە غـەزەلخوانی لـە فەڕەنسـا، و لەسـەردەمی خۆیـدا دایـەوە، گوتیـە دەربـارەی لامـارتین دەڵێـت: "لامـارتین هـەر شاعیرێك نەبوو بەڵکو خودی شیعر بوو".

(ئالفرید ڤیکتۆر کونت دوڤینیی ١٧٩٧– ١٨٦٣):

ڤینیی لە لاش، لـە تـورن لـە دایك بـوو، مـاوەی چـواردە سـاڵان بـە پلـەی ئەفسـەری لـە سـوپادا خزمەتی کـرد، لـە سـاڵی ١٨٢٧دا وازی هێنـاو بە هـەموو هێـزو توانایـەوە خـۆی بـۆ ئـەدەبیات تەرخانکرد. یەکەمین کۆمەڵە شیعری لە ساڵی ١٨٢٢دا بڵاوبووەوەو لـە سـاڵی ١٨٢٦شـدا لـە ژێـر سـەرناوی (هـۆزانێن کـۆنو نـوێ)دا بـە چـاپ گـەیی. لـە هـەمان سـاڵدا رۆمـانی (پێنجـەمی مـارس)ی بڵاوبـووەوە. پـاش ئـەوە چـەند شـیعرێکی دیکـەی دانـا، و دوو شـانۆنامەو چـەند چیرۆکێکی نووسـی. لـە سـاڵی ١٨٢٨دا لەگـەڵ ژنێکـی ئینگلیـزدا بـە نێـوی (لیـدیا بـانبری) زەماوەنـدی کـرد، کـە هـیچ کاتێـك لەگـەڵیا رێـك نـەبوو. ڤینیـی دوای چـەند سـاڵێك دڵبەنـدو

شەیدای خانمی هونەرمەندو ئەکتەر (ماری دورڤال) بوو، بەلام بێ وەفایی و بەرەڵلایی خانمی نێو براو ژیانی لە شاعیر تاڵ کرد. لە ساڵی ١٨٤٥دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیا. دووجاریش هەوڵیدا ببێ بە ئەندامی ئەنجوومەنی نیشتمانی، بەلام سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا. ڤینیی لە دەوروبەری ساڵی ١٨٤٨دا لە ماڵە هاوینەکەی خۆیدا لە ئانگولم"١٠" کونجی قەناعەتی گرت، و لە دوای نەخۆشییەکی دوورو درێژ هەر لەوێندەر مرد.

بیرەکان:

ڤینیی، بە پێچەوانەی زۆربەی شاعیرانی رۆمانتیکی فەرەنسییەوە، هزرڤانێکی بیرقوڵ و تازەگەرە.. ماك و رەگێکی رەشبینی، گۆشەگیری، و رەواقی تەبیعەتی تێدایە. بەخۆی دەڵێت ((بەخەمەوە لەدایك بووە))، و ناکامی و فەشەل لە سوپا، لە ئەڤین، و ولە سیاسەتیش ورەی پێ بەر نەداوە. ((ڤینیی ئایدیالیستێکی نائومیدو رەشبینە کە دنیا بە ئاوێتەیەك لە چاکە و لەو خراپە دەزانێ، کە خراپە هەمیشە بەسەر چاکەدا زاڵە، و لە راستیدا لەم خراوترین جیهانە مومکینەدا، هەموو شتێك روو لە خراپییە)) لەم جۆرە دنیایەدا هیچ کەسێك و هیچ شتێك چاکە خواز یان جێگەی متمانە نییە. کۆمەڵی مرۆڤ یا گەوجن یا ریاکارن. ((ژنان هەمیشە جۆرە دەلیلە"١١"یەکن))، سروشت نەك دایك، بەڵکو گۆڕی مرۆڤە، و تەنانەت خواش یا خراپەخوازە یا نابینا، کەڕولاڵە. شاعیر، کە کەسێکی بلیمەتە مەحکوم بە تەنیایی و خەمە. بە هەر حاڵ ڤینیی بە هیچ جۆرێك شاعیرێکی بەگلەیی وزاری نییە، پێی وایە کە "دەبێ رەنج بدەی و بمریت و هیچ نەڵێیت"، و ئەم تەسلیم بوون و رازی بوونە زادەی غروورو هوشیاری ئەوە، چونکە چاکدەزانێ کە بەرەڤانی و مقاوەمەت بێ سوودە، تەنیا تروسکە ئومێدێك لە پشت هەوری رەشبینیی ئەوەوە بەدی دەکرێ: خودایەکی واقیعی هەیە، کە خوای قەڵەمڕەوی ئەندێشە ئەبەدییەکانە، و لەوێدا روحە گەورەکان گەنجینانی لەبن نەهاتوو بەدەست دێنن.

بەرهەمەکانی:

هۆزان:

ڤینیی جۆش و خرۆشی رومانتیکێکی تەواو عەیاری نییە.
ئەو فرەوێژی و رواڵەتپەرەوەری باوی ناو رۆمانتیکەکانی وەلاوەنا، و وێڕای ئەوەی لە ژینگەو هاماجێکی خەمیندا دەژیا، خەمینی ئەو کەمتر لە شاتۆبریان لایەنی فەردی و شەخسی هەبوو. شیوەنی ئەو تەنیا بۆ خودی خۆی نەبوو، بۆ هەموو تیرەی بەشەر بوو.
شێوەی ڤینیی بەمجۆرەیە کە هەوەڵجار حەقیقەتی فەلسەفی هەڵبژێری و پاشان لە رێگەی دەربڕینی رەمزی یان مەجازییەوە بیگێڕێتەوە وەکو چۆن لە موسادا، یاسادانەری گەورەی

ڕەمزی تەنیایی بلیمەتە. شیعرەکانی ڤینیی کورت، سەنگین و مشتوماڵدراون. ڤینیی لە چاو زۆربەی شاعیرانی ڕۆمانتیکەوە کەم بەرهەمە ئەو خۆی تەنیا سێ کۆمەڵە شیعری بچووکی بڵاوکردەوە: هۆزانان- ١٨٢٢-، ئیلوا- ١٨٢٤، و هۆزانێن کۆن و نوێ- ١٨٢٦، (چارەنووسان)ـەکەی لە دوای مردنی لە ساڵی ١٨٦٧دا چاپ بوو.

ڕۆمان و حیکایەتەکانی:

ڤینیی لە ساڵی ١٨٢٦ی پێنجەمی مارس-ی نووسی کە یەکەمین ڕۆمانی مێژوویی فەرەنسییە. بە چاولێکەری والترسکۆت، هەندێ هەوڵی تا ڕادەیەك نا سەرکەوتوویدا تاوەکو داب و نەریت و خووخدەو هەلومەرجی ژیانی سەردەمی لویسی سیانزەیەم سەر لە نوێ وێنەبگرێتەوە. بەڵام بە پێچەوانەی سکوت-ەوە حەقیقەتی مێژوویی و کەسایەتی ریشیلۆی بە هەند ناگرێ. چوار چێوەو سکێچی ڕۆمانەکە بریتییە لە ململانێی ئەم کاردینالەو نەجیب زادەیەکی لاو کە دەخوازێ لەگەڵ ماری دوگونزاگدا زەماوەند بکات. ستیلو- ١٨٣٢ کۆ چیرۆکێکی سێ چیرۆکییە کە بویەری خەمناکی سێ شاعیری لاو دەگێڕێتەوە، کە لە بەهاری ژیاندا مردن: تۆماس چترتون، ئاندریەشنیە"١٢"، ونیکولا گیلبرت"١٣" (شاعیری بەدبەختی ئاخروئۆخری سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسا)، (کۆیلایەتی و عەزمەتی سوپایی- ١٨٣٥) کۆ چیرۆکێکە دەربارەی ژیانی سەربازان، کە فیداکاریان و سۆزو بەزەیی دەخاتە دڵانەوەو نەفسکوژی پاکییان دەبێتە مایەی ستایشی خوێنەر.

شانۆنامەکانی:

ڤینیی جگە لەوەی دوو شانۆنامەی شەکسپیری بۆ سەر شانۆ (شایلۆك ١٨٢٨، و قولەڕەشی ڤینیسی١٨٢٩) ئامادە کرد، سێ شانۆنامەی ڕەسەنیشی نووسی، مارشاڵی ئانکر- ١٨٣٠، شانۆنامەیەکە لەمەڕ ڕووداوێکی سەرەتاکانی سەدەی هەڤدەیەم کە دەسەڵاتی چارەنووس بەرجەستە دەکات و وێنەدەگرێت. شانۆنامەی دووەمی کۆمیدیای (لەترس خەلەسیو)ە کە لە ساڵی ١٨٣٣دا دانراوە، شانۆنامەی سێیەم تراجیدیای چترتون- ١٨٣٥ـە کە باشترین شانۆنامەی ڤینییە، لەم تراجیدیایەدا بە وردی ژیانی شاعیرێکی لاوی ئینگلیزی، کە دوای شکست لە واری ئەدەبیات و ئەڤیندا خۆکوژی دەکات، دەخاتە بەر وەردبینی و شیکردنەوەوە. چترتون ڕەمزێکە لەمەڕ شاعیرانی شەهیدە کە بە هۆی بلیمەتییەوە مەحکوم بە تەنیایی و شکست کۆمەڵگە ناتوانێ لێیان تێ بگات.

هەڵسەنگاندن:

ڤینیی لەوارێن رۆماننووسی، چیرۆکبێژیو شانۆنامەنووسیدا مەحبوبیەتێکی ئەوتۆی نییە، و شیعرەکانیشی هیچ کاتێ مایەی پەسندی عەوامی خەڵك نەبووە، بەڵام ئەو خوێنەرانەی کە لە سادەییو رووگرژیو رەشبینی ئەو بێزار نین، و ئەوانەی کە رێز لە بنەماکانی کلاسیك، هاوشێوەسازی زندوو، بیری تازە، و راستگۆیی هزری دەگرن، هەمیشە بە خۆشەویستییەوە یادی دەکەنەوە.

(ڤیکتۆر ماری هۆگۆ ١٨٠٢- ١٨٨٥):

هۆگۆ لە بزانسون"١٤" لە دایك بووە، باوکی میری سوپای ناپلیۆن بوو، کە خێزانەکەی لەگەڵ خۆیدا بۆ ئیتاڵیا برد، و لە ئەسپانیا ئاکنجی بوو، کورەکانیشی لەلای وی مانەوە. لە دوای شەڕی واترلۆ، ڤیکتۆر بۆ پاریس گەڕایەوە. بە هۆی غەفڵەتو خەمساردی داكو باببیەوە خوێندنی تەواو نەکرد. لێ ڤیکتۆر کتێبی زۆری خوێندەوە (بە تایبەتی بەرهەمەکانی رۆسۆو شاتۆبریان)و لە دەوروبەری سیانزەساڵیدا شەیدای ئەدەبیات بوو.
لە چواردە ساڵیدا تراجیدیایەکی نووسیو سێ ساڵ دواتر گۆڤارێکی ئەدەبی گرتە ئەستۆ، لە ساڵی ١٨٢٢دا لەگەڵ ئادل فوشەردا زەماوەندی کردو یەکەمین دەفتەرە شیعری خۆی بڵاوکردەوە، لە تەمەنی بیست ساڵیدا بوو بە بابایەکی محافەزەکارو لایەنگری رژێمو دەسەڵاتی پاشایەتی، بەڵام بەرەبەرە بەلای سیستەمی میللیدا بایدایەوەو لە ساڵی ١٨٣٠دا بوو بە لایەنگری پرجۆشو خرۆشی ئازادیو دیموکراسی. رۆمانو شانۆنامەو دیوانە شیعرەکانی لە ماوەی ساڵانی ١٨٢٢و ١٨٤٠دا چاپ و بڵاوبوونەوە، متمانە بە خۆبوونی ویو بەرەڤانییە بە ناوبانگەکەی لە تیۆریو بۆچوونی رۆمانتیکەکان، لە ساڵی ١٨٤٠دا گەیاندیانە پاپەی پێشەوای رۆمانتیکی فەرەنسا. هۆگۆ لە ساڵی ١٨٤١دا بە ئەندامی کۆڕی زانیاری فەرەنسا قبوڵ کرا. لە نێوان ساڵانی ١٨٤٣- ١٨٤٨دا تا رادەیەك لە ئەدەبیات دوور کەوتەوەو لەو ماوەیەدا رۆڵێکی رامیاری فرەی بینیو بوو بە یەکێك لە رابەرانی دیموکراتەکان.
بەربەرەکانی کردنی ناپلیۆنی سێیەمو ئیمپراتۆری دووەم بووە مایەی دوورخستنەوەو نەفی کردنی، و لە ساڵانی ١٨٥٢- ١٨٧٠دا لە برۆکسل، جرزی و گرتریدا ئاکنجی بوو. پانزە ساڵی دوا دوایی تەمەنی لە پاریسدا بەسەر برد، و وەکو پیرێکی گەورەی ئەدەبیاتی فەرەنسا مایەی سەربەرزی و رێزو حورمەت بوو.

بەرهەمەکانی:

هۆگۆ لە وڵاتەکەی خۆیدا بە شاعیرێکی باڵا دەست دەژمێردرێ، و لە دەرێی فەرەنسادا وەکو رۆماننووس ناسراوە. وێڕای ئەمەش لە رۆژگاری خۆیدا بە شانۆنامەنووسی بەناوبانگ بوو.

بەڵام بە شێوەیەکی گشتی شانۆنامەکانی لە جوملەی کەمبایەخترین بەرهەمێن ئەون، هۆگۆ لە هەر سێ ژانری هۆزان، رۆمان، و شانۆنامەدا پڕ بە مانای وشە رۆمانتیکە، وا باوە کە لەلاویدا گوتویەتی کە: "حەز دەکات یا شاتۆبریان بێ یان هیچ کەس نەبێ"، و یەکەمین ئیلهامبەخشی وی شاتۆبریانە.

<u>شیعرەکانی:</u>

لەو روانگەیەوە کە شاعیر حەقیقەت بە فیراسەت بە دیدێکی بالاتر لە خەڵکانی دی دەرك دەکات، و لەو پێودانگەوە کە پەیامی شاعیر بریتییە لە رێنوێنی کردنی مرۆڤان بەرەو پاکیو بێگەردیو روناککردنەوەی هزرو بیران، رۆڵێی پەیامبەر ئاسای هۆگۆ بە چاکی دەردەکەوێ.نێوەرۆکی هۆزانەکانی وی پتر ئەو بابەتانەن کە لە رۆژگاری شاعیردا و لە فەرەنسادا بابەتی رۆژو وەخت بوون، بە تایبەتی مەسەلەێن رامیاریو کۆمەڵایەتی، وەکو حکومەتی پاشایەتی، حکومەتی جەماوەریو میللیو هەژاری... بابەتێن دیکەی وەکو رووداوانی مێژوویی، سروشت، ژیانی خێزانداری، ئەڤین، و منداڵێتیش بەلای هۆگۆوە گرنگی تایبەتی هەیە.
گەورەترین قەریحەی شیعری هۆگۆ لە بواری بەرزە خەیاڵی و رەوانبێژی دایە. خەیاڵو خەیاڵپەروەری وی بە شێوەی جۆراوجۆر دەردەکەوێ: لە هەمەجۆری و تازەیی وێنەکانیا، لە توانای شەخسیەتسازیو دیدی ئەوا، و بە تایبەتی لە توانای ئەفسانەسازی ئەوداو لە دەسەڵاتو توانایدا بەسەر تەکنیکی چیرۆکڤانیدا، هۆگۆ مامۆستای هونەرە رەوانبێژییەکانە.
دەوڵەمەندی وشەی هۆگۆ زۆر سەیرە، ئاشقێنی لەگەڵ وشەدا دەکات، بە تایبەتی وشەی قەبەو ناوازەو ئەو شێوە رونبێژیو جوانکاریانەی کە بەردەوام بە کاریان دێنێ بریتییە لە: وشەی لێکدارو، هەڵگێڕانەوەی بابەت، گونجانی سیفەت، تەرسیح بەندو تیباق.
ئەوەی لە شیعرەکانی هۆگۆ، کۆکراوەتەوە بریتیە لە بیستو پێنج دەفتەر (دیوان)ی شیعری، هەندێ لە گرنگترین ئەم دیوانانە لە سەردەمی ژیانی شاعیردا بڵاوبوونەتەوە، (چامەو سروودەکان ١٨٢٦و ١٨٢٨) تایبەتە بە رووداوە سیساییەکان، ستایشی ناپلیۆن، پەیامی شاعیر، و منداڵێتی. (رۆژهەڵاتەوانی- ١٨٢٩)، کۆمەڵە وێنەو دیمەنێکی خەیاڵی رووتە دەربارەی رۆژهەڵات کە هۆگۆ هەرگیز پێی تێ نەناوە. (گەلای خەزان- ١٨٣١) کۆمەڵە شیعرێکی، شاعیر گوتەنی کانگەی دڵە دەربارەی سروشت، چارەنووسی مرۆڤ، مرۆڤدۆستی، و ناسکیو جوانییەکانی منداڵیەتی، (ئاوازەکانی ئێواران- ١٨٣٥) کە زیاتر باسی دیموکراسی، بوربۆنەکان، ناپلیۆن دەکات.
(یاداشت- ١٨٥٦) بریتییە لە شەخسی ترین شیعرێن هۆگۆو کە دەریا، مەرگ، ستەمی کۆمەڵایەتی، ئایدیالو ئومێدان، و ئەزموونانی رابردوو ئیلهام بەخشو سەرچاوەیەتی، و (ئەفسانەی قەرنان- سێ بەرگە: ١٨٥٩، ١٨٧٧، و ١٨٨٣) کۆمەڵە شیعرێکی زندووی

داستان ئامێزی دراماتیکی و لیریکا فۆرمو شێوەیە، کە رەنگدانەوەی باوەڕی هۆگۆیە بە پێشکەوتنی مرۆڤ وەکو لە میانی رۆژگارانەوە دەبینریٚو بە زۆر بە لوتکەی شیعری هۆگۆ دێنە ژماردن.

رۆمانەکانی:

هۆگۆ نووسەری رۆمانانی رۆمانتیکی رووداوانو رۆمانانی کۆمەڵایەتییە، و هەندێ جار هەردوو جۆرەکە ئاوێتە دەکات. لەواری دەروونناسیدا بێ توانایە، بەڵام لە وێنەگرتنو نیشاندانی رابردوودا نیگارکێشێکی بالادەستەو، رۆمانەکانیشی وەکو شیعرەکانی، دڵبەندی ئەو بەرەنگەکان، و سنعەتە رەوانبێژییەکانەوە دەنوێنێ و نیشاندەدا، لە رۆمانە کۆمەڵایەتیەکانیدا جارێکی دیکە حاڵەتە پەیامبەرانیو کەشیش ئاساییەکە لە خۆ دەگرێت.

(نۆتردام دووپاری- ١٨٣١)و (بێنەوایان- ١٨٦٢) گەورەترین رۆمانی هۆگۆن.

نۆتردام دوپاری: رۆمانێکە لەمەڕ پاریسی سەدەی پانزەیەم، پڕە لە وەسفی زندوو، کڵێسای گەورە- کە بە شا قارەمانی رۆمانەکە ناو دەبرێ- پانۆراماو دیمەنی رۆمانەکە پێك دێنێو بەسەر سەرانسەری رۆمانەکەدا زاڵە. پلۆتو نەخشەی رۆمانەکە بە دەوری ئیسمراڵدا-ی کیژۆلی گەنجدا دەسوڕێتەوە کە چوار پیاو لەسەر ئەو دەکەونە رکاربەری یەکتری: پییر-ی شاعیر، جاهان-ی کەشیشی گەندەڵ، فوبوس-ی ئورستۆکرات، و کازیمودو-ی قەموری ناقوس ژەن. جگە لە فۆبۆس، ئیدی ژیانی هەر سیانەکەی دیکە بە مردنێکی دڵتەزێن کۆتایی دێ.

بێنەوایان: لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلە (لە هەزار و نۆسەدەو هەفتا لاپەڕەدا) دەربارەی کاریگەریی ستەمی کۆمەڵگە لەسەر چەوساوان. قارەمانی چیرۆکەکە کۆنە مەحکومێکە بەناوی جان ڤالجن (کە بە تاوانی دزینی یەك کولێرە نۆزدە ساڵ حەپسی بە کاری قورسەوە کێشاوە. ژیانێکی نوێ دەست پێدەکاتەوە)و دەگاتە ئەوپەڕی کامەرانیو سەرکەوتن. لەم حاڵەدا بە ئاشکرا کردنی ناسنامەی خۆی وەکو تاوانبارێك، دەبێتە مایەی رزگاربوونی کەسێکی بێ تاوان، و بەخۆیشی دەرفەتی هەڵاتن دەدۆزێتەوە، و لە ئەنجامدا بە ئاسوودەیی چاوان لێك دەنێ، چونکە دەزانێ هەوڵەکانی وی بوونەتە مایەی بەختەوەری کورت-ی کیژی.

ئەم رۆمانە، وێڕای کاراکتەرسازییە لە رادەبەدەر سەرڤە سەرڤەکەیو رەمزییەتو پلۆتە زۆر ناواقیعییەکەی نموونەیەکە لە بەهرەداریو توانای هۆگۆ لە نیشاندانی تێوریانی کۆمەڵایەتیو، هەمیشە ناوبانگێکی زندووی هەبووە.

(کرێکارانی دەریا- ١٨٦٦):

چیرۆکێکی دڵگیرە کە جەنگی هەمیشەیی مرۆڤ لەگەڵ تەبیعەتدا وێنە دەگرێ، (ئەو پیاوەی پێدەکەنێ ١٨٦٩) ژیانو دابو نەریتی ئینگلیسزەکان لە رۆژگاری خانەدانی ستوارتدا دەداتە بەر تەنزو ریشخەن، و (نەودو سێ- ١٨٧٢) رۆمانێکی مێژووییە کە باسی یەکێك لە رووداوەکانی شۆڕشی فەرەنسا دەکات.

شانۆنامەکانی:

پێشەکەییەکەی هۆگۆ بۆ (کرومویل- ١٨٢٧) لە راستیدا بە بەیاننامەی جیابوونەوەی شانۆنامەنووسانی رۆمانتیکی فەرەنسی لە یاساو رێساکانی کلاسیك دەژمێردرێ. هۆگۆ لەم پێشەکییەدا هەندێ پرەنسیپو رێسایان بۆ شانۆنامەنووسی دادەنێ: شانۆنامە دەبێ هەموو لایەنەکانی ژیان وێنەبگرێ -جوانیو کرێتی، شادیو خەم، چاکیو خراپی، هەموویان لە پاڵ یەکدا وەکو چۆن لە ژیانی واقیعیدا هەن وا بیانخاتە بەر چاو، کاراکتەرەکان دەبێ تاکی مرۆڤانیو ئاڵۆزبن، زەمینە مێژووییەکان، جلو بەرگ، دابو نەریت، و شەقڵی ناوچەیی لە روانگەی مێژووییەوە دەبێ جێی باوەڕ بن، یەکێتی کار دەبێ رەچاو بکرێ، بەڵام دوو یەکێتییەکەی دیکە دەستکردنو دەبێ پشتگوێ بخرێن. هۆگۆ زۆربەی ئەم بیرۆکانەی لە شەکسپیرو شلگل ـەوە وەرگرتووە، بەڵام پێشەکییەکەی وەکو بەیاننامەی درامانووسانی رۆمانتیك کاریگەرییەکی زۆری هەبووە.
کرومویل، شانۆنامەیەکی خودی (زاتی) درێژە.. فۆرم و قاڵبێکی دیاریکراوی نییە، و قابیلی نمایشکردن نییە. لەم شانۆنامە هەفتاو پێنج دیمەنییەدا، هۆگۆ بە بەرزەفڕییەوە تێدەکۆشێت سەرانسەری قۆناغی کرومۆیل لە ئینگلیستاندا نیشانبداتو بەرجەستە بکات. پلۆتی شانۆنامەکە دەربارەی دوعاخوازی کرومویلە لە ئاورەنگ پاشایەك.

(هرنانی- ١٨٣٠):

باشترین شانۆنامەی هۆگۆیە، زۆر کۆپلەو بەندی لەسەر بەحری درێژو دوو بەیتی یان چوارینەی قافیەداری لە خۆگرتووە. چیرۆکێکی میلودرامییە، و کاراکتەرەکان هەموویان لە شێوەی نموونەی رۆمانتیکی دا پیشاندەدرێن. پلۆتی دراماکە تایبەتە بە ململانێی بەینی هرنانی (ریگری دڵتەنگ)و سایەداری (قیم) ماشوقەکەی (دون ری گومز). رکونیو قینلە دڵی گومز دەبێتە مایەی بەڵا بو هەمووان. سەرکەوتنی ئەم شانۆنامەیە، درامای رۆمانتیکی گەیاندە لوتکەی سەرکەوتن.

(ری بلاس- ١٨٣٨):

دووەمین شانۆنامەی سەرکەوتووی هۆگۆیە، شا قارەمانی شانۆمانەکە خزمەتکارێکی دەم تەڕی زمانلوس کە دەگاتە لوتکەی دەسەلات، تا ئەو رادەیەی کە مەلیکەی ئەسپانیا دڵبەندی ئەشقی ئەو دەبێ، لە ئەنجامدا، هەوڵ و تەقەلای پیاوێکی خوێڕیلەو هەرزەو تارادەیەك عەیب و خەوشەکانی خۆی، دەبنە مایەی کەوتن و روخانی، و "پەندو عیبرەتی ئەخلاقی ئەم کارە ئەوەیە: کەسێك کە نانی سواڵی خوارد، هەمیشە دەستی درێژە".

شانۆنامەکانی هۆگۆ، وەکو زۆربەی دراما رۆمانتیکییەکان، بۆ رۆژگاری ئەمڕۆ بایەخێکی کەمیان هەیە، لە شانۆنامەکانی ئەودا هەمیشە پێشنیازێکی کۆمەلایەتی یان سیاسی دەخرێتە روو، پلۆت و نەخشەی شانۆنامەکان بە زۆری بۆ سەرگەرمی و وەختگوزەرانییە، و قارەمانەکان بەشێوەی سادەو سەرەتایی وێنە دەگیرێن، تەنانەت دیمەن ئارایی و شەقڵی خۆماڵیشیان دەستکردە. ئەم شانۆنامانە نە حەقیقەتی مرۆڤانی پێویستیان تیایەو نەحەقیقەتی مێژوویی تەواو، تا زەوق و سەرنجی خەڵکی رۆشنبیر راکێشن، جوانی ئەم شانۆنامانە لە دروستکردنی لەرزە دەرونی و غافڵگیرییەکان و لە فریوبازی شێوازەکانیاندا پەهانە، بەگوتەیەکی دیکە، میلودرامای مرۆڤی بلیمەتن، گەورەترین ئیجابیەتی شانۆنامەکان چۆنیەتی خەیاڵی بەرزو درەخشانی، و توانای سەیرو توند سۆزەکانە.

هەڵسەنگاندن:

ڤیکتۆر هۆگۆ توانایی بلیمەتێکی گەورە، و گیانێکی مرۆڤانی ئاسایی هەیە، ناکرێ چاوپۆشی لە هەڵەو کەم و کوڕییەکانی وەکو مرۆڤ، بکرێ و ئەو کەموکوڕی و هەلانە بە بە کەم بگیرین، چونکە هەڵەو کەموکوڕییەکانی لەگەڵ خودی بەرهەمەکانیا ئاوێتە بوون... راستە کە هۆگۆ نە بیرێکی رونی هەیەو نە رەسەن و داهێنەر، راستە زەوق و بەهرەی تەنزو ستایشی نییە، راستە لە ئەندازە بەدەرش خۆویست و خۆپەرستە (وای هەست دەکرد کە دەبێ شاری پاریس لە نوێ بەناوی ئەوەوە ناو بنرێ!). راستە کە خراترین رەوت و رەوشی بزووتنەوەی رۆمانتیکی بە تەواوەتی لە دراماکانی ئەودا نیشاندەدرێ، هەروەها دروستە کە رۆمانەکانیشی لە رووی گونجانی مەودای چیرۆکڤانی، یەکێتی، و حەقیقەت نمایی، و کاراکتەرسازی لوجیکییەوە، پڕن لە کەم و کوڕی و نوقستانی. هەروەها راستە کە شیعرەکانی هەندێ جار پڕن لە سەنگەلایی موبالەغەکاری کەم قوڵی، پەریشانی، و لادانی جۆراوجۆر، بەلام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، پرۆفیسۆر داودن، هۆگۆ (رەنگە هێندێك زێدەڕۆییشی تیابێ) بە گەورەترین شاعیری لیریکی فەرەنسا دەزانێ، و بە گەورەترین شاعیری دەزانێ کە تا ئێستا ئەدەبیات لە داوێنی خۆیدا پەروەردەی کردووە. هۆزانێن هۆگۆ، زێدەباری خەوش و کەم و کوڕیەکانیشی، هەندێ جار رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ئەستاتیکای کلاسیك، بالا

دەستی، و بەهرەو توانای وەسف و وەسفکارییەکی بێ هاوتایە. هۆگۆ وەکو شاعیر، دوو بەهرەی گەورەی تێدایە:
خەیاڵی زندووی نا ئاسایی و دەرکی ریتم و نەوای وشە. وشە بەلای ئەوەوە هێزی زندوون، هەستی شاعیرانە وێنەو پەیڤ دادەهێنێ، و وێنەو پەیڤ هزرو بیر دادێنێ، هۆگۆ مامۆستای هەموو هارمونییەکانی شیعرە... هەندێ جار فلوت ژەنێکی تەنیایەو زۆر جار رابەرو لێدەری نەوا ژەنانە. مەحاڵە کەسێك حەزی لە شیعر بێ، و شیعرە باشەکانی ئەو بخوێنێتەوە، بەرەبەرە نەیەتە جۆش و خرۆش، جۆش و خرۆشێکی وەها کە هەڵەو کەموکوڕییەکانی لەبەرچاو بشارێتەوە... هەر ئەمە ئەزموونی شاعیرو مەحەکی شیعرەو بەس.

<u>((لویس چارلس ئالفرد دوموسیە ١٨١٠- ١٨٥٧)):</u>

موسیە لە پاریس لە دایك بووە، لە هەژدەساڵیدا پەیوەندی بە کۆڕو یانەی هۆگۆوە کرد، لە ساڵی ١٨٣٠دا یەکەمین کۆ شیعری (چیرۆکانی ئەسپانیاو ئیتاڵیا)ی بڵاوکردەوە. لەوە بە دواوە رمووەدەی بایرون بوو، و بەچاولێکەری ئەو، کەوتە تەوس و توانج گرتن لە بێهودەییەکانی رۆمانتیکەکان، موسیە لە ساڵی ١٨٣٣دا لە رادەبەدەر ئاشق و دڵبەندی ئەڤینی جۆرج ساند بوو، و لەگەڵ ئەودا بۆ ئیتاڵیا چوو.
پەیوەندی گەرم و گوڕی ئەو جووتە لە دوو ساڵ پتری نەخایاند. ساند دەستی دەگەڵ پزیشکێکی ڤینیسیدا تێکەڵ کرد، و موسیە تەنیاو نائومێد رووی کردە بادەنۆشی و رابواردن، و لە ئەنجامدا لە تەمەنی چل و حەوت ساڵیدا مرد. بویەرو بەسەر هاتی ئەڤینی موسیەو ساند، هەر چەندە بووە مایەی بەڵاو نسیبەت بۆ موسیە، لەگەڵ ئەمەشا ئەم ئەڤینە لە بەشی سەرەکی ژیان و شیعرەکانیدا رەنگی داوەتەوە..

<u>بەرهەمەکانی هۆزان:</u>

هەموو شیعرەکانی موسیە دوو دەفتەریان گرتۆتەوە بەناوی: (هەوەڵین هۆزانان ١٨٢٩- ١٨٣٥)و (هۆزانێن نوێ ١٨٣٦- ١٨٥٢). (چیرۆکێن ئەسپانیاو ئیتاڵیا- ١٨٣٠) لە کۆ شیعری هەوەڵین هۆزنان ، ئەمە جۆش و خرۆشی تەبعێکی لاو، سەرڕێژ لە موبالەغەبێژی و رەشبینی بایرونانە، موسیە پاش پەیوەندییەکانی دەگەڵ جۆرج ساند بوو بە شاعیرێکی پوختەو مەنگ بەڵام رەشبین و نا ئومێد. چوار (شەوانە) بەناوبانگەکەی کە بە باشترین شیعری وی دەژمێردرێ، رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی هەمان نائومیدیە. لە (شەوی مانگی مایس- ١٨٣٥)و (شەوی دیسامبەر- ١٨٣٥)دا هاوار لە دەستی رەنج و داماوی خۆی دەکات. لە (شەوی مانگی ئاب- ١٨٣٦)دا تۆزێ ئومێد پەیدا دەکات، و لە (شەوی ئۆکتۆبەر- ١٨٣٧)دا تا رادەیەك هێور دەبێتەوەو ئۆقرە دەگرێ، لە شیعری (بیرەوەری)دا ئەم

فکرۆکەیەی کە بیرەوەری جوان تەنانەت لە پاش مردنی خودی ئەڤینش هەر بە زندوویەتی دەمێنیٚ، تەسەلای موسیە دەدا...

<u>چیرۆکە پەخشانەکانی:</u>

موسیە چەند چیرۆکێکی پەخشانی نووسیوە کە درێژترین و باشترینیان بەناوی (ئیعتراف منالێکی سەدە ١٨٣٦)یە. لەم چیرۆکەدا پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ جۆرج ساندا دەردەبڕێ.

<u>شانۆنامەکانی:</u>

موسیە کە شانۆنامەی (شەوی ڤینیسیا- ١٨٣١)کەی لە قەڵەمڕەوی شانۆدا بوو بوو بە هاوتای ناکامی، رووی کردە نووسینی ئەو درامایانەی کە تەنیا بۆ خوێندنەوە لەبار بوون، زۆربەی ئەم بەرهەمانە لە نێوان ساڵانی١٨٣٣و ١٨٣٧دا لە گۆڤارێکی فەرەنسیدا بڵاوبوونەوە، و لە ساڵی ١٨٤٠دا لە کتێبێکدا بە چاپ گەیی. بەڵام لە ساڵی ١٨٤٧دا هەندێ لە کومیدیاکانی نمایش کران و لەوە بە دواوە نمایشکردنیان هەمیشە پێشوازی لێکراوە.

<u>دراماکانی موسیە سێ جۆرن:</u>

١- *کۆمیدیای هەستاری، لەسەر شێوازی شەکسپیر لەوانە: (فانتازیۆ) و (ئەوەی کیژۆڵان خەونی پێوە دەبینن).*
٢- *کۆمیدیای ئەرستۆکراتی، لەسەر شێوازی ماریوو، کە زیاتر کۆمیدیانی پەند دەگرێتەوە، واتە ئەو کۆمیدیایانەن کە لەسەر بناغەی پەندێك رۆنراون، لەوانە: (دەرگاهەم دەبێ کراوە بێ و هەم داخراو)، (مرۆڤ لەگەڵ ئەڤیندا گەمە ناکات)، کە رەنگدانەوەیەکی ئاشقێنی موسیەو جۆرجساندە، لەم شانۆنامەیەدا کە زەحمەتە بتوانرێ بە کۆمیدیا دابنرێ، قارەمانی چیرۆکەکە کە لە ماشۆقەکەی تۆراوە، لەگەڵ کیژە گوندییەکدا دەست تێکەڵ دەکات، ماشوقەکەی غیرە دەیگرێ. کیژە گوندییەکە لەنکاو دەمرێت، و ئیدی دڵدارو دلبەر بە خەمناکی لێکدی جیادەبنەوە.*
٣- *تراجیدیا: بەناوبانگترین تراجیدیای موسیە، لورانتزچو-یە. چیرۆکی کاراکتەرێکی لە جۆری هاملێتە، کە ئیلهام لە رینیسانسەوە وەردەگرێ. قارەمانی شانۆکە لێدەبڕێ کە حاکمی دکتاتۆری فلورانسا چاك بکات بەڵام گەندەڵی و نالەباری حاکمەکە، ئەمیش بەرەو گەندەڵی و لەناوچوون دەبات.*

هەڵسەنگاندن:

موسیە تاقە شاعیری ڕۆمانتیکی فەرەنسییە کە تەبیعەتێکی خۆش و حەنەکچیانەی هەیە، هەندێ لە شیعرەکانی سەرەتاو ژمارەیەکی زۆری کۆمیدیاکانی پڕن لە شۆخی و حەنەکانی زندوو. ناوبانگی موسیە پتر بەندە بە شیعرەکانییەوە. لەگەڵ ئەمەشا لەم قەڵەمڕەوەدا ڕوانین و دیدی تەنگ و سنووردارە. موسیە بە پێچەوانەی زۆربەی ڕۆمانتیکەکانەوە، عەلاقەمەندی بە تەبیعەت، مرۆڤپەروەری و پێشکەوتنی مرۆڤایەتی نیشان نادات. لە دوا ڤینیی-یەوە دەرونگەراترین شاعیری ڕۆمانتیکی فەرەنسییە، و ڕەنگە یەکێك بێ لەو شاعیرە زۆر کەمانەی کە لە کانگەی دڵەوەو بەوپەڕی بێ ریاییەوە خۆشی و ناخۆشی ئەڤین وەسف دەکات. موسیە هەر چەندە لە پرەنسیپ و بنەما هونەرییەکاندا ورد نییە، بەلام ڕاستگۆیی و قوڵی هەستەکانی، کەموکوڕییە هونەرییەکانی دادەپۆشێ... جۆش و خرۆش، روح سوکی، هەستەوەری، جوانیپەرستی، قووڵبینی، زندوویەتی، ڕەوانی و زمانپاراوی، و جوانی پەیڤەوانی بەگرنگترین تایبەتمەندی موسیە دەژمێردرێن.

شانۆنامە

درامای کلاسیك تاوەکو پاش روخانی ناپلیۆنی یەکەمیش لە فەرەنسادا باوبوو. درامای ڕۆمانتیك لە ژێر کاریگەریی قوڵی تراجیدیای مێژوویی میللەتاندا بووە بە تایبەتی شانۆنامەکانی شەکسپیرو شیلەر، هەروەها لە ژێر کاریگەری میلۆدرامای کۆنی فەرەنسی، ڕۆمانانی مێژوویی، بە تایبەتی بەرهەمەکانی والتر سکۆت، و زاڵبوونی ڕۆمانتیك بەسەر هەموو یاسا کلاسیکەکانەوە، بووە. بۆچوون و تیۆریانی شانۆیی ڕۆمانتیکەکان وەکو چۆن ڤیکتۆر هۆگۆ لە پێشەکەی کرو مویلدا باسی کردووە، پێشتر خراوەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. بە هەر حاڵ، ئاماژە بە شانۆنامانی سێ کەس لە چوار شانۆنامەنووسەکەی ئەو ڕۆژگارە دراوە، واتە هۆگۆ، ڤینیی، و موسیە، نەفەری چوارەمیان ئەلکساندەر دۆمایە..

(ئەلکساندەر دۆما-ی باوك ١٨٠٢- ١٨٧٠):

لە ڤی یر کوترە چاوی بە دنیادا هەڵهێناوە. بابی یەکێك بووە لە فەرماندەکانی سوپای ناپلیۆن و دوو ڕەگەیەکی سپی و ڕەش بوو. دۆما لە تەمەنی بیستساڵیدا بۆ پاریس چوو و ماوەیەکی کەم لە خزمەتی دۆك دورلیان ماوەتەوەو پاشان لێبراوە لە پێناوی دابینکردنی بژێوی خۆیدا خەریکی نووسین بێ. چونکە بە منداڵی خوێندنێکی ڕێك و پێك و بەردەوامی نەبوو، ئیدی بە پێویستی زانیوە کتێبانی زۆر دەربارەی بابەتێن هەمە جۆر بخوێنێتەوە. یەکەمین شانۆنامەی سەرکەوتوو ئامێزی: (هنری سێیەم و دەربارەکەی- ١٨٢٩) بوو. دوای

ئەوە چەندین شانۆنامەو رۆمانی نووسی، و پارەو پولێکی زۆری بەدەست هێنا، لێ هەمووی بە بابا دا، لە ئەنجامدا بەوپەڕی دەستکورتی کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

دۆما بە یەکێك لە نووسەرە پڕ بەرهەمەکانی جیهانی ئەدەب دەژمێردرێ. قەوارەی بەرهەمەکانی سێ سەد دەفتەری ئەستورە، بەشێ لەم بەرهەمانەی، خۆی گوتەنی لە (کارخانەدا) کە مەبەستی لە ژمارەیەك هاوکاری کرێگرتە بوو، نووسراوە. دۆما لە ئەمریکادا وەکو رۆماننووس دەناسن، بەڵام زۆربەی رەخنەگران، شانۆنامەکانی زۆر لە رۆمانەکانی بە بالاتر دەزانن..

شانۆنامەکانی:

شانۆنامەکانی دۆما، کە زۆربەیان بە پەخشان نووسراون، دوو جۆرن:

١- *شانۆنامانی تەمەشایی- مێژوویی، کە پڕن لە دیمەنێن موبالەغە ئامێز*

٢- *شانۆنامانی شەخسی بە جۆش و خرۆشی رۆمانتیکی، باشترین نموونەی شانۆنامانی جۆری یەکەمی (هنری سێیەم و دەربارەکەی- ١٨٢٩ یەتی کە مێژوویەکی تراجیدی شایستەو ئاوێتە بە حەسادەت و تاوانکارییە. (ئانتون- ١٨٣١) یەکێکە لە نموونەکانی شانۆنامانی شەخسی کە لەوێدا قارەمانی چیرۆکەکە، ژنێك دەکوژێت لە پێناوی گێڕانەوەی ئابڕوو شەرەفی لە دەست چووی.*

باشترین شانۆنامەکانی دۆما خۆش بونیادو خەیاڵ ئەنگێزن، بەڵام هەمان خەسلەتی میلۆدراماکانی هۆگۆیان هەیە، و لە باری شیکردنەوەی دەروونییەوە بە هەمان ئەندازە لاوازن. دۆما خاوەنی هەستی دراماتیکی، بەهرەی داهێنانی بویەرین جۆشدار، راشکاوی، شێوازی روون لە پێشڤەبردنی پلۆت و دیالۆگانی وردو کورتی سەیرە. لەگەڵ ئەمەشدا هیچی لەمەڕ روحی ئینسانی پێ نییە بۆ گوتن.

رۆمانەکانی:

رۆمانەکانی دۆما، باشترین نموونەی رۆمانی سەرکێشی و نهێنی ئامێز لە ئەدەبیاتی فەرەنسیدا بە دەستەوە دەدەن.

سەرچاوەی ئەم رۆمانانە یا بیرەوەرییە یامێژووە، بەڵام دۆما بێ دوو دڵی و پرینگانەوە دەستکاریان دەکات تاوەکو چیرۆکی جەماوەریان لێ دروست بکات.

قارەمانانی رۆمانەکانی بریتیین لە خەڵکانی زۆر سادەو ساکارو شێوازێکی لاوازی هەیە، هەروەها رمودەی وردەکاری میلودرامییە، و کاتێ کە لە مێژوودا شتێکی بۆ بابەتێك دەست ناکەوێ، بێ سێو دوو بەخۆی دروستی دەکات، و لە ئەنجامدا زۆربەی بەرهەمەکانی بەپێی مەحەکی ئەدەبی لە ئاستێکی نزمدا دەگیرسێنەوە. لەگەڵ ئەمەشدا هیچ کاتێ چیرۆکبێژێکی لەو باشتر نەبووە، لە یەکەم لا پەڕەو تا کۆتایی چیرۆکەکە دەزانێ کە چۆن سەرنجی خوێنەران بۆ لای ئەوەی کە دەیەوێ رابکێشێتو بیانخاتە حاڵو هەوای رووداوانی جوانەوە.
بەناوبانگترین رۆمانانی دۆما ئەمانەن: سێ تفەنگدار (هەشت بەرگە– ١٨٤٤)، (بیستو هەشت ساڵ دواتر– ١٨٤٥)، (ڤیکۆنت براجیلون– ١٨٤٧) کە درێژەی یەکترن، (کونتی مونت کریستو (١٨٤٤–١٨٤٥)و (گوڵاڵەی رەش– ١٨٤٥).

کورتە چیرۆکان

لە سەدەکانی ناڤیندا فابیلو لە واری پەرەسەندنو خەملینی چیرۆکی کورتی شیعریدا بایەخێکی زۆری هەبوو. لە رۆژگارو قۆناغی رێنیسانسدا زۆر پەخشانە چیرۆکی کورت، بە چاولێکەری رۆمانە کورتەکانی ئیتاڵیا هاتنە نووسین، لە سەدەی هەڤدەیەمو هەژدەیەمدا ئەم جۆرە بەرهەمانە لەگەڵ زەوقی خەڵکیدا کۆك نەبوون، لەم قۆناغەدا جگە لە فابیلەکانی لافونتینو کونتە فێرکارییەکانی ڤۆلتیر، شیعر، شانۆنامەو بەرهەمی درێژی پەخشانی بازاڕیان گەرم بوو. لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا کورتە چیرۆك بۆ ئەدەبیاتی فەرەنسا گەڕایەوە. ئەم چیرۆکانە زیاتر ئەفسانەو حیکایەتی نائاسایی، فانتازی یان راز ئامێز بوون.
لە ساڵانی ١٧٩٤و ١٨١٥دا زاویەدو میستر (١٧٩٤– ١٨٥٢) چەند کورتە چیرۆکێکی سۆز بزوێنی دەربارەی بەدبەختی مرۆڤ نووسی..
ڤینیی، موسیە، مریمە، و بالزاك–ش هەندێ پەخشانە چیرۆکی کورتیان نووسی. سێ چیرۆکنووسی ناوداری دیکەش هەبوون کە: شارل نودیە ١٧٨٠– ١٨٤٤، جیراردو نیرڤال ١٨٠٨– ١٨٥٥، و تیوفیل گوتیە بوون، گوتیە زۆر لەو دووانەی دیکە مەنشورتر بوو.

تیوفیل گوتیە ١٨١١– ١٨٧٢):

لە تارب هاتۆتە دنیاوە، بەڵام لە سێ ساڵییەوە لە پاریس ژیاو. هەوەڵجار لە بواری نیگارکێشیدا خۆی جەرباندو، بەڵام پاشان رووی کردە شاعیری.
گوتیە لە ساڵی ١٨٣٠دا بوو بە یەکێك لە لایەنگرە جددییەکانی تیۆریو بۆچوونی رۆمانتیکی هۆگۆ –هەڵبەتە ئەوەندەی پەیوەندی بە ئەستاتیکاوە بێ– هەمیشە خۆی لە سیاسەتو پرسە کۆمەڵایەتییەکان دوور دەگرت. گوتیە لە ساڵی ١٨٤٠دا چووە سەفەرو سەرانسەری ئیتاڵیا، جەزایر، و رۆژهەڵاتی نزیك گەڕا، لە دوا ساڵەکانی نیوەی کۆتایی

تەمەنیدا رووبەڕووی نەداریو دەستکورتی بووەوەو ناچار هەموو کاتی خۆی بۆ نووسینی کورتە چیرۆك، رۆمان، رەخنەی ئەدەبی، و سەفەرنامە، بۆگۆڤاران تەرخان کرد. ئەنجام لە نوییدا کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

بەرهەمەکانی سەرەتای گوتیە خراپترین هەڵەکانی قوتابخانەی رۆمانتیکنی دەنوێنن ، بەڵام گوتیە خۆیشی بەرەبەرە تا ساڵی ١٨٣٣ پەی بە زۆربەی کەموکورییەکانی لە رەشنووسە سەرەتاییەکانی خۆی بردبوو، لە ساڵی ١٨٣٥دا تیۆری (هونەر بۆ هونەر)ەکەی بە روونی گەڵاڵە بوو–پاشان پارناسینە فەرەنسییەکان پەسندیان کردو کاری کردە سەر بزووتنەوە جوانیناسییەکەی والترپاتر.

کورتە چیرۆکەکانی:

کورتە پەخشانە چیرۆکەکانی گوتیە، وەکو چیرۆکەکانی نودیەو، نیرڤال، سەرو سەختیان دەگەڵ مردنو ترس، بابەتی نائاساییو سەیرو غەریبدا هەیە، ئەم چیرۆکانە لە دوو کۆمەڵدا کۆکراونەتەوە:
چیرۆکان– ١٨٤٥، و رۆمانو چیرۆکان– ١٨٥٧...: جەنازەی ئاشق، شەوی کلیوپاترا، ئەمفال، و پێی مومیاکراو لە جوملەی باشترین کورتە چیرۆکەکانی گوتیەن. ئەم چیرۆکانە دەربڕینێکی روونو زندوویان هەیە پڕن لە گیانی حەنەکبازی.

رۆمانەکانی:

رۆمانەکانی گوتیە هەمان خەسڵەتو تایبەتمەندی کورتە چیرۆکەکانیان هەیە. (مادموزیل دوموپن– ١٨٣٥) بەناوبانگترین رۆمانی ئەوە کە لە وێدا کیژۆڵەیەك، وێڕای ئەوەی کە خۆی بە شێوەی پیاو گۆڕیوە، دەتوانێ پیاوێك شەیدای خۆی بکات. لە پێشگوتاری ئەم رۆمانەدا گوتیە دەکەوێتە شەرحی دیدو بۆچوونی خۆی لەمەڕ (هونەر بۆ هونەر).

شیعرەکانی:

شیعرەکانی سەرەتای گوتیە تەواو لە پەخشانەکانی سەرەتای دەچن. بۆ نموونە (ئالبیرتوس– ١٨٣٢) چیرۆکێکی ترسناکە دەربارەی ژنێکی جادوگەرو گۆڕانی سیماو شێوەی ئەو. باشترین هۆزانین گوتیە لە دیوانێکدا بەناوی (گەوهەر نیشانیو میناگەری)

کۆکراونەتەوە کە بریتییە لە شیعرە لیریکییە کورتەکانی و قەسیدەو چامە وەسفییەکان، و گەواهی ئەوەیە کە گوتیە بەر لە شاعیری ، نیگارکێش بووە. لەم دیوانەدا فلْچەی شێوەکارو ئەسکەنەی پەیکەرتاش جێی خۆیان بۆ قەڵەمی شاعیر چۆڵ کردووە، لە راستیدا هەر شیعرێکی گەوهەرێکی پرشنگدارو جەلایی دراوە. (قەلاّی بیرەوەری)، (کاری دەستان)و (فانتازیای زستان) لە باشترین هۆزانێن ئەم دیوانەن.

هەڵسەنگاندن:

پێگەی گوتیە لە سەرای ناودارانی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا زۆر بەرز نییە، بەلاّم پایەدارە. بایەخی مێژوویی ئەو بەندە تێوری (هونەر بۆ هونەر) دەگەڕێتەوە. گوتیە هونەر بە خوڵقێنەری جوانی دەزانیّ، جا ئەم جیاکردنەوەی هونەر لە پرسە فەلسەفی، کۆمەلاّیەتی، و مەزەبییەکان، هەندێ لە رەخنەگرەکانی وروژاندووە کە بە بیانووی تەنگی دیدو هەژاری بیرو ئەندێشەوە بە توندی بیخەنە بەر رەخنەو رەخنەلێگرتن، ئیجابیاتی هونەری گوتیە برتییە لە: پالاّوتەیی وشەو پەیڤان، هەستیاری بەرز لە ئاستی رەنگەکاندا، و پوختەیی شێواز، ئەم ئیجابیاتانە وایانکرد (ئەمیل فاگە) ئەوە رابگەیەنێ کە گوتیە "دەیزانی چۆن بە جوانی ڤیکتۆر هۆگۆ، و باشتر لە هەموو نووسەرانی دیکەی ئەو سەدەیە بنووسێت".

مێژوو

هەر چەندە مێژوو عادەتەن ناچێتە خانەی بەرهەمێن ئەدەبییەوە، هەندێ لە نووسراوە مێژووییەکانی فەرەنسای سەدەی نۆزدەیەم لە رووی ئەدەبییەوە هەندە پڕ بەهان کە شایستەی ئەوە هەن ئامارەیەکیان بۆ بکرێ. خۆشەویستی نیشتمان، کە لە سایەی شۆڕش و جەنگەکانی ناپلیۆندا دلاّنی دەهانیە جۆش و خرۆش، سەرهەڵدانی حیزبێن سیاسی، و لایەنگری رۆمانتیکەکان لە رابردوو، لەو فاکتەرە هەرە گرنگانە بوون کە هانی لێکۆڵینەوەی مێژوویان دەدا..

پرۆفیسۆر باتلەر"١٥"-ی مێژوونووسی ئەدەبی فەرەنسی، مێژوونووسانی نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە دەکات بە سێ دەستەوە:

١- قوتابخانەی رۆمانتیکی یان وەسفی:

ئامانجی ئەم قوتابخانەیە داهێنانی چیرۆکی زندوو پڕجۆش و خرۆش بوو لە سەرچاوەێن مێژووەوە. ئەندامانی سەرەکی ئەو قوتابخانەیە جوزیف فرانسوا میشو ١٧٦٧- ١٨٣٩، نووسەری مێژووی جەنگەکانی سەلیبی (١٨١١- ١٨٢٢)و ئوگوستین تیری (١٧٩٥-

١٨٥٦)ى ناسراو بە "باوكى مێژووى هاوچەرخى فەرەنسا" بوون. دوو كتێبى تيرى بەم ناوانە (مێژووى فەتحى ئینگلیستان بە دەستى نۆرمانەكان- ١٨٢٥)و (شەرحى بویەرەكانى قۆناغى مرونژیەكان- ١٨٤٠) لەبەر دەستدان..

٢- **قوتابخانەى فەلسەفىو سیاسى:**

ئەم قوتابخانەیە لە هەوڵى ئەوەدا بوو كە بە زەبرى وردكردنەوەو شیكردنەوەو شرۆڤەكردنى رووداوەكانى رابردوو، هۆو ئەنجامەكان دیارى بكات. لە ناو گەورەترین مێژوونووسانى ئەم قوتابخانەیەدا دەبێ ناوى فرانسوا گیزۆ (١٧٨٧- ١٨٧٤) ناو ببرێ كە دانەرى كتێبى مێژووى شارستانیەتى ئەوروپا (١٨٢٨- ١٨٣٠)، وكتێبى مێژووى فەرەنسایە (١٨٢٨- ١٨٣٠) هەروەها فرانسوا مینیە (١٧٩٦- ١٨٨٤)ى دانەرى كتێبى دوو بەرگى مێژووى شۆڕشى فەرەنسا (١٨٢٤). مێژوونووسانى دیكەى سەر بەم قوتابخانەیە ئەمانەن: ئادولف تیر ١٧٩٧- ١٨٧٧ى دانەرى كتێبى دە بەرگى مێژووى شۆڕشى فەرەنسایە (١٨٢٣- ١٨٢٧)، و ئالكسى دو تاكوڤیل (١٨٠٥- ١٨٥٩)ى نووسەرى كتێبى (دەربارەى دیموكراسى ئەمریكا ١٨٣٦- ١٨٣٩)و كتێبى (رژێمى كۆنو شۆڕش- ١٨٥٦).

٣- **قوتابخانەى تازەكردنەوەى ژیانى رابردوو:**

جول میشلە (١٧٩٨- ١٨٧٤)ى گەورەترین مێژوونووسى سەردەم، دوا ئامانجى مێژووى بە ژیاندنەوەى رابردوو دەزانى.
و(مێژووى فەرەنسا ١٨٣٣- ١٨٦٧)ى لە بیستو حەوت بەرگدا نووسیووە، كە بەناوبانگترین مێژووى چیرۆكڤانى رۆمانتیكى سەدەى نۆزدەیەمە، و نیشانەى نیشتمانپەروەرى ئەو، خەڵك دۆستى،و خەیاڵى زادەى دڵسۆزى و هاوخەمى ئەوە.

رەخنەى ئەدەبى

لە سەردەمى رێنیسانس بە دواوە گەلێك لە گەورە نووسەران راوبۆچوونى خۆیان دەربارەى ئەمەى كە ئەدەبیات چییە یا دەبێ چۆن بێ دەربڕیوەو زۆر كتێبیان دەربارەى نەقدى بەرهەمى ئەدەبى نووسیوە، وێڕاى ئەمەش تەنیا لە سەدەى نۆزدەدا رەخنە بەشێوەى پیشەو هونەر دەركەوت. لە رەخنەى ئەدەبیدا فۆرمو شێوەى جۆراو جۆر باوبووە.

فرانسوا ڤیلمەن (١٧٩٠- ١٨٧٠):

وەکو هردر لە ئەڵمانیادا، شەیدای رەگ و ریشەێن مێژوویی قاڵب و فۆرمە ئەدەبییەکانە، لە ریزی پێشەوەی ئەو رەخنەگرانەیە کە کەوتوونەتە توێژینەوەی پراکتیکی ئەدەبیاتی میللەتان داوە.

سن مارك جیراردن (١٨٠١- ١٨٧٣)ی سیاسەتوان و ئەدیبی فەرەنسی بایەخی تایبەتی بەلایەنە سایکۆلۆژی و ئەخلاقییەکانی ئەدەبیات داوە و یەکەمین کەسە کە لێکۆڵینەوەی لەسەر گۆڕانی ژانری ئەدەبی ئەنجامداوە.

شارل ئوگوستین دو سنت بوف (١٨٠٤- ١٨٦٩):

سەنت بوف گەورەترین رەخنەگری ئەدەبی فەرەنسییە. هەوەڵجار حەزی لێ بوو ببێ بە شاعیر بەڵام پاشان بۆی دەرکەوت کە بەهرەو توانای لە بوارێکی دیکەدایە. نزیکەی سێ ساڵان (١٧٢٧- ١٨٣٠) پەیوەندی قووڵی لەگەڵ ئەنجوومەنەکەی ڤیکتۆر هۆگۆدا هەبوو و بە خۆیشی بابایەکی رۆمانتیکی تۆخ بوو. پاشان بەرە بەرە لە رۆمانتیزم دوور کەوتەوەو خوی دایە خوێندنەوە و موتاڵا دەربارەی مەزەب، بە تایبەتی کالونیزم، یانسنیزم، میتودیزم، و کاتولیسیزمی میانەڕەو.

بەرەنجامی ئەم خوێندنەوەو موتاڵایە کتێبێك بوو بە نێوی (مێژووی پور- رویال ١٨٤٠- ١٨٦٠). سنت بوف درێژەی بە چالاکییە ئەدەبییەکانی خۆشی داو لە ماوەی ساڵانی ١٨٣٠- ١٨٤٨دا زۆر گوتاری رەخنەیی بۆ بڵاڤۆکەکان نووسی. ئەم گوتارانە پاشان لە ژێر سەر ناوی (سیمایانی هاوچەرخ ١٨٦٩- ١٨٧١و (سیمایانی ئەدەبی ١٨٦٢- ١٨٦٤دا کۆکرانەوە. جگە لەم دوو کتێبە دوو کۆمەڵە وتاری بەناوبانگی هەیە لە ژێر سەرناوانی (گوتارەکانی دوو شەممە ١٨٥١- ١٨٦٢و (دوو شەممە نوێیەکان ١٨٦٣- ١٨٧٠). بەشێوەیەکی گشتی کۆی نووسراوە رەخنەییەکانی دەگاتە جل و هەشت بەرگ، چەند شیعرێك و رۆمانێکیشی نووسیوە.

رێبازی رەخنەیی سنت بوف جیاوازی ئاشکرای لەگەڵ لە رێبازی رەخنەیی ماتیو ئارنوڵد- ی دۆستیدا هەیە، لە کاتێکا ئارنوڵد تەنیا یەك مەحەك بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمێکی ئەدەبی بەکار دێنێ، سنت بوف بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمێکی ئەدەبی پەنا دەباتە بەر شیکردنەوەی ژینگە، مەسەلەی بۆماوەیی، و مێژوو کە بە فاکتەری گرنگ و کاریگەر لە واری داهێنانی بەرهەمی ئەدەبیدا دێنە ژماردن.

ژێدەران:

١- لایپزیگ: ئەم شەڕە لە شاری لایپزیگ-ی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا، لە نێوان لەشکرییانی نەمساو رووسیاو پروس لەلایەكو ناپلیۆن بوناپارت لەلایەكی دییەوە روویداو نزیكەی ١٢٠ هەزار كوژراوو بریندار لێكەوتەوە.

٢- ئەلب- Elba: دورگەیەكی نزیكی توسكانە لە ئیتاڵیای ناوەندی

٣- واترلۆ: ئەم شەڕەش لە نێوان لەشكریانی ناپلیۆن لەلایەكو هاوپەیمانان لەلایەكی دی لە گوندی واترلۆی باشووری برۆكسل روویدا.

٤- سانت هیلانە: دوڕگەیەكە لە ئۆقیانووسی ئەتڵەس دا، و یەكێك بوو لە كولونییەكانی بەریتانیا.

٥- بۆربۆن: بنەماڵەی پاشایەتی فەرەنسا بوون، كە ناوەكەی خۆیان لە قەڵای بۆربۆنەوە لە بوبونە- وەرگرتووە. ئەم قەڵایە بارەگای ماڵباتێكی بەهێز بوو كە نەوەو نەتیرەی یەكێك لە ئەرستۆكراتەكانی سەدەی نۆیەم بوون بە ناوی ئادمار. دامەزرێنەری خانەدانی بۆربۆن كوڕی شەشەمی لویسی نۆیەم پاشای فەرەنسا بوو بە نێوی روبر.

٦- مەزرای بروك: كۆمەڵەیەكی ئەزموونی سوسیالیستی بوو كە لە شارێكی باكووری ویلایەتی ماساچۆ دامەزراو لە ماوەی ساڵانی ١٨٤١- ١٨٤٧دا برەو و رەونەقی هەبوو، ئەم مەزرایە هی كۆمپەنیەكی هاوبەش بوو كە ٢٤ بەشی تێدابوو، و هەر یەكێك لە ئەندامانی مەزراكە كاریان دەكرد تا پێداویستییەكانی كۆمەڵەكە دابین بكەن.

٧- ئیمیگرە: لە مێژووی فەرەنسادا، ناوی سەڵتەنەت خوازانێكە (لایەنگرانی رژێمی پاشایەتی) كە لە ساڵی ١٧٨٩و ساڵانی دواتردا لە فەرەنسا رەڤینو پەنایان بۆ ئاڵمانو سویسراو بەریتانیای مەزنو وڵاتانی دیكەی ئەوروپا برد.

٨- گوتیك: (پەیوەندی بە گوتەكانەوە هەیە كە یەكێك بوون لە قەومە كۆنەكانی ئاڵمان) ئەمە شێوازێك بوو لە بواری تەلاركاریدا كە لە سەدەكانی دوانزەوە تا شانزەیەم لە ئەورووپای رۆژئاوادا باوی بوو.

٩- فرانتس فون لست (١٨١١- ١٨٨٦):

پیانۆژەنو ئاوازدانەرێكی گەورەی مەجەڕی بوو.

١٠- ئانگولم: شارێكە لە رۆژئاوای فەرەنسا لە باكووری رۆژهەڵاتی بوردۆ.

١١- دەلیلە- Delilah:

ژنێكی سۆزانیە كە شەمشونی پاڵەوانو داوەری بەنی ئیسرائیل ئاشقی بوو، و فەلەستینییەكان تەفرەیاندا كە رازی هێزو توانای شەمشون كەشف بكات. دەلیلە بۆ دەركەوت كە هێزی وی لە قژە درێژەكەیدایە، و قژەكەی بڕیو شەمشون كەوتە دەستی دژمنان.

١٢- ئاندریە شنیە (١٧٦٢- ١٧٩٤): شاعیرێكی فەرەنسییە.

١٣- نیكولا گیلبرت (١٧٥١- ١٧٨٠): شاعیرێكی فەرەنسییە.

١٤- بزانسون: شارێكی رۆژهەڵاتی فەرەنسایە.

تیودور شتورم ۱۸۱۷- ۱۸۸۸:

شتۆرم له نووسینی کورته چیرۆکدا تەقریبەن بە هەمان ئەندازەی گوتنی شیعری لیریکی بەناوبانگە، یەکەمین بەرهەمی وی، (هۆزانان)، لە ساڵی ۱۸۵۳دا بڵاوبووەوە. شیعرەکانی ناو ئەم دیوانە ژیانی ئارامو دیمەنێن سروشتی هێمنی زێدی وی شلسویگ- هولشتاین وێنە دەگرن، یەکەمین چیرۆکانی وی، کە مەنشورترینیان (ئیمنزە- ۱۸۵۲)ی ناوە، زیاتر رۆمانتیکین تا ریالیستی. شتورم تا پیر تر دەبوو، چیرۆکەکانیشی واقیعی ترو لە رووی سایکۆلۆژییەوە وردبینتر دەبوون، چیرۆکانی (ڤیولا تریکولور ۱۸۷۳)، "پاول-ی دەرهێنەری بوکەڵەبازی- ۱۸۷٤)، و "گیان- ۱۸۷۵" بە ئاشکرا ئاوێنەی ئەم گۆڕانکارییەن لە شێوەی تەکنیکی ئەودا. شتورم لە ساڵانی هەفتادا رووی کردە چیرۆکی مێژوویی. "نقوم لە ئاوا- ۱۸۷۷" باشترین چیرۆکی ئەوە لەم مەیدانەدا، شتورم شاکارە واقیعیانەکانی لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا نووسی: "کوڕانی سیناتۆر- ۱۸۸۱"و "هانسو هاینزکرش- ۱۸۸۳"، و "سوارچاکی ئەسپی سپی- ۱۸۸۸"، کە لە بنچینەدا وێنەگەلێکن لەبەر رۆشنایی سایکۆلۆژی.

گوتفرید کیلەر ۱۸۱۹- ۱۸۹۰:

زۆربەی رەخنەگران، کیلەر بە یەکێك لە گەورەترین چیرۆکنووسو رۆماننووسی ئەڵمانی دەزانن. روبرتسون، بە "گەورەترین نووسەری کورتە چیرۆکانی" لە ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا ناو دەبات، و تومس لەسەری دەڕوات "کتێبەکانی کیلەر بەسەر یەکەوە باشترین بابەتی خوێندنەوەن کە لەسەر خوانی بەربڵاوی چیرۆکی خەیاڵی سەدەی نۆزدەیەمدا دەتوانرێ بدۆزرێتەوە". کیلەر لە شیعریشدا دەستێکی باڵای هەبوو.
کیلەر لە شاری زوریخی سویسرا هاتە دنیاوە، زۆربەی بەرهەمەکانی کەشو هەوای سویسرایان هەیە. لە گەنجێتی هەندێ شیعرانی گوت، لێ زیاتر خۆی بۆ نیگارکێشی تەرخان کرد، و چونکە لەم لقەدا بەهرەیەکی لە خۆیدا نەبینی، دوو ساڵ لە زانستگەی هایدلبرگ، و پاشان ماوەی پێنج ساڵ لە زانستگەی بەرلین درێژەی بە خوێندندا. یەکەمین کۆمەڵە شیعری خۆی بە نێوی هۆزانان لە ساڵی ۱۸٤٦دا بڵاوکردەوە بەڵام سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بە دەست نەهێنا. لە ساڵی ۱۸۵۱دا دووەمین بەرهەمی بەناوی هۆزانێن نوێ، بڵاوبووەوە، کە شیعری دڵگیرو جوانی تێدا بوو. کیلەر لە کاتی ئاکنجی بوونیا لە بەرلین حەزی چووە سەر چیرۆکی پەخشان، و لەم شارەدا بلیمەتی راستەقینەی وی ئاشکرا بوو. لە ساڵی ۱۸۵۵دا بۆ زوریخ گەڕایەوەو تا کۆتایی تەمەنی لەوێندەر مایەوە.

هنری سەوز ١٨٥٤- ١٨٥٥:

ئەم ڕۆمانە ئۆتۆبیوگرافی ئاسایە، چوار بەرگییە تا ڕادەیەك یادی (مامۆستا ویلهلم)ەکەی گۆتە لە هزراندا زندوو دەکاتەوە. ئەم بەرهەمە ئەگەرچی تا ئەندازەیەك بیٚ فۆرمەو جوڵەیەکی خاوی تیٚدایە، چیرۆکی دڵگیری منالیەتی، لاوی‌و قۆناغی کامڵی هاینریش لی دەگیٚڕیٚتەوە (کە جۆری جل لەبەر کردنەکەی شۆرەتی هنری سەوزی داوەتیٚ). قارەمانی چیرۆکەکە، وەکو کیلەر، خەڵکی زوریخەو کەڵکەڵەی بە هونەرمەند بوونی لەسەردایە. لە پیٚناوی خویٚندنی هونەردا شاری زیٚدی خۆی بەجیٚدیٚڵیٚ، و بۆ مونیخ دەڕوات. لە ئەنجامدا پەی بە خەیاڵ خاوی خۆی دەبات، دەست لە هونەر دەشوات، بۆ مەفتەنی خۆی دەگەڕیٚتەوە مل بۆ ژیانی گومناوی دەدات.

"خەڵکی سلدویلا" (١٨٥٦، پیٚداچوونەوە: ١٨٧٤):

کۆی چەند چیرۆکیٚکە دەربارەی خەڵکی شارۆچکەو گوندەکانی وڵاتی سویسرا. هەندیٚ لە چیرۆکەکانی ڕۆمانتیکی، ژمارەیەکیان ریالیستی، بڕیٚکیان کۆمیدی، و هەندیٚکیان تراجیدین بۆ نموونە "ڕۆمیۆو جولیتی گوند" سەربوری خەمناك‌و تراجیدی دوو ئەڤینداری لاو دەگیٚڕیٚتەوە کە بنەماڵەکانیان لەسەر زەوی‌و زاری کشتوکاڵی بوون بە دژمنی یەکدی، ئەم دوو لاوە لە ئاهەنگیٚکدا دەرەقسن‌و پاشان خۆیان غەرق دەکەن.

چیرۆکەکانی زوریخ ١٨٧٨:

ئەم کۆمەڵە، وەستایانەترین کورتە چیرۆکانی کیلەر لە خۆ دەگریٚت. "بەیداخی هەوت پیاوی چاکەکارە یەکیٚکە لە باشترین چیرۆکانی ئەم کۆچیرۆکە. ئەم چیرۆکە بارودۆخی سیاسی سویسرا لە سەرەتاکانی سەدەدا بەرجەستە دەکات.

مارتین سالاندر- ١٨٨٦:

ڕۆمانیٚکی تا ئەندازەیەك تاقەتبەرە لەمەڕ ژیان‌و سیاسەتی سویسرای سەردەمی تازە. هەندیٚ لە کۆ چیرۆکەکانی دیکەی کیلەر بریتیین لە: هەوت ئەفسانە- ١٨٧٢ (کیلەر لەم کۆچیرۆکەدا بە شیٚوەی چیرۆکی پەرییان هەندیٚ چمکی قەدیسان‌و مریەمی مقەدەس بە قەڵەمیٚکی شیرین‌و سادە دەگیٚڕیٚتەوە)و قسەی نەستەق- ١٨٨٢.

چیرۆکەکانی کیلەر، پلۆتی رەسەنیان نییە، هیچ پەیامێکی گرینگش نیشان نادەن. ناسکی ئەم چیرۆکانە لە گاڵتەبازی دڵگیرو هەروەها جۆری ئاشکرا کردنی شەخسیەتی دڵگیر، خۆرسكو بە هێزی خودی نووسەردا پەنهانە.

کونراد فردینامایر ١٨٢٥- ١٨٩٨:

مایر، وەك کیلەر، لە بنەماڵەیەکی ئەرستۆکراتی دەوڵەمەند لە زوریخ لە دایك بووە، تاوەکو بەر لە جەنگی فەرەنسا- پروس جاریٚ بە فەرەنسی و جاریٚ بە ئاڵمانی دەینووسی، بەڵام لە دوای جەنگەوە (١٨٧١) هەموو بەرهەمەکانی بە ئاڵمانی نووسیوە، مایر، هەم وەکو کیلەر، لە بوارێن نووسینی کورتە چیرۆكو گوتنی شیعردا (هۆزانێن لیریکی، چامان، بەیتێکی داستانی، و بەیتێکی شوانکارەیی) خۆی تاقی کردوەتەوە، بەڵام پتر بە رۆمانەکانی بەناوبانگە.

یۆرگ ییناچ- ١٨٧٦:

رۆمانێکی نیمچە مێژوویيە دەربارەی جەنگەکانی سی ساڵە (کە بەسەر هاتی دژوارو مەرگی دڵتەزێنی کەشیشێکی سویسری لە پەیڕەوان‌و شوێنکەوتووانی لوتەر لەسەرەتاکانی سەدەی هەڤدەیەمدا دەگێڕێتەوە. لەم رۆمانەدا غروری زادەی خۆپەرستی، گوناح‌و کارەساتی لێدەکەوێتەوە).

قەدیس - ١٨٨٠:

یەکێکە لە بەناوبانگترین چیرۆکەکانی مایر، کە لە سەر تەوەری ژیانی رۆحانی شەهیدی ئینگلیزی تۆماس ئابکت، نووسراوە. مایر لە ساڵی ١٨٨٣دا پێنج رۆمانی بڵاوکردەوە: تەلیسم، گوللەیەکە لەسەر مینبەرەوە، پلاوتوس لە دێردا، پێشکاری گۆستاف ئادولف، و خەمانی کوڕیژگەیەك. چیرۆکی زەماوەندی رەبەن- لە ساڵی ١٨٨٤دا بڵاوبووەوە، و قازی ژن، لە ساڵی ١٨٨٥، و وەسوەسەی پسکارا لە ساڵی ١٨٨٧، و ئانجیلاو بورجیا- ش لە ساڵی ١٨٩٠دا بڵاوبووەوە.
وەکو لە ناوی بەرهەمەکانی مایرەوە دەردەکەویٚ، ئەو پتر دڵبەندی رێنیسانس بوو. ئەو وێڕای ئەمەی کە گاڵتەبازیو جدیەتی کیلەری نەبوو، هونەرمەندێکی وردتر و وردبینتر بوو، رۆمانەکانیشی رازاوەترو هاوسەنگ ترو گونجاوترن.

ژێدەرەکان:

١- مەتەرنیخ (١٧٧٣- ١٨٥٩):
سیاسەتوانێکی نەمساوی بوو.
٢- تسولفراین: یەکێتیی گومرگی نێوان ولاَتانی ئاڵمان لە سەدەی نۆزدەیەمی زاینیدا.
٣- کۆنفدراسیونی ئاڵمانی باکووری: یەکێتیی نێوان بیستو دوو ویلایەتی ئاڵمانی باکووری رووباری ماین، بە رابەری پروس، ئەم کۆنفدراسیۆنە جێگەی ئەو یەکێتییەی گرتەوە کە لە ئەنجامی شەڕی ١٨٦٦ی نەمساو پروس لە نێو چوو بوو.
* سەرمایە (کاپیتال- Capital):
بەرگی یەکەمی لە ساڵی ١٨٦٧ بلاَوبووەوەو بەرگی دووەمو سێیەمی بە راستکردنەوەی ئەنگلز، لە ساڵی ١٨٨٥ و ١٨٩٥دا بلاَوبوونەوە.
٤- هایدلبرگ: شارێکە لە رۆژئاوای ئاڵمان.
٥- بەرگن زێڕین – Golden Feece:
لە ئەفسانانی یۆنانیدا، بەرگنی سیحر ئاسای ئەو بەرانەیە کە فریکسوس بە ئایتس-ی پاشای کولخیس-ی دا، یاسونو ئارگوناتەکان بە دوویدا بۆ کولخیس چوون، و پاش ئەنجامدانی ئەو کارانەی کە ئایتس دیاری کردبوون، بە دەستیان هێنانەوە.
٦- کالوت- Callot:
هونەرمەندێکی فەرەنسی سەدەی هەڤدەیەمە، کە بە شێوازە عەجیبو غەریبەکەی بەناوبانگ بوو.
٧- لیە- Leah:
کیژی گەورەترو ناشیرینتری لابانو ژنی یەکەمی یەعقوب بوو.
٨- سالوست- Sallust:
(٨٦- ٣٤ پێشن): مێژوونووسو سیاسەتوانی رومی بوو.
٩- بیرگن- Bergen:
شارێکی بەندەرییە لە باشووری رۆژئاوای نەرویج.
١٠- پیرگینت- Peergynt:
قارەمانێکی ئەفسانەیی ولاَتانی ئەسکەندینافییە.
١١- زالتسبرون: شارێکە لە سیلزی ژێری.
١٢- سیلزی: ناوچەیەکە لە باکووری ئەوروپای مەرکەزی. لە پاش جەنگی جیهانی دووەم تەقریبەن هەمووی بوو بە بەشێك لە پۆڵەندا، بەلاَم هەندێ بەشی کەمی لە چیکۆسلۆڤاکیاو ئاڵمانی رۆژهەلاَتدایە.
١٣- جەنگی جووتیاران (١٥٢٤- ١٥٢٦) راپەڕینێکی گشتی جووتیارانی ناوچەکانی ناوەندو باشووری ئاڵمان بوو دژی ئەستۆکراتانو زوڵمی موڵکدارەکان، و دژی

ئەنجامدانی یاسای روم بوو کە جووتیارانی لە ریزی کۆیلان دادەنا. ئەم جەنگە بە شکستی جوتیاران شکایەوە.

١٤- مونشهاوزن (١٧٢٠-١٧٩٧): راوچی و سوپایی ئەڵمانییە کە بە رواڵەت چیرۆکانی موبالەغە ئامێزو باوەڕ نەکردەنی دەگێڕێتەوە.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە سەردەمی

ریالیزم، ناتورالیزم، و سیمبولیزمدا

(١٨٤٢- ١٩٠٠)

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

لە ساڵی ١٨٥١دا کە لویس ناپلیۆن ئیمپراتۆریەتی دووەمی راگەیاند، حەزی دەکرد شکۆو هەیبەتی رۆژگاری ناپلیۆنی یەکەم بۆ فەرەنسا بگەرێنێتەوە. ئەم پیاوە کە تامەزرۆی تواناو ئیحتوباری نێودەوڵەتی بوو، وڵاتی گیرۆدەی سێ شەڕی دەرەکی کرد: جەنگی کریمە ١٨٥٤-١٨٥٦، جەنگی خۆیبوونی ئیتاڵیا ١٨٥٩-١٨٦٠، و جەنگی مەگزیك ١٨٦٣-١٨٦٧ کە هیچ یەکێکیان خێرێکی فەرەنسای تیا نەبوو. سیاسەتی ناوخۆی لویس تا رادەیەك سەرکەوتوو بوو.. ئەوزاری پەیوەندییانی چاك کرد، نرخی پۆستەو گەیاندنی بڕییەوە، دوو پێشانگای نێونەتەوەی (١٨٥٥و ١٨٦٧) کردەوە، و کەوتە فراوانکردن و نۆژەنکردنەوە شاری پاریس. بازرگانی و سەنعەتیش پەرەی سەندو رەونەقی پەیداکرد، بەڵام ئەنجام سیستەمی کارخانەیی بووە مایەی کێشمانەکێشی نێوان سەرمایەو کار.. جەخت کردن لەسەر سەرکەوتنە مادییەکان، تیۆریانی جۆراو جۆری پەرەسەندن و حەتمیەتی زانستی و لایەنگری لە میتۆدی زانستی، لەو فاکتەرانە بوون کە ئایدیالیزم و کاروباری مەعنەوی و روحانی لە گەشەکردن و پەرەسەندن خست. جەنگی کارەساتباری فەرەنسا-پروس لەساڵی ١٨٧٠دا کۆتایی بە تەمەنی ئیمپراتۆریەتی دووەم هێناو سیستەمی کۆماری سێیەم راگەیەنرا.. میللەتی فەرەنسا دوای ئەو شکستە زۆر بەخێرایی وەزع و حاڵی مادی خۆی چاك کردەوە، لە ماوەی سێ ساڵاندا زۆربەی پردەکان، رێگاکان، و تەلارو خانووە وێرانەکانیان چاك و ئاوەدان کردەوەو غەرامەتی قورسی جەنگیشیان دایەوە، لە کاتێکدا کە پروسەکان بە تەمابوون فەرەنسا تا ٢٠-٣٠ ساڵ بە ئیفلیجی بمێنێتەوە.

جەنگ کاریگەرییەکی کەمی بەسەر رەوتە هرزییەکانەوە هەبوو، تەنیا ئەوە نەبێ کە رەشبینی زادەی مەتریالیستی، حەتمیەتی زانستی، رەوشتی پۆزەتیفیزم و نەمانی ئایدیالیزمی قوڵتر کرد. لە ماوەی ساڵانی ١٨٧٥و ١٨٨٥دا فەلسەفەی نەفی گەرایی

شوپنهاوەری ئەڵمانی کاریگەرییەکی زۆری پەیدا کرد. ئەوسا بەندۆڵەکە بەرەبەرە بەلایەکی دیکەدا لار بووەوە. گەشبینی هیگل، فیختەو برگسون-ش بەرەبەرە برەوی پەیدا کردو سەرنجانەی بەلای خۆدا راکێشا، و بیروباوەڕی نیتشە دەربارەی رزگاری لە ڕێگەی ویستی هێز ئامێزەوە ئۆمێدێکی تازەی بەمرۆڤ بەحشی.

گەرانەوە بۆ ئاین کە تەقریبەن دەرهاوێشتەی حەتمی هەر جەنگێکی گەورەیە، لە فەرەنسادا لە ئەنجامی ململانێی نێوان حکومەتی ئازادو میللی لەلایەكو کڵێسای محافەزەکارو تەقلیدی لالایەکی دییەوە ماوەیەك دوا کەوت. کاتولیکەکان ترسی ئەوەیان هەبوو کە حکومەتی تازە دەسەڵاتی کڵێسا کەم بکاتەوەو، و ترسەکەشیان نابەجێ نەبوو، چونکە ئازادیخوازان لەبیری ئەوەدا بوون کە ئاینو دەوڵەت لێکدی جیابکەنەوە. دوای چەند هێرشێکی بێ ئەنجامی دوو لایەنە، ئەوە بوو دۆزی بەناوبانگی دریفوس"١" هاتە پێشێو مەسەلەو پرسەکان قەیرانو تەنگژەیان لێکەوتەوە. بویەرو دریفوس لە رووی ئەو ئەنجامە درێژخایەنەوە کە لێی کەوتەوە شایستەی بایەخ پێدانی تایبەتییە.

شەپۆلی دژایەتی کردنی نەژادی سامی (ئانتی سمیتیزم) کە سەرانسەری نەمساو ئەڵمانیای گرتبووەوە، بەرە بەرە فەرەنساشی دەگرتەوە. ئەم دژمنکاریو دژایەتییە لەلایەن کاتولیکانی کۆنەپەرستو بازرگانانی بەرژەوەندپەرستەوە، کە چاویان بەسەرکەوتنە بازرگانییەکانی یەهوودیاندا هەڵنەدەهات، خۆش دەکرا، لە ساڵی ١٨٨٤دا ئالفرید دریوفۆس-ی ئەفسەری جولەکە نەژاد-ی سەرکردایەتی سوپای فەرەنسا بە تۆمەتی خیانەتی- فرۆشتنی بەڵگەنامانی نهێنی سوپایی بەسەرکردایەتی سوپای ئەڵمانیا- دادگاییو مەحکوم کرا. سەرەنجام دوای دوانزە ساڵ لە باسو لێکۆڵینەوەو پاش دوو دادگایی دیکە، دریفۆس بە تەواوەتی تەبرێ بوو (١٩٠٦)..

بەرائەتی دریفوس نەك هەر بۆ لایەنگرانی دادپەروەری بەسەرکەوتنێکی گەورە دەژمێردرا، بەڵکو بۆ ئەو ئازادیخوازانەش کە مکوڕ بوون لەسەر کەم بوونەوەی دەسەڵاتی کڵێسای کاتولیك بایەخی هەبوو.

یەکێك لە ئەنجامە راستەوخۆکانی دۆزی دریفۆس، لە ئیحتوبارکەوتنی لایەنگرانی کڵێساو پاشان جیابوونەوەی دینو سیاسەت بوو لە یەکدی، لە ساڵی ١٩٠٥دا. پاش تەبرێ بوونی دریفوس دژایەتی ئاین -بەتایبەتی دژایەتی کردنی ئاینی کاتولیك- لە فەرەنسادا تەشەنەی کرد.

نۆڕینێکی گشتی:

لێکۆڵنەوە لە ئەدەبیاتی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمی فەرەنسا تاڕادەیەکی زۆر باسی چوار "ئیزم"ـە: ریالیزم، ناتورالیزم، پارناسیانیزمو سیمبولیزم.

لـه دەوروبـەری سـاڵی ۱۸٤۲دا قاڵـب و فۆرمـه کۆنـەکانی رۆمـانتیزم کـه لـه مـاوەی دەیـەی چوارەمی ئەم سەدەیەدا زاڵ بوو، بەرەو نەمان دەچوو، هەر چەندە هۆگۆو چەن کەسێکی دیکە تا ساڵانی دواتریش هەر لە سەر گوتنی هۆزانی رۆمانتیکی بەردەوام بوون. ریالیزم، کە لە ساڵی ۱۸۳۰ەوە کەمو زۆر هاتبووە مەیدان، ئێستا لە چەند سەرچاوەیەکەوە هێزو بڕشتی وەردەگرت: یەکەم لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لە نووسەرانو هونەرمەندانی –عادەتەن دەستبەتاڵو دەستکورت–ی زەوقو سەلیقە جیاوازەوە، کە لە گەڕەکی لاتین–ی پاریسدا قەرەج ئاسا دەژیان، گاڵتە بە پوچەڵی دزێوی بۆرژوازیو رەشبینی زادەی خۆپەرستی رۆمانتیکەکان دەکرا،و دووەم لەلایەن کاریکاتوریستانو نیگارکێشانی قوتابخانەی باربیزون"۲"ەوە کاردانەوەیەکی زۆر لە هەنبەر زبریو لە واقیع هەڵاتنی نیگارکێشانی قوتابخانەی رۆمانتیک نیشان دەدرا، هونەرمەندانی باربیزۆن بۆ وەدەست هێنانی تیمەو ناوەڕۆکی بەرهەمەکانی خۆیان روویان کردە دیمەکانی فەرەنساو ژیانی سادەو ساکار.

لە ساڵی ۱۸۵۰ بە دواوە ریالیزم دەبێ بە دوو لقەوە: یەکەم، ریالیزمی هونەری کە قوتابخانەی (هونەر بۆ هونەر) داکۆکیکارە لێی، تیوفل گوتیە یەکێکە لە ئەندامانی ئەم قوتابخانەیە، و دەتوانرێ فلوبیرو شاعیرانی قوتابخانەی پارناس–ش لە هەمان خانەدا دابنرێن. دووەم (ریالیزمی نیمچە زانستی یان ناتورالیستی) کە ئەمیل زولا–ی پێشەوای ناتورالیستەکان وەکو فورمولو یاسایەکی زانستی نوێ، لە مەیدانی ئەدەبیاتدا داکۆکی لێدەکات، ناتۆرالیزم لە مەیدانی دەست نیشان کردنو قامك دانان لەسەر چەپەڵی و کرێتییەکان کە بێ پەرواو بە وردی وەسفیان دەکات، یەك دوو هەنگاوان لە ریالیزمی سەرەتایی هێوەتر دەڕوات. جا لەم بارەیەوە نوکتەیەك هەیە کە دەڵێت: "مرۆڤی ریالیست بە بێڵچە دەڵێت بێڵچە، ناتورالیست دەڵێت کەچە بێڵی کۆنەی نەحلەتی".

سەیرە کە بویەرە سوپاییەکانی ئەم نیو سەدەیە کاریگەرییەکی زۆر کەمی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو، تەنانەت جەنگی فەرەنسا– پروس–ش فەرامۆش کراوەو تەنیا موپاسان، زولا، و ئالفونس دودە رەوتەنیانە ئامازەیان بۆ کردووە. ئەوەی بووە مایەی سەرنجو بایەخ پێدان رێبازە فەلسەفییەکان، ململانێی ئابووری، و بە تایبەتی دۆزی دریفوس بوو، کە چەند بەرهەمێکیان دەربارە هاتە نووسین.

ژانرە ئەدەبییە سەرەکییەکانی ئەم قۆناغە بریتیین لە: مێژوو، رەخنەی ئەدەبی، رۆمان، کورتە چیرۆك، هۆزان، و شانۆنامە.

مێژوو

(ئیرنیست رنان ۱۸۲۳– ۱۸۹۲):

بە دیارترین مێژوونووسی سەردەم دەژمێردرێ، گرنگترین بەرهەمی بریتیین لە:

١- *پرەنسیپەکانی مەسیحیەت (١٨٦٣- ١٨٨١) کە حەوت بەشە، لە بەشی یەکەمدا، ژیانی عیسا (١٨٦٣) هەموو رووداوە میتافیزیقیو موجیزە ئاساکان رەت دەکاتەوە، هەوڵ دەدات راپۆرێکی باوەڕپێکراو دەربارەی عیسا وەکو مرۆڤ نیشان بدات.*

٢- *مێژووی قەومی ئیسرائیل (١٨٨٨- ١٨٩٢) کە مێژووی نەژادی جولەکە تا لە دایك بوونی عیسا لە خۆ دەگرێت. رنان کە بابایەکی مەسیحی تەقلیدی نییە، باوەڕی وایە کە هەموو ئاینەکان بەشێك لە حەقیقەتیان تێدایەو دەبێ لەم رووەوە بخرێنە بەر باس و ڤەکۆڵین. رنان لە رووی راستگۆیی هزریو شێوازی جوانی وەسفکارییەوە جێگەی ستایشە.*

رەخنەی ئەدەبی

سنت بوف تاوەکو مردنیش تەقریبەن لە نووسین بەردەوام بوو (بڕوانە چەند لاپەڕەیەکی پێشوو).
دووەمین رەخنەگری گەورە ئیپۆلیت ئادولف تن–ە (١٨٢٨- ١٨٩٣)، هەمان رێبازی سنت بوف (کە لە رەخنەی ئەدەبیدا فاکتەرێن تەبیعی: ژینگەو بۆماوەییو مێژووی لەبەرچاوە) دەگرێتەبەرو بە شێوەی یاساو رێسای وردتر بەکاریان دێنێ لە هەڵسەنگاندنی دەقێکی ئەدەبیدا. بە بۆچوونی تن، رەخنەگر دەبێ نەژاد، ژینگە، گوشارە کۆمەڵایەتییە راستەوخۆکان، فاکتەرە کەلتووریو فەلسەفیو بەهرەو توانا ناوازەکانی هەر نووسەرێك رەچاو بکات. (مێژووی ئەدەبیاتی ئینلگلیستان ١٨٦٤- ١٨٦٩)ەکەی تن کە پێنج بەرگە، هێشتاش بە کتێبێکی پەسندو بەنرخو دەزانرێ. کتێبی (لافونتینو حیکایەتەکانی – ١٨٦٠)و کتێبی تەواو نەکراوی (بونیادەکانی فەرەنسای هاوچەرخ ١٨٧٦- ١٨٩٤) لە بەرهەمە بەنرخەکانی دیکەی "تن"ن.
ئیمیل فاگە _١٨٤٧- ١٩١٦) کە رەخنەگرێکی دیکەی فەرەنسییە پێی وایە کە "ئەرکی رەخنەگر وا دەخوازێ کە دیدو روانینێکی بەرینو دڵسۆزانەی لەمەڕ زۆرشتان هەبێ،و وەکو شرۆڤەکار کار لە نێوان نووسەرو خوێنەرانیدا بکات."

رۆمان

لە ساڵی ١٨٤٢دا رۆمان وەکو گرنگترین ژانری ئەدەبی ناوبانگی دەرکرد، رۆمانی رۆمانتیکی گۆن–ش بەرە بەرە لە ئیحتوبار کەوت، و رۆمانانی ریالیستی کە لە ژیانی زەمانەوە ئیلهامی وەردەگرت بەرەبەرە بایەخی پەیدا کرد تا لە ئەنجامدا جێگەی بۆ ناتورالیزم خۆش کرد. رێچکەی جیاواز لە بەرهەمەکانی ئالفونس دودەو ئوسیماندا ئاشکرا دەبێ.

کاردانەوەی مرۆڤ دەرهەق بە مەسەلەکانی ژیان و بابەتێن مەعنەوی و میتافیزیقی بە دوو شێوەی جیاواز دەردەکەوێ. یەکێکیان خۆدزینەوەیە لەو مەسەلانەو فەرامۆش کردنیانە جڵەوی خۆ بە دەستی خەیاڵ و فانتازیاو هەستێن ئاڵۆز بسپێرین تا بەرەو شوێنێکی ترمان بکێش بکات –بەرەو سروشتی دەرەوە، بەرەو رابردووی دوور، بەرەو شوێنانی دوورە دەست، یا بۆ دەڤەرێن خەونان. ئەمە ڕێگەیەکە رۆمانتیزم دەیبڕێ. دووەمیان ئەوەیە کە ڕووبەڕووی واقیعەکان ببینەوەو هەوڵبدەین هەموو ئەو شتانە بدینین کە دەبێ بدینرێن، با تاقەتبەر، کرێت و دزێو، و بە ئێش و ئازاریش بێ. ئەمەشیان ڕێگەی ریالیزمە. لە ساڵانی ١٨٣٠ یان ١٨٣٥ ژمارەیەك لە نووسەرانی فەرەنسی لەوەی کە بەڕای ئەوان بە مامەڵەی درۆینەی رۆمانتیکەکان لەگەڵ ژیاندا، دادەنرا. بێزار بوو بوون. ریالیستەکان، دژی دەرونگەرایی، فانتازیاو ئایدیالپەروەری، هەڵاتن لە واقیع، و تەم و مژ خوڵقێنیە لەنکاوەکانی رۆمانتیزم وەستانەوەو کەوتنە دەربڕینی بابەتی غەیرە شەخسی، و بێرونگەرایی، نزیك بوونەوە لە واقیع و وردەکارییەکانی ناو ژیانی واقیعی.. جا ئەمانە بۆ دۆزینەوەی واقیع و وێنەگرتنی واقیع پەنایان وەبەر زەمانی ئێستا، کاروبارە سواوەکان، زانستان، و وەبەر مادەگەرایی و تەنانەت ڕەشبینی–ش برد... هەڵبەتە ئەمان (ریالیستەکان) دژی لایەنگری رۆمانتیکەکان لە مرۆڤ دۆستی، ریفۆرمی کۆمەڵایەتی، و دیموکراسی، نەبوون.

گەلێك لە ریالیستانی فەرەنسی هەندێ لە تایبەتمەندییەکانی رۆمانتیکەکانیان وەکو خۆی هێشتەوە، و ژمارەیەکیش لە نووسەرانی بەرجەستەی رۆمانتیك–ی وەکو جۆرج ساند، مەیلی ریالستیانەیان هەبوو. یەکەمین سێ کەڵە نووسەری ریالیست بریتی بوون لە بالزاك، ستندال، و مریمە.

ئونۆرە دو بالزاك ١٧٩٩– ١٨٥٠:

پێشەنگی ریالیزمی تازە، لە شاری تور لە بنەماڵەیەکی بۆرژوا لە دایك بوو. بۆ خوێندن، لە زاگەی خۆی چووە کۆلیژی ڤاندوم، بەڵام زیاتر بەلای روحگەرایی، خەوی هیپنوتیزم"٣"، و ئامۆژگارییەکانی مەزەبی سودنبرك"٤"دا دایدەکێشا، لە ساڵی ١٨١٦وە تا ١٨١٩ لە یەکێك لە نووسینگەکانی مافی پاریسدا کەوتە کار فێر بوون، واتە شاگردی دەکرد. پاشان لە بەر خاتری ئەدەبیات وازی لەو شوێنە هێنا. باقی تەمەنی وی بە قەرزداری و دەستکورتی تێپەڕی، بە جۆرێك هەمیشە ناچار بوو بۆ رزگاری لە چنگی خودان قەرزان شوێنگۆڕکێ بکات. بالزاك زۆری بیر لە دەوڵەمەندبوون کردەوە بەڵام بێ سوود بوو.

لەگەڵ ئەوەشدا لە ساڵی ١٨٤٥ بە دواوە وەزع و حاڵی دارایی راست بووەوەو لە سایەی بەرەکەتی کتێبەکانیەوە دەرامەتێکی باشی هاتە دەست، لە ساڵی ١٨٥٠دا لەگەڵ کۆنتێسەیەکی دەوڵەمەندی هۆڵەندیدا بەناوی مەدام هانسکا زەماوەندی کرد، بەڵام دوای چەند مانگێك بەهۆی نەخۆشیەکی دڵەوە کۆچی دوایی کرد.

بالزاك پێکاتەیەکی سەیری هەبوو، تێکەڵەیەك بوو لە مرۆڤێکی ئایدیالپەروەرو لە هەمان کاتدا مادی. لە لایەکەوە خەیاڵێکی بەهێزو رۆمانتیکی هەبوو، و یەجگار شەیدای کاروباری نهێنی ئامێزو غەیبیات بوو، لەلایەکی ترەوە یەکجار ئاشقە مادە، بە تایبەتی پارەو پول بوو زەین‌و بیرێکی زندووی هەبوو بە تایبەتی لە واری وردەکاریاندا، سێ ئارەزووی گەورەی هەبوو: لە رووی مادییەوە خۆشگوزەران‌و دەوڵەمەند بێ، شۆرەت‌و نێوبانگ پەیدا بکات، و مەحبوبی ژنان بێ بێوچان و یەك پشوو کاری بۆ هاتنە دی ئەو سێچ خۆزیایەی دەکرد. چەندین هەفتەی یەك لە دووی یەك هەر شتی دەنووسی، و مەگەر بۆ سووکە خەوێك دەستی لە نووسین هەڵبگرتایە.. توانای لافاوئاساو خۆجۆش‌و سەرسامکەر لە تایبەتمەندییە دیارەکانی ئەو بوو، ئەو تواناو جوڵەو پشوو درێژیی‌و جوڵەیەی لەوەدا هەبوو تا ئێستا لە دنیای چیرۆکنووسدا هاوتای نەبووە.

بەرهەمەکانی:

بالزاك لە هەوەڵین سالانی نووسەرایەتی خۆیدا کۆمەڵێکی زۆری شیعرو دەقی ئەدەبی‌و شانۆنامەیەکی نووسی کە لەو زەمانەدا بە ڕاستی نەبوونە مایەی سەرنج‌و بۆ ئەمرۆکەش هەر لە بیر چوونەتەوە. بالزاك‌و ناوبانگی بەدوو زنجیرە بەرهەمیەوەیە: چیرۆکانی پێکەنیناوی‌و کۆمیدیای مرۆڤانی.

چیرۆکانی پێکەنیاوی -١٨٣٣:

کۆمەڵێك کورتە چیرۆکە لەسەر شێوازو فۆرمی رابلێ... بەشێکی زۆری ئەم چیرۆکانە ناشیرین و ناڕەوانن، هەڵبەتە شۆخی‌و تەوس‌و نوکتەکانیان ئەگەرچی زۆرن، بەڵام پەسندن.

کۆمیدیای مرۆڤانی- ١٨٢٩- ١٨٤٨:

شێوەو ناوەڕۆك:

بالزاك هەر چەندە تاوەکو پێش ساڵی ١٨٣٠ چەند رۆمانێکی سەرکەوتووی نووسی بوو، بەڵام لە سالانی ١٨٣٠- ١٨٣٤دا بوو کە نەخشەیەکی روونی بۆ خۆی دارشت‌و لێبڕا شەرح‌و شرۆڤەیەکی تێروتەسەل لەمەڕ هەموو ژیانی فەرەنسەویان بنووسێت... رێك وەکو چۆن دانتی لە کۆمیدایای خواییدا دانیشتووانی سەرانسەری دەڤەرەکانی دۆزەخ‌و بەرزەخ‌و بەهەشت وێنە دەگرێ، بالزاك-ش لە کۆمیدیای مرۆڤانی دا هەر هەموو جۆرە بنیادەمەکانی جیهان -یا بەلای کەمەوە فەرەنسا -وێنە دەگرێ. بالزاك هەوەڵجار بە تەمابوو هەر هەموو

رۆمانەکانی- ئەوانەی کە پێشتر نووسیبوونی و ئەوانەی بە تەمابوو بیاننووسێت- لە زنجیرە چیرۆکی تەواوکەری یەکدیدا لە ژێر سەر ناوی تۆژینەوەی داب و نەریتاندا بخاتە روو. لە ساڵی ١٨٣٥دا بڕیاریدا دوو بەشی دیکەش بە ناوانی تۆژینەوەی فەلسەفی، و توێژینەوەی شیکاری بۆ بەرهەمی یەکەم زیاد بکات. لە ئەنجامداو لە ساڵی ١٨٤١دا ئەم سێ بەشەی پێکەوە کۆ ناو نا کۆمیدیای مرۆڤانی.

بالزاك نەوەدو پێنج عینوانی (بەرهەم) داهێنراوەکانی خۆی لە کۆمیدیای مرۆڤانیدا کۆکردەوەو بە تەمای داهێنانی پەنجاو پێنج بەرهەمی دیکەش بوو، کە تەمەن مەودای نەدا... هەڵبەتە ئەوەی کە فریاکەوت و نووسی لە چوار ملیۆن وشە پترەو زیاتر لە دوو هەزار کاراکتەر یا کەسایەتی لە خۆ دەگرێ، جا لەمانە نزیکەی پێنج سەد کاراکتەریان لە پتر لە یەك چیرۆکدا دەردەکەون. هەندێ لە چیرۆکەکانی بالزاك کورتە چیرۆکن، هەندێکیان کورتە رۆمانن (نۆڤلێت) و هەندێکیان رۆمانی تەواون.

بەشی یەکەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانە (توێژینەوەی داب و نەریتان) بریتییە لە شەش فەسڵ:

١- دەر بارەی ژیانی شەخسی:

کە دەربارەی حاڵ و ئەحواڵی خەڵکی بورژاو بە تایبەتی سۆزو جۆش و خرۆشی لاوانە، چیرۆکانی کۆلۆنێل چابر-١٨٣٢ ، و بابەگۆریۆ- ١٨٣٤ لەم گروپەن.

٢- دەربارەی ژیانی ویلایەتی:

ئەو چیرۆکانە لەخۆ دەگرێ کە سەرو ساختیان دەگەڵ ئەڤینی پاك و بێگەرد و هیواو ئاواتی خەڵکی ویلایەتەکانی فەرەنسادا هەیە، واتە لەگەڵ ناوچە هەندێ دوورەکاندا، ئوجینی گراندە-١٨٣٣ باشترین نموونەی ئەم فەسڵەیە.

٣- دەبارەی ژیانی پاریسی:

لێرەدا هەندێ چیرۆکان لەمەڕ ژیانی خەڵکی پاریس دەگێردرێنەوە. هەندێ چیرۆکی ئەم فەسڵە ناوەڕۆکی دان و سان و دەسیسەکاریان هەیە. کیژی هاپۆ بت-١٨٤٦ و کوڕی هاپۆپون-١٨٤٧ دوو چیرۆکی سەرەکی ئەم فەسڵەن.

٤- دەربارەی ژیانی سیاسی:

٥- دەربارەی ژیانی سوپایی

بالزاك لەم دوو فەسڵەدا هەوڵدەدا ((زەوق و بەرژەوەندی جەماوەر، حەرەکەی ترسناکی دەزگای کۆمەڵایەتی، وپێکادانی بەرژەوەندی خاس و عام بەرجەستەو شرۆڤە بکات. چیرۆکی بەسەرهاتی ئاڵۆز– ١٨٤٤ لە فەسڵی چوارەمداو (شوئانەکان – ١٨٢٩) لە فەسڵی پێنجەمدا نیشان دەدرێ.

٦– دەربارەی ژیانی دێهاتی:

بالزاك لەم فەسڵەدا دیمەنی ئارامی گوندی لە بەرانبەر دیمەنی چیرۆکەکانی دیکەیدا لەمەڕ ژیانی پڕ هەراو هوریای شاریدا وێنە دەگرێ، بەڵام هەوڵدەدا ئەوە نیشان بدات کە تەبیعەتی بەشەری، دڵبەندییەکانی ئادەمیزاد، و خەبات و ململانێی مرۆڤانی لە هەموو شوێنێکدا وەکو یەکن، دکتۆری گوند– ١٨٣٣، کەشیشی دێ– ١٨٣٩، و جووتیاران– ١٨٤٤ لە چیرۆکانی ئەم فەسڵەن.
لە بەشی دووەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانەدا، واتە (توێژینەوە فەلسەفیەکان) بالزاك هۆکاری پەیدا بوون و دروستبوونی سیستەمی کۆمەڵایەتی رۆژ دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. چیرۆکی پێستی خۆشە کراو– ١٨٣١و سرافیتا ١٨٣٤– ١٨٣٥ لە خانەی ئەم بەشەدان.
لە بەشی سێیەمی ئەم زنجیرە چیرۆکانەدا، واتە (توێژینەوە شیکارییەکان). بالزاك لێرەدا خۆی لە قەرەی بنەمایەك دەدات کە بە زەمینەی هۆکارە کۆمەڵایەتیەکان دادەنرێ. ئەم بەشە (فیزیولیوجیای زەوجین)– ١٨٣١ کە پتر لە نامە دەچیچت تا لە رۆمان لە خۆ دەگرێ.

رێبازو شێوازو جۆری مامەڵەکردن:

بالزاك، بۆ خوڵقاندنەوەی رووداوەکان، بە زۆری چیرۆکەکانی بە زەمینەسازییەکی دوورو درێژو تاقەتبەر دەست پێدەکات –هەڵوێست نووسی، مێژووی کۆمەڵایەتی، سەربورنووسی یا وەسفکاری تەواو– هەندێ جار سوود لە تەکنیکی "دەست پێکی رووداو لە ناوەڕاستی چیرۆکەکەوە" پێدەبینێ پاشان دەگەڕێتەوە بۆ پێشەکییە دوورو درێژەکەی خۆی. زۆر جاران لە بابەت دەردەچێت تا بۆچوونەکانی خۆی شەرح و شرۆڤە بکات یا قەناعەت بە خوێنەرانی بکات. زۆربەی کات لە زمانی یەکەم کەسەوە چیرۆکەکانی دەگێڕێتەوە.
بالزاك لەو رۆمانانەدا کە باسی تاقم و دەستەی کۆمەڵایەتی و ژینگەی کۆمەڵایەتی دەکات، پلۆت و نەخشەی ئاڵۆزو بە پێچ و پەنا بەکار دێنێ، بەڵام لە رۆمانانی شەخسیەتدا، پلۆت و نەخشەی سادە بەکار دێنێ، و هەندێ جار لە کاراکتەرسازیدا بە نیشاندانی لە رادەبەدەری تایبەتمەندییەکانی کاریکاتۆر دەخوڵقێنێ. بە زۆری سوخەتێکی تایبەتی لە قارەماندا هەیە کە لە هەموو سوخەتەکانی دیکەی زەقترەو هەر ئەمەش بەرەو نابوتی دەبات، وەکو چۆن فیداکاری بابەگۆریۆ لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی جۆرێك بێ موبالاتی و چاوپۆشی کردن لە

تاوان، ئاڵتوندۆستی گرانده دەگاتە رادەو مەرزی شێتی، بەغیلی و حەسودی کوڕی هاپو بت دەبێتە مایەی ریسوا بوونی.
زاکیرەی بە قوەت بەڵام نە جێی متمانە، یارمەتی بالزاك دەدات لە تۆمارکردنی دنیایەك جوزئیاتی- تەقریبەن زیادە- بالزاك نەك هەر کاراکتەرو کەسەکان بەڵکو شتەکانیش بە وردترین و بابەتیانەترین دەربڕین وەسف دەکات.. وەسفی جوزئیات، کە هەندێ جاریش لەگەڵ بابەتەکەدا هەڵناکات، عادەتەن لە رووی دروست کردنی کاریگەرییەوە زاڵە. زۆر لێهاتووانە شتەکان و شوێنەکان دەخاتە خزمەتی بەرجەستەکردنی قارەمانەکانییەوە. دیارە ئەم وردکردنەوەیە لەگەڵ تەکنیکی گێڕانەوە بە زمانی یەکەم کەس، جۆرە واقیعیەتێك لەلای خوێنەر بەرجەستە دەکات کە لەبەرهەمێن ئەدەبی دیکەدا زۆر کەمە.
هەر چەندە ریالیزم خەسڵەتی زاڵی بەرهەمەکانی بالزاکە، رەگەزو توخمی رۆمانتیکیشیان زۆرە: لەوانە بویەرو رووداوانی میلۆدرامی و نا ئاسایی، هەستەوەری، قارەمانانی مەندو مەنگ و سەیرو غەریب، تاکگەرایی، فانتازیا، لاف و گەزاف و مەتەڵ ئامێزی... خەسڵەتە ریالیستییەکانی بریتیین لە: "حەقیقەتجۆی،مادەگەرایی بە شێوە جیاوازەکانی، گۆشەنیگای زانستی، قەواڵەو بەڵگەنامانی وردو دروست، فرە زانیاری مەوسوعی، رێبازی دیموکراتیك، و پەیوەندی و کەڵکەڵەی کۆمەڵایەتی فراوان".

کورتەی رەخنەکان:

بالزاك وەکو هونەرمەندێك کەموکوڕی زۆری هەیە: "شێوازەکەی خراپە... زمانەکەی... بێ فۆرم و شێوەیە، نا رێك و پێکەو شەقڵی تایبەتی خۆی نییە، نووسینەکانی بەرهەمی پیاوێکی یەجگار زیرەك و سەرناسە، زۆر بە توانایە.." خەوشیشی زۆرە: فیشاڵبازی، بێ شەرمی، رەقی، توندڕەوی، درێژدادڕی، یەکنەوایی تاقەتبەر، خۆدزینەوەی نابەجێ، پێکەوە بەستن و نۆبەکاری نەگونجاوو تەنانەت بێهودە جوزئیاتی ریالیستیانەو رووداوانی غەریب و خەیاڵی.. ئەو زیاتر بەلای دزێوی و غەمدا مایلە، و لە بەرجەستەکردنی ئەستاتیکا، جوانی، ناسکی، مەعنەویات و رازانەوە کاریدا بێ توانایە.
لەگەڵ ئەمەشدا بالزاك بە یەکێك لە گەورەترین -لەوەشە گەورەترین بێ- رۆمانووسانی فەڕەنسی دەژمێردرێ... جوڵەو تواناو دەوڵەمەندی زانیاریی ئەو ئەفسانەییە، "هەر هەموو فەرەنسای لە چوارچێوەی لاپەڕەی بەرهەمەکانیا بەرجەستە کردووەو لەوێوە تەزووی ژیان و جوڵە دەیانگرێتەوە". بالزاك "دەچێتە سۆراخی هەموو کەسێك: پزیشکان، مافناسان، کەشیشان، رۆژنامەنووسان، هونەرمەندان، کاسبکاران، بانقداران، بازرگانان، فەرمانبەران و خزمەتکاران لە ژینگەی تایبەتی خۆیاندا دادەنرێن و بە گوێرەی پێداویستییەکانی ئەو ژینگەیە تەمەشا دەکرێن".

"کاریگەری بالزاك سنور یا کۆتایی نییە، بە ئاسانی فۆرمی ئەفسانەی گۆڕیو بەرینترین فۆرمی ئەدەبی لە رۆمانی تازە خولقاند". کاریگەری بالزاك نەك هەر لە فەرەنسا، بەڵکو لە ئینگلیستان، ئاڵمان، و ئەمریکاشدا زۆر گەورەو سەرسامکەر بووە. فلوبیر، موپاسان، زۆلا، جۆرج هاولز، و هنری جیمز تەنیا چەند نموونەیەکی کەمن لەو نووسەرانەی کە زۆر قەرزارباری بالزاك-ن.

ستندال (١٧٨٣- ١٨٤٢):

ناوی راستەقینەی: ماری -هنری بیل-ە. لە شاری گرنوبل چاوی بە دنیا هەڵیناوەو قۆناغی منداڵیەتی لە هەمان شاردا بە کلۆڵی و خەمینی بەسەر بردووە، تا ساڵی ١٨١٢ لە سوپای ناپلیۆندا خزمەتی کرد، پاشان بۆ ئیتاڵیا چوو، ساڵانی ١٨١٤- ١٨٢١ی لەوێندەر قەتاند. ئەوسا بە هۆی ئەوەی کە پەیوەندی بە نیشتمانپەروەرانی ئیتاڵیاییەوە کردووە، لەو وڵاتە دەرکرا. لە ساڵی ١٨٣٠دا جارێکی دیکە وەکو کونسوڵی فەرەنسا بۆ ئیتاڵیا گەڕایەوەو تاساڵی ١٨٤١ لە هەمان پۆستدا خزمەتی کرد. لە فەرەنسا کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

ستندالْ دوو کتێبی دەربارەی مۆسیقاو ئاهەنگسازان، کتێبێکی دەربارەی مێژووی نیگارکێشی ئیتاڵیا، نامەیەکی لەمەڕ ماهیەتی ئەڤین و گوتارێکی رەخنەوانی دەربارەی شەکسپیرو راسین نووسیوە، لەگەڵ ئەمەشدا، ئەمڕۆ بە یەکێك لە سیما دیارەکانی جیهانی رۆماننووسی دەژمێردرێ، ناوبانگی وی بەندە بە دوو رۆمانە مەنشوورەکەیەوە: سورو رەش، و دێڕی پارم.

سورو رەش ١٨٣١:

بەناوبانگترین رۆمانی ستندالە. قارەمانی چیرۆکەکە، واتە جولین سورل (کە تاڕادەیەك خودی نووسەرە)، پاش گەڕانەوەی بوربۆنەکان بۆ سەر حوکم، لە سەربازی بێزار دەبێو جلە سوورە سوپاییەکانی بەجبەی رەشی کەشیشێك دەگۆڕێتەوە. سورل لاوێکی لە خۆ رازی، لوتبەرز، رەشبینو خۆ سەرو بێ ریشە، لەگەڵ دوو ماشوقەدا ئاشقێنی دەکات -کە ماشوقەی دووەم هۆیەکە بۆ پێشڤە بردنی مەبەستو مەرامە پایەخوازییەکانی. لە ئەنجامدا ماشوقەی یەکەم بویەرەکە بۆ ماشوقەی دووەم کەشفو ئاشکرا دەکات، و سورل بڕیاری کوشتنی دەدات، سورل بە خۆیشی لە ئەنجامدا بە مەقسەڵە عیدام دەکرێ، (شیکردنەوەو تۆژینەوەی دەروونیو بەرجەستەکردنی کەسایەتی سورل لەم چیرۆکە یەجگار جوانو

دڵگیره. ستندال هۆکارەکانی ئەڤین و حەسوودیو نەفرەتی مرۆڤی بەوپەڕی وەستایەتییەوە وەسف کردووە).

دێری پارم- ١٨٣٩:

ستندال لەم رۆمانەدا بویەری (فابریس دل دۆنگۆو، جولین سورلی ئیتاڵیایی) لەناو جەرگەی دەسیسەو پیلانگێڕییەوە دەگێڕێتەوە. وەسفی جەنگی واترلۆ لە دیمەنە جوانو بەرجەستەکانی چیرۆکەکەیە.

شێوازی ستندال:

ستندال چەند رۆمانتیکە، ئەوەندەش ریالیستە. هەڵبژاردنی ناوەڕۆکەکانی –جەنگانی زندوو روون، تاوان، پیلانگێڕی، و جۆشو خرۆشو هەڵچوونان- سیمایەکی رۆمانتیکی پێ دەبەخشن، جگە لەمە، پلۆتو نەخشەی رۆمانەکانی میلۆدرامین، و قارەمانەکانی "پیاوانی ریزپەڕن کە لە مەوقیعی ریز پەڕیدا.. لەگەڵ خەونەکانی خۆیان دەژین... لەلایەکی دیکەوە، بە شیتەڵکردنەوەو شیکاریی وردی دەروونیی قارەمانی رۆمانەکانی، بە شێوازی وشکو نا شەخسییەوە، بە ئاوڕدانەوەی لە پاژکاریی، نووسەرێکی ریالیستییە.

پروسپر مریمە ١٨٠٣- ١٨٧٠:

مریمە باوکی فەرەنسیو دایکی ئینگلیزەو لە پاریس لە دایك بووە. ماوەیەك لە قوتابخانەی کۆلیجی شارلمانی خوێندیو پاشان کەوتە خوێندنی ماف، چەند جارێك کاری دەوڵەتی لە ئەستۆ گرتووە، لەوانە پۆستی سیناتۆریو پشکنەرو سەرپەرشتیاری گشتی بەرهەمێن مێژوویی. مریمە دۆستی ستندالو هەروەها دۆستی ئوجینی بانۆی ئیمپراتۆری فەرەنسا دەژمێردرا. مریمە بە لە ساڵی ١٨٤٣دا بوو بە ئەندامی کۆڕی زانیاری فەرەنسا.
مریمە یەك شانۆنامە، چەند شیعرێك، و کۆمەڵێك نامە بۆ نەناسێکی (لە ساڵی ١٨٧٣دا بڵاوبووەتەوە) نووسیوە. کە یەجگار جوانەو جۆرە مکاشەفەیەکی نەفسە. مریمە ناوبانگی بە رۆمانو چیرۆکانییەوەیە. (رووداوەکانی سەڵتەنەتی شارلی نۆیەم- ١٨٢٩) رۆمانێکی مێژوویی بەهادارە بەشێوەی رۆمانەکانی سێروالترسکوت نووسراوە. سکێچو پلۆتی رۆمانەکە دەستکردو خەیاڵییە، بەڵام زەمینەکەی وێنەگرتنو نیشاندانێکی راستگۆیانەی ئاخرو ئۆخری سەدەی شازدەیەمە. (ماتیوفالکن- ١٨٢٩) رۆمانێکە هەست و نەستی توندی خەڵکی دوڕگەی کورس نیشان دەدات، و (کولومبا-١٨٤٠) چیرۆکێکە دەربارەی کینەکێشی

خـەڵکی کـورس: قارەمـانی چـیرۆکەکە کـە ژنـە برایەکـەی خـۆی هـان دەدا کـە دژمنـە خوێنییەکەیان بکوژێ
مریمە وەکو ستندال (کە مایەی ستایشی ئەوە) و بالزاك، کەسایەتییەکی قۆناغی راگوزاری رۆمـانتیزم بـۆ قۆنـاغی ریالیزمـە. دڵبەنـدی وی بـە بویـەرێن هەسـتۆکی، زبـری، شـەقڵی ناوچـەیی، و زەمینـەی مێـژوویی رۆمانـەکانی، سیمایەکی رۆمـانێکی پـێ دەبەخشـن. بـەڵام وەکو داودن دەڵێ: ((خـودبینی و زاتیـەتی قوتابخانـەی رۆمانتیك لـە مریمـەدا بەشێوەیەکی ئاوەژوو رەنـگ دەداتـەوە. ئـەم خۆپەسـندییە زادەی خۆهەڵکێشـان و موبالەغـە نییـە، بـەڵکو جۆرە باڵابوونێکی تەحقیرئامێزە.)) وی لە موبالەغەو روتەڵگەرایی بێزارە . بابەتگـەری تـەواو ، کـورتبڕی، و هەڵبـژاردنی وشـەێن دانسـقە، شـێوازی ئـەو دیـاری دەکـەن. مریمـە لەسـەر سەرزەنشت دەکەن ((بێدەنگی و ئارامیە ئازاردەرەکەی)) بەڵام ستایشی (دەرەکی کەسایەتی مرۆڤـانی، وەسـفی سـنوردار، بـەڵام وەسـتایانەی دیمـەنان، خوردکردنـەوەو چـوونە بـنج و بناوانی هۆکارەکـان. توانـای وێنـەگرتنی کارە نـە باوەکـان، دڵگیری، شکۆو سام، و هونـەری سادەی چیرۆکڤانی)وی دەکەن.

گوستاف فلوبیر ١٨٢١- ١٨٨٠:

لـە رویـن هاتـە دنیـاوە. بـابی پزیشـك بـوو، و ئـەو کەشـو هـەوا پزیشـکەوانیەی کـە گۆسـتاف تیایدا گەورە بوو، کارێکی فرەی لە سەر بەرهەمـەکانی بە تایبـەتی مـەدام بوڤـاری هـەبوو، لـە دەساڵییەوە سەوداسەری ئەدەبیات بوو، هـەر چـەندە لەسـەر داوای بـابی لـە سـاڵی ١٨٤٠ەوە تا ساڵی ١٨٤٥ ماف خوێند، بەڵام سـەرکەوتنی لـەو وارەدا بەدەسـت نـەهێنا. لـە سـاڵی ١٨٤٦ بـەدواوە لـە کرواسـەی نزیکـەی رویـن ژیـا. لـە سـاڵی ١٨٤٩دا تاقـە سـەفەرێکی بـۆ میسـرو رۆژهەڵات کـرد. فلـۆبیر لـە دوا ساڵەکانی تەمەنیـدا توشـی جـۆرە نەخۆشـیەکی پەرکـەمو فێـی هاتبوو کە رۆژ بە رۆژ کەسیرەی دەکرد، رەنگە زادەی کاری زۆری نووسەراتی بووبێ، کە زۆر بێڕەحمانە خۆی بۆ تەرخان کردبوو، لە ئەنجامدا کوتو پڕ بە سەکتەی دڵ مرد.

بۆچوون، رێباز، و تەکنیکی فلوبیر:

فلۆبیر تەبیعەتو سروشتێکی رۆمانتیکی هەبوو. لە هەموو شتێکی بۆرژواییو ئاسایی بێزار بوو. حەزی لە هەمووشتێکی توند، نەباو، زندوو بزێو دەکرد. شـەیداو دڵبەنـدی شـاتوبریان، هۆگـۆ، و گـوتیـە بـوو، و بـالزاکی لـە سـۆنگەی شـێوازە بـێ سـەروبەرەکەیەوە بـە نووسـەرێکی (دەرەجە دوو) دەزانی. لەگەڵ ئەمەشدا، بۆچوونو تـەکنیکی ئـەدەبی وی تـەواو ریالیسـتییە، و تیمەو ناواخنی بەرهەمەکانی پتر دەشوبهێنە سەر تیمەو ناوەڕۆکی ناتورالیستەکان.
فلۆبیر هەمیشە خۆی بەوەفاداری سێ پرەنسیپی سەرەکی لە ئەدەبیاتدا دەزانی:

١- *وردی لە دیتن و نیشاندانی قەواڵەو بەڵگەنامەێن پڕ ئیحتوبار. دەڵێن جاری وا هەبوو کە چەند هەفتە چاوەنواری دەکرد تا تریفەی مانگ بەسەر سوچی باخێکەوە بدینێ، و ئەوسا یەکسەری هەموو وردەکارییەکان بخاتە سەر کاغەز، یەکێك لە هۆیە سەرەکیەکانی سەفەرەکەی بۆ باکووری ئەفریقیا لە ساڵی ١٨٩٤دا ئەمە بوو کە راپۆرێکی دروست لەسەر کارتاژی کۆن (لە سالامبو)دا بە دەستەوە بدات.*

٢- *شێوازی غەیرە شەخسی: فلوبیر زەینگەرایی رۆمانتیکەکانی پەسند نەدەکرد، حەزیدەکرد چیرۆکەکانی بە شێوەیەکی بابەتیانەو زیندوو دراماتیکی دەرببڕێ.*

٣- *وردی لە وشە، فلوبیر یەکێك بوو لە داکۆکیکارانی (وردی لە وشە)، باوەڕی وابوو کە تەنیا یەك وشە هەیە پڕ بە پڕی مەبەستەکەی نووسەر بێ، هەر وشەیەکی دیکە جێی بگرێ ئەو مەبەستە بە وردی و تەواوی ناگەیەنێ.*

لەم رووەوە، وادیارە فلوبیر لە هەر رۆماننووسێکی دیکە پتر ئازاری چەشتووەو عادەتی رەخنە لە خۆ گرتنی هەبووە، دەڵێن فلوبیر چەندین رۆژی بە نووسینی یەك رستەوە دەبردە سەر. گەواهی ئەم گوتەیەش ئەوەیە کە بۆ هەر رۆمانێکی چەند ساڵێکی تەمەنی خۆی تەرخان دەکرد (بۆ وێنە سالامبو-ی بە شەش ساڵ نووسیوە). بۆیە چەندێتی بەرهەمەکانی لە چاو خۆیا کەم بوو.

بەرهەمەکانی:

مەدام بوڤاری- ١٨٥٧:

"گەورەترین رۆمانی قەڕن"، چیرۆکێکی تەقریبەن ریالستی پەتییە کە حەماقەت و گوناحە مەیلەو رۆمانتیکییەکانی ئیمابوڤاری وێنەدەگرێت. ئەم قارەمانە ژنە وەسواس و هەستیارو کەمێ عامییەی رۆمانەکە -کە هاوسۆزی و هاو دەردی خوێنەر نابزوێنێ- نۆرمانیەکی بۆرژوا تەبیعەتە، ئەو نموونەیەی کە فلوبیر باشی دەناسی... ئەو سەودای بریق و باق و ئەشقەی کە لەسەری ئیمادایە، لە مێردەکەی، کە دکتۆرێکی جدی دێهاتییە، بێزاری دەکات و کاری دەگاتە زیناو لە ئەنجامدا خۆی دەکوژێت. پرۆفیسۆر رایت دەڵێت کە مەدام بوڤاری "لەوەیە گەورەترین چیرۆکێك بێ کە سەدەی نۆزدە دای هێناوە... و راستگۆیانەترین وێنەیەکە کە تا نهۆ دەربارەی بۆرژوازی فەرەنسی گیراوە".

سالامبو- ١٨٦٢:

((شکستی شکۆمەندانە))ی فلۆبیرە لەواری دووبارە خوڵقاندنەوەی دیمەنەکانی کارتاژی کۆن -ئەو شارەی کە بەڕاستی شتێکی زۆری دەربارە نازانین. هەم هەڵبژاردنی ناوەڕۆك و هەم وەسفە رەنگینەکانی ئەم چیرۆکە رۆمانتیکین- پلۆتی چیرۆکەکە بە دەوری تەوەری دڵبەندی

سالامبوی کیژی هامیلکار بارکای (شای کارتاژ)و کاهینەی پەرستگەی تانیت"٥"، بە ماتۆ- سەربازی لیبیایی بەکرێگیراودا دەسوڕێتەوە، لەم ڕۆمانەدا وردەکارییە مێژووییەکان، چیرۆکەکە دەکەنە ژێرەوەو زەمینەی چیرۆکەکە لە ڕووداوەکان گرنگتر دەنوێنێ -یا فلوبیر گوتەنی ئەم ((پایە بەردینە بۆ پەیکەر لە ڕادەبەدەر گەورەیە)). ئەم ڕۆمانە بە شکست دەژمێردرێ، چونکە ((بینایەکی مێژووییە کە زیاتر قوتکراوەی زانست پەروەرییە تا هەستی ئینسانی)).

فێرکرنی عاتیفی- ١٨٦٩:

لە چیرۆك‌و بەسەرهاتی فردریك مورۆ-ی (هاوتای پیاو)ی ئیمابوڤارییە. مۆرۆ پیاوێکی لاوی هەستیارە کە بێهودە لە کۆمەڵێك ریسکی عاشقانەدا دەیەوێ کەش‌و هەواو هاماجی ڕۆمانسان (چیرۆکانی ئەڤینداری سەرکێشانەو سوار چاکی سەدەکانی ناڤین) زندوو بکاتەوە. ئەم سەرکێشیانە لە ئەنجامدا بە خۆ کوژی کۆتاییان نایەت. بەڵکو (بەمیان حاڵییەکی تاقەتبەر) کۆتاییان دێ، کە لە ڕوانگەی فلوبیرەوە لە باری خەمبارییەوە هیچی لە مردن کەمتر نییە.

وەسوەسەی قەشە ئانتوان- ١٨٧٤:

فلوبیر لەم ڕۆمانەدا، وەکو سالامبو، هەوڵدەدات بە ئاوێتە یەك لە زانست‌و خەیاڵ واقیعگەرایی بئافەرێنێ. قارەمانی ڕۆمانەکە زاهیدێکی سەدەی سێیەم یان چوارەمە کە ئەسیری غایلەو وەسوەسەی ئەهریمەن‌و شەیتان دەبێ.

دڵساف:

چیرۆکێکە لە کۆ چیرۆکێکی سێ چیرۆکی- ١٨٧٧، کە "وەفاداری گەرمی" ژنێکی دێهاتی کەودەنی خەڵکی نورماندی بە نێوی فلیستیە، دەرهەق بەو ماڵباتەی کە خزمەتیان دەکات، دەگێڕێتەوە. (دوو چیرۆکەکەی دی برتیین لە: ئەفسانەی قەشە جولینی میوانپەروەر، و هرودیا).

ڕەخنەو لێکۆڵینەوە:

فلوبیر هەر چەندە لە ئاستی ڕۆشنبیری‌و فرە زانیاری و چالاکی بالزاکدا نییە، بەڵام لە ئاستێکی بەرزی هونەری ئەوتۆدایە کە بالزاك قەت بە دەستی نەهێنا. نا ڕەوانی‌و کەموکوڕی

بەرهەمـەکانی فلـوبیر زادەی رارایـی بـێ ئەنـدازەی وییـە لـە رەچـاو کردنـی پرەنسـیپە هونەرییەکانـدا.. نووسـینەکانی گـەرم‌و گـوڕ نین، و ئـەوە نیشـان دەدەن کـە نووسـەر بەنـدەو گوێڕایـەڵی شێوەی مامەڵـەو تەکنیکـە، زۆر زەحمەتـە کەسێك کـە رسـتە ناسك‌و بـێ عـەیب‌و پەیکەر ئاساکانی فلوبیر بخوێنێتەوەو چەندین جار خۆزیا نـەخوازێ کـە کاشـکێ هەنـدێ لـەو شـادی گـەرم‌و گوڕییـەی بـالزاك وێـڕای بـێ سـەروبەری زمانەکـەی، لـە نووسـینی فلـۆبیردا هەبووایە. وردکردنەوەی لە رادەبەر لە ناسکی چیرۆکەکانی فلۆبیر کەم دەکاتـەوە. وەکو چۆن لـە دڵگیری‌و جـوانی رۆمانـەکانی بـالزاك-ی کـەم کردۆتـەوە. دوا قسـە ئەوەیـە کـە زەمینـەو مەداری بەرهەمەکانی فلۆبیر سنووردارو تەنگە: تـەنیا لەگـەڵ دوو جـۆرە چیرۆکدا سـەروکاری هەیە -ئەو چیرۆکانەی کە وەزع‌و حاڵی نۆمانییـەکانی چینی خـوارەوەی کۆمەڵگـەی سـەردەم دەگێڕنەوە، و ئەوانـەی کـە وێنـەی رووداوو بویـەرە کۆنـەکانی مەملەکـەتانی بێگانـە دەگـرن... دەربڕینی پوختە، خەیاڵی بەرز، توانـای لـە رادەبـەدەری وەسـف، کاراکتـەرسازی بـێ وێنـە لـە نموونـــە جـــۆراو جۆرەکـــانی خـــەڵکی، و بـــەهرەی رەخنـــەگریی تـــەنزو تەوســـئامێز، لـــە ئیجابیاتـەکانی بەرهـەمی فلـۆبیرن، "یەکێکـە لـەو نووسـەرانەی کـە زۆر کـەس لـە خـۆی دەرەوێنێتـەوە، لـە تێگەیشـتنی زۆر کەسـا جێـی نابێتـەوە، لەوەشـە هـەرگیز نەبێتـە مایـەی پەسـندی جەماوەری خـەڵك، بـەڵام بێگومـان هەمیشـە مایـەی ستایش‌و سەرسـامی کەسـانێك دەبـێ کـە دێنـە مەیـدانی رەخنـەو هەڵسـەنگاندنی ئەدەبییـەوە... وی هاوسـەنگی گـەورەترین پەخشان نووسانە".

فلۆبیر کاری کردۆتە سەر موپاسان، زۆلا، و دوودە.

<u>ئەمیل زۆلا ١٨٤٠- ١٩٠٢:</u>

لە پاریس، و لە خێزانێکی هەژاری دەستکورت لـە دایـك بـووە. بـابی ئەنـدازیارێکی ئیتاڵیـایی بـوو. ئـەمیل زۆر کـەمی خوێنـدووە، ئـەویش پـتر لـە مەیـدانی زانسـتدا بـووە تـا لـە مەیـدانی ئەدەبیاتدا بێ. بۆ ماوەیەك وەکو فەرمانبەر لە وەشانخانەیەکدا کەوتە کار، و پاشان عینـوانی رۆژنامەنووسی وەرگرت، پاشان لێرا ((لە دەوروبەری ساڵی ١٨٨٠))دا هەموو کاتی خۆی بـۆ ئەدەبیات تەرخان بکات. لە هەمان ساڵدا لە میدان"٦"دا ئاکنجی بوو، و تـا سـاڵی ١٨٩٨ بـە نیمچە گۆشـەگیری ژیـا. ئەوسـا بـۆ پـاریس گەڕایـەوە تـا لـە دۆزی دریفوسـدا بەشـداری بکـات، وتارێکی بەو بۆنەیەوە لە ژێر سەر ناوی (مـن مـەحکوم دەکـەم- ١٨٩٨) بڵاوکـردەوە کـە بـووە مایـەی دوور خستنەوەی کـاتی وی بـۆ ئینگلیسـتان. لـە ئەنجامـدا و لـە ناکـاودا (لـە ئـەنجامی گیرانی لولەی سوپاو بڵاوبوونەوەی غاز) خەفە بوو، و مرد.

<u>بۆچوون‌و رێبازی وی:</u>

عادەتەن زۆلا بە دامەزرێنەرو پێشەنگی ناتورالیزمی فەرەنسا دەزانن. زاراوەی ناتورالیزم لە داهێنانی خودی زۆلایە، و بۆیە ئەو ناوەشی هەڵبژاردبوو چونکە رێبازی زۆلا هەمان رێبازی باوو باکار براوی مەیدانی زانستە سروشتییەکان بوو. ئەم رێبازە ئاوێتەیە کە لە دیتن و تۆمارکردنی وردو وەسفی دیاردە مرۆڤانیەکان بەو شێوەیەی کە لە تەبیعەتدا هەن و بە دوور لە هەر دەستکاریی و دەست تێوەردانێکی مرۆڤ، و بە میتۆدی ئەزمونگەری باوو بەکاربراو لە زانستاندا، واتە رۆمانووس دەبێ لە ژیانیشدا، وەکو تاقیگە، هەست و سۆزەکانی مرۆڤ بخاتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، و بەگوێرەی میتۆدی ئەزموون و دیتنی زانستی بکەوێتە وەسف و نیشاندانی رووداوو کاراکتەرەکان. زۆلا، لە ئەنجامی خوێندنەوەی کتێبی (سەرەتاکانی پزیشکگەری ئەزموونی)ی نووسینی کلود برنار، ئەو رێچکەو رێبازەی بە دەست هێنا، و بۆچوونی خۆی لە کتێبی (رۆمانی تەجریبی- ١٨٨٠)دا پیشان دا. رێبازی ئاسایی و باوی خودی زۆلا ئەمەیە کە رۆمانەکانی بەپلۆتی چیرۆك یان هەندێ لە قارەمانەکانی دەست پێناکات، بەڵکو بەو (برگە ژیانە)) دەست پێدەکات کە دەیەوێ بەرجەستەی بکات. ئەوسا چەند قارەمانێکی گونجاو هەڵدەبژێری و چەند خەسڵەتێکی سادە بە هەر یەکێکیان دەبەخشێت. لەواری شیکردنەوەی قارەمانانی چیرۆکەکانیا سەرەتایی ترین جۆری دەروونناسی بەکاردێنێ. وا باوە کە زۆلا روحی بەشتان بەخشیوەو روحی لە مرۆڤان وەرگرتووەتەوە. هەمیشە ئەو (برگە ژیانە) هەڵدەبژێرێ کە کرێت و پیسە، و وێنەیەکی ئاوێتە بە رەشبینی بەرجەستە دەکات کە بە یەکێك لە خەسڵەتە تایبەتییەکانی ریالیستان و ناتورالیستان دەژمێردرێ.

بەرهەمەکانی زۆلا:

روگون- ماکار ١٨٧١- ١٨٩٣:

زنجیرە رۆمانێکی بیست بەرگییە و زنجیرە چیرۆکە گەورەکانی بالزاك وەبیر دێنێتەوە. دەڵێن ئەگەر چیرۆکەکانی بالزاك یەك (کۆمیدیای خوایی)یە... ئەوا هەقە زنجیرە رۆمانەکانی زۆلا ناو بنرێ (کۆمیدیای حەیوانی)... "..... چونکە زۆلا نەك هەر مرۆڤ بە حەیوانێکی پاشکۆی ئارەزووەکانی خۆی دەزانێ، بەڵکو رووداوەکانی ژیانی خێزانێك لە تاکە بودەڵەو روخاوەکان دەگێڕێتەوە" -تێکڕای زنجیرەکە هەوڵدەدات تا بەشێوەیەکی گشتی وێنەیەکی فەرەنسای رۆژگاری ئیمپراتۆریەتی دووەم بنوێنێ، و بە شێوەیەکی تایبەتی راپۆرتێك لەمەڕ ژیانی ئەندامانی جۆراوجۆری ((حەڵاڵزادەو حەرامزادە))ی ماڵباتی روگون- ماکار بگێڕێتەوە. هەر ریوایەت و گێڕانەوەیەك قارەمان بە جۆرێکی هاوپەیوەست بە ژینگەی کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە، کە بەردەوام لە کێشمانەکێش دان لە گەڵیان، نیشان دەدات. لەم رۆمانانەدا، جۆری ژیانی گەلێك لە پیشەوەران و خودان کاران وێنە دەگیرێت: ئاسوموار (١٨٧٧)، چیرۆکی ژیانی کرێکارێکی ئاساییە کە مەستی و بادەنوشی بەرەو وێرانی و گەندەڵی دەبات.

ناتا (١٨٨٠) وێنـەی ئافرەتێکی سۆزانی نیشان دەدات، جەرمینال (١٨٨٥) باسی ژیانی دژواری مەعدەنچیان و مانگرتنەکانیان دەکات، زەوی (١٨٨٨) لە ژیانی جووتیاران و گوندییانەوە هەڵدەهێنجرێ، و کەوتن (١٨٩٢) –کە هەندێ جار بە شاکاری وی دادەنرێ، چیرۆکێکە دەربارەی جەنگی فەرەنسا– پروس.

رۆمانەکانی دیکەی:

زۆلا پاش نووسینی زنجیرە چیرۆکی مەزنی روگون– ماکار، چیرۆکی سێ بەشی (سێ شار ١٨٩٤– ١٨٩٨)ی نووسی، کە دەسەڵاتی کەشیشانی کاتولیک لە لورد"٧"، روم، و پاریس نیشان دەدات. نەخشەی چیرۆکێکی چوار بەرگی بەناوی (چوار ئیجیل– ١٨٩٩– ١٩٠٣)شی دارشت، بەڵام دەرفەتی نەبوو کە تەواوی بکات تەنیا سێ بەشیانی نووسی: (بەبرشتی)، کە داخ و کەسەرێکە بۆ خۆکوژی نەژادی، "زەحمەت" کە داکۆکی لە چاك کردنی وەزع و حاڵی هونەرمەندان دەکات، و (حەقیقەت) کە لە دۆزی دریفۆسەوە هەڵێنجراوە، (دادوەری)ش کە قەرار بوو چوارەمین بەشی ئەم زنجیرەیە بێ.

هەڵسەنگاندن: (نرخاندن):

زۆلا هونەرمەندێکی کەم مایەیە، نەخشەو پلۆتی رۆمانەکانی زۆربەی کات دەشوبهێتە سەر زنجیرە پەردەیەکی نیگارکێشی کە پەیوەندییان لەگەڵ یەکدیدا سست و لاوازە، ئەم بونیادسازییە تاسەو چاوەڕوانییەکی کەم لە چیرۆکاندا چێدەکات، بۆیە زۆربەی ئەم رۆمانانە تاقەتبەرن. ئەم مەسەلەیەش کە زۆر لەو گەندەڵی و گەندەڵکارییانەی کە لە رۆماناندا پیشان دەدرێن، چیتر مەسەلەی باوی زەمانەنین، رۆمانان بێ گیان و بێ نمووودتر دەکەن. قارەمانەکانی بە زۆری نموونەیین یا نوێنەری یەك چینن، و هیچ کاتێك لە شێوەی تاکی مرۆڤانی ئاڵۆزو مایەی سەرنجدا دەرناکەون، وەسفەکانی لە ئەندازە بەدەروردن و لە دوا ئەنجامدا تاقەت بەرن. زندووترین وێنەیەك کە زۆلا دای دەهێنێ دیمەنێن بزوتن و جم و جۆڵ و جۆش و خرۆش و هەڵچوونی جەماوەری خەڵکە، کە ئەم وێنانە هەندێ جار دەگاتە لوتکەی عەزەمەت، لەگەڵ ئەمانەشدا، خوێنەر زۆربەی کات هەستدەکات کە زۆلا وەکو پێویست کەرەستەو بابەتەکانی بەردەستی هەرس نەکردووە.
مەسەلەی ئەخلاق لەنووسینەکانی زۆلاو بە درێژایی هەشتا ساڵ مایەی باس و لێکۆڵینەوە بووە. زۆلا، کرێتی و ناشیرینیانی یەجگار زۆر وێنە دەگرێ، بەڵام هیچ کاتێ جوانی و دڵگیرییان پێ نابەخشێ، بەڵکو داروخان و کرێتی گەورەترو بەرجەستەتر پیشان دەدات تا بە جۆرێ هەستی مرۆڤان بهاروژێنێ کە هەرچی کرێت و ناشیرینێك هەیە لە نێوی بەرن، زۆلا لە واری رێگە خۆشکردنی باسی راستەوخۆو بێ پەردەی هەموو مەسەلەکاندا رۆڵێکی هەبوو،

ئەو مەسەلانەی کە زۆربەیان پێشتر وەکو (یاساغ) لە باسی وەکو دەڵێن موئەدەبانەدا وەدەر دەنران.

<u>ئالفونس دودە ١٨٤٠- ١٨٩٧:</u>

دودە، لە نیم، لەپرڤانس هاتە دنیاوە، منداڵیەتی بە هەژاری بردە سەر، لە هەشت ساڵیدا لەگەڵ خانەوادەکەیدا بۆ لیون چوو و لەوێ چووەتە بەر خوێندنی سەرەتایی. لە ساڵی ١٨٥٧دا بۆ پاریس چوو، و لە ساڵی ١٨٥٨دا بوو بە سکرتێری تایبەتی دۆك دومورنی (زڕبراو وەزیری ناپلیۆنی سێیەم). یەکەم بەرهەمی شیعری وی لە هەمان ساڵدا بڵاوبووەوە. دودە لە ساڵی ١٨٦٥ بەدواوە بە تەواوەتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخان کرد. هەر چەندە دودە بە بڵاوبوونەوەی (تارتارن دو تاراسکون- ١٨٧٢) ناوبانگی پەیدا کرد، بەڵام هیچ کاتێك بۆ ئەندامیەتی ئەکادیمیای فەرەنسا هەڵنەبژێردرا.

<u>تایبەتمەندییەکانی دودە:</u>

دودە بلای زۆربە بە نووسەرێکی ناتورالیزم دەزانرێ، و گومانی تێدا نییە کە پەیڕەویی شێوازی ئەمپرسیونیستی و شێوەی دیکومینتی ناتورالیستەکانی دەکرد. بەڵام تەبیعەتی گەرم، حەنەکچیاتی، بزێو، بەخشندەو میهرەبانی وی لە رێچکەو رێبازە بابەتی و شیکارییەکانی زۆلای دوور دەخاتەوە. دودە لە رووی ناسکی و مجامەلەو مەداراوە لە دیکنز نزیك دەبێتەوە،و لە رووی تەکنیکی ئەو دوو –سێ رۆمانەی کە لە دوا ساڵانی تەمەنیدا نووسیونی، هەم قەرزارباری دیکنزەو هەم تاکری.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

زۆر جار گوتویانە کە خەیاڵو خەیاڵدانی دودە تەنیا زەینو زاکیرەی بوو. سەرچاوەکانی وی دیتنەکانی خۆی و ئەو زانیاریانە بوون کە لە ئەنجامی خوێندنەوە دەربارەی خەڵکی و بارودۆخەکان بە دەستی دەهێنا، لەبەر ئەمە بە دزی ئەدەبی (بە تایبەتی لە دیکنزو تاکری)یەوە تۆمەتباریان کردووە گوایە سیمایەکی حەیابەرانەی دۆستەکانی خۆی (بەتایبەتی دۆك دومورنی) لە ژێر پەردەیەکی ناسکدا کێشاوەو وێنە گرتووە.

<u>چیرۆکێن حەنەك ئامێزو بەزەیی وروژێن:</u>

گەلێك لەم چیرۆكانە باسی وەزعو حاڵی خەڵكی هەژارو زۆر لێكراو دەكەن، بە تایبەتی ئەم كەسانەی كە دودە لە پرۆڤانسدا ناسیوونی. هەندێ لەم چیرۆكانە كەم تا زۆر ژیاننامەی خوێن. چیرۆكی (شتێكی بچووك- ١٨٦٨) -كە زیاتر لەگەڵ دیڤیدكا پرفیلد-ی دیكنزدا بەراورد دەكرێ- بیرەوەرییە خەمناكەكانی منداڵیەتی دودە دەگێڕێتەوە. (تارتارن دوتار راسكون- ١٨٧٢)، رۆمانێكی كۆمیدییە دەربارەی تارتارن-ی خەڵكی تاراسكون كە خووی بە گێڕانەوەی چیرۆكی سەیری بەسەرهاتەكانو لافو گەزافی دلێرییەوە گرتووە. (تارتارن لەسەر ئالپ- ١٨٨٥) پاشماوەو درێژەی بەسەرهاتی تارتارنە (كە رۆژگارێك پیرە شێرێكی كوێری رامی لە جەزایر راو كردووە، بابەتەكە لە قاڵبی چیرۆكێكی سەیردا دەربارەی شەڕی خۆی دەگەڵ شێرێكی دڕندەو ترسناكدا دەگێڕێتەوە تا ئیحتوباری زیاتر بۆ خۆی پەیدا بكات). (نامەكان- ١٨٦٦) كۆ چیرۆكێكی جوانو باشن دەربارەی ژیانی گوندەكانی پرۆڤانس. (كەشیشی كوكونان)و (قاتری پاپا) لە باشترین چیرۆكی ئەم كۆ چیرۆكەن.

<u>رۆمانێن رەفتاران:</u>

دودە رۆمانی رەفتارانی زۆری نووسیوە، كە رووداوی زۆربەیان لە پاریسی رۆژگاری نووسەردا روو دەدەن. ژمارەیەك لەم رۆمانانە وەكو رۆمانی ناتورالیستەكانە، و هەندێكی دیكەیان هێرشن بۆ سەر كەسایەتیانی جۆراو جۆر. ئەم رۆمانانە بەتێكڕایی وێنەیەكی بەرجەستەی پاریسی سالانی ئیمپراتۆریەتی دووەمو دەیەكانی هەوەڵی كۆماریی سێیەم دەنوێنن. بەناوبانگترین رۆمانی ناو ئەم رۆمانانە برتییە لە: (نابوب- ١٨٧٧، كە سیمای دۆك دوو مورنی، سارا برانا"٨"و چەند كەسایەتییەكی بەرجەستەی دیكە وێنە دەگرێت (لەم رۆمانەدا كەسێكی دێهاتی كە لە تونسدا سامانێكی مۆڵی پێكەوە ناوە، بۆ پاریس دەگەڕێتەوە، و لەوێندەر دەبێ بە قوربانییەكی پیلانگێڕانو مشەخۆران). (نومارومستان) ١٨٨١) رۆمانێكی سیاسییە كە سەركەوتنەكانی بابایەكی پرۆڤانسی زیرەك، بەرزە فڕو، بێ پەروا لە مەیدانی سیاسەتدا دەردەبڕێو باسی خەباتی وی دژی (باكوری پیاوكوژ) دەكات. ئەم كتێبە لە رووی بەراوردكردنی كەسایەتیانی باكورو باشووری فەرەنساوە جوانە. (سافۆ- ١٨٨٤) وێنەیەكی ناتورالیستانە بەڵام بەزەییو رۆژێنە لەمەڕ سۆزانییەكی فەرەنسی. و (جاویدان- ١٨٨٨) كە تەنزێكی توندە دەربارەی ئەكادیمیای (فەرەنسا)و هەندێ ئەندامی تایبەتی ئەو دەزگایە.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

ئەگەر قەرار بێ كە دودە لە جوملەی ناتورالیستان دابنرێ، بە جورئەتەوە دەتوانرێ بگوترێ كە لە هەر روویەكەوە لە هەموویان بە نموودترە. دەربڕینو ئینشای وی لە چاو برایانی

گنکور"٩"دا کە لە پێشڕەوانی ناتورالیستانی زانستی بوون، زۆر سادەترەو ریتمو ئاهەنگی پەخشانی وی لە چاو زۆلادا، کە پێشەوای ناتورالیستان بوو، توندترو ئازادترە. ئەمە جگە لەوەی کە دودە هەستێکی لێوان لێو لە شۆخیبازی هەیە، و دەرکێکی دروستی دەربارەی مەوداو رەهەندەکانی چیرۆك هەیەن. زێدەباری ئەمەش دودە هەندێ تایبەتمەندی شەخسیو مرۆڤانی هەیە کە لە وانی دیدا کەمتر بەرچاو دەکەون. "ئەو نەخوێنساردی موپاسانی هەیە، نە رەقی زۆلا، نە نەگونجانو نەبانی برایانی گنکور". لە "نێو ئەم نووسەرانەدا ، دودە لە زۆر رووەوە لەلای کۆمەڵگەی ئەنگلۆ –ساکسۆنی پەسندترینیانە".

کورتە چیرۆك

گی دو موپاسان (هنری رینێ ئالبیرت) ١٨٥٠– ١٨٩٣:

لە شاتو دو میروماسنیل، لە نورماندی لە خێزانێکی چینی خوارەوەی ئەرستوکراتان لە دایك بووە. ساڵانی هەرزەکاری لەروین بەسەر بردوو زۆری حەز لە وەرزشی وەکو بەلەمرانیو راوە ماسی کردووە. ماوەیەك لە جەنگی فەرەنسا –پروسدا بەشداری کرد، پاشان کارێکی لە وەزارەتی دەریاوانیدا بەدەست هێنا، لەساڵانی ١٨٧٣– ١٨٨٠دا لە موریدانو دڵبەندانی فلۆبیر بوو و لەوەوە فێری شێوەی نووسین بوو. یەکەم بەرهەمی سەرنجڕاکێشی وی چیرۆکی (قەڵەو – ١٨٨٠) بوو کە بە هۆیەوە دەرفەتی بژێوی لە رێگەی نووسینەوە بە دەست هێناو ئیدی هەموو ژیانی خۆی وەقفی ئەدەبیات کرد. موپاسان لە ساڵانی ١٨٨٠– ١٨٩٢ چەند رۆمانێكو نزیکەی سێ سەد کورتە چیرۆکی نووسی. کاری بەردەوامو رابواردن سەلامەتیان خستە مەترسییەوەو ئیدی لە ساڵی ١٨٨٥ بەدواوە بیری مردن هەمیشە ئازاری دەدا. رۆژ بە رۆژ بیرو هۆشی سەنگلاتر تر دەبوو لە ساڵی ١٨٩٢دا تەقریبەن شێت بوو بوو، ئەنجام لە ساڵی ١٨٩٣دا لە ریڤێراداو بە هۆی ئیفلیجی تەواوەوە گیانی سپارد.

شێواز، تەکنیك، و تۆن:

موپاسان هیچ تێۆرییەکی هونەری نووسراوی نییە. و تا سەر پابەندی شێوازی ریالیستی فلوبیر بوو، بەلام بەلای درێژنووسی، رێبازی رۆمانتیکی، و بێزاری فلوبیر لە بورژوازیدا نەچوو. وێڕای هەندێ رەگەزو توخمی ناتورالیستی کە لە دوا چیرۆکەکانی موپاساندا بەرچاو دەکەوێ، یەکێکە لە نووسەرە هەرە ریالیستییەکانی فەرەنسا، شێوازی وی تەواو غەیرە شەخسیو درامییە.
موپاسان وەکو فلوبیرە باوەڕی بەتینی بە ((وشەی گونجاو)) هەیە، دەربڕینو ئینشای وی نەك هەر وردو ناسکە، بەڵکو کورت، سروشتی، بتەو، و بە زۆری درکەدارە.

((بونیادی بەرهەمی موپاسان دوو خەسڵەتی بەرجەستەی هەیە: پاشەکەوت لە وشەو زمان، کە تەنیا خاڵە زەرورییەکان دەربارەی قارەمانان، رووداوان، و نەشونماو پەرەسەندنی چیرۆکەکە ناو دەبات، جوڵە بەرەو پێش کە لەودا مەنتیق لەگەڵ ئەوپەڕی سادەییدا دەبێ، خێرایی دراماتیکی، کە لە بەهرە ناوازەکانی موپاسانە، لەمەدایە.

چیرۆکەکانی موپاسان، وەکو بەرهەمی زۆربەی ریالیستان و ناتورالیستان لێوان لێون لە نائومێدیو تاڵی، و نووسەر بە خۆیشی زۆری حەز بە بەرجەستە کردنی گەندەڵیو هەرزەییەکانە، هیچ کاتێك عەودالی خەیاڵ یان هەست نییە، بەڵکو شانازی بەوەوە دەکات کە تەنیا ئەو شتە وەسف دەکات و دەگێڕێتەوە کە بە خۆی دیتوویەتی:

<u>بەرهەمەکانی:</u>

چیرۆك و رۆمانەکانی موپاسان دەشێت بە گوێرەی نێوەڕۆکیان بکرێن بە شەش دەستەوە.

١- <u>دەربارەی نورماندی:</u>

نزیکەی چواریەکی بەرهەمەکانی مۆپاسان سەروکاریان لەگەڵ ژیانی گوندییان و خەڵکی بورژوای نورماندیدا هەیە. بچووکی، نەزانی، ملهوڕی، تەنگبینیو گیانی پڕ هەڵچوونی وان وێنە دەگرن. لەوانە: (پەرداخی بچووك)، چیرۆکی سەرمایەدارێکە کە پیرەژنێك فێری شەرابنۆشی دەکات تا زووتر بمرێو ئیدی نەتوانێ هاوکاری بژێوی ساڵانە لەو وەربگرێ. چیرۆکی (ژیانێك- ١٨٨٣)، ئەمە رۆمانێکە دەربارەی تەنیایی جان، کە کیژێکی هەستیارو ئایدیالیستی خەڵکی نورماندییە، و دۆستەکانی بە فەرامۆشکردنی ئازاری دەدەن و وردو خاش دەکەن. جولین-ی مێردی پەیمانی هاوسەری پێشێل دەکات، هەوەڵجار پەیوەندی دڵداری لەگەڵ روزالی-ی کارەکەری جاندا دەبەستێ، و ئەوجا لەگەڵ دۆستێکی گیانی بە گیانی ئەودا. جان پەی دەبات کە باب و دایکیشی کەسانێکی داوێن پیس و زیناکار بوونەو خەمبارتر دەبێ، لە ئەنجامدا پل-ی کوڕی جان-ش دەرهەق بە دایکی بێ میهری دەکات، و لە پێناوی ژیان لەگەڵ ژنێکی قەحپەدا هەموو شتێك فیدا دەکات، لە کۆتاییدا وەفاداری روزالی، و کیژە چکۆڵەکەی پل، کە جان بە فەرزەندی قەبوڵی کردووە، دەبنە تاقە دڵخۆشی وی لە ژیاندا.

چیرۆکی "ژیانێك" بە رواڵەت ژیانی ژنێکە و دەگێڕێتەوە، بەڵام کاریگەری ئەم چیرۆکە لە سنووری ژیانی ژنێك هێوەتر دەڕوات و ژیانی مرۆڤو بێهودەیی هەموو خەونە مرۆڤانیەکان بەرجەستە دەکات.

٢- <u>دەربارەی جەنگی فەرەنسا- پروس:</u>

چەندین چیرۆکی موپاسان باسی رەفتاری پروسییەکان دەگەڵ فەرەنسییەکاندا دەکەن کە باشترینیان: (قەڵەو- ١٨٨٠)، (زندانیان)، و (دوو دۆست)ـە.

٣- دەربارەی ژیانی بورژوازی لە پاریس:

باشترین کورتە چیرۆکی ئەم دەستەیە (کە عادەتەن بە پوختەترین کورتە چیرۆکی دەزانن کە تا ئێستا هاتۆتە نووسین) ((گەردانە))ی ناوە کە تەژی رووداو بویەری کوتو پڕو لەنکاوە. مەدام لوزال ئەو گەردانەیەی کە بە ئەمانەت هێناویەتی ون دەکات، ساڵانی ساڵ کار دەکات تا بەهای گەرانەکە پڕ بکاتەوە، ئاقیبەت جوانی، تەندروستیو شادی خۆی لەبەین دەبا، لە دوا ئەنجامدا بۆی دەردەکەوێ کە گەردانە ونبووەکە قەڵب بووە.

٤- دەربارەی کۆمەڵگەی چینی باڵای پاریس:

چیرۆکەکانی ئەم دەستەیە بە زۆری دەربارەی فێڵو فەندی ژنانە. دۆستی باش (بل ئامی- ١٨٨٥) چیرۆکێکە دەربارەی کەسێکی نۆکیسەو پایەخواز.

٥- دەربارەی سەفەر:

موپاسان بابەتی ئەم چیرۆکانەی لە سەفەرەکانیا بۆ ئەفریقیاو ئیتاڵیا کۆکردۆتەوە. چیرۆکە دڵدارییەکانی موپاسان لە خانەی ئەم دەستەیەدان. چیرۆکی (جول رومن) لە ریڤیرادا روو دەدا. (لەبەر هەتاو -١٨٨٤، و ژیانی بیابان نشینی) دوو چیرۆکی دیکەی ئەم دەستەیەن.

٦- دەربارەی شێتیو میتافیزیقیا:

موپاسان لەم چیرۆکانەدا ئەو ترس و نیگەرانیانە دەگێڕێتەوە کە لە کاتی نزیکبوونەوەی لە شێتی، بەسەر خۆی هاتوون، (ترس، هورلا، پیاوی شێت، و جەنازە) بە باشترین چیرۆکانی ئەم دەستەیە دەژمێردرێن.

هەڵسەنگاندن: (نراخاندن):

مەیدانی کاری موپاسان سنووردارە، بەڵام لەم سنووروو ئاقارەشدا هەرگیز نووسەرێك پێشی نەکەوتووە. بەهرەو توانایەکی هونەری وردی هەیە کە بالزاك ئەو بەهرەیەی نییە، و تا

رادەیەکیش تواناو بەهرەی بالزاك-ی لە واری خوڵقاندنەوەی واقیعدا هەیە، نووسینەکانی موپاسان "پەرداختێکی واقیعیانەی زۆڵانەیە لەگەڵ ژیان سەردەمی تازەدا"، ژ- پلیسیە دەڵێت: "لەم زەمینەیەدا کاری ویدا روونی و رەوانی و شەفافیەتێکی وەهای هەیە کە خوێنەر بەبێ حزوری نووسەر، بە خۆی رووداوەکان دەبینیٚ".

هۆزان:

لە ساڵی ١٨٥٠ بە دواوە شیعری فەرەنسی، وەکو پەخشانی ئەم وڵاتە کەم هەستیارتر، بابەتی ترو غەیرە شەخسی تر بوو. تەنانەت شاعیرانی رۆمانتیکی-ش، لەوانە هۆگۆ، مەوزوعیەتی زیاتریان بەکاری خۆ بەخشی. تیوفیل گوتیە، کە دەستی لە دانانی شیعری شێتانەو خەیاڵبازانە شۆردبوو، دیوانێکی هەندێ هەڵبژاردەو وەسفی بەناوی گەوهەر نیشانی و میناگەری لە ساڵی ١٨٥٢دا بڵاوکردەوە. تێودور دوبانڤیل"١٠"-ی دۆستی، کە شەیداو دڵبەندی رستەو دەربڕینی ئاهەنگدارو مۆسیقی و تۆنی زمان بوو، کۆمەڵە بنەماو رێسایەکی بەهاداری لە مەیدانی وەزن و قافیەدا خستە روو. شیعرەکانی وی، وەستایانەو مکومن بەلام لە توخم و رەگەزێن مەعنەوی و خەیاڵی خاڵی بوون. گوتیەو بانڤیل پردی نێوان قوتابخانەی رۆمانتیك و پارناس-ن.

پارناسیان:

لە ساڵی ١٨٦٦دا بڵاڤۆکێك لە ژێر سەر ناوی (پارناسی هاوچەرخ، کۆمەڵە شیعرێکی نوێ) بڵاوبووەوە. ئەم بڵاوکراوەیە شیعری گوتیە، بانڤیل، شارل لوکنت دولیل، فرانسوا کوپە، شارل بودلێر، سولی پرودوم، پل ڤارلین، و ستیفان مالارمیە-ی لە خۆ گرتبوو. وشەی پارناسیان، لە هەوەڵەوە بە شیعری هەر یەکێك لە هاوکارانی ئەم کۆمەڵە دەگوترا، پاشان بەئاماژەوە بۆ شیعرێن لوکنت دولیل، کوپە، پرودوم و جوزەماریا ئیریدیا بەکار هێنرا. ئەم چوارە زیاتر جەختیان لەسەر ئەقڵ دەکردەوە تا لەسەر هەست، وەکو ناتورالیستەکان لە هەوڵی پێکەوە گرێدانی میتۆدەکانی زانستێن تەجریبی و شیعر بوون. هەموو ئەوانە باوەڕیان وابوو کە شیعر دەبێ غەیرە شەخسی بێ، لە پێناوی حەقیقەتدا بخەبتێ، و کەماڵی شێوەو فۆرم بکات بە مەبەست و ئامانج.

شارل ماری رنە لوکنت دولیل ١٨١٨- ١٨٩٤:

لوکنت دولیل پێشەنگی شاعیرانی پارناس بوو، ئەو پێشەکییەی کە بۆ (قەسیدە کۆنەکان- ١٨٥٢) خۆی نووسی، بوو بە بەیاننامەی تاقمی پارناسەکان. وی شاعیرێکی نائومێد و

رەشبین بوو و داخی بۆ دزێوی و گەوجی ئەورووپای رۆژ دەخوارد. بۆیە زۆربەی شیعرەکانی هەڵاتنە لە واقیع، و بۆ نێوەرۆك و تیمەکانی خۆی چاو دەبڕێتە یۆنانی کۆن، رۆژهەلات، فینلاند، و رۆژهەڵاتی دوور. دولیل لە رەنگاندنی دیمەنەکاندا وەستایە. دیارترین تایبەتمەندی وی لە هەنبەر تایبەتمەندی رۆمانتیکەکاندا، "خەیاڵی کۆمەڵایەتی"و باوەڕ بوون بە زانستێن تازەیە. لە دوای (قەسیدە کۆنەکان- ١٨٥٢) بەناوبانگترین کۆمەڵە شیعرێن وی بریتیین لە (شیعرو شاعیرانە- ١٨٥٤، قەسیدەێن بەربەری- ١٨٦٢، قەسیدەێن خەمین- ١٨٨٤، و دوا هەمین قەسیدە- ١٨٩٥). بێ چەندو چون لوکنت دولیل بۆ ماوەی بیست ساڵان رچە شکێنی شیعری فەرەنسی بووە.

جوزە- ماریادو ئێریدیا ١٨٤٢- ١٩٠٥:

لە موریدانی پابەندی لوکنت دولیل بوو. تاقە کۆ شیعری وی (سەرکەوتنەکانە- کە لە ساڵی ١٨٩٣دا کۆکراوەتەوە)، ئەم کۆ شیعرە بریتییە لە هەژدە غەزەلو شیعرێن مەوزوعی کە ژیانی رۆژگاری کۆن، سەدەکانی ناوەڕاست، و سەردەمی تازە وێنە دەگرێ.

رنە فرانسوا ئارمان سولی پرودوم ١٨٣٩- ١٩٠٧:

لە هەوەڵێن شاعیرانی دەستەی پارناس بوو، بەڵام لە ئەنجامدا لێیان دوور کەوتەوە. (لە هەوەڵەوە شیعری هەستیارو پڕ جۆشو خرۆشی دەگوت، بەڵام دڵبەندی وی بە فەلسەفەوە بەرەو ئارمانە مەوزوعییەکانی تاقمی پارناسەکانی برد، گرنگترین بەرهەمی وی قەسیدە فەلسەفیەکانیەتی بەناوی (عەدالەت- ١٨٧٨، و سەعادەت- ١٨٨٨)، بەرهەمەکانی دیکەی بریتیین لە (بەڵایەکان- ١٨٦٦، تەنیاییەکان- ١٨٦٩و بەندو هۆزانن- ١٨٦٥) پرودوم لە ساڵی ١٩٠١دا یەکەمین خەڵاتی ئەدەبیی نۆبڵی وەرگرت).

فرانسوا کوپە ١٨٤٢- ١٩٠٨:

لە هەوەڵەوە لەگەڵ پارناسەکاندا بوو، لێ پاشان لێیان جیا بووەوە. (شۆرەتی کوپە بەندە بەو قەسیدانەوەیە کە بۆ هەژارانی گوتوونو بە "شاعیری کەوتووەکان" ناسراوە. یەکێك بوو لە پەیڕەوانی لوکنت دولیلو شێوازە سادەکەی لەوەوە وەرگرتووە. دوو کتێبی (- ١٨٧٢و دەفتەری سور ١٨٧٤) باشترین شیعری ئەویان لە خۆ گرتووە. کوپە بە کورتە کۆمیدیاو دراما شیعرییەکانیشی بەناوبانگە، لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا رۆمانی (خزمەتکاری دەغەزار- ١٨٩٥)ی لەسەر بنەمای ئەزموونە مەزەبییەکانی خۆی نووسی، کوپە لە ساڵی ١٨٨٤دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا.

شارل پیر بودلێر ١٨٢١- ١٨٦٧:

لە پاریس هاتە دنیاوە، هەمیشە شاعیرێك بوو "یاخی لە بەرانبەر كۆت و بەندی خێزانی، لە بەرانبەر بنەما ئاینییەكان، لە بەرانبەر هەر جۆرە رێباز یا رەفتارێكی رێز ئامێز". زۆر زوو ئەو میراتییە كەمەی كە لە باببیەوە بۆی مابووەوە بە فیڕۆداو گیرۆدەی قەرزو دەستكورتی و پەیوەندی حەرام و بەد ئەنجام بوو. لەوە بە دواوە لە رێگەی نووسینی رەخنەی هونەری، رۆژنامەنووسی، و وەرگێڕانی چیرۆكە كورتەكانی ئیدگار ئالن پۆوە -كە لە سەرانسەری ئەوروپادا بەناوبانگی كرد- بژێوی خۆی دابین دەكرد. بۆدلێر خوی دایە خۆشگوزەرانی و رابواردنێكی لە رادەبەدەرو سەلامی خۆی خستە مەترسییەوە، و هەر لە پێناوی ژیاندا چوو بۆ بەلچیكا، لەوێندەر سوكە جەڵتەیەك لێی داو زمانی لەگۆ كەوت، ئەوجا بۆ پاریس گەڕایەوەو لەوێندەر كۆچی دوایی كرد.

بۆدلێر شاعیرانی پارناس بە سیمبولیستەكانەوە گرێ دەدا، واتە هەودای پەیوەندانی ئەو دوو رێبازە ئەدەبییە بوو. ئەویش وەكو پارناسیەكان -كە بە گوڵە تازەكانی بەدی- ١٨٦٦) خۆی لە بڵاوكراوەكەی ئەواندا بەشداری كرد- زیاتر جەختی لەسەر حەقیقەتجۆیی و فۆرم دەكردەوە تا لەسەر بابەت. هەڵبەتە وەكو سیمبولیستەكان دەروونگەرا بوو حەزی لێ بوو پەیوەندی نێوان هۆكاری هەستە جیاوازەكان بەرجەستە بكات، و مانای پەنهان و رەمزی ئەو دیوی شتە مەوزوعییەكان كە نیشانەی ئەو مانایانەن، بدۆزێتەوەو كەشف بكات، بۆدلێر لە خەمی شرۆڤەو راڤەی ئەندێشەیەك دا نییە، بەڵكو لە خەمی دروست كردنی ئەنگێزەدایە لە زەین و هزری خوێنەردا.

دیوانە شیعرەكەی (گولێن بەدی- ١٨٥٧) یادی ئالن پۆو سوین برن لە زەیندا زندوو دەكاتەوە، واتە ئەو دووانە وەبیری خوێنەری دێنێتەوە. شیعرەكانی ناو ئەم دیوانە رەنگدانەوەی حاڵەتە روحی و دەروونییەكانی شاعیرن، و لە یەك ئاستدا نین، هەندێكیان بە شێوەیەكی حەقارەت ئامێز باسی پەشیمانی دەكەن، و هەندێكی دیكەیان كفر گۆیانەن و روحێكی شادی بەدی ئامێزیان تیایە. گەلێك لەم شیعرانە ماكیان لە بێزاری، مەرگ، بەرەڵایی، گەندەڵی دەروونبینی، رەقی و غەرابەتدایە، رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی هەستە تازەو سەیرەكانی شاعیرن.

شیعری بۆدلێر لە رووی مۆسیقاوە بەرزو لەباری وێنەی خەیاڵییەوە دەوڵەمەندن، وێڕای هەستیاریی و دەرونگەرایی، بنەماكانی كلاسیكیش رەچاو كراون و لەواری فۆرم و شێوەدا لە كەماڵی هونەرییدان. "وا باوە كە رەوتی شیعری هاوچەرخی فەرەنسا لە بۆدلێرەوە دەست پێدەكات".

سیمبولیستەكان (رەمزییەكان)

بزووتنەوەی سیمبولیستی فەرەنسا لە ساڵانی ١٨٧٠- ١٩٠٠ کاردانەوەیەك بوو بەرانبەر بەریالیزمی راستەوخۆو توندڕەوانەی فلوبیرو مۆپاسان. ناوی ئەم بزووتنەوەیە لەم واقیعەوە دێ کە پێشەوایانی بزووتنەوەکە رەمزەکانیان بە شێوەیەکی نوێ بەکار هێنا: لە بری ئەوەی نووسینەکانیان راشکاوانەو روون نیشان بدەن، لە هەوڵی دەربڕینی ئاڵۆزو راز ئامێزانەی هزرو هەستو سۆزەکاندا بوون، ئەو هزرو هەستو سۆزانەی کە بەشێوەیەکی ئاسایی نەدەهاتنە دەربڕینو نیشاندان، مالارمیە دەڵێت: "دەربرینی رازو نهێنی خەونان بە ئاماژەو هێمای نا راستەوخۆ، رەمز دەئافەرێنیٚ".

خانم باتلەر-ش ئاماژە دەکات کە ریفۆرمی بنچینەیی سیمبولیستەکان لەوەدا بوو کە شیعریان لە هەموو شتێك تەنیا لە رەگەزی مۆسیقیو مەعنەوی نەبێ، رووت کردەوە، ئەو رەگەزانەش تەنیا لەبەر خاتری بەهای تەلقینی بوو. ستراچی-ش دەڵێت: "ڤارلینو شاعیرانی هاوبیری وی، لە هەوڵی ئەوەدا بوون تا دەکرێ شیعری خالیسەو دەگمەن دابهێنن، ئاڵۆزی و رەمزو رازو سۆزی مرۆڤانیی ئاوێتە بکەن، لە حەقیقەتی راستەوخۆو ئاشکرا دوور بکەونەوە، و تا دەکرێ زیاتر شیعر لە مۆسیقا نزیك بکەنەوە...".

جا بەم پێیە دەکرێ تایبەتمەندییەکانی شیعری سیمبولیستەکان بە توانای ئیلقاو کاریگەری، زهنیەتگەرایی، پشتگوێ خستنی بونیادی دەستووری زمان، پابەندی بە توانای ئاهەنگداری وشەوە بزانرێ. لە کاتێدا کە شاعیرانی پارناس بە پەیوەندی نزیکی نێوان شیعر لەلایەك، و نیگارکێشیو پەیکەرتاشی لەلایەکی ترەوە، قاییل بوون، سیمبولیستەکان مۆسیقایان بەو هونەرە دەزانی کە زۆرترین پەیوەندی بە شیعرەوە هەبوو.

جگە لە ڤارلین، رامبو"١١"، و مالارمیە، کە بە پێشڕەوانی سیمبولیزم دەژمێردرێن، سیمایانی بەرجەستەی دیکەی بزووتنەوەی نێوبراو بریتیین لە: (جان موریس ١٨٥٦- ١٩١٠، جول لافورگ ١٨٦٠- ١٨٨٧، فرانسوا ویلە گریفین ١٨٦٤- ١٩٣٧، و هنری دورنیە ١٨٦٤- ١٩٣٦)، کە سیمبولیان لە شیعردا بەکار هێنا. لە رۆماننووسانی سیمبولیست جوریس کارل ئویسمان ١٨٤٨- ١٩٠٧، زمانێکی ناسكو شێوەیەکی جوانی هەبوو، و لە درامانووسانیش موریس مەتەرلینگ رەمزییەتی هێنایە ناوشانۆوە.

پول ڤارلین ١٨٤٤- ١٨٩٦:

ڤارلین شاعیرێکی دەسبادو ئەهلی رابواردن بوو. هاوسەرەکەی لێی جیا بووەوە، ڤارلین رامبۆی موریدو باشترین دۆستی خۆی بەر گوللە داو بریندار کرد. لەسەر ئەمە بۆ ماوەی ساڵو نیوێك (١٨٧٣- ١٨٧٥) لە مون زیندانی کرا. پاشان بۆ پاریس گەڕایەوەو تا مردن بە دەستکورتی و کولەمەرگی لەم شارەدا ژیا.

شـيعری ڤـارلین بـە راز ئـامێزی، ناسـکی، موسـيقا، جـۆش‌و خـرۆش، دەرونگـەرایی‌و مالیخولیایی بەناوبانگە، هەندیّ لە شیعرەکانی رەنگدانەوەی عەیش‌و نۆش‌و بیّ سەروبەری شاعیرن، و ئەوانی دیکـەی سـەر ریـژن لـە پەشـیمانی‌و خواناسـی مـەزەبی، کـونترین دیوانـە شـیعری وی (هـۆزانێن کـەیوانی- ١٨٦٦)یـە، کـە کاریگـەری پارناسـیەکان‌و بـۆدلێری پێـوە دیـارە، (کـۆڕی دۆسـتایەتی- ١٨٦٩) کۆمـەڵێك وێنـەی جـوان‌و دڵگـیر دەربـارەی ڤێرسـای سـەدەی هەژدەیـەم دەگـریّ، (گـۆرانی خـۆش- ١٨٧٠) کـۆی بیسـت‌و شـەش هۆزانەکـە لـە زەماوەنـدی خـۆی‌و موتـەدو فلورڤیلـەوە هـەڵێنجراوە: (بەسـەرهاتەکانی ئـەڤینێکی بێـدەنگ- ١٨٧٤) کۆمەڵە شیعرێکی لیریکییە دەربارەی دڵتـەنگی‌و بێـزاری‌و نـامۆیی خـۆی لـە موتـەدو فلورڤیـل -کـە لـە سـاڵی ١٨٧٠دا خواسـتبووی- داینـاوە. (ئـاوەز- ١٨٨١) "یەکێکـە لـە گـەورەترین کتێبێن هـۆزانین مـەزەبی لـە جیهانـدا"، ئەمـە رەنگدانـەوەی مـەیلی نـاخی ڤارلینـە دەرهەق بە پرنسیپ‌و بنەماکانی کڵێسای کاتولیك-ی روم، و شیعرەکانی سـەردەمی زنـدانی شـاعیری لـەخۆ دەگـریّ. هەنـدیّ لـە شـیعرە بەناوبانگـەکانی ڤـارلین ئەمانـەن: "هەیڤـە شـەو، ئاسمان بەسەربانەوە، گۆرانی پاییزی".

جان ئارتور رامبو ١٨٥٤- ١٨٩١:

دۆست‌و موریدی ڤارلین بوو، و هەرچی شیعرێکی پیّ بوو تـا نـۆزدە سـاڵی هـەمووی گـوت، و لەوە بە دواوە هەرگیز شیعری نەگوت. پاش تێکچوونی لەگەڵ ڤارلین-ی مامۆستایدا "چەند سـاڵێکی لـە پـاریس‌و ئـەوروپادا بەسـەر بـردو لـەم ماوەیـەدا زۆرکـاری وەکـو مامۆسـتایەتی، کرێکـاری فیتەرخانـەی کەشـتی، سـەربازی، وەرگێـری، مـاموری سـەربازگیری، ژمێریـاری، و دیدەوانی راو-ی کرد". لە ساڵی ١٨٨٠دا چوو بۆ کـەناری رۆژهـەڵاتی ئـەفریقیاو بـۆ مـاوەی یازدە ساڵان لە حەبەشەدا خەریکی سەوداو کڕین‌و فرۆشتنی (قاوە، چەك، و کۆیلە) بوو.
شیعری رامبۆ لە رووی ئاهەنگەوە لە شیعری ڤارلین ناسکترە، بەڵام بە هـەمان ئەنـدازە توانـای ئیلقایی‌و کاریگـەریی هەیـە، دیـارترین خەسـڵەتی شـیعری رامبـۆ بریتییـە لـە (رەنگـی تـۆن- Tone- color"١٢")، سادەیی هزر، هەڵاتن لە دەستوور، سـوود وەرگـرتنی کـەم لـە شـیعری ئـازاد، دەربـڕینی چـڕو ئاڵۆزانـدنی بـە ئانقەسـت، سـوڕانەوە بـە دەوری یـەك خواسـتنی سەرەکیدا).
رامبۆ دوو دیوانی هەیە بە ناوی: "درەوشانەوە، وەرزێك لـە دۆزەخـدا" کـە دیـوانی دووەمیـان ژیاننامەی سەردەمی پێگەیشتنی شاعیرە. قەسیدە بەناوبانگەکانی رامبۆ بریتیین لە (بەلـەمی مەست، و سوناتەی ڤاوڵەکان).

ستیفان مالارمیە ١٨٤٢- ١٨٩٨:

لە پاریس لە دایك بوو، و لە ئینگلیستان زمانی فەرەنسی بە دەرس گوتووەتەوەو لە فەرەنسا ئینگلیزی گوتووەتەوە، کۆڕ یا یانەیەکی بەناوبانگی لە ماڵەکەی خۆیدا بە ناوی (سێ شەممە)وە دامەزراند، کە هەوادارانی قوتابخانەی سیمبولیزمو لەوێ دادەنیشتن و گفتوگۆیان دەکرد. جگە لەمە ئیدی ژیانی شاعیر لە گۆشەگیریدا بەسەر براوە، کەسایەتی مەحبوب و جوانی زمانو دەمو دووی مالارمیە، زۆر کەسی بۆ یانەی (سێ شەممە) راکێشا، و ئەویش پایەی رابەرو پێشەوای سیمبولیستەکانی بەدەست هێنا. مالارمیە، زۆر بە قوڵی لە ژێر کاریگەری هونەرمەندانی بەر لە روفائیلی"١٣"یەکان دا بوو، واتە بۆدلێر، ڤارلین، ئالن پۆ (کە مالارمیە هەندێ لە شیعرەکانی وی بۆ زمانی فەرەنسی وەرگێڕا).
مالارمیە نەك هەر لە بەکار هێنانی وشەدا پاشەکەوت کار بوو، بەڵکو پشتیوانی لە ئاڵۆزی نووسین دەکرد، و بە کردەوە گوێی بە بونیادی دەستووری زمان نەدەدا، لە روانگەی ئەوەوە (شیعر بۆ عەوامی خەڵك دەبێ مەتەڵ ئاسا بێ، و بۆ ئەهلی هونەرو مەحرەمانی راز وەکو مۆسیقا تایبەتی بێ)، مالارمیە "لە هەوڵی ئەوەدا بوو کە شیعر لە هەر شتێکی مادیو هەست پێکراو دامالێ، و هەستو ئەندێشەکانی ئەو دیوی نا ئاگایی بە هێمایانی ناراستەوخۆ، لە رێگەی دەنگو وێنانەوە بەرجەستەو ئاشکرا بکات، کە هەر ئەمەش بووە بە هەوێنی ئاڵۆزیو تەمومژاوی کردنی شیعرو پەخشانی وی". تەقریبەن هەر شیعرێکی مالارمیە بە دەوری تەوەری یەك وێنەیا خواستنەوە دەسوڕێتەوە، و کۆمەڵێك وێنەی لە دەور چێ دەبێ، تا ئەندێشە سەرەکییەکە بەرجەستە بێو بمەیێ.
چەند کەسێك لە پەیڕەوانی مالارمیە (بەتایبەتی جول لاڤورگو گوستاف"١٤"کان) بەلای شیعری ئازادا دایانکێشا، کە تارادەیەك لاسایی کردنەوەیەکی شیعری ئازاد-ی والت ویتمن بوو.
گرنگترین دەفتەرانی پەخشانو شیعری مالارمیە بریتیین لە: (پاش نیوەڕۆی یەك فۆن"١٥"-١٨٧٦) (کە سروودێکی (گۆرانی) شوانکارەییەو ئیلهامبەخشی دبوسی"١٦"یە لە دانانی پێشەکی گۆرانییەکدا بە هەمان ناونیشان)، (هەڵبەستو پەخشان- ١٨٩٣) کە کۆمەڵە شیعرێکی سەردەمی لاوی شاعیرە، ورێنە- ١٨٩٧) کتێبێکە بە پەخشانو بۆچوونە ئەستاتیکییەکانی مالارمیە دەر دەبڕێت.

شانۆنامە

درامای رۆمانتیك تەمەنێکی کورتی هەبوو، و لە هەڕەتی برەویش دا لە نێو بۆرژواکان، شۆڕشگێڕەکان، و دیموکراتەکاندا رەواجێکی ئەوتۆی پەیدا نەکرد. هەر شان بە شانی درامای رۆمانتیك، کۆمیدیای رەفتاران لە ساڵی ١٨٥٠ بە دواوە بەردەوام بوو، و زیاتر رەواجی پەیدا کرد. پاشان سێ جۆرە درامای دیکە بوون بە باو: کومیدیای سووکەڵە یان ڤودڤیل، درامای ناتورالیستی، و درامای سیمبولیستی.

کۆمیدیای ڕەفتاران

ئوگوستین ئوجین سکریب ١٧٩١- ١٨٦١:

سکریب نزیکەی چوار سەد شانۆنامەی نووسی، کە زۆربەیان بە هاوکاری شانۆنامەنووسانی دیکە بوو. لەسەرەتاوە بە نووسینی شانۆنامەی فارس‌و چوارینەی تەنزئامێز دەستی پێکرد، ئەوجا ڕووی کردە کۆمیدیای ڕەفتاران لە جۆرێکی جدیتر، بەڵام هەر شاد. شێوەی شانۆنامەنووسینی سکریب، بە تایبەتی لە ڕووی بونیادی پلۆت‌و نەخشەی درامییەوە وەستایانەیە، بەڵام شانۆنامەکانی هزرو شێوازیان تێدا نییە، جگە لە توانای دیتنی سەرڤە سەرڤە چ شتێکی دیکە نیشان نادات. لە دانانی شیعری ئۆپرایی-شدا دەستێکی باڵای هەبوو. بەناوبانگترین شانۆنامانی وی بریتین لە: (بیست‌و پێنجەمین ساڵی زەماوەند- ١٨٢٧، ڕەفاقەت- ١٨٣٦، و پەرداخی ئاو- ١٨٤٢).

ئیمیل ئوجیە ١٨٢٠- ١٨٨٩:

ئوجیە چەند شانۆنامەیەکی مێژوویی نووسی، کە بەناوبانگترینیان: (سەرکێش- ١٨٤٨، و فلوت ژەن- ١٨٥٠)یان ناوە. بە هەر حاڵ شۆرەتی ئوجیە بەندە بە کۆمیدیاکانییەوە (کۆمیدیای ڕەفتاران). لە کۆمیدیای گابریلدا ڕەخنە لە هەستیاری بوونی ڕۆمانتیکەکان‌و هەراو هەنگامەو هەڵچوونی دەستکردیان دەگرێت، لە (زاوای جەنابی بواریە)- ١٨٥٤دا وێنەی کابرایەکی بۆرژوای نۆکیسە دەگرێت. لە کۆمیدیاکانی ئوجیەدا ململانێی نێوان پارەو ئابرو هەوێنی ڕووداوەکانی چیرۆکی شانۆنامە پێکدێنێ.

ئەلکساندەر دوما-ی کوڕ ١٨٢٤- ١٨٩٥:

کوڕی ڕۆماننووسی بەنێو بانگ ئەلکساندەر دۆما-ی باوك بوو. دۆما تەقریبەن لە هەر شانۆنامەیەکیدا دەرسێکمان فێر دەکات- دەرسێك کە یەکێك لە کاراکتەرەکان وەکو پەیڤداری نووسەر دەری دەبڕێ. یەکەمین شانۆنامەی سەرەکی دۆما (لادام ئوکا میلیا- ١٨٥٢)یە کە بابەتەکەی بەسەر هاتی ژنێکی سۆزانییە کە بە بەرەکەتی خۆشەویستی پاك دەبێتەوە. (هەندێ لە شانۆنامەکانی دیکەی دۆما، کە پتر فێرکاری‌و ڕەمزێن ئەمانەن: نیوەی جیهان- ١٨٥٥، کوڕی حەرامزادە- ١٨٥٨، و ژنێکی سەیر- ١٨٧٦. دۆما لەم بەرهەمانەدا هێرش دەکاتە سەر ئەخلاقیاتی ڕۆمانتیك‌و تەقەدوسی نمایی چینی بۆرژواو، و بە خۆی لە شێوەی مامۆستایەکی ئەخلاقی سەختگیرو وشکە موقەدەس دەردەکەوێ).

ڤیکتۆرین ساردو ١٨٣١- ١٩٠٨:

ساردۆ نزیکەی هەفتا شانۆنامەی نووسی کە لە چوار خانەی جۆراوجۆردا دەگیرسێنەوە:

١- *کۆمیدیای دەسیسەو پیلانگێڕی وەکو پارچە کاغەزان- ١٨٦١.*

٢- *کۆمیدیای رەفتاران، وەکو دۆستانمان- ١٨٦١،*

٣- *کۆمیدیای رامیاری وەکو رباگا- ١٨٧٢.*

٤- *شانۆنامەی مێژوویی، وەکو نیشتمان- ١٨٦٩، نەفرەت- ١٨٧٥، و لاتوسکا- ١٨٨٧، ساردۆ مامۆستای دیمەن ئارایی و تەکنیکی دراماتیکییە، کۆمیدیاکانی، هەر چەند کەم هەوێنن، بەڵام زندوو و زیرەکانەن.*

کۆمیدیای سوکەڵەیان ڤودڤیل

لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی دووەمدا کۆمیدیای سوکەڵە باوترین شێوەی دراmabوو. بەناوبانگترین نووسەری ئەم جۆرە کۆمیدیایە ئوجین لابیش ١٨١٥- ١٨٨٨ بوو کە (بە هاوکاری کەسانی دیکە) شەپقەی حەسیری دەستکردی ئیتاڵیا- ١٨٥١و شاکاری، سەفەری ئاغای پریشون- ١٨٦٠ی نووسی. هنری میاك ١٨٣١- ١٨٩٨و لودڤیك هالەڤی ١٨٣٤- ١٩٠٨ دوو نووسەری دیکەی مەیدانی کۆمیدیای سوکەڵە بوون کە بە هاوکاری یەکدی ژیانی پاریسی- ١٨٦٧، و خشەخش- ١٨٦٩و مارکیزە چکۆل- ١٨٧٤یان نووسی. دوا جار دەبێ ئاماژەیەك بۆ ئیدوارد پایرون ١٨٣٤- ١٨٩٩ بکرێ کە بە شانۆنامەی تەنزئامێزی (دنیا مرۆڤ بێ تاقەت دەکات- ١٨٨١) کە دەربارەی نازو نوزی ژنانە، شۆرەت و ناوبانگی دەرکرد.

شانۆنامەی ناتورالیستی

ناتورالیزم هەوەڵجار لە رۆمانداو پاشان لە شانۆنامەدا دەرکەوت. لە شانۆنامەشدا تەمەنی شکۆفایی کورت بوو. تاقە نووسەرێك کە شانۆنامە ناتورالیستییەکانی شایانی باس بن، شانۆنامەنووسی باڵا دەست هنری بیك ١٨٣٧- ١٨٩٩یە کە تەنزێکی تاڵ و توندنی هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا لە دیمەن ئاراییدا کەم شارەزایە، کاراکتەرسازی وی یەکنەواو تاقەتبەرە، گفتوگۆکانی تاقەتبەر دەنوێنن، ئەو برگە ژیانەی کە بەشێوەیەکی بابەتی وێنەی دەگرێ، درێوو تاقەتبەرە. باشترین شانۆنامەی: میشیل پوپەر- ١٨٧٠، قەلان- ١٨٨٢، و ژنی پاریسی- ١٨٨٥یان ناوە.

شانۆنامەی سیمبولیستی

ڤیە دولیل ئادام ١٨٣٨- ١٨٨٩:

کە لە سەرەتادا شاعیرێکی رەمزی بوو، و پاشان هەندێ چیرۆکی نووسی کە چەمکی مەعنەوی‌و رەمزییان لە پشتەوە هەبوو. باشترین شانۆنامەی ئەو بریتییە لە: ئیلین- ١٨٦٣، شۆرش- ١٨٧٠، و دنیای نوێ- ١٨٨٠، دنیای نوێ باسی خەباتی ئەمریکایە لە پێناوی جیابوونەوەو رزگار بوون لە ئینگلیستان (دراماى خەيالّى ئاكسل- ١٨٩٠ یەکێکە لە شانۆنامەکانی دیکەی ئەو).

موریس مەتەرلینگ ١٨٦٢- ١٩٤٩:

مەتەر لینگ پێشەوای گەورەی شانۆنامانی رەمزییە. لە گنت- شارێکە لە باکووری رۆژئاوای بەلچیک -لە دایك بوو. زۆر بەرهەمی لە پاش بەجێماوە: (شازادە خانم مالین- ١٨٨٩، نابینا- ١٨٩٠، پلیاس‌و ملیزاند- ١٨٩٢، کە دبوسی ئاوازێکی ئۆپرایی لەسەر دانا باڵندەی شین- ١٩٠٩، کە رەنگە بەناوبانگترین شانۆنامەی وی بێ، مردن- ١٨١٣، و موجیزاتی قەشە ئانتوان- ١٩١٩) زۆربەی ئەم شانۆنامانە لە مێژوو و ئەفسانانەوە سەرچاوە دەگرن، ئەم شانۆنامانە بە ناسکی، خەیاڵ‌و غەریبی، خەمی نەدیار سادەیی‌و رەمزییەتی لەسەر بناغەو بنەمای ئەخلاقی‌و سایکۆلۆژی رۆنراو ناوبانگیان دەرکردووە. مەترلینگ نووسین زۆریشی دەربارەی ئەدەبیات، سروشت، و مردن هەیە، (ژیان‌و گوڵان- ١٩٠٧، لە بەردەم خوادا- ١٩٣٤، و دنیایەکی تر- ١٩٤٢) بە گرنگترین ئەو نووسینانە دەزانرێن.

ژێدەران:

١- ئالفرید دریفوس- Alfred Dreyfus (١٨٥٩- ١٩٣٥).

٢- باربیزون- Barbizon: رێبازێکی شێوەکارییە کە لە نێوان ساڵانی ١٨٣٠- ١٨٧٠دا برەوی هەبوو، ناوەکەی لە ناوی گوندی باربیزون-ی نزیکی جەنگەڵی فونتن بلو (لە باکووری فەرەنسا) وەرگیراوە. تاقمێك لە شێوەکاران کە تاقمی سی کەسەیان پێ دەگوترا دەچوون بۆ ئەو گوندەو دیمەنە سروشتییەکانیان رەسم دەکرد، و ئەمانە رێبازی باربیزون-یان هێنایە ئاراوە، ئەمانە لە کارەکانیاندا، دا بە کلاسیکی‌و ئیتاڵیاییەکانی ئەو سەردەمەی نیگارکێشیان رەفز دەکردو خوازیاری دیتنی راستەوخۆی تەبیعەت‌و سروشت بوون.

٣- خەوی هیپنوتیزم یا خەواندنی موگناتیسی، کە بۆ یەکەمجار فردریك ئانتون مسمر-ی پزیشکی نەمساوی لە ڤیەنا لە ساڵی ١٧٧٥دا سوودی لێوەرگرت.

٤- عەمانویل سودنبرگ ١٦٨٨- ١٧٧٢:

فەیلەسوف‌و حەکیمی سوێدییە. ئەو دەیگوت کە تەنیا عیسا خوایەو دەستەواژەکانی کتێبی مقەدەس پڕن لە مانای نهێنی ئامێز کە دەبێ پەی بە چەمك‌و ماناکانیان ببرێ، پەیڕەوانی سودنبرگ پاش مردنی وی رێکخراوی کڵێسای ئورشەلیمی نوێیان هێنایە ئاراوە.

٥- تانیت- Tanit:

ئیزەد بانۆی کارتاژە، و هاوسەری هامونە.

٦- میدان- Medan:

شارێکی ئەندەنووسییە لە باکووری رۆژهەڵاتی سومەترە.

٧- لورد- Lourdes:

ناوچەیەکە لە باشووری رۆژئاوای فەرەنسا.

٨- سارا برنار: ناوی خوازراوی روزین برنار-ی خانم ئەکتەری ناسراوی فەرەنسی ١٨٤٤-١٩٢٣.

٩- برایانی گنکور: دوو برای رۆماننوسی بەناوبانگی فەرەنسین لە ساڵانی ١٨٢٢- ١٨٩٦، و ١٨٣٠- ١٨٧٠دا ژیاون.

١٠- تێودور دو بانڤیل (١٨٢٣- ١٨٩١):

شاعیرو نووسەرێکی فەرەنسییە.

١١- هەندێ لە مێژوونووسانی ئەدەبی ڤارلین و رامبۆ بە خودانی رێبازی داروخان- Decadents لە قەڵەم دەدەنو فەرق لە نێوان ئەوانو رێبازی مالارمیە، واتە رەمزییەکان دەکەن، بە هەر حاڵ ئەو شێوانەی کە ئەم دوو تاقمە بەکاری دێنن هێندە لە یەکترەوە نزیکن، کە ئەم فەرقو جیاوازییە زۆر جار ناکەوێتە بەرچاو.

دکادنەکان باوەڕیان بە ئازادی هونەر هەبوو، و لەبەرهەمەکانیاندا ئیلهامیان لە ئازادی هونەرو سۆزو گودازی ناخۆشو خەمینی مرۆڤانی وەردەگرت. ئەوانە بیروباوەڕو دابو نەریتە ئاساییەکانو ئەخلاقیاتی پەیوەندی سێکسی-یان بە ئاشکرا رەفز دەکردو لەگەڵ دەوروبەرو ژینگەدا نەبان بوون. تایبەتمەندێتی بەرهەمەکانی وان برتییە لە توێکاری بەسوێی سۆزە مرۆڤانییەکانو بابەتە ناباوو شەهوانییە پەشێوو توندەکان.

١٢- رەنگی تۆن- Tone- color:

شێوەیەکە لە داهێنانی سیمبولیستەکانو بریتییە لە قاییل بوون بە رەنگ بۆ وشەو پەیڤان، بۆ وێنە رەنگی رەش بۆ نائومێدییە، سپی بۆ گەشبینییەو.... هتد.

١٣- رۆفائیلییەکان: ناوی کۆمەڵە شاعیرو نیگارکێشێکی ئینگلیزە کە لە ساڵی ١٨٤٨دا لە دەوری یەکدی خڕبوونەوە دژی ئەو بارودۆخەی کە هونەری ئینگلیستانی تێدابوو، ئەمانە کاری شێوەکارانی ئیتاڵیایی پێش روفائیل-یان بە سەرچاوەی ئیلهامی خۆ دەزانی.

١٤- گوستافکان: ١٨٥٩-١٩٣٦ شاعیرێکی رەمزی فەرەنسییە.

١٥- فۆن: لە ئەفسانانی رومی کۆندا، پاسەوانی خودا ئاسای مەزراکان بوو.

١٦- دبوسی: ١٨٦٢-١٩١٨ موسیقازانێکی فەرەنسی بوو کە پەیوەندی نزیکی لەگەڵ بزاڤی سیمبولیزمدا هەبوو.

ئەدەبیاتی فەرەنسا

لە

سەدەی بیستەمدا

سەرەتایەكی مێژوویی:

"نەو ریالیزم" و گەشبینی كە لە دەوروبەری ساڵی ۱۸۹۰دا دەست پێدەكات، لە ماوەی چواردە ساڵی یەكەمی سەدەی بیستەمدا هەمان گوڕو تینی هەیە. فەلسەفەی برگسون و نیتشەش دەگاتە لوتكەی نەشونماو گەشەكردن، ئەم قۆناغە، قۆناغی بڵاوبوونەوەی كۆلۆنیان، و پەرەسەندنی ناسیونالیزم، و نیشتمانپەروەریشە.
بەڵام لە ساڵی ۱۹۰۵دا ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا لە تەنجە"۱" جوێن بە فەرەنسیەكان دەدات، و بەمجۆرە نیشانەكانی ناكۆكی نێوان ئەڵمانیا و فەرەنسا ئاشكرا دەبێ، لە ساڵی ۱۹۱۱دا رووبەڕوو بوونەوەیەكی جدی تر لە ئەغادیر"۲" روو دەدا. و لە ئەنجامدا لە ساڵی ۱۹۱٤ تۆفانێك بەسەرا دێ كە ئیمپراتۆریەتی ئەڵمان نابووت دەكات و فەرەنسا بەرەو وێرانی دەبا.
ماوەی نێوان جەنگی جیهانی یەكەم و دووەم قۆناغی بێزاری و نائومێدی، چەوسانەوەو بەدگومانییە، پێكدادان و نەبانی بیروباوەڕە سیاسی و ئابوورییەكان دەبێتە باعیسی بێ قەراری زیاتری دەوڵەت، و هەوڵ و تەقەلای ژیاندنەوەی واقیعی سوپایی ئەڵمانیا، خەڵكانێكی ئاشتی خوازی دژ بەو ژیاندنەوە سوپاییە دەخوڵقێنێ، بە تایبەتی كە هیتلەرش لە ساڵی ۱۹۳۳دا دەگاتە دەسەڵات، لەم قۆناغەدا فەلسەفەی كار-ی ویلیام جیمزو دەروونناسی زیگموند فرۆید"۳"، زۆر بە قوڵی كار لە هزرین و بیری فەرەنسییان دەكات.
ساڵانی پاش كۆتایی دوایەمین ململانێ، وەكو قۆناغی دوای جەنگی جیهانی یەكەم، سەردەمی نائارامی، بێزاری، و ترس- بە تایبەتی ترس لە رووسیاو كۆمونیزمە.

نۆڕینێكی گشتی:

گەلێك لە نووسەران و شاعیرانی ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەیەم لە سەدەی بیستەمیشدا لەسەر داهێنانی خۆ بەردەوام بوون. ناتورالیزم و سیمبولیزم لە مێژ بوو روو لە نەمان بوون، بەڵام هیچ قوتابخانەیەكی نوێ جێی نەگرتبوونەوە. هەڵبەتە هەندێ رێبازو قوتابخانان-ی وەكو نەو رۆمانتیزم، ڤیتالیزم"٤"، دینامیزم"٥"، فوتوریزم، و چەند قوتابخانەیەكی دیكە

کەم دابێژێك برەویان پەیدا کرد، بەڵام هیچ یەکێکیان ئەوەندەیان بایەخ پەیدا نەکرد، کە سەردەمێکی تازە لە مێژوودا بکەنەوە. بە هەر حاڵ دەکرێ هەڵوەستە لەسەر چەند ڕێچکەیەك بکرێ. یەکەم، لە سەرەتای سەدەدا جۆرە گەشبینی، ناسیونالیزم، نیشتمانپەروەری، و ئەکتیڤیزمێکی"٦" باوی ئەم قۆناغە تا رادەیەك رەوتی ئەدەبیات دیاری دەکات. لەو ساڵانەدا ژمارەیەك لە نووسەران روویان کردە عیرفانو مەزەب. لە ماوەی هەر یەکێك لە دوو جەنگی جیهانی ژمارەیەك بەرهەمی بایەخدار لە واری جەنگو دەربارەی جەنگ هاتنەنووسین، رەشبینیو بێبەشیو بێ مرادی گەلان لە ئەدەبیاتی پاش هەر جەنگێکدا رەنگی دایەوە. لە سەدەی بیستەمدا دوو ڕێبازی پایەداری دیکەش هاتنە ئاراوەو پەسند کران.

١- *روو کردنە دنیای ناوەوەی زەینو ویژدانی ناخودئاگاو*

٢- *زۆربوونی پێشدا وەریو دڵبەندی کۆمەڵایەتیو سیاسی.*

یەکێك لە نوێترین قۆتابخانە هونەرییەکان قوتابخانەی سوریالیزم"٧"-ە لە (ئەدەبیاتو شێوەکاریدا) کە پشت بە نائاگایی (لاشعور) دەبەستێ. (پەیڕەوانی ئەم ڕاپەڕینە هەمیشە جەخت لەسەر کۆمەڵە بنچینەو پرەنسیپێك دەکەن کە لە جیهانی خەونو خەیاڵیان نزیك دەکاتەوەو لە جیهانی ڕاستیو واقیعی دووریان دەخاتەوە).

بزووتنەوەیەکی دیکە کە کاریگەرییەکی قووڵی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو، ئەگزیستانسیالیزمە کە جان پۆل سارتەر بە پێشەنگی گەورەی ئەو ڕێبازە دەژمێردرێ، ئەم ڕێبازە لەسەر بناغەو پایەی پوچی جیهان، ئازادی تەواوی ویست، و توانای مرۆڤ لە خوڵقاندنی چارەنووسی خۆیدا، رۆنراوە. (هزرڤانانی ئەم ڕێبازە پێیان وایە کە بوون لە پێشەوەیە نەك ماهیەت، چونکە مرۆڤ لە کرۆك ماهیەتدا خاوەنی هیچ جۆرە سروشتو خوویەکی خۆرسك نییە، بەڵکو لەو شتانە دروست بووەو پێکهاتووە کە لە ((جیهانی بوونەوە)) بە دەستی هێناوە).

شانۆنامە

وەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا مەتەر لینگ لە سەدەی بیستەمدا ڕەمزییەتی هێنایە ناو جیهانی شانۆنامە نووسییەوە. جگە لەمە سێ جۆرە شانۆنامەی دیکەش کە لە سەدەی نۆزدەمەوە سەریان هەڵدابوو، لە سەدەی بیستەمیشدا هەر رەواجیان هەبوو —شانۆنامەی مەزەبی، شانۆنامەی رەخنەیی- کۆمەڵایەتی، و شانۆنامەی نەو رۆمانتیك.

شانۆنامەی مەزەبی

پۆل کلودیل ١٨٦٨- ١٩٥٥:

شانۆنامەنووس و سیاسەتوان بوو (ماوەیەك سەفیر باشی فەرەنسا بوو لە ولاّتە یەكگرتووەكان)، یەكێك بوو لە پەیڕەوكارانی شێوازی ئەدەبی رامبۆو مالارمیە، كە شێوازێكی تەركیبی، پەیوەستە، چڕ، و كورتە. شانۆنامەكانی كلودیل زمانێكی پەخشانی وەزنداریان هەیە، و دەكرێن بە چەند بەشێكی چەند بەندییەوە. لە واری شیعردا باوەڕی وابوو كە تەنیا شاعیر بوونەوەران دەرك دەكات و بەهزری مرۆڤانییەوەی گرێ دەدا.

ناوەڕۆكی دڵخوازی وی بریتییە لە (ناپایەداری سەركەوتنە دنیاییەكان و جوانییەكان و مەسەلەی كۆنترۆڵ كردنی نەفس..ە، لە راستیدا، درامای كلودیل ستایشێكی كۆشش و كارو چالاكییە، هەروها ستایشی مەزەبی كاتولیكە).

باشترین شانۆنامەی كلودیل بریتییە لە: (سەری زێڕین– ١٨٩١، گۆڕینەوە– ١٨٩٤، ئەو مژدەیەی كە بە مریەم گەیی– ١٩١٢، ئاگامەمنون– ١٩١٢، و نانی وشك– ١٩١٧).

كلودیل گەلێك شیعری مەزەبی پڕ جۆش و خرۆشیشی داناوە، كە "هۆزانێن تاراوگەی– ١٨٩٥"ی وی ناوبانگێكی تایبەتی هەیە.

شانۆنامەی (رەخنەیی– كۆمەڵایەتی)

كاریگەری ناتورالیستان، ئەلكساندەر دۆمای كوڕ، ئیمیل ئوجیە، و هنریك ئیبسن بەسەر شانۆنامانی رەخنەیی –كۆمەڵایەتییەوە، كە لە ساڵی ١٨٩٠ بەدواوە دەگەشەێتەوەو پەرە دەسەنێ، ئاشكرایە. نووسەرانی ئەم جۆرە شانۆنامانە، شانۆیان بە مینبەرو سەكۆیەك دەزانی بۆ باس و گفتوگۆ دەربارەی دۆزو كەچرەفتارییە باوەكان. درامای رەخنەیی– كۆمەڵایەتی دەبن بە دوو دەستەی سەرەكییەوە: شانۆنامانی سایكۆلۆژی و شانۆنامانی فەلسەفی یان سیوسیولۆجی. دیارترین نوێنەرانی شانۆنامانی سایكۆلۆژی بریتی بوون لە: (جورج دو پورتوریش ١٨٤٩– ١٩٣٠، فرانس دوكوری ١٨٥٤– ١٩٢٨، و هنری باتای ١٨٧٢– ١٩٢٢). دیارترن نووسەرانی شانۆنامانی فەلسەفی و سیوسیولیوجی–ش ئەمانە بوون: (فرانسوا دوكورل، ئوجین بریو ١٨٥٨– ١٩٣٢، و شارل ویلدراگ).

شانۆنامەی نەو رۆمانتیك

درامای نەو رۆمانتیكی فەرەنسایی ساڵانی ١٨٩٠– ١٩١٥ كە كاردانەوەیەك بوو لە هەنبەر ناتورالیزم و رەشبینی و نائومێدی، بوو بە مایەی پەسندی ئاشقانی شانۆ، ژمارەیەك لەم شانۆنامانە كۆمیدی بوون، هەندێكیان مێژوویی، و بڕێكیان تراجیدی بوون. شانۆنامە رەمزییەكانی موریس مەتەرلینگ لە رووی لوجیكییەوە دەچنە خانەی شانۆنامانی نەو رومانتیكەوە. سیما دیارەكانی دیكەی ئەم جۆرە درامایانە لە: (هنری دوو بورنیە ١٨٢٥– ١٩٠١، فرانسوا كوپە ١٨٤٢– ١٩٠٨، و ئەدمون روستان ١٨٦٨– ١٩١٨) بوون.

روستان شانۆنامەنووسێکە هەمیشە شاعیرو، باشترین بەرهەمی لیریکی، قارەمانی، و خەیاڵییە. مەداری زمانی وی یەجگار دەوڵەمەندە، لە واری داهێنانی رووداوو هەڵوێستی سۆزداری توندو لوتکانی شکۆداردا مامۆستا بوو. هەروەها لە داهێنانی "بەندی مێژوویی، دیمەنێن پڕجۆش‌و خرۆشی ئاشقانە، حازر وەڵامی، و داهێنانی دیمەنی بەزەیی وروژێن دا" بە توانا بوو. دوو شانۆنامەی بە نێوبانگی روستان: (سیرانۆ دو برجراك- ١٨٩٧، و بێچوە هەڵۆ- ١٩٠٠)یان ناوە.

سیرانۆ دو برجراك راپۆرێکی دراماتیکییە دەربارەی ژیانی درامانووس‌و رۆماننوسێکی سەدەی حەڤدەیەم. سیرانۆ ((ئاشقێکی بەرزەفڕو، فیشاڵبازو شەقاوەیە، کە لە هەر کارێکدا، لە قەشمەربازییەوە تا گیانبازی، بە تواناو باڵا دەستە)) ئەو کە چارەیەکی ناشیرینی هەیە (کەپوو گەورەکەی بووە بە نموونە)و ناتوانێ دڵی رۆکسان بەدەست بێنێ، کۆمەڵێك نامەی دڵداری بۆ دەنووسێت، بەڵام نەك بە زمانی خۆیەوە، بەڵکو بە زمانی کریستیانی خوازیاری رۆکسانەوە. ئەم نامانە دەبنە مایەی ئەوەی کە کریستیان لەگەڵ رۆکساندا زەماوەند بکات. کریستیان پاش ماوەیەکی کورت لە شەڕێکدا دەکوژرێ، بەڵام سیرانۆ تاکو دەمی مردن ئەو رازە لە دڵی خۆیدا دەپارێزێ. ئەنجام لە کاتی سەرە مەرگدا، نهێنییەکەی بۆ رۆکسان ئاشکرا دەبێ‌و شانۆنامەکە بە شێوەیەکی دڵگیرو پڕ هەست‌و سۆز کۆتایی دێت.

شانۆنامەی بێچوە هەڵۆ ئەگەرچی لە درامای سیرانۆ لاوازترە، لەگەڵ ئەوەشدا پەسندو لەبەر دڵانە، ئەم درامایە چیرۆکی بەزەیی وروژێن-ی کوڕو میراتگری ناپلیۆنی یەکەم دەگێڕێتەوە کە ڤیکتۆر هۆگۆ ناوی بێچوە هەڵۆی لێنابوو. ئەو کە هەوەسی شۆڕەت‌و دەسەڵاتی لە کەللە دابوو، ساڵانێکی دوورو درێژ هیچی دەربارەی بەسەرهاتی بابی نەدەزانی، کاتێ کە رووداوەکانی بۆ ئاشکرا بوو، لە دەربارەی نەمسا هەڵات و کەوتە بیری پیلانگێڕان، بەڵام سڕەکەی ئاشکرا بوو و بە وەزع‌و حاڵێکی ناخۆش گیانی لە دەست دا.

رۆمان

رۆمان بە دەوڵەمەندترین ژانری ئەدەبیاتی سەدەی بیستەمی فەرەنسا دەژمێردرێ. ئەو بەرهەمانەی کە لەم مەیدانەدا نووسراون ئەوەندە جۆراوجۆرن کە هەوڵدان بۆ ریزبەندی‌و پۆلین کردنیان دژوارەو رەنگە بێهودەشە بێ. بە هەر حاڵ رەنگە بتوانرێ رۆمانانی ئەم سەردەمە بەسەر شەش دەستەدا دابەش بکرێ: رۆمانی سایکولۆژی، رۆمانی دەڤەرە دوورە دەستەکان، رۆمانی تەنز ئامێز، رۆمانی ئایدیالیستی، رۆمانی سیوسیولوجی‌و رامیاری و رۆمانی ژیاننامەیی.

رۆمانی سایکۆلۆژی

هەڵبەتە رۆمانی سایکۆلۆژی دیاردەیەکی تازە نەبوو. شاتۆبریان هەندێ هەوڵی بۆ شیکردنەوەی هزرو هزرینی قارەمانانی رۆمانەکانی دەست پێکردبوو، بەڵام تەنیا ژمارەیەکی کەم لە رۆماننووسان (لە هەمووان دیارتر ستندال و سن بوون) رێچکەی ویان گرتەبەر، و لە ئەنجامدا بورجیە گیانێکی تازەی خستەبەر رۆمانی سایکۆلۆژی.

پول بورجیە ١٨٥٢- ١٩٣٥:

بورجیە لە شاری ئەمیان-ی باکووری فەرەنسا لە دایك بوو، ماوەیەك پزیشکیی خوێند، بەڵام لە ساڵی ١٨٧٣دا لێبڕا لە جیاتی پزیشکگەری نووسەرایەتی بکات بە پیشە.
خوێندن و زانیارییە زانستییەکانی کاریگەرییەکی قوڵیان لە سەرکەوتنی رۆمانە سایکۆلۆژییەکانیدا هەبوو. دەتوانرێ رۆمانەکانی بورجیە بکرێن بەدوو دەستەوە. رۆمانەکانی هەوەڵی (١٨٨٥- ١٨٨٩) رەشبینانەن، بارودۆخی روحی مرۆڤ شی دەکەنەوە. (مەتەڵی غەمئەنگیز- ١٨٨٥، تاوانی ئاشقانە- ١٨٨٦، و ئاندریە کرونلی- ١٨٨٧) لە جوملەی ئەو رۆمانانەن. بڵاوبوونەوەی رۆمانی مورید لە ساڵی ١٨٨٩دا گۆڕانکارییەکی قوڵی لە هزرینی بورجیەدا دەرخست. پەیوەندیی و دڵبەندییەکی زۆری لەگەڵ مەسەلە ئاینییەکانا پەیدا کرد، و پاشانیش بەگەڵ مەزەبی کاتولیك کەوت، لەوە بەدواوە رۆمانەکانی پتر شەقڵی ئەخلاقی و فێرکاریان وەرگرت و کەوتنە بایەخدان بە رەگەزە مەعنەوییەکانی ئەنتولوجی مرۆڤ، لە دیباجەی رۆمانی (سەرزەمینی بەڵێن پێ دراو- ١٨٩٢)دا ئەم بوچوونەی خۆی دەربڕیوە کە. "شیکردنەوەی ژیانی دەروونی و ئەخلاقی دەبێ شان بە شانی شیکردنەوەی ژیانی رواڵەتی و کۆمەڵایەتی ئەنجام بدرێ"، رۆمانی (ویستگە- ١٩٠٢)ی وی کە لەوێدا بۆچوونەکانی خۆی بەکار هێناوە، چیرۆکی خێزانێك دەگێڕێتەوە کە رووبەڕووی کارەساتێکی حەتمی دەبێتەوە، چونکە لە داب و نەریتی نەتەوەیی، کۆمەڵایەتی، و مەزەبی خۆی دوور کەوتووەتەوە.

مارسیل پروست ١٨٧١- ١٩٢٢:

پروست لە ئوتوی، لە دەوروبەری پاریس هاتە دنیاوە. بابی دکتۆرو نووسەرێکی بوو، و دایکی ژنێکی دەوڵەمەندو رۆشنبیر بوو. مارسیل هەر چەندە مناڵێکی لاوازو تەنگە نەفەسی بەردەوامی لەگەڵ بوو، قۆناغی خوێندنی ئامادەیی تەواو کردو پاشان چووە زانکۆی پاریس و کارنامەی خوێندنی زانکۆیی وەرگرت. پاش ئەوەی ماوەیەکی کەمی لە خزمەتی

سەربازیدا بەسەر برد، لە پاریس ئاکنجی بوو، و بەرەبەرە لەگەڵ ناوەندی رۆشنبیران و یانەو تەلارە کەلتوورییە باوەکانی رۆژدا هاتوچۆی پەیدا کرد. لەم ساڵانەدا وەختی خۆی لە شانۆ، کلێساکان، و لەگەڵ کیژانی گەنجدا بەسەر دەبرد و چیرۆکە دڵدارییەکانی لایەنگری و زۆریان هەبوو. لە ساڵی ١٩٠٦ بەدواوە تەنگە نەفەسییەکەی و حەساسیەتە توندەکەی بە گەردو تۆز، بە هەراو زەناو بۆن، وای لێکرد تا خۆی لە ژوورێکی بێ ئامێزی هەوا گۆڕکێ زندانی بکات. "زۆربەی هەڤدە ساڵی دوایی تەمەنی، بە جلی خەوەوە، بە مل پێچەوە، بە گۆرەوییەوە، بە دەستکێش و کلێتەوە لە ناو جێگادا بەسەر برد. کە لە جێگەش هەڵدەستا چ لە ماڵەوە و چ لە دەرەوە فەروەو پوستینێکی رێ رێی لەبەر دەکرد". . ئەگەر بە دەگمەن بچوویاتە سەردان و دیدەنی دەرەوە لە سەعات دوو یان سێی بەرەبەیاندا ئەم کارەی دەکرد، و لەم کاتانەدا دەچووە سەردانی دۆستەکانی –هەڵبەتە ئەگەر بە خەبەر بوایەن– هەموو بەرهەمە گرنگەکانی پرۆست لە قۆناغی گۆشەنشینی ویدا هاتوونەتە نووسین، لە رۆژی مردنەکەیدا ١٨/ نۆڤامبەر/١٩٢٢ خەریکی پێداچوونەوەی شارانی دەشت (سودوم و گومورا) بوو.

بەرهەمەکانی پروست کاریگەری ستندال، بالزاك، ئاناتول فرانس، برگسون، و جان راسکین، نیشان دەدەن.

نێوبانگی پرۆست بەندە بە رۆمانی (گەڕان بە دووی زەمانی لە دەست چوودا)، رۆمانێکی زنجیرەییە"٨"، کە لە پازدە بەرگدا چاپ بوو، ئەم رۆمانە حەوت بەشی هەیە:

١- *رێگەری سوان- ١٩١٣*
٢- *لە سایەی کیژۆڵان و گوڵاندا- ١٩١٨*
٣- *رێگەی گرمانت- ١٩٢٠- ١٩٢١*
٤- *سودوم و گومورا ١٩٢٠- ١٩٢١*
٥- *یەخسیر- ١٩٢٣*
٦- *ئالبەرتینی هەڵاتو- ١٩٢٦*
٧- *زەمانی دۆزراوە- ١٩٢٨*

رۆمانی زنجیرەیی (گەڕان لە زەمانی لە دەست چوو) تا رادەیەك کۆمیدیای مرۆڤانی بالزاك و زنجیرەی رۆگۆن –ماکار–ی زۆلا وەبیر دێنێتەوە، ناوەڕۆکی رۆمانەکە داروخان و هەرەسی ئەخلاقی کۆمەڵگەی فەرەنسی و هەڵوەشانەوەی ئیمتیازاتی چینایەتییە.

پرۆست لە چیرۆکەکەیدا سێ چینی کۆمەڵگە وێنە دەگرێ: ئەرستۆکرات (ماڵباتی گرمانت)، بورژوازی (سوان و هاوشێوەکانی)، و تازە دەوڵەمەندان (ماڵباتی وردو رەن)، و ئەم چینانە لە رێگەی ژن و ژنخوازییەوە پەیوەندی لەگەڵ یەکدا پەیدا دەکەن، پرۆست، مارسیل–ی (قارەمانی رۆمانەکە کە لە زۆر رووەوە نموونەیەکی خودی نووسەر خۆیەتی) بۆ کۆڕو مەجلیسی هەر یەکێك لەم سێ چینە دەنێرێ و بەم رێگەیە یەکێتییەکی هونەری پتر بە

ڕۆمانەکە دەبەخشێت. لە زۆربەی ئەم بەشەدا باسی بەسەرهاتی دڵداری مارسیل و پەیوەندی وی بەشێوەکاری، مۆسیقاو ئەدەبیاتەوە دەکات و ڕووداوەکانی سێ چارەکی کۆتایی ژیانی وی دەگێڕێتەوە.

یەکێك لە دیارترین مەیدانەکانی کاری پرۆست، شێوەی دەرونزانی ئەوە. ئەویش وەکو برگسون، باوەڕی وایە کە "دەرکی ڕاستەوخۆی واقیع... کۆڵەکەی هەموو زانستەکانە...و باشترین ئەوزاری ئێمەش نە ئەقڵەو نە شعور، بەڵکو شهودی خۆبەخۆی باتینییە" جا لەم ڕووەوە پرۆست. پشت بە زاتیەت و تەداعیاتی لاشعور دەبەستێ، کە زۆرجار لە ڕێگەی ناوێکەوە یا هاندەرو هۆکارێکەوە کە بە لاشعوردا ختورە دەکات بە تازەبوونەوەی یەك بیرەوەری چەندین بیرەوەریانی دیکە تازە دەبنەوە. بەم پێیە، "پەیوەندی بەربڵاوی هەست و ئەندێشان تانوپۆی ئەم ڕۆمانە پێکدێنێ، و نموودێکی بابەتی بە تۆڕی زەینی نا ئاسایی نووسەر دەبەخشێت".

جا ئەم پرۆسەیە، ڕۆمانێکی بێ شێوە، دوورو درێژ، و زۆرجار یەکنەواوی هێناوەتە ئاراوە، زێدەباری ئەمەش، پرۆست، بە ڕێچکەی نەئەخلاقی خۆی و بەرجەستە کردن و نیشاندانی گەندەڵی و بەدکاری، ژمارەیەك لە خوێنەرانی دەتۆرێنێ و بێزار دەکات.. بەڵام جوانی و دڵگیری کارەکانی تەنیا لەلای دەستەیەکی دیاریکراوە کە لە ڕووی وردی دەرونشیکاریی و ریزپەڕی قارەمانەکانەوە ڕێز لە بەرهەمەکانی دەنەن.

ڕۆمانی دەڤەرە دوورە دەستەکان

پیرلوتی ١٨٥٠-١٩٢٣:

(ناوی ڕاستەقینەی جولین ڤویو)ە. بەرهەمی پیرلوتی باشترین نموونەی ڕۆمانی وەسفییە، وەسفی دەڤەرو ئاواییە دوورەکان. سەفەرەکانی لوتی لەو ساڵانەدا کە ئەفسەری هێزی دەریایی فەرەنسا بوو، کەرەستەی بەرهەمە وەسفییەکانی بۆ فەراهەم کرد. "توانا و بەهرەیەکی فرەی خودا دادی لە خوڵقاندنەوەی هەست و سازانی دیمەناندا هەیە: پیرلوتی کە هەستگەرایەکی تەواوە دەچێتەوە سەر ڕێچکەو ڕێبازی برناردن دوسن پییرو شاتۆبریان" لوتی نووسەرێکە زەینیەتگەراو سەر بە بزووتنەوەی ئەمپرسیونیزم"٩". مەزەب، ئەخلاق، و فەلسەفەی بەلاوە مەبەست نییە، لە ڕۆمانەکانیدا گوێ بە پلۆت و کاراکتەرسازیش نادات. لوتی شەیدای لەزەتە نەفسانییەکانە، و چاك هەست بە ناپایەداری لەزەتانیش دەکات، لەبەر ئەمە، گیانی خەمینی و پەستی سێبەری خستۆتە سەر بەرهەمەکانی. دیمەنی ڕۆمانەکانی پتر وڵاتانی جۆراوجۆری بێگانەو نامۆیە: زەماوەندی لوتی- ١٨٨٠، لە تاهیتی، ئیۆی برام- ١٨٨٣و ماسیگری ئایسلەندی- ١٨٦٦ لە بریتانی، و ناکام- ١٩٠٦ لە تورکیا، و مەدام کریزانتیم- ١٨٨٧ لە جاپۆن ڕوو دەدەن، (بەرەو ئەسفەهان- ١٩٠٤، یەکێکە لە

سەفەرنامەکانی لوتی) لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەم‌و ساڵانی پاشتردا چەند بەرهەمێکی دژی ئاڵمان نووسی.

رۆمانی تەنزئامێز

ئاناتول فرانس ١٨٤٤– ١٩٢٤:

(ناوی راستەقینەی جاك ئاناتول تیبو)یە. رۆمانووس، شانۆنامەنووس، شاعیر، رەخنەگرو کورتە چیرۆکنووسە. فرانس لە پاریس لە دایك بووو لەم شارەدا چووەتە بەر خوێندن، لە ساڵی ١٨٧٦ بە عینوانی کتێبداری (سکرتێر و بەرپرسی کتێبخانە) ئەنجوومەنی سینا هەڵبـژێردرا. هەر چەندە تاوەکو پێش ساڵی ١٨٨١ش زۆر هۆزان‌و بەرهەمی رەخنەیی بڵاوبووەتەوە، بەڵام بە بڵاوبوونەوەی (تاوانی سیلوستر بونار) لە هەمان ساڵدا ناوبانگی پەیدا کرد، فرانس لە ساڵی ١٨٩٦دا بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا. دوو ساڵ لەوەدوا مەسەلەی دریفوس، ئەوی کە بوو بوو بە فەیلەسوفێکی گۆشەگیر، گۆڕی بە پیاوی مەیدان، چەندین بەرهەمی دەربارەی بەرەڤانی لە ئازادی نووسی‌و بەرەو سوسیالیزم‌و کۆمۆنیزم دایکێشا، فرانس لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا هەوەڵجار نیشتمانپەروەرێکی بە جۆش‌و خرۆش بوو، بەڵام پاشان بەرەو ئاشتی خوازی دایکێشا. لە پاش جەنگ لە موڵکەکەی خۆیدا لە نزیکی تور گۆشەگیری هەڵبژارد.

زۆربەی مێژوونووسانی ئەدەبیات دوودڵن لەوەی کە فرانس لە ریزی رۆمانووساندا دابنەن. ئەو کەسێکی هونەردۆست‌و فەنپەروەرە. "لە مامەڵەکردنیا لەگەڵ ژیاندا، سەبرو ئاڵۆزی مونتنی، جەبرگەرایی تین، و رەشبینی‌و نا ئومێدی رینان ئاوێتە بە یەکتر دەکات، و گاڵتە بە هەر هەموو ئەو هەوڵ‌و کۆششانە دەکات کە لە مەیدانی خواناسی، میتافیزیقا، و زانستدا بۆ گەییشتن بە حەقیقەتی رەها ئەنجام دەدرێن". بەردەوام روانین‌و بۆچوونەکانی دەگۆڕێ، رەنگە تەنیا لەواری فەلسەفەی ئەپیکۆری خۆی‌و لایەنگری لە جوانیناسیدا نەگۆڕبێ. ئەدەب‌و نەرمی، ئیرداگەری‌و زمانبازی، و گیانی تەنزو تەوس‌و حەنەکچیاتی لە تایبەتمەندییەکانی بەرهەمی ئەون، فرانس هەندێ جار پەنا وەبەر هەجوی توند دەبات‌و لە تەوس‌و توانجدا موبالەغە دەکات‌و لە دنیای بەزەیی‌و هاوخەمی دوورەپەرێزە شەیدای شەتەحیاتبازی‌و دروستکردنی دەستەواژەی ناکۆکە.

لە شێوازو ستایلی فرانسدا "وەزنی خۆش نەوا، جوانیی وێنەیی، و زەوق‌و سەلیقەی فەرەنسی لە مەیدانی شێوازی رستەسازیدا، بە جۆرێکی وەستایانە تێکەڵ و ئاوێتەی یەکدی بوون".

گرنگترین بەرهەمی فرانس:

١- تاوانی سیلوستر بونار- ١٨٨١:

لەم بەرهەمەدا بونار، کە کەونارا ناسێکی پیری میهرەبانە، کچۆڵە هەتیوەکەی (لە چاپەکانی دواتردا بووە بە نەوە) ماشوقەکەی رۆژگاری لاوی خۆی دەرفێنێ. کچۆڵەکە لە قوتابخانە ناخۆشەکەی رزگار دەکات. لەم کەینو بەینەدا دەردەکەوێ کە سەرپەرشتیاری (قیم)ی یاسایی کچۆڵەکە پیاوێکی کلاوچییە. بونار لە تۆمەتی مرۆڤ رفێنی تەبرێ دەبێ، کچۆڵە کە دەکەوێتە سایەی سەرپەرشتی ئەوەوە.

٢- تایس- ١٨٩٠:

چیرۆکی پافتوتیوس-ی رەبەنی لاوو تایسی سۆزانی جوان، دەگێڕێتەوە. پافنوتیوس، تایس دێنێتە سەر ئاینی مەسیحیەت، بەڵام بە خۆی لەبەر ئەوەی لە رووی سێکسییەوە مەیلی دەچێتە سەر، روحی دەلەوتێو دەبێ بە دۆزەخی. ماسنە-ی ئاهەنگسازی فەرەنسی (١٨٤٢- ١٩١٢) ئۆپرای تایسی لەسەر ئەم چیرۆکە داناوە.

٣- پارێزەری یەهودا، لە کۆمەڵەی سەندوقی سەدەفی یە، ١٨٩٢:

چیرۆکێکی کورتە کە فرانس دەوری مێژوویی فەرامۆشکاریی پونتیوس"١٠"پیلاتوس، بە نەفەسێکی تانە ئامێزەوە دەگێڕێتەوە.

٤- مێژووی هاوچەرخ، بەرهەمێکی زنجیرەیی یە لە چوار رۆماندا: نارونی گردشگا- ١٨٩٧، داهۆڵ- ١٨٩٧، موستیلەی یاقوت- ١٨٩٩، و ئاغای برجرە لە پاریسدا- ١٩٠١. دوو چیرۆکەکە دوایی باسی مەسەلەی دریفۆس دەکەن، و هەر چوار رۆمانەکە لە پیلانگێڕی و دەسیسەکارییەوە هەڵێنجراون. فرانس لە زمانی ئاغای برجرەی گوتەبێژی وییە، کەشیشان، سەربازان، و سەڵتەنەتخوازان، و ژنانی مەکربازو پیلانگێڕ بەر تانەو تەشەرو ریشخەن دەدا.

٥- دورگەی پنگونیان- ١٩٠٨:

لەم چیرۆکەدا رەبەنێکی پیری نیمچە نابینا، دورگەیەکی پڕ لە پنگونیان کەشف دەکات، و وا دەزانێ ئەوانە مرۆڤن، ئەم رۆمانە مەجازێکی تەنزئامێزە دەربارەی پەرەسەندنی مرۆڤانی، و نزیکەی چارەکێکیشی بۆ مەسەلەی دریفۆس تەرخان کراوە.

٦- خواوەندانی تینوو- ١٩١٢:

لەم بەرهەمەدا بێ میهری مرۆڤ لە سایەی دەسەڵاتی زەبرو زەنگ لە ماوەی شۆڕشی فەرەنسادا، بە زمانێکی تەنزئامێز وێنە دەگیرێت.

٧- یاخی بوونی فریشتەکان- ١٩١٤:

تەنزیکە دژی مەسیحیەت، و لەم چیرۆکەدا کۆمەڵە فریشتەیەك لە ژیانی ئاسمانی وەڕەز دەبنو بۆ پاریس دادەبەزن.

(هەندێ لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی دیکەی فرانس بریتیین لە: کتێبی دۆستەکەی من – ١٨٨٥، گوڵەزەمەقی سور- ١٨٩٤، و باغی ئەپیکور- ١٨٩٤).

ئاناتول فرانس له نووسیندا، پەیرەوی داب و ڕێساکانی کلاسیك دەكات. زمانەكەی ریتمدار، خۆش، زندوو و ئەكتیف، و لێوان لێو لە ریشخەنە). زۆربەی رەخنەگران بە گەورەترین نووسەری رۆژگاری خۆی و بە سوڵتانی پەخشانی فەرەنسی دەزانن.

ئاندریە پول گیوم جید ١٨٦٩– ١٩٥١:

(جید رۆماننووس، رەخنەگر، خاتیرەنووس، و شانۆنامەنووس بوو، لە بابێکی پرۆتستان و لە دایکێکی کاتولیك بووە. لە ساڵی ١٨٩٣دا سەفەری ئەفریقیای باکووری کرد. لە جەزائیردا تووشی نەخۆشی سیل بوو. ماوەی نەقاهەتەکەی بووە مایەی ئەوەی قەدری ژیان بزانیٚ، و دوای ئەوە بە گەرم و گوڕی کەوتە کارکردن. خوانە زەمینییەکان– ١٨٩٧ بەری کارکردنی ئەم قۆناغەی ژیانی وییە. جید لە ساڵی ١٨٩٥دا بۆ فەرەنسا گەڕایەوەو، مادلین رەوندۆ–ی پورزای خۆی خواست).
شۆرەتی جید بەندە بە سیٚ کتێبی: دەساویزان– ١٩٠٥، دەساویزانی تازە– ١٩١١، پێکادانەکان– ١٩٢٥، و هەروەها بە رۆمانەکانییەوە. لەم رۆمانانەدا هێرش دەکاتە سەر بۆچوونانی توند لەواری ئاینی و ئەخلاقیدا. (دژە ئەخلاق– ١٩٠٢)، تارادەیەکی بیوگرافی خودی نووسەرو بەرەڤانییەکانی وییە لە ئازادی تاك و ئازادی هزر. لە (گەلی– ١٩٠٩)دا هێرش دەکاتە سەر تەنگبینی پرۆتستان، (سکەسازان– ١٩٢٥) کە بە شاکاری جید دەژمێردریٚ، سکالانامەیەکە دژی کەسانێك کە ئەخلاقی نا دروست بڵاودەکەنەوە– ئەوانەی کە رێساکانی ئەخلاق دەشێوێنن، ئەم رۆمانە چیرۆك و بەسەرهاتی پیاوێك دەگێڕێتەوە کە حاڵ و ماڵی خۆی تەرك دەکات، لەبەر ئەوەی پێی وایە بە بیژییەتی لە دایك بووە..
(هەواڵی رۆژگاران) کە ساڵانی ١٨٨٩– ١٩٣٩و ١٩٤٢– ١٩٤٩ دەگرێتەوە، بە یەکێك لە بەرهەمە گرنگەکانی جید دەزانریٚ. ئەم هەواڵانە بۆ جید فۆرم و قاڵبێکی لەبار بوو بۆ دەربڕینی بیرە خێراو سادەو هەنووکەییەکان کە دەبوایە بە پەلە بێنەنووسین. ئەم بەرهەمە لەو رووەوە کە دەربارەی وێنەگرتنی دیتنە جیوەییەکانی جیدە، زۆر بایەخدارە.
جید لە ساڵی ١٩٤٧دا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت. جید لە ساڵانی ١٩٣٥– ١٩٣٦دا سەردانی روسیای کردو ئەم سەردانە وای لێکرد تا رادەیەکی زۆر لە کۆمۆنیزم سارد ببێتەوە، و ئەم ساردبوونەوەو نائومێدییەی لە کتێبی (گەڕانەوە لە سۆڤیەت– ١٩٣٦، و هۆی گەڕانەوە لە سۆڤیەت– ١٩٣٨)دا گێڕاوەتەوە.
جید کە وەکو نووسەرێکی خاوەن شێواز ناوبانگێکی پایەداری هەیە، کارێکی گەورەی کردۆتە سەر نووسەرانی لاوی فەرەنسی.

رۆمانی ئایدیالیستی

رۆمان رولان ١٨٦٦- ١٩٤٤:

رۆلان، رۆماننووس، شانۆنامەنووس، و مۆسیقازان، و بیوگراف نووس بوو. لە کلامسی (لە بورگوندی) لە دایك بووە، لە پەیمانگای بالای پاریس خوێندوویەتیو ماوەی چەند سالێك لە سوربۆن مامۆستای مۆسیقا بوو، لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا، ئاشتی خوازیو باوەڕی رۆلان بە پاراستنی بەرژەوەندی هەموو میللەتان، مەحبوبیەتی وی لە نێو برد، (لەگەڵ ئەمەشدا، رۆلان فەلسەفەی ئاشتیخوازانەی خۆی لە کتێبی دەربارەی جەنگ- ١٩١٥دا پیشاندا)و پاشان لە سویسرادا ئاکنجی بوو و گۆشەگیری هەڵبژارد. لە پاش وەستانی جەنگ بەلای کۆمۆنیزمی روسیادا دایکێشا. دوا سالانی تەمەنی پتر بە نووسینی کۆمەڵێك بەرهەم، لە واری مۆسیقا، و ئاهەنگسازان، و مەسەلە کۆمەڵایەتی- سیاسییەکان، بردە سەر.

ناوبانگی رۆلان بە بەرهەمە رەخنەییەکانی و ژیاننامەی مۆسیقازانەکانەوە-یە، کە دەکرێ ئامارژە بۆ کتێبی (گوتەو بتهوڤن- ١٩٣٠، و بتهۆڤن: قۆناغانی داهێنانی گەورە ١٩٢٨- ١٩٣٧) بکرێ.

شاکاری رۆلان، جان کریستف-ە (١٩٠٤- ١٩١٢) کە رۆمانێکی زنجیرەیی دە بەرگییە. لەم رۆمانەدا ژیانی روحی جان کریستف-ی ئاهەنگسازو مۆسیقازانی ئەڵمانی، لە ئاخرو ئوخری سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا دەگێڕدرێتەوە، کە بە ناچاری زێدو بومی خۆی تەرك دەکاتو بە دووی بەختەوەریدا بۆ فەرەنساو سویسراو ئیتالیا دەڕوات. سەردەمی خەمینی منداڵیەتی، دۆستایەتیو ئاشقێنی وی، خەباتو تێکۆشانی، و هەموو بویەرەکانی ژیانیو گۆڕانە روحییەکانی وی، لە رۆژی لە دایك بوونیەوە تاکو مردن، لە دە کتێباندا دەخرێتە بەردەم خوێنەران. ئەم دە کتێبە: سپێدە، شەفەق، نەوجەوان، یاخی بوون، بازاڕی سەری مەیدان، ئانتوانت، لەماڵەوە، دۆستان، بۆتەی ئاگرین، و رۆژی نوێیان ناوە.

جان کریستف نەخشەو پلۆتێکی کورتی هەیە، نووسەریان لەبەر گوێنەدان بە فۆرم درێژنووسی، سوود وەرگرتن لە شێوازی فێرکاری، و نەبوونی هەستی حەنەکبازی بەر رەخنە داوە، لەلایەکی ترەوە ئەم بەرهەمە زنجیرەییە لەبەر کە جدیەتی ئەخلاقیو باوەڕی ئایدیالیانەی بەمەی کە لە ئەنجاما هەوڵی هوشیارانە بەسەر مادەگەراییی، نزمی، و پوچەڵیدا سەردەکەوێ، ستایش کراوە. ئەمە جگە لەوەی کە جان کریستف بۆچوونو جیهانبینییەکی فراوانو سەیر دەربارەی ژیان بە دەستەوە دەدات، و کریستفی قارەمانی رۆمانەکەش کەسایەتییەکی مرۆڤانیی و خۆشەویستە.

(رۆمانی جان کریستف، رۆلانی لە دنیای ئەدەبدا مەنشور کرد، و لە سالی ١٩١٥دا خەلاتی نۆبڵی بە دیاریی بۆ هێنا).

لـه شـانۆنامەكانی رۆڵان دەبـێ ئامـاژە بـە (گورگـان- ١٨٩٨) بكـرێ كـە دەچـێتەوە سـەر مەسەلەی دریفۆس.

رۆمانی سیوسیولوجیو سیاسی
جورج دو هامیل ١٨٨٤- ١٩٦٦:

ناوی راستەقینەی دنیس تەڤەنن-ە. رۆماننوسو شانۆنامەنووس بوو. لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا وەکو جەڕاحی سوپا خزمەتی کرد، ئەزموونەکانی دوهامیل لەم قۆناغەدا، بیروبۆچوونەکانی ویان لەواری برایەتیو مەسئولیەتی کۆمەڵایەتیدا خەملاندو کردیان بە رۆماننووسێکی کارامەو پوختە.
هاوخەمی قوڵی دوهامیل لەگەڵ هاورەگەزانی خۆیدا لە دوو بەرهەمی بەهاداریدا رەنگی داوەتەوە. کتێبی (ژیانی شەهیدان- ١٩١٧) دڵسۆزیو میهرەبانی وی سەبارەت بە قوربانیانی جەنگ دەگێڕێتەوە، و (شارستانیەت- ١٩١٨)ەکەشی هێرشێکی توندە بۆ سەر (شارستانیەتێك) کە ئاقیبەت بە کوشتارێکی گشتی لەسەر ئاستی جیهان دەشکێتەوە.
رۆمانە چوار بەشییەکەی (ژیانو بەسەرهاتی سالاڤن ١٩٢٠- ١٩٣٢) درێژەی پەژارەی ئەوە دەرهەق بە بێدادی کۆمەڵایەتی. سالاڤن-ی قارەمانی چیرۆکەکە، کەسێکە بودەڵەو نامەسئول، بەڵام لە هەمان حاڵدا مایەی سەرنجو لەسەر هەقە چوار بەشەکەی رۆمانەکە ئەمانەن:
(ئیعتراف نیوەشەو- ١٩٢٠، پیاوانی راوەدوونراو- ١٩٢٣، دوو پیاو- ١٩٢٥، و جۆرنالی سالاڤن- ١٩٢٧) دوهامیل رۆمانێکی زنجیرەیی دیکەی هەیە بەناوی: (شەرحی رووداوەکانی پاسکیە ١٩٣٣- ١٩٤٤)، ئەم رۆمانە ژیانی فەرەنسای پێش جەنگی جیهانی یەکەم نیشان دەدات. چیرۆکەکە بە دەوری تەوەری خانەوادەیەکی بۆرژوازی دا دەسوڕێتەوە، و هەندێ جار ئەندامانی چینەکانی دیکەش دێنە ناو رووداوو دیمەنەکانەوە. زەمینەی چیرۆکەکە یەجگار بەرینە، سیمای چەندین قارەمانو بە درێژی وێنە دەگیرێ، بەڵام بە پێچەوانەی رۆمانی (ژیانو بەسەر هاتی سالاڤن)، ژیانی هیچ یەکێك لە قارەمانانی چیرۆکەکە بە قوڵیو ناگێڕدرێتەوە. بە شێوەیەکی گشتی (شەرحی رووداوەکانی پاسکیە) لە رۆمانەکانی سالاڤن لاوازترە.
((خۆ بە یەکسان زانین لەگەڵ خەڵکانی دیدا، بە نیوەی خەسڵەتە دیارەکانی دوهامیل دەژمێردرێ))، هەروەها دوهامیل بە (جۆشو خرۆشو خولیای راز ئامێزییەوە) -کە تا رادەیەك دەشوبهێتە سەر جۆشۆ خرۆشوکەڵکەڵەی رۆماننووسانی روسیای سەرەتاکانی سەدەی بیستەم- ناسراوە. بەرهەمەکانی سەرەتای دوهامیل بە هۆی هەستیاریو دووریان لە سەراحەتو پوختەیی بەر رەخنە کەوتوون. بەڵام لە ئەنجامدا بەرهەمەکانی راشکاو

ریالیستین، و حەساسیەتو نۆڕینی مەعنەوی، دەیخەنە ریزی گرنگترین رۆماننووسانی ئەم سەدەیەوە.

جول رۆمان ١٨٨٥- ١٩٧٢:

ناوی راستەقینەی: لویس فاریگولە. (شاعیرو رۆماننوسو شانۆنامە نووسە. لە پەیمانگەی بالآی پاریسدا فەلسەفەی خوێندو ماوەیەکیش دەرسی گوتەوە، لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم دەستبەرداری مامۆستایەتی بوو، خۆی بۆ نووسین تەرخانکرد).
رومن لە ساڵی ١٩٠٨دا کتێبی (ژیانی دەستە جەمی) بڵاوکردەوە کە رەنگدانەوەی تێوری (ئونانیمیزم)ی وی بوو- بە گوێرەی ئەم تێورییە کۆمەڵ یان خەڵك لە هەموو شتێك گرنگترەو تاك، تەنیا لە حاڵێکا شانو شەوکەتو ئیحتوبار پەیدا دەکات، کە ئاوێتەی کۆمەڵ بیٚو لە کۆمەڵدا بتوێتەوە. رومن لەم بۆچوونەدا هاوباوەڕی دو هامیلە.
رۆمانەکانی رومەن لە بەرهەمە فەلسەفییەکانیشی بە قەدرو ئیحتوبارترن، (شاری لە نویٚ دروستکراو- ١٩٠٦) ئەوە روون دەکاتەوە کە چۆن بیرێکی کۆمەڵایەتی شارێکی بچووكو بیٚ جووڵە بۆ کۆمەڵگەیەکی هۆشیارو ئاگادار پێشکەوتوو دەگۆڕیٚ. رۆمانی (مردنی مرۆڤێك- ١٩١١) پەیوەندی سفتی ژیانی مرۆڤان نیشاندەدا: مردنی ئەندازیارێکی پیر کار دەکاتە سەر ژیانی ژمارەیەك لە مرۆڤان. (لوسیان- ١٩٢٢) باسی وەزعو حاڵی ژنێکی جوانە کە دەیەویٚ دەسەلآتی خانەوادەیەکی بورژوا بەسەر ئەو پیاوەدا کە ئەو خۆشی دەویٚ تێك بشکێنیٚ.
زنجیرە رۆمانەکانی رومەن کە لە ژێر سەر ناوی (پیاوانی نیاز چاك ١٩٣٢- ١٩٤٦)دایە کۆی بیست و حەوت رۆمانە، و بۆچوونو تێوریيە ئونانیمیستییەکانی وی شرۆڤە دەکات. لەم زنجیرە چیرۆکە مەزنانەدا، رومەن رووداوە گەورەکانی جیهانی ساڵانی ١٩٠٨- ١٩٢٠ وەسف دەکات. وێنەی پڕ بایەخی کەسایەتیانی مەزنی مێژوویی سەردەم -وەکو هنری پوانکارە"١١"، لنین، ئیمپراتۆر ویلهلمی دووەم، و مارشال پتن"١٢" دەگریٚ. دەکەوێتە قەرینەسازی پەیڤێن جۆراوجۆر: سوپا، کلێسا، پانۆرامای سیاسی، جیهانی پزیشکی، ئەکادیمیای فەرەنسا، و هەموو ناوەڕکە ئاشناکانی ئەم رۆمانانە: (خۆشەویستی، تاوان، هەستی هاو دەردی، دنیاداری، دۆستایەتی، شکۆداری مرۆڤانی گومناوو بیٚ هەوا، خۆ پەسندیو لوتبەرزی دەسەلآتداران) هاوپەیوەست لەگەڵ یەکدا نیشاندەدا، نێوەڕۆکی ئەم رۆمانانە هێندە جۆراوجۆرە (دوو بەرگیان تەنیا باسی جەنگی وردن دەکەن، دوو بەرگی دیکە چیرۆکێکی پۆلیسی دەگێڕنەوە) کە رەخنەگرێك دەڵێت: "هەر خوێنەرێك ، لەم کۆمەڵە رۆمانە بالآیەدا بابەتی دڵخوازی خۆی دەدۆزێتەوە".
رۆمەن کۆمەڵێك شانۆنامەشی نووسیوە. رەنگە بە ناوبانگترینیان (کنوك یاسەرکەوتنی زانستی پزیشکی- ١٩٢٣، و دیکتاتۆر- ١٩٢٦) بیٚ.

((هەستی هاودەردی، سادەیی یا جۆرە کلاسیسزمێکی زانستی لە شێوازاو گرنگی دان بە تەکنیك)) لە تایبەتمەندییەکانی بەرهەمێن رومەن–ن.

ئاندریه مالرۆ ۱۹۰۱– ۱۹۷٦:

کوڕی یەکێك لە ناودارانی پاریسییە. رۆماننووس، گوتارنووس، ئارکولوجیست، و فەیلەسوفی هونەر بوو. لە قوتابخانەی زمانانی رۆژهەلاتیدا چینی و سانسکریتی فێر بوو.. لە سالی ۱۹۲۳دا بۆ هیندو چین رۆیی، و لەوێندەر کەوتە لێکۆلینەوەو توێژینەوەی ئارکولۆژی، پاشان خووی دایە سیاسەت، و پەیوەندی لەگەڵ یەك ملیۆن ڤێتنامیدا پەیدا کرد، و دواتر لە راپەڕینی ئازادیخوازی چیندا بەشداریکرد، (مالرۆ لە سالی ۱۹۳۹ەوە تا ۱۹٤۰ لە شەڕە ناوخۆییەکانی ئەسپانیادا، لە بەشی بەتالیۆنی ئالیدا خزمەتی کردووە. سەرەنجام لە سالی ۱۹٤۰دا یەخسیر بوو و خرایە زندانەوە، بەلام بۆ فەرەنسا هەلات و لە بزووتنەوەی بەرگری میلیدا کەوتە چالاکی، لە سالی ۱۹٥۸دا، واتە لە سەرەتای کۆماریی پێنجەمدا لە کابینەکەی دیوگۆلدا بۆ پۆستی وەزیری رۆشنبیری هەلبژێردرا).
هەموو رۆمانەکانی مالرۆ، دەربارەی خەباتی کرێکاری و رامیارین، (فاتیحان– ۱۹۲۸) بویەرەکانی چینی کۆتاییەکانی ۱۹۲۰ بەرجەستە دەکات. (چارەنووسی بەشەر– ۱۹۳۳) باسی شۆڕشی چین لە سالی ۱۹۲٤دا دەکات. (رۆژانی تورەیی– ۱۹۳٥) هێرشە بۆ سەر نازیزم، و وەزع و حالی زندانیانی سیاسی و ئۆردوگاکانیان لە ئەلمانیادا شەرح و شرۆڤە دەکات. رۆمانی (ئومێد– ۱۹۳۷) باسی شەڕی ناوخۆی ئەسپانیایە (۱۹۳٦– ۱۹۳۹) کە مالرۆ بە خۆی وەکو فڕۆکەوان بەشداری تێدا هەبووە.
(لە مەیدانی هونەرو ئەستاتیکادا دەبێ ئاماژە بۆ کتێبە سێ بەرگییەکەی مالرۆ ((سایکۆلۆژیای هونەر ۱۹٤۸– ۱۹٥۰)) بکرێ کە لە چەشنی خۆیدا بەرهەمێکی گەورەیە).
مالرۆ، لە وەسفی وەزع و حالی روحی قارەمانانی رۆمانەکانیا، کاتێ کە دەکەونە تەنگانەوە، وەستایە، مالرۆ هەست بە مەترسی پێکادانی گەورەی نێوان دوو هێزی سیاسی دەکات و لێهاتووانە ئەمە بە خوێنەران دەگەیەنێ.

سەربورنامە

ئاندریه مورۆا (۱۸۸٥– ۱۹٦۷):

ناوی راستەقینەی: ئیمیل سالومن ویلهلم هرزوگ–ە.
(سەربورنامە نووس، گوتارنووس، و مێژوونووس بوو. لە جەنگی جیهانی یەکەمدا وەکو ئەفسەری پەیوەندی لەگەڵ هێزەکانی ئینگلیستان هاوکاری کرد. لە سالی ۱۹۳۹– ۱۹٤۰دا

ئەندامی ئاژانسی هەواڵی فەرەنسا بوو. لە ساڵی ١٩٤٣دا چوو بۆ جەزایرو پەیوەندی بە هێزەکانی فەرەنساوە کرد.
موروا بەو پلۆتو سکێچە پێکەنیناویانە بەناوبانگە کە دەربارەی کەسایەتیانی نموونەیی ئینگلیزی جەنگی جیهانی یەکەم دەیانکێشێت، و (بێدەنگی کولونیل برامیل- ١٩١٩) باشترین
نموونەیانە. رەنگە بەناوبانگترین بەرهەمی موروا، سەربورنامەکانی وی بێ، بە تایبەتی ئاریل: ژیانی شیلی- ١٩٢٣ بێ، کە سەربورنامەیەکی رۆمانتیکی یا چیرۆکێکی سایکۆلۆژییە. (ژیانی دیزرائیلی- ١٩٢٧، بایرون- ١٩٣٠، ڤولتیر- ١٩٣٢، پروست- ١٩٤٩، ج. ساند- ١٩٥٢، هۆگۆ- ١٩٥٤، بالزاك-١٩٦٥و... هتد) لە جوملەی ئەو سەربورنامانەن کە بە قەڵەمی موروا هاتوونەتە نووسین، (ئاوو هەوا- ١٩٢٨) یەکێکە لە رۆمانەکانی وی. (مێژووی ئینگلیستان- ١٩٣٧)، و ئەدواردی هەفتەمو سەردەمی وی- ١٩٣٣) لە جوملەی کتێبە مێژووییەکانی ئەون. لە واری نامە رەخنەییو فەلسەفییەکانیشیدا دەبێ ئاماژە بۆ (هونەری ژیان- ١٩٣٩) بکرێ. موروا لە ساڵی ١٩٣٨دا بوو بە ئەندامی ئاکادیمیای فەرەنسا).

هۆزان

وەکو پێشتر ئاماژە کرا، قوتابخانەی سیمبولیزمی فەرەنسی، بە تایبەتی لەواری دراماو هۆزاندا، تا سەدەی بیستەمیش هەر بەردەوام بوو. ژمارەیەك لە سیمبولیستانی دوا دواییو هەروەها چەند شاعیرێکی سەرەتاکانی ساڵانی١٩٠٠ بە ئیلهامی گەشبینی، ئایدیالیزم، و جۆشو خرۆشی زەمانە هەندێ بەرهەمیان نووسی.
لە پاش جەنگی ساڵانی ١٩١٤- ١٩١٨، تۆنەکان خەمینتر بوون، بێزاریو نائومێدی بەسەر هۆزاندا -وەکو ژانرە ئەدەبییەکانی دیکە- زاڵ بوو. حکومەت، سیاسەت، مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان، و جەنگ گەورەترین پانتاییو ناوەڕۆکی شیعری فەرەنسیان گرتەوە.. شیعری ئازادو "پەخشانە شیعر"ش برەوی فرەی پەیدا کرد.
بە هەر حاڵ، ئەگەرچی ناتوانرێ پۆلینێکی وردی هۆزانی ئەم قۆناغە پیشان بدرێ، ئەوجاش دەتوانرێ شیعر بەسەر چوار گروپدا دابەش بکرێ: شیعری سروشت، شیعری مەزەبی، شیعری فەلسەفی، و شیعری جەنگ.

شیعری سروشت

<u>ئیمیل ڤیرهارن ١٨٥٥- ١٩١٦:</u>

شاعیرێکی بەلچیکی بوو کە بە زمانی فەرەنسی شیعری دەگوت. ئەم شاعیرە شەیدای هەوای ئازاد، دنیای ئازاد، هەتاو، باوباران بوو، و لە هەر شاعیرێکی دیکەی فەرەنسی پتر لە وردزورس دەچوو.. ڤیرهارن ئاشقێنی دەگەڵ دیمەنەکانی فلاندر"١٣"و جوانیو رازاوەیی تەبیعەتدا دەکرد. بەڵام ئەشقی دیکەشی هەبوو. ئەویش وەکو ویتمنو سندبرگ، جوانیو ئیلهامی لە دنیای کارو کۆششی مرۆڤانەوە، لە هەراو زەنای شارانەوە، لە دووکەڵی کارخانانەوە، و لە هەراو هەنگامەی بازاڕی ئەوانەدا دەبینیو وەردەگرت... زندوویەتیو بزێویو رەقی تەبیعەت دەی هێنایە حاڵو وەجد، هەم جۆشو خرۆشی بازاڕو بازرگان، هەم ژیانی شەخسی تاكو هەم جوانی ژنان، دەیانهێنایە جۆشو خرۆش.
شیعری ئازادی ڤیرهارن شیعرێکی نا ئاساییەو لەسەر بنەمای کورتیو درێژی نیوە بەیتەکانی رۆنراوە. لە کێشی شیعری ویدا کۆتایی نیوە دێڕەکان ریتمێکی تایبەتی هەیە.
ئەم شاعیرە سوودی زۆر لە شێوەی سیمبولیستەکانو تەداعی ماناو بەکار هێنانی ئەو وشانەی کە دەنگی تایبەتی دروست دەکەن وەردەگرێت، رەنگە گەورەترین خەوشی ڤیرهارن زبری لە رادەبەدەر بێ. لەگەڵ ئەمەشدا، هەستی پڕ جۆشی بێ ریا، بزاڤی زمان، کورتیو کورتبڕی، و دەوڵەمەندی پەیڤەکانی دەیخەنە ریزی شاعیرانی گەورەوە.
ڤیرهارن پتر لە بیست کۆمەڵە شیعری هەیە: (هێزێن ئاژاوەگێڕ- ١٩٠٢، یەکەمین هەست- ١٩٠٤، شکۆی دووچەنانە- ١٩٠٦، و کێڵگە گەنمی بە شەپۆل- ١٩١٣) لە گرنگترین ئەو کۆ شیعرانەن.

<u>فرانسیس جام ١٨٦٨- ١٩٣٨:</u>

جام، تەبیعەت بە رەنگدانەوەو ئاوێنەی باڵانمای خوا دەزانێ، و لەم بارەیەوە هەم شاعیرێکی مەزەبییەو هەم شاعیری تەبیعەتە. زۆرجار لەگەڵ قەشە فرانسیس ئاسیزی دا بەراوردی دەکەن، و وەکو (خواوەندی کشتوکاڵان کە رێچکەی فیرقەی فرانسیسیانی گۆڕیوە) ناوی دەبەن. جام لە بنەڕەت دا شاعیری گوندو گیانلەبەرانی مەزرایانەو لەزەت لە هەر هەموو شتێکی گوندیاتی وەردەگرێت، بێ ئەوەی عەوداڵی رەنگدانەوەی حاڵو هزری خۆی لە تەبیعەتدابێ.
هۆزانێن شوانکارەیی جام بە سادەیی بەناوبانگن، لە جوانترین کۆ شیعری وی دەتوانرێ ناوی: (لە نوێژی بەیانییەوە تا نوێژی شەو- ١٨٩٨، و خەمی گوڵان- ١٩٠١) ببرێ.

<u>پول فور ١٨٧٢- ١٩٦٠:</u>

شاعیری تەبیعەتی ئیل دو فرانس بوو کە پاریس بە مەڵبەندی دەزانرا.

ئەشقی وی بۆ سروشت سادەو بێ ئارایشتە، وەکو ڤیرهارن، لەزەت لە هەموو شتێکی درەخشانو بەهێزو زندوو دەبینێ، "وی نموونەی کونجکاوترین شاعیرانە- لە هەمان کاتدا خۆڕسك وردبین، سادەو سەرو وریا، بێ ریاو بە ئاوەز، و بە بەرو مسامەحەکارە".
هۆزانەکانی فور قافیەدارن، بەڵام زۆری حەز لەوەیە هەر بەندێکی شیعرەکانی وەکو پارچە پەخشانێك بنووسێت. شۆرەتی فور بەو هەڵبەستانەوەیە کە لە ژێر سەر ناوی (هەڵبەستی فەرەنسی)داو بە سی بەرگو لە چەند بەشێکدا، لە ساڵی ١٩١٢ بەدواوە بڵاوبوونەوە.

هۆزانی مەزەبی

شارل پیگی ١٨٧٣- ١٩١٤:

لە ئورلیان چاوی بە دنیا هەڵهێنا، و لەناو جەرگەی کارو باوەڕە ئاینییەکانی جاندارکدا پەروەردە بوو، و جاندارك بەلای ئەوەوە ئاوێنەی فەرەنساو ئاینی کاتولیك بوو. پیگی لە رووە عیرفانیو خوا ناسییەکەیەوە شاعیرێکی سەدەکانی ناوەڕاستە. شیعرە نیمچە داستانییەکانی یا (مەتەڵ ئاساکانی) دەربارەی جاندارك بە پەخشانێکی ئاهەنگداری وەها گوتووە کە کەمتر فۆرمی بەیت پەیدا دەکات، ئەم شیعرانە هەر چەندە دووبارە، نەگونجاو، و هەندێ جار بە ئاووتاو دەنوێنن، بەڵام هەندێ بەندی بەرزو مەزنیان تیایە (زۆربەی بەرهەمەکانی پیگی یەکەمجار لە بڵاوکراوەی دەفتەرانی پانزە رۆژەدا ١٩٠٠- ١٩١٤ کە خۆی دایمەزراند بوو، بڵاو بوونەوە).

هۆزانی فەلسەفی

پول ڤالیری ١٨٧١- ١٩٤٥:

یەکێك بوو لەلایەنگرانی وەفادارو گەرمو گوڕی مالارمیەو لە یاوەرانی بزاڤی رەمزییەت بوو، کە لە دوای مەرگی مالارمیە بۆ ماوەی بیست دانە ساڵ تاقە شیعرێکی نەگوت. لە ساڵی ١٩١٦ دا و بەهاندانی ئاندریە جید، و لە کاتێکا کە شەیدای زانست بوو، دووبارە دەستی بە شیعر گوتن. کردەوە، شیعرەکانی ئەم قۆناغەی کە لە (میتافیزیکی بیرکارییەوە) ئیلهام وەردەگرێ، تا رادەیەك کاریگەری لیوناردو دافینچی-یان پێوەیە. ڤالیری باوەڕی وایە کە شیعر پوختەترین و نایابترین هونەرە وجگە لە خودی خۆی (واتە خودی شیعر) چ ئامانجێکی دیکەی نییە. وەکو مالارمیە، هەوڵدەدات پاکی و بێگەردی و جۆش و خرۆش و هەست بە پەیڤ و وشە باوەکان ببەخشێت، و نێوەڕۆکی ئاڵۆزو بە تەمتومان لە رێگەی رەمزو هێماو ئاماژەوە بەرجەستە بکات. بنەماو رەوتی رەمزیانەی ڤالیری، وەکو حەزف،

مەجان، گەردانی نوقستان، زۆرجار شیعرەکانی دەئاڵۆزێنێ، وێڕای ئەمەش هەندێ کەس بە یەکێك لە شاعیرو نووسەرە مەزنەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخی فەرەنسای دەزانن. ڤالیری جگە لە شیعر بە گوتارە فەلسەفی و ئەدەبییەکانیشیەوە بە نێوبانگە (ئەم گوتارانە لە پێنج بەرگداو لە ژێر سەر ناوی پەراگەندەکان- ١٩٢٣دا کۆکراوەتەوە. کۆ شیعری "جوانییەکان- ١٩٢٢" لە شیعرە باشەکانی ڤالیرییە).

هۆزانی جەنگ

لویس ئاراگۆن ١٨٩٧- ١٩٨٢:

(لە سەرەتادا لە لەلایەنگرانی دادیزم"١٤" بوو)و پاشان بوو بە یەکێك لە رابەرانی بزاڤی سوریالیزم، و لە ساڵی ١٩٣٠دا پەیوەندی بە حزبی کۆمۆنیستەوە کرد. لە دووەم جەنگی جیهانیدا بەشداری کردو یەخسیر بوو، بەڵام فیراری کردو بوو بە یەکێك لە رابەرانی بزووتنەوەی بەرەڤانی ژێر زەمینی (نهێنی). جەنگ، خۆشەویستی و ڤیان، سروشت، و باوەڕ بوون بە ئایندە، نێوەڕۆکی بنەڕەتی شیعرەکانی پێکدێنن، شیعرەکانی ساڵانی جەنگی، لە کۆ شیعری "ئاراگۆن، شاعیری بەرگری فەرەنسا- ١٩٤٥دا" کۆکراونەتەوە. بە هەر حاڵ ئاراگۆن لە هەوەڵەوە بە هۆی رۆمانەکانییەوەو پاشان بە هۆی ئەو بەرهەمانەیەوە کە بە مەبەستی وێنەگرتنی گشتی کۆمەڵگەی فەرەنسا نووسینی، ناوبانگی دەرکرد. (بەرهەمە باشەکانی وی لە شیعرا دڵشکاو- ١٩٤١، و ئاگربازی- ١٩٢٠، لە رۆماندا هەفتەی پیرۆز- ١٩٥٨، و دێهاتیی پاریس- ١٩٢٦، لە نووسیندا، خەسڵەتەکانی ستایل و شێواز- ١٩٢٨)ـە شایانی باسن.

کامۆو سارتەر

ئالبیرت کامۆ ١٩١٣- ١٩٦٠:

کامۆ لە ماڵباتێکی هەژار لە جەزائیر هاتە دنیاوە (منداڵیەتی بە دەستکورتی و هەژاری رابوارد، لە جەزایر خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی تەواو کرد، بەڵام بە هۆی نەخۆشی دەردە باریکەوە نەیتوانی بەشی ((فەلسەفە)) لە زانکۆ تەواو بکات). کامۆ لە جەزایردا کاری جۆراو جۆری کردووەو لە ئەوروپاشدا ماوەیەك خوی دایە رۆژنامەنووسی، شانۆ، دەرسگوتنەوە، و کاری چاپ و بڵاوکردنەوە. لە ماوەی جەنگی جیهانی دووەمدا لە رێکخراوی بەرگری فەرەنسادا دژی ئەڵمانیانی داگیرکەر کەوتە چالاکی. کامۆ لە ساڵی ١٩٥٧دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت.

کامۆ رۆماننووس، شانۆنامەنووس، وتارنووس، و لە هەموو ئەوانە زیاتر مامۆستای ئەخلاق بوو، سەرەنجام لە ساڵی ١٩٦٠دا بە هۆی رووداوی ئۆتۆمبیلەوە گیانی لە دەست دا.

نامۆ- ١٩٤٢:

رۆمانێکی بە قوەتی کامۆیە، و نیشانەو بەڵگەی تواناو بەهرەداری کامۆو وەستایەتی و مامۆستایەتی وییە لە مەیدانی هونەری مولتەزیم و شێوەی چیرۆکنووسی بە ئانقەست سادەدا. ئەم رۆمانە دەربڕی دیدو جیهانبینییەکی عاتیفی بەربڵاوە سەبارەت بە پوچی و بێهودەیی هەوڵ و تەقەلای زەینی مرۆڤ بۆ رونکردنەوەی جیهانی لە روون کردنەوە نەهاتوو، بە وشەی ئینسانی.

تاعوون- ١٩٤٧:

رۆمانێکی دیکەی کامۆیە، بە دژە مەسیحی ترین بەرهەمی ئەو دەژمێردرێ. لێرەدا جەخت لە سەر بێعەدالەتی مەسیحیەت دەکرێت، بە بەڵگەی بە قوربانی بوونی بێگوناحان، وەکو چۆن بە مردنی منالێك کە دەبێتە قوربانی تاعون، نیشاندەدرێ. رووداوەکانی چیرۆکەکە شایەدییەکە لەسەر ئەو زەبرو زەنگ و زۆردارییەی بەسەر شاری ئوراندا سەپێنراوە، و بەڵگەیەکە بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەم باوەڕەی کە لە کاتی تەنگانەو بەڵاو مەینەتیاندا زیاتر خەسڵەتە پەسندو باشە مرۆڤانییەکان بەرجەستە دەبن تا خەسڵەتە دزێوو ناشیرین و خراپەکان. هەندێ لە تایبەتمەندییەکانی ئەم بەرهەمە بریتیین لە: پێچانەوەو شاردانەوەی بەردەوامی حەقیقەت لە شێوازی وەسفکاریدا، سوود وەرگرتنی ورد لە زاراوەێن کارگێڕی و زمانی فەرمی، زۆری بە ئانقەستی وشەێن کۆن و سواو، و بەکارهێنانی شێوەی مەجازی بە مەبەستی بەرجەستەکردنی ترسی تەواو لە یەك رووداوا.

کەوتن- ١٩٥٦:

(رۆمانی سێیەمی کامۆیە کە لێرەدا نۆڕینی تەواوی خۆی بۆ مرۆڤ و زەمانی خۆی دەگێڕێتەوە. هەر هەموو چیرۆکەکە بریتییە لە قسەکانی کابرایەك کە رۆژێ لە رۆژان ئەوقاتی سکالایان بووەو نووکە بە خۆی دەڵێ قازی تۆبە کردو. ئەو وێنەو نموونەیەکی تەنز ئامێزە لە رۆشنبیرانی باڵی چەپی کە لە نێو تێوریانی نەهلیستیدا سەرگەردانن).

شانۆنامە گرنگەکانی کامۆ بریتیین لە:

كـــاليگولا– ١٩٣٨، بـــەدحاڵی بـــوون– ١٩٤٣، ئابلۆقـــە– ١٩٤٨، و دادپـــەروەران– ١٩٥٠. كاليگۆلا، ناسنامەی كامۆيە وەكو نووسەرێكی لاوی خەمين، باڕو خۆڕسك، و پڕ جۆش و خرۆش و زيتەڵ و بزێو (ئەم شانۆنامەيە دركەو كينايەيە كە دەربارەی دوو ئيمپراتۆری شێت و، واتە هيتلەرو مۆسولينی. كامۆ لەم شانۆنامەيەدا نەهليزم بە كۆتاييە وێرانكەرەكەيەوە دەهونەرێنێ و بەرجەستە دەكات). بەد حاڵی بوون، ميلۆدراماياكە كە رووداوەكانی لە گوين نين. لە تايبەتمەندييەكانی ئەم شانۆنامەيە ئەو چڕی، كورتبڕی، سادەيی، و كول و كوڤانەيە كە سێبەری بەسەردا كێشاوە. لەم بەرهەمەشدا مەسەلەی پوچی و بێهودەيی دەخرێتە روو. شانۆنامەی دادپەروەران، وێڕای راستگۆيی و ئامانجدارييەكەی، درێژ گوتاری، خاوو ناپوختەيە، نموونەيەكە لە شێوازی كامۆ بۆ سادەكردنەوەی لە رادەبەدەری وێناو بيران.

گرنگترين بەرهەمی نا چيرۆكی كامۆ بريتيين لە:
ئەفسانەی سيزيفۆس– ١٩٤٢ ٠كە كۆمەڵە گوتارێكی فەلسەفييە دەربارەی پوچی و بێهودەيی. كتێبەكە بە باسێك دەربارەی خۆ كوژی دەست پێدەكات و پاشان باسەكە دێتە سەر بابەتی ياخی بوون، كە باوەڕی كامۆ گرنگترين فەزيلەت و ناياب ترين خەسڵەتی ئادەمييە). و مرۆڤی ياخی– ١٩٥١ (ئەمەشيان گوتارێكی فەلسەفييە كە چەمكی ياخی بوون لە هەنبەر چەمكی مێژوويی– سياسی شۆڕشدا دەخرێتە روو).

جان پول سارتەر ١٩٠٥– ١٩٨٠:

فەيلەسوف، گوتار نووس، رۆماننووس، رەخنەگر، شانۆنامەنووس و كورتە چيرۆك نووس بوو، سارتەر لە پاريس لە دايك بوو، لە پەيمانگای بالآی پاريسدا فەلسەفەی خوێند (١٩٢٤– ١٩٢٨) لە ليون"١٤"، و لوهاڤەر"١٦" دەرسی گوتووەتەوە. پاشان بۆ ماوەی دوو ساڵان لە بەرلين و فرايبورگ"١٧"دا خەريكی لێكۆڵينەوەو توێژينەوە بووە، لە كاتی كەوتنی فەرەنسادا لە ساڵی ١٩٤٠دا ئەسيری ئاڵمانييەكان بوو و خرايە زندانەوە. پاش ئازاد بوون لە ساڵی ١٩٤١دا بۆ نيشتمانی خۆی گەڕايەوەو جارێكی ديكە كەوتەوە دەرس گوتنەوەو لە بزووتنەوەی بەرگری دژ بە ئاڵمانيانی داگيركەر چالاكانە كەوتە كار. سارتەر لە ئەنجامدا لەبەر خاتری رۆژنامەنووسی دەستبەرداری دەرس گوتنەوە بوو و لە ساڵی ١٩٤٦دا گۆڤاری زەمانێن نوێی دامەزراند.
يەكەمين رۆمانی سارتەر (رشانەوەيە) كە بە زۆری بە شاكاری وی دەزانرێ، ئەم بەرهەمە لە شێوەی بيرەوەری دەروونی رۆژانەی پياوێكی سەڵتدايە. ئەم رۆمانە، كە رەنگە بە هەق ناوی وتارێكی فەلسەڤ لێ نرابێ، زياتر كەڵكەڵەكانی سارتەر، جگە لە پەيوەندييە سياسيەكانی – واتە ئازادی، بێزاری و نا ئومێدی، كەسايەتی بورژوازی، ماهيەتی ئەندێشە، ئاوەزو زەين،

هونەر، دیاردەناسی- ئاشکرا دەکات. گرنگترین بەرهەمی ئەدەبی سارتەر کۆمەڵەمەیەکە لە ژێر سەر ناوی رێگەکانی ئازادی(١٩٤٥)، کە چوار رۆمانی بەم ناوانە لە خۆ گرتووە: (تەمەنی ئەقڵ- ١٩٤٥، مۆڵەت- ١٩٤٥، عەزابی روح- ١٩٤٩، و رۆمانی نا تەواوی دوا دەرفەت) سیٚ رۆمانی یەکەم بەریز ئەوروپای بەر لە جەنگ، قەیرانی مونیخ، و کەوتنی فەرەنسا لە دووەم جەنگی جیهانیدا بەرجەستە دەکەن. هەر سیٚ رۆمانەکەش خەڵکانێك دەخەنە ژێر تۆژینەوە کە لە رای گەیشتن بە کەماڵ و بوونی خۆدا ئختیارو ئازادی خۆیان تەئید یان نەفی دەکەن. دوو دڵی و زەمان فاکتەری سەرەکین لە خولقاندنی (ماهیەت)ی تاکدا. دیوار-١٩٣٩ ، کۆمەڵە کورتە چیرۆکێکە دەربارەی شەڕی ناوخۆی ئەسپانیا.

شانۆنامەکانی سارتەرش هەر لەسەر هەمان تیمەو ناوەڕۆکن، واتە ئازادی، مەسئولیەت، و قارەمانگەرایی ناوەڕۆکی بەرهەمە شانۆییەکانی پێکدێنیٚ. مەگەزان- ١٩٤٣، لە شێوەی شانۆنامەی یۆنانیدایە (لەم شانۆنامە سیٚ پەردەییەدا مەسەلەی ئختیارو ئازادی مرۆڤ خراوەتە روو، و مرۆڤ مەحکومە بە ئازادیو بەرپرسە لە کارەکانی خۆی). (سۆزانی ئابڕومەند- ١٩٤٦ شانۆنامەیەکە کە ژیانی ژنێکی قەحپە لە باشووری وڵاتە یەکگرتووەکان نیشان دەدا.

دەستە پیسەکان- ١٩٤٧، شەیتانو خوا- ١٩٥١، و نیکراسوف- ١٩٥٩، چەند شانۆنامەیەکی دیکەی سارتەرن).

سارتەر نوێنەری جۆرە ئەگزیستانسیالیزمێکە کە دەکەوێتە نێوان روحگەرایی و مەعنەویەتی مەسیحیو مادەگەرایی مارکسییەوە، (و تا رادەیەك ئیلهامی لە مارتین هایدگەری فەیلەسوفی ئەڵمانییەوە وەرگرتووە).

سارتەر هەوڵدەدا لەبەرهەمەکانیا ئەم مەسەلەیە شەرحو شرۆڤە بکات کە: چ خوایەك لە گۆڕێدا نییە بۆیە مرۆڤ دێتە دنیایەکی بێهودەوە کە جگە لە خودی خۆی (مرۆڤ) چ مەبەستو ئامانجێکی نییە، و مرۆڤ هیچ نییە جگە لەوەی کە خۆی لە خۆیی دروست دەکات. بەڵام مرۆڤ نیشانەیەکی دیاری هەیە، مرۆڤ جۆری ئیختیاری بەدەستە، ئازادی هەڵبژاردنی هەیە. ئازادە لەوەی کە ژیانی خۆی بە دڵی خۆی بخولقێنیٚو ئاراستەی بکات، بیٚ ئەوەی بە تەمای خوایەکی نەبوو بیٚ یان بە ئومێدی ماهیەتێکی مرۆڤانی نەبوو بیٚ... بە هەر حاڵ وەی بوری ژێرخانی فەلسەفەی سارتەر پێکدێنیٚ، واتە ((بوون بەر لە ماهیەتە)). جا بە گوێرەی ئەو پرەنسیپەو ئەمەی کە بەشەر بوونەوەرێکە بە خۆی سپێردراوەو جگە لە کرداری خۆی هیچی تر نییە، سارتەر مرۆڤ بە بەرپرسو جڵەوداری خۆی دەزانیٚ. واتە مرۆڤ خۆی لە خۆی بەرپرسە.

(یەکەمین بەرهەمی گرنگی سارتەر لە مەیدانی فەلسەفەدا بوونو نەبوونە- ١٩٤٣، ئەمە گوتارێکە (خیتاب) دەربارەی دیاردەناسی دنیای بوون. سارتەر لەم کتێبەدا رایگەیاندووە کە مرۆڤ ((جۆشو خرۆشو کەڵکەڵەیەکی بێهودەیە))و پەیوەندییەکی لە نێوان ئەم هزرەی

کە ژیانی ئادەمی بێ مەبەستو بێ ئامانجو بێهودەیە، لەگەڵ ئازادی رەهای مرۆڤو مەسئولیەتی بەشەر لە هەڵبژاردندا، دروست کرد.
ئەگزیستانسیالیزمو هومانیزم- ١٩٤٦ بەرهەمێکی دیکەی سارتەرەکە کورتەو پوختەیەکی چڕو پڕ تەواوی فەلسەفەی وی بە دەستەوە دەدات، کتێبێکی گرنگی دیکەی وی رەخنە لە ئەقڵی دیالکتیک- ١٩٦٠ی ناوە کە سارتەر دەربارەی پێکەوە گرێدانی مارکسیزمو ئەگزیستانسیالیزم نووسی، بابەتی سەرەکی کتێبەکە نیزاعو ململانێی لە حەتمی نێوان بەشەرانە.
سارتەر بەهرەو توانایەکی سەیری دیتنی هەیە، بەڵام تەسەورو وێنایەکی لێڵو نا دروستی لەمەڕ بوونو هەرەسهێنانی هەمەلایەنو سیستەماتێکی بەها مرۆڤانییەکان هەیە... جوانیو دڵگیری بەرهەمەکانی لە شێوازە هونەرییەکەیدایە، نووسەرێکی راشکاوەو بە زمانی خەڵکی خوێنەر دەدوێنێ، بە زمانێکی تەژی لە زاراوەی خەڵکی کۆڵانو بازاڕ، زمانێکی زندووی بەرجەستە، دڵگیر، ئامیرانەو سەر رێژ لە وێنە.

ژێدەران:

١- تەنجە: مینایەکە لە باکووری مەراکش، لە تەنگەی جەوەڵ تاریق.
٢- ئەغادیر: بەندەرێکە لە باشووری رۆژئاوای مەراکش، لە رەخی ئوقیانووسی ئەتڵەس.
٣- زیگموند فروید ١٨٥٦- ١٩٣٩:
خەڵکی نەمسایە، دامەزرێنەری قوتابخانەی سایکۆلۆژییە.
٤- ڤیتالیزم- Vitalism:
تیۆرییەکە پێی وایە کە ژیان بۆ خۆی دیاردەیەکەو لەسەرووی دیاردە فیزیکیو کیمیاییەکانەوەیە کە لە ئۆرگانیزمی بەدەندا حسییەت پەیدا دەکاتو لە راستیدا دیاردە حسییەکان رێك دەخاتو بەڕێوەیان دەبات. لایەنگرانی ئەم پرەنسیپە باوەڕیان وایە کە چالاکیو کاری ئورگانیزمی بوونەوەری زندوو بۆ بەرجەستە کردنو نیشاندانی هێزی ژیانە، ئەم تیۆرییە دژی تیۆری میکانیزمە کە ژیان بە زنجیرە کارو کردەوەو کاردانەوەیەکی فیزیکیو کیمیایی دەزانن.
٥- دینامیزم- Dynamism:
رێبازێکە لە پێچەوانەی میکانیزم، میکانیزم بە مانای جێگیری و خامۆشی و نەگۆڕی یاساکانی جیهانە، و لایەنگرانی ئەم رێبازە لەو باوەڕەدان کە ئەوەی لە رابردووی جیهاندا رووی داوە، بە گوێرەی ئەو یاسایانەی کە بەسەر ئەم جیهانەدا فەرمانڕەوایە، لە ئایندەشدا روو دەدا.
٦- ئەکتیفیزم- Activism:
تیۆرییەکە (فەلسەفەیەکە) کە پێی وایە پرەنسیپی بوون، چالاکییە، کارە.

٧-سورریالیزم- Surrealism:

سورریالیزم لە ساڵی ١٩٢٤داو لەگەڵ بڵاوکردنەوەی (بەیاننامەی سورریالیزم)دا لەلایەن شاعیری فەرەنسی ئاندریە بریتونەوە ئیدی رەسمیەتی پەیدا کردو هاتە ئاراوە. مەبەستو ئامانجی ئەم قوتابخانەیە بریتییە لە دەربڕینی هەستێك یان هزرێکی خاڵیسە، کە هیچ جۆرە زەمینەیەکی هزری پێشوەختە یان وابەستەگیەکی زەینی، و هیچ جۆرە ملاحەزەیەکی ئەخلاقی یان هونەریو ئەدەبیو ئەستاتیکی نەی خولقاند بێ، و کاری تێنەکات، بە گوتەیەکی دی دەکاتە نیشاندانی خەونو خەیاڵاتی ئازادی بەدەر لە هەر کۆتو بەندێك، بەو شێوەیەی کە لە کاتی خەون دیتندا لەگینە، واتە بەدەر لە هەر جۆرە دەخالەتو ئاراستەکارییەکی ویستو دوور لە هەر جۆرە هەستێکی شەرمکردنو گوناح.

٨- رۆمانی زنجیرەیی- Cycle Novel:

چیرۆکی زنجیرەیی، وەزعو حاڵی قۆناغی جیاوازی ژیانی یەك کەس، یەك ماڵبات، یان یەك تاقمو دەستە لە چەند بەشو بەرگێکدا دەگێڕێتەوە.

٩- ئەمپرسیونیزم- Impressionism:

لەواری شێوەکاریدا یاخی بوونە دژی قوتابخانانی کلاسیكو ئەکادیمی، راوبۆچوونی پێشەوایانی ئەم قوتابخانەیە لەسەر ئەم بنەمایە رۆنراوە کە رەنگو حاڵەتی شتانو هەروەها هەستی ئێمە دەربارەی ئەو شتانە، لە کاتی جیاوازدا دەگۆڕێن. جا لەبەر ئەمە شێوەکارێکی واقیعی دەبێ بەر لە هەر شتێك ناجێگیری و گۆڕانی رواڵەتو حاڵەتی شتەکان لە بەرهەمەکەی خۆیدا عەکس بکاتەوە... و بۆ ئەوەی باری سەرنجو یەکەم دیتنو دیتنی هونەری خۆی بپارێزێ دەبێ خۆی لە هەر هێڵو هێڵکارییەکی روونو رەوان بپارێزێو خۆی لە هەر جۆرە دەستکارییو چاککردنەوەیەك دوور بگرێو بەیەك نەفەسو یەك کەڕەت کۆتایی بە کارەکەی بێنێ. شاعیرانو نووسەرانی وەکو گوتیە، بودلێر، زۆلا، مالارمیە پشتیوانیان لەم قوتابخانەیە دەکرد.

١٠- پونتیوس پیلاتوس: ئەوقاتی رومی یەهودا بوو لە سەدەی یەکەمی پێشزایندا کە عیسای دادگاییو مەحکوم کرد.

١١- هنری پوانکارە ١٨٥٤- ١٩١٢:

ماتماتیکزانو فیزیازانی ناوداری فەرەنسییە.

١٢- مارشال پتن ١٨٥٦- ١٩٥١:

مارشالی فەرەنسیو سەرۆکی دەوڵەتی ویشی بوو.

١٣- فلاندر: دەڤەرێکی رۆژئاوای بەلچیکاو باکووری فەرەنسایە.

١٤- دادایزم: بزووتنەوەیەکی (١٩١٦- ١٩٢٢) نەهلیستی بوو لە واری ئەدەبیاتو شێوەکاری ئەوروپادا. دروشمی ئەم بزووتنەوەیە (بێ شەکڵی موتڵەق) بوو.

پەیڕەوانی دادایزم هەر هەموو پێوەرو بنەما ئەستاتیکییەکانیان وەژێر پێوەنا... لە نووسینو هۆزانەکانی خۆیاندا وشەو بڕگەیان خۆ بەخۆو بێ گوێدان بە ماناکانیان بەکار

دێنا، رستەکانیان هەندێ جار دەشوبهایە سەر قسەی نامەفهومی منالان. تریستان تزارا (١٨٩٦- ١٩٦٤)ی شاعیرو نووسەری فەرەنسیی رۆمانی زادە بوو،

١٥- لیون: ناوچەیەکی باکوری فەرەنسایە لە باکووری رۆژهەلاتی پاریس.

١٦- لوهاڤەر: بەندەرێکی باکوری فەرەنسایە.

١٧- فرایبورگ: شارێکە لە رۆژئاوای ئالمان.

بەشی سێیەم

ئەدەبیاتی ئەسپانیا

لە

سەردەمی رینیسانس
و چەرخی زێڕیندا

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

زەماوەندی فەردیناند"١"ی پاشای ئاراگون لەگەڵ ئیزابیل"٢"ی مەلیکەی کاستیل لەساڵی ١٤٦٩، رووداوێکی خێر بوو بۆ ئەسپانیا. لە ئەنجامی ئەم ژن‌و ژنخوازییەوە هێزی هەردوو بنەماڵەی دەسەڵاتداری ئاراگۆن‌و کاستیل یەکیان گرت‌و لەساڵی ١٤٧٩دا حکومەتی یەکگرتووی ئەسپانیا هاتە ئاراوە. فەردیناندو ئیزابیل پاش ئەوەی دەسەڵاتی خۆیان قایم کرد، لە ساڵی ١٤٩٢دا غەرناتەی دوا قەڵای مورەکانیان (موسولمانان) گرت، و لە ساڵی ١٥١٥دا ناوار-یان لە چنگی فەرەنسییەکان دەرهێنا. دەسەڵاتی شاکان، ئەنجوومەنی یاسادان، و ئەرستۆکرات یەك لە دوای یەك دایانە کزی، کە لەساڵی ١٤٩٢دا کریستوف کولومبس کیشوەری تازەی ئەمریکای دۆزییەوە، هەموو سەر زەمینە کەشف کراوەکان بوون بە موڵکی پاشای ئەسپانیا، لە ئەنجامدا فەردیناندو ئیزابیل بۆ شەڕ لەگەڵ دژمنانی دەسەڵاتی پاشایەتی دا کەوتنە بەرەڤانی لە کێڵسای کاتولیك. لەساڵی ١٤٨٠دا دادگای کێڵسا (بۆ سزادانی کفرکردن و کافران) لەئەسپانیادا دامەزرا، و تاقیبی بێ رەحمانەی موسڵمانان و جولەکە دەستی پێکرد. ئەوانە ناچار بوون یان وڵات بەجێ بێڵن یان بێنە سەر ئاینی مەسیح. سیاسەتی فردیناندو ئیزابیل ئەمە بوو: یەك خوا، یەك پاشا، یەك یاسا.

ئەم سیاسەتە لە سەردەمی پاشایانی دواتردا (شارلی یەکەم: ١٥١٦- ١٥٥٥، فیلیپی دووەم: ١٥٥٥-١٥٩٨، فیلیپی سێیەم ١٥٩٨-١٦٢١، فیلیپی چوارەم ١٦٢١-١٦٦٥، و شارلی دووەم ١٦٦٥-١٧٠٠) هەر بەردەوام بوو. و لەلایەکەوە زەخیری بێ پایانی کیشوەری تازەئەسپانیای دەوڵەمەند کرد، بەڵام لە هەمان کاتدا بووە هۆی ئەوەی کە ئەم کیشوەرە هەم پەرەسەندنی سەرچاوە سروشتییەکانی و هەم مکوم کردنی یەکێتی نەتەوەیی خۆی پشت گوێ بخات. لەلایەکی دیکەوە پاشایانی ئەسپانیا بە پێویستیان زانی زنجیرە شەڕێکی بەربلاو بە هۆی سیاسییەوە دژی فەرەنساو ئینگلیستان، و بە هۆی مەزەبییەوە دژی

ئینگلیستان و هوڵەندە دەست پێ بکەن. ئەمە جگە لەوەی ئەسپانیاییەکان بەکردەوە لە سەرانسەری کەنارەکانی دەریای ناوەڕاستدا کەوتنە راوەدوونان و پەلاماردانی موسوڵمانان. شارلی یەکەم، پێنجەمین شەڕی گەورەی خۆی دەست پێکرد. لە سەردەمی فیلیپی دووەمدا ئەسپانیا گەیبە لوتکەی دەسەلاّت و هێزی خۆی. بەلاّم لە دوای شکستی ئارمادای"٣" لەشکان نەهاتوو (١٥٨٨) جەزرەبەیەکی وەها بەم وڵاتە کەوت کە ئیتر پشتی راست نەکردەوە. بەمجۆرە ئەسپانیا لەلایەنی سوپایی و ئابورییەوە دایە کزی و بەرەو هەرەس و روخان چوو. لەسەردەم و سەرو بەندی پاشایانی دواتریش وەزع و حاڵەکە هەر بەو داڕوخاویە بەردەوام بوو.. پرتوغال، کە لە ساڵی ١٥٨٠دا کەوتبووە ژێر رکێفی ئەسپانیاوە، لە ساڵی ١٦٤٠دا سەربەخۆیی وەرگرت، و هۆڵەندا لە ساڵی ١٥٦٨ەوە رێگەی سەربەخۆیی خۆشکرد. لە ناوەندی سەدەی پانزەیەمدا کەلتووری رێنیسانسی ئیتاڵیا بەرەو ئەسپانیا هات. پاشایانی ئاراگون ساڵانێکی دوورو درێژ لە سیسیل و ساردنیا، و لە ساڵی ١٤٥٣وە لە ناپولی حوکمڕانیان کردبوو، لە ئەنجامدا سەربازانی ئاراگونی (و لە ساڵی ١٤٦٩ش بەدواوە کاستیلییەکان) ئاشنایەتیان لەگەڵ زانستی تازەدا پەیدا کرد. لە سەرەتاکانی ساڵی ١٤٢٩دا کۆمیدیای خوایی دوو جار و دیکامیرون یەك جار بۆ سەر زمانی ئەسپانیایی وەرگێردران، و لە ساڵی ١٤٨٠دا بەرهەمەکانی پترارك رەواجێکی زۆریان پەیدا کرد. فردیناند و ئیزابیل-ش هاندەرو پشتیوانی شاعیران و زانایان بوون. لە ساڵی١٤٧٤ هونەری چاپ هاتە ئەسپانیاوە. زۆر کتێبخانان لەم کیشوەرەدا دامەزران، زانکۆیانی تازە کرانەوە، و ئەرستوکراتان کۆشکەکانیان بە تابلۆیانی نیگارکێشی و بەرهەمی دیکەی هونەری رازاندەوە. لەم قۆناغەدا، ئیلیو ئانتو نیو دنبریخا (١٤٤٤-١٥٣٢) بە دیارترین نوێنەری مرۆڤپەروەری ئەسپانیا، و خوان لویس ڤیڤویس (١٤٩٢-١٥٤٠) بە گەورەترین سیمای فەلسەفی وڵاتدا دەژمێردران.

کەلتوری رێنیسانس، کە لە ئیتاڵیا، فەرەنسا، وئینگلیستان گەیی بووە هەڕەتی گەشەکردن، لە ئەسپانیادا، ویڕای حەزی زۆر لە زانستی تازە، هیچ کاتێك رەونەق و رەواجی تەواوەتی پەیدا نەکرد. دەکرێ هۆکارەکانی بلاّونەبوونەوەی ئەم کەلتورە لەم خالاّنەدا کۆ بکرێتەوە:

١- سپانۆلیزم"٤"، بەتایبەتی گیانی دژایەتی کردنی دەسەلاّتی بێگانە.

٢- بێزاری خۆرسکی ئەسپانیاییەکان لە دەسەلاّت پەزێری.

٣- دادگای کلێسا، کە مرۆڤپەروەری و ئازادی بیری بە خەڵکی رەوا نەدەبینی. دەزگای تەفیتیشی باوەڕان (دادگای کلێسا) راپەڕینی ریفۆرمی ئاینی پروتستانی پەل بەست دەکردو رێگەی هیچ جۆرە پێشکەوتنێکی نەدەدا. بەلاّم لەناو کلێساوە هەندێ ریفۆرمی کەم و کورت ئەنجام درا.

<u>**نۆڕینێکی گشتی:**</u>

روەتی ئەدەبیاتی ئەسپانیایی تەقریبەن شان بەشانی رەوت و چارەنووسی سیاسی میللەت دەڕوات. ئەدەبیاتی ئەم وڵاتە لەسەرەتاکانی سەدەی شازدەیەمەوە دەچێتە پرشنگدارترین قۆناغ و سەردەمی خۆیەوە، و دوای یەك سەدە، بەهۆی بەرهەمەکانی سیژڤانتس و لوپە دوگاوە دەگاتەلوتکەی بەرزی و شکۆ. ئەوسا، ئەوسا دەکەوێتە سەرەولێژگەی هەرەس و داروخان و لە ناوەڕاستی سەدەی هەڤدەیەم دا ئیدی رۆڵەتبازی و وشەبازی (گونگوریزم) تەنانەت لە بەرهەمی نووسەرانی گەورەش دا برەو دەسەنێ و بەرەو هەڵدێری داروخان و هەرەسی دەبات. لەسەردەمی درەخشانی ئەدەبیاتی ئەسپانیادا گیانی هەڵچووی مرۆڤیەروەری و هوما نیزمی رینیسانس پێ بەپێی روحی ئارام و دڵبەندی کەلتوری سەدەکانی ناڤین،پەرەدەسەنێ و دەخەملێ. هەمان ئەو سەدەیەی کە کالڤن و رابلێ لەفەرەنسادا پێدەگەیەنێ، لەئەسپانیاش دا قەشەتریزای دانەری رۆمانی لازاریلوی تورمسی پێدەگەیەنێ. و هەندێ جار دوو روحی ناکۆك دەبێتە مایەی کێشمانەکێش لە بوونی کەسێکی وەکو سیرڤانتسدا.

رێنیسانس لە ئەسپانیادا، وەکو ئیتاڵیا و فەرەنسا،، نەك هەر دەبێتە مایەی حورمەتو رێزگرتنی یۆنانی کۆن و لاتین، بەڵکو پشتیوانی لە نەشونما و بوژانەوەی دیالێکتە ناوچەییەکانیش دەکات. بۆیە دیالێکتی کاستیلی لە زەرفی ماوەیەکی کەمدا وەکو زمانی فەرمی و نەتەوەیی قەبوڵ دەکرێ.

نووسەرانی ئەسپانیایی، بە پێچەوانەی نووسەرانی ئیتاڵیایی و فەرەنسییەوە، پێیان ناخۆش بوو کە ژانرە ئەدەبییە کۆنەکان تەرك بکەن و روو بکەنە ژانرە کلاسیکەکانی وەکو داستان (مەلحەمە) و قەسیدە. هەڵبەتە کەسانی ریزپەڕیش هەبوون. باوترین ژانرو فۆرمی ئەدەبی لە سەردەمی زێڕیندا، چامە، غەزەل، رۆمانسی پەخشان، رۆمان، و شانۆنامە بوو.

هۆزان

چامە- Ballad:

پێشتر ئاماژەیەك بۆ سەر هەڵدان و ناوەڕۆك و ئیجابیاتەکانی چامە کرا لەگەڵ ئەمەشا لەبەر ئەوەی چامە گەورەکان زۆر بەیان پاش دەستپێکی قۆناغی رێنیسانس هاتوونەتە نووسین و دانان دەبێ لێرەدا چەند قسەیەکی دی بکرێ. لەو دوو هەزار چامە ئەسپانیاییەی کە ئەمڕۆکە لەبەر دەستدایە، ژمارەیەکیان لە دەستنووسە پەڕاگەندەکانی سەدەی چواردەمدا بوونە. یەکەمین کۆمەڵەی گەورە (کتێبی چامەکان) بوو کە لە دەوروبەری ساڵی ١٥٥٠دا لە ئانتورپ بڵاوبووەوە، و دوای ماوەیەکی کورت، چەند چاپێکی تازە کرایەوە، لە هەمان ساڵدا (بڵاڤۆکی چامە جۆراوجۆرەکان) لە ساراگوسا بڵاوبووەوە. ئەم دوو کۆچامەیە زۆربەی چامە رەسەنە ئەسپانیاییەکانیان لەخۆ دەگرن. کۆ چامەکانی دواتر بەرهەمی ناودارانی وەکو

سیرڤانتس و لوپەدوگا-یان لە خۆ گرتووەو بایەخی ئەم چامەو بەیتانە زیاتر لە لایەنە ئەدەبی و هونەرییەکانیاندایە.

هۆزانی لیریکی

خوان بۆسکان ئالموگاڤیر ١٤٩٣- ١٥٤٢:

بوسکان "شۆڕشێکی شیعریی لە ڕێنیسانسی ئەسپانیادا دەست پێکرد". ئەم شاعیرە ئەرستۆکراتییە، لەسەر پێشنیازی ناڤاگرد-ی سەفیر باشی ڤینیس، وەزنی ئیتاڵیایی (بەتایبەتی شێوەی پترارك)ی لە شیعری کاستیلیدا تاقیکردەوە. شێوەی یازدە سیلابی ئیتاڵیایی هێنایە ناو شیعری ئەسپانیاییەوە، و سوودی لە بەندی هەشت نیوە بەیتی، سێ نیوە بەیتی، و فۆرمو قاڵبی غەزەل وەرگرت. هەروەها کتێبی (دەرباری)یەکەی کاستیلیونەی بە پەخشانێکی ئەسپانیایی جوان تەرجەمە کرد. هۆزانەکانی بۆسکان (کە لە ساڵی ١٥٤٣دا لە لایەن بێوەژنەکەیەوە بڵاوکرایەوە) گەرچی هەندێ شەقڵی خودیو هونەری پێوەیە، بەڵام هەوڵو کۆششی وی لەواری ناساندنی کێشو کەلتووری ڕێنیسانسی ئیتاڵیاییدا، بایەخێکی باڵاو زندووی بۆ شیعری ئەسپانیایی هەبوو.

گارسیلاسود لاڤگا ١٥٠٣- ١٥٣٦:

شاعیر، سوپایی، و دەرباری بوو. ئەو کە بە شاعیری بێ خەتا ناوبانگی دەرکردووە، شیعری زۆر کەمی گوتووە، بەڵام ئەوەی کە لە پاشی بە جێماوە (سی و هەشت غەزەل، پێنج قەسیدە، ٣ شیعری شوانکارەیی، دوو لاوانەوە، و یەك نامەیە) لە رادەی کەماڵی رازاوەیی دایە، ناوەڕۆکی سەرەکی هۆزانەکانی وی ڤیانە، و عادەتەن نەرمە خەمینییەك بەسەردا کێشاوە، بە هەر حاڵ، هۆزانەکانی دلاڤگا هەر چەندە نە تازەنو نە دەوڵەمەندن لە رووی ناوەڕۆکەوە (هەڤرکی شیعری پترارك دەکەن)، بەڵام خودی لاڤگا باشترین نموونەی جەوهەرو روحی شیعری ڕێنیسانسی ئەسپانیایەو لەواری شێوەو فۆرمی شیعردا وەستاو مامۆستایەکی تەواوە.

فری لویس دلیون ١٥٢٧- ١٥٩١:

زۆر کەس دلیون بە گەورەترین شاعیری لیریکی ئەسپانیایی هەموو سەردەمەکان دەزانن. لە سالامانکادا مامۆستای ئیلاهیات بووەو ژیانێکی ئاسوودەو هێمنی هەبووە (تەنیا ئەوە نەبێ کە بۆ تۆمەتی بیدعەتکاری دراوەتە. دادگا، بەڵام تەبرێ بووە). لیون لە نێو سیماکانی

ڕێنیسانسدا بێ هاوتایە، زانایەکی بێ هەواو نووسەرێکی بەرییە لە خۆپەرستی، سادەیی، بەهرەدارو تواناداری هونەری، ئارامی، دڵبەندی بە سروشت، و دووره پەرێزی شاعیرانی لاتینی تیابوو، لێ ڤیانی تەبیعەت لەلای وی هۆیەك بوو بۆ گەییشتن ئامانجێك، -بە هزرینی ئاینی- دوو شیعری لیریکیو ئاشقانەی بەنێوبانگی وی: (شەوی مەنگ)و (ژیانی گۆشەگیری)یان ناوه.

لویس دلیون لە پەخشانیشدا دەستێکی باڵای هەبوو. یەکێك لە بەرهەمە پەخشانییەکانی (کەیبانۆی تەواو- ١٥٨٣)ە، کە وێنەی ژنێکی بە سەبرو، بێ هەوا، و کارامەیە. بەرهەمێکی پەخشانی دیکەی (ناوەکانی عیسایە- ١٥٨٣) گفتوگۆیەکە دەربارەی بابەتی مانای رەمزی ئەو ناوانەی کە لە ئینجیلدا بە حەزرەتی عیسا گوتراون. بە هەر حاڵ سەنگینی، سادەیی، راشکاوی، و وردیو وردکردنەوە لە تایبەتمەندییەکانی پەخشانی لیون-ن.

سان خوان دلاکروث ١٥٤٢- ١٥٩١:

گەورەترین شاعیری عارف ئەسپانیاییە. بە ئیلهامی غەزەلەکانی سلیمان، زۆر وێنەی دەوڵەمەندو رەمزی داهێنا. ئیلهامو سەرۆی شاعیرانەو جەزبەی ئاینی لە بوونی کروثدا ئاوێتەی یەکتر بوون. لە راستیدا روحی ئەو خودی شیعره. بەناوبانگترین شیعری ئەو (شەوی تاریکی روح)ی ناوه.

داستان (مەلحەمە)

ئەو میللەتانەی کە بە شێوەیەکی جدی کەوتنە ژێر کاریگەری ڕێنیسانسەوە، هەموویان کەم دابێژ روویان کردە داستانو داستان بێژی. لە ئەسپانیاشدا شاعیرانێکی چوون لو پەدڤگا، هەندێ داستانیان نووسی کە تیایا ئەوەندە سەرکەوتوو نەبوون. زۆربەی ئەم شاعیرانە لاسایی بواردو، ئاریوستو، تاسۆ-یا دەکردەوەو کەمتر لایان لە هۆمەرو ڤێرجیل کردۆتەوە. لە داستان نووسە گەورەکانی ئەسپانیا تەنیا لویش وات دکامونیشو ئەرسیلائی زونیگا، لێرەدا شایانی باسن.

لویش واث دکامو ئینش ١٥٢٤- ١٥٧٩:

شاعیری نەتەوەیی پرتوغالە، لە لیسبون لە دایك بوو. بابی خاوەن کەشتیو کەشتیوانو باپیرەی لە دەریاوانەکانی هاو سەرفەرو هاوڕێی فاسکو دیگاما بوو لە سەفەری هیندا، کاموئینش ژیانێکی یەجگار تاڵی هەبوو: بە هۆی دڵبەندییەوە بە ماشوقەی پاشاوه ماوەیەکی لە تاراوگەدا بردە سەر. لە شەڕی موسوڵماناندا چاوێکی کوێر بوو. هەموو

سەروەت و سامانەکەی لە هیندا لـە دەست دا، هۆزانـەکانی نـە شـۆرەتیان بـۆ پـەیدا کـردو نـە پارەیەکیان بە نسیبی کرد، و ئاقیبەت بە دەستکورتی مرد.

لوزیاد– ٥٧٢:

داستانێکە لە دە بەرگدا، دەربارەی سەفەری فاسکو دیگاما بە دەوری لوتـەی ئومیدنیکدا بـۆ هیند ١٤٩٦. عەیبی ئەم بەیتە بریتییە لە زیاد کردنی نەگونجاوی –تا رادەیەك پێکەنیناوی– رەگـەزێن داسـتانی فـراوان (کـە ڤیرجیـل وە بـیر دێنێتـەوە) بـە تایبـەتی بەشـداری کردنـی خودایـانی ئولـەمپی لـە رووداوەکانـدا، یـەکێك لەوانـە قەرقەشـەی بـەردەوامی نێـوان بـاکوس (دژی سـەرکەوتنی دیگامـا لـە هینـد)و ڤینـوس (لایـەنگری ئـەو پرتوغالیانـەی کـە لـە نـەوەی رومییـەکانن). دیگامـا بـە درێـژایی کـەنارەکانی رۆژهـەڵاتی ئـەفریقیا رووبـەڕووی دژواری و گرفتی جۆراوجۆر دەبێتـەوە، بـەڵام لـە ئەنجامـدا دەگاتـە کالیکات"٦"، لـە وێنـدەر بـە گـەرمی پێشـوازی لێـدەکرێ، تـا بـاکوس شـازادە ملینـدای دژ هانـدەدا. تۆپـە گـەورەکانی گەلـە کەشـتییەکانی دیگامـا بەرپەرچـی شـازادە دەدەنـەوەو شازادە هیچـی پێنـاکرێ، و دیگامـا و هاوڕێکـانی کۆمـەڵێك دیـاریی وەردەگـرن و درێـژە بـە سـەفەری خـۆ دەدەن. ڤینـوس–ش رێـی دەریاوانـەکان دەدا لـە رێگـەی خۆیانـەوە بـو پرتوغـال سـەردانی دورگـەی شـادی بکـەن... ئیجابیـەتی سـەرەکی ئـەم بەیتـە، ئـەو گیـانی پـڕ جـۆش و خرۆشـە نیشـتمانپەروەرییەیە کـە، ئەگەرچـی لـە سەرانسـەری داسـتانەکەدا تیشـکی داوەتـەوە، بـەڵام بـە چـڕترین شـێوە لـە گێڕانـەوەی مێـژووی پورتوغالـدا (کتێبـانی ٣و ٤) لەلایـەن دیگامـاوە بـۆ شـازادە ملینـدا، بەرجەستە دەبێ.

ئالفونسو دئیرسیلای زونیگا ١٥٣٣– ١٥٩٤:

شۆرەتی ئیرسیلا قـەرزاربـاری بـەیتی لائارائیوکانـا (١٥٥٥– ١٥٩٠)یە . بابـەتی سـەرەکی ئـەم بەیتـە درێـژە (سـی و حـەوت بەشـە) راپـەڕینی خـەڵکی خـۆیی ئارائیوکانـای شـیلییە دژی هێرشبەرانی ئەسپانیایی. ئیرسیلا زۆر رووداوی ئەوروپای هاوچەرخی (وەکو شەڕی لپانتۆ، ١٥٧١) و بابەتی دیکەی ئەفسانەیی لەم بەتیەدا بەکارهێناوە. بە هـەر حاڵ سـود وەرگـرتن لـە شێوە داستانییەکانی ڤیرجیلی و هۆمەری، زیانی زۆریان (وەکو لوزیادەکەی کاموئینشی) بەم بەیتە گەیاندووە. بـەیتی لا ئارائوکانا گەرچی بەرهـەمێکی سـەیرەو زۆر تـوخم و رەگـەزی جۆراوجۆری نەبانی تێادا تێکەڵ کراوە، بەڵام نووسـەری داستانەکە یا بەیتەکە لـە شـەرح و شـرۆڤەی دیمـەنانی کیشـوەرە تازەکـەو شـەڕەکانیا سـەرکەوتنی بەدەسـت هێنـاوە. کاراکتەرسازییەکانی لەمەڕ قارەمانـانی ئارائیوکانـایی و ئەسپانیایی یـەجگار بـەرزو باڵایـە.

ئیرسیلا لەم بەیتەداو لە وێنەگرتنی ئایدیالی خەڵکانی ئەمریکاییدا پێش شاتۆبریان و جیمزفنیمورو کوپەر کەوتووە.

چیرۆکی پەخشانی

رۆمانس:

رۆمانسی سوار چاکی:

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا پەخشانە رۆمانس –چیرۆکی تا رادەیەك درێژ، کە بە شێوەیەکی ئایدیالی باسی سوار چاکیو کاری مەزنی قارەمانانی دەکات –لە ئەسپانیادا بوو بە باو. هەندێ لە رۆمانسەکان، وەرگێڕانی دەقاو دەقی بەرهەمە فەرەنسییەکان بوون. لە قۆناغو سەردەمی رێنیسانسدا، گەلێك لە نووسەرانی ئەسپانیایی دووبارە روویان کردەوە فۆرمی رۆمانسو رۆمانسێکی یەجگار زۆر لە سەدەی شانزەیەمدا بڵاوبوونەوە.
زۆربەی ئەم بەرهەمانە شکۆداری ئارمانجێن وەکو ئادابزانی، بە هەڵوێستی، دلاوەری، و وەفاداری دەگێڕنەوە. قارەمانی ژن لەم چیرۆکانەدا عادەتەن ژنێکی گەنجی بێ مێردە (قارەمانی ژن لە رۆمانسە فەرنسیەکاندا ژنێکی مێرددارە).
سکێچی قاڵبی رۆمانسەکان خەیاڵیو موبالەغە ئامێزن، ئەم سکێچ ۆ پلوتانە، لە شەڕی قارەمان لەگەڵ سوار چاکانی دیکەدا، لەگەڵ جانەوەران، دێوان، و جادوگەراندا پێك دێ، و بە تەبیعەت قارەمانی رۆمانس هەمیشە لە شەڕدا سەرکەوتوو دەبێو پاشان ئەڤینی خۆی بۆ ئەو ژنە دەردەبڕێ کە شەڕەکەی لە پێناودا کردووە.. ئەم رۆمانسانە وێڕای ئەو هەموو موبالەغەکارییانەی کە تیایاندایە، کە لە دۆنکیشۆتدا تەوسیان پێکراوە، بۆ خوێنەرانی سەردەمی رێنیسانس سەر گەرمکەر بوون، بوونە مایەی بەردەوامی ئارمانجێن سوار چاکی.

ئامادیس گول:

کە لە ساڵی ١٥٠٨دا بە هیمەتی مونتالڤو"٧" بە چاپ گەیی، بەناوبانگترین رۆمانسی ئەو زنجیرە رۆمانسانەیە کە لەسەر ژیانی ئامادیس گول نووسراون. هەروەها لە نێو زنجیرە رۆمانسانی، پالمریندا، پالمرینی ئینگلیستان (١٥٤٧-١٥٤٨) لە هەر هەموویان بەناوبانگترە. سێیەمین رۆمانسی مەنشور (تیرانتی سپی-١٤٩٠)یە کە لەلایەن مارتورل"٨"، و دوگالبا"٩"وە دانراوە.
سەردەمی رۆمانسی سوارچاکی و دلاوەری لە دەوروبەری ساڵی١٧٠٠دا دابوویە کزی و لە تەواو بوون دابوو، و بڵاوبوونەوەی لازار یلوی تورمسی و دۆنکیشۆت ئاوا بوونی سەردەمی رۆمانس و چیرۆکی سوارچاکی خێراتر کرد.

چیرۆکی شوانکارەیی:

رۆمانسی شوانکارەیی، کە بە هۆی ساناتسارو تاسووە پەیدا بوو بوو، لە ناوەندی سەدەی شازدە یەمدا لە ئەسپانیاشدا شۆرەتی پەیدا کرد. بەناوبانگترین و رەنگە باشترین رۆمانسی شوانکارەیی کە لە نیمچە دورگەی ئیبریا گوتراوە، دیانا (۱۵۵۹)ەکەی خورخیە (خونتمایر-ی پورتوغالی بێ)، کە سەرچاوەی ئارکادیا-کەی فیلیپ سیدنییە رۆمانس و چیرۆکە سەرنج راکێشەکانی دی بریتیین لە: (دیانای ئاشق- ۱٥٦٤، نووسینی پولۆ"۱۰"، گالاتیا- ۱۵۸۵، نووسینی سیرڤانتس، و ئارکادیا- ۱۵۹۸ نووسینی لوپەدوگا).

رۆمان

جگە لە رۆمانسەکان (کە هەندێ لە شرۆڤەکاران بە رۆمانیان لە قەڵەم دەدەن) دوو جۆرە رۆمانی سەرەکی، رۆمانی ئایدیالیستی و رۆمانی ریالیستی، لە ماوەی رێنیسانس و چەرخی زێریندا، لە ئەسپانیا هاتنە ئاراوە. ئەمە جگە لەوەی کە دۆنکیشۆت بە تەنیاو بە خۆی جۆرێکی تایبەتی هەیە کە لە کۆتایی ئەم بەشەدا قسەی لەسەر دەکرێ.

رۆمانی ریالیستی:

رۆمانی ریالیستی یەکەمجار لە کۆتایی سەدەی پانزەیەما لە ئەسپانیا پەیدا بوو و زۆریش لە رۆمانی ئایدیالیستی پڕ بەهاترە.

رۆمانی مەیلەو شانۆیی:

"سلستینا" لە دەوروبەری ساڵی ۱٤۹۹دا بڵاوبووەتەوە، ئەم رۆمانە بە "ئیحتوبارترین شاکاری پەخشانی ئەسپانیایی تا ئەو زەمانەیە"، نووسەر بە شێوەیەك کە (کتێبی ئەشقی باشی خوان روئیت) وەبیر دێنێتەوە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە مەبەستی ئەو لەم بەرهەمەدا نیشاندانی مەترسییەکانی ئەڤینی بێ سەروبەرو هاونشینی خەڵکی خراپە، بە لاوان، ئەوە دەگێڕێتەوە کە چۆن سلستینا، کە نیوەی سیحربازو نیوەکەی تری دەڵاڵی خۆشەویستییە کالیست و ملیبیا بەرەو ئەشقی حەرام دەبات. کالیستو لە کاتی بەجێهێشتنی قاتی سەرەوی نیشتنگەکەی ملیبیا، و بە دەم هەڵاتنەوە لە هێرشی ئەو پیاوانەی کە تاقیبی دەکەن، لە نەردەوان بەردەبێتەوەو دەمرێت، لە دوای ئەم رووداوە ماشوقەکەی لە تاوەرێکەوە خۆی هەڵدەدرێ و دەمرێت.

ئاشـکرایه کـه پلـۆتی چـیرۆکەکە مایـەی دڵگـیریو جـوانی سلسـتینا نییـە، رازو نهـێنی زندوویەتی نووسەری رۆمانەکە لە کاراکتەرسازییەکەیدایە،. ئەو پیرە ژنەی کە رۆمانەکەی بە نێوەوە ناونراوە، بوونەوەرێکە سەیرو سەرنج راکێش –بوونـەوەرێکی شـەیتانییە، دوورە لـە هەر سۆزو سۆزدارییەكو بوونەوەرێکی شەڕانییە. کالیستۆ پڕاوپڕی وشەی ئاشق ئاشقە، و ملیبیـاش تـا رادەیـەك نموونـەی ژنێکـی قارەمانـە. کاراکتـەرە خوێرییـەکانی رۆمانەکـەش– دەڵاڵەکان، قەحپەکان، سوپاییان، نۆکەران، زۆرداران‌و... هتد شایانی باسن.

سلسـتینا ناوبـانگێکی گـەورەی پەیـدا کـردو، کـاری کـردە سـەر ئـەدەبیاتی پـاش خـۆی، بـە تایبەتی بەرهەمی رۆماننووسان‌و شانۆنامەنووسانی وەکو سیرڤانتس، لوپەدوگا، و گەلـەك لە نووسەرانی ئیتاڵیایی، ئینگلیزی، و ئاڵمانی. مناندت یی پلایـۆ"١١" سلسـتینا بـە یـەکێك لــە ســێ بەرهــەمی گــەورەی ئــەدەبیاتی ئەســپانیایی دەژمێــرێ (دوو بەرهەمەکــەی دی دۆنکیشۆتی سیرڤانتس‌و کتێبی ئەشقی باشی خوان روئیت–ە).

رۆمانی دەربەدەران:

ئارنسـت مریمـە رۆمـانی دەربـەدەران (پیکارسـك– picaresque) بـەمجۆرە پێناسـە دەکـات "رۆمانێکـە کـە قارەمانـەکانی لـە چینێکی تایبـەتی لـە گەجـەرو گوجـەرو وێڵ‌و دەربـەدەرانن، خەڵکانێك کە بە دەسەندەی خـەڵکانی دی دەژیـن، بـە ئانقەسـت خـۆ لـەو دیـوی مـەرزی داب‌و نەریت‌و قەراردادەکانی کۆمەڵگەوە دادەنەن، و لە رێگەی حیلەبازی رووت، و لەبەر رۆشـنایی خەیاڵێکی بە پیت‌و بێ ئامانجدا ژیان دەبورێنن". نورتاپ پێناسەیەکی فراوان تـری بـۆ ئـەوە هەیـە: "رۆمــانی پیکارسـك وێنەیــەکی واقیعــی ژیــانی تاوانبــاران رەسـم دەکـات، و ئــەم تاوانبارانەو فێڵ‌و دەهۆکانیان جوانی‌و گیرایی بە چیرۆکەکە دەبەخشێت". نموونـەی جـۆری رۆمانی پیکارسك سـەربوری کەسێکی بـەرەڵای فێڵبـاز (پیکـارۆ)یە، رووداوەکـانی ئـەم جـۆرە رۆمانـە عادەتـەن بـە زمـانی یەکـەم کەسـەوە دەگێڕدرێتـەوە، و زنجیرەی رووداوی چیرۆکەکە پەیوەندییەکی لوژیکی ئەوتۆیان پێکەوە نییە، لە رۆمانی پیکارسکدا کەمتر بویـەری ئاشـقانە دێتە پێشێ. و لە راستیدا ئەم جۆرە رۆمانانە کۆمیدی‌و تەنزئامێزو رەشبینانەن.

گرنگترین رۆمانێن پیکارسك ئەمانـەن: سـاتیریکون، لـە نووسـینی پترونیـوس، کـەری زێـڕین، نووسـینی ئـاپولیوس، مورگانتـەماجورە، لـە نووسـینی پولچـی، و کەشـتی گـەوجان، کـە شـاکاری سباسـتیان برانـت–ە. هەنـدێ لـە رۆمانـانی پیکارسـك–ی دواتـر، تەنانـەت لـەم بەرهەمانەش خۆشترو دڵگیرین.

رۆمانی پیکارسکی ئەسپانیایی پتر لە سەد ساڵ هـەر گەشاوەو لـە برەدا بـوو، و کاریگـەریی ئیتاڵیا، فەرەنسا، ئاڵمان، و ئینگلیستان–شـی گرتـەوە، نووسـەرانی وەکـو نـاش (لـە رۆمـانی گـەورەی رێبـواری بەدشانسـدا)، فیلـدینگ، ئیسـمالت، دیکنـز، و تـاکری کاریگـەری زۆری رۆمانی پیکارسك–یان بەسەرەوە بووە.

لازاریلوی تورمسی:

(ناونیشانی تەواوەتی: ژیانی پڕ هەورازو نشێوی لازاریلو-ی خەڵکی تورمس-ە) ئەم بەرهەمە کە نووسەرەکەی نادیارە"١٢"، یەکەمین رۆمانی گرنگی پیکارسك-ە کە لە ساڵی ١٥٥٤دا لە ئالکالا، بورگوس‌و ئانتورپدا بڵاوبووەتەوە. لازاریلوی ((دژە قارەمان))و (کاراکتەری سەرەکی) کتێبەکە بابایەکی کڵاوچی دیارە کە وێنەگرتنی کەسایەتیی دەچێتەوە سەر کەلتووری عەوامی خەڵکی. لەم رۆمانەدا، لە سەرەتاوە باسی ئەسل‌و فەسڵو لە دایك بوونی لازاریلو دەگێڕدرێتەوە (کە لاسایی کردنەوەیەکی هەجو ئامێزی نەسەبنامەکانی سوارچاك‌و قارەمانەکانە لە رۆمانی ئایدیالیستیدا)، ، ئەوجا باسی رۆژانی برسیەتی، دەغەڵبازی، تاوانکاری، و فێڵو فەرەجەکانی لە خەڵکی، دەکرێت، و ئەنجام چیرۆکەکە بە بوژانەوەی دارایی لازاریلوو زەماوەندی دەگەڵ ماشوقەی کەشیشێکدا کۆتایی دێت. لەم چیرۆکەدا تەنزو توانجێکی زۆر دژی کەشیشان، بە تایبەتی دژی (پەرجونوێنی وان) هەیە.

رۆمانی لازاریلو-ی تورمسی زۆر زوو لە نێو خەڵکیدا بڵاوبووەوەو لەلایەن کڵێسای کاتولیکەوە خرایە لیستی کتێبە قەدەغە"١٣"کانەوە. چاپی پوختەکراوی ئەم کتێبە لە ساڵی ١٥٧٣دا بڵاوبووەوە. لە ساڵی ١٥٥٥و ١٦٢٠دا دوو کتێبی دی وەکو درێژەی ئەم رۆمانە چاپ کرا. لە فاسیلەی ساڵانی ١٥٩٠و ١٦٦٠دا چەند رۆمانی دیکە بە چاولێکەری رۆمانی نێوبراو هاتنە نووسین.

ماتیو ئالمان ١٥٤٧- ١٦١٠:

ئالمان، رۆماننووسێکی ئەسپانیاییەو نووسەری رۆمانی درێژی پیکارسك-ی گوتمان ئالفاراچەیە (بەشی یەکەم لە ساڵی ١٥٩٩، و بەشی دووەم لە ساڵی ١٦٠٥دا بڵاوبووەتەوە). ئەم چیرۆکە بیرەوەری بەرەڵڵایەکی سڤیلی"١٤" دەگێڕێتەوەو کە لەگەڵ زۆر بویەرو رووداوان یەخانگیر دەبێ. لە ژیاندا هەرچییەکی بێتە پێش دەیکات: شاگردی چێشتخانە، حەماڵی، سەربازگیری، دەرۆزە، نۆکەری، لیبۆکی، گەوادی، دزی، بازرگانی، زانست پەروەری‌و ئەنجام زەماوەند لەگەڵ ئافرەتێکی میراتگری دەوڵەمەندا. سەرکێشی‌و دەربەدەرییەکانی بۆ تولدو، فلورانس، روم، میلان، جەنەوا، ساراگوسا، مەدرید، ئالکالا، و جارێکی دی بۆ سڤیل-ی دەبات. لە ئەنجامدا بە کاری قورس لە کەشتیدا مەحکوم دەبێ‌و، دەکەوێتە نووسینەوەی بیرەوەرییەکانی خۆی.

ئالمان لە کۆتایی هەر بویەرو ماجەرایەکدا دەکەوێتە ئەنجامگیری ئەخلاقی-رەنگە لەبەر ئەوە بێ کە دەسەڵات نەڕەنجێنێ. بە هەر حاڵ، ئەگەرچی چیرۆکەکە بۆ خوێنەری ئەمڕۆکە

هەندێ تاقەتبەرە، بەڵام بۆ سەدەی هەڤدە، لە رووی باسکردنی بنەما ئەخلاقییەکانەوە، زۆر پەسند بووە. ئاڵمان (کە بە خۆی تا رادەیەك بەرەڵڵایەکی فێڵباز بوو) زانیارییەکی زۆری دەربارەی ژیان هەبوو، شێوازی وی سادەو جەماوەرییە، زانیارییە زمانەوانیەکانی دەوڵەمەندن، گەلەك لە رەخنەوانان چیرۆکی گوتمان دئالفاراچە-کەی وی بە گەورەترین رۆمانی پیکارسکی ئەسپانی دەزانن.

ئالونسو جرونیمود سالاس باربادی یو (١٥٨١- ١٦٣٥):

رۆمانە بەنێوبانگەکەی باربادی یو ناوی کیژەکەی سلستینا، یان ئیلینای زیرەکە (١٦١٢-١٦١٤)، کە سەربورو بەسەر هاتێکە لەمەڕ "ژنێکی بەرەڵڵای حیلەباز" کە لە بری فێڵ کردن لە ئاغایان و پارەداران بکات، فێڵ لە ئاشقانی خۆی دەکات.

لویس ڤیلزد گوڤارا ١٥٧٩- ١٦٤٤:

شۆرەتی ڤیلز دگوڤارا بە رۆمانی (شەیتانی لەنگ- ١٦٤١)ەوەیە کە رۆمانێکی کۆمیدیا ئامێزی پیکارسکە، ئەم رۆمانە بەسەرهاتی خوێنکارێك بەرجەستە دەکات کە شەیتانێك لە نێو بوتڵێکدا ئازاد دەکات و شەیتانیش لە پاداشتی ئەم ئازادییەدا، وی بە ئاسماندا دەفڕێنێ. لە کاتی فڕینەکەیداو بە حەواوە دیمەنانی جۆراوجۆری ژیان لە شوێنانی پیس و لە ناو کۆشکاندا (کە لەسەر بانە رون و شەفافەکانەوە دیارە) تەمەشا دەکات. لوساژ، بە چاولێکەری ئەم بەرهەمە، رۆمانی شەیتانی لەنگ-ەکەی خۆی نووسی، کە لە رووی چەمك و ماناوە دەوڵەمەندە، لێ لە باری چنینی چیرۆکڤانییەوە شاش و لاوازە، ڤیلز د گوڤارا لە مەیدانی شانۆنامە نووسیشدا بەناوبانگە، بەلای کەمەوە چوار سەد درامای نووسیوە، کە لەو هەمووە تەنیا هەشتا دانەیان ماونەتەوە. زۆربەی ئەم بەرهەمانە نێوەڕۆکی مێژوویيان هەیە.

فرانسیسکۆ دکوی ڤیدۆئی ڤیلگاس ١٥٨٠- ١٦٤٥:

بە یەکێك لە گەورەترین رۆماننووسانی پیکارسك دەژمێردرێ، زیاتر بە چیرۆکی (بەسەرهاتی ژیانی بوسکن- ١٦٢٦) بەناوبانگە. ئەم کتێبە چیرۆکی پابلۆ-ی گەجەرە پیاوی حیلەباز دەگێڕێتەوە کە بە دووی هاوپۆلێکی دەوڵەمەندی خۆیدا بۆ ئالکالا دەڕوات، و لەوێندەر دەست دەداتە هەر خراپەیەك. پەیوەندی بە دەستەیەك لە دزانەوە دەکات، و وا خۆی دەنوێنێ کە ئیفلیجە، دەبێ بە ئەکتەر، و ئەنجام بۆ ئەمریکا دەڕوات. ڤیلکاس هیچ هەوڵێك بۆ ئەنجامگیری ئەخلاقی یا خوڵقاندنی کاراکتەرێکی رەسەن و حەقیقەت نما، نادات،

(بەسەرهاتی ژیانی بوسکن)ەکەی وی سەربورو چیرۆکی تاوانکاریێکی زیرەکە، بەلام رەشبین،و خوێریلەو زبرە.

میگویل دسیرڤانتس سائاڤیدرا ١٥٤٧- ١٦١٦:

سیرڤانتس دیارترین سیمای ئەدەبیاتی ئەسپانیایی و یەکێکە لە گەورەترین سیماکانی ئەدەبیاتی جیهان. لە شاری ئالکالا دنیاوە، بابی پزیشکێکی نا سەرکەوتوو بوو کە بەردەوام شار بە شار دەگەڕا، تا دەرامەتی زیاتر بەدەست بێنێ، زانیاری زۆر لەمەڕ خوێندنی سیرڤانتس لەبەردەستدا نییە، رەنگە قوتابخانەی تەواو نەکردبێ، بەڵام گومانی تیا نییە کتێبی زۆری خوێندووەتەوە. لە ساڵی ١٥٦٩دا چوو بۆ ئیتاڵیا، و لە روم لە خزمەتی ماڵباتی کاردینال ئاکواڤاڤیادا مایەوە. پاش یەك ساڵ، چووە سوپاوە، دوای ماوەیەك لە شەڕی (لپانتۆدا- ١٥٧١) دلاوەرانە بەشداری کرد. سیرڤانتس لەم شەڕەدا لە سێ شوێنەوە بریندار بوو، یەکێك لە زامەکان دەستی چەپی بۆ هەمیشە ئیفلیج کرد. لە گەڕانەوەیدا بۆ ئەسپانیا (١٥٧٥) دزانی دەریایی خۆی و براکەیان دیل کردو لە جەزایردا وەکو کۆیلە فرۆشتیان. لە ساڵی ١٥٨٠دا ئازادی خۆی کڕییەوەو بۆ مەدرید گەڕایەوە. لە ساڵی ١٥٨٤دا ژنی هێنا، و کەوتە شانۆنامەنوسین، بەڵام سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بە دەست نەهێنا، لە ساڵی ١٥٨٧دا لە دەزگای دەوڵەتدا وەکو ماموری بەڕێوەبەری کاروباران دامەزراو بۆ ماوەی شەش ساڵان لەسەر ئەم کارە مایەوە. لە ساڵانی ١٥٩٤- ١٥٩٨دا بوو بە ماموری باج کۆکردنەوەو ژمێریار... لە ماوەی ئەم یانزە ساڵەدا بە هۆی رەفتاری نایاسایی لە کارەکەیداو بە هۆی کەم هێنانی پارە کۆکراوەکانەوە، چەند جارێك کەوتە زیندانەوە. وادیارە سیرڤانتس لە ساڵانی زیندانەدا (١٦٠٢- ١٦٠٣) دەستی بە نووسینی دۆنکیشۆت کردووە، لە ساڵی ١٦٠٦وە تا مردنی لە ساڵی ١٦١٦دا لە مەدریدا ژیاو، هەموو وەختی خۆی وەقفی نووسین کرد.

بەرهەمەکانی سیرڤانتس:

"دونکیشۆت یا دۆنکیخۆتە" (بەشی یەکەم، ١٦٠٥، بەشی دووەم: ١٦١٥).

نووسین و بلاوکردنەوەی دۆنکیشۆت:

هیچ زانیارییەك لەمەڕ بەرواری سەرەتای نووسینی شاکارەکەی سیرڤانتس لەبەردەستدا نییە، نووسەر لە پێشەکی کتێبەکەیدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە دۆن لەو جۆرە مرۆڤانەیە کە "دەبێ لە زنداندا لە دایك بووبن" بەم قەرینەیە باوەڕی باو ئەوەیە کە سیرڤانتس لە ساڵی ١٦٠٣دا، لەو کاتەدا کە زیندان بووە، دەستی داوەتە نووسینی ئەم رۆمانە. بە هەر حاڵ

نووسـینی بەشـی یەکـەم لـە سـاڵی ١٦٠٣ یـان ١٦٠٤دا تـەواو بـووەو لـە سـاڵی ١٦٠٥دا بڵاوبووەتەوە. سەرکەوتنی ئەم بەشە، کردیە کارێك کەسێك بە نێوی فرناندزد"١٥" ئاڤلاندا لیَ ببڕێ بەشی دووەمەکەی بنووسێت (١٦١٤)، ئەم شتە وای لە سێرڤانتس کرد بکەوێتە پەلـەکردن و بەشـی دووەمـی دۆنکیشـۆتی تـەواو کـرد، و ئـەم بەشـە لـە سـاڵی ١٦١٥دا بڵاوبووەوە.

<u>ئامانج و چەمك:</u>

تەقریبـەن هـەموو شرۆڤەکاران پێیـان وایـە کـە ئامـانجی سـەرەکی سێرڤانتس لـە نووسـینی دۆنکیشۆت، لاسایی کردنەوەیکی رەخنەئامێزو هەجو ئامێزی رۆمانسانی سوارچاکی بووە، و لەگـەڵ پێشڤەچـوونی رەوتـی بەسـەرهاتەکەدا، چیرۆکەکە تـا رادەیـەك چـەمك و مانایـەکی قوڵترو فراوانتر لەوە پەیدا دەکات کە لە سەرەتادا لە هزرو زەینی نووسـەردا بووە. بـەڵام ئـەم چەمکە قوڵترو فراوانترە دەربارەی چییە، ئەمـە راوبۆچوونی جیاوازی لەسـەرە، ژمارەیـەك لـە رەخنەگران ئەم رۆمانەیان بە هێرشێك بۆ سەر هەندیَ کەسی تایبەتی (شارلی یەکەم، فیلیپی دووەم، لویـولا"١٦") زانیـوە. رەخنـەگرێکیش ئامـاژەی بـۆ ئـەوە کـردووە کـە ئـەم بەرهەمـە هەوڵێکـە بـۆ لێکدانـەوەو شـرۆڤەکردنی ماهیـەتی شـەیدایی (دۆنکیشـۆت بـۆ خوێندنـەوەو موتـاڵای کتێبـانی سوارچـاکی). رەخنـەگرێکی دیکـە ئـەم کتێبـەی بـە ئیعترافنامەیـەکی سیرڤانتس لەمەڕ ناکامی خۆی، زانیوە. چەند کەسێکیش بە جۆرە چیرۆکێکی مەجازییان داناوە، بە تایبەتی رەخنەگرێك ئامارژە بۆ ئەوە دەکات کە ئەم رۆمانە مـەجازێکی رازئاسایە دەربـارەی ماهیـەتی ئەشـقی خـوایی و دولسـینا-ی (مـەحبوبی دۆنکیشـۆت) شـێوەیەکی دەستکاری کراوی دیڤینالوت-ە (نوری خوایی). هەندێکی دی لەو باوەڕەدان کە سیرڤانتس هاو رەئی سانچۆ"١٧"یە کە گاڵتە بە خەیاڵپرسییەکانی دۆنکیشۆت دەکات، لە حاڵێکا کە رەخنـەگرانی دیکـە ئامارژەیـان بـۆ ئـەوە کـردووە کـە سیرڤانتس خـۆی بەهاوتای سوارچـاکی رۆمانەکـەی دەزانـیَ و دەکەوێتـە ستایشـی ((ئیمـان و کەسـایەتییەك کـە لـە پشـت هەسـتی نەخۆشانەوە دەردەکەویَ)).

رەنگە ئـەو بۆچوونەی کولریج لـە حەقیقەتـەوە نزیك بیَ کە دەیگوت مەبەسـتی سیرڤانتس ئەوەیە کە (دوو رەگەز لە سروشتی ئینسانی، واتە روح و هەست، شیعرو پەخشان، لە قاڵبی قارەماندا بەرجەستە بکات). بیَ چەندو چوون، سیرڤانتس تەنانەت ئەو کاتانەش کە گاڵتە بە سانچۆو کیشۆت-ش دەکات، هاوسۆزی لەگەڵ هەردووکیاندا دەکات و تا رادەیەك خۆی بە هاوتاو یەکسان لەگەڵ هەریەك لەم دووانەدا دەزانیَ. دوورە کە سیرڤانتس بە ئانقەست لـە هـەوڵی بەرجەسـتەکردنی شتێکدا بـووبیَ. رەنگـە مەسـەلەکە بـەم جـۆرە بـیَ کـە: سـیرڤانتس هـاتووە لـە رێگـەی بیرۆکـەی هـەجۆی بێهودەییـەکانی رۆمانسـانی سوارچاکییەوە، وێنـەی پیاوێکی هەژارو بێنەوای گرتووە کە بە هۆی خوێندنەوەی رۆمانسانی سوارچاکییەوە هۆش

و گۆشی خۆی لە دەست داوەو، خۆی بە سوار چاکێکی ئاوارە زانیوە. لەبەر ئەمە سیرڤانتس وێنەی سانچۆ –دێهاتییەکی ساویلکە– وەکو کەسایەتییەك بەرانبەر بە دۆنکیشۆت دەگرێ. لەگەڵ پێشڤەچوونی چیرۆکەکەدا، نووسەر تا ئەندازەیەك خۆی لەگەڵ سانچۆی واقیع پەروەرو کیشۆتی خەیاڵپەروەردا بەهاو سۆزو هاوبیر دەزانێ، و ئەم دووە پتر وەکو تەواوکەری یەکتر وێنە دەگیرێن تا وەکو هەڤڕك و ڕەقیبی یەکتر. "ئەمانە نوێنەری دوو جۆرە ئەقڵ و ئەقڵیەتی مرۆڤانین– ئەوەی کە دەزانێ واقیعیەت چییەو ئەوەی کە دەزانێ واقیعیەت دەبێ چۆن بێ"

چیرۆکەکە:

دونکیشۆتی میانە ساڵ، نەجیم زادەیەکی خەڵکی ویلایەتی لامانچا"١٨"یە، کە خوێندنەوەی لە ئەندازە بە دەری ڕۆمانسانی قارەمانی بەرەو شێتیان بردووە، و دەیەوێ واقیعیەت بەو وێنایانە بدات کە لەم ڕێگەیەوە لە هزرو زەینیدا جێگیر بوون. کۆنە زرێیەك لەبەر دەکات، سواری ئەسپێکی لە خۆی لەرو لاوازتر دەبێ و، ڕێگەی سەرکێشی دەگرێتە بەر. ژنێکی خەڵکی ناوچەکە وەکو "خانمی ئازیزی خۆی" هەڵدەبژێرێ، و نازناوو لەقەبی ئەشراف و ئەرستوکراتیانەی دولسینادل توبوسو–ی پێ دەبەخشێت، و هەر زوو دەگاتە ئەو قەناعەتەی کە ئەم ژنە، هەمان خانمی دڵخوازی ئەڤینی وییە کە دەبێ لە پێناویدا دلاوەری و قارەمانێتی بنوێنێ. دونکیشۆت دوای چەند بویەرو سەرکێشییەك، نەفەرێکی دێهاتی بە نێوی سانچۆپانسا دەدۆزێتەوەو دەیکات بە پاسەوان و چەکداری خۆی. بەمجۆرە دۆنکیشۆت پێ دەنێتە مەیدانی شەرە دلاوەرانەکانی خۆی: لە شوێنێکدا تووشی ئاشێکی با دەبێ و وا دەزانێ دێوێکی زەبەلاحەو لەگەڵی دەکەوێتە شەر، (لە شوێنێکی دی مێگەلە مەڕێکی لێ دەبێ بە قۆشەن و لەشکرێکی زۆر)... لە ئەنجامدا یەکێك لە دۆستانی دۆنکیشۆت، دەچێتە پێستی سوارچاکێکەوەو لە شەڕێکدا کە بە قازانجی خودی دۆنکیشۆتە بەسەریدا زاڵ دەبێ. قەول لە دۆنکیشۆت وەردەگرێ کە تا ماوەی ساڵێك واز لە پیشەی سوارچاکی بێنێ، بەڵام دۆنکیشۆت بە دڵی بریندارو شکاوەوە بۆ وڵاتی خۆی دەگەڕێتەوە، و دوای چەند ڕۆژێك دەمرێت.

شێوازو تەکنیك:

وەکو نورتاپ دەڵێت: "سیرڤانتس نەك یەك شێواز، بەڵکو چەند شێوازێکی هەیە. لە هاوسەنگی بەخشین بە دەربڕین و چیرۆکەکەی خۆیدا وەستابوو". شێوازی ڕۆمانەکەی زیاتر "سادە، ڕیالیستی، و زندووە". بەڵام کاتێ کە دەیەوێ گاڵتە بە ڕۆمانسە کۆنەکان بکات،

جۆرە ئاو تاو و کۆنییەك بە زمانی خۆی دەدات. هەروەها هەندیٚ جار زمانێکی بە تەنتەنەو پڕ سەنعەتو دەستکردی هەیەو هەندیٚ جار راستو رەوان و راشکاوە.
ئەمڕۆکە هەندیٚ لە بیٚ موبالاتییەکانی دۆنکیشۆت وا دێنە بەرچاو کە خەتای چاپکەری مەتنەکە بیٚ، بەڵام خودی سیرڤانتس-ش بەرپرسە لە زۆر لە ناکۆکی، غەفڵەت، نەگونجانی بابەتەکانی لەگەڵ رۆژگاردا.
پلۆتی رۆمانەکەی دونکیشۆت، کە لە چەند روویەکەوە دەشوبهێتە سەر پلۆتی رۆمانی پیکارسك (دەربەدەران) لە راستیدا لە ئاستی زنجیرە رووداوێك دایە، و بیٚ چەندو چوون دەتوانریٚ بگوتریٚ کە سیرڤانتس بەر لەوەی کە دەست بە رۆمانەکەی بکات تەنیا پلۆتی چەند چیرۆکێکی لاوەکی (ئیپیزود) دارشتووە. چەند کورتە چیرۆکێکی نا پەیوەستش خزێنراونەتە ناو چیرۆکە سەرەکییەکەوە.
دوو قارەمانە سەرەکییەکەی رۆمانەکە وەستایانە وێنە گیراون: دۆنکیشۆت نموونەی راستەقینەی وەفادارییە دەرهەق بە ئارمانج و مەبەست، هەڵبەتە وەفادارییەکی گومڕایانە، و سانچۆ پانسا، نموونەی ریالیستێکی زیرەکە بەڵام خەمسارده، قارەمانەکانی دیکەش لێهاتووانە بەرجەستە کراون، هەندێکیان زۆر تیپیکن، بەڵام هەموو جۆرە نموونەیەکیان لە نێواندا بەدی دەکریٚ -کەشیش، خوێنکاری زانکۆ، قەحپە، شوان، خاوەن میوانخانە، ئەشراف، و چەند نموونەیەکی دیکە کە لە ئەسپانیای سەدەی شانزەیەمدا ژیاون.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

جگە لەو شەرح و شرۆڤانەی کە باسی مەبەستی سیرڤانتس لە نووسینی دۆنکیشۆت دەکەن، تەقریبەن هەموو ئەو کەسانەی کە ئەم رۆمانە دەخوێننەوە نەك هەر بە رۆمانێکی سەرگەرمکەری دەبینن بەڵکو بە ((پەیامێکی شەخسی)) دەزانن. سیرڤانتس، وەکو شەکسپیر، نەك هەر وێنەیەکی تایبەتی خەڵکی زێدوبومی خۆی بە دەستەوە دەدات، بەڵکو سروشت و تەبیعەتی مرۆڤ بە شێوەیەکی گشتی و لە هەر شوێنێکا بەرجەستە دەکات. لەم بارەیەوە دۆنکیشۆت خوشحاڵکردنی هەر خوێنەرێك لە هەر زەمانێك دا بەدەست دێنیٚ.
"سیرڤانتس، وەکو کەسایەتیەکی جیهانی و مرۆڤانی هەموو سەردەمان و ولاتان، بە هاوتای شەکسپیر و هۆمەر دەژمێردریٚ و، دۆنکیشۆت لەگەڵ هاملێت و ئیلیادا سەر بە گەنجینەی ئەدەبیاتی جیهانە، مایەی لەزەتی زەینی هەمیشەیی هەموو میللەتانە".
بێگومان کاریگەری دۆنکیشۆت لە رادەبەدەر بووە. رەخنەگران لەم خاڵەدا هاوبیرو هاوڕان کە کەم کتێب وەکو دۆنکیشۆت لە پێشڤەچوونی چیرۆکی پەخشانیدا کاریگەر بووە. ئەم رۆمانە کە بۆ سەر زۆربەی زمانەکان وەرگێڕدراوە، نەك هەر کاری کرۆدتە سەر ئەدەبیات، بەڵکو کاریگەری لەسەر سیاسەت، کۆمەڵناسی، و زانستی ئەخلاقیش هەبووە. ناتوانریٚ بە

شێوەیەکی تەقریبیو ڕێژەیی کاریگەریی ئەم ڕۆمانە دیاری بکرێ، بەڵام بە جورئەتەوە دەبێ بگوترێ کە هیچ ڕۆمانێکی دیکە ئەوەندە لە چاککردنی دنیادا سەرکەوتوو نەبووە.

بەهەرمێن بچووکتر:

ڕۆمانی دۆنکیشۆت بە جۆرێ بەرهەمەکانی سیرڤانتسی داپۆشیوە کە خوێنەری ئاسایی کەمتر وەسفیان دەژنەوێ. بە هەر حاڵ، سیرڤانتس جگە لە دۆنکیشۆت، زۆر بەرهەمی کەمبایەخ تری نووسیوە. هەندێ شیعریشی ماوەو لەبەر دەستدایە، کە جگە لە چەند غەزەلێکی بەرچاو، زۆربەی ئەوانی دیکەی لاوازن. سیرڤانتس حەزی لێ بوو کە درامانووسێکی گەورە بێ، بەڵام لە کۆی پتر لە سی شانۆنامەی وی، هیچیان لەسەر شانۆدا سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا. یەکەمین ڕۆمانی وی (گالاتیا- ١٥٨٥) بەرهەمێکی تاقەتبەرە. دوا ڕۆمانی وی (سەفەرەکانی پرسیلو سیگیسموند، (کە لە دوای مەرگی لە ساڵی ١٦١٧دا بڵاوبووەوە)، چیرۆکێکی ئاشقانەیە، و وەکو گالاتیا یەك نەواو تاقەتبەرە. (سەفەر بۆ پارناسوس- ١٦١٤) بەیتێکی ستایشی تەنزئامێز، مەجازی، و ڕەخنەییە دەربارەی نزیکەی سەدو پەنجا شاعیر، و لە ئەنجامدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەو دوانزە کورتە چیرۆکەی سیرڤانتس کە لە ژێر سەر ناوی (چیرۆکانی نموونەیی- ١٦١٣) بکرێ، کە بە بۆچوونی هەندێ لە ڕەخنەگران، ئەگەر نووسەر بەرهەمی دیکەشی نەنووسیبایە، ئەم بەرهەمە نەمری دەکرد. ئەم چیرۆکانە لە ڕووی تۆنو تەکنیکەوە گەلەك جۆراوجۆرن. هەندێکیان ڕەقو واقیعبینانەن، ژمارەیەکیان ناسك، ڕۆمانتیكو خەیاڵ ئەنگێزن. و بە شێوەیەکی گشتی بەهرەو هێزی داهێنان، تیژی سەرنجو دیتنو وەسفی سیرڤانتس دەنوێنن. یەکێك لەم چیرۆکانە، (دانو سانی کسۆکان، حیکایەتی مونی پودیو،ی بەڕێوەبەری قوتابخانەی دزان، دەگێڕێتەوە، گانچۆئیلۆ چەقەڵی وی "هیچ کاتێ ڕۆژانی هەینی دزی ناکات". یەکێك لە چیرۆکەکانی دیکەی ئەم کۆچیرۆکە، (زەوجینی فریو ئامێز)ە.

شانۆنامە

کۆمەڵە بەڵگەیەك لەبەر دەستدایە ئەوە دەسەلمێنن کە لە ماوەی ساڵانی ١١٠٠و ١٤٠٠دا ژمارەیەکی زۆری شانۆنامە لە ئەسپانیادا نووسراون، ئەم بەرهەمانە دەبێ شانۆنامەی موعجیزە، ڕەمزو ڕازدار، و ئەخلاقی بووبن کە وێنەو نموونەیان لە هەموو وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژئاوایی هەبووە، و ئەمە جگە لەوەی کە لەگینە شانۆنامانی کورتو مێژوویی، شانۆنامانی دەمامکدار، شانۆنامانی بێ گفتوگۆ، و لەو جۆرانەش باو بووبێ.

بەڵام هیچ یەکێك لەم بەرهەمانە نەماوەتەوە. ئەوەی لە چەپۆکی رۆژگار دەرباز بووە چەند کۆپلەیەکی کورتی شانۆییە کە گومز"١٩"مانریك، لە ناوەندی سەدەی پانزەیەمدا، بە گوێرەی پێداویستییە کۆمەڵایەتیو مەزهەبییە تایبەتیەکان نووسیویەتی، بەڵام زەحمەتە بتوانریٚ ئەم کۆپلانە بە شانۆنامە دابنرێن، لە راستیدا دراما لە ئەسپانیادا نزیکەی سەدەیەك پاشتر سەری هەڵدا.

خوان دل ئەنسینا ١٤٦٩– ١٥٢٩:

ئەنسینا–ی ((دامەزرێنەری درامای ئەسپانیایی)) شاعیرو موسیقازان بوو. لە سەرەتاکانی ساڵی ١٤٩٢دا بەیتێکی شوانکارەیی دانا، کە سکێچو پلۆتێکی کورتی شانۆیی بوو بە چاولێکەری گۆرانیو بەستە شوانکارەییەکانی ڤیرجیل. ئەنسینا، پاشان زۆر بەندی درامی دیکەی گوت، کە نێوەرۆکی هەندێکیان ئاینیو، هەندێکیان نا ئاینی بوو. بە ناوبانگترینیان بریتیین لە: بەیتێن شوانکارەیی پلاسیداو ڤیتوریانو، سیٚ شوان، کریستینو وفیبا، هەرای سەر شانۆ. گەرچی بەرهەمەکانی ڤیرجیلو پولیسانۆ سەرمەشقی شانۆنامەکانی ئەنسینا بوون، کەچی گوندییانی ناو شانۆنامەکانی وی بەهەمان شێوەزاری سادەو زبری خۆ قسەیان دەکرد، و ئەمە خۆی لە خۆیدا هەنگاوێك بوو بەرەو ریالیزم. هەرای سەر شانۆ، لە راستیدا شانۆنامەیەکی کۆمیدییە کە لەوێدا خوێنکاران گاڵتە بە دێهاتیانێك دەکەن کە لە بازاڕدا پیاسە دەکەن، ئیدی تووشی هەرایان دەکەن. "ئەنسینا درامای نەبردە ناو جەماوەری خەڵکەوە، بەڵام شەقڵە ئاینییەکەی لیٚ لابردو لە نێو چینی دەوڵەمەندانا رەواجی پیٚ دا".

بارتولەمە دتورس نائارو (–؟.... ١٥٣١):

تورس لە واری شانۆنامەنووسیدا لە ئەنسینا بە تواناترو داهێنەرتر بوو. بە چاولێکەری تێورییەکانی هوراس، درامای پێنج پەردەیی کرد بە باو، و کۆمیدیای ریالیستیو کۆمیدیای رۆمانتیکی لێکدی جیا کردەوە. لە مەیدانی کۆمیدیای ریالیستیدا، (کۆمیدیای ئاشخانە)ی نووسی کە بەرهەمێکی تەنزئامێزە دەربارەی تەخشانو پەخشانکاری و گەندەڵی خێزانی کاردینالێك، کۆمیدیای میلیشیایی، شانۆنامەیەکە دەربارەی وەزعو حاڵی نالەباری ئیتاڵیا، کە هێزی میلیشیایی وێرانی دەکات. (سرافینا) باشترین کۆمیدیای تورس–ە، کە باسی ئەڤینی رۆمانتیکی دەکات، و شانۆنامەی زەماوەند، کە ((یەکەمین شانۆنامەی عەباو شمشێرە"٢٠" لە ئەدەبیاتی ئەسپانیادا))

شانۆنامەنووسانی بەر لە لوپەدوگا

جیل ڤیسنته ١٤٧٠- ١٥٣٦:

فیسنتەی شانۆنامەنووسی گەورەی پورتوغالی، ژمارەیەك شانۆنامەی کورتو مێژوویی، فارس، کۆمیدیا، وتراجید کۆمیدی نووسیوە، ئەم شانۆنامەنووسە بە ناسکی لیریکی، بە هەجوی ناجۆرییە کۆمەڵایەتیەکان، و میانڕەوی ئاینی بەناوبانگە. باشترین شانۆنامەی وی ((ئینزپریرا))یە کە بەسەرهاتی کیژێکی دێهاتییە کە دووجار شوو دەکات —شووی یەکەم بە سوار چاکێکی قۆز بەڵام بێ موبالاتو، و پاشان شوو بە پیاوێکی ساویلکەی دروست کار لە چینی خۆیدەکات.

لوپە درویدا ١٥١٠- ١٥٦٥:

رویدا بە "باوکی درامای نەتەوەیی ئەسپانیا" دادەنرێ. رابەری یەکەمین دەستە ئەکتەری گەرۆك بوو، کە شانۆیان لە شارەکاندا پێشکەش دەکرد، رویدا بە بەندە کۆمیدیو هەجووە کورت یا فارسەکان—ی بەناوبانگە، کە بە شێوەیەکی گشتی پلۆتی کورتیان هەیە، بەڵام کەسایەتییەکانی قەرارداديو ئاشنان وەکو دێهاتی، دەلاك، و قولە رەش، ئەو کەسایەتیانەی زندووانە بەرجەستە کردووە، ئینشاو دەربڕینی رویدا زندوو، شادو جەماوەری و میللییە.

خوان دلاکویڤا ١٥٥٠- ١٦٢٠:

کویڤا—ی شاعیرو شانۆنامەنووسی ئەسپانیایی، کومیدیای چوار پەردەیی کردەباو. بە ئانقەست کەوتە دژایەتی کردنی سێ یەکێتییەکە (کات، شوێن، کار)، و لە رێگەی تەوزیفکردنی بویەرانی کۆنەوە، یەکەمین شانۆنامەی نەتەوەیی ئەسپانیایی نووسی.

لوپە فلیکس دڤگا کارپیو ١٥٦٢- ١٦٣٥:

دووەمین کەسایەتی گەورەی ئەدەبیاتی ئەسپانیایە. لە چینە هەژارەکانی کۆمەڵگەوە هەڵکەوت، و خوێنەوارییەکی فەرمی کەمی هەبوو، بەڵام تا رادەیەك لاتینی، مۆسیقا، سەماو شمشێربازی فێر بوو، بەهرەمەندی زوو رەسی وی (لە دوازدە ساڵیدا شانۆنامەیەکی نووسی) زۆر زوو بووە مایەی شۆرەتی. لە ساڵی ١٥٨٥دا بەتینو تاو کەوتە شانۆنامە نووسین بۆ کۆمپانیای ژیرو نیمو ڤیلاکۆز، و دوای دوو ساڵ بە هۆی هەجووی خانەوادەی ڤیلاکوزەوە لە کاستیل دوور خرایەوە. لوپە چوو بۆ ڤالنتسیا، و درێژەی بە نووسینی شانۆناماندا، لەوێندەر لەگەڵ کیژی ماڵباتێکی ناسراوی مادریدیدا رەڤی، و گیرۆدەی تورەیی ماڵباتی کیژەکە بوو. لە ساڵی ١٥٨٨دا لەگەڵ (ئارمادای لەشکان نەهاتوو)دا بەرەو

مەیدانی شەڕ رۆیی، بەڵام بە سەلامەتی لە تالوکە دەرباز بوو، لوپە چووە لای دۆکی "٢١" ئالباو تا ساڵی ١٥٩٥ سەرگەرمی خزمەتی حەرەمسەراکەی ئەو بوو. ئەوسا بۆ مەدرید گەڕایەوەو خانوویەکی کڕی، و لەگەڵ کیژی کابرایەکی کۆمفرۆشی گۆشتو ماسیدا زەماوەندی کرد (هاوسەری یەکەمی مرد بوو)، و دووچاری یەك زنجیرە بەسەرهاتی ریسوایی ئامێزی ئاشقانە بوو. جگە لەو شەش ساڵە (١٦٠٤- ١٦١٠ی کە لە تولدو بوو، باقی تەمەنی لە مەدرید بەسەر برد، لوپە لە ساڵی ١٦١٤دا بوو بە کەشیش، بەڵام ئەم پیشەیەش کۆتایی بەسەرکێشییە ئاشقانەکانی نەهێنا.

چل ساڵی ئاخیری تەمەنی بە نووسینی بێ وچانەوە بوراند. تەقریبەن هەمووان لەسەر ئەوە کۆکن کە لوپە دڤگا ((پڕ بەرهەمترین شانۆنامەنووسی جیهانە))، و یەکێك لە رەخنەگرەکان دەڵێت کە "لە مێژووی جیهاندا هیچ نووسەرێك لە رووی پڕ کارییەوە ناتوانێ لە قەڵەمڕەوی بەرینی وی نزیك ببێتەوە"، جگە لە بیستو یەك بەرگ نووسینی غەیرە شانۆیی، ژمارەیەکی زۆری شانۆنامانیشی نووسی.

مونتالبان"٢١"-ی ژیاننامەنووسی هاو عەسری وی، ئەو بە خاوەنی ١٨٠٠ کۆمیدیا"٢٣"، چوار سەد بەندی شانۆیی مەزەبی بە ئیلهامی شانۆنامانی رەمزو رازداری سەدەکانی ناڤین، و ژمارەیەك نەخشەو سکێچی کورت، نێوان پەردە، و ... هتد دەزانێ. کەچی تەنیا چوار سەدو بیست و شەش کومیدیا، و چل و دوو بەندی شانۆیی مەزەبی لە پاش بە جێماوە. لوپە بەخۆیشی بەشانازیەوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ((پتر لە سەد کۆمیدیای نووسیوە کە ئەنجامدانی هەر یەکێکیان بیست و چوار سەعات دەخایەنێ)). ئەم بە بڕشتییە وایکردووە کە هاوعەسرانی لوپە، "ئوعجوبەی تەبیعەت" ناو بنەن.

بەرهەمی ناشانۆیی:

ئەگەر چی لوپە بە شانۆنامەکانی بەناوبانگە، لەگەڵ ئەوەش دا تەقریبەن خۆی لە مەیدانی ژانرە ئەدەبییە باوەکانی رۆژگاری خۆیدا، وەکو: (داستان، رۆمانس، رۆمان، هۆزانی لیریکی، و گوتاری شیعریی رەخنەیی) تاقی کردۆتەوە.

داستان:

بەرهەمە داستانییەکانی لوپە دڤگا بریتین لە داستانانی مێژوویی، مەزەبی، رۆمانتیکی، و کۆمیدی.

داستانە مێژووییەکان:

درا گونتیا (دریك-ی دزی دەریایی- ١٩٥٨) گێڕانەوەیەكی هەندێ سەربوری سەردەمی نووسەرە، و ڕەنگە شتێكی پتر لە تانە بێ دژی فرانسیس"٢٤" دریك (كە ناوی داستانەكە لە ناوی ئەوەوە وەرگیراوە)و دژی ئینگلیستانە.

ئۆرشەلیمی بەزیو- ١٦٠٩، چیرۆكی خەباتی ناكامی ریچارد"٢٥ شێردڵە، بۆ وەرگرتنەوەی سەرزەمینی موقەدەس لە سەلاحەدینی "٢٦" ئەیوبی، (ئەم داستانە لە رادەبەدەر بویەری ئاشقانەو بابەتی ئەفسانەیی تێكەڵاو كراوە، بەڵام چیرۆكە پەنامەیەكییە جوانەكان، و كاراكتەرسازییە وەستایانەكەی دڵگیرییەكی تایبەتیان پێ بەخشیوە. و تاجی خەمین- ١٦٢٧، چیرۆكی ماری ستوارت دەگێڕێتەوە (و وەكو دراگونتینا، هێرشێكی توندە بۆ سەر ئینگلیستان).

داستانە مەزەبییەكان: (ئیزیدرو- ١٥٩٩):

بەسەرهاتێكی دوورو درێژە دەربارەی ژیانی سان ئیزیدرو لابرادوری فریشتەی نیگابانی مەدرید، و (شوانانی بەیت"٢٧" لەحم- ١٦١٢) كە چیرۆكی حەزرەتی مریەم، حەزرەتی یوسف، و حەزرەتی عیسا تا زەمانی هیجرەتیان بۆ میسر دەگێڕێتەوە.

داستانانی ڕۆمانتیك:

(جوانیی ئانجلیكا- ١٦٠٢)، لە ڕاستیدا درێژەی ئورلاندوی تورەیە، كە بەیتێكی بەناوبانگی ئاریوستویە، نەخشەو پلۆتی ئەم داستانە لاوازەو، چیرۆكی لاوەكیی زۆر، دەرچوون لە بابەتو، تیل نیشانو ئاماژەی زۆر بە بویەرو ڕووداوە ناوچەییەكان، ئاسیوی فرەی بەم بەرهەمە گەیاندووە.

داستانانی كۆمیدی ئامێز:

شەڕی گورپەكان- ١٦٣٤، داستانێكی كۆمیدی ئامێزە، تەژی دركەی زیرەكانەو هاوتاسازییە.

ڕۆمانس:

لوپە لە ساڵی ١٥٩٨دا، بە چاولێكەری شێوەی ئەدەبی باو، ڕۆمانسی شوانكارانەی ئاركادیا-ی نووسی. لەم ڕۆمانسەدا هەندێ چمكی سەربوری خۆیو دۆستەكانی خۆی كە بوون بە شوانو ژنە شوان، دەگێڕێتەوە. پلۆتی ڕۆمانەكە بە خاوی دەچێتە پێشێ، لە

سەرانسەری چیرۆکەکەدا هەڵەو کەموکوڕییە ئاســــاییەکانی ڕۆمانسی شـوانکارەیی وەکو – هەستیاری، ئاماژەی زۆر بۆ بابەتێن کۆنو ئەفسانەیی، وبابەتی نەشیاو– دیارە.

ڕۆمان:

(دورتیا– ١٦٣٢)، ڕۆمانێکە بە شێوەی ئوتوبیوگراف، دەربارەی سەربوردێکی ڕۆمانتیکی، کە لوپە ئیلهامی ئەم ڕۆمانەی لە ئەڤین و پەیوەندی نێوان خۆیو ئالینا ئوسوربوی ئەکتەرەوە وەرگرتـووە. ئـەم بەرهەمـە زۆر لـە ئارکادیا بـاڵاترە، ڕووداوانـی چیرۆکەکە سـەرگەرم کـەرن، گفتوگۆکان دڵگرن، و جۆشو خرۆشە بێگەردەکەی وەستایانە هاتۆتە دەربڕین.

هۆزانی لیریکی:

لوپـە "هەمیشـە لـە ریـزی گـەورەترین شـاعیرانی لیریکـی ئەسـپانیاییدا دەبیٚ". لـە راسـتیدا شـاعیری هـەموو جـۆرە شـیعرێکی لیریکـی بـاوی سـەردەمی خۆیـەتی، غـەزەل، شـوانکارەیی، بەسـتە، قەسـیدە، لاوانـەوەو... هتـد. هەنـدیٚ لـەم شـیعرانە جدین، و هەنـدێکی بـۆ خۆشـیو سـەرگەرمین، ژمارەیـەکیان مـەزەبی، و بڕێکیـان نەمـەزەبین. لوپـە جگـە لـە هـۆزانێن لیریکـی، لەمەیـدانی نامـەو گوتـارو چامە بێژیشـدا خـۆی جەربانـدووە. وەسـتایی وی لـەواری غـەزەل، چـامە، و کورتـە شـیعی لیریکیـدا ئەنگوسـتی نـاویٚ. خۆڕسـکی، سـادەیی، و ڕاشـکاوی لـە خەسـڵەتەکانی هـۆزانی لوپـەن، و لایـەنی ڕواڵـەتبازیو سنعەتکاریشـیان لـە چـاو شـیعری هاوعەسرانی ویدا، زۆر کەمە.

گوتاری شیعریی ڕەخنەیی:

لوپە دڤگا لـە سـاڵی ١٦٠٩دا بـەتێکی لـە قاڵبی شـیعری یـازدە سـیلابی بیٚ قافیـەدا بـەناوی (هونەری تازەی کومیدیاسـازی لـەم چـەرخەدا) هۆنییـەوە کە نزیکـەی چـوار سـەد نیـوە بـەیت بوو. لەم بەرهەمەدا شارەزایی خۆی لە دەستوورو ڕێسا کلاسیکییەکانی شانۆنامەنووسـیدا نیشان دەدات، جەخت لەسەر ئەم ڕێسایانە دەکات– ئـەوجاش وەکو پێویسـتو بـە تـەواوەتی پەیڕەوییان ناکات.
شانۆنامەی تازە (کۆمیدیای نویٚ) کەدڵی عەوام خۆش دەکات، ڕێسای تایبـەتی خـۆی هەیـە: تێکـەڵکردنی ڕەگـەزانی کۆمیـدی و تراجیـدی، ئـازاد بـوون لـە کـۆتو بەنـدی یەکێتییـەکان، گونجانی زمان لەگەڵ کەسی قسەکەردا، پەرداغی شانۆنامە لە سیٚ پەردەداو کردنەوەی گریٚ لـە ناوەڕاسـتی پـەردەی سـێیەمەوە، دڵـەڕاوکیٚو چـاوەڕوانی، پـیلانو دەسیسـە، و سـوود

وەرگرتن لە هەر جۆرە قاڵبێکی وەزندار لە هەر شانۆنامەیەکدا (غەزەل بۆ مەنەلۆگ و خۆ دواندن، کێشی چامە بۆ گێڕانەوە، چوار بەند بۆ هۆزانێن ئاشقانە، و ..... هتد).

بەرهەمێن شانۆیی:

پۆلێن کردن:

مریمە شانۆنامەکانی لوپە دڤگا بەسەر دوو سەرەکیدا پۆلێن دەکات:

١- *کۆمیدیاکان یا شانۆنامە سێ پەردەییەکان*

٢- *شانۆنامانی تاك پەردەیی.*

گروپی یەکەم شانۆنامانی مێژوویی، رۆمانتیك، ئەفسانەیی، شوانکارەیی، وشانۆنامانی هەڵێنجراو لە کتێبی موقەدەس، ژیانی قەدیسان، و شانۆنامانی عەباو شمشێران لە خۆ دەگرێت.

شانۆنامانی تاك پەردەییش، بەندە شانۆییە مەزەبییەکان، پێش پەردە نوکتە ئامێزەکان، و فارسانی کورت لە خۆ دەگرێ.

تایبەتمەندییەکان:

تایبەتمەندی شانۆنامەکانی لوپە دڤگا هەمان ئەو خەسڵەت و تایبەتمەندیانەن کە لوپە لە بەیتی "هونەری نوێی کومیدیاسازی..."دا کەوتۆتە بەرگری لێیان، ئەمە جگە لەوەی کە "مەسەلەی شەرەف" واتە بابەتی هەڕەشە لە ئابڕووی پیاوێك یان پاکی و بێگەردی ژنێك-ی زۆر بەکار هێناوە. شانۆنامە مێژووییەکانیوی بە شێوەیەکی گشتی لەسەر بنەمای ئەو بابەتە ئەسپانیاییانە رۆناوە کە لە واریقاتنامەو چامەکانەوە وەرگیراون. شانۆنامانی عەباو شمشێری وی بەو چیرۆکە رۆمانتیکیانە دەگوترێ کە پلۆتەکانیان تەواو ئاڵۆزە، هەڵەی هاوشێوەزانی، سیماگۆڕکێ و بەدحاڵی بوونیان تیابێ..

شانۆنامانی مێژوویی:

دەکرێ ئاماژە بۆ (روم لە خۆڵەمێشا- ١٦٢٩) وەکو نموونەیەك لە شانۆنامە مێژووییەکانی دوڤگا بکرێ، کە چیرۆکی نیرون-ی ئیمپراتۆر بەرجەستە دەکات (و ژێراو ژێر ستایشی سنکاو لوکان دەکات لەبەر ئەوەی گوایە ئەسپانیایین، هەروەها ستایشی مەسیحیەت دەکات)، نموونەیەکی دیکە (جیهانی نوێیە- ١٦١٤) چیرۆکی دۆزینەوەی ئەمریکا لەلایەن کریستوف کولومبس و بەسەرهاتی گەڕانەوەی وی بۆ ئەسپانیا دەگێڕێتەوە (زۆربەی رووداوەکانی چیرۆکەکە لە "جیهانی نوێدا" روو دەدەن).

شانۆنامانی رۆمانتیك:

یەكێك لە شانۆنامە رۆمانتیكییەكانی لوپە دڤگا (سزایبێ كینە كێشی- ١٦٣١)یە كە دەربارەی سەربوری ئەشقی لاوێكە لەگەڵ زڕداكی خۆیدا، بابی سزاكە دیاری دەكات، كوڕەكەی ناچار دەكات تا زڕدایكەكەی بكوژێ، بێ ئەوەی ناسنامەی قوربانیەكەی خۆی بزانێ، ئەوسا بابەكە دەوروبەر لە كوڕەكەی هاندەدا كە بە تاوانی كوشتنی زڕ دایكەكەی بیكوژنەوە. شانۆنامەیەكی گرینگی دیكە (سەرچاوەی مەڕ)ە كە بە دەوری تەوەری (دۆزی شەرەف)دا دەسووڕێتەوە. دەوڵەمەندێكی خانەدان، كە حاكمی شارۆچكەی "سەرچاوەی مەڕ"ە، كیژێكی لاوی شارەكە فریو دەدا، هاوشاریانی كیژەكە، كە ئابرویان پایەماڵ كراوە، بە نێزەو سونگی كابرای خانەدان دەكەن بە سەرەن‌و بێژنگ، پاشا بە مەبەستی ناسینی بكوژ، دادپرسێك دەنێرێ، بەڵام خەڵكەكە پشت دەدەن بە پشتی یەكەوە تا مەعلوم نەبێ كێ یان كام دەستە ئەو كارەیان كردووە. پاشا كە بە مەسەلەكە دەزانێ هەموو خەڵكی شارۆچكەكە دەبەخشێ‌و بە هەقیان دەزانێ كەبەرەڤانیان لە شەرەف‌و ئابڕوی خۆیان كردووە، خاڵی فەلسەفی شانۆنامەكە، پتر لەمەی كە لە مەسەلەی لەسەر هەق بوون یا نەبوونی خەڵكەكەدا بێ، پتر لەمەدایە كە پاشا دەشێت تەسەڕوف بە سامان‌و تەنانەت ژیانی مرۆڤێكەوە بكات، بەڵام ناتوانێ تەسەڕوف بە ئابڕوو شەرەفییەوە بكات: چونكە شەرەف‌و ئابڕووی مرۆڤ بە روحییەوە ئەوەوە بەندە.

شانۆنامانی عەباو شمشێر:

دڤگا دوو شانۆنامەی گرینگی لەم بوارەدا هەیە: "پۆڵای مەدرید- ١٦٠٣) كە كیژێك بە بیانووی وەرگرتنی دەرمانێكی گیراوە لە پزیشكێكی ساختە (لە راستیدا دۆستی دڵدارەكەی وییە) بابی فریو دەدات‌و بەدەم پیاسەكردنەوە، كەپزیشكەكە بۆی نووسیوە، دڵدارەكەی خۆی دەبینێ، "شەوی جەژنی سانجان- ١٦٣١"، كە لەم بەرهەمەدا دوو ژن، وێڕای نارەزایی براكانیان و كۆڵێك بەدحاڵی بوون، شوو بە دڵدارەكانی خۆیان دەكەن.

هەڵسەنگاندن:

"هیچ یەكێك لە شانۆنامەكانی لوپەدڤگا بە تەواوی خراپ نین، و هیچ یەكێكیانیش شاكاری تەواو نین".

تاسەمەندی وی بۆ خۆشحالْ کردنی جەماوەری خەلّك و، بۆ نیشاندانی شانۆنامانی تازە، بەرەو بیّ موبالاتی، خۆ دووبارە کردنەوەو سوود وەرنەگرتن لە مەوقعیەتە تایبەتییەکانی بردووە. ئەمە جگە لەوەی، کە لوپە لەبەر ئەوەی زۆری حەز لە بەخشینی سەرگەرمی دەکرد، هەموو حەزەکانی دیکەی فیدای دلّگری چیرۆکەکە دەکات، بۆیە گویّ بە کاراکتەر سازی نادات، و کەمتر خۆی لە قەرەی مەسەلە قولْو ئەبەدییەکانی روحی ئینسانی دەدات.

وەکو دیارە هەندیّ لە ئیجابیاتی کاری لوپە، پڕ بەرهەمی و دەولّەمەندی سەرسامکەر، و توانای تاو تویّکردنی چەند بابەتیو فرە لایەنییە، "جیهانبینی شانۆیی ئەو" دەبیّتە هۆی ئەوە کە هەموو بەرهەمەکانی، بە هەموو ئالۆزیو پەریّشانییەکیانەوە، زندوو، جولّەدارو تا هەندیّ واقیعی بن. شیّوازی وی، ویّڕای پەلەکاری، تەقریبەن، بتەو، دلّگیر، جوان، رەوانەو پڕ بە پیّستی پیّویستی حالّەکانە.

پڕ کاری لوپە دڤگا ریّك بە ئەندازەی ئەو پیّشوازییەیە کە لەلایەن جەماوەی هاوچەرخی خۆیەوە لیّی کراوە. دەمیّك بوو کە لەسەر تەختەی شانۆدا پیّشوازی وا هی لە هیچ کەسیّك نەکرا بوو، و شانۆنامەکانی لوپە زۆر زوو لە ئیتالّیا، فەرەنسا، و تەنانەت لە تورکیاشدا نمایش کران.

هەر چەندە لوپە هیچ ریّچکە یان شیّوەیەکی شانۆیی تازەی نەهیّنایە ئاراوە، بەلاّم ئەو زەوق و سەلیقەیەی هەبوو کە کاریگەرترین ریّباز بدۆزیّتەوە، تواناو بەهرەکانی ئەو دەرفەتەیان بۆ رەخساند کە تەقریبەن بە تاقی تەنیا بناغەی درامای نەتەوەیی ئەسپانیا دابڕیّژیّ. ((بایەخی لوپە دڤگا وەکو شانۆنامەنووس لە رووی میّژووییەوە لەمەدایە کە بەرنامەیەکی خستەڕوو کە تا گەڕانەوە بۆ کلاسیسزمی نۆی لە سەدەی هەژدەیەمدا، لە ئەسپانیادا هەر باو بوو.))

تیرسو دمولینا ١٥٧١-١٦٤٨:

ناوی راستەقینەی: گابریل تلیز-ە یەکیّکە لە گەورەترین پەیڕەوانی لوپە دڤگا. لە مەدرید لە دایکبووو لە ((ئالکالا دئینارس"٢٨")) خویّندی. لە سالّی ١٦٠١ بوو بە کەشیش. بە بۆنەی راپەڕاندنی کاروبارو ئەرکی کەشیشی خۆیەوە سەفەری زۆری کرد، لەمە بترازیّ ئیدی ژیانی بە ئارامی چووە سەر. تیرسو، وەکو سیرڤانتس و لوپە دڤگا، خۆی لە زۆر بواری ئەدەبیدا تاقیکردەوە.

بەرهەمی ناشانۆیی:

((ڤیّللاکانی تولدو-١٦٢٤)) کۆمەلّەبابەتیّکی جوراو جۆرە (لاسایی کردنەوەی دکامیرونەکەی بۆکاچویە) کە لەویّ دا چەند دەولّەمەندیّك لە ڤیللاکانی خۆیانا هاتوچۆی یەکدی دەکەنو

چیرۆك و حیكایەتان دەگێڕنەوە، شانۆنامان ئەنجامدەدەن، شیعران لەبەر دەخوێننەوە، وسەرگەرمی باس و خواسی فەلسەفی دەبن. لە بەشی سەرەکی ئەو بابەتانەدا بەرەڤانییەکی رەخنەیی لە "کۆمیدیای تازە"ی لوپە دڤگا دەکرێت.

بەرهەمی شانۆیی:

گرنگترین بەرهەمی تیرسۆ شانۆنامەکانیەتی کە گوتویانە دەگەنە پتر لە چوار سەد دانە، بەڵام تەنیا هەشتاو شەش دانەیان ماوەتەوە. زۆربەی ئەم شانۆنامانە لە حەوت کۆمەڵەدا بڵاوبوونەتەوە: سێ شانۆنامە لە کۆمەڵەی شکۆفەزار– ١٦٢٤، دوانزە دانە لە کۆمەڵەی دوازدە کۆمیدیای تازە–ی مامۆستا تیرسو دمولینا، بەشی یەکەم– ١٦٢٧، چوار دانە لە بەشی دووەمدا– ١٦٣٥، دوانزە دانە لە بەشی سێیەمدا– ١٦٣٤، دوانزە دانە لە بەشی چوارەمدا– ١٦٣٥، چوار دانە لە بەشی پێنجەمدا– ١٦٣٦، و سێ دراما لە کۆمەڵەی فێر بوونی شیرین– ١٦٣٥. بیست و نۆ شانۆنامەی دیکەیش لە کۆمەڵەی جۆراو جۆردان.
تیرسۆ، وەکو لوپە دڤگا، شانۆنامانی مێژوویی، مەزەبی، و عەباو شمشێریشی نووسیوە.

شانۆنامانی مێژوویی:

یەکەمین شانۆنامەی مێژوویی تیرسۆ، ناوی "ژنی دووربین"ە کە هەندێ لە رەخنەگران بە باشترین شانۆنامەی مێژوویی ناو ئەدەبیاتی ئەسپانیایی دەزانن. لەم شانۆنامەیەدا، دوناماریا کە شابانۆیەکی بێوەژنە، بە دووربینی و لێزانی خۆی تەختی پاشایەتی بۆ فەردیناندنی کوڕی دەپارێزێ.

شانۆنامانی مەزەبی:

"گومانکاری مەلعون" گەورەترین شانۆنامەی مەزەبی، تیرسۆیە، باسی مەسەلە کەلامییەکانی ئختیار لە بەرانبەر جەبر، و ئیمان لە بەرانبەر کاری چاکە دەکات. پاولو–ی عابید، بەهاندانی شەیتان کونجی گۆشەگیری بە جێدێڵێ و رووندەکاتە ئەنریکو. کە دەبینێ ئەنریکو کەسێکی زۆردارو ئازاردەری ژێر دەستەکانی خۆیەتی، بە نائومێدییەوە، ڕێگری دەکاتە پێشە، لەم بەینە ئەنریکو تا رادەیەك تەقوا نیشان دەدات و خۆی لە کوشتنی پیرەمێردێك کە لە بابی دەچێ، دوور دەگرێ، بەڵام لە کاتی توڕەییدا پیاوێکی تر دەکوژێ. ئیدی تۆبە دەکات و دەمرێت و دەچێتە بەهەشت. پاولو، هەمدیس بە فریوی شەیتان، نکولی لە رزگاری ئەنریکو دەکات، بە هۆی بێ ئیمانی خۆیەوە دەچێتە دۆزەخ.

شانۆنامانی عەباو شمشێر:

"دون خیل-ی سەوز پۆش": ئەم کۆمیدیایە پلۆتێکی یەجگار ئاڵۆزی هەیە. خوانا، کە دڵدارەکەی دەستبەرداری بووە، خۆی دەکا بە پیاوو دلبەرە تازەکەی دڵدارەکەی پابەندی ئەشقی خۆی دەکات. چەندین جار سیمای خۆی دەگۆڕیو خێزانو خزمەتکارو دڵدارەکەی خۆی چەواشە دەکاتو بە هەڵەیاندا دەبات.

فریوکاری سیڤیلا:

زۆر لە شانۆنامەکانی دیکەی تیرسۆ بەناوبانگتر و کاریگەرترە، نووسەر لەم درامایەدا کەسایەتی دون خوان (= دون جوان)ی بەو شێوەیەی کە لە جیهاندا ناسراوە، خوڵقاندووەتەوە. ئەم "فریوکارە" بنیادەمێکی هەڵەو هەرزە، دەستبڕ، قوماربازە، کفر بێژە، کە پاش ڕەها کردنی ریزێك لە دڵشکاوانو ماڵوێرانان (ئەو لە ماوەی سێ پەردەی شانۆنامەدا چوار ژن دەخەلەتێنێ)، لە دیمەنێکدا دون گونزالو-ی بابی یەکێك لە دلبەرەکانی (کە لێبڕاوە کیژەکەی لە چنگی وی رزگار بکات) لە دوئیلدا دەکوژێ. پەیکەری بەردینی دون گونزالو کە پیاوێکی پایەدارە لەسەر گۆڕەکەی دادەنرێ. پاشان دون خوان کاتێ کە پەیکەرەکە دەبینێ، بۆ تەوس ریشی رادەکیشێو بۆ شێو دەعوەتی دەکات، پەیکەرەکە دەعوەتەکە قبوول دەکات و لە میوانداریيەکەدا ئامادە دەبێ، و ئەویش دون خوان بۆ شێو بۆ سەر گۆڕەکەی خۆی دەعوەت دەکات. دون خوان، هەر چەندە دۆستەکانی ئاگاداری دەکەنەوە، دەچێتە میوانی پەیکەرەکە لە گۆڕستانەکە، بەڵام لە ژێر چنگی پەیکەرەکەدا خەفە دەبێو روحی دەگاتە بنکی دۆزەخ.

دیارترین خەسڵەتی دون خوانەکەی تیرسۆ. هەرزەییە. دووەم خەسڵەتی وی -کە بە قەولی نورتاپ ئەوەندە نایەتە بەرچاو- بوێری ئەوە. وێڕای بێ ویژدانی خوان، و بێ باکی تەواوی وی، هێشتا لە رووی هێزی بەشەریو میتافیزیکییەوە شایانی ستایشە.

ئەم شانۆنامەیەی تیرسۆ، زۆرترین کاریگەری لە سەرانسەری ئەورووپادا هەبووە، گەلەك لە نووسەرانو مۆسیقازانان لە ئایسلاندەوە تا ئیتاڵیا ئیلهامیان لە نێوەڕۆکی ئەم درامایە وەرگرتووە، لەوانە: مولیر، پروسپر مریمە، روستان، توریلا، شدول، بایرون، شاو،و موتزارت.

هەڵسەنگاندن:

منانـدز ئـی پلایـو، لـەو باوەڕەدایـە: "تیرسـۆ لـە رووی توانـای خوڵقانـدنی کاراکتـەرانو بەرهـەمهێنانی ژیـانی شـیعرییەوە لـە هـەر درامانووسـێکی دیکـەی ئەسـپانیایی زیـاتر لـە

شكسپيرەوە نزيكە". هەر چەندە ئەم ستايشە تا رادەيەك زێدەڕۆيى پێوە ديارە، بەڵام بێ چەندو چوون تيرسۆ، لە رووى ئەو دوو خەسڵەتەى سەرەوە كە مناندز تەنيا ئەوانەى باس كردووە لە لوپە دڤگا و كالدرون بالاّترە. "رەنگە بتوانرێ لە پلەى نێوان لوپە دڤگاو كالدروندا دابنرێ". بە هەر حاڵ تيرسۆ وێڕاى گەن نووسييەكانيشى لە رووى جۆش و خرۆش و زندوويەتى، كاراكتەرسازى، مروەت و مرۆڤپەروەرى، و حەنەكبێژييەوە بە يەكێك لە چوار درامانووسى گەورەى ئەسپانياى سەدەى هەڤدەيەم"٢٩" دەژمێردرێ.

خوان رويزد ئالاركون ئى ميندوزا ١٥٨٠- ١٦٣٩"

ئالاركون لە مەكزيك هاتە دنياوەو، لە منداڵييەوە قەموور بوو. كە لە دواى ساڵى ١٦٠٦ بۆ ئەسپانيا چوو، تەنيا بيست شانۆنامەى نووسى، كە لە دوو بەشدا، لە ساڵى ١٦٢٨و ١٦٣٤دا بلاّوبووەوە.
بايەخى ئالاركون لە مەدايە كە ئەخلاقيات پەروەرى و بە هەند گرتنى ئامانجى لە دراماى ئەسپانياييدا كرد بە باو. و لەم رووەوە كارى كردۆتە سەر كوميديانووسانى فەرەنسى، بەتايبەتى كورنى و موليێر.
شانۆنامەى (ديوارش گوێى هەيە) هێرشە بۆ سەر تۆمەت و بوختانان، دونائانا، كە گومانى بێ وەفايى لە ميندۆ-ى دەزگيرانى دەكات، تاقمێك پێكدێنێ كە بەدزييەوە گوێ هەڵخەن تا دەستى ميندۆى بوختانچى و بێوەفا بخەنە روو. لە كوميدياى (حەقيقەتى گومان لێكراو) هەر درۆو دەلەسەيەك كە ئەشرافزادەى لاو و قۆز دەيهێنێتەوە، زياتر دەيخاتە گێژاوەوە، تا لە ئەنجامدا دلبەرەكەى خۆى لە دەست دەدات و ريسوا دەبێ. كوميدياى ((درۆزن))ى كۆرنى، وەرگێڕانێكى ئازادى ئەم شانۆنامەيە.
(دڵبەندى ئاشكراى ئالاركون بە ئەخلاقەوە، بارى فەلسەفى ناوەرۆكى بەرهەمەكانى، بونيادى رێك و پێكى پلۆتەكانى، تەوزيفى ميانڕەوانەى رووداوانى جۆشدار، و بايەخدانى بە ستايل و شێواز، كردويانەتە كارێك كە لەناو هەموو درامانووسانى سەدەكەدا بە كلاسيكترين نووسەر ((بەچەمك و مانا فەرەنسييەكەى وشە)) دابنرێ.)

پدرو كالدرون دلا باركا١٦٠٠ -١٦٨١:

كالدرون لە بنەماڵەيەكى دەوڵەمەند لە مەدريد لە دايك بوو. لە ساڵى ١٦١٤وە تا ١٦٢٠ لە زانكۆكانى ئالكالا و سالامانكادا ماف و ئيلاهياتى خوێند. پاشان ماوەيەك كەوتە سەفەرو گەڕان، دوايى نووسينى شانۆنامانى كرد بە پيشە، سەركەوتووى شانۆنامەكانى، فيليپى چوارەمى شاى ئەسپانياى والێكرد كە لە ساڵى ١٦٣٦دا ميدالى سانتياگۆ-ى بداتێ.

ماوەیــەکیش لــە خزمــەتی دۆك ئینفانتــادو (١٦٣٧- ١٦٤٠)و دۆك ئالبــادا (١٦٤٥- ١٦٤٩) بــوو، هــەر لــەم ساڵانەشــدا (١٦٤٠- ١٦٤٢)دا لــە خزمــەتی ســوپادا بــوو و دژی یاخییــانی کاتولونیا بەشداری شەڕی کرد. کالدرون لە ساڵی ١٦٥١دا بۆ پایەی کەشیشی هەڵبژێردرا، و دەستی لە شانۆنامەنووسی بۆ شانۆ گشتییەکان هـەڵگرت، بـەڵام لەسـەر نووسینی درامای سێ پەردەیی و شانۆنامانی تاك پەردەیی مەزەبی، بۆ شانۆی دەرباری، بەردەوام بوو.

<u>بەرهەمی هەمەجۆر:</u>

کالدرون چەند بەرهەمێکی نا درامی هەیە، کە بایەخێکی ئەوتۆیان نییە. کالـدرون بـەو سـەدو هەشــتا شــانۆنامایە بەناوبانگــە کــە دەیخەنــە ریــزی گــەورەترین چــوار درامانووســی ئەسپانیاییەوە. دەشێت ئـەم شـانۆنامانە بەسـەر سـێ جۆردا دابـەش بکرێن، بـەو پێیـەی کـە بەشێوەیەکی گشتی ئەو سێ رەوتە فیکرییە دیارە نیشان دەدەن کە لـە ئەسپانیای سـەدەی هەڤدەیەمدا باو بوون.

١- *دڵبەندی توند بە ئاینی مەسیح و مەزەبی کاتولیکەوە.*
٢- *وەفاداری موتڵەق و بێ چەندو چون بۆ پاشای ئەسپانیا.*
٣- *حەساسییەتی لە رادەبەدەر، و تەنانەت ئاوێتە بەزەبرو زەنگ و نەفرەت، دەرهەق بە دۆزی ئابڕو و شەرەف.*

<u>شانۆنامانی مەزەبی و فەلسەفی:</u>

دەکرێ ئەم گروپە شانۆنامانەی کالدرون جارێکی دی بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن:
١- *شانۆنامانی ژیانی قەدیسان.*
٢- *شانۆنامانی پەیوەست بە مەسەلەکانی حیکمەتی خوایی*
٣- *شانۆنامانی مەزەبی تاك پەردەیی (کە زیاتر درامای مەجازین).*

باشترین نموونەی جۆری یەکەم (شازادەی نەگۆڕ- ١٦٢٩)ە کە ستایشی شازادە فرنانـدۆ-ی کوڕی جانی پاشای پورتوغال دەکات. فرنانـدۆ بـە دەسـتی مورەکـان (موسـوڵمانان) یەخسـیر دەبێ و حوکمی مەرگ دەدرێ- ١٤٤٣. بەناوبانگترین درامای فەلسەفی کالدرون (ژیان خەونە- ١٦٣٦)یـەو بـەرەڤانی لـە ئازادی ویسـتی مرۆڤ دەکات و پـەیگیری ئـەم فەلسـەفەیە دەکات کـە ئەگەر ژیان تەنیا خەونێك بێ، ئەوەی ئێمە لە ماوەی ئەم خەونەدا ئـەنجامی دەدەیـن، شـوێنی ئێمـە لـەو دنیایـەدا کـە لـە دوای مـەرگ چـاوی پێـدا هەڵـدێنین، دیـاری دەکـات. قارەمـانی شـانۆنامەکە، سیگیسـیموند لـە رێگـەی بـەکارهێنانی ئـەقڵ وبەڵگاندنـەوە خـۆی لـە دنیـای حەیوانیەت رزگار دەکات، لەم دنیا شادمان دەبێ و لەو دنیاش دەچێتە بەهەشت.

شانۆنامانی تایبەت بە پاشایان و مێژوو:

شاکاری ئەم جۆرە شانۆنامانە، (شارداری زەلەمیە- ١٦٤٤)یە، قارەمانی سەرەکی شانۆنامەکە ، پدروکرسپۆ، دێهاتییەکی فەلاح و داروغەی شارۆچکەکەی خۆیەتی. پدرو سەروانێکی سوپایی کە کیژەکەی ئیغفال کردووە، دەکوژێ، پاشان کاتێ کە هێزی سوپایی لێدەبڕێ پەلاماری گوندەکە بدات، پدرو، لەلایەن پاشاوە پشتیوانی دەکرێ و دەکرێ بە داروغەو شارداری مەدەل عومری شارۆچکەکە.

شانۆنامانی "مەسەلەی شەرەف":

گروپێکە لە شانۆنامەکانی کالدرون کە لە سەدەی هەڤدەیەمدا زۆر باو بوو، بەلام بەلای خەڵکی ئەمڕۆوە تەقریبەن بابەتی نالوجیکی و تەنانەت هەندێ جار توندڕەوانەو نەخۆشانە پەیگیری دەکەن. کالدرون- مەسەلەی شەرەف بە "حەساسیەتێکی توڕە ئامێز دەرهەق بە پاک داوێنی لە ژیانی هاوسەریدا دەزانێ، کە بە کەمترین شنەی گومانداری لەکەدار دەبێ، جا لەم رووەوە شەرافەت بە ئابڕوو ئابڕومەندیش لێک دەدرێتەوەو شرۆڤە دەکرێ". لەو شانۆنامانەدا کە معالەجەی قەزیەی شەرەف دەکەن، نووسەر نەک هەر کەسی فاسق و داوێن پیسی کەم یا زۆر خەتابار بە شایستەی کوشتن دەزانێ، بەڵکو هەق بە مێرد دەدات کە هاوسەری تەواو بێ گوناهی خۆی، کە پاکی و ئابڕوی کەوتۆتە بەر مەزەندەی لاوازی ئەخلاقی یان خەتاو گوناحان، بکوژێت، شارداری زەلەمیە دەربارەی ناوەڕۆکێکی لەو جۆرەدا نووسراوە. "پزیشکی ئابڕومەند، و نیگارکێشی بێ شەرەف" دوو شانۆنامەی دیکەی ئەم دەستە شانۆنامانەن.

هەڵسەنگاندن:

کالدرون، وەکو لوپە دڤگا، لە سەدەی هەژدەیەمدا تەقریبەن لە بیر چوو بووەوە، بەلام هەندێ رەخنەگرانی رۆمانتیک (بەتایبەتی شلگل)، کە بە گەرمییەکی زیادەوە ئەویان بە هاوپایەی سوفوکلیس و شەکسپیر دەزانی، جارێکی دیکە ناوبانگیان زندوو کردەوە، داوەری دروست تر ئەمەیە کە کالدرون درامانووسێکی گەورەیە، بەلام بە جۆرێ نقومی ناوەرۆکێن نەتەوەیی و بابەتی رۆژ دەبێ کە لە کولیەت دوور دەکەوێتەوە زۆربەی کات پەیڕەوکردنی هونەرەکانی وشەبازی و لایەنگری وی لە یاسا توندو ناڕەواکانی شەرەف، دەبنە مایەی ناڕەزایی خەڵکی سەدەی بیستەم، گەورەترین ئیجابیاتی وی بریتییە لە: شارەزایی لە تەکنیکی شانۆ، داهێنان و دەست پێشکەری زۆر، باوەڕی مەزەبی نەگۆڕو پاک، توانایەکی گەورەی لیریکی.

دوو ڕێبازی پێچەوانەی یەکدی، واتە خواناسی سەدەکانی ناڤین و دنیا دۆستی، کە لە ئەسپانیای ڕۆژگارو سەردەمی ڕێنیسانسدا لە ململانێدا بوون، بە ریز لە بەرهەمەکانی قەدیسە تریزاو گراتیان دا بە ئاشکرا دەردەکەون.

سانت تریزای ئاڤیلایی ١٥١٥- ١٥٨٢:

سانت تریزا "گەورەترین ئافرەتی نووسەرە لە ئەدەبیاتی ئەسپانیادا"، و یەکێکە لە گەورەترین سوفیانی مەزەبی، لە ئاڤیلا هاتۆتە دنیاوە. تریزا لە حەوت سالی دا "بە قەستی شەهادەت" لە مالْ هەلاّت و، لە نۆزدە سالیدا بوو بە ئەندامی فیرقەی "کەرملیانی "٣٠" پێ پەتی". لە سالی ١٦٢٢ بوو بە یەکێك لە زومریە قەدیسەکان.
گرنگترین بەرهەمی تریزا کە لە چەپۆکی ڕۆژگار خەلەسیوە، بریتییە لە چوار سەد نامە کە لە سالانی (١٥٦١- ١٥٨٢)دا نووسراون، یەك ئوتوبیوگرافی (نووسراوی سالانی ١٥٦٢- ١٥٦٦)، و قەسری روح یان ئەپارتمانان (لە سالی ١٥٧٧ دا نووسراوەو لە سالی ١٥٨٨دا بلاّوبووەتەوە. چەند شیعرێکی نووسیوە، و "جگە لە قەسری روح" چەند بەرهەمێکی پەخشانی عارفانەشی نووسیوە.
ئوتوبیوگرافییەکەی تریزا، کە لەسەر راسپاردەی کەشیشە ئیعترافگیرەکەی ئەو نووسراوە، لە رووی شێوازی دیالۆگی، دۆستانەو، راز ئاسایەوە شایان و مایەی سەرنجە.
گرنگترین بەرهەمی ترێزا قەسری روحە، ئەم قەسرە حەوت قاتی هەیە، هەر قاتێك رەمزی قۆناغێکی وێردو پاڕانەوەی سۆفیانەیە، و قاتی حەوتەمین قاتی فەنایە لە ئەشقی خودادا، ئەم بەرهەمە توانای ریزپەڕی ترێزا لە دەربڕینی سۆزی شەخسی و دەرونیدا بەرجەستە دەکات، لویس دلیون-ی هاوچەرخ و بلاّوکەرەوەی بەرهەمەکانی وی دەربارەی شێوازی ترێزا دەلێت: "بەرهەمەکانی وی لە رووی شێوەی دەربڕین، رازاوەیی و ئاسانی شێواز، لێکدانی ستایش ئەنگێزی وشە، و خۆڕسکییەوە زۆر پەسندو بەجێن، و من بە گومانم لەوەی کە هیچ نووسراوێك لە زمانی ئێمەدا بتوانێ شان لە شانی بدات".

بالتاسار گراسیان ١٦٠١- ١٦٥٨:

گراسیان لە هەر روویەکەوە بیگری خالی بەرانبەر تریزایە (پێچەوانەی ئەوە). هەر چەندە کەسێکی یەسوعی بوو، نووسەرێکی بە گومان، خێرئەندێش، و مرۆڤدۆست بوو. کتێبی (پیاوی دووربین- ١٦٤٦)ەکەی وی جۆرە "دەرباری"٣١"یەکی ئەسپانیاییە، کە بیست و پێنج خەسلەتی پیاوی تەواوی، پیاوانەی خوێنەوار دەخاتە روو، (هونەری دووربینی-

١٦٥٣) بەرهەمێکە کە سێ سەد مەسەلەی ئاقڵانەی لە خۆ گرتووە. شاکارو بەرهەمی بەناوبانگی گراسیان کتێبی (رەخنە- ١٦٥١- ١٦٥٧)یە، کە لە سێ بەشدایە، وەکو سێ قۆناغی ژیانی بەشەری (لاوی، کاملی، و پیری) ئەم بەرهەمە گێڕانەوەیەکی مەجازی فەلسەفییە کە سەفەرەکانی کریتیلو (مرۆڤی ئەقڵگەرا)و ئاندرنیو (رۆڵەی سروشت) بو قەڵەمڕەوی، لاوی، کاملی و پیری باس دەکات.

گراسیان خاوەنی زەینێکی تیژو حەساسە، بەڵام خودانی بیری قوڵی ئەخلاقی نییە، لێکچواندنو درکەی غەریبو قورسو نێوەڕۆك"٣٢" پەروەری، زەرەری زۆری لە شێوازی وی داوە،و تەوزیف کردنی زیاد لە پێویستی تەنزو حەنەك، وای کردووە بەرهەمەکانی تاقەتبەربن.

<u>پەراوێزان:</u>

١- فەردیناندنی پاشای ئاراگۆن ١٤٧٩- ١٥١٦

٢- ئیزابیل ١٤٥١- ١٥٠٤

٣- ئارمادای Spanish Armade: ئارمادای لە شکان نەهاتوو، ناوی ئەو گەلە کەشتییە جەنگییە بوو کە فیلیپی دووەمی پاشای ئەسپانیا لە ساڵی ١٥٨٨دا بۆ هێرش کردنە سەر ئینگلیستان ئامادەی کرد، ئەم ئوستولە کە سەدو سی کەشتیو سەدو سی هەزار جەنگاوەری لەگەڵدا بوو، لە دەریای مانشدا لە چەند شەڕێکدا زیانی پێ گەییو بەرەو باکوور هەڵات. تەنیا نیوەی ئەم ئوستولە بۆ بارەگای خۆی گەڕایەوە چونکە ئەوانی تر لە تۆفانو بۆراندا تێك شکان.

٤- سپانۆلیزم- Spanolismo: کۆمەڵە دابو نەریتێکی ئەخلاقییە لەمەڕ خەسڵەتو تایبەتمەندییە ئەسپانیاییەکان، واتە خوو خدەی ئەسپانیاییەکان.

٥- گونگوریزم – Gongorism: ئەم زاراوەیە لە ناوی لویس دگونگورائی ئارگوتە (١٥٦١- ١٦٢٧)ی شاعیری چاخی زێڕینی ئەسپانیاوە وەرگیراوە. هەندێ لە خەسڵەتە دیارەکانی شێوازی گونگورا بریتییە لە بەکار هێنانی خواستنو قەلب بەشێوەیەکی نوێ، بەلاتینی کردنی وشەو زاراوەکان، ئاماژەو هێمایانی کلاسیکیو ئەفسانەیی، سوود وەرگرتن لە هەموو هونەرە رەوانبێژییەکان. گونگریزم هاو واتای مارینیزمی ئیتاڵیایی، پریسیوسیتەی فەرەنسیو، یوفوئیزمی ئینگلیزییە، ئەم سێ زاراوەیەو گونگوریزم بەو سەبكو شێوازە ئەدەبییە دەگوترێ کە "باروك"ی پێ دەڵێن.

٦- کالیکات: شارێکی بەندەرییە لە باکووری رۆژئاوای هیند.

٧- مونتالڤو: نووسەرێکی ئەسپانیایی ئاخرو ئۆخری سەدەی پازدەیەمە. لەوە دەچێ ئەو رۆمانسی "ئامادای گل"ی لە پورتوغالییەوە وەرگێڕابێتە سەر زمانی ئەسپانیایی.

٨- مارتورل ١٤١٣- ١٤٦٨: نووسەرێکی خەڵکی کاتالونیایە (ناوچەیەکە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی ئەسپانیا).

٩- دوگالبا: نووسەرێکی کاتالونیایی سەدەی پانزەیەمە.

١٠- پۆلۆ ١٥٣٠- ١٥٨٥: نووسەرێکی ئەسپانیاییە.

١١- مناندت یی پلایو ١٨٥٦- ١٩١٢: ڕەخنەگرو مێژوونووسێکی ئەسپانیاییە.

١٢- (....) نووسەرەکەی نادیارە، هەندێ لە مێژوونووسان دانەری ئەم بەرهەمە بە (دیگۆ هورتادو دمیندۆزا ١٥٠٣- ١٥٧٥) دەزانن کەنووسەرێکی ئەسپانیاییە.

١٣- لیستی کتێبە قەدەغەکان: لیستی ئەو کتێبانەی کە خوێندنەوەیان بۆ ئەندامانی کڵێسای کاتولیکی ڕومی لەلایەن ئەربابی کڵێساوە قەدەغە کرابوو، و ئەم یاساغییە تا ساڵی ١٩٦٦ش بە هەمان تین‌و تاوی خۆیەوە مابوو، یەکەمجار ئەم لیستە لە ساڵی ١٥٥٩دا بڵاوبووەوە.

١٤- سڤیلی- Seville: ویلایەتێکە لە باشووری ڕۆژئاوای ئەسپانیا.

١٥- فرناندز دئاڤلاندا: وا مەزەندە دەکرێ کە ئەم ناوە خوازراو بێ، تا ئێستا ناسنامەی ئەم کەسە نەزانراوە.

١٦- لویولا ١٤٩١- ١٥٥٦: ڕۆحانییەکی ئەسپانیاییە، و دامەزرێنەری کۆمەڵگەی یەسوعییە.

١٧- سانچۆ پانزا، چەکدارو خزمەتکاری دون کیشۆتە.

١٨- لامانچا: ناوچەیەکە لە ئەسپانیای ناوەندی، لە باشووری کاستیلی تازەیە.

١٩- گومز مانریك ١٤١٥- ١٤٩٠: شاعیرو شانۆنامەنووسێکی ئەسپانیاییە.

٢٠- عەباو شمشێر: ئەم زاراوەیە لە کۆمیدیاکانی شانۆنامەنووسانی ئەسپانیایی سەدەی شازدەیەمی وەکو لوپە دڤگاوە وەرگیراوە. ئەم شانۆنامانە پڕن لە ئەڤینداری‌و بەسەرهاتان‌و بابەتی سەرەکییان ئەڤین‌و پیلانگێڕی بەینی ئوروستوکراتەکانە.

٢١- دۆکی ئالبا ١٥٠٨- ١٥٨٢: فەرماندەیەکی ئەسپانیایی سەردەمی شارلی پێنجەمە.

٢٢- مونتالبان ١٦٠٢- ١٦٣٨: کەشیش‌و شانۆنامەنووس‌و ڕۆماننووسێکی ئەسپانیاییە.

٢٣- کومیدیا- Comedia: لە ڕوانگەی لوپە دوڤگاوە وشەی کۆمیدیا تەنیابە مانای شانۆنامەێن سێ پەردەیی (کۆمیدی، تراجیدی، یا تراجیکومیدی) دێت.

٢٤- فرانسیس دریك ١٥٤٠- ١٥٩٦: دەریا سالاری ئینگلیزی بوو.

٢٥- ریچارد شێردل (١١٥٧- ١١٩٩) شای ئینگلیستان بوو (١١٨٩- ١١٩٩).

٢٦- سەلاحەدین یوسف کوڕی ئەیوب (١١٣٨- ١١٩٣) فەرمانڕەوای میسرو سوریا بوو.

٢٧- بەیت لەحم: شارێکە لە فەلەستین، کە زێدی عیساو زیارەتگەیەکی گرنگە.

٢٨- ئالكالا دئینارس، شارێکە لەئەسپانیای ناوەندی، لە کاستیلی تازە.

٢٩- سیانەکەی دیکە بریتیین لە: لوپە دڤگا، ئالارکون، و کالدرون.

٣٠- کەرملیانی پێ پەتی: لقێکە لە فیرقەی کەرملی، هەڵبەتە لقێکی دەستکاری کراوی چاك کراو، فیرقەیەك لە رەبەنانی هەژار کە لە سەرەتادا لە چیای کەرملی فەلەستین دەژیان.

٣١- "دەرباری" ئاماژەیە بۆ کتێبی "دەرباری"یەکەی کاستیلونە.

٣٢- نێوەڕۆك پەروەری – Conceptismo: ئەمە ڕێبازێك بوو کە بە دوای ناوەڕۆك و تیمەی تازەدا دەگەڕا، و لە هزرو بیری پوختەو مکوم پتر بایەخی بە نێوەڕۆك پەروەری دەدا

ئەدەبیاتی ئەسپانیا

لە

سەدەی هەژدەوە تا سەدەی بیستەم

سەرەتایەکی مێژوویی:

مێژووی ئەسپانیا لە ساڵی ١٧٠٠ بە دواوە بۆ خوێنکاری ئەدەبیاتی جیهان شتێکی ئەوتۆی تێدا نییەو دەکرێ بە خێرایی بەسەریا تێپەڕی. میللەتی ئەسپانیا لە زۆربەی ئەم قۆناغەدا "ئابوورییەکی شکست خواردوو و سیاسەتێکی لاوازی" هەبووە، جەنگە دەرەکی و ئاژاوە ناوخۆییەکانیش بەردەوام مەداری دەسەڵاتو ئاقاری هێزی توانای وڵاتیان کەم کردۆتەوە. لە ساڵی ١٧٠٠ کە شارلی دووەم کۆ چی دوایی کرد، فیلیپی پێنجەم کە لە بنەماڵەی بوربونەکانی فەرەنسا بوو بە پاشای ئەسپانیا دانرا، ئەم بنەماڵەیە تاساڵی ١٩٣١ حوکمیان کرد. تەنیا شەش ساڵی سەردەمی ناپلیۆن ١٨٠٨- ١٨١٤و شەش ساڵی قۆناغانی ١٨٦٨- ١٨٧٠، واتە قۆناغی حوکمڕانی ئامادیوس ساڤویی (١٨٧٠- ١٨٧٣)و دەوڵەتی کۆماریخوازی ١٨٧٣- ١٨٧٤، دەسەڵات لە دەستی ئەوان دەرچووە، سەرەنجام ئەسپانیا لە شەڕی ساڵی ١٨٩٨دا لەگەڵ ئەمریکادا، دەسەڵاتی خۆی لەسەر دوا موڵکە ئەمریکاییەکانی خۆی لە ئوقیانوسی ئارام لە دەستدا، لە ساڵی ١٩٣١دائالفونسۆی سیازدەیەم لەسەر دەسەڵات لابراو کۆماری دووەم راگەیەنرا. دوای پێنج ساڵ جەنەراڵ فرانسیسکۆ فرانکۆ ١٨٩٢- ١٩٧٥) سەرکەوتووانە شۆڕشێکی فاشیستی بەڕێوەبرد (١٩٣٦- ١٩٣٩)، لەوە بەدواوە دیکتاتۆریانە وڵاتی بەڕێوەبرد. ئەسپانیا بەشداری لە هیچ یەکێك لە دوو جەنگە جیهانییەکەدا نەکرد.

نۆڕینێکی گشتی:

بە مردنی کالدرون لە ساڵی ١٦٨١دا، داهێنانی بەرهەمی گەورەی ئەدەبیاتی ئەسپانیاییش کۆتایی هات. فەرمانڕەوایانی هەوەڵی بوربون، کە دەیانویست ئەسپانیانییەکان بە شێوەی فەرەنسایی پەروەردە بکەن، لە مەیدانی ریفۆرمی کەلتوریو پەروەردەو فێرکاریدا چەند هەنگاوێکیان نا. لە ساڵی ١٧١٢دا کتێبخانەی نیشتمانی دامەزرا، لە ساڵی ١٧١٤

ئەکادیمیای پاشایەتی ئەسپانیا دامەزرا، و لە ساڵی ١٧٣٥شدا ئەکادیمیای مێژوو هاتە ئاراوە.
لە ساڵی ١٧٢٥دا کاریگەری نەو کلاسیسزمی فەرەنسی بەسەر نووسەرانی ئەسپانیاییدا دەستی پێکردبوو، و ئەم نووسەرانە لە جیاتی چاو لە نووسەرانی پێشینی ئەسپانیایی بکەن، ستایشی بوالو-یان دەکردو لافونتێن و مولیر و راسین-یان دەکرد بەسەر مەشقی خۆیان. بە هەرحاڵ دەبێ ئەوە دووپات بکرێتەوە کە راپەڕینی نەو کلاسیك ئەو رەواجەی کە لە فەرەنسادا هەی بوو، هەرگیز لە ئەسپانیاو لە ئینگلیستاندا ئەو برەوی پەیدا نەکرد، دیسان تاکگەرایی و بێزاری زاتی ئەسپانیایی لە شتی بێگانە کردیە کارێك هەندێ لە نووسەران روو لە تیۆریان و رێبازانی نەوکلاسیك وەرگێڕن، بە شێوەیەکی گشتی سەدەی هەژدەیەم قۆناغێکی وشك و کەم بەرهەمی ئەسپانیا بوو لە مەیدانی ئەدەبیاتی گەورەدا.
لە نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەیەمەوە، رێبازی رۆمانتیزم لە ئەسپانیادا، وەکو وڵاتانی دیکەی ئەورووپای رۆژئاوایی رووی کردە هەڵکشان. جا لەبەر ئەوەی کە نەوکلاسیسزم هیچ کاتێك لە ئەسپانیادا ریشەیەکی بتەوی دانەکوتابوو، و ئەسپانیاییەکانیش بە تەبیعەت زیاتر ئەهلی سۆزو هەست بوون تا ئەهلی ئەقڵ و لوجیك، سەرکەوتنی راپەڕینی رۆمانتیکیش لەم وڵاتەدا لە هەر شوێنێکی دیکە کەمتر جۆش و خرۆشی نایەوە. گەلێك لە خەڵکانی ئەهلی ئەدەب کە لە سالانی دەسەلاتی زاڵمانەی فەردیناندی حەوتەمدا بەرەو فەرەنساو ئینگلیستان وڵاتیان بەجێ هێشتبوو، لە ساڵی ١٨٣٣دا بۆ ئەسپانیا گەڕانەوە، و ئەندێشەی رۆمانتیکیان لەگەڵ خۆدا بە دیاری هێنا، لەگەڵ گەڕانەوەی ئەواندا رۆمانتیزمی ئەسپاینا "وەکو راپەڕینێکی هەمە لایەنەو هوشیارانە" دەستی پێکرد. ئەم راپەڕینە لە ماوەی سالانی ١٨٣٣- ١٨٤٥دا گەییە ئەوپەڕی گەشانەوە.
لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمدا، مەتریالیزم و کەم بوونەوەی باوەڕی مەزەبی، بووە مایەی بەد گومانی، کە لە ئەدەبیاتدا رەنگدانەوەیەکی فراوانی هەبوو.
پاش جەنگی ئەمریکا -ئەسپانیا، رێنیسانسی مەعنەوی و کەلتووری ئەسپانیا دەستی پێکرد. "نەوەی ١٨٩٨" لە مەیدانی پێشقەبرنی فێر بوون و پەروەردەدا هەنگاوی گەورەیان نا، و دژی ناسیونالیزمی کورت بینانە، محافەزەکاری، و توندڕەوی ئاینی وەستان، گەلێك لە شاعیران، رۆماننووسان، شانۆنامەنووسان، و زانایانی سەنگین لەم وارەدا بەگەڵیان کەوتن.
لە قۆناغەدا هیچ قوتابخانەیەك نەهاتە ئاراوە، بەڵام عەیبە تەقلیدییەکانی ئەدەبیاتی ئەسپانیا- بێ موبالاتی، ئیرتیجالیەت، و وشەبازی- بوو بە مایەی رەخنە، دوو رێچکەی پێچەوانەی یەکدی-ش دەرکەوتن، یەکێکیان بەرەو سنعەتبازی و ئالۆزی، ئەوی تر بەرەو سادەیی و راستەوخۆیی.
لەماوەی دوو سەدەو نیوی رابرووودا ژمارەیەکی زۆر کەم لە بەرهەمی ئەدەبی بەرجەستە، لە مەیدانەکانی رۆمان، شانۆنامەو شیعر چووە سەر گەنجینەی ئەدەبیاتی ئەسپانیایی.

رۆمان

تاقە رۆمان نووسی بەرجەستەی ئەسپانیایی لە سەدەی هەژدەیەمدا خۆزیە فرانسیسکۆ دئیسلائی روخو (١٧٠٣- ١٧٨١) بوو. کتێبە بەناوبانگەکەی (سەربوری وەعزبێژی بەناوبانگ.. ١٧٥٨) هەجوویەکەی لەمەڕ شێوەی وەعزی هەستۆکی بە ئاو تاوی وەعزبێژانی نەوەکانی پێشوو.

لە قۆناغی رۆمانتیکدا رۆماننووسانی ئەسپانیایی کەوتنە وەرگێڕانو لاسایی کردنەوەی بەرهەمەکانی والترسکوت، شاتوبریان، کوپرو، مانزونی. لەم قۆناغەدا سەدان رۆمانی مێژوویی نووسران، بەڵام هیچیان سەرکەوتوو نەبوون.

پاش ئەمەی کە رۆمانتیزم روو لە ئاوا بوون چوو، رۆماننووسان رویانکردە رۆمانی رەفتاری کۆمیدی بەڵام ریالیستی کە زیاتر وێنەی ژیانی خەڵکی ناوچەیەکی تایبەتی دەگرت، باشترین ئەم رۆماننووسانە بریتیین لە: سسیلیا بول فرن فیبر (ناوی خوازراوی فرنان کابالیرویە ١٧٩٦- ١٨٧٧)، کە نووسینی رۆمانی رەفتاری پێکەنیناوی داهێنا، خوان ڤالیری ئی ئالکا گالیانو ١٨٢٤- ١٩٠٥ کە رۆمانەکانی ژیانی ئەندەلوسی وێنە دەگرن، ئانتونیود ئالارکون ئی ئاریشا ١٨٣٣- ١٨٩١ کە زیاتر بە حەنەکچیاتی و شۆخیبازی بە نێو بانگە، خوزیە ماریا دپرزا ١٨٣٣- ١٩٠٦ کە رۆمانەکانی، دەربارەی ناوچەی مونتانایە، و بە خۆیشی "لە زۆر لایەنەوە گەورەترین ریالیستی ئەسپانیای سەردەمی تازەیە"، ئیمیلیا پاردو باسان ١٨٥٢- ١٩٢١، کە نەک هەر رۆماننووس، بەڵکو لە لایەنگرانی قوتابخانەی سیمبولیزمی فەرەنسی بوو، ئارماندو پالاسیوڤالدس (١٨٥٣- ١٩٣٨) کە ناوەڕۆکی سەرەکی رۆمانەکانی ناوچەی ئاستوریاس"١" بوو، و ئەوجا ڤیسنتە بلاسکو ئیبانز (١٨٦٧- ١٩٢٨) کە چەند رۆمانێکی دەربارەی ئەمریکای باکوور، و رۆمانێکی دەربارەی جەنگی جیهانی یەکەم نووسی.. بنیتو پرزگالدوس (١٨٤٣- ١٩٢٠) کە چەند رۆمانسێکی مێژوویی و هەروەها چەند رۆمانێکی دەربارەی ریفۆرمی کۆمەڵایەتی نووسی.

لە سەدەی بیستەمدا رامون ماریا دل ڤالە ئینکلان (١٨٧٠- ١٩٣٦) چەند رۆمانێکی دڵداری نووسی، و پیو باروخا (١٨٧٢- ١٩٥٦) کە رەنگە بەناوبانگترین رۆماننووسی ئەسپانیایی سەدەی بیستەم بێ کۆمەڵێك رۆمانی مێژووین و رۆمانی بەنێوەڕۆك سیاسی نووسی.

شانۆنامە

لە سەدەی هەژدەیەمدا زۆر کۆمیدیا بە چاولێکەری شانۆنامەکانی مولیر هاتە نووسین کە تا رادەیەك باش بوون، بەڵام تراجیدیاکانی ئەم قۆناغە دەستکرد، ناپوختەو لاواز بوون. رامون دلاکروز (١٧٣١- ١٧٩٤) رووبەڕووی نەوکلاسیسزم وەستایەوەو، چەند کۆمیدیایەکی

ریالیستی چاکی نووسی، لیاندرو فرناندز دموراتین (١٧٦٠- ١٨٢٨) باشترین موریدی مولیر بوو.

فرانسیسکو مارتینز دلا روسا (١٧٨٩- ١٨٦٢)، یەکەمین شانۆنامەی رۆمانتیکی سەرکەوتووی (پیلانی ڤینز- ١٨٣٠) نووسی کە میلو درامایەکی سەر ڕێژە لە ئەڤینداری، ڕەمزو ڕازداری، و دەسیسەکاری، ئانخل دساڤدرا-ی دۆکی ریڤاس (١٧٩١- ١٨٦٥) تراجیدیای پڕ جۆشی دون ئالڤارۆ یا جەبری چارەنووس (١٨٣١ و ١٨٣٥)ی نووسی کە دەربارەی قارەمانێکی میتا مرۆڤانییە. ڤیردی"٢" لەسەر بنەمای ئەم تراجیدیایە ئۆپرای جەبری (حەتمیەت) چارەنووسی دانا.

برتون دلوس ئارروس (١٧٩٦- ١٨٧٣) بۆ ریالیزم گەڕایەوە، و لە ڕێگەی شانۆنامە سوكو نوکتە ئامێزەکانییەوە گاڵتە بە چینی بورژوای کۆمەڵگە دەکات. خوا کوئین دیسنتا (١٨٦٣- ١٩١٧)ش درامای پرولیتاریایی ئەسپانیایی داهێنا.

یەکەمین درامانووسی دیارو گەورەی ئەسپانیا لە سەدەی بیستەمدا (خاسینتو بناڤینتەئی مارتینز ١٨٦٦- ١٩٥٤) بوو کە شانۆنامانی منداڵو درامای تەنزئامێزی کۆمەڵایەتی نووسی. بەڵام لە هەمووان ناودارتر فدریکو گارسیالورکا (١٨٩٩- ١٩٣٦) بوو کە هەم لە واری کۆمیدیاو هەم لەواری تراجیدیادا دەستێکی باڵای هەبوو. یەکێك لە بەناوبانگترین شانۆنامەکانی وی (زەماوەندی خوێنە- ١٩٣٣)، کە بەسەرهاتی کینە کێشییەکی خانەوادەییو هەڵاتنی دڵداران لەگەڵ دلبەرەکانیاندا دەگێڕێتەوە. (یرما- ١٩٣٤)، تراجیدیای ژنێکە کە بێ منداڵ و ئارەزووی منداڵدار بوون بووە بە خۆرەی زەین و هۆشی، و (ماڵ برنارد ئالبا-١٩٣٦) شانۆنامەیەکی وێرانکەرە دەربارەی ژنێکی ریاکارو ستەمکار کە بە رەفتاری ڕەقی خۆی روحی کیژەکانی تێك دەشکێنێو بەرەو شێت بوونو خۆ کوژییان دەبات.

هۆزان

هۆزانی ئەسپانیایی لە سەدەی هەژدەیەمدا زیاتر گێڕانەوەیی، تەنزئامێز، یان فێرکارییە. (توماس د ئیریاتە ١٧٥٠- ١٧٩١) بە حیکایەتە شیعرییە ئەخلاقییەکانی ناوبانگی دەرکردووە، (گاسپار ملچور دخوڤلیانوس ١٧٤٤- ١٨١١) کە جگە لە شاعیری، سیاسەتوانو ریفۆرم خوازیش بوو، بە بەندە فێرکاری، هەجوو، و نامە شاعیرانەکانی ناوبانگی دەرکردووە (خوان ملندز ڤالدیس ١٧٥٤- ١٨١٧) لە ژێر کاریگەری گسنر، یانگ، تومسنو ڕۆسۆدا بوو، و بە جوانیو پوختەیی شیعرەکانی بەناوبانگە. زۆر هۆزانی شوانکارەیی، چامە، و بەرهەمی فێرکاری لە پاش بەجێماوە. شۆرەتو ناوبانگی (مانویل خوزە کنتانا ١٧٧٢- ١٨٥٧) بە قەسیدە نیشتمانیو تەژی مرۆڤدۆستییەکانییەوەیە.

(خوزه دسپرونسدا ئی دلگادو ١٨٠٨- ١٨٤٢) گەورەترین شاعیری رۆمانتیکی ئەسپانیایە. ئەو کە شاعیرێکی بە گومان، بێزار، و نیشتمانپەروەر بوو، لە رۆمانسی شاعیرانەو هۆزانێن لیریکی کورتدا دەستێکی باڵای هەبوو. (خوزیە زوریلائی مورال ١٨١٧- ١٨٩٣) زۆر چیرۆکی شاعیرانەی بەرزی نووسی، وەکو (غەرناتە)، کە بە هۆی هاماجی شاعیرانەیانەوە بەناوبانگن، هەروەها زۆر درامای زندووشی نووسیوە کە گرنگترینیان داڕشتنەوەی ئەفسانەی دون خوانە (دون جوان) بە ناوی (دون خوان تنوریو- ١٨٤٤). (گۆستاف ئادولفوبکر ١٨٣٦- ١٨٧٠) شاعیرێکی رۆمانتیکە کە بە شیعرە سادەو خەیاڵیو غەماوییەکانی لە کتێبی (قافیەکاندا – ١٨٧١)، و هەروەها بە ئەفسانە پەخشانیەکانی بەناوبانگە، ئەو ئەفسانانەی کە پڕن لە بویەرو رووداوانی جادوویی، خەیاڵیو میتافیزیکی. رامون دکامپو ئامور (١٨١٧- ١٩٠١)، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە وازی لە رۆمانیتزم هێناو کەوتە گوتنی بەندێن دا شۆرینو هۆزانگەلێك کە ناوی دەنان دولوراس- گێڕانەوەو حیکایەتگەلێك بوون (کە تیایاندا حەقیقەتە ئەبەدییەکان بە رەمزو کینایە دێنە دەربڕین، و تایبەتمەندییەکانیان بریتییە لە کورتبڕی، ناسکی، جوانی، و دەرسو پەندی فەلسەفی شاراوە لە پشت ریشخەنو شۆخیبازییەوە)، سۆزپەروەریو مەیلی داستانبێژی، کامپۆ ئاموری لە سەردەمی خۆیدا ناودار کرد، شاعیرێکی دیکە کە چیرۆکانی پڕ جۆش و خرۆش گوت، (گاسپار نونیاز دئارستە ١٨٣٢- ١٩٠٣)ـە، ئەمە شاعیری نا ئومێدی و بەدگومانی بوو، کە ئەمە بۆ گومانی وی لە مەزەبو نا ئومێدی وی لە سیاسەت دەگەڕایەوە.

بزووتنەوەی ناسراو نوێگەرایی شیعری ئەسپانیایی لە دەوروبەری ساڵی ١٩٠٠ دا دەستی پێکرد. نوێخوازەکان، کە (روبن داریو ١٨٦٧- ١٩١٦)ی شاعیری ئەسپانی زمانی خەڵکی نیکاراگوا پێشەوایان بوو، چاویان لە پێکهاتەی تێورییەکانی پارناسیە فەرەنسییەکانو قوتابخانەی سیمبولیزم بوو، ئەم شاعیرانە جەختیان لەسەر زەرورەتی تاکپەروەری، دەرونگەرایی، فۆرمبازی، و دەوڵەمەندیی زمانەوانی شاعیر دەکردەوە.

گرنگترین شاعیرانی نوێخوازی ئەسپانیا مانویل ماچادو (١٨٧٤- ١٩٤٧)، ئانتونیو ماچادو ١٨٧٥- ١٩٣٩)، و (ئیدوارد دۆمارکینا ١٨٧٩- ١٩٤٦) بوون. خوان رامون خیمەنز ١٨٨١- ١٩٥٨ لەسەرەتادا بە نوێخواز دەژمێردرا، بەڵام پاشان کەوتە رەفزکردنی سنعەتکاری و ئاڵۆزی شیعری شاعیرانی نوێخواز. ئەو بە سادەیی، بەرزی هونەری، و بە گەرمی سۆزو سۆزداری بەناوبانگە، گەلێك لە شیعرەکانی خەماویو لاوانەوەن، خیمەنز لە ساڵی ١٩٥٦دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت. (رامون پرزد ئایالا ١٨٨٠- ١٩٦٢).

رۆماننووسو شاعیری تەبیعەتە. بەرهەمەکانی لە رووی قوڵی فەلسەفی و ناسکی زمانی ئەسپانیاییەوە زۆر باشن. و لە دوا ئەنجاما دەبێ ئامارژە بۆ (گابریلا میسترال- ناوی خوازراوی لوسیلا گودوی د ئالکایاگا- ١٨٨٩- ١٩٥٧)ی شاعیری شیلیایی بکرێ، کە لە ساڵی ١٩٤٥دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت، شیعری وی کە بەگیانی لیریکی رەوانە بەناوبانگە، دەربڕی تاسەی توندی شاعیرە بۆ عەدالەتی گشتی.

ژێدەران:

١- ئاستوریاس: ناوچەیەکە لە باکوری رۆژئاوای ئەسپانیا.

٢- ڤێردی (١٨١٣- ١٩٠١): ئاهەنگسازێکی ناوداری ئیتاڵیاییە.

بەشی چوارەم

ئەدەبیاتی ئاڵمان

سەدەی شانزەیەم:

رێنیسانس و ریفۆرمی ئاینی"١"

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

ئەو ئاژاوەو پاشاگەردانییە سیاسییەی کە سەرانسەری وڵاتی ئاڵمانی لە ماوەی نیوەی دووەمی سەدەکانی ناڤیندا گرتبووەوە تا سەدەی شانزەیەمو دواتریش هەر بەردەوام بوو. شارلی پێنجەم، ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی مقدەسی رۆم لە ساڵانی ١٥١٩- ١٥٥٦، بە رادەیەك گیرۆدەی جەنگە دەرەکییەکان بوو کە دەرفەتێکی ئەوتۆی بۆ یەکخستنی ئاڵمان پەیدا نەکرد، و ئەوانەی دوای ئەویش هاتن لەو مەیدانەدا سەرنەکەوتن.
لەو رووداوە مێژووییانەی، کە بۆ خوێنکارانی ئەدەبیات بایەخی هەیە، رێبازێن هزری — ئەقڵی و مەزهەبییە، هزری رێنیسانس لە دەوروبەری ناوەڕاستی سەدەی چواردەیەمەوە بەرەبەرە لە ئاڵماندا سەری هەڵداو، هەر لەو سەروبەندەدا، راپەڕینی هومانیزم لە ناو چینێکی تایبەتیدا لە باکووری ئەوروپای ناوەندیدا برەوی سەند. هۆیەکانیشی ئاشکران، یەکەم، راپەڕینی بوژانەوەی ژیانی ئەدەبیاتی کلاسیك، بە تایبەتی لاتینی، تایبەت بوو بە ئیتاڵیا-و تارادەیەك بە فەرەنساو ئەسپانیاوە- کە لە مشوورو خەمی زندوو کردنەوەی شکۆی رابردووی خۆدا بوون بەڵام بۆ ئاڵمان، رێنیسانس بێگانە و نامۆ بوو. دووەم، هۆمانیزم ئاڵماندا لە بنەڕەتدا بۆ دەستەبژێرانی ئەرستۆکراتو رۆشنبیران، کە شارەزای زمانانی لاتینی و یونانی بوون، جوانو دڵگیرو پەسند بوو، کەچی لەو وڵاتانەدا کە زمانەکانیان دەچووەوە سەر لاتینی، خەڵکێکی زیاتر رمووەدەی هومانیزم بوون، رەنگە هۆی ئەمەی کە بۆچی خەڵکی وڵاتانی ئەڵمانیا رویانکردە ریفۆرمی ئاینیو ئیتاڵیاییەکان بە گەرمی پێشوازیان لە هۆمانیزم کرد، لەمەدا بێ کە تەبیعەتی ئەم دوو نەژادە زۆر جیاوازە، ئاڵمانیەکان هەمیشە لایەنگری زمانو ئاینو هزری عیبری بوونە، ئیتاڵیاییو فەرەنسییەکان لایەنگری کەلتوورو شارستانیەتی یونانی بوونە.
هەڵبەتە، نابێ وا مەزەندە بەرێ کە هومانیزم هەرگیز لە ئەڵمانیادا پێشڤەچوونی. بە پێچەوانەوە، یوهان رویشلین (١٤٥٥- ١٥٢٢)ی ئاڵمانی، دسیدریوس ئیراسموس-ی خەڵکی

روترادمی هۆڵەندا، و زۆری دیکە (بڕوانە دێڕەکانی داهاتوو) لە زمانانی کلاسیکدا گەیینە پسپۆڕیو ماموستایەتی، بە شێوەیەکی گشتی دڵبەندی بە هۆمانیزمو داهێنانی چاپ بووەفاکتەرێکی گرنگ بۆ تێگەیشتن لە مانای گشتی هومانیزم، بەلای کەمەوە لە ماوەی سالآنی ١٣٤٨- ١٥٥٥دا پانزە قوتابخانەو زانکۆ کرانەوە، لوتەر بە خۆیشی پشتگیری لە زانستی تازە، تا ئەو شوێنەی لەگەڵ مەزەبەکەیدا دەسازا، دەکرد.

لە سەرەتاکانی نیوەی دووەمی سەدەی چواردەمدا جان ویکلیف لە ئینگلیستان، یوهان هوس (١٣٦٩- ١٤١٥) لە بوهمیا، و ریفورمیستانی ئاینی دیکە کەوتبوونە هێرش بۆ سەر گەندەڵی ناو کلێسای کاتولیك. تاك پەروەری، پەرەسەندنی خوێنەوارییو فێربوون، و گیانی گومانو پرسئامێزی ڕێنیسانس، زۆر کەسی لە هەڵەناپەزێری کلێسا دڕدۆنگ کردو بەرەو تاقیب کردنو لێکۆڵینەوە لەو قەواڵەو بەڵگەنامانەی بکێش کردن کە بە بنەماو بناغەی تەعلیماتی مەسیحی دەژمێردران. مارتین لوتەر لە ساڵی ١٥١٧ نەوەدو پێنج مەسەلە بەناوبانگەکەی خۆی "بە مەبەستی هەڵێنجانی حەقیقەت" دژ بە فتوایەکەی پاپا سەبارەت بە جایز بوونی کرینەوەو پاکردنەوەی گوناح و فرۆشتنی عەفو، بەسەر دەرگای کلێسای گەرەوەی ویتن بورگدا هەڵواسیو پاش سێ ساڵان نوسخە ئیمزا کراوەکەی پاپای بەبەر چاوی عەوامی خەڵکەوە سوتاند (پاپا لەم نوسخە ئیمزا کراوەدا هەڕەشەی کردبوو کە ئەگەر لوتەر دەست بەرداری باوەڕەکانی خۆی نەبێ، بە مورتەد لە قەڵەم دەدرێ). خەڵێکی زۆر باوەڕەکانی لوتەریان پەسند کرد، و دەکرێ (باوەڕنامەی ئۆگسبورگ"٢")ی وی لە ساڵی "١٥٣٠" بە "سەرەتای ئاینی پروتستانی سیستەماتیك" بژمێردرێ. شارلی پێنجەم بێهودە هەوڵیدا ئەم بیدعەتە تازەیە نەهێڵێ، بەڵام لە ساڵی ١٥٥دا ناچار ملی بۆ ئازادی عیبادەت و پەرستن بۆ کاتولیکەکانو پروتستانەکان بە شێوەیەکی یەکسان (بەپێی فتوای ئەنجوومەنی ئوگسبورگ)دا.

<u>نوڕینێکی گشتی:</u>

ئاسایی بوو کە ئەدەبیاتی ئاڵمانی لە سەدەی شانزەیەمدا بە قوڵی بکەوێتە ژێر کاریگەری پاشاگەردانی و پەشێوییە ئاینییەکانەوە. نامەی "ستایشی حەماقەت"ەکەی ئیراسموسو زۆر بەرهەمی دیکە (هەموویان بەلاتینی بوون) کەوتنە گاڵتە کردن بە پیاوانی گەندەڵی کلێسا، و رەخنەگرتن لە خەوشەکانی کلێسا، و ستایشی فەزیلەتە سادەو ساکارەکانی مەسیحیەت. گرنگترین نووسەرانی پروتستانی لوتەر، ئولریش ڤون هوتن (١٤٨٨- ١٥٢٣)، و یوهان فیشارت (دەوروبەری ١٥٤٦- ١٥٩٠) بوون.

دابە ئەدەبییە کۆنترەکانی وەکو شانۆنامەو گۆرانی و بەستەی ئەڤینداری (ماستەر"٣" سۆنگ)، بە هیمەتی گەورە شایەر"٤" (هانس ساکس) بەردەوام بوو، بەڵام تەنانەت ساکس-ش لە ژێر کاریگەری ریفۆرمی ئاینی پرۆتستانەکاندا بوو.

زۆر چیرۆك و رۆمانسی جوانیش بڵاوبوونەوە کە زۆربەیان خاوەنەکانیان نادیار بوون.
بەناوبانگترین ئەم بەرهەمانە دکتۆر فاوستە (١٥٨٧)، کە پاش بڵاوبوونەوەی یەکسەر وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی. یورگ ویکرام (لە ساڵی ١٥٦٠دا مردووە)ش یەکەمین رۆمانی ئاڵمانی نووسی، کە یەکێك لەوانە (رشتەی زیرینە- ١٥٥٧).
ژانرە ئەدەبییە کەم بایەخترەکانی ئەم قۆناغە کۆمەڵە حیکایەت، جوگرافیا، مێژوو، و پەند... هتد، یان لەخۆ دەگرت.

ئیراسموس

دسیدریوس ئیراسموس (ئەمە ناوی خوازراوی گرهارت گرهارتس، یا گیرت گیرتس-ە کە لە ساڵانی ١٤٦٦- ١٥٣٦دا ژیاوە) ئیراسموس لە روتردام چاوی بە دنیا هەڵهێناوە. منداڵێکی هەتیو بوو و ئەو خانەوادەیەی کە سەرپەرشتی ئەویان لە عۆدەدا بوو، بە دێڕێکی ئوگوستینۆسی -یان سپارد، ئیراسمۆس لەوێندەر نەفرەت و بێزارییەکی توندی سەبارەت بە رەقی و گەندەڵی رەبەنەکان لەلا پەیدا بوو، بە واسیتەی قەشە باشی کامبری"٥"، مۆڵەتی وەرگرت کە دێری ناوبراو بەجێ بێڵێ، و دوا بە دوای ئەوە کەوتە سەفەر بە سەرانسەری ئەوروپادا کە یەکێك لەو وڵاتانە ئینگلیستان بوو. ساڵانی ١٥١١- ١٥١٤ی بە دەرس گوتنەوە لە کەمبریج بردە سەر، و ئاشنایەتی لەگەڵ مور، کولت"٦"، گروسین"٧" و زانایانی گەورەی تری ئینگلیزی ئەو رۆژگارەدا پەیدا کرد. سەرەنجام لە بازل"٨" کۆچی دوایی کرد.
ئیراسموس زۆربەی تەمەنی خۆی بە فێرکردنی هومانیزم و دیانەتی سادەی مەسیحیەت گوزەراند، بەدەم سەفەری ئەوروپایەوە، لە هەموو شوێنێ هێرشی دەکردە سەر توندو تیژی، زۆرداری، ریاکاری، و هەرە جۆرە گەندەڵییەك، و بە تایبەتی رەخنەیی لەگەندەڵی ناو کڵێسا دەگرت، بەرهەمەکانی هەر چەندە لە مەیدانی پەرەپێدانی رابوونی ریفۆرمی ئاینیدا کاریگەر بوون، ئەو بە خۆی هەوەڵجار لە راپەرینەکەی لوتەر دوورە پەرێزی کرد، و پاشان بە هۆی جەوهەرو ماهیەتی شۆڕشگێڕانەی ئەم راپەڕینەوە رووبەڕووی وەستایەوە.

بەرهەمەکانی:

بەرهەمەکانی ئیراسموس هەمووی بەلاتینییە. ئینجیلی بەلاتینی وەرگێڕاو لەگەڵ شەرح و تەفسیرێکی توندا دەربارەی بەد رەفتاری کڵێسا بڵاوی کردەوە. ژمارەیەکی زۆری پەندی یونانی و لاتینی کۆکردەوە، چەند نامەیەکی ئەخلاقی و فێرکاری نووسی، هەندێ نامەی نووسی کە زانیاری بەهاداریان لەمەڕ ژیانی خودی وی تێدان، و -لە هەموویان گرنگتر- کتێب یا نامەی ستایشی حەماقەت و دەمەتەقێیە.

ستایشی حەماقەت ١٥٠٩:

هەجونامەیەکە کە بە ئۆکەی سیرتوماس مور نووسراوە وادیارە ئیلهامی (کەشتی گەوجان)ی برانت —ە نووسراوە. ئەم بەرهەمە بە رواڵەت "گوتارێکە" کە لەلایەن خودی "حەماقەت"ەوە دەگوترێ، و لە راستیدا مەنەلۆگێکی بێ شێوەو فۆرمە کە "حەماقەت" گاڵتە بە گەندەڵی و کە چرەوییەکانی زەمانە دەکات. ئیراسموس، بە حەنەکبازییەکی کینایە ئامێزەوە دەکەوێتە "ستایشی" گەجێتی و حەماقەتەکانی هەرچین و سنفێك- "فەیلەسوفانی پیری کەچ خوو"، کیژانی بێ موبالات، دادوەران، تەبیعەتگەرایان، بەختگرەوان، پزیشکان، شاعیران، وتاربێژان، مافناسان، دەربارییان، پاشایان و زۆری دی. ئیراسموس بە تایبەتی پیاوانی کڵێسا، لە پاپاوە تا رەبەنان و فرۆشیارانی چەکی غوفران دەست نیشان دەکات. هەڵبەتە ((ستایشەکە)) خراوەتە سەرزاری خودی ((حەماقەت)) و لەم لایەنەوە کتێبەکە ئیدیعا نامەیەکە دژی حەسودی و بەغیلی، زبری و توندوتیژی، ڕیاکاری، خورافات، نا دروستی، و خۆپەسندی هەموو تاقم و دەستەی گەوجان. ئیراسموس هەمووان بە گەوج دەزانێ، جگە لە خوا کە بە راستی خاوەن ئاوەزە. ((لە راستیدا، رەوتی ژیان لە جیهاندا جگە لە شانۆیەکی پێکەوە بەستراوی زنجیرە گەوجێتییەك زیاتر چیتر نییە، و هەر هەموو ئەکتەرەکان بە یەك ئەندازە گەوج و شێتن...))

دەمەتەقێیەکان ١٥٢٦:

ئەم بەرهەمە شەست و سێ گفتوگۆی لە خۆگرتووە کە لە بنەڕەتدا بە مەبەستی سەرگەمی و هاندانی خوێنکارەکانی ئیمراسمۆس نووسراوە. ئەم گفتوگۆیانە لە رووی بابەتەوە هێندە هەمە جۆرو ئاوێتە بە یەکترن کە پۆلینکردنی وردیان زەحمەت و دژوار دەنوێنێ. بەڵام دەکرێ بە هەڵبژاردن بەسەر شەش دەستەدا دابەش بکرێن:

نیشاندانی هەڵەکانی سرووت و ڕێ و رەسمە عیبادییەکان.

دژایەتی کردنی گەندەڵی ناو کڵێسا .

ریسواکردن و ئاشکراکردنی دەغەڵبازییە باوەکان.

دەربڕینی داخ لەمەڕ گوناهانی شەخسی.

ئامۆژگاری پراکتیکی بۆ عەوامان.

گفتوگۆی جۆراوجۆر بەمەبەستی سەرگەرمی- نەك فێرکاری.

هێنانەوەی چەند نموونەیەك میتۆدەکانی ئیراسموس رون دەکاتەوە: دوو گوتاری "زیارەتی ئاینی"و "نەزرە بەپەلەکان" بیهودەیی سەفەرە یەك لە دووی یەکەکان بۆ مەزارەکان مەحکوم دەکات، چونکە قەدیسان نابێ بپەرسترێن. گوتارەکانی (فێڵی ئەسپ)، "دەرکە وتن" و "گەدایان" فروفێڵ و دەغەڵبازییە جۆراوجۆرەکان کەشف و ریسوا دەکەن، لە "پیاوی گەنج و سۆزانی"دا مەبەست ئەوەیە کە "داوێن پاکی لە زەینی لاواندا بچەسپێ" لە "پەندی

بەڕێوەبەری قوتابخانە"و "پارێزکاری سەردەمی لاوی"دا رەفتارە جوان و شایستەکانی گەنجێك دیاری دەکرێ، چەند گفتوگۆو دەمەتەقێیەکیش بۆ ستایشی خوێنکاری راستەقینەو سەرزەنشت کردنی فەزڵفرۆشی و خۆ هەڵکێشان تەرخان کراوە لەوانە: "تەقلید"و "ئەنجوومەنی دەستوورزانان".

گومان لەوەدا نییە کە ئەم کتێبە کارێکی زۆری کردۆتە سەر خێرایی بەخشین بە راپەڕینی ریفۆرمی ئاینی لە ئاڵمان و ئینگلیستاندا، ئەمە جگە لەمەی کە لە مەیدانی نیشاندانی هەندێ خەسڵەتی ژیانی خوێنکاری و وردە ئاماژاندا بۆ هەندێ گۆشەی ژیانی نووسەر بەرهەمێکی بەنرخە.

مارتین لوتەر

مارتین لوتەر ۱٤۸۳- ۱٥٤٦:

لوتەر لە ئایسلبن"۹" هاتە دنیاوە (لە سایەی چاودێری باب و دایکیدا لە دنیای زوهدو تەقوادا گەورە بوو)، لە ساڵی ۱٥۰٥دا لە شاری ئورفورت"۱۰" بوو بە رەبەنی (راهب) دێری ئوگوستینی، و لە ساڵی ۱٥۰۸دا پلەی مامۆستای زانکۆی ویتن بورگ-ی وەرگرت، دوای سێ ساڵ سەردانی رۆمی کرد، و لەم شارەدا بێ سەروبەری و گەندەڵی روحانیەکان زۆریان ناڕەحەت کرد. لە ساڵی ۱٥۱۷دا فرۆشتنی چەکی غوفران بە هەر کڕیارێك کە داوای کردبا، وای لێکرد بۆچوونەکانی خۆی لەو بارەیەوە، بەسەر دەرگای کلێسای گەورەی وتین بورگدا هەڵواسێ. لوتەر لە ساڵی ۱٥۲۰دا بەیاننامەکەی پاپای (کە هەڕەشەی تەکفیر بوو لە لوتەر) بە بەرچاوی خەڵکییەوە سوتاند، و لەسەر ئەم کارە داوا کرا بۆ ئەنجوومەنی باڵای ئاینی لەورمس"۱۱"، تا بەرەڤانی لەو کردەوەیەی خۆی بکات، بەرەڤانیەکانی رەفزکران، لوتەرش ئامادە نەبوو دەستبەرداری بیروبۆچوونەکانی خۆی ببێ، (و رایگەیاند کە ناتوانێ بڕیارەکانی پاپاو ئەنجوومەنانی ئاینی بەهۆی هەڵە زەقەکانیانەوە، قەبوڵ بکات). لە ئەنجامدا بە یاخییان لە قەڵەمدا، دۆستەکانی لە کۆشکی وارتبورگ. لە تورینگیادا شاردیانەوە. لوتەر لەوێندەر دەستی بە وەرگێڕانی ئینجیل لە دەقە یونانییەکەوە بۆ سەر زمانی ئەڵمانی، کرد. پاشان ملانشتون"۱۲"-ی دۆستی نزیکی یارمەتیدا. لوتەر لە ساڵی ۱٥۲٥دا وازی لە دێرنشینی هێناو لەگەڵ کاترینافون بورا-ی کۆنە رەبەندا زەماوەندی کرد.دوای پێنج ساڵ ئەوو موریدەکانی بنەمای باوەڕی خۆیان لە باوەڕنامەی ئوگسبورگدا بڵاوکردەوە، و لە ساڵی ۱٥۳۷دا کۆنفراسێکیان پێك هێنا، کە لەو کۆنفرانسەدا لەسەر ئەوە رێك کەوتن کە هەموو پەیوەندییەکی خۆیان لەگەڵ کلێسای کاتولیکدا بڕن، لوتەر لە مەفتەن و زێدی خۆی کۆچی دوایی کرد. تەبیعەتی لوتەر ئاوێتەیەك بوو لە رەقی و لە نەرمی.

هەندێ جار توندو هەڵچوو بوو، هەندێ جاریش میهرەبان و دڵسۆز، هەمیشە کەسێکی بوێرو ڕاستگۆ بوو و لە هەقانیەتی ڕاپەڕین و بزووتنەوەکەی خۆی دڵنیا بوو.

وەرگێڕانی کتێبی مقەدەس (ئینجیل- ١٥٢٢، تەورات- ١٥٣٤):

وەرگێڕانەکەی لوتەر، یەکەمین وەرگێڕانی ئاڵمانیی کتێبی مقەدەس نەبوو، بەڵام وەرگێڕانەکانی پێشووتر هەموویان لەسەر دەقی لاتینی وولگات بوو. لوتەر دەقی ئەسڵی عیبری و یونانی، کە رویشلین و ئیراسموس ئامادەیان کردبوو، بۆ وەرگێڕانەکەی خۆی هەڵبژارد. ئەو زمانی فەرمی ساکسونی، کە لە مایسندا قسەی پێ دەکرا، و بەچوونی وی باوترین زمانی ئاڵمانی بوو، کرد بە بناغەی وەرگێڕانەکەی خۆی. بەڵام لوتەر ئەم زمانەی لەکۆت و بەندی وشکی ڕزگاری کرد، هەوڵیدا خۆی لە فیشاڵبازی و فەزلفرۆشی دوور بگرێ و بە ئانقەست زاراوەو وشەباوەکانی سەرزاری جەماوەری مەردمی بەکارهێنا، وەرگێڕانەکەی لوتەر "لە ڕووی پابەندی بەدەقە ئەسڵییەکەوە مایەی ستایشە، لە ڕووی قوڵی و دەوڵەمەندی چەمکەوە، لە ڕووی ڕاشکاوییەوە، لە ڕووی بەکار هێنانی وشەی دروست لە شوێنی دروستدا بێ هاوتایە".
ئەم وەرگێڕانە زۆر زوو لە سەرانسەری ئەڵمانیادا پەسندکراو بوو بەو تاقە کتێبەی کە نەوە یەك لە دوای یەکەکانی ئاڵمان لە ماڵەوە دەیانخوێندەوە... زمانی کتێبەکەی لوتەر (کتێبی پیرۆز) بوو بە زمانی هەموو میللەتی ئاڵمان. لەم ڕووەوە دەتوانرێ لوتەر بە دامەزرێنەری زمانی ئەدەبیی ئاڵمانی باڵای تازە ناو ببرێ، دەسەڵاتی کتێبی پیرۆزی لوتەر بەسەر ئەدەبیاتی ئەڵمانیدا وەکو دەسەڵات و کاریگەری کتێبی پیرۆزی کینگ جیمزە بەسەر ئەدەبیاتی ئینگلیزییەوە، و وا دیارە لەوەیە لەوش زیاتر بووە.

پەخشانی ڕەسەن:

لوتەر، سەرباری وەرگێڕانی کتێبی مقەدەس بۆ ئەڵمانی، زۆر نووسینی دیکەشی، بە زمانێکی پەخشانی ڕەسەن، هەیە. زۆربەی ئەم نووسین و بەرهەمانە بریتیین لە گوتاری دیالیکتیکی و جەدەلی، نامە، مەوعیزە، و نامەکانی خۆی، نامەو گفتوگۆو دەمەتەقێیەکانی لوتەر ڕەنگدانەوەی ئاشتیخوازی، نەرمی و، شۆخ تەبعی ئەون. سێ نووسینی گرنگی لوتەر کە لەمەڕ ئیلاهیات و خوا ناسیدا بایەخی مێژوویان هەیە، بریتیین لە: بۆ ئەشرافانی مەسیحی میللەتی ئاڵمان، کڵێسا لە ئەسارەتی بابلییەکاندا، و دەربارەی ئازادی مەسیحییەك (ئەم سێ بەرهەمە لە ساڵی ١٥٢٠دا بڵاوبوونەتەوە). لوتەر لە نامەیەکیدا لە ژێر سەر ناوی بە ئەندامانی ئەنجوومەنانی هەموو شارەکانی ئاڵمان دەڵێم کە دەبێ قوتابخانانی مەسیحی

دابمـــەزرێنن‌و پارێزگارییـــان لـــێ بکـــەن (١٥٢٤) کـــە داکـــۆکی لـــە فێربـــوونی ئیجبـــاری لـــە سەرانسەری ئاڵماندا دەکات.

سرودێن پاڕانەوە:

گرنگترین خزمەتی لوتەر بە ئەدەبیات‌و هەروەها بە ئاینی پروتستان کۆمەڵە سروودێکی پاڕانەوەیە کە ژمارەیان سی‌و حەوت سرووده. هەندێ لەم سروودانە جوان‌و رەسەنن، و ئەوانی تر بە وەرگێڕانی ئازاد لە سرووده ئاینییە لاتینییەکان‌و لە مزمارەکانەوە دەژمێردرێن.
سرووده هەره بەناوبانگەکانی ئەم کۆمەڵەیە بریتیین لە: قەڵای مەزن، سروودی خەبات لە پێناوی ریفۆرمی ئاینیدا، وەرە، روحی مقەدەس، ئەی عیسا مەسیح، و ئێمە لە ناوجەرگەی ژیانداین.

هانس ساکس

هانس ساکس ١٤٩٤- ١٥٧٦:

کوڕی بابایەکی خەیات بوو، و لە نورنبرگ لە دایك بوو، بە منداڵی چووە قوتابخانەیەکی لاتینی، و لە ساڵی ١٥٠٩دا بوو بە شاگرد پینەدۆز. لە هەمان ساڵدا دەستی بە فێربوونی گۆرانی وەستایان "مایستر سونگ" کرد. لە ساڵانی ١٥١٢- ١٥١٧ وەکو پینەدۆزی گەرۆك بە سەرانسەری ئەڵمانیادا گەڕا. کە بۆ مەفتەن‌و زێدی خۆی گەڕایەوە ژنی هێنا، بوو بە یەکێك لە پێنەدۆزانی بەناوبانگ، و ژیانێکی درێژو، بێ بویەرو خۆشی دەست پێکرد کە تەنیا لە رۆژگاری پیریدا بە مردنی هاوسەرەکەی‌و هەر حەوت مناڵەکەی خەمباری بوو. ساکس بە شاد گوزەرانی، میرەبانی‌و جوامێری بە نێوبانگە.

بەرهەمەکانی:

ساکس نووسەرێکی گەلەك بە بەرهەم بوو. پتر لە شەش هەزار بەیتە شیعری گوتوو و زێدەتر لە دوو سەد شانۆنامەی نووسی.

شیعرەکانی:

زۆربەی هەرە زۆری شیعرەکانی ساکس کورتن (چوار بەندین) و قافیەدارن، پتر لە چوار هەزار بەیتە شیعری وی لە جۆری شیعری گۆرانین (مایستر سانگ)و لەبەر ئەمە دەستکردو کەم بایەخن، شیعرەکانی دیکەی بایەخی پتری هەس.
ئەم جۆرە شیعرانە نێوەڕۆکی هەمە جۆریان هەیە. لە هەندێکیاندا سەرسەختانە بەرەڤانی لە راپەڕینی ریفۆرمی ئاینی دەکات. بەناوبانگترینیان (بلبلی ویتن بورگ)ـە، کە هۆزانێکی مەجازییە، کە لەوێدا بلبل (کینایەیە لە لوتەر) پەزانی گوم بوو لە بیاباندا بەرەو چیمەن و سەوزەزارێکی خۆش داژوێ... شیعرەکانی دیکەی وی، کە زۆریان لە شێوەی پەندو قسەی نەستەق و کورت دان، حەنەکبازی نەرم، ئاوەزی ساغلەم، نەرمو نیانی، و ئەخلاقی راستیان لە خۆ گرتووە.

شانۆنامەکانی:

ساکس پتر بە شانۆنامەکانی بەناوبانگە، کە ژمارەیەکیان هێشتاش هەر نمایش دەکرێن. ئەو توانای خۆی لە شانۆنامانی کتێبی مقەدەس، شانۆنامانی مێژوویی، و تراجیدیا، کە زۆر تیایا سەرکەوتوو نەبوو، تاقی کردەوە. وەستایی وی لەم جۆرە شانۆنامانەی خوارەوەدایە.

شانۆنامانی"١٣" توانج:

هەندێ لە بەرهەمە شانۆییەکانی ساکس لە راستیدا گفتوگۆی کورت، نوکتەدار، و تەقریبەن بێ پلۆتن. باشترین کاری وی لەم زەمینەدایە (سان پیتر وبز)ە. لەم پلۆتەدا، بوترسی یاوەر بە دیتنی بێدادیو زۆرداری رۆژانە لەسەر رووی زەوی، داوا لە خوا دەکات کە بۆ سەر زەوی بنێرێ تا زۆرداری لە ریشە دەربێنێ. داواکەی قبولْ دەکرێ، دێت بۆ سەر زەوی، و کارەکەی خۆی بەرامکردنی بزنێکی سەرکێش دەست پێدەکات. ئەم ئەرکە هێندە دژوار دەنوێنێ کە پتروس چاو پۆشی لە هەموو ئامانجەکەی خۆی دەکات.

سانۆنامانی سێ رۆژ بەر لە چوار شەممەی تۆبە:

ساکس لە داهێنانی سکێچ و پلۆتانی کورتی ناوەڕۆك نامەزەبیدا، پێشینانی کرد، بەسەر مەشقی خۆی. بەرهەمەکانی وی لەم زەمینەیەدا، هەر چەند تا ئەندازەیەك ئاوێتەی زبرین، لە زۆربەی شانۆنامەکانی دیکەی ئەم جۆرە بە ئەدەبانەترن، ئەم شانۆنامانە گفتوگۆی زندوو حەنەکدار، کاراکتەرسازی ریالیستیانە، و پلۆتی تا رادەیەك سادەیان هەیە. "ئاسنی داغ" یەکێکە لە باشترین ئەم بەرهەمانە، کە لەوێدا هاوسەرێك بۆ دڵنیا بوون لە وەفاداری و پابەندی مێردەکەی، داوای لێ دەکات کە پارچە ئاسنێکی داغ لە دەستیا بگرێ. پیاوە بە

پەنهانی دەستی بە مادەیەکی مانعی گەرمی دەپۆشێت، و ئەوجا ژنەکەی لە ئامێز دەگرێو داوای هەمان ئەزموونی لێدەکات.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

ساکس وێڕای ئەوەی کە لە سەردەمی خۆیدا خۆشەویستی ناوبانگی پەیدا کرد، لە سەدەکانی هەڤدەیەمو هەژدەیەمدا بە تەواوەتی لە بیرچووەوە، لێ گوتە دووبارە کەشفی کردەوەو لە گوتارێکدا لە ژێر سەرناوی "پەیامی شیعری هانس ساکس"دا جارێکی دی سەرنجی جیهانی بۆ لای وی راکێشا، و ڤاگنەر بە ئۆپرای (مامۆستای مایستر سینگری نورنبرگ) جاویدانی کرد. ئەمڕۆکە ساکس نە ئەوەندە لەبەر خاتری توانای هونەری وی ، بەڵکو لەبەر ئاوەزی ساغڵەم، شۆخ تەبعی هەمیشەیی، زیرەکی، و وەسفی بایەخداری ژیانی خەڵکی ئاڵمان لە سەدەی شازدەیەمدا ستایش دەکەن.

<u>ژێدەران:</u>

١- ریفۆرمی ئایینی- Reformation:
شۆڕشی ئاینی لە ئەوروپای رۆژئاوایی، لە سەدەی شانزەی زاینیدا کە وەکو راپەڕینێك بە مەبەستی ریفورمی مەزەبی کاتولیك دەستی پێکردو بە راپەڕینی پروتستان شکایەوە.
٢- باوەڕنامەی ئوگسبورگ:
پرەنسیپەکانی باوەڕی لوتەرە، کە لە ساڵی ١٥٣٠دا لە ئەنجوومەنی شورای ئوگسبورگدا (شارێکە لە رۆژئاوای باڤاریا) پەسند کرا.
٣- ماستەر سونگ- Master Song:
گۆرانی ئەڤینداری کە لە سەدەی دوانزەوە تا سەدەی چواردەی زاینی لە ئەڵمانیادا برەوی سەندو بوو بە باو، و رەنگدانەوەی ئەشق و ڤیانی بەرزو ناسك و پابەندی داب و نەریت بوو.
٤- گەورە شایەر- Mastersinger:
گەورە شایەران بە دەستەیەك لە شاعیرانی لیریکی و مۆسیقازانانی ئاڵمانی لە سەدەی پانزەو شانزەیەم دەگوترێ کە زیاتر پیشەوەر و خاوەن پیشە بوون و لە شیعرەکانیاندا یاساو رێسایەکی تایبەتیان پەیڕەو دەکرد، ئەوانە هەوڵیاندەدا کە گیانێکی تازە بە گۆرانی ڤیانی میللی ئەڵمان کە لە حاڵی بیر چوونەوەدا بوو، ببەخشن، گۆرانی و بەرهەمەکانی ئەم شایەرانە بە "گۆرانی وەستایان- Meistersang" بەناوبانگە.. واتە گەورە شایەران..
٥- کامبری: شارێکە لە باکووری فەرەنسا.
٦- کولت (١٤٦٦- ١٥١٩):
زاناو حەکیمێکی ئیلاهی ئینگلیزە.

٧- گروسین (١٤٤٦- ١٥١٩):

زانایەکی یونانی ناسی ئینگلیزە.

٨- بازل: ویلایەتێکی باکووری سویسرایە، هاو سنوورە لەگەڵ فەرەنساو ئەڵمانیادا.

٩- ئایسلبن: شارێکە لە ئەڵمانیای ناوەندی.

١٠- ئورفورت: شارێکە لە رۆژهەلاتی ئالمان.

١١- ورمس: شارێکە لە رۆژئاوای ئالمان.

١٢- ملانشتون (١٤٩٧- ١٥٦٠):

زاناو ریفورمیستێکی ئاینی ئالمانیە.

١٣- شانۆنامانی توانج- Skit:

بەیتێك یان شانۆنامەیەکە کە پەیڕەوی تەقلیدێکی هەجوئامێزو کاریکاتۆرئاسا دەربارەی یەك کەس یا شێوازو یا بابەتێکی تایبەتی دەکات مسکیت ئەگەر هاومانای هاو وێنەسازیو بورلسك نەبێ، بەلای کەمەوە زۆر لێوەی نزیکە.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی هەڤدەیەمدا

پێشینەیەکی مێژوویی:

تاقە رووداوی گرنگی مێژوویی ئاڵمان لە سەدەی هەڤدەدا جەنگی سی ساڵە (١٦١٨- ١٦٤٨) بوو. ئەم جەنگە لە ئەنجامی هەوڵی بنەماڵەی هاپسبورگ بۆ دامرکاندنەوەی راپەڕینی پروتستان روویدا، پروتستانەکان بە کۆمەکی دانیمارێک، سوێدو فەرەنسا جارێکی دی ئازادی ئەنجامدانی رێو رەسمی مەزەبی خۆیان بەدەست هێنایەوە. بەڵام ئەم ئازادیە گران کەوت، ئاڵمان بەجۆرێ وێران بوو، ی تێ کەوت، و لە دانیشتوانەکانی چۆڵ بوو (نزیکەی دوو سێیەکی خەڵکەکە تیاچوون) کە تەقریبەن تا یەك سەدە نەیتوانی پشت راست بکاتەوە.

نۆڕینێکی گشتی:

ئاژاوە، پەشێوی‌و نا ئارامی، و گەندەڵی ئەخلاقی‌و ئاینی، کە بەرەنجامی جەنگ بوو، بە تەبیعەت کارێکی یەجگار ناخۆشی بەسەر ئەدەبیاتەوە هەبوو. لە یەکەمین ساڵانی جەنگدا گەلێك لە نووسەران بۆ رازاندنەوەی نووسینەکانی خۆیان بەلای بەکارهێنانی وشەو پەیڤی زمانانی دیکەدا، بە تایبەتی وشەی فەرەنسی، دایانکێشا. لە هەمان کاتدا کۆمەڵەو ئەنجوومەنانێك بۆ دژایەتی ئەم رێبازە هاتنە ئاراوەو، پاککردنەوەی زمانی ئەڵمانیان لە وشەی بێگانە کردە خەمی خۆ، گەلێك لە شاعیران پاکسازی زمانیان لە ئەستۆ گرت، بەڵام رووبەرووی کاردانەوەی قبول کردن‌و رەفزکردن بوونەوە. ئەم سەدەیە سەبارەت بە ئەدەبیات وشك‌و قسر بوو، تەنیا هەندێ شیعری مەزەبی، شانۆنامان، و پەخشانە چیرۆکی ناچیز هاتنە نووسین، یەکێك لەوانە یاکوب بومە (١٥٧٥- ١٦٢٤) بوو کە هەندێ بەرهەمی سۆفیانەی بە پەخشاننووسی کە کاری کردە سەر میلتن‌و ویلیام بلیك.

هۆزان

یەکێك لە بە دەسەڵاتترین پاکسازانی بە زمان مارتین ئوپتیس (١٥٩٧- ١٦٣٩)ی شاعیرو رەخنەگر بوو، کە بە پێچەوانەی بیروبۆچوونی باوەوە، زۆر بە توندی کەوتە هێرشیکردنە سەر بەکارهێنانی وشەو زاراوەی فەرەنسی، و بەرەڤانی لە زمانی خۆماڵی، بەڵام لە هەمان حاڵدا پشتیوانی لەلاسایی کردنەوەی نووسەرانی سەردەمی رێنیسانسی ئیتاڵیا دەکرد، بەمجۆرە ئەو سەرەتایەی کردەوە کە بە (نیمچە رێنیسانسی ئەڵمان) بەناوبانگە، ئوپتیس لە بەرهەمێکیدا بە ناوی (کتێبی هۆزانی ئاڵمانی)، جەخت لەسەر سوود وەرگرتن لە ئامازەێن کلاسیك‌و مێژووین "بە دووی یەکدا هاتنی سیلابی کورت‌و درێژ لە شیعرا"، و هەروەها بەیتی دوازدە سیلابی دەکاتەوە. بەرهەمەکانی ئوپتیس و پەیرەوکارانی بە تایبەتی فریدریش ڤۆن لوگو (١٦٠٤- ١٦٥٥)و پاول فلمینگ (١٦٠٩- ١٦٤٠)، لە رووی زمانەوە دروستن، بەڵام دەستکردو بێ هەستن.

رازانەوەکاری نەزۆك‌و بێ پرشنگی ئوپتیس لە ئەنجامدا بە پێچەوانەوە شکایەوە. و شاعیرانی وەکو هوفمان ڤۆن هوفمانسوالدو (١٦١٧- ١٦٧٩)و کاسپرڤن لوهنشتاین (١٦٣٥- ١٦٨٣) بەلای ئەدەبیاتی (باروك)دا، واتە لاسایی کردنەوەی مارنییزمی ئیتاڵیاییدا —سنعەت‌و هونەری جوانکاری زیاد، موبالەغەکاری، زمانبازی، و فەزڵفرۆشی‌و خۆهەڵکێشاندا، دایانکێشا. ئەم کاردانەوەیە کریستین ویزە (١٦٤٢- ١٧٠٨)و چەند شاعیرێکی دیکەی بەرەو نەو کلاسیك پاڵدا، کە مەبەستی ئەو سادەیی‌و ناسکی تەبع‌و تەبیعەت بوو.

رەنگە گەورەترین کۆمەکێك کە لە ماوەی سەدەی هەڤدەیەمدا بە هۆزانی ئاڵمانی کرابێ، لە دەرێی قەڵەمڕەوی ئەم بزووتنەوەیەو بزووتنەوانی پێچەوانەدا بووبێ. پاول گرهارد(١٦٠٧-١٦٧٦)، کە لە شیعری مەزەبیدا لە پلەی دوای لوتەرەوە بوو، ژمارەیەکی زۆری شیعری سروودی ئاینی جوانی دانا، بەناوبانگترینیان بریتیین لە: "چۆن ئاوێتەی تۆ دەبم"، "ئەی دڵ، رابەو بخوێنە"، "ئێستا هەموو بێشەکان لە ئارامی دان".

شانۆنامان

<u>ئاندریاس گریفیوس (١٦١٦- ١٦٦٤):</u>

گریفیوس لە شیعری لیریکی، تراجیدی، و کۆمیدیدا دەستێکی باڵای هەبوو. هەندێ لە شیعرە لیریکییەکانی لەسەر شێوەی ئوپتیس دانراون، بەڵام ئەوانی دیکەی قوڵتر، شەخسی تر، و هزرڤانانەترن. شیعرەکانی دوایی زیاتر تانە ئامێزو گوماناوی، و دەربڕو رەنگدانەوەی نائومێدی لەم دنیاو ئومێدەوار بوون بەو دنیان.

تراجیدیاکانی گریفیوس، کە لە قاڵبی هۆزانێن دوانزە سیلابی پڕ ئاوو تاوا دانراون، ئەوە نیشاندەدەن کە شارەزاییەکی ئەوتۆی لە تەکنیکی درامی دا نییە، ئەم تراجیدیانە نە

جوڵەیەکیان تێدایەو نە حاڵەتی مۆلەق چاوەڕوانی دەخوڵقێنن، و بە زۆری حاڵەتی ترس جێگەی تراجیدیای واقیعی دەگرێتەوە. لیوئارمینیوس- ١٦٤٦ چیرۆکی پیلانێکی سەرکوتووانەی کەنارخستن و کوشتنی ئیمپراتۆرێکی گەورە دەگێڕێتەوە. کاردنیۆو سلیندە- ١٦٤٧ کە لەوەیە یەکەمین "تراجیدی بۆرژوازی" بێ، چیرۆکی قوتابیەکی زانکۆیی پۆلۆنیاییە کە هەڕەشەی کوشتن لە مێردی ماشوقەکەی دەکات، بەڵام هێزی موعجیزەیی و نا ئاسایی رێگە لە روودانی تاوانەکە دەگرن. کاترینی گورجی (١٦٤٧)، تراجیدیای شابانۆیەکی لاساری بێ باکە کە مردنی پێ چاترە لە وازهێنان لە بیروباوەڕ. چارلز ستوارت- ١٦٤٩، دەربارەی مەحکوم کردنی ئینگلیزەکانە سەبارەت بە ئیعدامی چارلزی یەکەم. و پاپیانوس- ١٦٥٩، تراجیدیایەکی دیکە دەربارەی شەهیدێک.
کۆمیدیاکانی گریفیوس باشترن. لە کۆمیدیای هوریبیلی کریبری فاکسدا (دەوروبەری ١٦٥٠)، نەك هەر سەربازی فیشاڵبازی ترسنۆك (کە نووسەر نموونەی وی لە جەنگی سی ساڵەدا دیتووە) کەشف و ریسوا دەکات، بەڵکو گاڵتە بە خۆهەڵکیشان لە زمانیشدا دەکات. ئاغای پیتر سکوینز- ١٦٦٣ گێڕانەوەیەکی تری چیرۆکی پوراموس و تیسبەیە"١"، کە ئیلهامی لە گێڕانەوە ئاڵمانی و ئینگلیزییەکەی (خەونێن نیوە شەوی هاوین)ی شەکسپیر وەرگرتووە.
(سۆرگولی مەحبوب لە داوێنی دڕواندا- ١٦٦٠) شانۆنامەیەکی جوان و دڵگرە لەمەڕ ڤیانی نێوان گوندییاندا، کە بەباشترین کۆمیدیای بەر لە لیسنگ دەژمێردرێ.

رۆمان

هانس یاکوب کریستوفل ڤون گریملس هاوزن (١٦٢٥-١٦٧٦):

هاوزن تەنها بەرهەمی کلاسیکی پەخشانی سەدەی هەڤدەیەم و مەزنترین کتێبی ئەدەبی سەردەمی خۆی (سیمپلی سیسموس- ١٦٦٩)ی نووسی. ئەم چیرۆکە پیکارسکییە شەرحی ژیانی شترنفلس فوخشایم-ی زڕکوڕی جووتیارێکە. بە دەستی دەستەیەکی سوپایی لە مەزرای گوندی راودەنرێ و پەنا وەبەر شکەفتێك دەبات. لە وێندەر لە زاهیدێکەوە تەعلیماتی ئاینی فێر دەبێ. سەربازان دەیڕفێنن، فێری لیبۆکی و یاڵانچیەتی دەکەن و ناوی دەنەن سیمپلی سیسیموس. ئاقیبەت روو دەکاتە دزی، گەنجینەیەکی نهێنی دەدۆزێتەوە، کیژێك فریو دەدات و ناچار زەماوەندی لەگەڵ دەکات، پاشان کیژە بە جێدێڵێ، دەچێتە سەر ئاینی کاتولیك، و لە پاش کۆمەڵێك سەربورو بەسەرهاتی دی بۆ لای زاهیدەکە (کە دەزانێ باوکی خۆیەتی) دەگەڕێتەوەو ژیانێکی بە هزرین و لێکدانەوە دەگرێتەبەر.
سیمپلی سیسیموس، وێڕای هەندێ پارچەی درێژو تاقەتبەر، بە گشتی چیرۆکێکی سەرگەرمکەرە کە زۆر وێنەی واقیعیانە دەربارەی بێ رەحمی و قەساوەتی جەنگ، خوو

خدەی دەربەدەران، زبری کۆمەڵگەی گەندەڵ و داب و نەریت و خورافات و پڕوپوچی خەڵکی نیشان دەدات.

پەراوێزان:

١- پوراموس و تیسبە: پوراموس و تیسبە لە ئەفسانانی کلاسیکدا، کوڕو کیژێکی خەڵکی بابل-ن، چونکە لە دیتنی یەکتریان قەدەغە کردبوون، لە درزی دیواری باخێکەوە قسەیان لەگەڵ یەکدیدا دەکرد. سەرەنجام قەراریان بەست کە لە کەناری گۆڕێکدا یەکدی بدینن، تیسبە کە لە پێشا گەییە ژوانگە لەترسی شێرێکی زار بە خوێن، جلەکانی خۆی داکەنو هەڵات، پوراموس کە چەند دەققەیەك دواتر گەیی، جلە خوێناوییەکانی بەدەمی شێرەکەوە بینی، و وایزانی کە تیسبە کوژراوە، خۆی کوشت، تیسبە کە پاش گەڕانەوە دڵدارەکەی خۆی بە کوژراوی بینی، خۆی کوشت.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی هەژدەیەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

سەدەی هەژدەیەم سەردەمی شکۆی سیاسی و کەلتووری ئاڵمان بوو. وێڕای ئەوەی کە ئەم وڵاتە هێشتا بە فیدراسیونێکی نا یەکسان لە چەند ویلایەتێکی کەم دابێژ سەربەخۆ دەژمێردرا، پروس بەرە بەرە وەکو دەسەڵات و هێزێکی باڵاتر سەری دەردێنا، و تیشکێك لە هۆشیاری نەتەوەیی هەڵدەهات. لە جەنگی حەوت "١" ساڵەدا (١٧٥٦- ١٧٦٣) رابەری دیار فردریکی دووەم"٢"، کارێکی وەهای د پروس کە پشتیوانی سەربازانی هانوڤرو کۆمەکی دارایی ئینگلیزی هەبوو، بتوانێ لەبەرانبەر سوپایانی فەرەنسا، نەمسا، و روسیادا بەرەڤانی بکات.

لە ئەڵمانیادا، وەکو زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاوایی، ئاوەزگەرایی و "خواپەرستی" (دیزم) لایەنگرانی زۆری پەیدا کرد. ئەم سیستەمە عەقیدەتیانە هەوەڵجار رووبەڕووی مخالەفەت و ناڕەزایی پیتیزم"٣" و پاشان رووبەڕووی باوەڕێن فەلسەفی، پەروەردەیی، و رامیاری رۆسۆ بوونەوە، تیۆری و بۆچوونەکانی دیدرو و رۆسۆ دەربارەی حکومەتی میللی، ماف مرۆڤ، و خۆیبوونی تاك، کە لە دروستبوونی شۆڕشەکانی فەرەنساو ئەمریکادا رۆڵێکی کاریگەرییان بوو، لە ئەڵماندا لە رووی سیاسییەوە تەکان و وەرچەرخانێکیان دروست نەکرد —رەنگە لەبەر ئەمە بووبێ کە لەم دەڤەرەدا حکومتێکی ناوەندی لەسەر کار نەبوو تا خەبات و شۆڕشێك دژی بەرپا بێ و لە لایەکی ترەوە قارەمانانی نەتەوەیی، جوزیفی"٤" دووەم، و فردریکی گەورە، بە هەوڵ و کۆششی فراوانی خۆیان لە پێناوی چاککردنی وەزع و حاڵی خەڵکی ئاساییدا، باوەڕی خەڵکیان بە حکومەتی پاشایەتی بەهێز کرد.

لە قەڵەمڕەوی کۆمەڵایەتی و هزریدا، رۆسویزم"٥" کە ئاوەزگەرایی خستبووە بەر سێبەرو شاردبویەوە، خێرایی بە پێشڤەچوونی بزووتنەوەی خۆماڵی ناسراو بە (تۆفان و یاخی "٦"بوون) بەخشی، ریفۆرمی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی بەخشینی گیانێکی تازە بە ئەدەبیات لە جوملەی ئامانجەکانی ئەم بزووتنەوەیە بوون ، بە هەر حاڵ "خۆیبوونی رامیاری، یەکسانی کۆمەڵایەتی، ستایشی تەبیعەتی سەرەتایی، بلیمەتی، داهێنانی شاعیرانەی دوور لە هەر رەچاوکردن و پابەندییەك بەدابە تەقلیدییەکانی هونەرەوە —بە کورتی ئازادی تەواوی تاك، ئارمانج و مەبەستی نەوەی نوێی ئاڵمان بوو".

دەرونگەرایی و بێ سەروبەری بزووتنەوەی " تۆفان و یاخی بوون" رووبەڕووی مخالەفەت و ناڕەزایی عەمانوئیل کانت (١٧٢٤- ١٨٠٤) کە یەکێك بوو لە گەورەترین فەیلەسوفانی جیهان، بووەوە. ئەو باوەڕی وابوو کە ئاوەزو لوجیك و زەرورەت وا دەخوازێ کە ئختیارو ویستی ئازاد، جاویدانی، و بوونی خوا بە سەرچاوەی خێرو جوانی بەدیهی و بەڵگەنەویست بزانین، (کانت باوەڕی وابوو، ویستی خێرو چاکە بریتییە لە پەیڕەوی کردنی ئەرك و ویژدانی ئەخلاقی، چونکە ئەرك و مەسئولیەت مرۆڤ ناچار دەکات بێ قەیدو شەرت پەیڕەوی بکات، و تەنیا بە پەیڕەوکردنی ئەرك و ویژدان ویستی چاکەی رەها دێتە دی. چونکە ئەمرو فەرمانی ئەرك "ئەمری موتڵەق"ە، یەك یاسا یان دەستووری ئەخلاقی لێدەبێتەوە، و ئەویش ئەمەیە کە بە جۆرێ کار بکە کە بتەوێ دەستووری کاری تۆ لە هەر شوێن و لە هەر زەمانێکدا بۆ هەموو کەسێك یاساو دەستوورێکی گشتی بێ).

نۆرینێکی گشتی:

لە ماوەی سالانی ١٧٠٠و ١٧٥٠دا بەرهەمێکی شایستە و بەرچاو لە ئەدەبیاتی ئاڵماندا دانەنرا، هێشتا دەسەلات و کاریگەری ئەدەبیاتی فەرەنسی بەهێزبوو، بەلام کاریگەری بەرهەمێن دانەرانی ئینگلیزی، بە تایبەتی شەکسپیر، میلتن، دیفو، ئەدیسن، تومسن، سترن، وەك فرسن، بەرە بەرە لە ئەدەبی ئەڵمانیدا زیادی دەکردو پەرەی دەسەند.

لەدەوروبەری ساڵی ١٧٢٥دا ، یۆهان کریستوف گوتشد (١٧٠٠- ١٧٦٦) کە پەی بە حاڵەتی نەزۆکی ئەدەبیاتی ئاڵمانی برد، کەوتە چاککردنی ، جەختی لەسەر وەرگرتنی هەموو یاساکانی نەو کلاسیسزمی فەرەنسی و پەیڕەو کردنی نموونەکانی نەوکلاسیکی فەرەنسی و ئینگلیزی کرد، "مشت ومالڎانی ئەخلاق"، ئاوەزی ساغلەم، و روونی و رەوانی دووپات کردەوەو تەقریبەن وەکو هەموو نەو کلاسیکەکان، رووی لە سۆزپەروەری و خەیاڵڕێسی وەرگێڕا.

رەنگە ریفۆرمەکانی گوتشد درەنگ دەستی پێکرد بێ، پاشایەدا تەبیعەتی خەڵکی ئاڵمان لەگەڵ نەو کلاسیسزمدا گونجاو نەبووە. هۆیەکەی هەرچییەك بێ، نەو کلاسیسزم هیچ کاتێ ئەو پێگەیەی کە لە فەرەنسادا هەیبوو، لەئەڵمانیادا پەیدای نەکرد، یوهان یاکوب بودمر (١٦٩٨- ١٧٨٣)و یوهانیاکوب برایتینگر (١٧٠١- ١٧٧٦) رەخنەگرانی سویسری، هێرشیان بردە سەر بۆ چوونەکانی گوتشدو کەوتنە لایەنگری لە هەستپەروەری و خەیاڵگەری. لە نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەدا تەنیا چەند نووسەرێك شایەنی باسن.ئالبرشت ڤون هالر (١٧٠٨- ١٧٧٧)ی شاعیری سویسری، هەندێ هۆزانی فێرکاری و ژمارەیەك غەزەلی گوت، فریدریش ڤون هاگدورن (١٧٠٨- ١٧٥٤) کە حیکایەت و سرووده شادەکانی وی فەلسەفەی "دەرفەت لەکیس مەدە"ی هۆراس و ئاناکریون وەبیر دێننەوە، و کریستیان فروشتنگت گلرت (١٧١٥- ١٧٦٩) کە کۆمەڵێك هۆزانی مەزەبی پڕ هەست و راستگۆیانە،

چەند فابیلێك لەسەر شێوەی لافونتین، سرودێن زۆری ئاینی و پاڕانەوە، کۆمیدیای سۆزداری و ئەوەی یەکێك لە مێژوونووسانی ئەدەبی (یەکەمین رۆمانی عاتیفی لەمەڕ ژیانی خانەوادەیی لە ئەڵمانیا)ی ناونـاوە، واتە کونتیسی سویدی ١٧٤٧- ١٧٤٨ نووسی کە یەکێك لە مێژوونووسانی ئەدەبی ئەم بەرهەمەی بە "یەکەمین رۆمانی سۆزداری رۆنراو لە سەر ژیانی خانەوادەی لە ئەڵمانیا" داناوە.

ئەدەبیاتی ئاڵمان، بە هۆی ئیلهامگیری لە کرداری فردریکی دووەم (پیتیزم)، و تێۆرییەکانی رۆسۆ، لە ناوەڕاستی ئەم سەدەیەدا وردە وردە بوژایەوەو ژیانێکی تازەی تێگەڕا، بزووتنەوەی " تۆفان و یاخی بوون"، کە لە دەوروبەری ساڵی ١٧٤٨دا دەستی پێکرد، فاکتەرێکی کاریگەری ئەم بوژانەوە ئەدەبییە بوو. بەمجۆرە، قۆناغی گەشانەوەی یەك سەد ساڵەی چالاکی ئەدەبی، کە لە سەدەکانی ناڤین بە دواوە بێ وێنە بوو، دەستی پێکرد.

ئەو کەسەی کە بەهێزترین کاریگەری ئەدەبی بەسەر بزووتنەوەی " تۆفان و یاخی بوون" و بەسەر ئەدەبیاتی رۆمانتیکی ئاڵمانییەوە بوو، یوهان گوتفرید هردر بوو "بڕوانە لاپەڕەکانی دواتر"، کە وەکو قارەمانی سۆز "سروشتی" کەوتە هێرش کردن بۆ سەر ئاوەز گەرایی، دا بە ئەدەبییەکان، رێسا مجەرەدەکان و، ئەو سنعەتکاری و دەستکردییەی بەسەر نەو کلاسیسزمدا زاڵ بوو.

بەهەرمەکانی هەوەڵی بزووتنەوەی "تۆفان و یاخی بوون" یەجگار توندڕەوانەو لە هەر یاساو رێسایەك بەدەر بوون، بەڵام یەکسەر دوای ئەوە بەرهەمی وەك دەڵێن "کلاسیك"ی لسینگ، گوتە، و شیلەر هاتە نووسین، لە ماوەی ساڵانی ١٧٨٠- ١٨٣٠ گەورەترین شاکارێن ئەڵمانی هاتە ئاراوە، ئەم بەرهەمانە بە زۆری لە مەیدانی رۆمان، شانۆنامە، و هۆزانی لیریکی و مەلحەمیدا بوون.

رۆمان

لە ساڵانی پێش ١٧٠٠دا چەند پەخشانە چیرۆکێکی درێژ لە ئاڵماندا نووسرا بوون کە دەکرێ لە رێزی رۆماندا سەیر بکرێن، یورگ ویکرام، فیلیپ ڤون تسیزن (١٦١٩- ١٦٨٩)، و نووسەرانی دیکە چەند چیرۆکێکی رۆمانتیکیان دەربارەی سوارچاکان، رۆژهەلات، و قارەمانان بلاوکردەوە، تسیزن رۆمانی (رۆزاموندی ئادریاتیك- ١٦٤٥) نووسی، کە رۆمانێکی سایکولۆژییە دەربارەی ژیانی خانەوادەیی لە سەدەی هەڤدەیەمدا، بەلام تاقەتبەرو پێچەوانەی حەقیقەتەکانی ژیانە. کریستین رویتر (لە دایك بووی ١٦٤٥)و چەند کەسێکی دیکە هەندێ بەرهەمی کۆمیدی ئامێزیان بە چاولێکەری رۆمانانی سەرکێشی و سەفەرنامان نوسی، و گریملس هاوزن بەرهەمە بەناوبانگەکەی (سیمپلی سیسیموس)ی نووسی، لەگەڵ ئەمەشدا، دانانی یەکەمین رۆمان (تازە) کەوتە ئەستۆی ویلند.

کریستوف مارتین ویلند ١٧٣٣- ١٨١٣:

ویلند رۆڵەی واعیزێکی دەستکورتی خەڵکی ورتمبرگ بوو. رۆژانی لاوی بە خوا پەرستیو زوهدی مەسیحیەت بوریو لە ساڵی ١٧٥٢دا (لەسەر دەعوەتی یوهان یاکوب بودمر) بۆ زوریخ چوو. ماوەی حەوت ساڵ لەم شارەدا مایەوە، و بەرە بەرە لە خواپەرستی دوور کەوتەوەو زۆر بە خێرایی روویکردە لەزەتخوازیو دنیا خوازی.
لە ساڵی ١٧٦٩دا گەیە پۆستی مامۆستایەتی زانکۆی ئورفورت. دوای سێ ساڵ بوو بە مامۆستاو موعەلیمی تایبەتی شازادە کارل ئوگوست-ی دۆکی ساکس- ویمار. لە ساڵی ١٧٧٥ بە دواوەش وازی لە کار هێناو باقی تەمەنی خۆی لە ویمار قەتاند.

رۆمانەکانی:

"ویلند... بتەوی و بەرزی بە رۆمانی ئەڵمانی دەبەخشێت. لە موبالەغەو فەزڵفرۆشی وفیشاڵبازی پاکی دەکاتەوە، و لە جیاتی ناوەرۆکێن رەوتەنی، پرس و مەسەلە قوڵەکانی سایکولوژی لە رۆماندا دەخاتە روو". ویلند جارێکی دی قافیەش دێنێتەوە ناو شیعری ئەڵمانی.

ئاگاتون ١٧٦٦-١٧٦٧:

بەڕای پریست، ئاگاتون "یەکەمین رۆمانی گرنگی سایکولوجی ئاڵمانیە. وەسفی قەناعەت بەخشی ئەم رۆمانە دەربارەی گۆڕانی دەرونی و نەشونمای کاراکتەر، پێوەرێکی نوێ لە رۆماننووسینی ئاڵماندا پیشان دەدات." ولسینگ "بە یەکەمین و تاقە رۆمانی دەزانێ بۆ مەژگە هزومەندەکان". قارەمانی سەرەکی چیرۆکەکە لاوێکی ئاتینییە کە کەم و زۆر وەکو خودی ویلند، لە پاکی و خواپەرستی قۆناغی لاوییەوە بەرەو نەفسپەرستی با دەداتەوە: و ئاقیبەت ئاسودەییو ئاوەز لە ژیانی لە میانڕەویدا دەبینێتەوە.
نەڤی دەکرێ، ماوەیەکی کورت لەگەڵ ژنانی باکۆس"٧" پەرستدا هاونشینی دەکات، پاشان بە دەستی دزانی دەریایی یەخسیر دەکرێو لە ئەزمیردا بە کۆیلەیەتی دەفرۆشرێ. لەم شارەدا حەز لە دانائە دەکات، و کە پەی بە هەرزەیی دانائە دەبات وازی لێ دێنێ، رێگەی هەڵاتن دەگرێتە بەر، بۆ ئاتینو سیسیل دەڕوات، و روو دەکاتە کارێن ترسناکی سیاسیو دەوڵەتی تا بەڵکو ماناو چەمکێك بە ژیانی خۆی بدات، بەڵام جگە لە نا ئومێدی چ شتێك بە دەست نایەنێ، لە ئەنجامدا بەرەو تارانت"٨" دەچێ، لەوێندەر لە (ئارخوتاس"٩")ی فەیلەسوڤ فیتاغورییەوە فێردەبێ کە رێگەی کەماڵو میانڕەوی بگرێتە بەر. دانائە کە دەستبەرداری هەرزەیی بووە، بۆ تارانت دێو وا پێدەچێ کە زەماوەند لەگەڵ ئاگاتوندا

دەکات، بەڵام چاوپۆشی لە لەزەتێن بەدەنی دەکاتو خۆی بۆ پاکیو گەڕان بە دووی جوانیدا تەرخان دەکات.

گرونی نەجیب زادە (١٧٧٧):

ئەم بەرهەمەش رۆمانێکی سایکولۆژییە، لێرەدا خەباتی راستگۆییو شەرەف دژی کەڵکەڵەکانی شەهوەتو هەوەسبازی وێنە دەگیرێ. شوێنی رووداني چیرۆکەکە دەرباری ئارتورشایە.

خەڵکی ئابدرا- ١٧٨٠:

ئەم رۆمانە هەجوویەکی گەوجێتییەکانی ژیانی ویلایەتنشینانی ئەڵمانییە، شوێنی رووداني چیرۆکەکە یۆنانی کۆنە.

هۆزان:

ئەگەرچی ئەمڕۆکە ویلند بە رۆمانەکانی بەناوبانگە، بەڵام لە سەردەمی خۆیدا بە شاعیری بەناوبانگ بوو، و تەنانەت هەندێ لە رەخنەگرانی سەدەی بیستەم (ئوبرون) بە شاکاری ئەو دەژمێرن.

موزاریون- ١٧٦٨:

ویلند لەم بەیتە داستانییە پڕ پەندەدا لە هەوڵی سەلماندنی ئەم خاڵەدایە کە ئەڤینی بەدەنی دەکرێ بە کۆمەکی هەستی جوانیناسی لە خووی حەیوانی دوور بخرێتەوە. موزاریون، ژنێکی جوانو شەهوەتپەرستو هەوەسبازە، قەناعەت بە فایناس دەکات کە حەکیم-ش، وەکو "خەڵکانی دیکەی ئاسایی" بە جوانیی بەدەنی دەهاڕوژێ بەڵام مرۆڤی بە ئاوەز دەتوانێ رەنگدانەوەی تیشکی جوانیی ئایدیالی لە بەدەندا ببینێ.

ئوبرون- ١٧٨٠:

ویلند لەم داستانە تەنزئاسایەدا، هوان دوبوردو-ی رۆمانسی فەرەنسی سەدەکانی ناڤین لەگەڵ چیرۆکی تیتانیا- ئوبرون-ی ناو شانۆنامەی (خەونێن نیوە شەوی هاوین)ی شەکسپیردا بەرێکو پێکی ئاوێتە دەکات. هوان، بە فرمانی شارلمانی بە ماموریەتێکی

ترسناك به ناچاری بۆ بەغدا دەچێ، بەسەرکەوتووی دەگەڕێتەوەو ڕەزیەی کیژی خەلیفەش وەکو دەزگیرانی خۆی لەگەڵ خۆیدا دێنێ. ئەم جووتە لە سەفەری گەڕانەوەدا دووچاری کەڵکەڵەی شەهوەت و هەوەس دەبن، بەڵام دلێرانە ڕووبەڕووی زۆر سەختی و دژوارییان دەوستنەوە، بەمە کەفارەی گوناحەکانیان دەدەن. جا هەر لەو بەینەدا ئوبرون و تیتانیای شاو شابانۆی پەریان، بە شەڕ هاتوون و تەنیا نیشاندانی ئازایەتی و وەفاداری جووتێکی ئاسایی دەتوانێ ئەو دووانە لەگەڵ یەکتردا ئاشت بکاتەوە. ئوبرون، هوان و ڕەزیە وەکو ئەم جووتە هاوسەرە هەڵدەبژێرێ تا وەفاداری و ئازایەتی خۆ بنوێنن، جووتە ئاشق بە هاریکاری ئوبرون، سەربەرزانە لە تاقیکردنەوەکە دەردەچن، و وەفاداریان دەبێتە مایەی ئاشتبوونەوەی ئوبرون و تیتانیا. گوتە، بە جۆرێ کەوتە ژێر کاریگەری ئەم بەیتە کە تاجێکی لەگەڵای سەروو (وەکو میداڵ و نیشانەی شانازی) بۆ ویلند نارد.

وەرگێڕانەکانی:

ویلند لە ماوەی ساڵانی ١٧٦٢و ١٧٦٦دا بیست و دوو شانۆنامەی شەکسپیری بۆ سەر زمانی ئاڵمانی وەرگێڕا. ئەم بەرهەمانە، تا ساڵی ١٧٩٧، کە شلگل دەستی بە وەرگێڕانەکانی کرد، لە جوملەی پڕ خوێنەرترین وەرگێڕانی ئاڵمانی دراماکانی شەکسپیر بوون.

ڕەخنەی ئەدەبی

گوتهولد ئەفرائیم لسینگ ١٧٢٩- ١٧٨١:

لسینگ لە کامنس لە دایك بوو. لە مایسن چووەتە قوتابخانەی سان ئەفرا، و لەوێندەر بە هۆی بەهرەی پرشنگدارییەوە ئیحتوبارێکی بۆ خۆی بە دەست هێنا. پاشان وەکو کلوپشتوك لێڕا زانستی کە لام بخوێنێ. لە ساڵی ١٧٤٦دا لە زانستگەی لا یپزیگدا ناوی خۆی نووسی، و سەرباری زانستی کەلام، پزیشکی و فەلسەفەو ئەدەبیاتیشی خوێند، لە بەرەوە کەوتە شانۆنامە نووسین و شیعر گوتن، ئاشنایی وی لەگەڵ دنیای شانۆو ئەکتەرانی وەکو خات کارولین نویبردا، بابە خواپەرستەکەی ترساند، بەڵام لسینگی لاو زانیارییەکی زۆر دەربارەی جیهان بەگشتی و هونەری دەرهێنان و شانۆنامەنووسی بە تایبەتی فێر بوو، لە ساڵی ١٧٤٨دا لەلا یپزیگەوە بۆ بەرلین چوو، سێ ساڵ لەم شارەدا درێژەی بە خوێندنەکەی دا، ژیانی خۆیشی بە نووسینی کۆمیدیا، وەرگێڕان و ڕۆژنامەنووسییەوە دابین دەکرد. لە دیسامبەری ساڵی ١٧٥١ەوە تا دیسامبەری ١٧٥٢، چوو بۆ زانستگەی وتین برگ، و دەرەجەی مامۆستایەتی وەرگرت، لەوە بەدواوە هەر چەند ساڵێکی لە شارێکدا بەسەر برد: بەرلین ١٧٥٢- ١٧٥٥، لایپزیگ ١٧٥٥- ١٧٥٨، بەرلین ١٧٥٨- ١٧٦٠، بریسلاو"١٠"

١٧٦٠- ١٧٦٥، بەرلین ١٧٦٥- ١٧٦٧، هامبۆرگ ١٧٦٧- ١٧٧٠، و ولفنبوتل ١٧٧٠- ١٧٨١، لسینگ لە ماوەی ئەم سالانەدا بژێوەی خۆی وەکو شانۆنامەنووس، سکرتێری فەرمانداری بریسلاو، رەخنەگری شانۆی میللی (هامبۆرگ)و کتێبدار (بەرپرسی کتێبخانە)ی ولفنبوتل دابین دەکرد. لە ساڵی ١٧٧٦دا زەماوەندی لەگەڵ ئیڤاکونیگدا کرد، بەڵام ئەم ژنە دوای پانزە مانگ مرد. ئەو بە خۆیشی لە کاتی ئاکنجی بوونی لە برونسویك بە سەکتەی دڵ کۆچی دوایی کرد.

بەرهەمەکانی:

لسینگ تەقریبەن بە هەمان ئەندازە لە درامانووسی و لە رەخنەی ئەدەبیدا بەناوبانگە، هەندێ حیکایەتی پەخشانی، هۆزانێن لیریکی و پەندو قسەی نەستەقی تا رادەیەك کەم بایەخەتریشی نووسیوە.

رەخنەی ئەدەبی:

تێورییە ئەدەبییەکانی لسینگ جگە لەوەی کە لێرەدا ئاماژەی بۆ دەکرێ لە گفتوگۆیەك دەربارەی شانۆنامەکانیشیدا باس دەکرێتەوە.

ئەدەبیاتنامەکانی (١٧٥٩- ١٧٦٥):

لسینگ ئەم نامانەی بە هاوکاری (موزس مندلسون ١٧٢٩- ١٧٨٦)و (فریدریش کریستف نیکولای ١٧٣٣- ١٨١١) بلاوکردەوە، لەم نامانەدا رەخنەیەکی گشتگیری دەربارەی ئەدەبیاتی ئەڵمانی سەردەمی خۆی بە دەستەوە داوە، لەم رەخنانەیدا بە سادەیی و راستگۆیی پەردەی لە رووی شیعر رێسان، وەرگێرانی بێ توانا، "فیشاڵبازانی کەم مایە"و مامۆستایانی ئەخلاقی درۆزن هەڵماڵیوە. لە هەموو ئەمانە گرنگتر، ئەو رێگەیەیە کە ئەو لەم نامانەدا بە شێوەیەکی گشتی لە دنیای تێوری و پراکتیکی دا لەبەردەم ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا کردییەوە: بۆچوونەکانی گوتشد بوونە مایەی رەخنە، ئەوە نیشاندرا کە تراجیدیای کلاسیکی فەرەنسی بەو جۆرەش کە پێشتر تەسەور دەکرا راستەوخۆ یۆنانی نییە، و سوفوکلیس و شەکسپیر نموونەی زۆر باشترن لە راسین بۆ لاسایی کردنەوە.

لایوکویون یان سنورانی نێوان نیگارکێشی و شیعر "١٧٦٦":

یوهان"١١" یواخیم و ینکلمان، له ساڵی ١٧٦٤دا، بەرهەمێکی بەناوی مێژووی هونەر له سەردەمی کۆندا بڵاوکردبووەوە. ئەو لەم کتێبەدابە بەراوردی پەیکەری کۆنی یۆنانی لایوکویون"١٢" لەگەڵ وەسفی ڤیرجیل بۆ هەمان پیاو، ئەم بۆچوونەی دەربڕی بوو که "سادەیی به شکۆو عەزەمەتی ئارام" له خەسڵەته بنچینەییەکانی هونەری یونانییه، کەوتبووە ستایشی ئەم پەیکەرە، چونکە جۆرە میانڕەوییەکی هونەری تێدابینی بوو — میانڕەوییەك که له وەسفی شاعیرانەی ڤیرجیل بۆ چەوساوەو رەنجبەرانی تەروادەدا نەبوو (ئانائید، فەسڵی دووەم)، جا کەشفەکەیو ینکلمان ئەمەیە که مەیدانەکانی شیعرو هونەرێن بەرجەستەکارییو پەیکەرسازی له راستیدا وەکو یەکن، لسینگ لەلایوکویوندا، ئەم باوەڕە رەتدەکاتەوەو ئارمانجی نیگارکێشو پەیکەرساز به جوانی دەزانێ نەك به کەماڵی ئەخلاقی. لسینگ ئەم هونەرانه به وەستاو دەزانێ —داهێنانی شتان له چوارچێوەی شوێنو کاتدا— لەبەر ئەمە وەسفین، له حاڵێکا که شیعر نەوەستاوە، له جوڵەدایە— واته بەندە به داهێنانی جوڵه و کردار له زەماندا— لەبەر ئەمە زیاتر نەقلییە. بایەخی ئەم بۆچوونه لەمەدایە که دەورێکی گرنگی له کۆتایی هێنان به رەوتو رەوشی سەدەی هەژدەیەم، که هەوڵی دەدا شیعر بکات به وەسفی، هەبوو.

دراماتورژی"١٣" هامبورگ ١٧٦٧- ١٧٦٩:

ئەم کتێبه هەمان بۆچوونەکانی بەرهەمی (ئەدەبیاتنامەیە) شەرحو شرۆڤه دەکات. لسینگ نیشانی دەدا که بۆچوونەکانی نەوکلاسیك لەمەڕ دراما تەفسیرو شرۆڤەیەکی نا دروستی راوبۆچوونەکانی ئەرستۆیە. ئەو جەخت لەسەر یەکێتی کارو مەرجی ئەرستۆ بۆ ورووژاندنی میهرو بەزەییو ترس لەلای تەماشاڤان (به مەبەستی پاك کردنەوەی سۆزان) دەکاتەوەو پشتیوانی لێدەکات، بەڵام لەگەڵ ئەم بۆچوونەی ئەرستۆدا نییە که خەڵکی ئاسایی به قارەمانانی لەبارو گونجاو نازانێ بۆ تراجیدیا.

شانۆنامە:

وەزعی و حاڵی درامای ئەڵمانی له ساڵی ١٧٥٠دا شتێکی هێوەتر له بەزەیی وروژاندن بوو. دراما بریتییە بوو له نووسینێکی دەستکردو تەقلیدێکی عیبادەت ئامێزی شانۆنامه نەو کلاسیکەکانی کورنیو ڤولتیر. لێکدانەوەی نا دروستی ئیتاڵیایی و فەرەنسی دەرهەق سێ یەکێتییەکه کوێرانه قبوڵ دەکرد. له سەدەکانی ناڤینەوە تا ئەم زەمانە، جگه له بەرهەمەکانی ساکس، گریفیوس، و لوهنشتاین، هیچ شانۆنامەیەك به مانای واقیعی ئەم وشەیه له ئەڵمانیادا نەنووسرا بوو. لەم حاڵو بارەدا، لسینگ له زەمینەی شانۆنامە نووسیدا هەمان پەیامی له ئەستۆگرت که کلوپشتوك له زەمینەی شیعری غەیرە دراماتیکدا

له ئەستۆی گرتبوو. بەلام ئەرك و رۆلی لسینگ دژوارتر بوو. ئەو، گوتە، و شیلەر بۆ یەکەمین جار دراما گەلێکیان بە ئالمان پێشکەش کرد کە هاوسەنگی شاکارە درامییەکانی میللەتانی دیکە بوون.
یەکەمین کۆمیدیاکانی لسینگ "لەبەر زندوویەتی و رەوانی گفتوگۆکانی و پەخشانە سروشتییەکەی" لە بەرهەمی هاو چەرخەکانی خۆی جیان. یەکەمین کۆمیدی وی (خوێنکاری لاو- ١٧٤٨) بوو کە لە ئەزموونی خوێنکاری خودی لسینگەوە هەلێنجراوە، بە هەر حال لسینگ تا سالی ١٧٥٥ش هەر پابەندی داب و قەرارداده کۆنەکان بوو.

خات ساراسمپسون- ١٧٥٥:

"یەکەمین تراجیدیایە دەربارەی ژیانی چینی بۆرژوا لە زەمینەی درامانووسی ئالمانیدا" لسینگ لەم تراجیدیایەدا بۆچوونانی فەرەنسی و گوتشد رەتدەکاتەوە، بەپێی ئەم بۆچوونانە تراجیدیا دەبێ تەنیا ژیانی کەسایەتیانی بەرجەستەو گەورە وێنەبگرێ، لە قالبی شیعری دوانزە سیلابیدا دابرێژرێ، و سێ یەکێتیەکە رەچاو بکات. لسینگ بەچاولێکەری درامانووسانی ئینگلیزی، ژیانی خەلکی کوچەو بازار بە پەخشان دەگێرێتەوە. لە خات ساراسمپسوندا ناوی کاراکتەرەکان لە بەرهەمەکانی لیلو، کن گرو، و ریچاردسن-ەوە وەرگیراون. چیرۆکی تراجیدیاکەش شانۆنامەکانی لیلوو شدول وەبیر دێنێتەوە: میلیفونت بە فرۆفێل سارا دەرەڤێنێ، ماروود-ی ماشوقەی جارانی میلیفونت، ئەو جووتە لە میوانخانەیەکدا دەبینێ، و بێهودە هەولدەدا تا دووبارە رێی خۆی لە دلی میلیفونتدا بکاتەوە. لەم حالەدا، ماروود پەی بەوە دەبات کە ئاغای سمپسون بە تەمایە کیژەکەی ببەخشێت، بۆیە سارا ژەهر خوارد دەکات، و میلیفونت-ش خۆی دەکوژێت.

فیلوتاس- ١٧٥٩:

ئەم تراجیدیا تاك پەردەییە دەربڕو نیشاندەری ئەو رەگ و دەمارە نیشتمانپەروەرییەیە کە فردریکی دووەم لەلای ئالمانیەکان بێداری کردەوە. فیلوتاسی شازادەی مەقدونیا، دیلی دژمن دەبێ. بەلام کە هەوالی دەگاتێ بابی ناچارە لە هەنبەر ئازادی وی دا، ئاشتیەکی زەلیلانە تەحەمول بکات، خۆی دەکوژێت. لسینگ لەم بەرهەمەدا، هەموو توانایەکی خۆی سەرەفی سادەیی کلاسیك دەکات و هەمدیس پەخشان بەکار دێنێ.

میناڤون بارنهلم- ١٧٦٧:

" یەکـەمین شـاکاری کومیـدی ئاڵمـانی"یـە، کـە بـە بۆچـوونی گوتـە "بـەرەنجامی ڕاستەوخۆی شەڕێن حەوت ساڵەیە، و پوختەترین ناوەڕۆکی نەتەوەیی ئاڵمانی باکوری لە خۆگرتووەو یەکەمین داهێنانی شانۆییە کە لەسەر بنەمای ڕووداوە گرنگەکانی ژیانی هاوچەرخ ڕۆنـراوە". پلـۆتی دراما کە تاڕادەیـەك ئاڵۆزە: تلهایم-ی سـەرگوردی سـوپای پـروس، کـە بـەر غـەزەبی سـەرانی سـوپا کـەوتووە، بـە نـا هـەق بـە بـەرتیل گـیری لـە ساکسـونانی دژمـن لـە جـەنگی حـەوت سـاڵەدا تۆمـەتبار دەرکـرێ. ئـەو کـە دەترسـێت نـەوەکو نـاوی باشـی دەزگیرانەکـەی (مینـاڤون بـارنهلم)ی میراتگـری ساکسـونی، لەکـەدار بێ، پەیوەندییەکانی لەگەڵیا دەبڕێ. لەم حاڵو بارەدا مینا خەبەر بە تلهایم دەدات کە لە مـیرات بـێ بـەش بـووە. تلـهایم بـەم خەبـەرە خۆشـحاڵ دەبـێ، جـارێکی دی بـەرەو ئـەو دەلەزێ، بەڵام مینا کە نایەوێ ببێ بە بار بەسـەر ئـەوەوە ڕووی لـێ وەردەگێرێ، تلـهایم، بـە نامەیـەك کـە لەشـاوە دێ تـەبرێ دەبـێ. مینـا ئـیعتراف دەکـات کـە مەسـەلەی بـێ بەشـبوونی ئـەو لـە مـیرات دەسـتکرد بـووە، و هـەموو شـتێك بـە خۆشـی دەبڕێتـەوە. ئەگەرچـی پلـۆتی ئـەم کۆمیدیایـە زۆر تـازە نییـە، بـەڵام ڕووداوەکـانی چـیرۆکەکە پەیوەندییـەکی نزیکیـان بە ڕووداوو هـزرێن زەمانـەوە هەیـە، و قارەمانانی شانۆنامەکە، زندوو و واقیعین. ئەم بەرهەمە ڕەنگدانەوەی تاسـەی لسینگە بۆ دروسـتکردنی تـەبایی و گونجان لە بەینی ویلایەتە جۆراوجۆرەکانی ئاڵمانیادا.

<u>ئیمیلیا گالوتی- ١٧٧٢:</u>

ئـەم شـانۆنامەیە وەرگێڕانێکـی چیرۆکی کـۆنی ئـاپیوس و ڤیرجینیـا"١٤"یـە. شـازادەی گواسـتالا، تـەماحی لە ئیمیلیـا-ی دەزگیرانـی کـۆنت ئاپیانییـە. کۆمـەڵێك بەکرێگیراو بـۆ کوشـتنی کـۆنت بـەکرێ دەگـرێ، ئیمیلیـاش بـە بیـانووی "نـەجات دانـەوە" بـۆ ڤێلاکـەی خـۆی دەبـات. ئورسـینا-ی کۆنـە ماشـوقەی شـازادە، بەسـەرهاتەکە بـۆ بـابی ئیمیلیـا دەگێڕێتـەوە. بابەکـە خـۆی دەگەیەنێتـە کۆشـك و ئیمیلیـا بـە خەنجـەر دەکوژێـت تـا لـە ڕیسوایی ڕزگاری بکات. ئەگەرچی شوێنی ڕوودانی چیرۆکی ئەم تراجیدیا پەخشـانیە ئیتاڵیایە، بەو حاڵەشـەوە هـەر کردەوەی زاڵمانەو ڕیسـوای ئەرسـتۆکراتی ئاڵمـانی وێنـە دەگرێ.

<u>ناتانی ئاقڵ- ١٧٧٩:</u>

گـەورەترین بەرهـەمی چیرۆکڤانی لسـینگە، ئـەم بەرهـەمە کـە زەحمەتـە بتـوانرێ نـاوی شانۆنامەی لێ بنرێ (ولسینگ بە خۆی بە "شیعرێکی درامـی"ی نـاو دەبـات)، پلـۆتێکی

نا تەواو و نا واقیعی هەیە، ئەم بەرهەمە لە راستیدا، تەفسیرێکە لەمەڕ "خواپەرستی" (دیانەتی سروشتی، دئیزم) نووسەرەکەی.
لسینگ لەم شانۆنامەیەدا مدارای ئاینی، خۆشەویستی برایانە، و خواپەرستی سادە فێر دەکات. ناتان-ی جولەکەی ئاقڵو دلۆڤان، کیژێکی مەسیحی بە فەرزەنی هەڵدەگرێتەوەو دەکەوێتە پەروەردەکردنو تەربێت دانی. جا گرفتی ئەم پیاوە کاتێ دێتە پێشێ کە یەکێك لە سوارچاکانی"١٥" پەرستگا بۆ بەربەرەکانی سەلاحەدینی ئەیوبیو بەرەڤانی لە مەزاری مقەدەس بۆ ئۆرشەلیم دێتو داخوازی کیژە دەکات (مەسەلەکە لە حوزوری سەلاحەدیندا باس دەکرێ)، لە ئەنجامدا هەموو گیرو گرفتەکان چارەسەر دەبن، چونکە سوار چاکەکەو کیژەکە پەی بەوە دەبەن کە خوشكو برای یەکترن، و هەردووکیانیش منالی برا گوم بووەکەی سەلاحەدینن، کە هاوسەرێکی ئەڵمانی هەبووە. لەم وەزعو حاڵەدا سەلاحەدین لە ناتان دەپرسێت کە لە هەر سێ ئاینی -مەسیحیەت، ئیسلام، و یەهودیەت- کامیان ئاینی راستییە. ناتان لە وەلامدا چیرۆکی پەندئامێزی "سێ ئەڵقە" (لە دکامیرون-ی بوکاچو وە وەرگیراوە) دەگێڕێتەوە، و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە لەوەیە هەموو ئاینەکان دەستکردی مرۆڤ بن. بەلام پەیامی سەرەکیو رەسەن ئەمەیە کە هەر دینێ بەشەر بۆ پاکیو فەزیلەتو تەقوا رێنوێنی بکات راستە، لەبەر ئەمە نابێ لە نێوان پەیرەوانو شوێنکەوتووانی باوەڕێن جیاوازدا هیچ موناقەشەو گەنگەشەیەك روو بدات. لێ لسینگ رەگەزی ئیمان لەبیر ناکات، و دەڵێت کە باشتر وایە بڵێین تەنیا خودا دوا حەقیقەتو راستی دەزانێ.

<u>هەڵسەنگاندن:</u>

لسینگ گەورەترین سیمای ئەدەبی ئەڵمانی پێش گۆتەیە. لە واری شانۆنامەنووسیدا "شارەزایی وردو تەواوی خۆی دەربارەی مرۆڤ لە رێگەی ئەفراندنی کاراکتەرانی واقیعییەوە بەکاردێنێ، گۆڕانکارییە دەروونییەکانیان لە ناخی خۆیدا تاقی دەکاتەوە، ئەم دوو بەهرەیە پایەی درامانووسێکی داهێنەری پێ دەبەخشن. لەبەر ئەمە دەتوانرێ بە یەکێك لە جوملەی نووسەرانی رەسەنی ولاتەکەی بژمێردرێ"، لسینگ وێڕای توندیو بێ میهری دەرهەق بە گەورەیی کورنیو راسین، ئەوجاش گەورەترین رەخنەگری ئەوروپایە، و پریست گوتەنی بە "رەخنەکانی بناغەی درامای تازەی ئاڵمانی دارشتووە". "بەرهەمەکانی لە هەر گۆشەنیگایەکەوە تەماشا بکرێن دەچنە ریزی باشترین بەرهەمی سەردەمی خۆیەوە. لە زەمینەی رەخنەی ئەدەبیاتو هونەرا، پوختەترین داوەرییانی سەدەی هەژدەیەم دەخاتە روو، و وەکو هونەرمەندێکی داهێنەر، بە تاقی تەنیا، بناغەی درامای تازەی ئاڵمانی دادەرێژێ".

یوهان گوتفرید هردر ١٧٤٤- ١٨٠٣:

ئەگەر بتوانرێ لسینگ بە لوتکەی ئاڵمانی سەدەی هەژدەیەم بژمێردرێ، ئەوا هردر سەر قافڵەی دنیای نوێی ئێمەیە. هردر فەرزەنی واعیزێکی دەستکورتی خەڵکی مورونگن-ی پروسی رۆژهەلات بوو. سەردەمی لاوی بەزەبت و رەبت و خوێندنەوەی زۆر بوری. لە ساڵی ١٧٦٢دا لە زانستگەی کونیگسبرگ خۆی ناونووس کرد تا پزیشکی بخوێنێ، بەلام زوو رای خۆی گۆڕی و کەوتە خوێندنی زانستی کە لامو فەلسەفە، و بە تایبەتی کەوتە ژێر کاریگەری دەرسەکانی عەمانوئیل کانت-ەوە، یوهان گیورگ هامان (١٧٣٠- ١٧٨٨)ی هاوڕێی ئاوری تاسەی شەکسپیری لە دەروونیا هەڵایساندو فێری زمانی ئینگلیزی کردو دەقە دەرسییەکەشی هاملێت بوو. لەم سەروبەندەدا بەرهەمەکانی روسو-ش کارێکی قوڵی کردە سەر هزرو بیری هردر، هردر لە ساڵی ١٧٦٤دا لە ناحیەی رێگا بوو بە مامۆستاو یاریدەدەری کەشیش، دوای پێنج ساڵان وازی لەم پۆستە هێناو رێگەی گەشت و گەڕانی گرتە بەر. بە کەشتی چوو بۆنانت و لەوێندەرەوە بۆ پاریس رۆیی. لەم شارەدا ئاشنایەتی لەگەڵ دیدرۆو دالامبردا پەیدا کرد. هردر سەرەنجام بۆ هامبۆرگ گەڕایەوە و لەوێ دیداری لسینگی کرد. دوای چەند مانگێك تووشی نەخۆشی چاو بوو، لە مانگی سپتامبەری ساڵی ١٧٧٠دا بۆ چارەسەر چوو بۆ ستراسبۆرگ. لەم شارەدا گۆتەی ناسی و دۆستایەتیەکی راستگۆیانەی لەگەڵدا پەیدا کرد. ئەم دۆستایەتییە کاریگەرییەکی زۆری لە پێشڤەچوونی ئەدەبی گۆتەدا هەبوو. هردر لە ساڵی ١٧٧١ەوە تا ساڵ ١٧٧٦ پێشەوای روحانی بوکبیرگ (دۆك نیشینی و یلایەتی شاومبورگ- لیپە) بوو. لە ساڵی ١٧٧٦ بە هۆی دەسەلاتی گۆتەوە، بۆ سەرۆکایەتی شورای کلێسای لۆتەری لە وایمار هەڵبژێردرا. هاونشینی ویلند، گوتە، جان پول ریختەر، و ئەدەبیانی دی بۆ هردر خۆش بوو، بەلام بە تێپەربوونی رۆژگار کەم حەوسەڵەو توندمجێز دەبوو و دیارە سەرکەوتنەکانی گۆتەو شیلەر ئازاریان دەدا. هردر تاکو رۆژی مردنی لە سلێ ١٨٠٣دا لە وایمار ژیا.

کاریگەری:

هردر بە دامەزرێنەری بزوتنەوەی "تۆفان و یاخی بوون" دەژمێردرێ. وەکو شوێنکەوتووی روسۆ و هامان، پتر لە هەر کەسێکی دیکە لە ئەڵمانیا، هەوڵیداوە تا کلاسیکی نۆی لە وابەستەیی بە ئاوەزو لوجێك و کۆنەگەرایی ئازاد بکات و زیاتر بە سۆزو ئەنگێزە تەبیعەییە مرۆڤانیەکانییەوە ببەستێ. هردر لەو باوەڕەدا بوو کە روحی ئەو خەڵکەی کە دەستەمۆی مەدەنیەت، و شارستانیەت نەبوونە، سەرچاوەی هۆزانی راستییە، شیعرێك کە دەبێ بە شێوەی خۆڕسك و یەکسەری بگوترێ. گۆرانی

فۆلکلۆری، کتێبی مقەدەس، ئوسیان، هومەر، و شەکسپیر وەکو نموونەی "سروشتی" بە بەڵگە دێنێتەوە. هردر شیعری بە زمانی زگماکی رەگەزی بەشەر دەزانیو، رێگەی بۆ ئەو چەمکە تازەیە "ئەدەبیاتی جیهانی" کە گوتەو رۆمانتیکەکان مژدە بەری بوون، خۆشکرد، و لە هەمان حاڵدا بناغەی شێوەی تازەی ئەدەبیاتی پراکتیکی دانا.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

بایەخی هردر، وەکو رۆسۆ-ی مامۆستای زیاتر بەندە بە توانای ئیلهامی ئەوەوە تا بە خەسڵەتی زاتی بەرهەمەکانیەوە. چەند بەرهەمێکی ئەدەبی هردر، کاریگەری و ئیحتوبارێکی وەهایان هەیە کە شایستەی ئەوەن هەر یەکێکیان بە جیا بخرێنە روو.

<u>"چەند گوتارێك لەمەڕ ئەدەبیاتی نوێی ئاڵمان ١٧٦٦- ١٧٦٧":</u>

ئەم گوتارانە بۆ داکۆکی لە هەستو سۆزو، هێرش بۆ سەر پەیڕەوی کلاسیکی نویٚ لە "ئەقڵی ساغڵەمی وشك"و "روحی تەقلید" نووسراون. هردر لێرەدا چەمکێکی تازەش سەبارەت بە ئەدەبیات وەکو رەنگدانەوەی شارستانیەتێکی نەتەوەیی دەخاتە روو، کە نەك نابیٚ بە عەیارو پێوەرانی پێشوەختەو توندڕەوانە سەیر بکریٚ، بەڵکو دەبیٚ بە تەواوەتی لەبەر رۆشنایی پەرەسەندنی مێژووییدا سەیر بکریٚ. بەمجۆرە دەبیٚ هردر بە دامەزرێنەرو بونیاتنەری توێژینەوەی زانستی ئەدەبیاتی بژمێردریٚ.

<u>شکسپیر:</u>

(نامەیەکە دەربارەی شێوەو هونەری ئاڵمانی- ١٧٧٣)، هردر لەم بەرهەمەدا درامانووسی ئینگلیزی وەکو دیاردەیەکی زەمانو ژینگەی خۆی بەرجەستە دەکاتو بە شاعیرێکی گەورەو رەسەنی ئەوتۆی دادەنیٚ کە لە ئاستی خەیاڵو هەستدا هاوسەنگی یونانیانی کۆنە.

<u>گۆرانی فولکلۆری ١٧٧٨- ١٧٧٩:</u>

بریتییە لە ١٨٢ گۆرانی فۆلکلۆری دەڤەرانی جیاواز. لەم کۆمەڵەیەدا چل گۆرانی ئەڵمانییەو ئەوانی دیکە هردر لە گۆرانی وڵاتانی ئەسکەندیناڤی، ئینگلیستان، فەرەنسان، ئەسپانیا، پیرۆو دەڤەرانی دییەوە وەریگێڕاونەتە سەر زمانی ئاڵمانی. ئەم کۆمەڵە گۆرانییە دەورێکی گەورەی هەبوو لە پەروەردەکردنی زەوقی ئەڵمانی بە گۆرانی

نەتەوەیی و خۆماڵی. ئەمە جگە لەمەی کە لە پاڵ کتێبەکەی قەشەباشی توماس پرسیدا (یادگارەکانی شیعری کۆنی ئینگلیز) یارمەتییەکی زۆری گەشەکردنی ئەو رێبازانەیدا کە رۆمانتیزمیان لێکەوتەوە.

هەندێ بیرو ئەندێشان لەمەڕ فەلسەفەی مێژووی بەشەر (١٧٨٤- ١٧٩١):

رەنگە شاکاری هردر بێ. زۆربەی هزرە ئەدەبی و فەلسەفییەکانی وی لە خۆ دەگرێت، و بیروبۆچوونی وی دەربارەی پەرەسەندنی کەلتووری مرۆڤ دەخاتە روو. هردر بە شەریەتی بە یەکەیەکی مەزن دەزانی و هەوڵیدەدا پێشڤە چوون و پێشکەوتنی خوایی تیرەی بەشەر کە دەگاتە کەلتووری باڵا، مەزەبی حەقیقی، و مرۆڤپەروەری و ئینسانیەت، نیشان بدات. باوەڕی وابوو ئەو جیاوازییانەی لە پێشکەوتنی میللەتانی جیاوازدا هەیە، دەبێ لە رێگەی جیاوازییەکان و گۆرانکارییەکانی یەك بە یەکی خەڵکی و ژینگەی سروشتی ئەو خەڵکەوە پیشان بدرێن و بسەلمێنرێن، و هەموو میللەتێك لە پەرەسەندن و گەشەکردنی کەلتووری بەشەریدا شەریك بووە.

هۆزان

فریدریش گوتلیب کلوپشتوك ١٧٢٤- ١٨٠٣:

گەورەترین شاعیری لیریکی ئاڵمانی ماوەی نێوان والدرن ڤون درفوگلوید و گۆتەیە. لە کویدلین"١٦" بورگ لە دایکبووە. لە ساڵی ١٧٣٩دا بۆ قوتابخانەیەك لە شولپفورتا نێردرا، کە لەوێندەر ئاشنای بەرهەمەکانی هومەر، کتێبی مقەدەس ومیلتن لە رێگەی وەرگێڕانەکانی بودمرەوە بوو. لە ساڵی ١٧٤٥دا بۆ یناچوو و کەوتە خوێندنی زانستی کەلام. لەم ماوەیەدا سێ بەشی یەکەمی بەیتی مەسیحی بە پەخشان نووسی، پاشان بە دەعوەتی بودمر-ی وەرگێڕی سویسری بەرهەمەکانی میلتن، چوو بۆ زوریخ، دڵبەندی کلوپشتوك بە لەزەتە دنیاییەکانەوە، ناکۆکی خستە بەینی خانەخوێ و میوانەوە، و لەبەر ئەمە کلوپشتوك یەکسەر دەعوەتی فردریکی پێنجەمی پاشای دانیماریك، بۆ ئەوەی لە کۆپنهاگن بژی، قەبوڵ کردو بۆ ئەو وڵاتە چوو، لە ساڵی ١٧٥٤دا لەگەڵ مارگاریت مولیردا زەماوەندی کرد، و تا چوار ساڵ، کە مارگاریت مرد، ژیانیان خۆش بوو. لە ساڵی ١٧٧٠دا فردریکی پێنجەم مرد. مەرگی وی گۆڕانکاری سیاسی جۆراوجۆری بە دوادا هات، و کلوپشتوکش ناچار لە هامبۆرگدا کونجی گۆشەگیری گرت. باقی ژیانی جگە لە چەند سەفەرێکی کورت، لە هەمان شاردا ژیا.

بەرهەمەكانی:

مەسیح:

كلوپشتوك هەر لە منداڵییەوە حەزی لێ بوو كە داستانێكی گەورەی مەسیحی بۆ ئاڵمان بڵێ. وەكو چۆن میلتن بۆ ئینگلیستانی گوتبوو. ئەو ئەم داستانەی بە پەخشان لە تەمەنی بیست و یەك ساڵیدا دەست پێكرد، و ئەو سێ بەشەی كە نووسیبووی بە شیعری شەش برگەیی گۆڕی (رەنگە بە قسەی گوتشد ئەمەی كردبێ). دەقە شیعرییەكەی داستانەكە لە ساڵی ١٧٤٨دا بڵاوبووەوە. بەشی ١-٥ لە ساڵی ١٧٥١، بەشی ٦-١٠ لە ساڵی ١٧٥٦، بەشی ١١-١٥ لە ساڵی ١٧٦٩، و بەشی ١٦-٢٠ لە ساڵی ١٧٧٣دا بڵاوبووەوە. كۆی بەیتەكانی ئەم داستانە دەگاتە نزیكەی بیست هەزار بەیت.

نێوەڕۆكی داستانە درێژەكەی كلوپشتوك فیدیە قبوڵكردنی حەزرەتی عیسایە لە تیرەی بەشەر. چیرۆكەكە بەسەركەوتنی عیسا بۆ سەر كێوی زەیتون دەست پێدەكات، و بە دانیشتنی لە پاڵ خوایا لە بەهەشت كۆتایی دێت. لەم قەڵەمڕەوە سنووردارەی گێڕانەوەكەی ئینجیل دایە كە كلوپشتوك- بە بێهودە- هەوڵدەدا رووداوە لاوەكییەكان، رووداوە پاژییەكان گرنگ و پڕ مانا بنوێنێ، و كەموكوڕی كارو جوڵە بە پەنابردنە بەر ژمارەیەك لە فریشتان، شەیتانان، و تەنانەت تەسلیس (تثلیث) قەرە بوو بكاتەوە، زێدەباری ئەمەش، لە ئەفراندنی كەسایەتییەكانیدا بە خوڵق و خووی مرۆڤانییەوە، سەركەوتوو نییە. جا لەبەر ئەم كەموكوڕیانەیە كە داستانی مەسیح، لە هەموو داستان و بەیتە مەزەبییەكانی جیهان، یەك نەواترەو تێ گەیشتنی ئەستەمترە، باشترین فەسڵێن ئەم داستانە وەسفە خەیاڵییەكانی ناو چەند بەشی هەوەڵی بەیتەكەیە.

هۆزانێن لیریكی:

بلیمەتی كلوپشتوك پتر لە هۆزانی لیریكیدا بوو تا لە هۆزانی داستانی. لە ساڵی ١٧٧١دا دەفتەرێكی شیعری بە ناوی قەسیدان -كە مەبەستی "هۆزانان" بوو- بڵاوكردەوە. جگە لە چەند شیعرێكی ئایینی، هەموو شیعرەكانی ئەم دەفتەرە لە قاڵبێكی نزیك بە شیعری ئازاد گوتراون-بەبێ قافیەو لە "وەزنی ئازادا"، كلوپشتوك سۆزی بە هێزی خۆی لەم شیعرە لیریكیانەدا دەردەبڕیۆ ستایشی دۆستایەتی، خۆشەویستی، سروشت، ئازادی، شیعر، نیشتمانپەروەری دەكات. تەقریبەن لە هەموو ئەم شیعرانەدا جۆش و خرۆشێكی مەزەبی قووڵ شەپۆل دەدا. هۆزانێن دەریاچەی زوریخ، سەرزەمینی من، كەرنەڤاڵی بەهاری، و شە وی هاوین بە باشترین شیعرێن ئەم دەفتەرە دەزانرێن.

شانۆنامەکان:

کلوپشتوك شەش شانۆنامەی نووسی. ناوەڕۆکی سیانیان واتە مەرگی ئادەم- ١٧٥٧ ، سلێمان- ١٧٦٤، و داود- ١٧٧٢، لە کتێبی مقەدەسەوە هەڵێنجراوە. سێ شانۆنامەکەی دی، شەڕی هرمان- ١٧٦٩، هرمان و شازادەکان- ١٧٨٤و مەرگی هرمان- ١٧٨٧ یەك شانۆنامەی سێ بەشی پێکدێنن، کە هەندێ لایەنی ژیانی هرمان (ئارمینیوس)ی قارەمانی نەتەوەیی ئاڵمان وێنە دەگرێت. لەم شانۆنامانەدا "ژیانی دراماتیك" لە ئارادا نییە، بەڵام هەندێ پارچەو پەرەگرافی لیریکی جوانیان تێدایە. ڕەنگە ئیجابیەتی سەرەکی ئەم شانۆنامانە ئەمە بێ کە تیشکێك لە تازەبوونەوەی سەردەمی ئەڵمان دەخەنە سەر رابردووی خۆیان.

هەڵسەنگاندن:

گەورەترین بەشداری کلوپشتوك لە گەشەکردنی ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا -وێڕای هەستگەرایی- زندوو کردنەوەی هەستو خەیاڵە. ئەمە جگە لەوەی کە واژە شیعرییەکانی رازاندنەوەو دەوڵەمەندی کردن، و هەندێ کێشی کۆنو ریتمی تازەی برەوپێدا. ئەگەرچی ئەم قسەیەی هەردر کە گوایە بایەخی یەك غەزەلی (سوناتە) کلوپشتوك لە هەموو ئەدەبیاتی لیریکی بریتانیا پترە، کۆمیدیایی دەنوێنێ، بەڵام ئەم گوتەیە نیشانەی کاریگەری کلوپشتوکە بەسەر هاوعەسرانی خۆیەوە.

شانۆنامە

لسینگ (کە پێشتر باس کراوە) گەورەترین درامانووسی ئاڵمانی سەدەی هەژدەیەم بوو. داهێنانو بۆچوونە تازەکانی وی لە مەیدانی شانۆنامەدا بە رادەیەکی زۆر درامای ئاڵمانی لە کۆتو بەندی نەوکلاسیکی فەرەنسی رزگار کرد، و بەمجۆرە ڕێگەی بۆ سەرکەوتنەکانی گوتەو شیلەر خۆش کرد.

یوهان و لفگانگ ڤون گوتە ١٧٤٩- ١٨٣٢:

گوتە لە فرانکفۆرت -ئام- ماین لە دایك بوو، بابی کە (وەکیلی دەعاوی) بوو و پایەیەکی کۆمەڵایەتی گرنگی هەبوو، پیاوێکی کەم دوو، توندە تەبیعەت، سەختگیر، کە رەق، و ئیرادگیرو بە ئیعتراز بوو. دایکی، کە تەنیا هەژدە ساڵ لە کوڕەکەی گەورەتر بوو، روخۆشو هێمنو خەیاڵمەند بوو، هەمیشە گەنجانە رەفتاری دەکردو حەزی لە

چیرۆکبێژی دەکرد، ولفگانگ-ی لاو هەوەڵجار لە فرانکفورت چووە بەر خوێندن و پاشان (١٧٦٥- ١٧٦٨) چووە زانستگەی لایپزیگ و لقی ماف خوێند، بە هۆی نەخۆشییەوە ناچار لایپزیگی بە جێ هێشت و لە ساڵی ١٧٦٨دا بۆ زێدی خۆی گەڕایەوە، بەڵام دوای دوو ساڵ بۆ تەواوکردنی خوێندنی ماف بۆ زانستگەی ستراسبۆرگ رۆیی. لەوێندەر ئاشنایەتی لەگەڵ هردرا پەیدا کردو ئەو، تین و تاوی بە هەموو ئەوماکەی "تۆفان و یاخی بوون" (بزوتنەوەکەی هردر) بەخشی کە بە شێوەیەکی هێواش لە سروشت و دەروونی شاعیری لاودا هەبوو، بەو رێگەیەی کە فێری کرد کە دڵی هەر کەسێك بە نرخترین موڵکی وییەو تەرجەمەکردنی دڵ یەکەمین ئەرکی ئەوە.

گوتە لە ساڵی ١٧٧٠دا پەیوەندی نا فەرمی لەگەڵ فریدریکە بریون-ی کیژی پێشەوای روحانی ززنهایمدا بەرقەرار کرد.

ئەم پەیوەندییە یەك ساڵ درێژەی کێشاو بوو بە ئیلهامبەخشی گەلێك لە شیعرەکانی گوتە، جیابوونەوەی ئەم دووانە لە ساڵی ١٧٧٠دا گۆتەی زۆر خەمبار کرد.

گوتە لە ساڵی ١٧٧١دا بۆ فرانکفۆرت زڤڕییەوە، و چوار ساڵان خەریکی وەکالەتی مەحکەمە و نووسەری بوو. لە ساڵی ١٧٧٣دا بە نووسینی شانۆنامەی (گوتس ڤون برلیشینگن) ناوی کەوتە سەر زاران، و ساڵی دواتر بە شاکاری (ئازارەکانی ڤارتەری لاو) ئەوروپای هەژاندو ناوبانگی بەرز بووەوە.

گوتە لە ساڵی ١٧٧٥دا بە دەعوەتی کارل ئوگوست-ی دۆکی لاوی وایمار، بۆ ئەم شارە چوو، و لەوساوە تا کاتی مردنی (١٨٣٢) لە وایمار مایەوە (تەنیا یەك جار سەفەرێکی ئیتاڵیای کرد). گوتە لە ماوەی ساڵانی ١٧٧٨- ١٧٨٦دا پۆستی جۆراوجۆری وەرگرت، لەوانە بوو بە ئەندامی دەستەی وەزیران، و لە ساڵی ١٨٧٣دا لەلایەن ئیمپراتۆرەوە نازناوی ئەشرافی پێ درا.

گوتە لە ژێر گوشاری مەسئولیەتی سیاسی و کارگێڕی و ناکامی لە خۆشەویستی شارلوتەڤون شتایندا (کە مێرددار بوو) لە پایزی ساڵی ١٧٨٦دا بۆ ئیسراحەت و سەرگەرمی بۆ ئیتاڵیا چوو، و ساڵ و نیوێك لەم وڵاتە مایەوە. لەم ماوەیەدا بە تاسەوە سوودی لە هونەرو کەلتووری ئیتاڵیا وەرگرت. سێ کەس کاریگەری گەورەیان بەسەر ژیان و شیعری گۆتەوە هەبوو. یەکەمیان شارلوتەڤون شتاین-ی هاوسەری یەکێك لە دۆکەکان بوو، ئەم ژنە پاك و رەسەنە لە ماوەی ساڵانی ١٧٧٥- ١٧٨٦دا سەرچاوەی ئیلهامی شیعری گوتە بوو.

دووەمین کەس کریستین ڤولپیوس، بوو، کە کیژێکی جوانی نەخوێنەواری فەرمانبەری بچووکی دەوڵەتی بوو لە وایمار.

ئەم کیژە لە تەموزی ١٧٨٨ەوە ماشوقەو شەریکی ژیانی گوتە بوو و مناڵێکی لێی بوو. لە ساڵی ١٨٠٦دا بە رەسمی و لە کلێسادا ژننامەیان دەرهێنا.

سێیەمین و کاریگەرترین هاونشینی گوتە، فریدریش شیلەر بوو. ئەم دووانە لە ساڵی ١٧٨٨دا یەکتریان ناسی. ئەم یەکتر ناسینە لە ساڵی ١٧٩٤ەوە بوو بە دۆستایەتی گیانی بە گیانی. لەو ساوە تا کۆتایی تەمەنی شیلەر (١٨٠٥)، هەردوو شاعیر ئیلهامبەخش و چاك کەرەوەی شیعری یەکتر بوون. لە ساڵانی ١٧٩٠- ١٧٩٤دا هێزی داهێنانی گوتە بەرەو توانەوە دەچوو، شیلەر بەهانایەوە چوو، و دووبارە لاویەتی و جەوانی پیێ بەخشییەوە، و جارێکی تر کردییەوە بە شاعیر.

دەربارەی کەسایەتی گوتە راوبۆچوونانی جۆراوجۆر دەربڕدراوە پریست پێی وایە کە "شاعیرێکی راشکاوو سادە، دلۆڤان، راستگۆو دڵسۆزو دڵگەرم بوو، یەجگار عەوداڵی حەقیقەت و جوانی بوو و هەمیشە ستایشی دەکردو ئەرکی جددی ژیانی بوو". لەلایەکی دیکەوە، ویلکینسن گومان لە دڵسۆزی و جدیەتی گۆتە دەکات و رەخنەی توندی لێدەگرێ کە کەسێکی خۆ هەڵکێش، خۆ پەرست، و خەمسارد بووە دەرهەق بە خەڵکانی دی. بە کورتی حەقیقەت هەر چییەك بێ، گومان لەم خاڵەدا نییە کە گۆتە پیاوێکی لە بارو قۆز، زیتەڵ، حەنەکچی، ورە بەرزو کۆششکار بووە، و "مشت و ماڵدانی نەفس"ی بە گەورەترین ئامانجی ژیانی خۆی زانیوەو بە ئاواتەوە بووە کە قەدرو پایەیەکی هاوتای گەورە پیاوانی هەبێ. لە راستیدا گوتە ویستویەتی خۆی بکات بە تەوەری جیهان، و ئەم کەڵکەڵەیە بە جۆرێ لە بوونیا بڵێسەی سەند بوو کە نەیدەزانی بۆ ساتێ لێی غافڵ بێ.

بەرهەمەکانی:

تەقریبەن هەموو بەرهەمەکانی گوتە کەم تا زۆر لایەنی ئوتوبیوگرافیان تیایە. لە نێوان خاڵیسانەترین هۆزانی لیریکییەوە تا شانۆنامەکانی دەتوانرێ پەی بە هەندێ گۆشەی رووداوەکانی ژیانی، بەسەرهاتی عاشقانە، یا هەندێ رووی پەرەسەندنی وی ببرێ.

گوتە وەکو ڤولتیری هاوعەسری، لە رووی فرە کاری و بەرینی و هەمە جۆری مەیدانی بەرهەمەکانییەوە شاعیرێکی کەم وێنە بوو. لە رۆژگاری لاوییەوە تا چەند مانگێك بەر لە کۆتایی تەمەنی هەشتاو دوو ساڵەی بە بەردەوامی دەینووسی، و بەرەنجامی کارەکانی سەدو بیست بەرگە. ئەو ژانرە ئەدەبیانەی کە پتر بوونە مایەی شۆرەتی گوتە بریتین لە: شیعری غەزەل، داستان، رۆمان، شانۆنامە، جگە لەمەش، کۆمەڵێك چامە، وتارێن زانستی، رەخنەێن ئەدەبی، و ئوتوبیوگرافیەکی نووسیوە.

غەزەل و چامەکان:

پەرەسەندنی بەردەوامو یەك نەفەسی بلیمەتی گۆتە لە شیعرە کورتەکانیا بە چاکی دیارە. هەوڵین شیعرە لیریکییەکانی یەکپارچە جۆشو خرۆشو هەستن، و بە ئاشکرا کاریگەری بزووتنەوەی "تۆفانو یاخیبوون" نیشاندەدەن. ئەو غەزەلانەی کە لە ماوەی سالآنی ١٧٧٥- ١٧٨٦دا لە وایمار گوتوونی تا رادەیەك هێدی ترو بێرونگەراترن، بەلام لەم شیعرانەشدا شاعیر تاسەمەندی ئارامی روحیو هزرییە. ئەو شیعرە لیریکیانەی کە یەکسەر پاش گەرانەوەی لە ئیتالیا، گوتوونی، مرۆڤانیو پڕ هەستن و لە دوا ئەنجاما غەزەلخوانیەکانی رۆژگاری پیریی وی، هزرمەندانە کورتو حەکیمانەن، ژمارەیەکی زۆر لە چامەو غەزەلەکانی، بە تایبەتی ئەوانەی لە سەردەمی لاوێتی شاعیردا گوتراون، دەربارەی ئەڤینو تەبیعەتن، بۆ نموونە چامەی "گوڵەباخی خەلەنگزار" گوزار شتێکی سیمبولیکە لەمەڕ سەربوری ڤیانی گۆتە بۆ فریدریکە بریون، و هۆزانێن لیریکی "دۆزراوە"و "وەرزی هەمیشە بەهار" بۆ کریستینی هاوسەرێتی. چامەی "ئیرل کینگ" (کە شوبرت ئاوازی بۆ داناوە)، چیرۆکی غەمەنگێزی کوریژگەیەکی نزیکە مەرگە کە بابی بە ئەسپ بۆ لای دکتوری دەبات. کوریژگەکە لە خەیالی ئەوەدایە کە شای پەرییان فریا بکەوێو بۆ ولاتی پەریانی بەرێ، بەلام ئیرل"١٣" کینگی دێویان لی پەیدا دەبێ، و منالەکە بە باوەشی بابیەوە گیان دەسپێرێ. هەندێ لە شیعرە هەلبژاردەکانی دیکەی گوتە ئەمانەن: "ئاوازی شەوانەی پیاوی ئاوارە"، "پێشوازی و دوعاخوازی"، و "نەواوی چەنگی".

هرمانو دروتیا- ١٧٩٧:

ئەم بەیتە داستانییە کە لە قالبی شیعری شەش هیجایی سێ پایەییدا گوتراوە، هەولێکە بۆ ئەوەی روحی هۆمەر بەبەر داستاندا بکرێتەوە. گۆتە لێرەدا لە خولقاندنو ئەفراندنی هاماجی "بابەتیو کلاسیکدا" سەرکەوتووە، بەسەرهاتی داستانەکە لەسەر بناغەو بنەمای بویەرێکە کە لە باڤاریادا بەسەر کەسێکی پروتستانی دوور خراوەی خەلکی سالسبورگ لە سالی ١٧٣٢دا هاتووە،و گوتە بە زمانی پەناهەندەیەکەوە لە سالی ١٧٩٦دا دەیگێرێتەوە. هرمان، کوڕی کابرایەکی خودان میوانخانەیە، دلبەندی ئەشقی دروتیای هەلاتوو دەبی، و سەرەنجام قەناعەت بە بابی دەکات کە وێڕای هەژاری کیژەکە، بە زەماوەندی وان قاییل ببێ، گوتە لەم داستانەدا باسی نیشتمانپەروەری، چۆنیەتی هەلبژاردنی دایکانو باوکان، و ئازادیو مافی تاك دەکات، ئەم بەتیە لە دوای فاوست، بەناوبانگترین بەرهەمی درێژی گوتەیە.

رۆمانەکانی

ئازارەکانی ڤارتەری لاو- ١٧٧٤:

رۆمـانێکی زۆر پـڕ هەسـتە کـە بـە چـاولێکەری (هلـویزی نـوێ)ی رۆسـۆ نووسـراوە، نێـوەڕۆکی عـاتیفی رۆمانەکـە زیـاتر دەچـێتەوە سـەر بەسـەرهاتی ڤیـانی گوتـەو شـارلوتەڤون، و ئـەنجامی چـیرۆکەکە بـە خۆکـوژی کـارل یروسـالم-ی دۆسـتی گۆتـە دەشـکێتەوە. ئـەم رۆمانـە ئاوێنـەی بالانمـای ئـازارو هەڵچـوونەکانی قۆنـاغی "تۆفـانو یاخیبوونـە". پلـۆتی ئـەم رۆمانـە ئـەوە دەگێڕێتـەوە کـە چـۆن ڤارتـەر-ی خوێنکاری لاوو خەیاڵپەروەر دڵبەندی ئەشقی لوتە دەبێ، و پاشان کە دەزانێ کیژە دەزگیرانی پیاوێکی دیکەیـە (ئـالبێری هـاوڕێی ڤارتـەرە)، بـۆ سـەفەر دەچـێ تـابیری لوتـە لـە سـەری خـۆی دەربکات، ئاگری عەشق وردە وردە لە گیانیا بڵێسەدارتر دەبێو بۆ شاری ماشوقەکەری دەگەڕێتەوە. لەم بەینەدا بۆی دەردەکەوێ کە لوتە شووی کردووە، و خۆی دەکوژێ. ئـەم رۆمانـە هـەر چـەندە بـۆ خوێنـەری سـەدەی بیستـەیەم لـە رادەبـەدەر عاتیفییـە، بـەڵام کاراکتەرسازییەکی وەستایانە، وەسفی گەشو زندووی تەبیعەت، و بەرجەستەکردنێکی جوانی روحی ئازارمەندی تێدایە.

ساڵانی شاگردیی مامۆستا ویلـهلم- ١٧٩٦، و سـەفەرەکانی مامۆسـتا ویلـهلم ١٨٢١-١٨٢٩کە درێژەی یەکەمە:

لەم جووتە رۆمانەدا کە رەنگدانەوەی ژیان، خزین و خـەتاو گەشـەکردنی خـودی گوتـەن، سـاڵانی خوێنـدنو پـەروەردەو قۆنـاغی خـەملینی کـوڕی بازرگـانێکی دەوڵەمەنـد وێنـە دەگیرێ، لـە سـاڵانی شـاگردیی مامۆسـتا ویلهلمـدا، قارەمـانی رۆمانەکـە بـۆ دۆزینـەوەو بەدەست هێنانی ژیانو مانـای ژیـان، دەسـت لـە ئاسـودەیی و خۆشـگوزەرانی بـۆرژوازی هەڵـدەگرێ. هـەوەڵجار پەیوەنـدی بـە تاقمێـک ئەکتـەری گەڕۆکـەوە دەکـات، و لەگـەڵ ماریاندا، کە ژنێکی ئەکتەری ناو تاقمەکەیە، پەیوەندی دڵداری پەیدا دەکات. لەلایـەکی دیکـەوە ئاشـنای بەرهەمـەکانی شەکسـپیر دەبـێ (کـە لێرەدا گوتـە تەفسـیرێکی پـڕ بـەها لەمـەڕ هاملیـت نیشـاندەدات)، ویلـهلم ئـەنجام ئەکتـەرەکان بـەجێ دێڵـێ، و پـەروەردەو تـەربێتی کوڕەکـەی، کـە یادگـاری ئـەڤینی ماریانـە، دەکا بـە خـەمی خـۆی. لـەم بەینـەدا تریزەو ناتالی دەناسێت، و سەرەنجام لەگەڵ ناتالیدا زەماوەند دەکات. ویلهلم لەلایـەکی دیکەوە، مـەرگی مینیـون دەبینێ، کیژۆڵەیـەکی جوانی ئیتاڵیاییە کە ئـەوی لـە دەسـتی تاقمـە پـەتبازیکی دڵـڕەق رزگـار کـردووە، بـە مردنـی کیـژە، ویلـهلم "سـاڵانی شـاگردی خۆی" بە تەواو بوو دەزانێ. ئەو لەم قۆناغەدا فێر بووە کە بە جدی کار بکاتو ژیانو

ئەرکەکانی ژیان بە هەند بگرێ. درێژەی کتێبەکە رۆمانێکی تاقەتبەرە، بەڵام کەم دابێژێك سەرکەوتووە، کە مامەڵەی ویلهلمی ساردی و گەرمی چەشتوو، لەگەڵ کۆمەڵگەدا نیشان دەدا.

هەردوو رۆمانەکە لە رووی بونیادەوە لاوازن، رۆمانی دووەم تا رادەیەك کۆمەڵە چیرۆکێکی لێکدی دوورن کە پەیوەندییەکی ئەوتۆیان بە گێڕانەوە ئەسڵییەکەوە نییە.

لە رووی ئەخلاقیشەوە راوبۆچوونی جۆراو جۆر دەربارەی ئەم دوو رۆمانە دەربڕاوە، بەڵام زۆربەی رەخنەگران بە راپۆرتێکی موعتەبەرەو پەند ئامێزی گەڕانی مرۆڤیان زانیوە بە دوای دۆزینەوەی وەڵامی مەتەڵی ژیاندا.

شانۆنامەکانی:

گوتس ڤون برلیشینگن- ۱۷۷۳:

ئەم شانۆنامە بەناوبانگە وێڕای ئەم راستیەی کە بویەرەکانی لە سەدەی شازدەیەمدا روو دەدات، بە دەربڕینێکی جوانی گیانی بزووتنەوەی "تۆفانو یاخیبوون" دەژمێردرێ، گوتس رۆبن هودێکی ئاڵمانییە -رێگرێکە پشتیوانی هەژاران، ئازاردەری کەشیشان و دەوڵەمەندان، و قارەمانی ئازادیە. وایزلینگن-ی دۆستی گوتس و خۆشەویستیماریای خوشکیەتی، دوو دڵە لە نێوان وەفاداری دەرهەق بە گوتس و لایەنگری لە دەربار. گوتس، لە کاتی رابەریکردنی هەرایەکی جوتیاریدا زامدار دەبێ، دیل دەکرێ، و بە فەرمانی وایزلینگن حوکمی مەرگ دەدرێ. وایزلینگن حوکمەکە هەڵدەوەشێنێتەوە بەڵام بە خۆی بە دەستی ژنێکی جوانی دەرباری دەرمانخوارد دەکرێ. زامەکانی گوتس دەیگەیەننە حاڵی مەرگ، و لە حاڵێکا کە وشەی (ئازادی) بەسەر لێوەوەیە گیان دەسپێرێ. گیانی رۆمانتیکیانە، کاراکتەرسازی وەستایانە، و دەربڕینی کورت، بوونە مایەی سەرکەوتنی ئەم درامایە لە ساڵی ۱۷۷۳دا.

ئیگمونت- ۱۷۸۷- ۱۷۸۸:

شانۆنامەیەکی مەیلەو مێژوویییە، کە شەڕی هۆڵەندییەکان لەگەڵ ئەسپانیاییەکاندا لە سەدەی شازدەیەم وێنە دەگرێ. قارەمانی شانۆنامەکە بێ ئەقڵانە باوەڕ بە ئەسپانیاییە خاینەکان دەکاتو لە پێناوی ئازادی هۆڵەندەدا شەهید دەبێ.

ئیفیجینی لە تاوریس- ۱۷۸۷:

دراماکە لەسەر بنەمای شانۆنامەیەکی یورپیدس بە هەمان ناوەوە، بەڵام گوتە گرێی چیرۆکەکە بە شێوەیەکی دیکە دەکاتەوە.. لە شانۆنامەکەی یورپیدیسدا، ئاتینە لە ڕێگەی سلینگێکی گەورەوە کە لە پشت شانۆکەوە ئامادە کراوە، لەسەر شانۆ دەردەکەوێو فەرمان بە توئاس شا دەدا کە ئیفیجینی و ئورستس ئازاد بکات. لە دراماکەی گوتەدا شا لە بەرانبەر میهرەبانیو پاکی ئیفیجینیو پەشیمانی ئورستسدا تەسلیم دەبێ، لەم شانۆنامەیەدا سادەیی کلاسیکو زاڵبوون بەسەر نەفسدا شوێنی ڕەگەزەکانی "تۆفانو یاخیبوون"و دراماکانی سەرەتای گوتەی گرتووەتەوە.

توركاتو تاسو- ١٧٩٠:

چیرۆك و گێڕانەوەیەکی ڕۆمانتیکییە دەربارەی دوا ساڵەکانی تەمەنی تاسۆ-ی گەورە شاعیری ئیتاڵیایی. گوتە بە خۆی ناوەڕۆکی ئەم شانۆنامەیە بە "ناتەبایی نێوان بەهرەو ژیان" دادەنێ -واتە- ئاشوبی دەروونیی هونەرمەند لە کاتی تێگ گیرانی تەبیعەتی هونەری وی لەگەڵ ڕووداوە ناخۆشەکانی ژیاندا. ئەم شانۆنامەیە، وەکو تراجیدیاکانی راسین، لەسەر ساتێکی قەیرانی سۆزداری نووسراوە. واتە بە دەوری تەوری ساتە قەیرانێکی سۆزداریدا دەسوڕێتەوە. ڕووداوەکانی ئەم شانۆنامەیە گاڤێ دەست پێ دەکەن کە شاعیر تازە داستانی ئورشەلێمی ئازاد-ی تەواو کردووە، و شادوێتە لیونورا (خوشکی ئالفونسو-ی دۆکی فرارا) کە تاسۆ ئاشقی وییە، تاجە گەڵایەکی سەروو وەکو نیشانەی میری شاعیران دەکاتە سەری شاعیر، تاسۆ لە ژێر کاریگەری ستایشی ئەودا لەو ساتەدا بە جۆرێ خۆی لە بیر دەکات کە جیاوازی بەینی خۆیو شادوێتە لەبیر دەکاتو پێ لە بەرەی خۆی زیاتر رادەکێشێت. ئانتونیو-ی وەزیری بە ئەزموونی دۆك، زۆر سەرزەنشتی دەکاتو تانەی لێدەدات. بەینی نانتونیو و تاسۆ تەواو تێك دەچێ تا ئاقیبەت تاسۆ داوای شەڕی تەن بە تەن لە ئانتونیو دەکات. دۆك دێتە ناو مەسەلەکەوەو تاسو زندانی دەکرێ. تاسۆ کە زۆر ڕەنجاوە -بەتایبەتی کە خۆی بە شاعیرێکی گەورە دەزانێ- داوا دەکات ڕێگەی بدەن لە فرارا بڕوات. ئەم داوایە قەبوڵ دەکرێ. لە کاتی خوا حافیزی لە لیونورا، جارێکی دیکە هەستو سۆز بەسەر تاسۆدا زاڵ دەبێو خۆشەویستی خۆی بۆ لیونورا دەردەبرێ. لیونورا بە نەرمیو ناسکییەوە ئەڤینی وی ڕەتدەکاتەوە، بەو حاڵەوە شاعیر گیرۆدەی گرفتی نا ئومێدی دەبێ. سەرەنجام تاسۆ، ئەنتونیوی ئیجابیو ئەهلی کار بە تەواوکەری بنیادەمێکی خەیاڵپەروەری وەکو خۆی دەزانێو دۆستایەتی وی قەبوڵ دەکات. کێشمانەکێشە دەروونییەکانی تاسۆ نەك هەر گۆرانکارییە دەرونییەکانی خودی گوتە لە پایەی ڕەسمی ئەودا، لە دەربارەی دۆك کارل ئوگوستدا، وەبیر دێنێتەوە، بەڵکو پەیوەندییەکانی شاعیر لەگەڵ فراڤون شتاین-شدا نیشان دەدا.

فاوست (دەستپێك ١٧٦٩، تەواوكردن و بڵاوكردنەوە- ١٨٣٢):

سەرچاوەكانی:

لە ئەفسانەی ئاڵمانیدا دەگێردرێتەوە كە یوهان فاستوسی "مامۆستای سیحرو جادوگەری" لە دەوروبەری ساڵی ١٥٢٥دا لە فرانكفورت دەژیا، بە گویرەی گێرانەوە چاپی"١٨"یەكەی ساڵی ١٥٨٧، هەمان دكتور فاوست، حیلەبازی و نێرەنگ دەكات بە پیشە، لەگەڵ شەیتاندا پەیمان دەبەستێ و، ئاقیبەت بەسزای كاری خۆی دەگات. كریستوفرمالرو لەسەر بنەمای هەمان حیكایەت شانۆنامەی دكتور فاوستوسی لە ساڵی ١٥٩٠دا نووسی. جگە لەمە زۆر حیكایەتی دیكە لەسەر بنەمای ئەم ناوەڕۆكە دانرا بوون كە تا سەدەی هەژدەیەم دەماو دەم دەگێڕدرانەوە. گۆتە ئاگای لە هەموو ئەم حیكایەت و گێڕانەوانە هەبوو.

فۆرم و تەكنیك:

فاوست لە قاڵبی حۆراوجۆری شیعری دا هۆنراوەتەوە، و هەندێ بەشی بە پەخشان نووسراوە، وشەی "دراما" بۆ ئەم بەرهەمە ناوێكی نابەجێیە، چونكە لە راستیدا شیعرێكی دراماتیكی درێژە لە دوو بەشدا "نزیكەی شازدە هەزار بەیتە"

چیرۆكەكە:

بەشی یەكەمی فاوست، وەكو كتێبی ئەیوب (لەتەوراتدا)، بەسەرەتایەك دەست پێدەكات كە دیمەنێكە لە بەهەشت. لێرەدا خوا فاوست دەخاتە بەردەم وەسوەسەكانی مفیستوفلس-ی شەیتان.مفیستوفلس پێشنیازی سەروەت، ژن، شانازی و هەرچییەك ئارەزوو بكات، بۆ فاوست دەكات، بە مەرجێ كە ویستەكانی هاتنە دی- لە ساتێكی شادمانی وەهادا كە ئارەزوو بكات ئەو ساتە هەر پایەدار بێ- روحی خۆی تەسلیم بە شەیتان بكات. فاوست مەرجەكان قەبوڵ دەكات، و قەراردادەكە بە خوێن ئیمزا دەكرێ. مفیستوفلس هەوەڵجار فاوست بە لەزەتی بادەنۆشی و رابواردن تاقی دەكاتەوە. بەڵام لەم نەخشەیەدا شكست دێنێ، و دەكەوێتە بیری ئەوەی بە ئەڤین لە خشتەی بەرێ. فاوست بۆ ئاشخانەی سیحربازە مێچكەكان و دەرمانێكی دەرخوارد دەدەن كە لاوی بۆ دەگێڕێتەوە. هەنگێ تراجیدیا بەناوبانگەكەی مارگارت (گرچن) دەست پێدەكات. فاوست بە هاوكاری مفیستوفلس، كیژێكی لاو دەخەڵەتێنێ. لە شەڕێكی تەن بە تەندا برایەكەی دەكوژێ، و ناچار لە شار هەڵدێ. گرچن منداڵێكی دەبێ، لە پەرێشانحاڵی و

نائومێـدی دا دەیکوژێـت، دەکەوێتـە زنـدان، و حـوکمی مـەرگ دەدرێ. فاوسـت و مفیستوفلس زەمینـەی ئـازادکردنی فەراهـەم دەکـەن، بـەڵام کیژەکـە لـە کـردەوەی خـۆی ژێوانـە، مـل بـۆ هـەڵاتن نـادا، تـا بـە مـەرگی خـۆی کـەفارەو سـزای گوناحـەکانی بـدات. ئاقیبەت کاتی مـەرگی دێ. مفیستوفلس هـاوار دەکـات کـە ئـەم کیـژە نـەفرەتی لێکـراوە، بەڵام فریشتەکان وەڵام دەدەنەوە کە بەخشراوە. بەمجۆرە بەشی یەکەم تەواو دەبێ.

لە بەشی دووەمدا، فاوست و مفیستوفلس دەچن بۆ دەرباری ئیمپراتۆری ئاڵمان، و لـە ئاستەنگە داراییەکانیـدا یارمـەتی دەدەن، پاشـان مفیسـتوفلس، هیلـینی تـەروادەیی لـە جیهانی روحانەوە ئامادە دەکات و دەیهێنێ. فاوست شـەیدای ئـەو دەبـێ، بەڵام چونکە دەستی لێ دەدات هیلین ون دەبێ– ئەمە دەربڕینێکی مەجازیانەی ئـەو بـاوەڕەی گوتەیـە کە ناتوانرێ لە پڕێکاو بەبێ هەوڵ و تەقەللا کەماڵ بە دەست بێت. ئەوجا فاوست دەچـێ بۆ یونـان، و لەوێنـدەر بـە یارمـەتی مفیسـتوفلس لەگـەڵ هیلینـدا زەماوەنـد دەکـات، ئـەم پەیوەندییە، دەربڕینی رەمزیانەی ئارەزووی شاعیرانەی خودی گوتەیە، واتە پەیوەندی "شیعر و هونەری باکوورییە بە جوانی ئایدیالی یونانییەوە". (بە گوتەیـەکی دیکـە، ئـەم زەماوەنـدە نیشـانەی پەیوەنـدی کلاسیسـزمە بـە رۆمانتیزمـەوە، واتـە ئـەو گوتـەو پەیڕەوکارەکـەی "لوردبـایرون" داوایـان دەکـرد، بـەرەنجامی پەیوەنـدی فاوسـت لەگـەڵ هیلیندا، منداڵێکە بە ناوی یوفوریون، کە فڕینی بە ئاسماندا دەبێتە مایـەی کـەوتن و مردنـی، و لـە راسـتیدا بەرجەسـتەکردنێکی لـورد بایرونـە لەلایـەن گوتـەوە. هـیلین جارێکیدی لەبەرچاو غـەیب دەبێ. فاوست پشتیوانی ئیمپراتـۆر لـە شـەڕدا دەکـات، و دەگاتە حکومەتایەتی سەر زەمینێ کە لەوێندەر خۆی وەقفی ئاسودەیی خەڵکی دەکات.

جا لـەم حاڵ و بـارەدا کـە وا دەزانـێ ئارەزووەکانی هاتوونەتـە دی، لـە ساتە وەختێکدا هێنـدە خـۆی بـەختیار و شـادومان دەبینـێ کـە خۆزیـا دەخـوازێ ئـەو سـاتە وەختـە هـەر بەردەوام بێ. لەم کاتەدا گیان دەسپێرێ. مفیستوفلس، بەو خەیاڵەی کە قەراردادەکـە بـە تـەواوی ئەنجامـدراوە، داوای روحـی فاوسـت دەکـات، بـەڵام فریشـتەکان سـوورن لەسـەر ئەوەی کـە ئـەم "سـاتە وەختـە" لەبـەر خـاتری هاونشـینی وی لەگـەڵ شـەیتاندا نەهاتۆتـە دی، بەڵکو زادەی گەشەکردنی مەعنـەوی خـودی فاوسـتە. روحـی فاوسـت بـۆ بـە هەشـت رێنوێنی دەکەن، و لەوێندەر گرچن و مریەم خێرهاتنی دەکەن.

چەمك و فەلسەفە:

فاوست–ی گوتە تەنیا رەمزو مەجازی ئینسانێك نییە کە روحـی لـە بارتـەقای دەسـەڵات، لەزەت، زانست، و سەروەت بە شەیتان دەفرۆشێت، ئـەم درامایـە شـرۆڤە و لێکۆڵینـەوەی خەباتە دژی "ئەو ئـەنگێزە سـەلبی و شـەڕانەی کـە لـە هـەر مرۆڤێکدا بـە تـەرزێك هەیـە...

خولاسه، پەیامی دراماکه ئەمەیه: مادامێکی مرۆڤ له پێناوی ئارمانجێکی بەرزدا تێ بکۆشێت، بێگومان شایستەی رزگارییه پڕ به مانای بەرینی ئەو وشەیە".... یا جان میسی گوتەنی، "خود رێگەی ئامانجه، ژیان ئامانجی خوده، کەماڵ مەحاڵه... لەبەر ئەمە بالاترین سەرکەوتنی ئێمه هەوڵو خەباتی ئابڕومەندانەیه، و ماندوو نەبوونه له ژیانێکی داهێنەرانه".

وەکو زۆر جار ئاماژه کراوه، فاوست له زۆر رووەوه دەشوهبێته سەر خودی گوته. هەردووکیان ئارەزووی دەسەڵاتو لەزەتی دنیاییان هەبوو و پێی گەییشتن، و هەردووکیان بیری خۆ کوژییان لەسەردا هەبوو و رەتیان کردەوه، هەردووکیان دروستیان له بەردەم خوادا بینی، بەلام زیاتر به ئانقەستو زانستانه نا دروستییان هەڵبژارد، چیرۆکی گرچن له هەندێ لایەنەوه بەسەر بوری خودی گوتەیا فردریکه بریون دەچێ.

رەخنەکان:

رەخنەگران، ئیرادیان له بێ فۆرمیو ناکۆکی شانۆنامەی فاوست گرتووه. گەلێك له شرۆڤه کاران بەشی دووەمی کتێبەکه به تاقەتبەرو دژوار دەزانن. کاراکتەرسازییەکانیش هەندێ جار سستو مەیلەو ناسازن.

زۆربەی رەخنەگران وێڕای ئەوەی که پێیان وایه هەندێ بەشی کتێبەکه تاقەتبەرو هەندێکی ئاڵۆزه، لەمەدا هاو رەئین که فاوست نەوەك هەر گەورەترین بەرهەمی گوتەیه بەڵکو گەورەترین نووسراوی ئەدەبیشه له پاش مردنی شەکسپیر و دانتی. کالڤین تۆمس دەڵێت که فاوست "شکۆدارترین هۆزانێن خەیاڵئەنگێز، قوڵترین رەخنەگرتن له ژیان، دڵگیرترین و جوانترین واقیع گەری، جوانترین شۆخیبازی، و بەزەیی ئەنگێزترین تراجیدیای لەمەڕ ئەڤینداری لەگەڵ ژندا له خۆ گرتووه که تا ئێستا له زمانی ئاڵمانیدا دەرفەتی دەبڕینی بۆ رەخساوه".

ب. و. وڵز ئاماژه دەکات که "هەموو رەخنەگرانی ئاڵمانی فاوست به گەورەترین ئەدەبیاتی خودو به ئەڵمانی ترین داهێنانی هزری ئاڵمانیی دەزانن".

پریست-ش فاوست به "قوڵترین و دەوڵەمەندترین بەیت، له ناو هەموو داهێنانەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخدا" ناو دەبات.

رازی گەورەیی ئەم کتێبه له دەرکو تێگەیشتنی بەرێنێتی له تیرەی بەشەرو سستی ئەخلاقی مرۆڤ، لەوەدایه هەندێ بەشی لەمەڕ جوانیو قودرەتو دەسەڵاتی مەزن له خۆ گرتووه وەکو دیمەنی مردنی گرچنو، جەخت کردنەوه لەسەر خەبات له پێناوی بالاترین بەهایاندا.

هەڵسەنگاندن:

ژمارەیەکی زۆر کەم لە شرۆڤەکاران بەوە قایيل نابن کە گۆتە لە زومرەی عەجایەبەکانی جیهانی ئەدەبیات دابنەن، چونکە بە بۆچوونی ئەمان بەرهەمەکانی وی لە رادەبەدەر ئوتوبیوگرافیانەن و بە هیچ جۆرێ رەنگدانەوەی شکۆو گەورەیی روحی خاوەن بەرهەم –یەکێکە لەو مەرجانەی کە لونگینوس بۆ بەرزی بەرهەمی ئەدەبی داناوە– نین. بەڵام زۆربەی رەخنەگران ستایشی گوتەیان کردووە، لەوانە هاینریش هاینە دەڵێت کە "سروشت دەیویست تەماشای وێنەی خۆی بکات و گۆتەی دروست کرد". ماتیوئارنولد گوتە بە "حەکیمترین پیاوی ئەوروپا... پزیشکی سەردەمی ئاسن" ناو دەبات. رەخنەگرێکی دیکە بە گەورەترین شاعیری سەدەکانی هەژدەیەم و نۆزدەیەمی لە قەڵەم دەدا. هەروەها رەخنەگرێك پێی وایە کە گوتە بەزەوقترین ئەدیبە کە تا ئێستا جیهان بە خۆیەوەی دیتووە. و هرمان گریم دوا قسە لە وەسفی گوتەدا دەکات و بە "گەورەترین شاعیری هەموو میللەتان و گشت سەردەمانی" ناو دەبا.

لەوەیە هەندێ لەم ستایشانە کەمێك گەرم و گوڕی و شەیدایی توندڕەوانەیان پێوە دیار بێ، بەڵام لە ماوەی پتر لە سەدەیەکدا زۆربەی خەڵکی لەمەدا کە گوتە یەکێکە لە چوار پێنج سیمای گەورەی جیهانی ئەدەب، هاو بۆچوونن.

یۆهان کریستوف فریدریش ڤون شیلەر (١٧٥٩– ١٨٠٥):

شیلەر لە مارباخ لە ڤرتمبرگ لە دایك بوو، لە منداڵیدا رۆژگارێکی هەندێ ناخۆشی بەسەر برد، ئەوسا بە پێچەوانەی حەزی خۆیەوە خرایە یەکێك لە قوتابخانە سوپاییەکانەوە (١٧٧٣– ١٧٧٩) و لە بەشی مافدا خوێندی، پاش ماوەیەك دۆکی ڤورتمبرگ ناچاری کرد کە پزیشکگەری بخوێنێ. لە ساڵی ١٧٧٩دا وەکو جەڕاحی سوپا لە شتوتگارت کەوتە خزمەت کردن. لەم حاڵ و بارەدا ژیانی سوپایی روحی ئازار دەدا و ئاقیبەت لە دەستی زوڵم و زۆری دۆك بۆ مانهایم هەڵات. ساڵانێکی لە ئاوارەیی و دەربەدەریدا بەسەر برد، لەوانە: لەلایپزیگ((١٧٨٥– ١٧٨٦)، لە سدن (١٧٨٦– ١٧٨٧)و لە وایمار (١٧٨٧– ١٧٨٨) لە زۆربەی ئەو رۆژگارانەدا ئەسیری چنگی هەژاری بوو. کاری مامۆستایەتی زانستگەی ینا کە گوتە بۆی دۆزی بووەوە (١٧٨٩)و ئەو موچە ساڵانەیەی کە دۆك هوڵشتاین– ئوگوستن بورگ لە ساڵی ١٧٩١ بە دواوە بۆی بڕی بووەوە کرانەوەیەکی لە ژیانیدا چێکرد. سێ ساڵ دواتر، بەرانبەر بە پارەیەکی باش کەوتە بڵاوکردنەوەی مانگنامەیەك لە مەیدانی جوانیناسیدا بەناوی (سەعاتان)، و داوای لە گۆتەش کرد کە هاوکاری بکات، بەمجۆرە نامەو دۆستایەتی نێوان ئەم دووانە دەستی پێکرد کە تاکو مردنی شیلەر بەردەوام بوو. لە ساڵی ١٧٩٩دا بە چوونی شیلەر

بۆ وایمار، ئەم دۆستایەتییە قوڵتر بوو. شیلەر لە ساڵی ١٨٠٥دا لە وایمار کۆچی دوایی کرد.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

ناوەڕۆکی هەمیشەیی بەرهەمەکانی شیلەر شەیدا بوونە بە ئازادی. لە شانۆنامەکانی سەرەتایدا جۆش و خرۆش و تاسەمەندییەکی زۆر سەبارەت بە ئازادی تاک- لە سیاسی و کۆمەڵایەتی- بەدی دەکرێ. بەرهەمەکانی دوا تری زیاتر دەربڕی ئازادی مەعنەوی و گشتین. لە بەرهەمەکانی ساڵانی کۆتایی تەمەنی شاعیردا کاریگەری ئەخلاق و جوانیناسی کانت ئاشکراو دیارە.
شیلەر جگە لە شانۆنامەکانی، مێژوویییەکی دەربارەی جەنگی سی ساڵە، چەند نامەیەکی لەمەڕ جوانیناسی، و ژمارەیەکی هەندێ زۆری هۆزانی لیریکی و فەلسەفی و چامانی لە پاش بەجێماوە. هۆزانە لیریکییەکانی هزرمەندانەن، و کاریگەریان پتر لە رێگەی دەربڕینی هونەریانەی ئەندێشە فەلسەفییەکانەوەیە تا لە رێگەی دەربڕینی ئاشکرای هەست و سۆزەوە بێ. چامەکانی دەربڕی هزرێن ئەخلاقین. هەندێ لە هۆزانە لیریکییە بەناوبانگەکانی ئەو: "بە شادومانی"، "هونەرمەندان" و "دەنگی زەنگ". "نەبەرد دەگەڵ ئەژدیهادا" و "غەواس"ش لە چامە بەناوبانگەکانی ئەون و شایستەی باسن.

<u>نامەکان:</u>

شیلەر کە بە قوڵی لە ژێر کاریگەری بەرهەمە فەلسەفی و ئەستاتیکییەکانی کانتدا (بە تایبەتی رەخنەی ئەقڵی پراکتیکی، ١٧٨٨، و نەقدی حوکم و بڕیار، ١٧٩٠) بوو. هەستی دەکرد کە زەرورەتێك گوشاری بۆ دێنێ تا دەربارەی پەیوەندی نێوان هونەر و ئەخلاق بنووسێت. ئەویش وەکو کانت دژی ئاسانگیری و ئەقڵانیەتی درۆینە، فەلسەفەی ئەپیکوری و دەرونگەرایی، تاك گەرایی بێباکانەی رابەرانی بزووتنەوەی "تۆفان و یاخی بوونە". لە باوەڕ بوون بە ئازادی ویست و زەرورەتی بە پیرەوە چوونی گازی ویژدانیشدا هاو رەئی کانتە... بە هەر حاڵ، شیلەر لە مەیدانی جوانیناسیدا، کە زەمینەی تایبەتی لێکۆڵینەوەی ئەو بوو، لە کانت دابڕا، لە (نامە فەلسەفیەکاندا ١٧٨٦- ١٧٨٨) رای دەگەیەنێ کە لە هەر شتێکدا تایبەتمەندییەکی زاتی هەیە کە ئەو شتە جوان دەنوێنێ، کانت باوەڕی وایە کە هیچ پێوانەیەکی بابەتی لە ئارادا نییە، شیلەر پێ وایە کە ئەم جۆرە پێوەرە (ئازادی رواڵەتی)یە، و مەبەستی ئەمەیە کە بەرهەمێکی هونەری لە حاڵێکا جوانە کە پابەندی هەموو یاسا هونەرییەکان بێ، بەبێ

ئەوەی کە ئەم پابەندییە ئاشکراو دیار بێ. (ئەم تێورییە بە تەواوەتی هاو پەیوەستە لەگەڵ ئەم باوەڕەی شیلەردا کە ئامانج و مەبەستی پەروەردەو فێرکردن، تەربێت دانی مرۆڤە بەشێوەیەك کە ئەوەی دروست و راستە ئەنجامی بدات). شیلەر لە نامەیەکی تریدا دەربارەی (لوتف و ویقار- ١٧٩٣)، جارێکی دی بە دەربڕینی ئەمەی کە جوانی و تەبیعەتی بەشەری ناتەبان، لە کانت جیا دەبێتەوە، هەوڵدەدا بیسەلمێنێ کە لەودیو ئەو شتەوە کە ئەو ناوی جوانی "بەدەنی" لێ دەنێ، جوانییەکی دیکە لە مرۆڤدا هەیە کە لە کەسایەتییەوە سەرچاوە دەگرێ: و ئەمە هەمان "لوتف"ە، و جلیوەی کەسایەتی جوانە، لە حاڵێکدا کە ویقار جیلوەی فیکرێکی بەرزە، هەمان ئەم بیرانە لە بەرهەمی چەند نامەیەك دەربارەی فێربوونی ئەستاتیکا- ١٧٩٥ بەردەوام دەبن. شیلەر لەم بەرهەمەدا، کە شایەدا گرنگترین نامەی وی بێ لە مەیدانی ئەستاتیکادا، باوەڕی وایە کە ئەخلاق و جوانی لێکدی نایەتە دابڕان، و پێی وایە کە گرنگترین و گەورەترین کەلتووران بەرەنجامی یەکێتیی (لوتف و ویقارە). لە نامەی (دەربارەی شیعری پاك و هەستیاریی ١٧٩٥- ١٧٩٦)دا شاعیران بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەکات: شاعیرانی "خۆڕسك"یان "تەبیعی"، (کە عادەتەن ئەمانە لە رۆژگارانی کۆندا دەبینرێن، بەڵام نەك بە تایبەتی) کە پایەیەکی بالاتریان هەیە، چونکە تەبیعەت بە شێوەیەکی خۆڕسك، بابەتی، و بێ بیرکردنەوە دەخولقێننەوە، و شاعیرانی "هەستیاریی" یان "ئەندێشەمەندی" کە شارستانیەت، یەکێتیی هێزی ئیدراك و خۆڕسکی لێ سەندوونەتەوە، ئەم شاعیرانە (و شیلەر دەڵێ کە زۆربەی شاعیرانی سەردەمی تازە ئیحساساتی-ن) پایەیەکی نزمتریان لە دەستەی یەکەم هەیە، چونکە سەروکاریان لەگەڵ سروشتدا بە جۆرێکی نا راستەوخۆیە، ئەمانە سەروسەختیان لەگەڵ هزرو ئارمانجدایە، بەڵام ئەمانەش دەوری تایبەتی خۆیان هەیە- یانی نواندنەوەی هەست و سۆزان، ئەنجامگیری کردن، تاقیب کردنی ئارمانج... و نزیك بوونەوە لەوەی کە بێ کۆتاییە. روبرتسون ئەم نامەیە بە بەڕەڤانینامەی شاعیر لە شیعری خۆی دەزانێ چونکە شیلەر ئاگادار بوو کە زیاتر شاعیرێکی ئیحساساتییە تا تەبیعی.

شانۆنامەکانی:

رێگران- ١٧٨١:

شانۆنامەیەکە (بە پەخشان) رەقی و توندی و زبری و پیلانگێڕی بەرجەستە دەکات. کارل مور، لە ئەنجامی فیتنەیی و دەسیسەکاری فرانز-ی برای لە بابی زویر دەبێ و دەبێ بەرابەری دەستەیەك رێگر، بەڵام ئەویش وەکو گوتس ڤون برلیشینگن، "رێگرێکی شەریفە"، خەتا باران سزا دەدات و یارمەتی هەژاران دەدات، فرانز بابیان دەخاتە زندانەوەو لێدەبڕێ ئامیلیا-ی دلبەری کارل بە تۆبزی ناچار بکات زەماوەند لەگەڵ

خۆیدا بکات. کارل بە بیستنی ئەم هەواڵە بە خۆی‌و دارو دەستەکەیەوە هێرش دەباتە سەر فرانز. فرانز خۆی دەکوژێت، باوکەکە دەمرێت، ئامیلیا کە پەی بەوە بردووە کارل لەبەر ئەو سوێندەی کە خواردوویەتی ناتوانێ لەگەڵ ویدا زەماوەند بکات، داوا دەکات کە ئەویش بکوژن. کارل ناچار بە شمشێر دەیکوژێت، و ئەوسا خۆی دەداتە دەستی بەرپرسانی یاساوە، زانیوەتی کە خەیاڵەکانی هەڵە بوون —و یاسا شکێنی ڕێگەی چاك کردنی هەڵەو خەتایان نییە.

ئەڤین‌و پیلانگێڕی ١٧٨٤:

تراجیدیای (بە پەخشانە) ژیانی چینی بورژوایە. فەردیناند–ی کوڕی حاکمی بێ مەرامی ویلایەتێکی بچووك، حەز لە لویز–ی کیژی مۆسیقازانێك دەکات. حاکم بۆ وەی ڕێگە لە زەماوەندی ئەم دووە بگرێ، کیژە ناچار دەکات تا وا بنوێنێ کە دڵی بە کەسێکی ترەوەیە. فەردیناند ژەهرێك ئامادە دەکات، و بەر لەوەی کە لویز فریا بکەوێ پەردە لەسەر بویەرەکە لابەرێ، هەردووکیان ژەهر دەخۆنەوە، بابەکە ژێوان دەبێتەوەو خۆی تەسلیمی قانون دەکات. ئەم شانۆنامەیە سوچێك لە ڕسواییەکانی چینی ئەرستۆکرات ئاشکرا دەکات و ئەوە نیشان دەدات کە چۆن بەد ڕەفتاری ئەرستۆکرات سەبارەت بە چینی بورژوا بۆ هەردوو چینەکە مایەی نسیبەتە.

دون کارلوس ی شازدەی ئەسپانیا ١٧٨٧ :

یەکەمین شانۆنامەی شیعریی بێ قافیەی شیلەرە. پلۆتی دراماکە سادەیە: دون کارلوسی کوڕی فیلیپی دووەمی پاشای ئەسپانیا، حەزی لە شابانۆ ئیلیزابت–ی ژنی بابی خۆی کردووە. شا پەی بە خەیاڵەکانی وی دەبات، و تەسلیم بە کار بە دەستانی تەفتیشی باوەڕانی دەکات. مارکی پوزا لە کەسایەتیە سەرەکییەکانی ئەم تراجیدیا مێژووییەیە، دۆست و شیرەتکاری دون کارلوسە کە بە (سەفیری ئینسانیەت) دەژمێردرێ. داکۆکیکارێکی بوێرە لە ئازادیی، کە شیلەر ئایدیالیزمی سیاسی خۆی و لایەنگری لە حکومەتی زانایان و خێرخوازان لە زمانی ئەوەوە بەرجەستە دەکات و دەردەبڕێ. ئیجابیەتی ئەم شانۆنامەیە لە قوڵی بیرەکانی و لە زمانە سفتەکەیدا پەنهانە.

والنشتاین ١٧٩٨–١٧٩٩:

شانۆنامەیەکە لە سێ بەشدا: ئۆردوگای والنشتاین–١٧٩٨، پێشەکییەکە لە یەك پەردەدا، پیکولومینی–١٧٩٩و مەرگی واڵنشتاین–١٧٩٩کە هەر یەکێکیان لە پێنج

پەردە دایە. قارەمانی سەرەکی ئەم دراما مێژووییە، والنشتاینی فەرماندەی هێزەکانی ئەڵمانییە لە جەنگێن سی ساڵەدا. ئەو کە تینووی دەسەڵاتو پایەیە. دەکەوێتە بیری خیانەت و لە پیلانێکدا دژی ئیمپراتۆر دەست لەگەڵ سوێدییەکاندا تێکەڵ دەکات. کۆنە دۆستەکەی وی ئوکتا ڤیو پیکولومینی، پیلانەکە ئاشکرا دەکات، و زۆربەری سەربازان لە دەوری والنشتاین دوور دەکەونەوە. شیلەر بۆ یەکەمین جار لەم دراماییەدا کەسایەتیەکی گەورەی ئەفراندووە. پلۆتی لاوەکی دراماکە سەربوری ئەڤینی تەکلا-ی کیژی والنشتاین، و ماکس-ی کوڕی پیکولومینی بەرجەستە دەکات. (شیلەر لێرەدا جەخت لەسەر توانای داهێنەرانەی بەشەری دەکاتەوەو باوەڕی خۆی بە جەبرو حەتمیەتی مێژوو دەردەبڕێ).

ماری ستوارت- ۱۸۰۰:

ئەم تراجیدیا مێژوویی و سیکولۆجیە بە ناودارترین شانۆنامەی شیلەر دەژمێردرێ. کارو جوڵە لەم شانۆنامەیەدا کەمە. کە شانۆنامەکە دەست پێدەکات، خوێنەر بۆی دەردەکەوێ کە ماری (شابانۆی سکوتلاند) بە مەرگ مەحکومە، و دراماکە بە شێوەیەکی گشتی بە دەوری تەوەری تۆمەتبار کردنی شابانۆ ئەلیزابت لەلایەن مارییەوە، کە لە رووی ئەخلاقییەوە پێدەچێ شایانی سەرزەنش بێ، دەسوڕێتەوە. ماری ئەگەر چی تا رادەی ستایش و ئافەرین بوێرانە وێنەگیراوە، لێ بێ گوناحی و سادەیی ئاشکرای وی بوار نادات کە بتوانرێ بە قارەمانی تراجیدیا کە دابنرێ. بە هەر حاڵ، ماری بە تاوانی هاو دەستی کردن بۆ کوشتنی ئەلیزابت مەحکومە، و بە خۆی سزای ئیعدام وەکو سزایەکی خوایی بۆ گوناهانی رابردووی قەبووڵ دەکات. (دیمەنی ململانێی هەردووشابانۆ کە لەوێدا ماری خۆی لە ئاستی مەعنەویدا بە باڵاتر نیشاندەدات، شێوەیەکی دراممییە کە شیلەر بە کاری هێناوە، و لەگەڵ حەقیقەتی مێژووییدا یەک ناگرێتەوە).

خانم ئورلیان- ۱۸۰۱:

لەم "تراجیدیا رۆمانتیکەدا" (بە گوتەی خودی شیلەر)، جاندراك وێنای نیشتمانپەروەری و ملکەچییە بۆ خوا. کێشمانەکێشی تراجیدی نێوان پەیامی جاندارك و کەسایەتی وی لە پایەی ئینسانێك دایە، بەمجۆرە کە لە ساتێکی رەوتەنی دا پەیامی خۆی سەبارەت بە لاوێکی ئینگلیزی بەناوی لیونل لە یاد دەبات. پاشان بە چاوپۆشی لە لیونل-ی لاوو بە مەرگی خۆی سزای گوناهەکانی رابردوو دەدات.

بووکی مسینا- ۱۸۰۳:

یەك (تراجیدیای چارەنووسە) لەسەر بنەمای گێڕانەوەیەکی جیاواز لە نێوەڕۆکی کۆنی ئودیپ، فاڵچییەك بە شازادە مسینا دەڵێت کە کیژێك بە نێوی بیاتریس، کە هێشتا لە دایك نەبووە، دەبێتە باعیسی مردنی هەردوو کوڕەکەی وی. کە بیاتریس دێتە دنیاوە، شازادە فەرمان دەدا فڕێی بدەنە دەریاوە. دایکی کیژە نەجاتی دەداتو دوور لە چاوی شازادە دەکەوێتە بە خێوکردنی.، دوو برایەکەی، سزارو مانوئیل، کە کیژە ناناسن، حەزی لێدەکەن، سزار لە ئیرەییدا مانوئیل دەکوژێ، و پاشان کە دەزانێ بیاتریس خوشکی خۆیەتی، خۆی دەکوژێ. شیلەر لەم درامایەدا بە سوود وەرگرتن لە گرووپی کۆڕاڵ (کە لێرەدا گۆرانی ناڵێن بەڵکو قسە دەکەن)، بەکار هێنانی دەوری چارەنووس، و تەوزیف کردنی ناوەڕۆکی گوناحی بۆ ماوەیی، دڵبەندی خۆی بە سۆفوکلیس نیشان دەدات.

ویلهلم تل — ۱۸۰٤:

درامایەکی داستانییە دەربارەی ئازادیو جیابوونەوەی وڵاتی سویسرا لە نەمسا، ئەم درامایە چیرۆکی بەناوبانگی خەباتی سەرکەوتووانەی تل دژی حاکمی ستەمکار گسلر دەگێڕێتەوە. ئەم داستانە هەمیشە بە دڵی خەڵکی ئاڵمانو سویسرا، و ئیلهامبەخشی نیشتمانپەروەران بووە.

هەڵسەنگاندن:

ئەگەرچی زۆربەی رەخنەگرانی هاوچەرخ گەورەیی شیلەر لە گوتە بە کەمتر دەزانن، پێیان وایە کە فرە لایەنیو واقیعیەتی گۆتەی نییە، بەڵام ژمارەیەکیش -بەلای کەمەوە لە واری شانۆنامەنووسیدا- ئەو لە گۆتە بە گەورەتر دەزانن. جیمزك- هاسمر، شیلەب لە درامانوسویدا بە "هاوسەنگی گوتە" دەژمێرێ، و دەنووسێت کە شیلەر "نموونەی بەرزی شاعیرێکی ئاڵمانییە. هیچ شاعیرێکی دیکە لە رووی رەسەنایەتییەوە لەو تێ نەپەڕیوە..." ویلکینسونش لەگەڵ هاسمردا، بە تایبەتی لە بابەتی رەسەنایەتیدا هاو دەنگە و واڵنشتاین "بە گەورەترین هۆزانی ئەدەبیاتی ئاڵمان" دەزانێ. روبرتسون پێی وایە: "شیلەر نموونەی گەورە شاعیرانێکە کە کارلایل "شاعیری قارەمان"ی پێ دەگوت... نووسینەکانی سەر رێژن لە گیانی ئایدیالیستی رەسەنو هیمەتی بەرز، بەڵام پەیامی ئەم بەرهەمانە بۆ جیهانی ئەمڕۆ لە ریالیزمی بێ لایەنانەی گوتە کەمترە... لەگەڵ ئەمەشدا شیلەر گەورەترین درامانووسی ئاڵمانییە".

ژێدەران:

١- جەنگی حەوت ساڵە (١٧٥٦- ١٧٦٣):

جەنگی نێوان فەرەنساو نەمساو روسیا، ساکس‌و سوێدو (لە ساڵی ١٧٦٢ بە دواوە) ئەسپانیا لەلایەك، و پروس و بەریتانیای گەورەو هانوڤر لەلایەکی دیکە. لە ئەنجامی ئەم جەنگەدا بەریتانیا بوو بە ئیمپراتۆریەتی کۆلۆنییەکانی جیهان‌و پروس بوو بە یەکێك لە دەوڵەتە بە دەسەڵاتەکانی ئەوروپا.

٢- فردریکی گەورەی (١٧١٢- ١٧٨٦) پاشای پروس (١٧٤٠- ١٧٨٦).

٣- پیتیزم- Pietism:

بزووتنەوەیەکی ئاینی بوو لە کڵێسا لوتەرییەکانی ئاڵماندا لە ئاخرو ئۆخری سەدەی هەڤدەیەما سەری هەڵداو مەبەستی رازانەوەو پاك کردنەوە نەبوو، بەڵکو باوەڕی باتینی و ژیانی بەپێی پرەنسیپەکانی مەسیحیەت دەخستە سەرووی رواڵەتی پرەنسیپەکانی باوەڕی مەسیحیەوەو جەختی لەسەر خوێندەوەو موتالای کتێبی مقەدەس دەکردەوە. پیتیستەکان باوەڕیان وابوو مرۆڤ بە ئەنجامدانی کاری چاك لە گوناح پاك دەبێتەوە.

٤- جوزیفی دووەم (١٧٤١- ١٧٩٠):

شای ئاڵمان (١٧٦٤- ١٧٩٠): ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی مقەدەسی رووم (١٧٦٥- ١٧٩٠).

٥- رۆسۆیزم: پەیڕە وکردنی راوبۆچوونانی جان جاك رۆسۆ، وەکو پەروەردەی تەبیعی، ماف‌و ئازادییەکانی تاك، یەکسانی‌و .... هتد.

٦- تۆفان‌و یاخی بوون (Sturmund Drang):

بزووتنەوەیەکی ئەدەبی ئاخرو ئۆخری سەدەی هەژدەیەم بوو کە هردر-ی نووسەرو فەیلەسوفی ئاڵمانی دامەزرێنەری بوو. ئەم بزووتنەوەیە کە ناوخۆی لە شانۆنامەیەکی فریدریش م. ڤون کلینگرەوە بە هەمان ناو وەرگرتبوو، یاخی بوونێك بوو بەرانبەر بە قەراردادو پرەنسیپ‌و دابە باوەکان، بە تایبەتی بەرانبەر بە گیانی رۆشنگەری و کلاسیسزم. یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەو بزووتنەوەیە تەبیعەت پەروەری بوو کە باوەڕی بە جۆرە وەحدەی وجودێك هەبوو، ئەمەش شاعیرانی لاوی لایەنگری بزووتنەوەکەی بەرەو قبوڵی پرەنسیپانێك کە لەو دیوی ئەقڵەوە بوو، رادەکێشا.

٧- باکوس پەرستان- Bacchants:

(لە ئاینانی یۆنان‌و روم) بەو ژنانە دەگوترا کە باکوس یادیونوسوس (خوای شەراب) یان دەپەرست. سرووتی پەنهانی وان، بە بێهۆشی شێتانە ئەنجام دەدراو بریتی بوو لە مەیخۆری‌و مۆسیقای توندو وروژێنەر، یۆنانیان، مادیناس-شیان پێ دەگوتن.

٨- تارانت (ئیتالیایی: تارانتو) شاری ئاپولیا، لە باشوری ئیتالیا، لەسەر کەنداوی تارانت.

٩- ئارخوتاس (٤٣٠ پ.ز- ؟) ریازیات زانو فەیلەسوفی فیتاغوری رۆمی.

١٠- بریسلاو- Breslau:

شارێکە لە باشووری رۆژئاوای پۆڵەندا.

١١- یوهان یواخیم وینکلمان (١٧١٧- ١٧٦٨) ئارکولوجیستو مێژوونووسی هونەر-ی ئاڵمانییە.

١٢- لایوکویون- Laocoon:

لە ئەفسانانی یونانیدا کاهینی پەرستگەی ئاپولۆیە کە لە جەنگی تەروادەدا خەڵکی تەروادەی ئاگادارکردەوە کە رێگەی ئەسپەدارینەکەی یۆنانیان بۆ شار نەدەن، ئەم کارە بووە مایەی تورەیی ئاتنە و بە گوتەیەکی دی پۆسیدون یان زیوس، و دوو ماری دەریایی راسپارد کە لویوکون تەمبێ بکەنو ئەوانیش لە قەدی خۆیو دوو کوڕەکەی هالآن و کوشتیانن. ئەو پەیکەرەی کە ئێستا لە ڤاتیکاندایە جەنگی ئەوانو مارەکان نیشان دەدات.

١٣- دراماتورژی: واتە هونەری شانۆنامەنووسی، یان دەرهێنانی.

١٤- ئاپیوس و ڤیرجینیا: لە ئەفسانانی رومیدا، ئاپیوس کلودیس (ئەندامی ئەنجوومەنی دە نەفەری حکومەتو یاسادانەرانی رومی) چاوی تەماح دەبڕێتە ڤیرجینیای جوانی کیژە هەژارو لە دادگاییەکی درۆینەدا دەیکات بە کۆیلەی خۆی. بابی کیژەکە بە مەسەلەکە دەزانێ، دەچێ بۆ دادگاو بە خەنجەر کیژەکەی خۆی دەکوژێتو ئەوجا لە شاردا شۆڕشێك بەرپا دەکات.

١٥- سوارچاکانی پەرستگا: لە مێژووی سەدەکانی ناڤیندا، فیرقەیەکی ئاینیو سوپایی بوو کە لە ماوەی شەڕەکانی سەلیبیدا هاتە ئاراوە. سوارچاکانی پەرستگا لە بنچینەدا دەستەیەکی نۆ نەفەر بوون لە دلاوەران کە لە ساڵی ١١١٨دا بە مەبەستی پاراستنی زیارەتکەرانی ئۆرشەلیم خڕ بوونەوە. ئەم فیرقەیە کە تەواو لایەنی سوپای هەبوو، یەك سەرۆكو ئەنجوومەنێکی گشتی هەبوو و مەڵبەندەکەی لە ئۆرشەلیم بوو. ئەم فیرقەیە لە ساڵی ١٣١٤دا نەما.

١٦- کویدلین بورگ: شارێکە لە کۆماری دیموکراتیکی ئاڵمانیای جاران.

١٧- ئیرل کینگ- Erlking:

لە ئەفسانەی ئاڵمانیدا، ناوی دێوێکە کە خەرێکی لە ناودانی خەڵکی بە تایبەتی منالآن بوو.

١٨- گێڕانەوەی چاپی: ئەم گێڕانەوەیە کە بە پێنووسی یوهان سپیس بە زمانی ئەڵمانی نووسراوە، بە یەکەمین، گێڕانەوەی ئەفسانەی ((فاوست)) دەژمێردرێ،

١٩- مفيستوفلس: ناوی شەيتانە لە سيما گرنگەكانی ((فاوست))ـە، دەربارەی ريشەی زمانەوانی ئەم ناوە چەند گێڕانەوەيەك هەيە. هەندێ پێيان وايە كە ئەم ناوە وشەيەكی يۆنانييە لە پيتی نەفی me و Phos بە مانای رۆشنايی و فيلوس بە مانای دۆستداری رووناكی پێك هاتووە كە بەسەر يەكەوە مانای ((دژمنی رووناكی)) دەگەيەنێ.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی نۆزدەیەمدا

<u>سەرەتایەکی مێژوویی:</u>

سەرکەوتنەکانی ناپلیۆن بۆناپارت جەزرەبەیەکی توندی بە هیواو ئومێدی نیشتمانپەروەرانی ئاڵمانی و خوازیارانی یەکێتیی میللەتی ئاڵمان گەیاند. داگیرکاری فەرەنسا لە ساڵی ١٨٠٣وە تا ساڵی ١٨١٣ی خایاند. شکستە سوپاییەکانیش جۆش و خرۆشی نیشتمانپەروەرانی دانەمرکاندەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە بڵێسەی بە مەشخەڵەکاندا، و یەکێتی دژی دژمنی هاوبەش، ویلایەتە هاوپەیمانەکانی لێکدی نزیکتر کردەوە. ژمارەیەك لە دراماو هۆزانێن لیریکی شاعیرانی گەورە —بە تایبەتی میناڤون بارنلهم—ی لسینگ، ویلهلم تل—ی شیلەر، و بەشی یەکەمی فاوست—ی گوتە— کەلەپوری هاوبەشی ویلایەتە ئاڵمانی زمانەکانی دەوڵەمەند تر کردو تین و تاوێکی زیاتری بەهزرو بیری نیشتمانی هاوبەشی باب و باپیران بەخشی.

سوپاییانی ئاڵمانی کە لە ساڵی ١٨١٣دا ناپلیۆنیان شکاند چاویان لە ریفۆرمی جۆراو جۆری وەکو ئازادی رامیاریی پترو حکومەتی قانونی بوو. بەڵام چاوی رەشی هومێدیان کاڵبووەوە. ئەو سیاسەتە کۆنە پەرستانەیەی کە مەتەر نیخ"١" لە نەمسا گرتیەبەر، لە زۆربەی ویلایەتەکان گیرایە بەر، و خەڵکی لە بەشداری لە حوکمڕانی و ئازادی دەربڕین و چاپەمەنی مەحروم بوون. ئەم قۆناغی کۆنەپەرستی و دیکتاتۆریەتە چەندی دەیەیەك بەردەوام بوو، بەڵام ناڕەزایی گشتی بە جۆرێ پەرەی سەند کە لە ساڵی ١٨٤٨دا راپەڕینی ئاشکرای لێکەوتەوە. هەنگێ هەندێ هەنگاوان لە پێناوی بەرقەراری حکومەتی قانونیدا نراو سیاسەتێن دکتاتۆری کەم دابێژێك راگیرا. سەرەنجام میللەتی ئاڵمان لە ساڵی ١٨٧١دا بوون بە خاوەنی "ئەنجوومەنی یاسادانان".

لەم کەین و بەینەدا هەوڵێکی زۆر بۆ دابینکردنی یەکێتیی نەتەوەیی درا. لە ساڵی ١٨١٥ کونفدراسیونی ئاڵمانی (١٨١٥– ١٨٦٦) بە گوێرەی بڕیارەکانی کۆنگرەی ڤێناو لە سایەی دەسەڵاتی نەمسادا دەمەزرا، لە ساڵی ١٨٣٤دا بە دامەزراندن و دروستکردنی یەکێتیی گومرگ"٢"، ئاڵمان یەکێتیی واقیعی بە دەست هێنا، و لە ساڵی ١٨٦٦دا کونفدراسیۆنی ئاڵمانی"٣" باکووری هاتە ئاراوە. سەرەنجام، ئاڵمان فەرەنسای لە شەڕی فەرەنسا– پروس

دا (١٨٧٠) شكاند، و ويلهلم-ی یەکەم (شای پروس) بوو بە ئیمپراتۆری ئیمپراتۆریەتی ئاڵمان (١٨٧١).

ئاڵمانیش گەلێك لە هەمان ئەو گرفتە ئابووری، پیشەسازی، و فەلسەفیانەی کە فەرەنسای سەدەی نۆزدەیەم گیرۆدەی بوو، لە بەردەمدا بوو. زیاد بوونی ژمارەی کارخانان، گەشەکردنی شاران، پەیدا بوونی چینێکی کۆمەڵایەتی بەهێز لە بازرگانان، ململانێی نێوان سەرمایەو کار، و کەشفکاری زانستی- هەر هەموویان ئاڵمانیان بەرەو مادەگەرایی و نائومێدی و بەدگومانی برد.

چەندین فەیلەسوفی دیاری ئاڵمانی لە دیاریکردنی رێبازی هزری، رامیاری، کۆمەڵایەتی و ئەستاتیکادا نەك هەر لە وڵاتی ئەڵمانیادا، بەڵکو لە هەموو ولاتانی تری جیهان، دەورێکی گەورەیان هەبوو.

یوهان گوتلیب فیختە (١٧٦٢- ١٨١٤):

لە بەرانبەر حوکمە ئەخلاقییە مجەڕەدەکانی کانتدا وەستاروکەوتە بەرەڤانی لە مافێن فەردی، و بەمجۆرە پشتیوانی لە بزاڤی رۆمانتیکی ئاڵمانی لە ئەدەبیاتدا کرد.

فریدریش ئارنست دانیل شلایرماخر (١٧٦٨- ١٨٣٤):

چەند هەوڵێکی دا تا ئاین لەگەڵ ژیاندا بگونجێنیٚ و، شێوەی باوەڕێکی دەروونی پیٚ بدات. بەباوەڕی وی "ئاین ناوێکی دیکەی هەست و ئارەزەووە بەرزەکانە .... دین شیعری روحە".

گیورگ ویلهلم فریدریش هیگل (١٧٧٠- ١٨٣١):

لە هەوڵی ئەوەدا بوو تا لە نێوان دوالیزمی ئانتولۆجی کانت و باوەڕی ئەفلاتونی دەربارەی روح یان نەفس پردێك دروست بکات، و هەردووکیان لەگەڵ نەفس تەرك کردنی مەسیحیدا بگونجێنیٚ. "ئایدیالیزمی موتڵەق"ی هیگل پێی وایە کە دنیا لە هەوڵی بوونەوە تاکو ئێستا لە پرۆسەیەکی بەردەوامی گۆڕانکاری و خۆ بە دیهێنانەوەدا بووە. زەین و مادە هەردووکیان لە هەوەڵەوە هەبوونە، زەین لەگەڵ مادەدا پەرەی بە روح داوە. ئەم پرۆسەیە بەردەوام دەبیٚ تا جیهانێکی جوانترو رەسەنتر بێتە دی. ئەم تێورییە گەشبینانەیە، کە هیگل بە تەما بوو لە مەیدانی مێژوو، ئاین، حیکمەتی پراکتیکی، هونەر، ئەدەبیات، و لە راستیدا لە هەموو مەیدانەکاندا بەکاری بێنیٚ، لە ماوەی ساڵانی ١٨٣٠- ١٨٧٠دا کاریگەرییەکی قووڵی بەسەر هزرینی هزرڤانانی ئەورووپاوە هەبوو.

فریدریش ویلهلم جوزیف ڤون شلینگ (١٧٧٥- ١٨٥٤):

فەیلەسوف و عارفێك بوو كە باوەڕی وابوو سۆزو خەیاڵ ڕێنوێنانی باوەڕپێكراون، واتە جێگەی متمانەن، بەم بۆچوونە بەشداری لە پێشڤەبرنی بزووتنەوەی ڕۆمانتیكدا كرد. ئەو دەیگوت كە تەبیعەت و روح جگە لەلایەنی جیاوازی (نەفسی جیهان) چ شتێكی دیكە نین و لە هونەردا ئەم دوو لایە نە ئاوێتەی یەكدی دەبن (بە گوتەیەكی دی، هونەر لە یەكێتیی روح لەگەڵ سروشتدا دەخوڵقیٚ، و باڵاترین و پەسندترین ئەوزاری مەعریفەتە).

ئارتور شوبنهاوەر (١٧٨٨- ١٨٦٠):

ڕێك بە پێچەوانەی فەلسەفەكەی هیگلەوە، كەسێكی تەواو بە گومان و ڕەشبین بوو، پێی وابوو كە ویست تاقە شتێكە كە واقیعیەت و حەقیقەتی هەیە، جیهانی بوون شەڕە، كردەوەی ویستن بنیادەم بە هیلاك دەبا، و لەبەر ئەمە نەفی ویست -بە ویستی ژیانیشەوە- دوا خێرە. شوپنهاوەر بوونی خوا، ئازادی ویست، و نەمری روحی ئینكار دەكرد.

كارل ماركس ١٨١٨- ١٨٨٣:

دامەزرێنەری سوسیالیزم و بە دەسەڵاتترین و كاریگەرترین فەیلەسوفی سیاسەتە كە تا ئێستا جیهان بە خۆوەی دیتوووە. بوچوونەكانی ماركس لە مانیڤێستی كۆمۆنیست (١٨٤٨ بە هاوكاری فریدریش ئەنگلز ١٨٢٠- ١٨٩٥)، و لە كتێبی دەست مایەدا (سەرمایە) هاتوونەتە دەربڕین. ئەو پێی وایە كە كار وەكو كاڵایە. نرخی گشتی هەر كاڵایەك دەبیٚ بە رادەی ئەو كارەی كە لە بەرهەمهێنانیدا سەرف كراوە دیاری بكریٚ، سەرمایەدار نابیٚ لە قازانجدا شەریك بیٚ، و لەبەر ئەمە كرێكاران دەبیٚ خەباتی چینایەتی بكەن و هەر هەموو سەرچاوەو ئەوزارەكانی بەرهەمهێنان بگرنە دەستی خۆو لە نویٚ دابەشی بكەن.
سەرەنجام، فریدریش ویلهلم نیتشە (١٨٤٤- ١٩٠٠) پەیدا بوو، و كەوتە هێرش كردن بۆ سەر ریازەتگەری شوپنهاوەروكەوتە ستایشی ویست. ئەو مەسیحیەت، ئەخلاق، ویژدان، و مرۆڤدۆستی بە هیچ نەدەزانی. هەموو ئەمانەی بەلاوازی روت دەزانی، و داخی بۆ هەر جۆرە لاوازییەك دەخوارد. ئەو رای وابوو كە "ویستی زادەی تواناو دەسەڵات" خێری باڵایە، و لە داكۆكیكارانی پەروەردەی "سۆپەرمان"- بوونەوەرانی بە هێز لە رووی بە دەنییەوە، نەگۆڕو ، و بیٚ بەزەیی- بوو. فەلسەفەی نیتشە لە بنچینەدا گەشبینانەیە، و جەخت كردنەوەیەكە لەسەر تاكپەروەری، هێڤی و چالاكی. بەناوبانگترین بەرهەمی وی (ئاوهای گوت زەردەشت ١٨٨٣- ١٨٨٥)ـە كە دەربڕی فەلسەفەی "سۆپەرمانیەتی" وییە.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی ئاڵمانی لە سەدەی نۆزدەیەمدا تەقریبەن هەمان ڕێگەی بڕی کە ئەدەبیاتی فەرەنسا بڕی بووی– ڕۆمانتیزم، ریالیزم، و ناتورالیزم.
وەکو بەر لە ئێستا ئاماژەکرا گەلێك لە ڕەگەزو توخمەکانی ڕۆمانتیك لە بزووتنەوەی "تۆفان و یاخی بوون"دا لە ساڵی ١٧٨٠دا هەبوو، و گۆتەو شیلەر، دوو کۆڵەکە بنچینەییەکەی ڕۆمانتیزمی ئاڵمان، هەوڵیاندەدا تا ڕۆمانتیزمی خۆماڵی بە کلاسیسزمی پێشینانەوە ببەستنەوەو موتوربە بکەن، لەگەڵ ئەمەشدا، تەنیا لە کۆتایی سەدەی هەژدەیەمدا بوو کە بزووتنەوەی ڕۆمانتیك لە ئەدەبیاتی ئەڵماندا ڕەسمیەتی پەیدا کرد.
لە ساڵی ١٧٩٧دا چەند کەسێك لە پیاوانی لاو لە گروپێکدا کۆبوونەوە تا بانگەشە بۆ ئەو پرەنسیپ و بنەمایانە بکەن کە لەو زەمانە بە دواوە بە ڕۆمانتیزم ناوی دەرکردوە، "گەڕانەوە بۆ زەوقی خەڵکی و خۆرسکی و سادەیی سروشتی، دژایەتی کردنی یاساو ڕێسای نا دروست و فورمالیزمی توندڕەوانەی ڕۆشنبیرانی سەدەی هەژدەیەم و قەتعیەت و نەگۆڕان، ڕوو کردنە ئازادی تەواوی ژیانی ڕوحی و خەیاڵ پەروەری". ئەم پیاوە لاوانەی کە پەیوەندی نزیکیان لەگەڵ بزووتنەوەی ڕۆمانتیکدا هەیە، بریتین لە: ئوگوست ولهلم شلگل (١٧٦٧– ١٨٤٥)ی شاعیرو وەرگێڕی شەکسپیرو کالدرون، فریدریش شلگل–ی برای (١٧٧٢– ١٨٢٩). شاعیر، ڕۆماننووس، وتار نووس، و ڕەخنەگر، کە بە دامەزرێنەری ((شیعری ڕۆمانتیك)) دەژمێردرێ، نوڤالیس–ی (١٧٧٢– ١٨٠١، ناوی خوازراوی فریدریش ڤۆن هاردنبرگە) شاعیری عارف و ڕۆماننووس، ویلهلم هاینریش واکنرودر (١٧٧٣– ١٧٩٨)ی وتارنووس، و یوهان لودویگ تیك (١٧٧٣– ١٨٥٣)ی شانۆنامەنووس، شاعیرو نووسەری کورتە چیرۆکان. یەکەمین ژمارەی گۆڤاری ڕەخنەیی ڕەخنەی ڕۆمانتیزم بە ناوی ئاتنیوم کە ئۆرگانی بیرەکانی ئەم گروپە بوو، لە ساڵی ١٧٩٨دا (هەمان ئەو ساڵەی کە وردرورت و کولریج چامە لیریکییەکانیان بڵاوکردەوە) بڵاوبووەوەو لە ڕاستیدا بە سەرەتای بزووتنەوەی ڕۆمانتیکی ئاڵمان دەژمێردرێ. ئەمانە شەکسپیر، هردر، گوتەو شیلەریان بە سەر مەشقی خۆ هەڵبژارد، و لەلایەکێشەوە لە ژێر کاریگەری کلوپشتوك و ریشترش دابوون. دوو فەیلەسوفی سەردەم، فیختەو شلینگ، لە نزیکەوە پەیوەندیان لەگەڵ بزووتنەوەکەدا هەبوو. ئەم گروپە، دە ساڵ لە ڕۆمانتیکانی ئیتاڵیا و بیست ساڵ لە ڕۆمانتیکانی فەرەنسا لە پێشتر بوو.
لە دەوروبەری ساڵی ١٨٠٤دا هایدلبرگ"٤" بوو بە مەڵبەندی دووەمین شەپۆلی ڕۆمانتیکەکان. ناو سەرەکییەکانی سەر بەم شەپۆلە کە ناوەندی چالاکی وان پەیوەندی بەم شارەزا نکۆییەوە هەیە، بەمجۆرەن: فریدریش دولامات– فوکە (١٧٧٧– ١٨٤٣)ی شاعیر، ڕۆماننووس و شانۆنامەنووس، کلمنس برنتانو (١٧٧٨– ١٨٤٢)ی شاعیر، لودویگ لیواخیم ڤون ئارنیم (١٧٨١– ١٨٣١)ی شانۆنامەنووس، کە کۆمەڵە گۆرانییەکی جوانی نەتەوەیی بە

هاوکاری برنتانۆ لە کتێبێکی بەناوبانگدا بە نێوی (شەیپوری جادوویی کوڕێژگە ١٨٠٥- ١٨٠٨) کۆکردەوە، یاکوب گریم ١٧٨٥- ١٧٦٣)و برایەکەی ویلهلم گریم (١٧٨٦- ١٨٥٩) کە لە زانستی زمان، کەلەپووری فۆلکلوری، و کۆکردنەوەی ئەفسانەی پەریاندا شارەزاییەکی زۆریان هەبوو: و جۆزیف ڤۆن ئایخن دورف ١٧٨٨- ١٨٥٧)ی شاعیرو ڕۆماننوس.

لە ناودارانی دیکەی بزووتنەوەکە دەتوانرێ ئەم ناوانەش ببرێ: ئارنست تیودور ئامادیویس هوفمان (١٧٧٦- ١٨٢٢)ی ڕۆماننووس، هاینزیش ڤون کلایست (١٧٧٧- ١٨١١)ی شانۆنامەو ڕۆماننووس، ئەدلبرت ڤۆن شامیسو (١٧٨١- ١٨٣٨)ی شاعیر، یوهان لودویگ ئولانت (١٧٨٧- ١٨٦٢)ی شاعیرو زانای زمانەوانی، فرانتس گریل پارتسر (١٧٩١- ١٨٧٢)ی نووسەری شانۆنامەو ڕۆمان، هاینزیش هاینە (١٧٩٧- ١٨٥٦)ی شاعیرو نامەنووس (نووسەر).

قوتابخانەی ڕۆمانتیک لە دەوروبەری ساڵی ١٨٣٠دا کەوتبووە نشێوی نەمانی بێ چەندو چوون-ەوە، لە ساڵی ١٨٤٨دا خواستە کۆمەلایەتی، سیاسیی و ئابوورییەکان پێداویستییەکانی سەرکەوتنی ریالیزمیان فەراهەم کردبوو. ئەدەبیات لە رووی کۆمەلایەتی و سیاسییەوە هۆشیار تر دەبوو، شیعری غەزەل و دلداری لە حاڵی ئاوا بووندا بوو، و دراما، ڕۆمان، و ڕۆمانۆك وەکو ژانری گرنگی ئەدەبی برەویان دەسەند، فرید ریش هبل (١٨١٣- ١٨٦٣) و ئوتولودویگ (١٨١٣- ١٨٦٥) بە رچەشکێنانی دراما نووسی ریالیستی دەژمێردران. کارل لبرشت ئیمرمان (١٧٩٦- ١٨٤٠)و فریتس رویتر (١٨١٠- ١٨٧٤) لە پێشەوایانی ڕۆماننووسی بوون. لە نێو دیارترین نووسەرانی کورتە چیرۆکانیشدا دەتوانرێ ناوی تیودور ئەشتورم (١٨١٧- ١٨٨٨)، گوتفرید کلر (١٨١٩- ١٨٩٠)، و کونراد فردیناند مایر (١٨٢٥- ١٨٩٨) ببرێ.

ئەدەبیاتی ئاڵمان لە سایەی کاریگەری زۆلا، موپاسان، سوپنهاوەرد، نیتشە، تولستۆی، و دۆستۆفسکیدا، لە ریالیزمەوە بۆ ناتورالیزم پەرەی سەند، و شانۆنامەو ڕۆمانی کرد بە گرنگترین ئەوزاری دەربڕینی خۆی. پێشەوای درامانووسانی ئەم قوتابخانەیە گرهارت هاوپتمان (١٨٦٢- ١٩٤٦) بوو، جدیترین رەخنەی کۆمەلایەتی، نە لە ئەڵمانیا، بەڵکە لە ولاتانی ئەسکەندیناڤی هاتە ئاراوە، هنریك ئیبسن (١٨٢٨- ١٩٠٦) و بیورنستیرنە بیورنسن (١٨٣٢- ١٩١٠) لە نەرویج، ئوگوست ستریند برگ (١٨٤٩- ١٩١٢) لە سوێد پەیوەندی نزیکیان لەگەڵ ریالیستان و ناتورالیستانی فەرەنسەوی و ئاڵمانی دا هەبوو.

ڕێك لە کۆتایی ئەم سەدەیەدا ڕەمزییەت بەرەبەرە جێی قوتابخانەی ناتورالیزمی گرتەوە، بەلام وا بەجێتر دیارە کە ئەم قوتابخانەیە لە فەسڵی سەدەی بیستەمدا بخرێتە بەر باس.

رۆمانتیزم

(١٧٩٨- ١٨٣٠)

هۆزان

فریدریش هولدرلین (١٧٧٠- ١٨٤٣):

هولـدرلین، بـه شـاعیری غـەزەلخوانی سـەرەتای قۆنـاغی رۆمانتیـك دەژمێـردرێ. بـه جـۆش‌و خرۆشەوە ستایشی یۆنانی كۆنی دەكردو لە هەمان حاڵدا زۆر بە قوڵی لە سایەی كاریگەریی بزووتنەوەی "تۆفان‌و یاخی بوون" و بەرهـەمی زهنیەتگـەرایی وەكو ڤارتـەر-ی گۆتـەدا بـوو. ستایشی یونان لە لایەن هۆلدرلین‌و "باوەڕی وەحدەتول وجودیانەی وی بە یـەكێتیی خـواو سروشـت، دوو جەمســەری سروشــتی وی پێكـدێنن، و لــە بنـدێڕی هــەموو شـیعرەكانیدا تاسـەمەندی بـۆ هاوئانگییـەك كـە هـەرگیز نـەیتوانی بەدەسـتی بێنـێ، و بـەد گومـانی زادەی رەنجـان‌و نـا ئومێـدی شـەپۆل دەدا". ئـەم بەدگومانییـە لـە "سـروودی چارەنووس"دا، لـە رۆمانسـی درێـژی (دوو بـەرگی) هـی پریـون (١٧٩٧- ١٧٩٩)دا دەردەكـەوێ. هـی پریـون،ی قارەمـانی رۆمانسـەكە، لاوێكی یونانییـە كـە یارمـەتی میللـەتی خـۆی لـە شـەڕی توركانـدا لـە سـاڵی ١٧٧٠دا دەدات. لــە شـیعرە كـورت‌و جوانــەكانی هولــدرلین، دەتــوانرێ نـاوی "بــۆ ئاڵمانیەكان" و "بۆ ئیتەر" ببرێ.

نوڤالیس (ناوی خوازراوی فریدریش ڤون هاردنبرگە ١٧٧٢- ١٨٠١):

هەنـدێ غـەزەلانی گوتـووە كـە بـە هـۆی بێگـەردی قـوڵی مـەزەبی و عیرفـانی، و بـە هـۆی بـە ئایدیالی كردنی ڤیانەوە بەناوبانگن، "ئەو خوای سەر زەمینـە" و "سـروودی مردوودان" لـە بـا شـترین غەزەلـەكانی ئـەون. نوڤـالیس رۆمانێكیشـی بـە نـاوی (هـاینریش ڤـۆن ئـوڤتر دینگن)ەوە نووسـی كـە تـەواو نـەكراوە. شـانۆی چیرۆكەكە سـەدەكانی ناڤینـەو قارەمـانی كتێبەكـە سـوار چاكێكی شـاعیر رەفتـارە، كـە دوای مـەرگی دڵبـەر، سـوكنایی لـە داواكردنـی "گوڵی غەم"دا دەبینێ كە رەمزێكە لە رۆمانتیزم.

جوزیف ڤون ئایخن دورف (١٧٨٨- ١٨٥٧):

گەورەترین شاعیرێ تەبیعەتە لە ئاڵمانی ئاخرو ئوخری سەردەمی رۆمانتیکدا. جگە لەو شیعرانەی کە دەربارەی سروشت گوتوونی، سوناتەی ئەڤینداری و نیشتمانیشی هەیە، زۆربەی شیعرەکانی لە دەفتەرێکدا بە ناوی سادەی (شیعران- ١٨٣٧) بڵاوبوونەتەوە. ئەگەرچی مەیدانی دیدی وی تەسکە، لێ روبرتسون دەربارەی دەڵێت: "لە مێژووی شیعری ئاڵماندا جگە لەو چ شاعیرێکی دیکە ناتوانرێ بدۆزرێتەوە کە خەسڵەتی بێ خەوش دەربارەی هەموو هۆزانە ئاشقانەکانی دروست بێ".

لە باشترین غەزەلیاتی وی: "لە چاڵی ساردا"، (ئەی دۆڵانی بەرین، ئەی کێوان"، و "دەتگوت بەهەشت بوو)ە، ئایخن دورف جگە لەمە چەند شانۆنامە، مێژوو و رەخنەی ئەدەبی، رۆمان، و چیرۆکی کورتی نووسیوە، لە نێو چیرۆکە کورتەکانیا "بیرەوەری بنیادەمێکی بێکارە- ١٨٢٦" شاکارێکی بچووکی دڵگیرو جوانە دەربارەی ژیانی مۆسیقازانێکی ئاوارە.

ویلهلم مولیر ١٧٩٤- ١٨٢٧:

مولیر ستایشکارو دەروێشی لۆرد بایرون بوو. یەکەمجار لە جەنگی سەربەخۆیی یونان دژی تورکیا وەکو قارەمانێك شۆرەتی پەیدا کرد (سرودێن یۆنانی ١٨٢١- ١٨٢٤)وەکەی وی کۆمەڵە شیعرێکە سەر رێژ لە گیانی نیشتمانپەروەری، بەڵام تەقریبەن ئیحساساتییە (سۆزدارییە). مولیرە چامە، هۆزانی ئەڤینداری، و شیعری دەربارەی تەبیعەتیش گوتووە. فرانتس شوبرت ئاوازی بۆ شیعری ئاشقانەی "کیژی جوانی ئاشەوان" و شیعری تەبیعەتی "سەفەری زستانە"ی وی داناوە.

هاینریش هاینە (١٧٩٧- ١٨٥٦):

هاینە رەگێکی جولەکەیی هەبوو و لە دوسلدورف لە دایك بوو. لە هەوەڵەوە رووی کردە بازرگانی، بەڵام سەرنەکەوت، پاشان کەوتە خوێندنی ماف و لە ساڵی ١٨٢٥دا زانستگەی گوتینگن-ی تەواو کرد. لە هەمان ساڵدا چووە سەر دینی مەسیحیەت. لەم زەمانەوە شەش ساڵی بە خەرجی مامی لە ئاڵمان، ئیتاڵیا، و ئینگلیستاندا بە گەڕان و سەفەر بوراند. لە ماوەی ئەم ساڵانەدا دوو بەرهەمی خۆی بە ناوی (سەفەری هارتس- ١٨٢٦)و (کتێبی سترانان- ١٨٢٧) بڵاوکردەوە کە بوونە مایەی ناوبانگی. بە هەر حاڵ هێرشی چزداری بۆ سەر کەسانی جۆراو جۆرو حکومەتی ئاڵمان مەحبوبیەتی وی لە بەین برد. ئەم بێزرانە، و بێزاری لە وەزع و حاڵی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئاڵمان، و هەروەها خەون بینین بە عەدالەتی سیاسییەوە لە فەرەنسا، هاینەی لە ساڵی ١٨٣١ دا بەرەو پاریس راکێشاو، باقی تەمەنی لەم شارەدا مایەوە. لە سەرەتاکانی دەیەی ١٨٣٠دا بوو بە ئەندامی "رێکخراوی ئاڵمانی لاو" کە

لەو نووسەرە لاوانە پێك هاتبوو کە دژی کۆنە پەرستیەتی مەزەبی و رامیاری سەردەم دەخەبتین، و لە هەوڵی دامەزراندنی حکومەتی ئازادیخوازانی ئاڵماندا بوون.
هاینە لە ساڵی ١٨٤٨دا تووشی نەخۆشی بڕبڕەی پشت بوو، و هەشت ساڵی کۆتایی تەمەنی خۆی گوتەنی لە "نوێنی مەرگدا" قەتاند.
سێ بویەری ئەڤینداری کاریان کردوەتە سەر شیعری هاینە. لە ساڵی ١٨١٩ەوە تا ١٨٢٣ ئەسیرو بەندی ئەڤینی ناکامی ئامالی کیژە مامی خۆی بوو. لە زستانی ساڵی ١٨٣٤-١٨٣٥دا ئاشقی ئوجینی میرات بوو، دوای شەش ساڵ زەماوەندی لەگەڵ کردو، ئاقیبەت بە هەموو بوونیەوە دڵبەندی ئەشقی کامیلی سلدن-ی پەرستاری وەفاداری دوا ساڵانی نەخۆشیەکەی، بوو.
شرۆڤەکارانی هاینە هەمیشە ئەویان بەلاوە سەراپا مەتەڵ، ئاڵۆزی، و نەگونجاو نەساز بووە، لە بنەماڵەیەکی جولەکە لە دایك بوو، مەسیحیەتی هەڵبژارد، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ جار گاڵتەی بە هەردوو مەزەبەکە دەکردو سەر کۆنەی دەکردن. بە ئاڵمانی لە دایك بوو، رۆیی بۆ فەرەنسا، لەگەڵ ئەمەشدا هەم خراپەی ئاڵمانی دەگوت و هەم فەرەنسا. جنێوی بە هەردوو وڵات دەدا، لە گوتنی غەزەلی ناسك و جواندا بەهرەو توانایەکی سەیری هەبوو، لەگەڵ ئەمەشدا لە مەیدانی تەنزو توانجدا تواناو بەهرەی ئاریستوفانسی هەبوو. شاعیرێکی رۆمانتیکی بوو، و تەوس و توانجی ئاوێتەی رۆمانتیزم کرد.
شایەد بشێت پاساوی ئەم ناسازی و ناکۆکییە بەم جۆرە بدرێتەوە کە هاینە پەیامبەرێك بوو لە رۆژگارێکی غەیری رۆژگاری خۆیدا لە دایك بوو بوو. سەر رێژ بوو لە جۆش و خرۆش و تاسەی ریفۆرم خوازی، کە هیچ ئەنگێزەیەکی بۆ ئەم تاسەمەندییەی خۆی پێ نەبوو، (هاینە کۆکەرەوەی دژەکان بوو: جولەکەیەك لە نێو ئاڵمانیەکانا، ئاڵمانیەك لە نێو فەرەنسییەکانا، "هاینە"یەك لە نێو جولەکەکانا، شۆڕشگێڕێك لە نێو بۆرژوایانا، و محافەزەکارێك بوو لە نێو شۆڕشگێڕانا).

بەرهەمەکانی:

ناوبانگی هاینە پتر بە هۆزانە لیریکییە کورتەکانی و بەستەکانییەوەیە، بەڵام چەند پەخشانە بەرهەمێکی دیکەشی لە پاش بە جێماوە کە لە رۆژگاری خۆیدا خوێنەری فرەیان هەبوو.
گرنگترین کۆ شیعرێن هاینە بریتین لە: هۆزانان- ١٨٢٢، کتێبی بەستەکان- ١٨٢٧، هۆزانێن نوێ- ١٨٤٤، رۆمانسان- ١٨٥١، و دواهەمین هۆزانان ١٨٥٣و ١٨٥٥)

هۆزانێن لیریکی:

هۆزانە لیریکییەکانی هاینە لەگەڵ زۆربەی هۆزانێن لیریکی ئاڵمانیدا جیاوازن، بەمجۆرە کە ئەو لە ئاماژە وردە مەعنەوی و کاریگەرییە ناسک و نەرمە تەمومژاوییەکانی دوورە... و شێوەی وێنەسازی بەرجەستەو هەست پێکراو بە کاردێنێ کە وا دێتە بەر چاو توندترین و خێراترین سۆزان بۆ تیشکێکی درەوشاوەو روونی رۆژ دەگۆڕێ. گەلێك لە هۆزانە لیریکییەکانی وی –لە یەکەمین تا دوایەمین – تەواو شەخسین. ئەم شیعرانە رەنگدانەوەی گەلێك لە حاڵەت و سۆزی وەکو: غەم، شادی، حەنەکبازی، هەڵچوون، ئازار، و کۆڤان و کەسەرە، یەکێك لە تیمەو ناوەڕۆکە دڵخوازەکانی هاینە ئەڤینی بێ ئاکامە. هاینە ئەم ناوەڕۆکەی لە هەر شاعیرێکی پێش یان پاش خۆی خەمناکتر شیعراندووە. هاینە شاعیری سروشتیشە، و باشتر لە هەر شاعیرێکی ئاڵمانی دیکە جوانی و بەسامی دەریای دەربڕیوە. بەناوبانگترین ئەم شیعرانە بریتیین لە: "سنۆبەر تەنیا دەوەستێ"، "بڵێ مەحبوبە جوانەکەت لە کوێیە"، "تۆ، کیژی جوانی ماسیگر"، "کاتێ دەنۆڕمە چاوانت"، "تۆ وەکو شکۆفەی"، "لەسەر باڵی گۆرانی"، "لە مانگی خۆشەویستی مایسدا"، "من تووڕە نابم"و "تۆ ئەڵماس و مرواریت".

چامەکان:

چامەکانی هاینە ئاوێتەی روحی گۆرانیانی میللی بوون. بۆ نموونە: "لورلی"، ئەفسانەیەکی غەمەنگێزی کورتە دەربارەی کیژێکی لاو کە لەسەر لوتکەی کێوێکا لە کەناری راین دەژی، ئەو دەریاوانان بەرەو لای خۆی رادەکێشێت و ئەوان بەر تاوێران دەکەون و لەناو دەچن. "دوو سەربازی فەوجی پیادە" چیرۆکی نیشتمانپەروەری دووان لە سەربازانی ناپلیۆن دەگێڕێتەوە کە لە روسیادا دیل بوون، لێ ئێستا رێگەی فەرەنسایان گرتۆتە بەر، "بلشازر" نەقڵێکی کورتی جوان و دڵگیرە دەربارەی میواندارییەك کە لەوێدا چارەنووسی شای بابیل دەستێك کە لە سەر دیوار دەنووسێت پێشبینی دەکات.

پەخشانەکانی:

پەخشانی هاینە ئەوە نیشان دەدا کە شێوازی وی، هەر چەندە یەك نەوا نییە، لێ وەستایانەیە. "لەیەك بەندی نووسینی ئەودا هەندێ جار ناسکترین هەست و سۆزی شاعیرانە لەگەڵ توندترین و بە ئازارترین تەنزو ریشخەندا ئاوێتە دەبێ"، لەگەڵ هەموو ئەمەدا، هاینە هەمیشە رون، رەوان، و سوار دەنووسێت. بەرهەمە پڕ جۆشەکەی (وێنەکانی سەفەر– ١٨٢٦– ١٨٣١) کە چوار بەرگە، بیرەوەری گەشت و گەڕانی وی لە ئاڵمان، ئیتاڵیا، و ئینگلیستان دەگێڕێتەوە، باشترین فەسڵی ئەم سەفەر نامەیە، کتێبی یەکەم، سەفەری هارتس (کێوەکانی مەرکەزی ئاڵمان)ە. کە "هیچ بەرهەمێکی تا بەم رادەیە نزم و داروخاو، و

لـە هـەمان حاڵدا درەخشان و جوان، تا ئێستا لـە زمانی ئاڵمانیدا نەنووسراوە". ئەوەی لـە لوتفی کتێبەکە کەم دەکاتەوە، هێرشی بێ پەروایەتی بۆ سـەر ئـەم و ئـەو، دام و دەزگاکان، و مەزەب و ئاین.

هاینە بە خۆی دەگوت "سەربازی جەنگی ئازادی تیرەی بەشەر". لـە ساڵانی ئاکنجی بوونیا لـە پـاریس، زۆر وتـارانی بـۆ ڕۆژنامـە ئاڵمانیـەکان نووسـی. لـەم گوتارانـەدا هێـزێن ئـەنتی دیموکراسـی بـەرهێرش و جنێـوان داوەو سـورە لەسـەر دامەزرانـدنی حکومـەتی ئـازادو سەربەخۆ. ئەو بە گەرمی ستایشی فەرەنسای دەکردو لە ناخی دڵەوە، وێڕای ناڕەزایی لە دام و دەزگاکان، ئاڵمانی خۆش دەویست. وتارەکانی هاینە لە سێ بەرگ لـە ژێر سـەر ناوێن مەسەلەکانی فەرەنسا– ١٨٣٣، ساڵۆن– ١٨٣٥– ١٨٤٠، و لوتشیا– ١٨٥٤ بڵاوبوونەتەوە.

بەرهـەمێکی گرینگـی دیکـەی هاینـە بـەناوی قوتابخانـەی ڕۆمانتیـك – ١٨٣٦ـە، کتێبێکـە دەربـارەی شـرۆڤەی ڕۆمـانتیزمی ئاڵمانییـە بـۆ فەرەنسـییەکان نووسـراوەو بۆچـوونی ورد دەخاتـە ڕوو. لاوازی سـەرەکی کتێبەکـە تەوسـکردن بـە هەنـدێ کەسـان، و بڕێـك دەربـڕین و زانیاری نادروستە.

هەڵسەنگاندن:

هێرشـی هاینـە بـۆ سـەر ئاڵمـان و تـەوس و تـوانجی چـزداری ژەهـراوی لـە هەنـدێ ئاڵمانیـانی تایبـەتی لەگینـە زادەی ئـەم حەقیقەتـە بـێ کـە مەفتـەن و زێـدی خـۆی بـە زۆر ئـەوی وەکـو شـاعیرێك بـە کـەم گرتـووەن، غەزەلـەکانی لـە وڵاتـانی دیکـەدا لـە هـەر شـاعیرێکی تـری ئاڵمـان پەسند ترو کاریگەر تر بوو. ڕەنگە زیادمـان پێوە نەنابێ، ئەگـەر هاینـە، بێجگـە لـە گوتـە، بـە گـەورەترین شـاعیری لیریکـاخوان بزانین کـە ئاڵمـان تـا ئێسـتا لـە باوەشـی خۆیـدا پـەروەردەی کردووە.

نیکولاوس لناو ١٨٠٢– ١٨٥٠ (نیکولاوس فرانتس نیمش ڤۆن شترلناو):

لناو، یەکێك لە بەدگومانترین شاعیرانی ڕۆمانتیکی ئاڵمان و پیاوێکی بێ ئارام و خـەمین بـوو کە لە هەندێ لاینەوە دەکرێ بە هاوسەنگی لیوپاردی بژمێردرێ. لە سایەی کاریگەری گوتـە، ئایخن دورف، و بایرونـدا بـوو، بـە هـاوبیری بزووتنـەوەی "ئاڵمانی لاو" دەژمێردرا. یەکـەمین کۆی شیعری لە ژێر سەر ناوی سادەی (هۆزانان– ١٨٣٢)ـە، لە بنەڕەتدا کۆمەڵە پارچەیەکی کورتە لەمەڕ ژیانی گوندییانی ئاڵمان و مەجەڕستان (لناو بە خۆی لـە مەجەڕستان لـە دایك بووە)، تەنانەت ئەم شیعرانەش ئاوێتەی خەم و، دڵتەنگی و گومانی مـەزەبین. لنـاو ماوەیـەکی کـورتی لـە ئـەمریکادا، بـە ئومێدی شـادی و ئـازادی، بوراند، و هەنـدێ شیعری لـە ستایشـی ئەمریکادا و بە تایبەتی سورپێستەکانی ئەمریکادا گوت، کە شیعری "نیاگارا" یادگاری ئەم

سەفەرەیە. دراما لیریکییەکەی وی، فاوست – ١٨٣٦ رەنگدانەوەی خەمو کۆڤانی خودی شاعیرە، ساڤونارولا– ١٨٣٧و ئالبیگتر– ١٨٤٢ دوو بەیتی داستانی درێژنو نا ئومێدانەن کە ستایشی ئازادی ویژدان دەکەن. لناو تەنانەت لە داستانو دراماشدا هەستی خۆی تێکەڵ دەکات، چونکە بەهرەی وی لە بنچینەدا لیریکییە. "لە ئەوروپای باکووریدا هیچ شاعیرێك ناناسین کە وەکو لناو هەستی "حوزنی ئەبەدی"و نائومێدی بێ بڕانەوەو لە چارە نەهاتووی بە وشە سپاردبێ. ئەو تاڵترین وێنەی بەدگومانی و نا ئومێدی زاڵ بەسەر ئەدەبیاتی ئاڵمانیدا لە ماوەی سالآنی ١٨٥٠و ١٨٨٠دا رەسم کردووە".

__ئیدوارد موریکە (١٨٠٤– ١٨٧٥):__

ناسکی و جوانی، سادەیی، خۆرسکی، میهرەبانی، توانای تەداعی و هەستی حەنەکبازی لە غەزەلەکانی موریکە دا، لە نێو شاعیرانی رۆمانتیکی ئاڵماندا لە پلەی دوای هاینەی دا دەنەن.

یەکەمین کۆ شیعری وی بە ناوی (هۆزانان–١٨٣٨) ناسکە غەزەلی دڵگیری وەکو "کیژی تەنیا"و "دەزگیرانی سەرباز"ی لە خۆ گرتووە. بەستەکانی، وەکو "سێبەر"، "روتروای جوان" تاڕادەیەك نا سەرکەوتوترن، جگە لەوانە موریکە چەند حیکایەتێکی پەڕییان–یشی نووسیوە. رۆمانێکی تەواو نەکراوی بەناوی (نولتنی نیگارکێش– ١٨٣٢) لەبەر دەستدایە کە لە رووی نێوەڕۆكو بێ فۆرمییەوە ویلهلم مایستر وەیاد دێنێتەوە، هەر چەند ئەم رۆمانە بونیادێکی لاوازی هەیە، بەڵام لەلایەنی کاراکتەرسازی وەستایانەیەوەو لە رووی ئەو شیعرە کورتانەوە کە تیایدا هاتووە، بەرهەمێکی بەهادارە.

شانۆنامە

سەرچاوەی رۆمانتیزم زیاتر لیریکیو دەرونگەراییە تا دراماتیکی. لەبەر ئەمە تەواو ئاساییە کە لە سەردەمی رۆمانتیك–ی ئەڵمانیدا ژمارەی سیما بەرجەستەکانی درامانووسی کەم بوو. یوهان لودویگ تیك (١٧٧٣– ١٨٥٣)، یەکێك لە پێشەنگانی قوتابخانەی رۆمانتیك، بە شانۆنامەی تەنزو توانج ئامێزی، پشیلەی چەکمە پۆش– ١٧٩٧ درامای هەستەوەری دایە بەر تەوسان، و چەند شانۆنامەیەکی دیکەشی نووسی کە نیشانەی دڵبەندی ئەون بە سەدەکانی ناڤینەوە. شانۆنامەنووسانی کەم تواناتر، فوکە، و ئارنیم بوون. جووتە شانۆنامەنووسێك کە لە ئاسمانی ئەدەبی جیهاندا باش درەوشاونەتەوە، کلایست، و گریل پارتسر–ن.

__هاینریش ڤۆن کلایست ١٧٧٧– ١٨١١:__

نەجیمزادەیەکی پروسییە کە هەموو ژیانی هەر ڕەنج و نەگبەتی بوو. وازی لە خزمەتی سوپا هێناو دووی خوێندنی خۆی کەوت، بەڵام زۆری نەبرد کە زانستگەشی تەرك کرد. ئاقیبەت، شکستە حەیابەرەکانی ئاڵمان لەبەردەم ناپلیۆن، و هەروەها شکستی شانۆنامەکانی خودی کلایست، زۆریان ئەزیەتدا، و مەرگی وەلیّ نیعمەتەکەی، واتە مەلیکە لویز، خەمی دەستکورتی-شی کردە سەرباری نەگبەتی و ئازارەکانی دیکەی. ئەو کە لە هەموو ڕوویەکەوە ماندوو بوو بوو، بە گوللە خۆی کوشت.

شانۆنامەکانی کلایست کە لە ڕوانگەی جۆش و خرۆش، زهنیەتگەرایی، و غەریبی هەندیّ لە قارەمانەکانەوە، بە ڕۆمانتیك دادەنرێن، هەندیّ تایبەتمەندیی کلاسیکی وەکو ڕوونی ئامانج و پلۆتیشیان تێدایە. لە شانۆنامەکانی ویدا کاراکتەرسازی واقیعیانەیە. ژنان و پیاوانی ناو دراماکانی بنیادەمانانی ناو ژیانن، و کەسایەتی هەر تاکێکیش سەربەخۆیانە وێنە دەگیریّ. پەیجۆری حەقیقەتدۆزی هەندیّ جار کلایست بە جۆریّ لە ناتورالیزم (بە مانا فەرەنسییەکەی) نزیك دەخاتەوە کە ناتوانریّ جیاوازی نێوان ئەوەی ترسناکەو ئەوەی نەفرەت ئەنگێزە بکریّ.

یەکەمین بەرهەمی کلایست، ماڵباتی شروفنشتاین -١٨٠٣، تراجیدیایەکی کوشندەیە — نیشاندەری "تۆفان و یاخی بوونی" دەروونی خودی کلایستە- کە لەوێدا کینەی خانەوادەیی، دوو ئاشق بەرەو مەرگ دەبات. پنتسیلیا- ١٨٠٨، "خولقاندنەوەیەکی سەردەمی هۆمەرە لەبەر ڕۆشنایییەکی کزی ڕۆمانتیزمێکی پەریشاندا". مەلیکەی ئامازون ئاخیلوس کە بە ئیدیعای خۆی ئەڤینی وی تەوهین کردووە، دەکوژیّ، بە دەنی وی دەخوات، و پاشان خۆ کوژی دەکات، کیتی خەڵکی هایلبرون ١٨٠٨، کۆمیدیایەکی ڕۆمانتیکی سوارچاکییە. کیتی، کەوا دیارە کیژی پیاوێکی چەخماخچیە دڵبەندی ئەڤینی سوار چاکێکی لاو دەبیّ، و وێڕای زبری و ڕەقی سوار چاکەکە، بۆ هەموو شوێنیّ دووی دەکەویّ. سەرەنجام سوار چاکەکە کە پەی بەوە دەبا کیتی کیژی نا شەرعی ئیمپراتۆرە زەماوەندی لەگەڵدا دەکات. هەر چەندە پلۆتی ئەم کۆمیدیایە -بەتایبەتی کۆتاییەکەی- نامۆ دەنوێنیّ، بەڵام سەر ڕێژە لە جوانی و دڵگیریی ڕۆمانتیکی. شەری هرمان (لە ساڵی ١٨٠٨دا نووسراوە، لە ١٨٢١دا بڵاوبووەتەوە) شانۆنامەیەکە لەمەڕ خۆشەویستی نیشتمان، و تەوەرەکەی بەسەرهاتی هرمانە (ئارمینیوس) کە کلوپشتوك-ش شانۆنامەیەکی سیّ بەشی لە ژیانی ئەم قارەمانە نەتەوەییە ئاڵمانییەوە هەڵێنجاوەو داهێناوە. بۆ کلایست، ڕۆم وەکو فەرەنسا، و وڵاتی چرۆسکانس وەکو ئاڵمان مایەی ستایشە. دوایەمین و باشترین شانۆنامەی کلایست، شازادەی هامبورگە (لە ١٨١٠دا نووسراوە، لە ١٨٢١ بڵاوبووەتەوە) درامایەکی نیمچە مێژوویییە کە بویەرەکانی لە سەدەی هەڤدەیەمدا ڕوو دەدەن. شازادە فریدریش بەسەر پێچی لە دەستووری فەرماندەکەی خۆی، لە فربلین سەرکەوتنێکی گەورە بە دەست دێنیّ، شازادە حوکمی مەرگ دەدریّ و ترس سەراپای دەگریّ، بەڵام زۆر زوو

بەسەر خۆیدا زاڵ دەبێ و ئەنجامدانی عەدالەت قەبوڵ دەکات، لێ عەفوی بۆ دەر دەچێ، کلایست لەوێنەگرتنی کەسایەتی شازادەدا ئەو پەڕی توانای خۆی دەنوێنێ.

لە نێو کورتە چیرۆکە فرەکانی کلایستدا، میکائیل کولهاوس (١٨١٠) لە هەموویان پرشنگدارترە. ئەم چیرۆکە دەربارەی "دەڵاڵێکی ئەسپە کە پابەندی قانوونە" نەجیمزادەیەك بە نەهەق ئەسپەکانی وی داگیر دەکات. دەڵاڵەکە کە ناتوانێ لە ڕێگەی قانوونییەوە ئەسپەکانی خۆی بسەنێتەوە، بە خۆی ئەنجامدانی قانوون لە ئەستۆ دەگرێ. لە ئەنجامدا دووبارە دەبێتەوە بە خاوەنی ئەسپەکانی، بەڵام چونکە پەیدەبات کە خۆی بووە بە مایەی زوڵم و بێدادی، مل بۆ سزا دەدات، ئەم چیرۆکە شاکاری سەراحەت و گێڕانەوەی واقیعگەرایانەیە.

فرانتس گریل پارتسر ١٧٩١- ١٨٧٢:

"گەورەترین شانۆنامەنووسی نەمساوی"یە لە ڤینا هاتە دنیاوە، و هەموو تەمەنی درێژ، ئارام، و بێ گرفتی خۆی وەکو فەرمانبەرێکی بچووکی دەوڵەتی بەسەر برد.

یەکەمین بەرهەمی شایستەی وی (داپیرە- ١٨١٧)یە، لە جوملەی "تراجیدیایێن روحان"دا دەنرێ، کە لەوێدا قەدەری روحی ژنێك وایە بۆ قەرەبووکردنەوەی گوناحەکانی چاودێری خانەوادەیەك بکات. شانۆنامەیەکی گەورەی دیکەی گریل پاتسر بە ناوی (سافو- ١٨١٩)یە، حیکایەتێکی رۆمانتیکییە دەربارەی ئەڤین و خۆکوژی سافۆ،ی شاعیری غەزەلخوانی گەورەی یونانی. گریل پارتسر کێشمانەکێشی نێوان ئەڤینی سافۆ بۆ فایون، وەفاداری سافۆ بۆ هونەر بە هەستێکی هاوخەمی قوڵەوە وەسف دەکات. ئەم شانۆنامەیەو چەند درامایەکی دواتری گریل پارتسر نیشانەی شێوازی لیریکی چڕە هەوێن و دڵبەندی ئەوە بە کلاسیکانی کۆنەوە. (بەرگن زێڕین"٥"- ١٨٢٠)، شانۆنامەیەکی سێ بەشی گریل پارتسرە: میوان، ئارگوناتەکان، و میدیا لە خۆ دەگرێ. لەم درامایەدا گوناهی یاسون (رابەری ئارگوناتەکان) و میدیا-ی سیحربازی بەناوبانگ، بە باڵا دەستی تاوتوێ دەکات. (شائوتوکار، پەیدا بوون و کەوتنی وی- ١٨٢٥) درامایەکە لەسەر بنەمای سایکولۆژی. لەم تراجیدیایەدا شەڕی شابوهم دژی رودلفی یەکەمی هاپسبورگ وێنەگیراوە. لە شانۆنامەی (خزمەتکاری وەفاداری ئاغا- ١٨٣٠)، وەفاداری نوێنەری پاشای مەجەرستان دەرهەق بە پاشا نیشاندەدرێ. ئەم نوێنەرە ژیانی خۆی دەخاتە مەترسییەوە تا گیانی شابانۆی وڵات رزگار بکات. ئەم حەقیقەتەی کە ئەشکەنجەکانی برای شابانۆ بوونەتە مایەی خۆ کوژی هاوسەری نوێنەرەکە، هیچ درزێك ناخاتە وەفاداری ئەوەوە. جوانترین شانۆنامەی گریل پارتسر (شەپۆلانی دەریا و ئەڤین- ١٨٣١)ی ناوە، کە وەرگێڕانێکی درامی چیرۆکی کۆنی یونانی (هیرۆ ولیندەر)ە.

لە شانۆنامەی "ژیان خەونە- ١٨٣٤" واقیع و ئەفسانانی پەریان وەستایانە ئاوێتەی یەکدی دەبن. لەم درامایەدا خەنێك دەبێتە باعیسی رزگاری قارەمانی چیرۆکەکە لەو رووداوە

مسیبەتبارانەی کە پایەخوازییەکانی خۆی بۆی دێننە پێشیّ، (نەحلەت لە درۆزن ١٨٣٨) تاقە کۆمیدیای گریل پارتسرە. قارەمانی شانۆنامەکە لیون-ی ناوەو ئاشپەزی قەشەباشی گریگورییە کە لێدەبڕی برازایەکی قەشە باشی لە چنگی بەربەرەکان رزگار بکات. بەڵێنی وی کە هەمیشە راستی بڵیّ، نەك هەر هەڵوێست رووداوی کۆمیدی دێنێتە پێشیّ، بەڵکو قەناعەت بە بەربەرەکانیش دەکات. ئەم درامایە ئەمڕۆ بە شاکارێکی کۆمیدی دەژمێردریّ.

گریل پارتسر لەم سەردەمەدا گەورەترین شانۆنامەنووسی ناو ئاڵمانی زمانەکانە. شانۆنامەکانی بە هۆی "هەستی قوڵ لەمەڕ حەقیقەتی شیعری، .... بێگەردیو رەسەنایەتی... شیکردنەوەی باشی سایکۆلۆژیانەی قارەمانو کردارە مرۆڤانییەکانیان، بتەویو سۆزداری قوڵ، بەڵام بە پارێزو پەنامەکیانەی ژنانو پیاوانی ناو دراماکانی"، هەمیشە بە زندوویەتی دەمێننەوە.

رۆمان

بە دروستی دیار نییە کە لە چ زەمانێکا رۆمانی کلاسیکی ئاڵمانی بە کۆتا دیّ و قۆناغی رۆمانتیك دەست پێدەکات. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا هێشتا کاریگەریو دەسەڵاتی رۆسۆ، سترن، و هەستگەرایانی دیکە بەهێز بوو.

گەلێك لە رۆمانە هەوەڵینە ئاڵمانییەکان کە بەر ۆمانتیك دادەنرێن، کۆمەڵە هەوڵێك بوون بۆ هاوشێوە بوون لەگەڵ رۆمانەکانی سیروالتر سکوتدا. (واتە لاسایی کردنەوەی سیروالتر سکوت بوون- وەرگێڕ) ئاخیم ڤون ئارنیم، ویلهلم هاوف (١٨٠٢- ١٨٢٧)، و ویلیباد ئالکسیس (ناوی خوازراوی ویلهلم هارینگ-ە، ١٧٩٨- ١٨٧١)، هەندیّ رۆمانی مێژوویی رۆمانتیکیان نووسی، بەڵام هیچیان بەسیرەتو نۆڕینی مێژوویی پێویستیان بۆ ئەفراندنی بەرهەمی بایەخدار تێدا نەبوو.

رەگەزێکی رۆمانتیکی دیکە -دڵبەندی بە سەیرو سەمەرانو مەسەلەێن میتافیزیکی- لەبەرهەمەکانی ئەرنست تیودور ئامادیوس هوفماندا رەنگ دەداتەوە.

جان پاول (ناوی خوازراوی فریدریش ریشتەره ١٧٦٣- ١٨٢٥):

رۆماننووسی رۆمانتیکی و حەنەکباز، لە ژێر کاریگەری سترن، رۆسۆ، و ویلندا بوو، لەگەڵ ئەمەشدا کورتە چیرۆکانو رۆمانانی تازەو جوانی نووسی، کە بەسەر یەکەوە دەگەنە شەست بەرگ. یەکێك لە چیرۆکە کورتەکانی "کوینتوس فیکسلاین"ە، کە رەنگدانەوەی ژیانی دێهاتییە. رۆمانە درێژەکانی وی، هەر چەندە لە رووی شێوازەوە ئاڵۆز، لە رادەبەدەر هەستیار،و بۆ خوێنەری ئەمڕۆ لە رادەبەدەر تیل نیشانیان لە خۆ گرتووە، بەڵام بە هۆی ئەو شۆخیبازییە تەنز ئامێزو هەستە ناسکەوە کە تیایاندایە ناسکیو جوانییەکی فرەیان هەیە.

تیتـان (١٨٠٠- ١٨٠٣)، چیرۆك و بەسـەرهاتی شازادەیەکە کـە لـە ماڵباتەکـەی خـۆی دوور دەکەوێتــەوەو بــە گومنــاوی گــەورە دەبــێ، پــاش "قۆنــاغێکی شــاگردیو کــار ئــاموزی" پــەروەردەی هەســتۆکی کــە مامۆســتا ویلــهلم وەبــیر دێننێتــەوە، دەگاتــە تــەختو تــاجی پاشایەتی.

جان پاول، لە هەر نووسەرێکی دیکەی سەردەمی خۆی پتر بە وێنـەی درەخشان و جوان، و بە نووسینی سەر ڕێژ لە جوانیی خەیاڵئـەنگێز ئەدەبیاتی ئاڵمانی دەوڵەمەند کردووە. ئەو وێنانەی کە لەمەڕ ژیان گرتوونی بۆ خوێنەری ئەمڕۆش جوانو دڵگیرن.

ئارانست تیودور ئامادیوس هوفمان (١٧٧٦- ١٨٢٢):

هوفمـان مامۆسـتای چـیرۆکانی فانتـازیو ترسـناکە، کـە بـە زەبـری بلیمـەتی سـەیری خـۆی قارەمـانو دیمەنـە واقیعییـەکانی بـۆ بوکـەڵانو داهـۆڵانو دیمـەنێن فانتـازی و خـەیاڵئـەنگێز گۆڕیـوە، بەرهەمـە چـوار بەرگییەکـەی، گوتـارو چـیرۆکەکانی هوفمـان بـە نـاوی (چـیرۆکێن فانتازی بەشێوەی کالوت"٦" (١٨١٤- ١٨١٥) ناوبانگێکی زۆری بۆ پەیدا کرد. یـەکێك لـە بەناوبانگترین چیرۆکی ئەم کۆمەڵەیە بادەی زێڕینە. یـەکێك لـە ڕۆمانە درێژە ترسناکەکانی وی ئەکسیری شـەیتان (١٨١٥- ١٨١٦)ـە، دەربـڕی ژیـانی ڕاهیبێکـە کـە دەرمـانێکی کـۆنی نهـێنی ئـامێز لـە دێـڕدا دەدۆزێتـەوەو هـەر کـە دەیچـەژێ ئیـدی دەسـت دەکـات بـە زنجـیرە تـاوانێکی سـەیر. لـە ئەنجامـدا ئـەڤینو خۆشەویسـتی دەبێتـە مایـەی ڕزگـاربوونی، و تۆبـە دەکات. بەرهەمە چوار بەرگییەکەی چیرۆکەکانی دیکەی هوفمان، (برایانی سیراپیون ١٨١٩- ١٨٢١)، ژمارەیەك چیرۆکانی ترسناك، چەند چیرۆکێکی نەرم تری لە خۆ گرتووە.

شۆرەتی هوفمان تا ڕادەیەك قەرزارباری ئۆپرای چیرۆکەکانی هوفمانە کە جاك ئوفن"٧" باخ لەسەر بناغەی سێ چیرۆکی ئەو دایناوە.

ریالیزم و ناتورالیزم

١٨٣٠- ١٩٠٠

شانۆنامە

کریستیان فریدریش هبل (١٨١٣- ١٨٦٣):

هبل دامەزرێنەری شانۆنامەی ریالیستییە لە ئاڵماندا. لە خێزانێکی هەژار، لە وسلبورن-ی هوڵشتاین چاوی بە دنیا هەڵێناوە. لەبەر هەژاری خوێندنی رەسمی پێ تەواو نەکراوە، بەڵام لە ئەنجامدا توانی خۆی بگەیەنێتە زانستگەکانی هایدلبرگ و مونیخ، لە ساڵی ١٨٣٩دا دەستی بە شانۆنامە نووسین کرد. و یەکەمین تراجیدیای وی (جودیت- ١٨٤٠) هەندێ سەرکەوتوو بوو. هبل ساڵانی ١٨٤٣- ١٨٤٥ی بە گەشت و سەفەر لە فەرەنساو ئیتاڵیادا، لەسەر حیسابی دەربارەی دانیمارك بەسەر برد. لە کۆتایی سەفەرەکەیدا لە ڤێنا ئاکنجی بوو و لەگەڵ کریستین ئەنگهاوس-ی ئەکتەردا زەماوەندی کرد (١٨٤٥). لەم زەمانەوە دراماکانی بەرە بەرە شۆرەتیان پەیدا کرد، و هبل گەییە جۆرە ئاسودەییەکی رێژەیی. کەمێك دوای ئەفراندنی دوا بەرهەمی گەورەی خۆی (نیبلونگن) کۆچی دوایی کرد.

هبل "جۆرە درامایەکی داهێنا کە لە رووی دیالیکتیکی توندی ئیحساساتەوە بە پێشینەی دراماکانی ئیبسن دەژمێردرێ، و لە باری وێنەگرتنی ئەو کەسایەتیانەوە کە ژیانیان لە روحێکی بێ ئۆقرەو خۆ ویستییەکی توندا دەگوزەرێ -سوپەرمانان و ژنانی باڵا- بەرهەمەکانی نیتشە وەبیر دێنێتەوە".

جودیت (١٨٤٠)، کۆپی چیرۆکێکی ئاپوکریفە، جودیت-ی ژنە قارەمانی تراجیدیایەکە، خۆی تەسلیمی هالوفرنس-ی فەرماندەی دژمن دەکات، و پاشان دەیکوژێت، وڵاتەکەی خۆی رزگار دەکات. هەردوو تراجیدیای گنوڤڤا- ١٨٤٣، و هیرودو ماریان- ١٨٥٠ دەربارەی ژنێکە کە خەمساردیو گوێنەدانی مێرد حورمەتی وی پایەماڵ دەکات. ئاگنیس برناور- ١٨٥٢، ناکۆکی نێوان مافی تاك و ویستەکانی دەوڵەت دەخاتە روو. باوکی دۆکێك کە هەست دەکات کوڕەکەی ئەڤینی هێناوەتە ناو ئەرکە رەسمییەکانەوە، ئاگنیس-ی هاوسەری جوانی وی لە دانوب دا غەرق دەکات. گوگس و موستیلەکەی وی- ١٨٥٤ لەسەر چیرۆکێکی هرودوت نووسراوە، کانداولس (شای لیدیا) رێگە بە گوگس، کە بە موعجیزەی موستیلەی جادوویی غەیب دەبێ، دەدا بە رووتی تەماشای رودوپە-ی شابانۆی جوان بکات. رودوپە کە بەمە دەزانێ، بۆ سڕینەوەی ئەم نەنگە، گوگس هاندەدا کە شا بکوژێ و پاشان شوو بەو بکات، کە شا دەکوژرێ، رودوپە خۆی دەکوژێت.

نیبلونگن- ١٨٦٢ دوا بەرهەمی هبل-ە، شانۆنامەیەکی سێ بەشییە:

١- *زیگفریدی گیان سەخت، کە پێشەکییەکی تاك پەردەییە.*
٢- *مەرگی زیگفریدو*
٣- *تۆڵەی کریمهیلد، کە هەر یەکێك لەم دوو بەشە.*

پێنج پەردەن. ئەم شانۆنامەیە کۆپییەکی راستگۆیانەی بەیتی داستانی نیبلونگن-ە، لێ هبل فۆرمێکی نوێ بە رووداوەکان دەبەخشێت، کە ئەوەند بە دڵی زەوقی سەدەی نۆزدەیەم نییە.
"دوا داوەری لەمەڕ بەرهەمە درامییەکانی هبل هەر چییەك بێ، گومان لەوەدا نییە کە لە مەیدانی ئاوێتە کردنی شیعری درامی دا بە چەمکێکی تازەی سایکۆلۆژی سەرکەوتووە. هەموو پێشڤەچوونەکانی دواتری درامای ئەوروپایی قەرزارباری شانۆنامەکانی ئەوە".

ئوتولودویگ ١٨١٣- ١٨٦٥:

لودویگ و هبل هەردووکیان لە یەك ساڵدا لە دایك بوون، و هەردووکیان بە دەستکورتی گەورە بوون.
لودویگ هونەرمەندێکی وردو تیژ سەرنجو لە شەیدایانی پڕجۆشو خرۆشی شەکسپیر بوو، ئەوەندە خۆی بە رازاندنەوەی بەرهەمەکانی خۆوە خەریك کرد تا بە گوێرەی پێوەرەکانی مامۆستای درامای ئینگلیزی دەرچن، لەبەر ئەمە بەرهەمی کەم بوو.
هونەری لودویگ، لە بەرجەستەکردنی قارەمانانو لە ئەفراندنی هاماجی دراماکانیا پەنهانە، لەوێنە گرتنو رەسمکردنی پاژاندا باڵا دەستەو، زۆری حەز بە وردەکارییە، لەلایەنی دەربڕینی ناکۆکییە عاتیفییەکانەوە لە چاو هبل-ەوە لە پلەیەکی نەوی تردا دێ.

لێڕەوانی بۆماوەیی ١٨٥٠:

تراجیدیایەکی لە رادەبەدەر خەمناکی لودویگ-ە، بەسەرهاتی لێڕەوانێکە کە دەڵێت چونکە بابو باپیریشی مینائەو لێڕەوان بوونە، بەپێی یاسا ناتوانرێ لەم کارە دەربکرێ. گاڤێ کە خاوەنی تازەی لێرەکە دەری دەکات، لێڕەوانەکە لە لێبڕاوە تۆڵە بکاتەوە، تاپۆیەك کە وا دەزانێ کوڕی خاوەن لێڕەکەیە بەر گوللە دەدات، بەڵام پەی دەبات کە قوربانییەکە کیژەکەی خۆی بووە، (مەکابیان- ١٨٥٤) بەسەر هاتو (لە ئاپوکریفاوە وەرگیراوە) بویەری قوربانی شەریفی حەوت کوڕەکەی لیەیە لە"٨" ڕێگەی

نیشتمان‌و مەزەبدا، ئەم درامایە وێڕای سستی بونیادەکەی، زۆر دیمەنانی جوان‌و کاریگەری تیدایە.
لودویگ سەرباری تراجیدیاکانی، چەند کۆمێدیایەکی بەهادارو چیرۆکانی جوانی لەمەڕ ژیانی گوند-ش نووسیوە.
لە جوملەی کۆمیدیاکانیا (هانس فری ۱۸٤۲- ۱۸٤۳)و (مەدام دو سکودری- ۱۸٤۸) شایانی باسن، لە نێو چیرۆکەکانیا "لە چاڵەوە بۆ بیر- ۱۸۵۷"و "لە نێوان ئاسمان‌و زەویدا- ۱۸۵٦" لە هەموویان بەناوبانگترن.

هنریك ئیبسن ۱۸۲۸- ۱۹۰٦):

ئیبسن لەسکین-ی مەرکەزی ویلایەتی تلمارکی نەرویج لە دایك بوو. باوکی لە ساڵی ۱۸۳٦دا، کە تاوەکو بەر لەو ساڵە بازرگانێکی سەرکەوتوو بوو، نابووت بوو، و خێزانەکەی غەرقی هەژاری بوون. ئیبسن لە ساڵی ۱۸٤٤ەوە تا ساڵی ۱۸۵۰ بە مەبەستی خوێندنی پزیشکی لەلای دەرمانسازێك لە گریمتشاد بوو بە شاگرد، و بە مەبەستی تەیار بوون بۆ تاقیکردنەوەی زانستگە کەوتە فیربوونی لاتینی،
ئەم کارە بەرەو خوێندنەوەو موتاڵای بەرهەمەکانی سالو"۹"ست-ی راکێشا، و یەکەمین شانۆنامەی وی (کاتیلین ۱۸٤۸- ۱۸٤۹)، زادەی دڵبەندی وی بوو بە کەسایەتی کاتیلین-ەوە (قارەمانی کتێبێکی سالوستە بە هەمان ناوەوە).
ئیبسن لە ساڵی ۱۸۵۰دا بۆ ئوسلو رۆیی، و درێژەی بە شیعر گوتن و شانۆنامە نووسیدا. لە پایزی ساڵی ۱۸۵۱ بە یاریدەدەری دەرهێنەرو شانۆنامەنووسی شانۆی نەتەوەیی بیرگن"۱۰" هەڵبژێردرا، بۆ ماوەی شەش ساڵ لەم پۆستەدا مایەوە. لە ساڵی ۱۸۵۷دا بۆ ئوسلۆ گەڕایەوە، و بوو بە بەڕێوەبەری شانۆی نورسکە (نەرویج). ساڵی دواتر لەگەڵ سۆزانا تورسندا زەماوەندی کرد، و ئەم ژنە بوو بە گەورەترین یاوەرو ئیلهامبەخشی وی. شانۆی نورسکە لە ساڵی ۱۸٦۲دا بە هۆی گرفتی داراییەوە داخرا، و ئیبسن لە شانۆی کریستیانادا پۆستێکی کاتی وەرگرت. لەم حاڵ‌و بارەدا بە پشتیوانی کۆمەکێکی داراییەوە کە ویی درا، کەوتە تویژینەوەو موتاڵای فۆلکلۆری نەرویجی، و پاش ماوەیەك دەرفەتێکی بۆ سیاحەت‌و گەشتی خۆڕایی پەیدا کردو ریی سەردانی پاریس‌و رومی (۱۸٦٤) گرتە بەر. تا ساڵی ۱۸٦۸ی لە ئیتاڵیادا بەسەر بردو، شانۆنامانی شیعریی (براند ۱۸٦٦ۆ پیرگینت- ۱۸٦۷)ی نووسی، کە پایەکانی شۆڕەتیان لە نەرویجدا قایم کرد، ئیبسن سالانی ۱۸٦۸- ۱۸۷٦ی لە سدن‌و ساڵانی ۱۸۷٦- ۱۸۹۱ی لە مونیخ بەسەر برد، لەم ماوەیەدا تەنیا ساڵانی ۱۸۸۰- ۱۸۸۵ی لە روم بەسەر برد. لە ساڵی ۱۸۹۱ بۆ ئوسلۆ گەڕایەوە، و تا مردن لەم شارەدا مایەوە.

تەکنیك:

ئیبسن داهێنەرێکی مەزن بوو. جۆرە درامایەکی تازەی ئەفراند، کە نەك هەر لە ئاستی بابەتو نێوەڕۆك، بەڵکو لە رووی شێوەی مامەڵە کردنو تەکنیکیشەوە لە شانۆنامانی تەقلیدی جیاواز بوو.

لە هەوەڵەوە، زۆربەی دراماکانی ئیبسن شانۆنامانی "رەخنەییو کۆمەڵایەتی"ن، زیاتر دڵبەندی خستنە رووی مەسەلە فەردی یا کۆمەڵایەتییەکانە تا کردنەوەی گرێی گیروگرفتان. ئەو تەنیا بە دەست نیشانکردنی نەخۆشییەکانی کۆمەڵگەی نوێ خۆشحاڵە، بەڵام بۆ تیمارکردن هیچ دەرمانێك دانانێ. "بەڕای وی ئەوەندە بەسە کە ناتەباییو ناکۆکیەکان، و بێ توانایيو کەمو کوڕی ئایدیالە دێرینەو تەقریبەن سواوە مەزەبی، سیاسیو کۆمەڵایەتییەکان کە بەگشتی ئیعترافمان پێ نەکردوون، بە کۆمەکی زنجیرە وێنەیەکی هەژێنەر لەمەڕ ژیان نیشان بدەین".

ئیبسن هەستی کرد بۆ بەرجەستە کردنی "کۆمەڵە وێنەیەکی درەخشانو سەرسامکەر" دەبێ جۆرە پلۆتو نەخشەیەکی تازە دابهێنرێ. لەو رۆژگارەدا کە راسین درامایانی سایکولۆژی دەنووسی، شانۆنامانی کەم جوڵەی سەردەمی ئاسخیلوس نەیدەتوانی دەربڕی مەسەلەکانی رۆژ بێ. و ئیبسن، کەسایەتییەکی ئەفراند تا کێشمانەکێشەکانی تاك لەگەڵ تاکدا یان بە شێوەیەکی گشتی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەدا ئاشکرا بکات. لە دراماکانی ئەودا، وەکو بەرهەمەکانی راسین، عادەتەن رووداو تەنیا کەمێك پێش کارەسات دەست پێدەکات، و پاشان شێوەی تەحلیلی بەکار دێت، واتە ئاشکراکردنی ئەو رووداوە قەیداناویانەی کە کارەساتی دراماکەیان هێناوەتە پێشێو لێکەوتووەتەوە.

سوود وەرگرتن لەم شێوازە دەبێتە هۆی ئەوەی لە زۆر شانۆنامانی ئیبسندا پتر بایەخ بە یەکێك یان زیاتر لە سێ یەکێتییەکە بدرێ. لێ ئیبسن بە پێچەوانەوەی راسین-ەوە خۆی بە پەیڕەو کردنی هیچ رێسایەکی بنجبری پێشوەختە دیاری کراوەوە نابەستێتەوە، وەکو چۆن لە (پیرگینتو گاڤێ ئێمەی مردووان رادەبین)دا یەکێتییەکانی کاتو شوێنی پشتگوێ خستووەو لە (ماڵی بووکە شووشە)دا پلۆتێکی لاوەکی بەکار هێناوە.

لەبەر ئەوەی کە کارەکان لە بنچینەدا لەسەر بنەمای سایکولۆژییە، دڵبەندی ئیبسن-ش پتر بە کاراکتەرانەوەیە تا پلۆتو نەخشە. لێ ئامانجی شانۆنامەکانی وی لە ئەسڵدا نیشاندانی پەرەسەندنی کاراکتەر (کەسایەتی) نییە.

مەبەستی شانۆنامە نیشاندانی عیللەتی ئانتولوجی کاراکتەرانە لەواری کاروکاردانەوەدا بە خودی خۆیان، و روونکردنەوەو تەوئویلی کاراکتەرەکان بە شێوەی نوڕینە رابردوو، یان بە گوتەیەکی دی، لە رێگەی پێداچوونەوە بە تایبەتمەندی و سەربورو بویەرەکانی رابردووی ئەواندا.

ئیبسن به بەکارهێنانی شێوەی تەحلیلی یەکەم خوێنەری شانۆنامە بەرەو داوەرییەکی غەڵەت لەمەڕ کاراکتەری دراماکە دەبات و پاشان ناسنامەی واقیعی ئەو ئاشکرا دەکات، و بەمجۆرە خوێنەر لە حاڵەتی مۆڵەق و چاوەڕوانیدا گیرۆدە دەبێ.
کاراکتەرانی شانۆنامەکانی ئیبسن هەر چەندە هەندێ تایبەتمەندیی (نموونەیی)یان تێدایە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نموونەیی (تیپیك) تەواو نین، ئەمانە کەسانێکی تاقانەو تایبەتن، بۆ نموونە، لە (ماڵی بووکە شوشەدا) هیلمەر، نموونەی مێردێکی لە خۆڕازییە، بەڵام ترسنۆکی، و دوو روویی زاتی و -لەمەش زیاتر- لاوازی ئەو لە دیتنی ریاکاری و خۆهەڵکێشاندا، دەیکەن بە تورڤالد هیلمەر-ێکی تاق و تەنیا کە لە دنیادا ژیاوە. رەنگە هەر پێکهاتەی تایبەتمەندییە تیپیکە کە بێ کە قارەمانانی دراماکانی ئیبسن بێ هاوتاو -گشتگیر- دەنوێنێ.
ئیبسن لە بەکارهێنانی قارەمانان (کاراکتەرانی) بچووکترا وەکو بریکار یان هاوتای کارکتەرانی سەرەکی دراما یەجگار باڵا دەستە، وەکو چۆن لە هودا گابلردا، قارەمانی سەرەکی دراماکە بە نابووتی شادی و بوونی خەڵکانی دی بەختەوەر دەبێ، لەبەرانبەر ئەودا جولیاناتسمان، ژیانی تەنیاو تەنیا لەبەر خاتری کەسانی دی دەوێ.
چەند دانەیەك لە رەخنەگران، مەیلی سیمبولیزمیان لە دراماکانی ئیبسندا ئینکار کردووە. بەڵام زۆربەیان پێیان وایە کە لە شانۆنامە بەرجەستەکانیا سوود لە سیمبول و رەمز وەر دەگرێ. ناونیشانی هەندێ لە دراماکانی -وەکو ماڵی بووکە شووشەو سۆنەی کێوی- بەڵگەو نیشانەی ئەم باوەڕەن.
ئایا دەتوانرێ گومانێك لەمەدا هەبێ کە پارچەکانی پەیکەرەکە لە (گاڤێ ئێمەی مردووان رادەبین) بە جۆرێکی رەمزیانە دەلالەت لە بەرهەمە ئەدەبییەکانی پێشووی ئیبسن دەکەن؟ بە زۆری لەسەر ئەمەی کە فلان شت یان کەس رەمزی چ شتێکە موناقەشەو جیاوازی لە بەینی رەخنەگرەکاندا هەیە، بەڵام لەسەر ئەمەی کە ئەم رەمزانە دەلالەت لە کەسان یان شتانێك دەکەن، هیچ چەندو چوون و دوو دڵییەك نییە.
ئەوەی بە وردی لەگەڵ رەمزیەتگەرایی لەبەر هەمەکانی ئیبسندا پەیوەندی پەیدا دەکات بەکار هێنانی دەستەواژەی کلیلی یە. سود وەرگرتنی بەردەوام لە رەمز و دەستەواژانی وەکو "موعجیزە"، "کلاوکوڕە"، "سمۆرە" لە (ماڵی بووکە شووشەدا)، و "لەزەتی ژیان" لە شانۆنامەی (تاپۆیان)، لە رووی ئاشناکردنی خوێنەرە وە بەو بابەتە ئەخلاقی، کۆمەڵایەتی، یان سایکولۆژیانەی کە درامانووس مەبەستی گەیاندنیان بووە، سوودمەندن.
براندو پیرگینت (دوو شانۆنامەی رۆمانتیکن) بە شیعر گوتراون. بەرهەمەکانی دیکەی ئیبسن پتر بە پەخشانن- پەخشانێکی سادە، کورت و چڕ، و سروشتی، کە ئەو بۆ واقیع پەروەری بە گونجاوی دەزانێ. ئیبسن ئاوەڵناو کەم بەکار دەبات، خۆی لە وتاربێژی،

رازانەوەی زمان، و گوتاری دوورو درێژ، بە تایبەتی گوتارێن روونکاری پا چیرۆکڤانی بە مەبەستی ئاگادار کردنی خوێنەر لە رووداوانی پێشوو، دەپارێزێ.

هزرو بیران:

ئیبسن لە مەیدانی ئەندێشەو تەکنیکی شانۆنامەنووسیدا داهێنەرو نوێئاوەر بوو. بە چاوێکی وردبین ریاکاری، خۆپەسندی، گەوجایەتی، خاوی، کورتبینی، و ترسنۆکی کۆمەڵگەی سەردەمو دابو نەریتانی کۆمەڵگەی تەماشا دەکرد، و ئازایانە و بێباکانە ئاشکرای دەکردن، بە جورئەتو زاتێکی ئاشکراوە مەسەلەی نەخۆشییەکانی تێکەڵ بوون، وەفاداری لە ژنو مێردایەتیدا، و هەقی ژن لە دەست هەڵگرتن لە مێرد بە هۆی نەگونجانەوە، دەخستە روو، ئەم جۆرە بابەتانە لە رۆژگاری ئیبسندا مایەی نەحلەتو تەکفیر بوون، و ئەویش لە لافاوی جوێنو نەفرین نەدەخەلەسی، هەڵبەتە مەبەستو ئامانجی ئیبسن لە باسکردنی ئەم مەسەلە روونو ئاشکرایانە تەنیا هاندانی خەڵکی بوو بۆ دۆزینەوەی چارەسەرانو بەس، "ئەو عەودالّی جوانیی نەبوو، بەڵکو عەودالّی حەقیقەتی رەهاو پابەندیی بە ئایدیالە مرۆڤانییەکان بوو، هەوڵی ئەو نە بۆ چالاکاندن، بەڵکو بۆ راکێشانی خوێنەر بوو، ئەگەر لە رێگەی دزێویو ناپاکیشەوە بوو".
یەکێك لەو مەسەلە تایبەتیانەی کە ئیبسن زۆر بە خەمییەوە بوو، ئازادی ژنان، و خوێندنو پەروەردەی ژنان بوو. مافو تواناو بەهرەی ژنان بە بەراورد لەگەڵ پیاودا لە شانۆنامانی تاپۆیان، ماڵی بووکە شووشە، خانمی دەریا، و روزمیرس هولمدا خراونەتە روو، ژن تەقریبەن لە هەر یەکێك لە شانۆنامەکانی ویدا تەواوکەری زەروری یان ئیلهامبەخشی پیاوە.
جا دڵبەندی ئیبسن بە تەئکیدی زاتی هەر کەسێك چ پیاو چ ژن، تا ئەندازەیەك رێك دەگەڕێتەوە بۆ هەمان بابەت. ئەو کە لە سایەی کاریگەریی گۆتەو نیتشەدایە، بانگەشە بۆ پێشکەوتنو پەرەسەندنی هەموو تواناو ئیمکانەتەکانی هەر تاکێك –کەشفو دەربڕینی "خودی" راستەقینەی هەر کەسێك، سەروەری تاك، بەرزکردنەوەی کەسی خودپەروەر، و پەرستنی سۆپەرمان– دەکات. ئەو زوڵمانە دەست نیشان دەکات کە کۆمەڵگە لە تاکی دەکات، و ئەو نادروستیانە دەست نیشان دەکات کە مرۆڤی بەرەو پیر دەبرێ، لەگەڵ هەموو ئەمانەدا، ناو بەناو هۆشداری لە هەنبەر ئەو خۆ هەڵکێشانە لە رادەبەدەرانە دەدات کە بە زیانی کەسانی دی دەشکێتەوە.
ئەم چەشنە هۆشداریانە نیشانەی ئەوەیە کە ئیبسن لە باوەڕیارانی راستەقینەی ئازادی ویستە، و لە هەقیقەتدا هەر واشە. بەڵام لە هەمان حاڵدا شەیدای دەورو رۆڵی ویراسەتو ژینگەیە لە دیاریکردنی چارەنووسی مرۆڤدا.

دۆزینەوەكانی داروین و زانایانی دیکە کاریگەری قووڵیان بەسەر هزرێن ئەوەوە هەبوو، و لە زۆر شانۆنامانیدا جەخت لەسەر پەیوەندی کردار و ماهیەتی کاراکتەرەکانی بە پەروەردەی سەرەتایی و ویراسەتەوە دەکات. لە هەندێ شانۆنامانی ئیبسندا (بەتایبەتی ماڵی بووکە شووشەو تاپۆیان) ئەم فاکتەرانە جۆرێکی تازە لە چارەنووسی مسیبەتباریان لێدەکەوێتەوە.
باسی چارەنووس مەسەلەیەك دەخاتە روو کە وەڵامدانەوەی هێشتا جێگەی مشتومڕو گەنگەشەیە. ئایا ئیبسن گەشبینێکی ئایدیالیستە یان رەشبینێکی ریالیست؟ ژمارەیەك لە شرۆڤەکاران لەم باوەڕەدان کە ئەو لە ئایدیالیزم دابراوەو دەربارەی ئایندەی بەشەر بەدگومان و نائومێدە.
رەخنەگرانی دیکە لەسەر ئەم باوەڕەن کە ئیبسن، وێڕای ئەو وێنە ریالیستیانەی کە لەمەڕ وەزع و حاڵی نا لەبارو خەماوی کۆمەڵگەی دەگرێت، هەر باوەڕی بە ئایدیالیزم هەیەو بە ئومێدەوە چاوی بڕیوەتە ئایندە.

شانۆنامەکانی:

شانۆنامەکانی ئیبسن بەسەر سێ قۆناغی گرینگ دابەش دەبن، لە قۆناغی یەکەمدا (دەوروبەری ١٨٥٠- ١٨٦٧) پتر درامایانی رۆمانتیکی لەسەر بنەمای ئایدیالیزم بە شێوازی بەرز دادەهێنێ، لە قۆناغی دووەمدا (١٨٧٧- ١٨٩٠) روو دەکاتە شانۆنامانی ریالیزم کە بەگشتی لە دۆزو مەسەلە کۆمەڵایەتیەکانەوە هەڵدەهێنجرێن، گرنگترین بەرهەمێن ئیبسن بەروبوومی ئەم قۆناغەن. لە دواهەمین قۆناغدا (١٨٩١- ١٨٩٩)، ئیبسن پتر بەلای مەسەلە فەردییەکاندا با دەداتەوە. شانۆنامەکانی ئەم قۆناغەی بە زۆری مەجازی و عارفانەن.

قۆناغی یەکەم:
"براند- ١٨٦١":

چیرۆکی واعیزێکی ئایدیالیستە کە بانگەشە بۆ ئەنجامی حوکم و مەشیەتی خوایی هاوڕێ لەگەڵ تەرکی تەواوەتی حەزوو ئارەزووە شەخسی و خۆیستییەکاندا دەکات. لە پێناوی ئەم رێبازەدا هاوسەرو منداڵەکەی لە دەست دەدات، سەرەنجام هەم جماعەتەکەی و هەم مەرام و مەبەستەکانی، کە هەموو شتێکی خۆی فیدای ئەوان کردووە، رووی لێ وەردەگێڕن و لە نێو بەفراندا بەرەڵڵای دەکەن، چونکە -ئەمانە کە مرۆڤن و گوناهکارن- ناتوانن بەو رێگە سەختەدا بڕۆن کە واعیزەکە پێی نیشان داون. براند دەکەوێتە ژێر رەنووە بەفرەوە، بەڵام ئیمانی لە دەست نادات.

((پیر گینت"١١"- ١٨٦٧)):

بەسەرهاتی پیرگینت-ی خەیاڵپەروەری، دەسباد، و فیشاڵبازە کە حەزی چووەتە کیژێکی داوێنپاك بە ناوی سولڤیگ، بەلاّم سستی و بێ دەسەلاّتی وی کیژەی لێ دەتۆرێنێ. پیر گینت هارو یاخی دەبێ، هەوڵو تەقەلای سولڤیك بۆ چاککردنەوەی وی سوودی نابێ، مەرگی دایکیشی نایهێنێتەوە سەر رێگە. مغامەرە دەخولقێنێ: لەگەڵ کیژێکدا بە نێوی ئینگرید هەڵدێ، ماوەیەك لەگەڵ کورتە بالاّیاندا دەژی، تێکەڵی کڕین و فرۆتنی کۆیلانی ئەفریقیایی دەبێ، ... و لەگەڵ ئانیترای عەرەبدا سەروساخت پەیدا دەکات. سەرەنجام پیرو نائومێد بۆ نەرویج دەگەڕێتەوە، و لەوێندەر بوتن مولدر (مەرگ یان قەدەر) لە بێهودەیی و پوچی کارەکەی ئاگاداری دەکاتەوە، پیرگینت ئاقیبەت بە ئەڤینی پاکی سولڤیگ رزگاری دەبێ. لەم شانۆنامەیەدا لێکچوونانی ئاشکرا لە نێوانی پیرگینت و فاوست و لە نێوان سولڤیك و گرچندا دیارە.

قۆناغی دووەم:
((کۆڵەکەکانی کۆمەڵگە- ١٨٧٧)):

ئەم شانۆنامەیە، وەکو لە ناوەکەیا دیارە، هەجوویەکی ریاکاریی کۆمەڵگەیە. کارستن برنیك بە، "کەسی یەکەمی" شار، روحانیەکی خواپەرست، نیشانەی خێزاندۆستی، و بە پێشەوای ئابڕومەندی کۆمەڵگە دەژمێردرێ، لێ لە راستیدا هەموو ژیانی بەریاکاری، خۆپەرستی، و درۆ بەسەر بردووە،و زیرەکانە سیمای راستەقینەی خۆی لە کەسانی دی شاردۆتەوە.
ئاقیبەت کە خەتەری کەشفبوونی نهێنییەکە هەڕەشەی لێدەکات، تۆبە دەکات، بەلاّم بەلاچوونی خەتەرەکەش هەر لە کردەوەی خۆی ژێوان دەبێ، ئیعتراف بە هەموو شتێك دەکات و رێگەی دروستکاری دەگرێتە بەر.

"ماڵی بووکە شووشە- ١٨٧٩":

لەم شانۆنامەیەدا حەزو مەبەستی ئیبسن سەبارەت بە ناساندنی ژن وەکو شەریك و هاوبەشی هزری و مەعنەوی پیاو دەربڕدراوە نورا. هیلمەر قەواڵەیەك تەزویر دەکات تا پارەیەك بە دەست بێنێ، گیانی مێردە نەخۆشەی (تورڤالد) لە مەرگ بخەلەسێنێ. بە ئاشکرا بوونی ئەم قەواڵە سازییە، ناسنانەو ماهیەتی راستەقینەی مێردە ترسنۆکەو

دوو رووەکەش ئاشکرا دەبێ، نورا پەیدەبات کە لە ژیاندا گەمەو لەیزتۆکی پیاوێکی کەڵەکچی بووە، واز لە مێردەکەی دێنێ تا "خودی خۆی بدۆزێتەوە."

"تاپۆیان- ١٨٨١":

ئەم درامایە سکالانامەیەکی دوو لۆنەی دژی ریاکاری ئەخلاقی و مەزەبی. ئوسوالد ئالوینگ لە مەیل و ئارەزووە دژە ئەخلاقییەکانیا دەچێتەوە سەر بابی، و دەشبێ بە قوربانییەکی نەخۆشی داوێن پیسی و مێبازی ئەو، بە جۆرێ کە لە کۆتایی شانۆنامەکدا ئوسوالد ئالوینگ شێت دەبێ.دایکی، کە دژی کۆمەڵگەیەك کە ئەو هەلومەرجانەی بەسەردا زاڵە دەوەستێ و یاخی دەبێ، قارەمانی سەرەکی تراجیدیاکەیە.

"دژمنی گەل- ١٨٨٢":

رەنگە وەڵامی ئیبسن بێ بۆ ئەو کەسانەی کە دژی ئەو پەردە هەڵماڵینەی وی بوون لەسەر نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان. "دژمن"، دکتۆر شتوکمانە. دکتور بە ئاشکرا کردنی ئەم بابەتەی کە ئاو بەناوی تەندروستی بنکەیەکی تەندروستی لە راستیدا میکروباوییە، رەونەقی ئابووری ئەو شوێنە نایەڵێ.

"سۆنەی کێوی- ١٨٨٤":

ناڕەزاییەکە لەمەڕ قسانی نیمچە راست و لەوەیە بەڕەڤانییەکیش بێ لە ئەولەویەتی کار. ئیبسن وا دیارە لەم درامایەدا ئاماژە بەم بابەتە دەکات کە هەندێ جار هەقیقەتی موتڵەق خێری بالا نییەو ئادەمیزاد بۆ وەی شاد بژی پێویستی رواڵەتبازی و خەیاڵیش هەیە. هدویگ کیژێکی جوان و هەستیاری چواردە ساڵانە، کاتێ کە دەبیستێ حەرامزادەیە، خۆی دەکوژێت.

"روزمیرس هولم- ١٨٨٦":

یەکێکە لە ناڕەزایی نامە هەرە توندەکانی ئیبسن دژی تاکپەروەری بێ سنوور، ریبکاویست (ژنێکی گەنجی پیلانگێڕە کە هزری یەجگار تازەی لە کەللەدایە) بە جۆرێ شەیدای روزمیر دەبێ کە بیتا-ی هاوسەری روزمیر، خۆی دەکوژێت تا بەر لە ریسواییەکی خانەوادەیی بگرێ. روزمیر کەم و زۆر لە ژێر کاریگەری ئازاد هزرینی ریبکادایە، و ریبکاش لە ژێر کاریگەری ئایدیالە بەرزەکانی روزمیردایە. ئەنجام روزمیر

پەی دەبات کە پیلان و دەسیسەکانی ریبکا بوونەتە مایەی فەوتانی بیتا، و لەگەڵ ریبکادا خۆ کوژی دەکەن.

"هداگایلر- ١٨٩٠":

چیرۆکێکی دیکەیەیە دەربارەی ژنێکی خۆپەرستی لوتبەرزی خۆسەر، کە تاسەی هەوسار پچڕیوی وی بۆ زاڵ بوون بە سەر کەسانی دیو نابووتی ئەو کەسانە، مەرگی خۆیو نووسەرێکی لێدەکەوێتەوەو تەقریبەن بەدبەختی بۆ هەموو دەوروبەریشی دروست دەکات. لوڤ بورگ، ئاشقی ناکامی هدا، بە هاندانی پیاوێکی نەجیبو بە حورمەت دەست لە دەسبادی و وەختکوژی هەڵدەگرێو کتێبێك دەنووسێت، کتێبەکە ناوبانگی بۆ پەیدا دەکات. هدا کە شووی بە کەسێکی فیشاڵبازی کەم حەوسەڵە کردووە، جارێکی دی لوڤ بورگ رادەکێشێتەوە بۆ دەست بلاوی پارە بە فیرۆدان، بە دزییەوە دەستنووسی کتێبی دووەمی وی دەسوتێنێ، و پاشان دەمانچەیەکی دەداتێ تا خۆی بکوژێ. لوڤ بورگ خۆی دەکوژێ.
هداش کە خەریکە نهێنییەکەی ئاشکرا دەبێ، هەودای ژیانی خۆی دەپچڕێنێ.

قۆناغی سێیەم:
"وەستا، بەنا- ١٨٩٢":

ئەم درامایە بە شێوەی جۆراو جۆر راڤە کراوە: توێژنەوەی پیری، لێکۆڵینەوەی لادانی سێکسی، مەحکوم کردنی رۆمانتیزمو ئایدیالیزم، و بەرەڤانی لە ئایدیالیزم، زۆربەی رەخنەگران بە کۆمەڵە هێماو ئامارژەیەکیان زانیوە بۆ ژیان خودی ئیبسن بە تایبەتی "دڵبەندی نا ئاسایی وی" بە ئەڤینی ئیمیلی بارداخ-ی هەژدە ساڵان لە ساڵی ١٨٨٩دا.
هالڤارد سولنس-ی بەنا، دەستبەرداری کڵێساسازی دەبێو لە رێگەی بیناکردنی خانووانی نیشتەنییەوە دەوڵەمەندو ناودار بوو. لەسەر دوا بینایدا بورجێکی بەرز دروست دەکات. هیلدا وانگل-ی ژنی بستو سێ ساڵە، لەسەر شانۆ دەردەکەوێ، بیری سولنس-ی دەخاتەوە کە دە ساڵ لەوە پێش قەولی "کۆشك"ێکی بەوی داوەو داوا لە سولنس دەکات کە تاجە گوڵینەیەك بەسەر بورجەکەوە هەڵواسێ، وەکو چۆن بەسەر دوا کڵێساوە هەڵی واسیبوو. سولنس داواکە قبووڵ دەکات، لەسەر بورجەکە تووشی سەرەگێژکێ دەبێو بەسەر سەردا دەکەوێتە سەر زەویو گیانی دەردەچێ.

"گاڤێ ئێمەی مردووان رادەبین- ١٨٩٩":

تەقریبەن هەموو رەخنەگران ئەم شانۆنامەیەیان بە ئوتوبیگرافییەك زانیوەو داناوە، بەڵام راوبۆچـوونەکای لەمــەڕ شـرۆڤەی رەمزیانــەی بەرهەمەکـە جیـاوازن، ئایـا ستایشـێکی ئایدیالیزمو سەرزەنشتێکی قۆناغی ریالیزمی ئیبسن-ە؟ ئایا ستایشێکە لەمەڕ یـەکێتی ئـەڤینو هونـەر؟ یـان قبـوڵکردنی ئـەو ویرانـیو داڕوخانەیـە کـە ئایـدیالیزم بەگـەڵ خـۆی دەخات؟ روبیك-ی پەیکەرتاش، بە ئیلهامی ئیرنە، ئەو کیژە جوانـەی دەبـێ بـە مۆدیلی، بەرهـەمێکی هونـەری مـەزن دەئافـەرێنێ. گـاڤێ کـە کیژەکـە حـاڵی دەکـات کـە لـە رووی بەدەنییەوە ئاشقی نییە، کیژەش واز لەو دێنێ، و روبیك روو دەکاتـە تاشینی پەیکـەری بوونـەوەرانێك کـە دەشـوبهێنە سـەر گیانلەبـەران. لەگـەڵ مایـادا زەماوەنـد دەکـات تـا شەریکی ژیان بدۆزێتەوە بەڵام لێی بێ تاقەت دەبێ. ئیرنە دەگەڕێتەوە، مایا بە حوسنو رەزا رەدووی راوچـییەکی حــەیوان ســوخەت دەکــەوێتو، روبیــك و ئیرنــەش رێگــەی کێوێکی بەرز دەگرنەبەر، کە گەڕانەوە لەو کێوە نییە.

رەخنەو هەڵسەنگاندن:

ئیبسن بەهۆی ئەوەی کە زۆر خاڵی پاژیی نا واقیعی لە شانۆنامەکانیدا خستووەتە روو، بووە بە ئامانجی رەخنـەو نـاڕەزایی. سـەرنجی سایکۆلۆژیانەی ئەو، دەربارەی بابـەتێن وەك بـەردەوامی چـاکبوونی کوتـوپڕی ئـەخلاقی برنیـك لـە (کۆڵەکـەکانی کۆمەڵگـە)دا مەرفوزە.
ئیرادی ناخۆشتر بابـەتی ئاڵۆزیو هەڵوێستی دراماکـانی وییە. دەربارەی ئیرادی یەکـەم دروستە، چونکە بۆ تەمەشاڤانان یـا خوێنـەری ئاسـایی هەنـدێ لـە رەمزەکـان بـێ مانـا دەنوێننو تەنانەت راستگۆترین ستایشکەرانی ئیبسن لە شرۆڤەی رەمزەکاندا هاو رەئی نین. بـەڵام زۆر لـە رەمـزو هێماکـان روونو مـەفهومن، و زۆرجـار مەبەسـتی سـەرەکی یـان پــەیامی شــانۆنامەکە تــەواو روونو ئاشــکرایە. بــەڵام دەربــارەی ئــەم ئــیرادەی کــە شـانۆنامەکانی ئیبسـن "کونـە"ن، دروسـتە کـە زۆربـەی مەسـەلە کۆمەڵایەتییـەکانی وی (وەکو باوەڕ بوون بە یەکسانی ژنو پیاو) بـە رادەیـەکی زۆر چارەسـەر کراون، بـەڵام ئـەو حاڵەتـە سـایکۆلۆژیو روحیانـەی کـە قارەمانـانی دراماکـانی ئیبسـن پێـوەی گـیرۆدەن هەمیشە مەسەلەی رۆژ بوونەو مەسەلەی رۆژن.
کاراکتـەرانی ئیبس- چ وەکو نموونـەو چ وەك تـاك- بـە گشـتی مایـەی سـەرنجن. پلـۆتی دراماکـانی کـە هەنـدێ جـاریش سـۆزاوی دەنـوێنن، بـەلای کەمـەوە جـۆشو خـرۆشو هـاروژانی پێویسـتیان تێدایـە، و ویـڕای ئـەوەی کـە لـە شـانۆدا رووداو کـەم روو دەدا، بزووتنەوەی درامی خاوو تاقەتبەر نییە.

هەمیشە کێشمانە کێشێك هەیە کە دڵەڕاوکێ و شڵەژان دەخولقێنێ (هەر چەندە ئەم کێشمانە کێشە سایکۆلۆژی و روحییە)، و ئیبسن ئەم کێشمانە کێشە وەستایانە بۆ بینەر یا خوێنەر دەگوازێتەوە.
لە رووی مێژووییەوە، ئیبسن بە سەرزەنشتکاری ریاکاری، نا دروستی، و سوك ئەخلاقی سەدەی نۆزدەیەم، و هەروەها بە بەدەسەڵاترین نوێئاوەری مەیدانی درامانووسی لە دوای راسین و مولیر دەژمێردرێ. لە جوملەی ئەو نووسەرانەی کە لە هەمووان زیاتر قەرزاریاری ئەون دەتوانرێ ناوی هاوپتمانی ئاڵمانی، برناردشۆ، و جیمزجویسی ئینگلیزی، ستریندبرگی سوێدی، و یوجین ئونیلی ئەمریکایی ببرێ.

هرمان زودرمان ١٨٥٧- ١٩٢٨:

شانۆنامەنووس، رۆماننووس، و نووسەری کورتە چیرۆکان، خەڵکی پروسی رۆژهەڵاتی بوو. لە کونیگسبرگ چووە قوتابخانەو، پاشان بۆ بەرلین چوو، لەم شارەدا درێژەی بە خوێندندا، و تا کۆتایی تەمەن لەوێندەر ئاکنجی بوو. زودرمان لە دەوروبەری ساڵی ١٨٨٩دا حەزی چووە شانۆو زۆر زوو بە دراماکانی شۆرەت و سامانێکی پێکەوە نا.
زودرمان کە لە بزاڤی ناتورالیزمی ئاڵمانیدا رۆڵێکی گەورەی هەبوو، و لە ماوەی ساڵانی ١٨٩٠- ١٩٠٥دا درامانووسێکی زۆر بەناوبانگ بوو، بۆ ئەمڕۆکە بە هونەرمەندی تەرزی یەکەم نایەتە ژماردن. شانۆنامەکانی زێدەباری "کۆنەیی" رێژەییان، قوڵی سایکۆلۆژی و روحی و راستگۆیی بەرهەمی هونەریی گەورەیان کەمە، و لە رادەبەدەر ئیحساساتی و شانۆیین.

"خانمی دلۆڤان- ١٨٨٧":

ئەم رۆمانە خەمناك و ئۆتوبیوگرافی ئاسایە کە یەکەمین پایەکانی شۆڕەتی زودرمانی قایم کرد، مەینەتییەکانی لاوێکی شەرمن و سادە وێنە دەگرێ کە بابی نابووت دەبێ، دایکی دەمرێت، و خوشکە خەڵەتاوەکانی دەبنە مایەی نەنگ و ریسوایی. ئەو بە خۆیشی بە تۆمەتی ئاگربەردان رەوانەی حەپسی تەمبێ کاری دەکرێ، بەڵام ئەنجام ژنێك کە لەبەر دەرگا چاوەڕێیەتی، ئازادی بۆ دەگەڕێنێتەوە.

"شەرەف" (دەرهێنان: ١٨٨٩، بڵاوبوونەوە: ١٨٩٠):

یەکەمین شانۆنامەی زودرمانە کە بە باشی کاریگەریی ئیبسنی پێوە دەردەکەوێ. جیاوازی نێوان چەمکی شەرەف لە روانگەی خانەوادەی کارخانەدارێك و لە روانگەی

خانـەوادەی کرێکـارێکی هـەژاری هـەمان کارخانـەدا تیمـەو نێـوەڕۆکی سـەرەکی ئـەم درامایەیە. ئەنجامگیری فەلسەفی دراماکە ئەمەیە کە "شـەرەف قەراردادی یەکێکە لە درۆ قەراردادییەکان"، کابرای کارخانەدار کە کوڕەکەی بووەتە باعیسی نەنگ‌و ئابڕوچوونی کیـژی کرێکـاری کارخانەکـە، چـەکێکی گـەورە بـە نـاوی کیـژەوە دەنێـرێ، هـەم دایـك‌و باوکەکـەو هـەم کیژەکـە بـە تاسـەوە چـەکەکە قبـوول دەکـەن. بـەلام کـوڕی ماڵەکـە کـە چەمکێکی بەرزتری بۆ شـەرەف لـە زەیندایـە، زۆر دەشـەمزێ‌و خەفـەت دەخـوات. پشـت دەکاتـە خانـەوادە حەقیرەکـەی خۆی، هەڕەشـەیەك بۆ کارخانەدارەکە دەنێـرێ، و پاشـان لەگەڵ کیژەکەی ویدا دەرەقێ.

سۆنگەی گرێکردنەوەی ئەم درامایە تا رادەیەك لاواز دێتـە بەرچـاو، لـێ دیمـەنی دراماکـە گەرم‌و گوڕو دڵگرە، و پلۆتی ئاشکراو راستەوخۆی مەسـەلە ئەخلاقییـەکانی کتێبەکـەش بووە مایەی پێشوازی گەرم‌و گوڕی ئاڵمانیانی سەردەمی زودرمان.

"زاگە یا ماگدا- ١٨٨٩":

زودرمان لەم درامایـەدا جارێکی دی هێرش دەکاتـە سـەر وێنـا نـا دروسـتەکان دەربـارەی شەرەف، قارەمانی ژنی دراماکە، ماگدا (دی هایمات)، بۆ رزگاربوون لە جەوری بابی، کە ئەفسەرێکی پیری سوپایە، شاری زێدی خۆی بەجێدێڵێ.

فریـوی پـارێزەرێکی لاو دەخـوات‌و پاشـان بـە داوێـنی لـەوتاوەوە بـە تـەنێ دەمێنێتـەوە. ئاقیبـەت روو دەکاتـە دنیـای ئەکتـەری و کـە ناوبـانگ دەردەکات دەچێتـە دیـداری بـابی‌و زێدی خۆی. باوکە کە واریقاتی پارێزەری فێڵباز دەژنەوێ، پێ دا دەگرێ لەسـەر ئـەوەی کـە ماگـدا بـۆ پاراسـتنی ئـابڕووی خانـەوادەیی، لەگـەڵ پارێزەرەکـەدا زەماوەنـد بکـات. کـابرای لاو بـەم مەرجـەی کـە ماگـدا دەسـت لـە ئەکتـەری هـەڵگرێ، بـە ناچـاری مـل بـۆ زەماوەندەکە دەدا. ماگدا لەبەر خـاتری بابە پیرەکـەی مەرجەکە قبـوول دەکـات، بـەلام لـە بەرانبـەر پـێ داگرتنی پارێزەکـە کـە داوای لێدەکات واز لـە منالەکەشـی بێنـێ هەلوێسـت گیری دەکات. بابەکە توڕە دەبێ‌و هەڵدەکێشێتە دەمانچە تا ماگدا بکوژێت، بەلام بـەخۆی لە ئەنجامی سەکتەیەکی کوتوپڕدا دەکەوێتە سەر زەوی.

ماگدا ئازادی خۆی بە دەسـت دێنێتـەوە، بـەلام لەبـەر ئـەوەی دەسـێکی لـە مـەرگی بابیـدا هەبووە، هەمیشە ویژدانی ئازار دەدا.

شانۆنامەکانی دیکە:

زودرمـان، جگـە لەوانـەی بـوری، شـانۆنامانی دیکەشـی نووسـیوە، کـە شـۆڕەت‌و ئیحتوباریان زیاتر کردووە.

(نـــەمانی ســـــودوم- ۱۸۹۱) تراجیدیایـــەکی تـــەنزئامێزە دەربـــارەی گەنـــدەڵی و تاوانکارییەکانی ناو بەرلین (غەزەلی غەزەلەکان- ۱۹۰۸ لە باشترین ئەو شانۆنامانەیەتی کە پەردە لە رووی خەڵك خەڵـەتێنی و گەندەڵی کۆمەڵایـەتی هەڵدەماڵێ). شانۆنامەیەکی دیکەی (شادی لە گۆشەگیریدا - ۱۸۹٦) چیرۆکی خانمێکی داوێن پاك دەگێڕێتـەوە کە رووی خۆش لە بەرانبەر لاوانەوەو نەوازشی درۆینەو ریابازانەی پیاوێکی بەناو عاشقدا نیشـان نـادات و لـە ئەنجامـدا لەگـەڵ مێـردە پیرەکـەی خۆیـدا بـە جـۆرە شـادییەکی تـازە دەگات.

گرهارت یوهان هاوپتمان ۱۸٦۲- ۱۹٤٦:

هاوپتمـان لـە زالتسـبرون"۱۱" لـە سـیلزی"۱۲" هاتۆتـە دنیـاوە. پـاش ئـەوەی کـە توانـاو بـەهرەی خـۆی لـە پەیکەرتاشـی، نیگارکێشـی و زانسـتە سروشـتییەکاندا تـاقی کـردەوە، ماوەیەکی کەم لە ئەسپانیا و ئیتاڵیادا کەوتە گەشت و گەڕان و پاشـان لـە بەرلین ئاکنجی بـوو. زۆر زوو کەوتـە ژێـر کاریگـەریی ناتورالیسـتانی فەرەنسـی و ئیبسـن و دەسـتی بـە شانۆنامەنووسی کرد. هاوپتمان زۆربەی ساڵانی تەمەنی درێژی هەر خەریکی نووسـینی شـانۆنامانی ناتورالیسـتی و رۆمـانتیکی بـوو، و هەنـدێ جـاریش هـەردوو شـێوەکەی ئاوێتەی یەکدی دەکرد. لە ساڵی ۱۹۱۲دا خـەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگـرت، لـە ئـاخرو ئوخری تەمەنیا بە "دامەزرێنەری ئەدەبیاتی نوێی ئاڵمان" دەژمێردرا.

بەرهەمەکانی:

هاوپتمـان لـە شـانۆنامەکانی سـەرەتایدا یـەکێك بـوو لـە توندڕەوترین ناتورالیسـتان. لـە رێگەی بەکارهێنانی رەوت و رێبازی زانستییەوە، بێ باکانـە کەوتـە پیشـاندانی بابـەتێن قەدەغـەی وەك مەسـەلەێن سیکسـی، نەخۆشـی، ئـالودە بـوون بەمـەی، و تونـدو تیـژی، زۆربەی کات قارەمانانی شانۆنامەکانی لە نێو چینی زەحمەتکێشانەوە هەڵدەبژارد.

بەر لە خۆر هەڵاتن- ۱۸۸۹:

ئەم تراجیدیایە چیرۆکی ژیانی خێزانی مـەی ئـالوودەی پیـاوێکی جووتیـار وێنـە دەگرێ کە بە دۆزینەوەی زوغاڵی بەرد لە زەوییەکانیا دەوڵەمەند دەبێ. هاوسەری یەکەم و کیـژە گەورەکـەی وەکـو خـۆی بادەنۆشـن و، هاوسـەری دووەمـی ژنێکـی "سـووك و زیناکـارە". کیژە چکۆلەکەی، هیلین کە دوور لـە خێزانەکە چووەتە قوتابخانـە، کیژۆڵەیـەکی جوان و شـەرمن و سـەلار، دەبـێ بـە دەزگیرانـی گـەنجێکی زانـا. بـەڵام گەنجەکـە کـە دەبـینێ

خێزانەکەی وی لە زەلکاوی بادەو ناو زڕاوی دا گیری خواردووە هەڵدێ. هیلین-ش خۆی دەکوژێت.

جۆلایان- ١٨٩٢:

ئەم شانۆنامەیە کە بە باوەڕی هەندێ لە رەخنەگران بە شاکاری هاوپتمان دەژمێردرێ، وێنەگرتنێکی تاقەتبەری ستەمێکە کە لە جووتیارانی هەژار دەکرێ. ئەم شانۆنامەیە لەسەر بنەمای راپەڕینی مێژوویی ژمارەیەك لە جولایانی سیلزی لە سالی ١٨٤٤دا، هاتۆتە نووسین. ئەم راپەڕینە نابووتی موڵك‌و کوشتنی لێدەکەوێتەوە، بەڵام جۆلایانی هەژار لە کۆتاییدا وەزع‌و حاڵێکی ئاسوودەتر پەیدا ناکەن.

سەفەری ئاسمانی هانلە- ١٨٩٣:

لێرەدا، سیمبولیزم، یان رۆمانتیزمی نوێ، کە بەرە بەرە لەگەڵ ناتورالیزمدا ئاوێتەی یەك دەبن، رەونەق‌و جیلوە پەیدا دەکات. هانلەی کیژی بێنەوای بەرد تاشێکی هەمیشە مەست، لەلایەن چەند پیاوێکی دێو رەفتارەوە تەجاوزی دەکرێتە سەر. لێدەبڕێ خۆی لە ئاودا غەرق بکات، بەڵام رزگاری دەکەن‌و بۆ گەداخانەی دەبەن. لەوێندەر لە خەونانی ئاسمانیدا، مامۆستاکەی لە شێوەی مەسیحدا دەبینێ کە ئەو لەنێو مردووەکاندا زندوو دەکاتەوە. هەر کە خەونەکە دەڕەوێتەوە، هانلە دەمرێت.

پاڵتۆی فەرو- ١٨٩٣:

ئەم درامایە کۆمیدیایەکی ناتورالیستییە- دیاردەیەکی دەگمەنە- چونکە زۆربەی بەرهەمێن ئەدەبی ناتورالیستی یا نائومێدانەن یا تراجیدین. لێ بابەتی ئەم شانۆنامەیە هەجوی دادگایانی پروس‌و شێوەی دادپرسی ئەو دادگایانەیە. کاتێ پاڵتویەکی فەرو دەدزرێ، قازی ورهان کە لە رادەبەدەر کەودەن‌و زۆر لە بابەتەکە دوورو بێ ئاگایە، ناتوانێ بڕیاری مەحکومیەتی تاوانباران کە تاوانەکانیان ئاشکرایە، دەربکات.

فلوریان گیر- ١٨٩٥:

هاوپتمان لەم درامایەدا کە بۆ ریالیزمی پەتی دەگەڕێتەوە، هەوڵدەدا جەنگی جووتیاران"١٣" لە سەدەی شازدەیەما وێنە بگرێ، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی سەرکەوتوو نابێ.

زەنگی نقوم بوو– ١٨٩٦:

ئەم شانۆنامەیە بادانەوەیەکی دیکەیە بەرەو رۆمانتیزم، بەڵام کەمو زۆر هەندێ رەگەزو توخمی ناتورالیزمی تێدا هەیە. هاوپتمان لێرەدا دەکەوێتە شیکردنەوەی وەزعو حاڵی پیاوێك کە کەوتووەتە نێوان کێشمانەکێشی ئارەزووی ژیانی ئازادو دوور لە مەسئوولیەت، و هەستی وەفاداری و پابەندی بە هاوسەرو کۆمەڵگەوە. هاینریش، کەپیشەی زەنگ سازییە، شاکاری خۆی کە زەنگێکە بۆ کڵێسا، دروست دەکات. بە خۆشحاڵیەوە زەنگەکە بە عەرەبانەیەك بەرەو شوێنی مەبەست دەبا، یەکێك لە فونەکان عەرەبانەکە وەردەگێڕێو زەنگەکە غل دەبێتەوە ناو دەریاچەیەکەوە. هاینریش بە زەحمەت لە غەرق بوون دەرباز دەبێ، یەکێك لە حۆریانی دەریا بۆ پەنا کێوێکی دەبات، هاینریش ماوەیەکی زۆر لەوێندەر دەمێنێتەوە، سروشت پەرستی دەکات، و زەنگانی شرك ئامێز دروستدەکات. هاوسەرەکەی لەگەڵ کەشیشی گوندا دێتە سۆراخی، و بە پاڕانەوەوە داوای لێدەکات بۆ سەر خانەولانەی خۆی بگەڕێتەوە. هاینریش بە گەڕانەوە رازی نابێ مەگەر لە حاڵێکا گوێی لە دەنگی زەنگە نقوم بووە کە بێ. زەنگەکە بە دەستی هاوسەرکەیەوە کە بە مەبەستی خۆ کوژی خۆی خستووەتە ئاوەکەوە، لێدەدا. هاینریش بە ژنەوتنی دەنگی خەمناکی زەنگەکە بۆ گوندی دەگەڕێتەوە، لێ گوندنشینان رووی لێ وەردەگێڕن. هاینریش ناچار روو دەکاتەوە کێوان، کە دەگاتەوە پەناگەکە بۆی دەردەکەوێ کە حۆری دەریا زەماوەندی کردووە، ئەویش نائومێدو دڵشکاو دەمرێت.

بەرهەمێن دی:

لە شانۆنامەکانی دیکەی هاوپتمان دەتوانرێ ناوی درامای رۆمانتیکی (هاینریش–ی بێنەوا– ١٩٠٢)و شانۆنامەی رەمزی(بەر لە ئێواران– ١٩٣٢) ببرێ.
هاوپتمان هەر چەندە بە شانۆنامەنووسی بە نێو بانگە، رۆمانووس، نووسەری کورتە چیرۆکانو شاعیریش بوو. لە رۆمانەکانی: (عەمانوئیل کوینت، مەسیحی گیل– ١٩١٠) ئاوێنەی مەیلی باوی رۆژە بەلای عیرفاندا.

رۆمانو چیرۆکی کورت

رۆمانو چیرۆکی کورت دەربڕی هەمان ئەو رێچکە و رێبازە ریالیزمی و ناتورالیزمییەن کە لە باسی شانۆنامەدا ئاماژەیان بۆ کرا. گەلەك لە گەورە نووسەرانی سەردەم لە هەر

سـێ واری –شـانۆنامە، رۆمـان، و چـیرۆکی کورتـدا– بەرهـەمیان نووسـیوە، گـرنگترین چیرۆکنووسانی ئەم قۆناغە بریتیین لە: ئیمرمان، فرایتاگ، شتورم، کیلەرو، مایر.

کارل لبرشت ئیمرمان ١٧٩٦– ١٨٤٠:

ئیمرمـان یـەکێك بـوو لـە هـەوەڵین رۆماننووسـانی واقیعـی لـە سـاڵی ١٨٣٦دا رۆمـانی ژینامەیی (ئیپیگونەکان) لە هەجووی هاوچەرخانی خۆیدا نووسـی. ئـەم رۆمانـە ژیـان لـە دەیەکانی دووەمو سێیەمی سەدەی نۆزدەیەمدا وێنە دەگرێت. ئیمرمان لەم رۆمانـەدا کـە بـە ئیلـهامی "مامۆسـتا ویلـهلم"ی گوتـە نووسـیویەتی، کێشـەو ململانێـی نێـوان چـینی بۆرژواو ئەرستۆ کراتـانی کـۆن دەردەبـڕێ، و بـەمجۆرە بناغـەی رۆمـانی کۆمەڵایـەتی بـۆ نـەوەی دواتـر دادەنـێ. رۆمـانێکی تـری ئیمرمـان، (مونشهاوزن ١٨٣٨– ١٨٣٩)ـە کـە لـە سـەربورەکانی بـارون"١٥" مونشـهاوزنەوە هـەڵێنجراوەو بـەراوردێکی تـەوس ئـامێزە لـە نێوان سووکیو پووچییەکانی کۆمەڵگەی چینی باڵاو پاکیو سـەنگینی سـادەی خـەڵکی گونـد. ئـەو چـیرۆکە کورتـەی کـە بەگـەڵ ئـەم رۆمانـە خـراوە "دادگـای بـەرز"ی نـاوە، و رۆمانسێکی گوندیاتی بەرزە کە بە ناودارترین بەرهـەمی ئیمرمان دەژمێـردرێ. ئیمرمـان زێدەباری رۆمانەکانی، چەند کۆمیدیاو تراجیدیایەکیشی نووسیوە.

کۆستاف فرایتاگ ١٨١٦– ١٨٩٥:

شــــانۆنامەنووس، رەخنـــــەگر، و رۆماننووســــە. (بــــەناوبانگترین شــــانۆنامەی، رۆژنامەنووسانە– ١٨٥٤، کە کۆمیدیایەکی زیرەکانە یە لەمەر ژیانو سیاسـەت لـە شـارە بچـوکەکاندا). یـەکێك لـە رۆمانـەکانی (قـەرزو داوا– ١٨٥٥)یـە، راپـۆرێکی مـدارا بـەزەیی ئـەنگێزە لەمـەڕ ژیـانی بازرگـانێکی لاو کـە لێـدەبڕێ خانـەوادەی ئابڕمەنـدی بـارون–ێـك رزگار بکاتو سـەرەنجام لەگـەڵ کیـژی باروندا زەماوەند دەکات. واقیعیـەتی ئـەم رۆمانـە لەو وێنانەدا پەنهانە کە دەربارەی ژیانی بازرگانی ئاڵمانی دەیانگرێ. رۆمانێکی دیکـەی بەناوی (دەستنووسی ونبوو– ١٨٦٤)، رۆمـانتیکی تـرو تەقلیـدی تـرە. پرۆفیسـۆرێك کـە هــەموو هــۆشو گۆشــی لــەلای دۆزینــەوەی دەستنووســێکی ونبوویــەتی دەربــارەی تاسیتوس، لە هاوسەرە گەنجەکەی غافڵ دەبێ، و شازادەیەك ئاشقی ژنـە دەبـێ، ئـەنجام لــە دایــك بــوونی منالێــك، پرۆفیســور وە ئاگادێنێتــەوە و لــە بــیری دەستنووســەکەی دەردێـنێ. بـەناوبانگترین بەرهـەمی فرایتـاگ کـۆ بەرهـەمێکی هەشـت رۆمانییـە بـەناوی (پێشـینان "بـاپیران" ١٨٧٢– ١٨٨٠). ئـەم رۆمانانـە پێشـکەوتنی مێـژوویی میللـەتی ئاڵمان لە سەدەی چواردەمەوە تا ساڵی ١٨٤٨ دەگێڕنەوە.

ئەدەبیاتی ئاڵمان

لە

سەدەی بیستەمدا

سەرەتایەکی مێژوویی:

مێژووی رامیاری‌و سوپایی ئاڵمان لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا ئەوەندە زانراوە کە دەشێت بە ئاماژە بۆ خاڵە سەرەکییەکانی بەسەریا رابری. ئاڵمان لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی تزار ویلهلم"١"-ی دووەمدا، لە ساڵی ١٩١٤دا جەنگی جیهانی یەکەمی دەست پێکرد، لە ساڵی ١٩١٨دا کە ئیدی بڕشتی لەبەر بڕابوو، و هەناسەی تیا نەمابوو، لەبەردەم هاوپەیمانەکاندا"٢" بەزی‌و هەموو کۆلۆنییەکانی، ئالزاس‌و لورین، و هەندێ دەڤەرو ناوچەی سنووریی لە دەستدا (پاش ئیستیقالەی ویلهلم‌و قەبووڵکردنی مەرجە قورسەکانی پەیمانی ڤێرسای"٣") لە ساڵی ١٩١٩دا حکومەتی کۆماری لە ئاڵماندا (کۆماری وایمار) راگەیەندرا. میللەت تا ماوەی چوارده ساڵان لە وەزعێکی نالەباری بەزەیی ئەنگێزدا ژیا. ئابووریی تەواو تێك شکاوو دەوڵەت لە رادەبەدەر نا ئارام بوو، و جەماوەری خەڵك باری گوناحی جەنگیان بە شانەوە بوو. سەرەنجام ئادولف هیتلەر، کە لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٢٣دا بە وتارە پڕ جۆشەکانی خۆی رێگەی بۆ گەیشتنە دەسەڵات خۆشکردبوو، توانی بگاتە رابەرایەتی بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی‌و نەتەوەیی ئاڵمان ((نازی))، لە ساڵی ١٩٣٣دا هەموو دەسەڵاتەکانی گرتە دەست، و ئاڵمانی خستە ژێر دەسەڵاتی نازییەکان. بەمجۆرە هیتلەر کۆماری وایماری لابرد، و کۆماری ناسراو بە رایشی سێیەمی، واتە حکومەتی دکتاتوری موتڵەقی خۆی، بەرپا کرد. پەیمانی ڤێرسای کە کۆتایی بە جەنگی جیهانی یەکەم هێنابوو، هەڵوەشاندەوە، خەباتی پاکسازی نەژادی بە (لایەنگری لە نەژادی ئاریایی‌و دژایەتی سامی) دەست پێکرد، لە ساڵی ٩٣٧دا نەمساو لە ساڵی ١٩٣٨دا بەشێك لە چیکوسلوڤاکیای خستنە سەر ئاڵمان، لە ساڵی ١٩٣٩دا بە هێرش بردنە سەر پۆڵەندا جەنگی جیهانی دووەمی دەست پێکرد، ئاڵمان جارێکی دیکەش لە ساڵی ١٩٤٥دا بەزی. بەریتانیای مەزن، یەکێتیی سۆڤیەت، فەرەنساو، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا داگیریان کرد، و سەرەنجام لە ساڵی ١٩٤٩دا بەسەر دوو بەشدا دابەشکرا: بەشی رۆژهەڵاتی (کۆماری دیموکراتی ئاڵمان) کەوتە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتەوە، و بەشی رۆژئاوایی (کۆماری فیدراڵی ئاڵمان) کەوتە سایەی دەسەڵاتی فەرەنسا، ئینگلیستان، و ئەمریکا.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی ئاڵمان لە سەدەی بیستەمدا، وەکو سەدەی نۆزدەیەم، بە هەمان ڕێچکەو ڕێبازانی ئەدەبیاتی فەرەنسیدا چووەتە پێشێ، لەم قۆناغەدا شێوە توندەکانی ناتوراليزم کەمو زۆر هەڵوەشاوەتەوە، بەڵام ريالیزم، هاوشانی ڕۆمانتیزمی نوێ، درێژەی بە ژیانی خۆی داوە.
جەنگی جیهانی یەکەم، گەشەی بە هۆزانێن نیشتمانیو شانۆنامانو ڕۆمانانی ریالیستیدا. ئەم گەشانەوەو بوژانەوەیە هەر چەندە لەلایەنی مێژووییەوە مایەی سەرنجە، تیژ تێپەڕو بێ دەوام بوو.
ڕژێمی توتالیتاری هیتلەر لە ڕاستیدا کۆتایی بە سەرلەبەری چالاکییەکانی مەیدانی ئەستاتیکی ڕەسەنو فەلسەفە هێنا. گەلەك لە زانایان، نووسەران، و فەیلەسوفان بە ناچاری وڵاتیان بە جێهێشتو لە وڵاتانی دیکەدا گیرسابوونەوەو پەنایان گرتبوو. لەو هزرڤانانەی کە ڕای بەردەوامانددنی هەوڵی داهێنەرانەی خۆدا بۆ ئەمریکا هەڵاتن، فرانتس ورفل، ئەریش ماریا ریمارك، تۆماس مان، و ئالبرت ئینشتاین لە هەموویان بەرجەستەترن.
گرنگترین ژانری ئەدەبی لە ساڵی ١٩٠٠ بە دواوە هۆزانی لیریکی، شانۆنامە، و ڕۆمان بوونە.

هۆزان:

لە هەوەڵین ساڵانی سەدەی بیستەمدا هۆزانی لیریکی دووبارە تا ڕادەیەکی زۆر گەشایەوە. ناتورالیزمو ئیمپرسیونیم مادیانە بەرەو سیمبولیزمو ئەکسپرسیونیزم، کە شێوەیەکە لە هەستگەرایی ڕۆمانتیزم، بایدایەوە. لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم هۆزانی لیریکی بتەوتر، قووڵترو مەعنەویتر بوو. لیریکاخوانانی ناوداری ئەم سەردەمە بریتیین لە: دمل، گیورگە، هوفمانشتال، ریلکە، و ورفل.

ریشارد دمل (١٨٦٣– ١٩٢٠):

لە دەروێشانی نیتشە بوو. هۆزانەکانی تێکەڵەیەکن لە ریالیزمو ڕۆمانتیزم، عیرفانو ئەقڵانیەت. ئەم هۆزانانە (ئاوێتەی ئارەزووە ناجێگیرە ئەخلاقیەکانی سەردەم بوون. بە زۆری مەکشوف و بە گوێرەی خواستە بەدەنیو تەنانەت مەیلەو نەخۆشو توندو

تیژەکانن) سیٚ نێوەڕۆکی دڵخوازی وی سێکس، پەیوەندی تاك بە بوونـەوەران، و ئـەرکی مرۆڤ دەرهەق بە هاو رەگەزی خۆیەوەیە.
گرنگترین دیوانە شیعری وی بەم ناوانەن: هـەر ئـەڤین ۱۸۹۳، ژن و جیهـان– ۱۸۹٦ و دوو مـرۆڤ– ۱۹۰۳. باشـترین غـەزەلی پەراگەنـدەی وی بـریتیین لـە: "شـاری بێـدەنگ"، "زۆر شەوان" و "حەوت رەنگیلە".

شتیڤان گیورگە ۱۸٦۸– ۱۹۳۳:

گیورگە رێك پێچەوانەی دمل بوو وکاردانەوەیەکی توندی لە هەنبـەر پەرێشـانی و ئاڵۆزی و زۆری شیعری وی نیشان دا.
گیورگـە کـە لـە بـاری روحییـەوە ئەرسـتوکرات تەبیعـەت بـوو، بـە تونـدی دژی ریـالیزم و ناتورالیزم وەستا. شیعری وی سارد، سنوردار، دەرونگەرا، گۆشەگیرانە، و نـەو کلاسیك بوو.
گیورگە کە ئەم شیعرانەی لە کۆڕی چکۆلەی دەروێشانی خۆیدا دەخوێنـدەوە، کـەم و زۆر لە ئامانجی رەمزیانـەی خـۆی، واتـە بەرجەستەکردن و دەربرینی ئـەوەی نایەتـە دەربـڕین نزیـك دەبێتــەوە، ئــەو ستایشــی پرەنســیپانی ئایــدیالیزمی ئــەخلاقی، ئەســتاتیکی، حەقیقـەتی رەهـا، روونـی، و راشکاوی دەکـات. گیورگـە هۆزانـە لیریکییـەکانی خـۆی لـە چـەند دیـوانێکی چکۆلەدا بڵاوکردووەتـەوە، کـە لـە هـەموویان بـەناوبانگتر بـەم ناوانـەن: سروودێن ئاینی– ۱۸۹۰، تەقویمی روح– ۱۸۹۷، نەخشەکانی ژیان– ۱۸۹۹، هەوتـەمین ئەڵقــە– ۱۹۰۷، ئەســتێرەی پــەیمان– ۱۹۱٤. لــە شــیعرە کورتەکانیشــی "لویســی سێزدەیەم"، "سروودی رۆژ" و "دێڕ" شایانی باسن.

هۆگۆ ڤۆن هوفمانشتال ۱۸۷٤– ۱۹۲۹:

شـاعیرێکی نەمسـاوییەو بـە یـەکێك لـە پێشـەوایانی راپـەڕینی سمبـولیزمی ئاڵمـانی دەناسریٚ. وێڕای ئەمەی کە لە سایەی کاریگـەریی شـتیفان گیورگـەدا بـوو، هۆزانـەکانی گەلەك لە سروودەکانی گیورگە گەرمترو سادەترن. شایەدا شۆرەتی وی پتر لەوەدا بیٚ کە شاعیری شیعرێن ئۆپراکانی شتراوس"٤"ـە، بە تایبـەتی شیعرێن ئۆپراکانی سالومە– ۱۹۰٥، روزن کاڤـالیر– ۱۹۱۱، و ئاریادنــە لــە نــاکزوس– ۱۹۱۱. هوفمانشـتال درامـای رەسەنیشــی نووســیوە: کــەودەن و مــەرگ– ۱۸۳۹، و زەماوەنــدی زوبەیــدە– ۱۸۹۹. هـەروەها ئـەم شانۆنامەشی بۆ شانۆ ئامادە کـردووە: ئـەلکترا– ۱۹۰۳ی سـوفوکلیس، و هـەروەها پـارێزراو لـە خەتـەر– ۱۹۰٥ی تۆمـاس ئـاتوی، و شـانۆنامەی ئـەخلاقی (هـەموو کەس– ۱۹۱۲)ی یدرمان، (کومیدیایانی شادی جەنتلمانی سەختگیر– ۱۹۲۱، و ژنـی بیٚ

سـێبەر ١٩١٩-ش هـی ئـەون، دوا بەرهـەمی وی شـانۆنامەیەکی تراجیدییـە بـە نێـوی تاوەر- ١٩٢٣).

راینەرماریا ریلکە ١٨٧٥- ١٩٢٦:

ریلکـە، یەکێکـە لـە گـەورەترین شـاعیرانی لیریکـی ئاڵمـان، لـە پـراگ چـاوی بـە جیهـان هەڵێناوە. ئەو کە لە دەروێشانی شتیڤان گیورگە، بۆدلێر، و رۆماننووسانی روس بوو، رەمزییەتی ئاوێتەی سۆزگەراییەکی قووڵ کرد. زۆر لـە گیورگـە پـتر دڵبەنـدی جەماوەری خـەڵك و کاروبـاری مەعنـەوی بـوو. روبرتسـون بـە حـەق دەربـارەی وی گوتوویـەتی، کـە "شـیعرەکانی گەڕانـە بـە دووی یـەزدان"دا. گـەلێك لـە شـیعرەکانی ریلکـە عیرفانییـە، گرنگترین کۆ شیعری وی بریتیین لە: "کتێبی وێنان- ١٩٠٢، کتێبی سەعاتان- ١٩٠٥و هـۆزانێن نـویٚ ١٩٠٧، ١٩١٩. لـە بـەناوبانگترین هـۆنراوەی پەراگەنـدەی ئـەویش: فریشتەکان، گۆشەنشین، و رۆژی پاییزی، شایانی باسن، (لە بەرهەمـەکانی دیکـەی وی چیرۆکەکانی خـوا- ١٩٠٠یـە کـە رەوتـی عیرفانیانـەی قوڵی وی ئاشـکرا دەکـات. لـە دوا شـیعری ئـەویش دەتـوانریٚ نـاوی "لاوانـەوەی کۆشـکی دوئینـو ١٩٢٣"و "چـەند سوناتەیەك بۆ ئورفیوس- ١٩٢٣" ببریٚ.

شانۆنامە

ریالیزم یا ناتورالیزم:

لـە هـەوەڵین سـاڵەکانی سـەدەی بیسـتەیەمدا، وێـڕای ئەمـە کـە ژمـارەی پـەیڕەوکارانی قوتابخانـــانی ســـیمبولیزمو ئەکسپرســـیونیزم بـــە بـــەردەوامی زیـــادی دەکـــرد، درامانووسـانێکی مینـا زودرمـان، هاوپتمـان، و ئەوانـەی کـە تـا بـەر لـە سـاڵی ١٩٠٠ شـانۆنامانێکیان نووسـی بـوو، درێـژەیان بـە داهێنـانی شـانۆنامان لـە مەیـدانی جـۆراو جۆری ریالیزمی و ناتورالیزمی دادا، دیارترین ئەم سیمایانە ئارتور شنیتسلر، و فرانك و دەکینت- یان ناوە.

ئارتو شنیتسلر ١٨٦٢- ١٩٣١:

شـانۆنامەنووس و رۆمانووسـێکی نەمسـاوییە، کـە ڤینـای وەکـو شـانۆی بەرهەمـەکانی هەڵبــژاردووە، ژمارەیــەکی زۆری شــانۆنامە، رۆمــان و چــیرۆکێن کــورتی نووســیوەو داڕوخانی هەوەڵین ساڵەکانی سەدەی بیستەمی وێنە گرتووە، دراماکانی تا رادەیەك کەم

جوڵـەن، بـەڵام لـە رووی دیالۆگانـەوە زنـدوو، درەوشـاوەو نـاوازەن، لـە گـرنگترین شـانۆنامەکانی شنیتسـلر دەتـوانرێ ئامـاژە بـۆ: چـاوبازی – ١٨٩٥، مـیرات– ١٨٩٨، کوکاتوی سەوز، روبەندی بیاتریس– ١٩٠٠، چەرخ و فەلەك– ١٩٠٠، میدار دوسی لاو– ١٩١٠، و پرۆفیسـور برنهـاردی– ١٩١٢ بکـرێ. لانگـە بـاوەڕی وایـە کـە ئـەم شـانۆنامانە "نیشانەی نەخۆشی سەردەمێکی خەمناك و بێ موبالاتن".

فرانك و دەکینت ١٨٦٤– ١٩١٨:

(کوڕی پزیشـکێکی دیمـوکرات بـوو، تەقریبـەن هـەر جـۆرە کـارێکی تـاقی کردووەتـەوە– رۆژنامەنووسـی، شـاعیری، ئەکتـەری، و گـۆرانی بێـژی مـەیخانان) و دەکینـت لـە شانۆنامەکانی دا ریالیزم لەگەڵ شتێن کۆمێدی و سەیردا ئاوێتە دەکرد. ژمارەیـەك لـە رەخنەگران، بەرهەمەکانی بە دزێوو حەیابەرە دەزانن، و هەندێکیش ستایشی بوێری ئەو دەکـەن لـە وێنـەگرتنی بێباکانـەو سـیحر ئـامێزی جیهـانی تێـك رژاوی بۆرژوازیـدا. دراماکانی رەنگدانەوەی نا ئومێدی، بەدگومانی، و گومـانی فەلسـەفی زاڵ بەسـەر زۆربـەی کەسـایەتییە ئەدەبییـەکانی سـەرەتاکانی سـاڵی ١٩٠٠ن، شـانۆنامەی (بێـداری بـەهار– ١٨٩١)ەکەی معامەلەیەکی نا باوو جیاوازە لەگەڵ مەسەلەکانی لاویدا. شانۆنامانی جن– ١٨٩٥، سـەندووقەکەی پانـدورا– ١٩٠٣، هیـدالا– ١٩٠٤، و خوازبێنیکـەری ترسـناك– ١٩٠٥، دەربارەی گوناحکاران و تاوانباران. لە شانۆنامەکانی دواتری ویدا، کە کەمتر شەقڵی دزێوییان پێوەیە، مۆسیقا– ١٩٠٧، و فرانسیسکا– ١٩١١ شایانی باسن

ئیکسپرسیونیزم:

بزووتنـەوەی ئیکسپرسـیونیزم بە تایبـەتی لـە مەیـدانی درامـا نووسـی هـەوەڵین سـاڵانی سەدەی بیستەمدا بە هێز بوو. ئەم بزووتنەوەیە، وێڕای ئەمەی کە بە تـەواوی بە یـەك ئاراستەدا نەدەڕۆیی، هەر چەندە لە ناو بزووتنەوەکەدا، و لە بەینی هەندێ گروپاندا، جیـاوازی بـیرو بۆچـوون لەمـەڕ هەنـدێ مەسـەلان هـەبوو، بـەڵام جـەختێکی فرەی لەسـەر پێویستی سۆزگەرایی زیاتر، ریفۆرمی کۆمەڵایەتی و مەعنەوی، و باوەڕ بە خوداو نەمری دەکردەوە. دیارترین پەیرەوکارانی ئەم شێوە هونەرییە دەبوون بە دوو دەستەوە:

١- *لایەنگرانی گیورگ کایزر، کورت هیلـر (١٨٨٥– ...)، یوهـانس روبرت بکـر (١٨٩١– ١٩٥٨)، و ئەرنسـت تـولر (١٨٩٣– ١٩٣٩)، کـە سـۆزگەراییان بـە ئەقڵانیـەت رام دەکردو زیاتر دڵبەندی ریفورمی سیاسی و کۆمەڵایەتی بوون.*

٢- *لایـەنگرانی فرانتـز کافکـا (١٨٨٣– ١٩٢٤)، فـریتس ڤـون ئـونرو (١٨٨٥– ١٩٧٠)، (پـاول کورنفلـت ١٨٨٩– ١٩٤)، فـرانتس و رفـل (١٨٩٠– ١٩٤٥)، و راینهـارت*

یوهانس زرگە ١٨٩٢- ١٩١٦)، کە زیاتر شەیدای پەیوەندی نێوان مرۆڤو خواو تینووی ئازادی روح بوون تا ریفۆرمی کۆمەڵایەتی. ئەم دەستەیە لە چاو دەستەی یەکەمدا زۆر کەمتر مەیلیان بە لای ئەقڵیەتگەراییدا هەبوو.

رێبازو رەوشی ئیکسپرسیونیزم گواستنەوەی سۆزو هەستی دەروونی هونەرمەندە — وەکو خەونان، ئومێدان، ترس، و ئەو بابەتە شتانە- لە رێگەی شتە دەرکیو بێرونییە نا پەیوەستەکانەوە. لە بنەڕەتدا درامای ئیکسپرسیونیزم زیاتر لە هەوڵی وێنەگرتنی رەنجو خەمدایە تا کاروکردەوە، بەڵام ئەم رەنجە نیشانەی سەرکەوتنی ئەخلاقییە بەسەر سەرکەوتنە رواڵەتییە دنیاییەکاندا، درامای رەسەنی ئیکسپرسیونیستی بە کەشفی، بە هائیجابیەکانی ژیان، ئەگەر قارەمانەکەشی بمرێ، کۆتایی دێت، ئەم درامایە نیشانەی ئومێدی روونە بە ئایندە.

گیورگ کایزر ١٨٧٨- ١٩٤٥:

یەکەمین شانۆنامانی کایزر هەندێ کۆمیدیایانی هەجوو ئامێزن وەکو (بێوەژنی جولەکە- ١٩١١)و (کینگ مارك- ١٩١٣). (خەڵکی کالە- ١٩١٤)، یەکەمین درامای ئیکسپرسیونیستی کایزرە، و بە سەرەتاو دەستپێکی ئەم بزووتنەوەیە دەژمێردرێ.

ئەم درامایە چیرۆکی یوستاش دوسن پیر وێنە دەگرێ کە چۆن خۆی دەکوژێ تا هیچ یەکێك لە شەش هاوشارییەکەی لێنەبڕێ بۆ ئیعدام کردن خۆی بە شای ئینگلیستان تەسلیم بکات. بەمجۆرە، قارەمانی دراماکە، هاوڕێ لەگەڵ ئارمانجێن ئیکسپرسیونیستیدا، سەرکەوتنی ئەخلاقی بە دەست دێنێ، هەر چەندە لەم پێناوەشدا گیانی خۆی لە دەست دەدا. شانۆنامانی: مەرجانان- ١٩١٧، گاز- ١٩١٨، و گاز- ١٩٢٠، درامایەکی سێ بەشی پێك دەهێنن.

گاز، بەسەرهاتی فەرزەندی کابرایەکی دەوڵەمەندە کە پاش تەقینەوەی کارخانەی گازەکەی بابی، دەیەوێ کارخانەکە دابخاتو زەوییەکی کشتوکاڵی ئامادە بکات تا کرێکارەکان بە ئاسوودەیی کاری لەسەر بکەن. تاقمێك سەرمایەدار کرێکارەکان هاندەدەن کە بەر لەم کارە بگرن، و کوڕە بۆ دوور کەوتنەوە لە فەرتەنەو خوێنڕێژی، دەست لە خەونە مرۆڤپەروەرانەکانی خۆی هەڵدەگرێ، بەڵام دەزانێ کە لە ئایندەدا کیژەکەی، وەکو چۆن قەولی داوە، ئەو خەونانە دێنێتە دی. (لە گازدا، جیهان بە تەواوەتی تەکنولۆژیانە وێنە دەگیرێتو مرۆڤ قوربانیی هەمیشەیی تەکنۆلۆژی و جەنگە).

لە شانۆنامە ئیکسپرسیونیستییەکانی دیکە کایزر، کە بە دەنگی بەرز دژی چەوسانەوەی هەژارانو دژی شارستانیەتی تەکنولۆژیی هاوار دەکرێ: لە شەفەقەوە تا نیوەشەو- ١٩١٦، سنتورەکان"٥"- ١٩١٦، و چەرچێتی- ١٩٢٤ شایانی باسن.

ئیرنست تولەر ١٨٩٣- ١٩٣٩:

تولەر، وەکو کایزر، هێرش دەکاتە سەر نەخۆشیەکانی شارستانیەتی تەکنەلۆژی رۆژو هەندێ چارەسەران دەخاتە روو- چارەسەرانێك کە خۆی ناتوانێ پراکتیزەیان بکات، بەڵام تەسەور دەکات لە ئایندەدا دێنە دی.
شانۆنامەی "مەسخ- ١٩١٩"ی وی دەربارەی پەیکەرتاشێکی لاوە کە دەچێتە قاڵبی سەربازەوە، بە خۆی دەنازێ کە بەشداری جەنگی جیهانی یەکەمی کردووە، لێ کە دەزانێ لە جەنگدا، دەهەزار کەس مردوون، شانازییەکەی دەگۆڕێ بۆ بێزاریو نائومێدی. پەیکەرەکەی کە "سەرکەوتنی نیشتمان"ی ناو ناوە، دەشکێنێ. ئەڤینو خۆشەویستی مرۆڤایەتی سەراپای دادەگرێ، روو دەکاتە سیاسەتو، رێبەرایەتی جیهادێکی سەڵیبی دژی مادەگەرایی دەکات، تولەر، لەشانۆنامەی (مەکینە شکێنان- ١٩٢٢)دا چارەسەرێکی جیاواز، لەوەی کایزر لە شانۆنامەی گازدا بۆ مەسەلە تەکنولۆژیەکانی پێشنیاز دەکات، دەخاتە روو.
تولەر، باوەڕی وایە کە وەڵامی گرفتەکانو چارەسەریان لە ناو بردنی مەکینە یان کارخانەی گاز نییە بەڵکو چاك کردنی ئەو کۆمەڵگەیەیە کە ئەو تەکنولۆژیاو شتانە بەڕێوە دەبات. (مرۆڤو جەماوەر- ١٩٢٠ شانۆنامەیەکی دیکەی تولەرە).

رۆمان

رۆمانی سەدەی بیستەم بە هەمان رەوتو رێبازاندا چووەتە پێشێ کە لە باسی درامای سەدەی بیستەمدا ئاماژەیان بۆ کرا. بە گوتەیەکی دیکە ئامادە بوونو حوزوری ریالیزم، ناتورالیزم، نورمانتیزم، و ئیکسپرسیونیزم، هەر هەمووی لە رۆماندا ئاشکرایە. تا پێش جەنگی جیهانی یەکەم زۆربەی رۆمانە گرنگەکان بە دەوری تەوەری دیاریکردنی نەخۆشییە کۆمەڵایەتیو سیاسیەکاندا دەسوڕایەوە. ئەم رۆمانانە نا دروستی گەلەك لە بەهایەکانی سەدەی نۆزدەیەمیان ئاشکرا دەکرد، و هۆشداری نەمانی نزیکی کەلتووری بورژوازیان دەدا. رۆماننووسانی ماوەی ساڵانی ١٩١٤- ١٩٣٩، لە جیهانێکدا کە مانای خۆی لە دەست دابوو، عەودالّی مانا بەخشین بە تاكو میللەت بوون. هیواو، تێوریو ئامانجە ئیکسپرسیونیستییەکان وەکو شتانێ کە لە ریزی پێشەوەی گرنگیدا بن جەختیان لەسەر کرا. لە راستیدا هەر رۆماننووسێك کە لە نێوان دوو جەنگە گەورەکەدا دەستی دەدایە رۆماننووسین، کەمو زۆر ئیکسپرسیونیست بوو. سەرباری سێ رۆمان نووسی گەورەی سەردەم -واسرمان، تۆماس مان، و ورفل- زۆر رۆماننووسانی باشی دیکە

له خانەێن خوارتردا هەبوون.

ریکاردا هوخ ١٨٦٤- ١٩٤٧:

گرنگترن بەرهەمی ئەم خانمە ڕۆماننووس و شاعیرە، ڕۆمانە مێژووییە سیٚ بەشەکەیەتی بە ناوی (جەنگی گەورەی ئاڵمان ١٩١٢- ١٩١٤) کە دەربارەی جەنگێن سی ساڵەیە.

(هرمان شتر ١٨٦٤- ١٩٤٠):

لە سەردەمی نووسەرایەتی خۆیدا بە ریز ناتورالیست، ڕۆمانتیست، ئیکسپرسیونیست، و سورریالیست بوو. لە دواهەمین و گرنگترین ڕۆمانی خۆیدا وازی لە بۆچوونی ریالیستان هێناو بوو بە لایەنگری ئیکسپرسیونیستەکانو باوەڕی بە توانای موتڵەقو داهێنەرانەی ویستی ئینسانی هێنا. (سیٚ شەو- ١٩٠٩، پیتر بریندارییزنر- ١٩٢٤، ناتانیل ماخلر- ١٩٢٩و نەوەکان- ١٩٣٣) لە ڕۆمانە بەناوبانگەکانی ئەون.

هاینریش مان ١٨٧١- ١٩٥٠:

برا گەورەی تۆماس مان، و نووسەری ڕۆمانانی تەنزئامێزە. نەخۆشییەکانی ئاڵمانی بەر لە ساڵی ١٩١٤ی ئاشکرا کردو هێرشی کردنە سەر. لە (وڵاتی نیعمەت- ١٩٠٠)دا، ژیانی بۆرژوایی لە رووی نەفسپەرستیو سووکییەوە بەر رەخنان دەدات. لە (پرۆفیسۆرکەپەك- ١٩٠٥)دا سوود لە شێوەی رەسمکردنی کاریکاتۆری بە شێوازی ودکینت دەبینیٚ. (ژێر دەست- ١٩١٧) هێرشێکە بۆ سەر روحی ئاڵمان بەر لە جەنگی جیهانی یەکەم. ڕۆمانی (سەرەك- ١٩٢٥)، وەسفێکی تەنزئامێزی سەردەمی ویلهلم -ە (بە هێرش کردنە سەر بیروکراسی، سیاسەتبازیو پیشەسازی ئەو سەردەمە). دوو دوا ڕۆمانی لاویەتی هنری چوارەم- ١٩٣٥، و کامڵی هنری چوارەم- ١٩٣٨، بە ڕۆمانانی ئوتوبیوگرافیانەو فێرکاری دەژمێردرێن.

هانس گریم ١٨٧٥- ١٩٥٩:

شۆرەتی ئەم ڕۆماننووسە پتر قەرزارباری ڕۆمانی (میللەتی بیٚ شوێنە- ١٩٢٦) کە ڕۆمانێکی نیمچە مێژووییەو هەندیٚ بەسەرهاتی ئاڵمانیانی ئاکنجی باشووری ڕۆژئاوایی ئەفریقیا دەگێڕێتەوە. ئەم ڕۆمانە شایەدا بەرهەمێکی لە رادەبەدەر جددی بیٚ، بەلاّم لە رووی کاراکتەرسازیی مرۆڤانییەوە وەستایانەیە. ڕۆمانۆکەکانی گریم-ش

دەستیان لە ناوبانگی ویدا هەیە، وەکو: (چیرۆکانی ئەفریقیای باشووری- ١٩١٣، پەڕینەوە بە خیزەڵاندا- ١٩١٦، و قازی لە کارو- ١٩٣٠).

هیرمان هیسه ١٨٧٧- ١٩٦٢:

(هیسە کوڕی بانگەشەکارێکی ئاینی بوو لە هیند، لیٚ ئەو بەخۆی لە قوتابخانەی ئیلاهیات هەڵاتو ماوەیەك بوو بە کتیٚب فرۆش، لە ساڵی ١٩١١دا سەفەری وڵاتانی رۆژهەڵاتی کردو ماوەیەکی لە هیند بەسەر برد. لە ساڵی ١٩١٢دا بوو بە هاووڵاتی سویسری، و لەم وڵاتەدا مایەوە). بەر لە کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەکەم چەند رۆمانیٚکی نەرمو خۆش ئاهەنگ، کە رەنگدانەوەی هەستیٚن خەماویو شەخسی بوون، نووسی: پیتەر کامنزینت- ١٩٠٤، گرترود- ١٩١٠و دمیان- ١٩١٩، هزرەکانی هیسە پاش جەنگ قووڵترو جدیتر بوون. (گورگی بیابان- ١٩٢٧) ویٚنەیەکی تا رادەیەك دڵتەزیٚنە لەمەڕ نەوەیەکی گیرۆدەی کیٚشمانەکیٚشی نیٚوانی بیٚ قانوونیو ترسنۆکی بورژوازی. دوو رۆمانی دوایی هیسە، (نیٚرگزو زیٚڕین زار- ١٩٣٠)و (گەمەی مرواریانی شووشەیی- ١٩٤٣)، ئارمانجە ئیکسپرسیونیستییەکان وەکو چارەسەری گرفتە جیهانییەکان دەخەنە روو، هیسە چەندین خەڵاتی ئەدەبی، لەوانە خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵی ١٩٤٦ی بەدەست هیٚناوە.

ئیروین گیدوکولبن هییر ١٨٧٨- ١٩٦٢:

دانەری چەند رۆمانیٚکی میٚژوویی گرنگە: خۆشەویستی خوا- ١٩٠٨، وەستا یواخیم پوزوانگ- ١٩١٠، و رۆمانی سیٚ بەشی (پاراسیلسوس ١٩١٧- ١٩٢٥).

فرانز کافکا ١٨٨٣- ١٩٢٤:

کافکا لە پراگ، لە خیٚزانیٚکی ناوەنجی حاڵی جولەکە چاوی بە دنیا هەڵیٚناوە، مافی تەواو کرد، و لە کۆمپانیایەکی بیمەدا لە پراگ دامەزرا، سەرەنجام، نەخۆشی سیل ناچاری کرد دەست لە کار هەڵگریٚ). کافکا بابایەکی نورمانیست، ئیکسپرسیونیست، و سوریالیست بوو. کافکا کورتە چیرۆکان، رۆژانە هەواڵ، نامە، بڕیٚك رۆمانانی نووسی کە زۆربەیان لە دوای مردنی بەهیمەتی ماکس"٦" برودی دۆستی بڵاوبوونەوە: کۆ بەرهەم ١٩٣٥- ١٩٣٧ی کافکا زیاتر نووسینە کورتەکانی لە خۆ دەگریٚت. سیٚ رۆمانی تەواو نەکراوو سەیری کافکا کە نیشانەی بلیمەتی نووسەرەکەیانن، دادگا (١٩٢٥)، کۆشك (١٩٢٦)و (ئەمریکا ١٩٢٧)یان ناوە، و بە قسەی ماکس برود یەك "رۆمانی سیٚ بەشی

تەنیایی" پێك دەهێنن. بە گوتەی لانگە ئەم رۆمانانە، "وەکو هەر بەرهەمێکی دیکەی کافکا، ئەزموونی تەنیایی مرۆڤو هەستی هاوسۆزی لەگەڵ بەدبەختیدا، بە چەمكو مانای جددی مەزەبی، نیشان دەدەن. ئینسان کە باری "گوناح"ی بە سەر شانەوەیە، ناچارە لە جیهانێکدا کە تەسەورو سەربورو گونجانی لە بنچینەدا نادیارو نا مەفهوومە لە "دادگا"ی ژیاندا ئامادەبێ". باوەڕی بتەوی کافکا لەسەر ئەمەیە کە مرۆڤ هیچ کاتێك پەی بە نهێنی ویستی خوایی نابات، بەڵام ناچارە بە هەموو توانایەکییەوە بکەوێتە تاقیبی ئەو کۆمەڵە خواستە خواییانەی کە لەگەڵ کرداری ویدا لەم دنیایەدا پەیوەندی پەیدا دەکات، و دەبێ لە هەنبەری ویستی خواوەندیدا تەسلیم بێ. بەرهەمەکانی کافکا وێنەیەکی سەیر لەمەڕ ئەوروپا و بە تایبەتی ئاڵمانی ساڵەکانی پاش جەنگی جیهانی یەکەم دەگرێت، سوود وەرگرتنی فرە لە رەمزێن مەزەبی، چڕی، گوشاری توندی عەسەبی، لە بنجو بناوانکردنو پەیجۆری وردی مەسەلە مەزەبیو فەلسەفی، و زۆر دیمەنێن مۆتەکە ئاسا، غەریبو خەیاڵ ئەنگێز، لە خەسڵەتەکانی شێوازو سەبکی کافکان کە دەشێت بە سورریالیستی ناو ببرێن. (لە بەرهەمەکانی دیکەی کافکاوە دەشێت ئامـاژە بـۆ چیرۆکانی میتامۆرفۆس- ١٩١٣، داوەری ١٩١٣، هونەرمەندی برسی- ١٩٢٠، و کۆ چیرۆکی دکتۆری گوندی- ١٩١٩ بکرێ).

ئەرنست ویشرت ١٨٨٧- ١٩٥٠:

ویشرت لە پروس-ی رۆژهەڵاتی لە دایك بوو، لەو گروپە نووسەرانەیە کە شکستی ئەڵمان لە ساڵی ١٩١٨دا بێ تاقەتو نائومێدی کردبوونو بزووتنەوەی "گەڕانەوە بۆ سروشت"یان دەست پێکرد، و مەبەستیان لە گەڕانەوە بۆ سروشت، تا رادەیەك مل دان بوو بە ژیانی زاهیدانەو ئەرکە قورسەکانی ئەو ژیانە. ویشرتو هاوبیرانی، وەکو گەلەك لە رۆماننووسانی دیکەی ئەم قۆناغە، هێرشیان کردە سەر ئەو شتانەی کە بە نا دروستییەکانی شارستانیەتی بۆرژوازی پێش جەنگیان دەزانی. نێوەڕۆکی سەرەکی رۆمانەکانی ویشرت کێشەی نێوان تاكو کۆمەڵگەو، نا تەبایيو ناکۆکییەکانی سروشتو شارستانیەتە، بە ناوبانگترین رۆمانی وی (بارونس ١٩٣٤)ی ناوە. (ویشرت بەهۆی دژمنایەتی لەگەڵ نازییەکاندا شەش مانگێکی لە ئۆردوگای بوخنوالد بوراند، رۆمانی "جەنگەلی مردووان- ١٩٤٦" یادەوەری ئەم ئوردوگایەیە. لە رۆمانەکانی دیکەی: زەوی میراتی مەیە ١٩٤٥- ١٩٤٧، جەنگەڵانو چیرۆکان ١٩٣٦و ژیانی سادە ١٩٣٩ شایانی باسن).

ئێریش ماریا ریمارك (کرامیر ١٨٩٧- ١٩٧٠):

(ریمارك لە جەنگی جیهانی یەكەمدا لە سوپای ئاڵماندا خزمەتی كردووە، و چەندین جار بریندار بووە. ساڵانی ١٩٣٢- ١٩٣٩ی لە سویسرا بەسەر برد. لەم ساڵەدا چوو بۆ وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاو لە ساڵی ١٩٤٩دا بوو بە هاووڵاتی ئەو وڵاتە)، و چەند رۆمانێكی لەمەڕ جەنگی جیهانی یەكەم، و قۆناغی هەرەس و داڕوخانی ئاڵمان نووسیوە. بەناوبانگترین رۆمانی وی "لە رۆژئاوادا چ خەبەرێك نییە- ١٩٢٩" (سەركەوتووترین رۆمانی ئاڵمانییە كە دەربارەی ژیانی سەربازیی لە جەنگی جیهانی یەكەمدا نووسراوە، رۆمانێكی دیكەی بە ناوی سێ هاوڕێ ١٩٣٧یە، ژیان لە ئاڵمانی پاش جەنگ وێنە دەگرێت. رۆمانی تاقی سەركەوتن ١٩٤٦، چیرۆكی پەناهەندەیەكی ئاڵمانییە لە پاریس رێك بەر لە دەست پێكردنی جەنگی جیهانی دووەمە. لە رۆمانەكانی تری رێگەی گەڕانەوە ١٩٣١، و كاتێ بۆ خۆشەویستی و كاتێك بۆ مردن- ١٩٥٤ شۆرەتی فرەیان پەیدا كردووە. ریماریك شانۆنامەیەكیشی دەربارەی دوا رۆژەكانی بەرلین نووسیوە بە ناوی دواهەمین وێستگە- ١٩٥٦).

<u>یاكوب واسرمان ١٨٧٣- ١٩٣٤:</u>

ئەم رۆماننووسە ئاڵمانیی و رۆشنبیرە تەبیعەت بەرزە جولەكەیە، یەكێك لە هەوەڵین ئیكسپرسیونیستەكان بوو. شێوەی سایكولۆژی بۆ توێژینەوەی سۆزێن مرۆڤانی و روحی بەشەری بەكار هێنا، بۆچوونی سەرەكی واسرمان دەشێت بە "مەسئولیەتی فەردی ئینسان بۆ هەموو ئەندامانی بەشەر" لێك بدرێتەوە.
لە رۆمانی "جولەكانی سیرندورف ١٨٩٧"دا مەسەلەی رەنج و ئازاری جولەكان كە لە سەرانسەری وڵات و دەڤەرانی پروتستان نشیندا پەرت و بڵاون، دەخاتە بەر باس. كاسپكار هاوزەر- ١٩٠٨ رۆمانێكە دەربارەی منداڵێكی دۆزراوە، و فڕێدراو كە رەنج و خەم بەرزی بە روحی دەبەخشێت، دوو رۆمانی دیكەی، كریستیان وانشافە ١٩١٩و دۆزی ماوریسیوس ١٩٢٨ یان ناوە، (لە دوا ئەنجامدا پێویستە ئاماژە بە ژینامەكەی وی بە ناوی، رێگەی من وەكو ئەڵمانییەك و جولەكەیەك- ١٩١٢، بكرێ).
دەربارەی واسرمان و بەهای رۆمانەكانی بیروبۆچوونانی كۆك و ناكۆكی زۆر دەربڕدراون. لانگە پێی وایە كە واسرمان تەنانەت "تاقە یەك رۆمانی بەهاداریشی نەنووسیوە". هەمان رەخنەگر دەڵێت كە شێوازی واسرمان "بە بریق و باق"و "پڕ ئاو تاوە"، و رۆمانەكانی سەرڤە سەرڤەو تەژی تەسەنوعە. روبرتسون-ش دوو دڵە لەوەی كە "رۆمانەكانی واسرمان بایەخی پایەداریان هەبێ". لە لایەكی ترەوە و. ر. بنە باوەڕی وایە كە بەرهەمەكانی واسرمان "قوڵی هەست و توانای توێژینەوەی روحی مرۆڤیان" تێدایە. هەروەها و.پ. فریدریش، واسرمان بە یەكێك لە سێ گەورە رۆماننووسی

ئاڵمانی ئەم سەدەیە (سەدەی بیست) دەزانیٚ (دووانەکەی دی بەڕای ئەو ورفلو توماس مان-ن).

توماس مان ١٨٧٥- ١٩٥٥:

مان لە لوبك"٧" لە دایك بووە، لە پانزە ساڵیدا بابی مرد، و سیٚ ساڵ دواتر لەگەڵ بنەماڵەکەیدا بۆ مونیخ چوو. لە ویٚندەر ماوەیەك لە کۆمپانیایەکی بیمەدا کاری کرد، و پاش ئەمەی کە دوو چیرۆکی وی بڵاوبووەوە، هەموو کاتی خۆی بۆ نووسەری تەرخان کرد. یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی گرینگی وی بودین بروکس ١٩٠١ بوو کە لە ماوەی دە ساڵاندا پەنجا جار چاپ کرایەوەو شۆرەتو ئیحتوباری جیهانی بە مان بەخشی، لە ساڵی ١٩٣٣دا نازییەکان کتیٚبەکانی مان-یان قەدەغە کردو ئەویش لە سویسرا ئاکنجی بوو. دوای ماوەیەك لەگەڵ هەر شەش مناڵەکەی، و هاینریش-ی برایدا بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان چوو.
مان لە سایەی کاریگەری نیتشە، شوپنهاور، و فرویدا، ئاشقی ئەو مەسەلە سایکۆلۆژیو فەلسەفیانەیە کە لە پەیوەندییەکانی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەی سەدەی بیستەمدا، کە مان بە داڕوخاوی دەزانیٚ، سەرچاوە دەگرن. مان گرنگییەکی تایبەتی بە رۆڵی جوانیناسی لە دنیای تازەدا دەدات.
مان نووسەریٚکی گەلەك وردو زۆر وەسواسە، کە لە پیٚناوی داهیٚنانی رۆمانەکانیدا هەر رەنجیٚك بە دڵو بە گیان دەکیٚشیٚت. شیٚوازی وی لە رادەبەدەر هونەرمەندانەیەو دەشوبهیٚتە سەر گۆرانیو مۆسیقا، بە جۆریٚ کە دەشیٚت ناوی سەمفۆنی پەیڤان لە بەرهەمەکانی بنریٚت. تەنزی ناسكو ژیرانە، کە لە هەستی قوڵەوە هەڵدەقوڵیٚ، لە تایبەتمەندییە دیارەکانی بەرهەمیٚن وییە. هەندیٚ لە رەخنەگران ئیرادیان لە دریٚژنووسی بە وەختو ناوەختی ئەو گرتووەو بەوە تاوانباریان کردووە کە هەندیٚ جار جڵەوی دەسەڵات لە دەست دەداتو جۆرە لیٚك پچڕانو دابڕانیٚك لە بەرهەمەکانیا پەیدا دەبیٚ.

بودین بروکس ١٩٠١:

رۆمانیٚکی دریٚژە، کەمو زۆر لەسەر بنەمای میٚژووی باپیرانی خودی نووسەر نووسراوە، کە باسی هەرەسو روخانی خانەوادەیەکی دەوڵەمەندی بازرگانی ئاڵمانی لە ماوەی سەدەکانی هەژدەو نۆزدەدا دەکات. کە وەزعو حاڵی دارایی بنەماڵەی بودین بروك تیٚك دەچیٚ، ئەندامانی خیٚزانەکە رۆژ بە رۆژ پتر ئاشقی هونەر، زانست، و مۆسیقا دەبن. هانوبودین بروك، ی دوا فەردی بنەماڵەکە، لاویٚکی نەخۆش ئاسایە کە جوانپەروەری بیٚ وەری وی، رەمزی داڕوخانو هەرەسی زادەی مادیگەری ئەم بنەماڵەیەیە.

تونیوگروگیر ۱۹۰۳:

رۆمانۆ کێکە لەمەڕ کێشەی دەروونی هونەرمەندێك. تونیو دەڵێت: "هیچ مەسەلەیەك، هیچ شتێك لە جیهاندا، هێندەی رەنجی هونەرئاوەر لەسەر بەشەریەت بە ئازار نییە،"، تونیو هەست دەکات کە بۆشایی و گرفتێکی گەورە کەوتۆتە بەینی ئەو، وەکو نووسەر، و جەماوەری خەڵکەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا ئاگاداری ئەو درزەی بەینی خۆیو هونەرمەندانی بژاردە بوو کە تەنیا جوانیان داوا دەکرد، چونکە ئەو بە قووڵی ئاشقی خەڵکی سادە، شادو چالاکە، سەرەنجام تونیو پەی دەبات کە پەیامی شاعیر نەك داوای جوانی رووتە، بەڵکو پەیجۆری و تاقیبی جوانیو شادی ژیانی رۆژانەو و گواستنەوەیانە بۆ کەسانی دی، و بەمجۆرە کێشەو شەڕی دەروونی وی کۆتایی دێت. ئەم رۆمانە وێڕای دیالۆگو گوتاری درێژی فەلسەفی، لە روانگەی هەندێ رەخنەگرەوە بە هۆی کورتیو چڕییەکەیەوە بە شاکاری توماس مان دەزانرێ.

کێوی جادوو ئامێز- ۱۹۲٤:

ئەم رۆمانە گەورە رەمزییە، تۆماس مانی لە ریزی پێشەوەی رۆمانووسانی ئاڵمانیدا دانا. مان، لێرەدا چۆنیەتی دیداری هانس کاستورپ-ی لاو لە کوڕە مامەکەی کە لە ئاسایشگەی سیلدارانی سویسرا لە داوێنی کێوانی ئالپدا (نیشاندەری قەڵەمڕەوی جوانی گەریی خالیسەو بژاردە) کەوتووە دەگێڕێتەوە، هانس کە هەست دەکات لەوەیە نەخۆشییە کە بۆ ئەو سیرایەتی کردبێ، چەند هەفتەیەك لە ئاسایشگەکە دەمێنێ. لەم ماوەیەدا لەگەڵ ستمبرینی (رەنگدانەوەی مرۆڤپەروەریو ئازادیخوازی)، پیپرکورن (رەنگدانەوەی هەوەسبازیو شەهوانیەتی حەیوانی)، و زۆر خەڵکی دیکەدا دەکەوێتە موناقەشەو گەنگەشەی قوڵی فەلسەفی، هانس تەلیسمی کێوەکە دەشکێنێو هەڵدێ تا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا ببێ بەسەرباز، تەقریبەن وەکو تونیو کروگر فێر دەبێ کە چۆن هاوسەنگییەك لە نێوان ئارەزووە جوانی پەروەرانەکانیو تاکتیکە عەمەلییەکانی خۆیدا بەرقەرار بکات، بە هەر حاڵ، ئەم رۆمانە بە ناڤدارترین بەرهەمی مان دەژمێردرێ، و بەرای گەلەك لە رەخنەگران شاکاری وییە.

بەرهەمەکانی تری:

"ماریۆو سیحرباز -۱۹۳۰" بەرهەمێکی سەرەکی دیکەی مانە، رۆمانۆکێکی مەجازییە دەربارەی کاریگەرییەکانی فاشیزم لە ئیتاڵیادا، یوسف (۱۹۳۳- ۱۹٤۳) رۆمانێکی چوار

بەشییەکە لە ویْدا قارەمانی چیرۆکەکە نموونەی هونەرمەندیْکە کە بە رەنجی بریکارانەی خۆی کۆمەڵگە رزگار دەکات، و خۆشەویست دەگەڕیْتەوە (ناوە ئاڵمانییەکەی لوتە لە وایمار- ١٩٤٠ـە)، رۆمانیْکی فەلسەفی دیکەیە دەربارەی رۆڵی هونەرمەند، کە دیمانەیەکی خەیاڵی لەگەڵ گوتەدا لە دەمی پیری ئەودا دەگیْڕیْتەوە.

(لە چیرۆکە ناڤدارەکانی دیکەی مان، دەشیْت ناوی مردن لە ڤینیسیا (١٩١١)، و دکتۆر فاستوس (١٩٤٨) ببریْ).

مان شانازی و خەلاتانی فرەی وەدەست هیْناوە کە لە هەموویان گرنگتر خەلاتی نۆبلی ئەدەبیاتی ساڵی ١٩٢٩ بوو. بە گەورەترین رۆماننووسی هاوچەرخی ئاڵمان، و لە پاڵ پروستو جویس دا بە یەکیْك لە گەورەترین رۆماننووسانی سەدەی بیستەیەم دەژمیْردریْ.

فرانتس ورفل (١٨٩٠- ١٩٤٥):

شاعیر، شانۆنامەنووسو رۆماننووس بوو. لە ماڵباتیْکی جولەکە لە پراگ هاتە دنیاوە. ئەویش وەکو گەلەك لە نووسەرانو هزرڤانانی دیکە، لە قەڵەمڕەوی نازییەکانەوە بۆ فەرەنسا هەلاتو لەویْندەروە بۆ ئەمریکا رۆیی.

ورفل وەکو ریلکەو واسرمان، تەواو ئاگاداری گرنگی بەها مەعنەوییەکان بوو، و باوەڕیْکی عارفانەی بە برایەتی مرۆڤانو بە بوونی هەندیْ هیْزیْن زاتی لە هەموو جیهاندا هەبوو. یەکسەر لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم بە توندی کەوتە هیْرش بۆ سەر ئەو تیْوریانەی کە بوو بوونە مایەی جەنگو رایگەیاند کە تاقە مەرجی رزگاری تیرەی بەشەر برایەتییە.

شیعرەکانی:

هۆزانە لیریکییەکانی ورفل، وەکو هۆزانی دمل، بە رادەیەکی زۆر رەنگدانەوەو نیشانەی پەیوەندی نیْوان خودی تاكو جیهانی دەرەوەیە، گرنگترین کتیْبانی شیعری ئەو: هاوڕیْی جیهان ١٩١١، ئیْمە هەین (١٩١٣)، یەکتری (١٩١٥)و رۆژی داوەری (١٩١٩)ن.

رۆمانەکانی:

ورفل زیاتر وەکو رۆماننووس لەلایەن خویْنەوارنییەوە پیْشوازییەکی زۆر گەورە کراوە، رۆمانە میْژوویی و پڕ فرۆشەکەی (چل رۆژی موسادا- ١٩٣٤) پەردە لەسەرە ئابلۆقەی ئەرمەنییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەمدا هەڵدەماڵیْ.

(گـۆرانی برنادیـت ١٩٤٢) رۆمـانێکی سـەرکەوتووی ئـەوە کـە کـرا بـە فـیلم، ژیـانی قەدیسەیەکی فەرەنسی دەگێڕێتەوە. وا باوە کە ورفل لە کاتی هێرشی فەرەنسا لە ساڵی ١٩٤٠دا لـە کڵێسـای هـەمان قەدیسـەدا پـەنای گرتـووە، (ئەسـتێرەی ئەوانـەی کـە نەهاتوونەتـە دنیـاوە- ١٩٤٥)، چیرۆکێکی خەیاڵییـە لەمـەڕ ئایندەیـەکی زۆر دوور کـە مەزەنـدەی نووسـەر لـە وێدا برایـەتی جیهـانی بـە مانـای راسـتەقینەی وشـە دێتـە دی‌و یەهودیەت‌و کاتولیکی رومی دەبن بە تاقە ئاینی دنیا.
لانگە دەڵێت کـە رۆمانەکانی ورفل، "ئامانجی راستەقینەی رێبازی ئیکسپرسیونیستی ئاشکرا دەکەن: و ئەمـە کۆشـکێکی بنەڕەتییـە بـۆ دەربرینی تواناو ئیحتوباری ئارەزووە دوورو درێـژەکان لـە جیهانێکـدا لـە بنچـینەدا دژە مەعنەویەتـە، کـە قاڵبـە بـێ تواناکـانی مایەی لێکۆڵینەوەی دووبارەن".

شانۆنامەکانی:

ورفل لـە شـانۆنامەکانی دا هـەمان ئـەو هـزرە ئیکسپرسیونیسـتییانە دەردە بـڕێ کـە لـە شیعرە لیریکی و رۆمانەکانیدا پـەنهانن. ئـەو لـە پێشـەکی شـانۆنامەی ژنـانی تـەروادەدا (١٩١٥) -لـە شـانۆنامەیەکی یورپیدسـەوە بـە هـەمان نـاو وەرگـیراوە- لـە بەرسـڤی ئـەم پرسیارەدا کە بۆ دەبێ هیکوبا بمرێت، "مەبەست و ئامانجی دەروونـی تراجیدی یەکە" دەڵێت: شاعیر مرۆڤ بە مستەهەقی مردن نازانێ. ئەرکی مرۆڤ ژیانە، چونکە ژیـانی مرۆڤ ئەرکە. ئەرکی بەرەڤانی لە بەرانبەر جیهـانی نـا مرۆڤـانی، لـە هەنبـەر تەبیعەتـداو، ئیمانـە بـە رۆڵـی میانچـی گەرانـەی تـیرەی بەشـەر، کـە بـۆ مانـا بەخشـین بـە جیهـان دەژی. لـە شـانۆنامەی مرۆڤـی ئاوێنـەیی دا (١٩٢٠) مەسـەلەی دوو گیـان لـە یـەك بەدەنـدا جارێکـی دی دەخرێتـە روو. روحـی مرۆڤـی ئاوێنـەیی لـە جەسـتەی دەچـێتە دەرێ، ئـەزموونانی جۆراوجـۆر فێـر دەبـێ کـە پـاك‌و بـە هێـزی دەکـەن‌و، پاشـان دووبـارە دێتـەوە نـاو جەستەکەی. یوارز و ماکز یمیلیان (١٩٢٤)، تراجیدیایەکی مێژووییە، شانۆنامەی پـاول لە نێو جولەکاندا (١٩٢٦) باوەڕی بتـەوی ورفل بـە بایـەخ‌و ئیلتیزامـی تـاك‌و هـەروەها بـە بوونی خوایەکی روحانی نیشان دەدات. (نووسراوە پەخشانییە کورتەکانی ورفل-ش لە کـۆ بەرهـەمێکی سـێ بەرگیـدا لـە ژێـر سـەر نـاوی چیرۆکانێك لـە دوو جیهانـەوە ١٩٤٨ کۆکراونەتەوە).

ژێدەران:

١- تزار ویلهلم-ی دووەم (١٨٥٩- ١٩٤١):
ئیمپراتۆری ئەڵمان‌و شای پروس (١٨٨٨- ١٩١٨).

٢- هاوپەیمانان: ئینگلیستان، فەرەنسا، روسیە، وڵاتە یەکگرتووەکان، ژاپۆن، بەلچیکا، سربیا، مونتنگرۆ، یونان، پرتوغال.

٣- پەیمانی ڤێرسای: پەیمانی ئاشتی نێوان هاوپەیمانانو یەکگرتووان (ئاڵمان، نەمسا، ئیتاڵیا) بوو کە پاش جەنگی یەکەمی جیهان لە ١٩١٩/٦/٢٨ لە کۆشکی ڤێرسای فەرەنسادا بەسترا.

٤- ریچارد شتراوس (١٨٦٤- ١٩٤٩): مۆسیقازانی ئاڵمانییە.

٥- سنتورەکان- Centaur:

تایفەیەکی کۆنی ئاکنجی کۆجاڕەکانی تسالی بوون کە زۆر هوڤی بوون و یونانییەکان وێنەی ئەوانیان بە شێوەی بوونەوەرانێك کە نیوەی سەرەوەی بەدەنیان ئەسپو نیوەی خوارەوەی مرۆڤ بوو، بەرجەستە دەکرد.

٦- ماکس برود (١٨٨٤- ١٩٦٨):

رۆماننووسو رەخنەگرو فەیلەسوفێکی نەمساوی- چیکی بوو.

٧- لوبك: شارێکی بەندەری باکوری ئاڵمانە.

بەشی پێنجەم

ئەدەبیاتی رووسیا

لە

سەردەمی زێڕیندا

١٨٢٠- ١٨٨٣

سەرەتایەکی مێژوویی:

کۆنترین دانیشتوانی ناسراوی روسیا، سلاڤانی رۆژ هەلاتین کە لقێکن لە نەژادی هندو ئەوروپایی، و پێدەچێ رۆژێ لە رۆژان لە کەنارەکانی روباری دانوبدا ژیا بن، لە سەدەی نۆیەمی زاینیدا رێکخراوێکی زاهیری سیاسی هەبووە، و کییف و نوڤگورود بە دوو مەڵبەندی سەرەکی شارستانیەت و کەلتووری هاتوونەتە ژماردن. ئاینی سەرەتایی سلاڤیانی رۆژهەلاتی پەرستنی روحیانەتی پێشینانو هێزێن سروشت بووە.
وا دیارە لە سەرەتای سەدەی دەیەمدا، مەسیحیەت بەرە بەرە لە ئیمپراتۆریەتی بنزانسییەوە بۆ روسیا دەچێت.
لە ساڵی ٩٨٨دا ڤلادیمیری"١" یەکەم ئاینی ئەرتەدۆکسی رۆژهەلاتی هەڵدەبژێرێو دەیکات بە ئاینی فەرمی سەرانسەری روسیا. بانگەشەکارانی مەزەبیی بێزانسی کتێبێن جۆراو جۆری ئاینی لەگەڵ خۆدا بۆ کییف دێنن، ئەم کتێبانە بە زمانی سلاڤۆنێکی باشووری (یاسلاڤۆنێکی کلێسایی کۆن)، و بە ئەلفبای سلاڤونیکی باشووریی بوونە، کە بە پێی هەندێ ریوایەتان لە ساڵی ٨٥٥ز لەلایەن سیریل"٢"ەوە لە ئەلفبای عیبری، ئارامی، قیبتی، و چەند پتێکی داهێنانی خۆیەوە دروست دەکرێ. ئەم ئەلفبایە بە یەکەمین ئەلفبای روسی دەژمێردرێ، و زمانی سلاڤۆنێکی باشووری پاش بڕینی هەورازو نشێوان دەبێ بە زمانی ئەدەبی و قسەکردن.
ڤلادیمیرو جێنشینەکانی پشتیوانی لە زانست، کۆپی کردنی دەستنووسان، و دامەزراندنی قوتابخان دەکەن. ئامانجی سەرەکی قوتابخانەکان پەروەردەو پێگەیاندنی

روحانیـان بـووه، نوسـخه دەستنووسـەکانیش بـە شـێوەیەکی سـەرەکی لـە ئاینـەوە وەرگیراون.
لـە مـاوەی سـاڵانی ١٢٣٨و ١٢٤٠دا تەتـەرەکان (مـەغۆلان) تەقریبـەن سەرانسـەری روسـا دەکـەن بـە مەیـدانی هێـرش‌و پـەلاماری خـۆو شـارانی گـەورەو سـەرەکی وێـران دەکـەن. لەگـەڵ وێـران بـوونی کییـف دا چـینی خوێنـەواران روو لـە بـاکور، بـە تایبـەتی مۆسـکۆ دەکـەن، و ئـەم شـارە بـەرە بـەرە دەبـێ بـە مەڵبەنـدی سـەرەکی شارسـتانیەت‌و کـەلتووری روسیا.
داگیرکاری تەتەران نزیکەی دوو سەدەو نیو بەردەوام دەبێ. لە ساڵی ١٤٨٠ دا شازادە ئیڤانی"٣" سێیەمی مسکو دوا شوێنەواری دەسەڵاتی تەتەرەکان لە بەین دەبات، و بۆ یەکەمین جار یەکپارچەیی نەتەوەیی رێکدەخات‌و بتەو دەکات‌و دەسەڵاتی دیکتاتۆری دەگرێتە دەستی خۆی. ئابوری رژێمی مۆسکۆ لە سەر کاری کۆیلان بتەو دەبێ. روسیا نزیکـەی دوو سـەد سـاڵێك لـە هـەموو دنیا دادەبڕێ، تا کۆتایی سـەدەی حەڤدەیـەم نـە دەکەوێتە ژێر کاریگەری رێنیسانسەوە و نە بزووتنەوەی ریفۆرمی ئاینی.
لــە ســاڵی ١٦٨٢دا پــتری "٤" گــەورە دەگاتــە دەســەڵات، دەروازان لــە رووی رۆژئــاوا دەکاتـەوەو، هـاتنی مەدەنیـەتی رۆژئاوایی، بە تایبـەتی مەدەنیـەتی ئاڵمـانی و فەرەنسـی هانـدەدات. خوێنـدکارانی روسـی بـۆ هەنـدەران دەچـن‌و، مامۆسـتایانی بیـانی بـۆ وڵات بانگهێشـت دەکـرێن. ئـەم سیاسـەتی رۆژئـاوایی سـازییە لـە سـەردەمی ئیلیزابـت"٥"و کاترینی "٦" دووەمیشدا بەردەوام دەبێ.
پترو جێنشینەکانی وێڕای رێبازی پێشکەوتووانەی رۆشنبیری‌و کەلتووریان، بە زوڵم‌و زۆر حـوکمڕانی دەکـەن، رووداوە تـازە رۆشـنبیرییەکان تـەنیا کـار دەکاتـە سـەر ژیـانی ئەرسـتوکراتان‌و چـینە باڵاکـانی کۆمـەڵ، و سـەبارەت بـە جـەماوەری خـەڵك، کـە لـە کۆیلایەتیدا رۆژگار بەسەر دەبەن، پەروەردەو فێرکردن چ ماناو چەمکێکی نییە.
هزرێن ئازادیخوازانەو دیموکراسیانەی سەدەی هەژدەیەمی فەرەنسی بۆ رەسیل —وێڕای هەبوونی سانسۆر— و بۆ چاپەمەنیان رێی خۆی دەکاتەوە. لەم وەزع‌و حاڵەدا ئالکسـاندر رادیشچف"٧"، کتێبە بوێرانەکەی خۆی بە ناوی (سەفەرێك لە سان پترسبۆرگەوە بۆ مۆسـکۆ- ١٧٩٠) بڵاودەکاتـەوە، و لەوێـدا راشـکاوانە حکومـەتی دیکتـاتۆری‌و رژێمـی کۆیلـەداری ریسـوا دەکـات، و لەبـەر ئەمـە نـەفی سـیبریا دەکـرێ. رادیشچـف بـە یەکـەمین شەهیدی روسی رێگەی ریفۆرمێن سیاسی‌و کۆمەڵایەتی دەژمێردرێ. شکانی ناپلیۆن لە سـاڵی ١٨١٢دا کۆمـەکی بێداربوونـەوەی هۆشـیاریی نەتـەوەیی‌و هـەروەها پەرەسـەندنی هزرێن ئازایخوازانە دەکات.
ناڕەزایی لە سیاسەتێن زۆرداری بە جۆرێ توند دەبێ کە لە مانگی دیسامبری ١٨٢٥دا ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپا بە مەبەستی دامەزراندنی حکومەتی یاسا رادەپەڕن.

ئەم یاخی بوون‌و راپەڕینە لە ماوەی هاتنە سەر حوکمی نیکۆلای"۸" یەکەم‌و مردنی ئەلکساندەری یەکەمدا روو دەدات، شۆڕشگێڕەکان کە بە دیکابرییەکان ناو دەردەکەن، بەلەز سەرکوت دەکرێن، نیکولای یەکەم لە هەمان رۆژدا کە شۆڕش‌و رابوونەکە دادەمرکێنێتەوە، قۆناغی حوکمی زاڵمانەی خۆی (۱۸۲۵- ۱۸۵۵) دەست پێدەکات. جێنشینەکەی وی، ئەلکساندەر"۹"ی دووەم، دەست دەداتە زنجیرە ریفۆرمێك، و لە ساڵی ۱۸٦۱دا ئازادی بە کۆیلان دەبەخشێت.

<u>نۆڕینێکی گشتی:</u>

تاوەکو بەر لە سەدەی نۆزدەیەم بەرهەمێن هاوسەنگی شاکارانی جیهانی‌و ئەدەبیاتی کە بتوانێ کەلتووری جیهانی دەوڵەمەند بکات لە روسیادا چێ نەبوو، لەبەر ئەمە لێرەدا پەیجۆرییەکی گشتی‌و خێرایی هەموو چالاکییە ئەدەبییەکانی پێش ساڵی ۱۸۰۰ دەکرێ.

یەکەمین کتێبێن روسی بریتی بوو لە نوسخەێن دەستنووس دەربارەی بۆنەو سروستێن ئاینی، ژیانی قەدیسان، سەفەرنامەی گەشتیاران، و هەندێ چمکێن کتێبی مقەدەس. کۆنترین نوسخەی دەستنووس بە زمانی روسی کە لەبەر دەست دابێ، وەرگێڕانی ئینجیلێکە (دەوروبەری ۱۰۵٦- ۱۰۵۷) کە کەشیشێك بە ناوی گریگۆری بۆ ئوسترومیر ناوێکی خەڵکی نۆڤگرۆدی نووسیوەو لەبەر ئەمە بە ئینجیلی ئوسترومیر ناسراوە. بە هەر حاڵ، نزیکەی پێنج سەد نوسخەی دەستنووس کە بۆ سەدەی یازدەیەم تا سیازدەیەم دەگەڕێنەوە لە ئاسیوی رۆژگار دەرباز بوون. زۆر سروودی ئاینی‌و گۆرانیانش دەماو دەم و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە هاتوون‌و ماونەتەوە.

لە هەمان قۆناغدا، و وەکو دیارە بەر لەوەش سترانان و بەیتانی نە ئاینی لە نێو خەڵکیدا رەواجی هەبووەو دەماو دەمی کردووە. ئەم بەرهەمە نە مەزەبیانە دەشێت بەسەر سێ دەستەی گەورەدا دابەش بکرێن:

١- *کەلتووری نەتەوەیی، بریتییە لە گۆرانیانی خەرمان هەڵگرتن، گۆرانی ئەڤینداری، سردووێن عەزاباری، جادووگەری، مەتەڵان.*

٢- *حیکایەتێن نیمچە مێژوویی، کە لەم حیکایەتانەدا حەقیقەت و ئەفسانان ئاوێتەی یەکدی بوون (و ناڤدارترینیان بەسەر هاتێکە دەدرێتە پاڵ یەکێك لە رەبەنانی کییف بە ناوی نیستور (۱۰۵٦- ۱۱۱۵). واریقاتنامەکەی نیستور مێژووی سلاڤەکان لە تۆفانەکەی نوحەوە تا ساڵی ۱۱۱۰ دەگێڕێتەوە).*

٣- *رۆمانسێن پەخشانی ئاهەنگدار، کە لەوەیە لەلایەن شاعیرانی دەرباری یان دەنگبێژانی پیشەییەوە گوترا بن (وەکو شانسون دو ژشتی فەرەنسی) هەندێ لەم چیرۆکانە رەگ‌و ریشەی میللیان هەیە، هەندێکیان لاسایی کردنەوەی ئەفسانانی*

بیزانسی-ن، تاقە بەرهەمێك كە لەم چیرۆكانە مابێتەوە كە بە یەكەمین شاكاری نووسراوی ئەدەبیاتی روسی دەژمێردرێ ((سروودی سوپای ئیگورە)) (لە دەوروبەری ١١٩٠ تا ١٢٠٠ نووسراوە) كە چیرۆكی هێرشی ناكامی سوپای شازادەی نوڤگوردە، ئیگۆر سڤیاتا سلاڤیچ بۆ سەر پۆلوڤستانی بێگانە لە ساڵی ١١٨٥دا دەگێڕێتەوە. لەم لەشكركێشییەدا سوپای شازادە دەشكێ و ئەو بە خۆی یەخسیر دەبێ، لێ لە یەخسیری هەڵدێ و بۆ كییف دەگەڕێتەوە.

لە هەوەڵی داگیركاری مەغولەوە (١٢٤٠) تا دەست پێكردنی دەسەڵاتی پتری گەورە (١٦٢٨)، بەرهەمێكی ئەدەبی ئەوتۆ نەهاتە ئاراوە، لەم قۆناغەدا ژمارەیەك دوعای مەزەبی، كتێبێن فێركاری ئەخلاقی، ژینامەی روحانیان، سەربورنامان، و هەندێ نامان نووسرا، بەناوبانگترینی ئەم بەرهەمانە:

١- *شەش نامە كە لە نێوان ئیڤانی چوارەم"١٠" (ترسناك)و شازادە كوربسكی"١١"دا گۆڕدراونەتەوە (كوربسكی كە زەمانێك جێگەی متمانەی ئیڤان بوو، پاشان پەیوەندی بە پۆڵەندییە كانەوە كرد).*

٢- *ئوتوبیوگرافی (١٦٧٢- ١٦٧٣) كەشیشێك بە ناوی ئاڤاكوم، كە لە ساڵی ١٦٨١دا بە تاوانی بیدعەت لە ئاگردا سوتێنرا (لەم كتێبەدا ئەو تاڵی و دژوارییە سەیرانەی كە تەحەمولی كردوون و ئەو ئەشكەنجانەی كە لە سیبریا دیتوونی شەرح دەكات. ژیننامەكەی ئەڤاكوم یەكەمین ئوتوبیوگرافییە لە زمانی رووسیدا).*

تاوەكو بەر لە ساڵی ١٦٨٢ لە رووسیەدا دراما یان چیرۆكێكی پەخشانی رەسەن و تازە دانەهێنراوە، بەڵام هەندێ وەرگێڕان لە هەردوو جۆرەكەدا ئەنجام درا.

لە سەرەتاكانی سەدەی شانزەیەمدا هەندێ دراما لەسەر پایەو بنەمای سرووتێن كڵێسا هاتنە ئاراوە، بەڵام ئەم درامایانە تا رادەی شانۆنامەی تەواو گەشەیان نەكرد. درامای دواتری رووسی لاسایی كردنەوەیەكی درامای لاتینی (كە لە رێگەی قوتابخانانەوە هاتبوو) و درامای نە مەزەبی ئاڵمانی (كە لە رێگەی ئەكتەرانی گەڕۆكەوە گەییە روسیا) بوو. لە دەوروبەری ساڵی ١٦٧٧ دا، كۆمەڵە رۆمانسێكی سوارچاكی، كە لە پۆڵەندییەوە وەرگێڕدران، فەسڵێكی گەورەیان لەبەردەم پێشكەوتنی چیرۆكی پەخشانیدا كردەوە، ریفۆرمەكانی پتری گەورە كاری كردە سەر رێنیسانسی خودی روسیا. زانستی كلاسیكی یونان و روم و ئەو كلاسیكانی فەرەنسی روسەكانی شەیدای لاسایی كردنەوەی وان كرد، و پەیوەندی نزیك لەگەڵ ئەوروپادا بووە مایەی بەكارهێنانی شێوەێن رۆژئاوایی لە ئەدەبی روسیدا. كەمە كەمە هەندێ شانۆنامان بە چاولێكەری بەرهەمەكانی كورنی و راسین نووسران، داستان و تراجیدیایان، لاوانەوەو چامان، حیكایەت و هۆزانێن كۆمەڵایەتی، و بەرهەمێن تەنزئامێز، بە پێی رێساكانی بوالو، بە رادەیەكی زۆر بڵاو بوونەوە. تەنانەت ئەوەی لە ستایشی پتری گەورەدا دەنووسرا،

لاسایی کردنەوەی ئەو بەرهەمانە بوو کە لە ستایشی لویسی چواردەمدا نووسرا بوون. بە هەر حاڵ، هیچ یەکێك لەم بەرهەمانە بایەخێکی ئەدەبی ئەوتۆی نەبوو.
مێژووی ئەدەبیاتی تازەی روسی دەگاتە داهێنانی داب و رێسای جێگیری ئەدەبیاتی خەیاڵی نە مەزەبی لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا. لە ماوەی زۆربەی ساڵانی ئەم سەدەیەدا زۆربەی بەرهەمێن ئەدەبی هێشتا تەقلیدی، دەستکرد، و نا رێك و پێك بوو. بە هەر حاڵ، ژمارەیەك لە شاعیران و نووسەرانی سەدەی هەژدەیەم شایستەی ئەوەن ناوی خۆو بەرهەمیان باس بکرێ.

ئانتیوخ دمیتریوفیچ کانتمیر (١٧٠٨- ١٧٤٤):

(ئەم شاعیرو نووسەرە روسییە لە ئەستەموڵ لە دایك بوو و لە پاریس کۆچی دوایی کرد. لە شازادەکانی موڵداڤی بوو، بە منداڵی لە دەرباری روسیا پەروەردە بوو). کانتمیر چەند هەجوونامەیەکی دژی پێشداوەری و وابەستەگی کۆن، بەرەڵایی تازە، و سەردەمی رۆشنگەری نووسی (گرنگترینیان نۆ هەجۆنامەیە کە لە ساڵی ١٧٤٩ بە زمانی فەرەنسی و لە ساڵی ١٧٦٢دا بە رووسی بڵاوبووەوە. کانتمیر لەم هەجوونامانەدا ژیانی روسیاو نەزانی و لووتبەرزی ئەرستۆکراتی زەمانەی وەسف کردووە، کانتمیر بە دامەزرێنەری تەنزی روسی دەژمێردرێ).

ڤاسیلی کیریلوڤیچ تردیاکوفسکی ١٧٠٣- ١٧٦٩:

(کوڕی کەشیشێکی خەڵکی حاج تەرخان بوو. لە هەرزەکاریدا لە قوتابخانە هەڵات و بۆ هۆڵەندا رۆیی و لە وێندەرەوە بە پێیان بەرەو پاریس چوو. پاش گەڕانەوە بۆ رووسیا لە ئەکادیمیای زانستانی روسیادا دەست بە کار بوو). هەندێ شیعری لاوازی گوت و تەرجەمەیەکی زۆری بەرهەمێن فەرەنسی کرد، بەڵام بە تۆمارکردن و نووسینی بۆچوونی نەو کلاسیکەکان لەمەڕ شیعر بە زمانی روسی و هەروەها بەو بابەتانەی لە بواری عەروزی روسیدا نووسیونی بەناوبانگە.

میخائیل ڤاسیلیوڤیچ لامانوسوف (١٧١١- ١٧٦٥):

(زاناو شاعیری بەناوبانگی سەدەی هەژدەیەمی روسیا، لە خێزانێکی ماسیگری دەستکورت هاتە دنیا. لە ساڵی ١٧١٤دا بوو بە ئەندامی کۆڕی زانیاری سانپترسبۆرگ. لە لقە زانستییەکانی وەك فیزیا، کیمیا، زەویناسی، ئەستێرەناسی، و ئابووریدا کەوتە لێکۆڵینەوە). لامانوسوف دامەزرێنەری راستەقینەی ئەدەبیاتی تازەی روسیایە. گەلێك

چامەی شکۆداری لە قاڵبی نەزمی نویدا، لەسەر بنەمای سیلابێن هاوسەدا گوتووە. زمانی کۆنی سلاڤۆنێکی کلێسایی بۆ شێوازی "بەرز" بەکار هێناو دەربڕینی محاوەرەیی بۆ شێوازی (ئاسایی) بەکار هێنا، و بەمجۆرە زمانی روسی دەوڵەمەند کرد. (لامانوسوف بە نووسەری یەکەمین کتێبی دەستووری زمانی روسی (١٧٧٥)ش دەزانرێ).

ئەلکساندەر پتروڤیچ سوماروکوف (١٧١٨- ١٧٧٧):

سوماروکوف نووسەری تەنزنامە، ئەفسانان، و رەخنەێن ئەدەبییە. لەگەڵ ئەمەشدا شۆرەتی ئەم نووسەرە بە یەکەمین درامای تەواوی روسی، واتە بە تراجیدیای خوریف- ەوە بەندە. سورماروکوف ماوەیەك بەڕێوەبەری یەکەمین شانۆی روسیا (١٧٥٦)، لە سان پترسبورگ (لینینگراد) بوو (یەکەمین گۆڤاری غەیرە دەوڵەتی روسی بە نێوی هەنگی زەحمەتکێش (١٧٥٩) بڵاوکردەوە).

گاڤریل رومانوڤیچ درژاڤین (١٧٤٣- ١٨١٦):

(درژاڤین کوڕی ئەفسەرێکی دەستکوری بە ئەسڵ تاتاری بوو. لە غازاندا کەمێکی خوێند، ماوەیەك سەرباز بوو، پاشان بوو بە حوکمڕانی یەکێك لە شارەکان، و ئەوجا گەییە پۆستی سکرتاریەتی کاترین-ی دووەم. لە زەمانی ئەلکساندەری یەکەمدا پۆستی وەزارەتی دادی (١٨٠٢) وەرگرت). درژاڤین لە پەیڕەوانی "خوا پەرستی" (دیزم)ن، ئەپیکۆری رەفتار، و گەورەترین شاعیر رۆژگاری خۆی بوو. بە غەزەلیات، سردووی مەزەبی، و چامەکانی بەناوبانگە. درژاڤین شەیدای گەورەیی، شکۆ، بەرزی، و شادمانی بوو. زمانی دڵگیرو بتەوە، وەك بڵێی هەندێك شاش و لە دروستی رواڵەتی بەدەر.

دنیس ئیڤانوڤیچ فونڤیزین (١٧٤٥- ١٧٩٢):

شاعیرو شانۆنامەنووسی رووسییە، بە دوو کۆمیدیا پەخشانیەکەی سەرتیپ (١٧٦٦)و کەمتر (١٧٨٢) بەناوبانگە کە لە قاڵبی تەنزی کۆمەڵایەتی و بە شێوازی کلاسیك نووسراون، فونڤیزین لە داهێنانی گفتوگۆیانی کۆمیدی، و لە کاراکتەرسازیدا، بە تایبەتی کاراکتەرانی رەق و زبر، حەیوان سیفەت، نەخوێنەوار یا کۆڵکە خوێنەوار، و دوو روو، باڵا دەستە.

له بەرانبەر ئەم نووسەرانەدا کەلایەنگری بزووتنەوەی نەو کلاسیك بوون، سێ نووسەری شەیدای سادەیی و ئیلهامی خۆڕسك هەن کە بە پێشەنگانی ڕۆمانتیزم دەزانرێن. ئەم سێ نووسەرە بریتیین لە:

١- *نیکۆلای میخائیلوفیچ کارامزین (١٧٦٦- ١٨٢٦)- نووسەری چیرۆکی پەخشانییە، و چیرۆکی کورتی هێنایە ناو ئەدەبیاتی روسییەوە. بەناوبانگترین بەرهەمی وی مێژووی وڵاتی روسیایە (١٨١٨- ١٨٢٦)، لە دوانزە بەرگدا.*

٢- *ڤاسیلی ئاندریوفیچ ژوکوفسکی (١٧٨٣- ١٨٥٢) (کە هەندێ چاکسازی لە شیعری روسیدا ئەنجامدا، و روحی ڕۆمانتیزمی بە بەر ئەدەبیاتی روسیدا کرد). کۆمەڵێك بەرهەمی ئولانت، شیلەر، درایدن، تومسن، گرین ساوتی، والتر سکوت، توماس مور، کامپل، و بایرونی وەرگێڕایە سەر زمانی روسی.*

٣- *ئیڤان ئاندریوفیچ کریلوف (١٧٦٨- ١٨٤٤)، وەرگێری فابیلەکانی لافونتینە، کە بە خۆیشی لە فابیل نووسیدا داهێنەر بوو. (چەند شانۆنامەیەکی وەك کۆمیدیا تەنز ئامێزەکانی: کەڵەکبازان ١٧٨٨، و وانەیەك بۆ کیژان ١٨٠٧ی لەبەر دەستدان).*

ئەو قۆناغەی کە لە ساڵی ١٨٢٠ەوە (مێژووی بڵاوبوونەوەی یەکەمین بەرهەمی پوشکین) تا ساڵی ١٨٨٣ (مێژووی مردنی تورگینف) بەردەوام دەبێ، قۆناغی زێڕینی ئەدەبیاتی روسییە. دوو دەیەی هەوەڵی ئەم قۆناغە دەشێت بە قۆناغی ڕۆمانتیزم دابنرێ، چونکە لەو ماوەیەدا پۆشکین و لیرمانتوف-ی جووتە شاعیری گەورەی ڕۆمانتیك، شیعری خۆیان گوتووە.

لە دەوروبەری ساڵی ١٨٤٠دا وردە وردە ریالیزم شوێنی ڕۆمانتیزمی گرتەوە. دیارە کە ژمارەیەك لە دوا بەرهەمێن پوشکین (وەکو بەیتی یوگنی ئونگین، ١٨٨٣) نیشانەی هەندێ تایبەتمەندی ریالیزمیان پێوە بوو. پەیدا بوونی گوگول، بە تایبەتی بڵاوبوونەوەی ڕۆمانی گیانە مردووەکان لە ساڵی ١٨٤٢دا سەرەتای سەردەمی گەورەی چیرۆکی ریالیزمی روسییە،. لەم ساڵەوە تا ساڵی ١٨٨٣، گوگول، تورگینف، دۆستوفسکی، ولیف تولستۆی بە شاکارەکانیان "روحی روسییان" بە بەر ئەدەبیاتی جیهانیدا کرد، ئەم روحە لە ئەدەبیاتدا "ئاوێتەیەکی بێ هاوتایە لە ریالیزمی راشکاوو بە هێز لەگەڵ حەساسیەت و هەستیاری نا ئاساییدا، ئاگادار بوونە لە دەردێن گیان پروکێنی دڵی مرۆڤانی، و تاسەمەندی بالکردنەوەیە بەرەو لوتکەی بالاترین ئایدیالان). ئەم هاسۆزییە لەگەڵ کول و کۆڤانی بەشەریدا، ریالیزم و ناتورالیزمی روسی لە ریالیزم و ناتورالیزمی فەرەنسی کە بێرونگەراتر بوو جیا دەکاتەوە. رەنگە تورگینف لە بابەتگەرایی فەرەنسی زۆر نزیك بوو بێتەوە، بەڵام تەنانەت ئەویش هەندێ جار دەربەستی لایەنی ئەخلاقی و فێرکاری خوێنەرە.

ڕۆمان و شیعرێن لیریکی گەورەترین بەرهەمی ئەدەبی سەردەمی زێڕینی روسی پێك دێنن، هەر چەندە ژمارەیەك کورتە چیرۆکان، بیرەوەریان، و شانۆنامانی بەهاداریش بە یادگار ماونەتەوە.

هۆزانی سەدەی نۆزدەیەمی روسیا، جگە لە شیعرەکانی پوشکین و لیرمانتوف، شیعرێکی مامناوەندییە، نە باشەو نە خراپ، ئالکسی ڤاسیلیوفیچ کولتسف (١٨٠٨- ١٨٤٢) هەندێ شیعری لە هەڤرکی پوشکیندا گوت، بەلام ناوبانگی وی بە "گۆرانییە میللیە دەستکردەکانیەوەن).

(گۆرانی جووتکار، و پیاوی داس بەدەست لە جوملەی جوانترین بەیتێن کولتسف-ن). فیودور ئیڤانوڤیچ تیوچف (١٨٠٣- ١٨٧٣)، شاعیرێکی لیریکی دیکەی ئەم سەردەمەیە، هەندێ شیعری بە نێوەرۆك فەلسەفی و دەربارەی سروشتی هەیە، لە شیعرەکانیدا رەگەزێن کلاسیك و رۆمانتیك تێکەڵ دەکات.

(خەیاڵ- ١٨٢٩و شەوی پیرۆز ١٨٤٩ لە بەیتەکانی ئەون). ئالکسی کونستا نتینوڤیچ تولستۆی (١٨١٧- ١٨٧٥)، گەورەترین شاعیری شیعری تەنزئامێزو حەنەك ئامێزی روسیایە. جگە لەمە، هەندێ هۆزانی لیریکی ناسك و جوان، دوو بەیت، چیرۆکێك بە ناوی خوێن مژ، رۆمانێك بە ناوی شازادە سیربریانی- ١٨٦٣و شانۆنامەیەکی مێژوویی سێبەشی نووسیوە. تولستۆی لەم شانۆنامەیەدا دیمەنێن رەشی قۆناغی دکتاتۆریەتی روسیا بەوپەڕی وەستاییەوە وەسف دەکات. بەشەکانی شانۆنامەی نێوبراو بەم ناوانەن: مەرگی ئیڤانی ترسناك- ١٨٦٦، تزار تیودور- ١٨٦٨، و تزار بوریس- ١٨٧٠ ئافاناسی ئافاناسیوفیچ فیت (١٨٢٠- ١٨٩٢)، لە داکۆکیکارە سەرسەختەکانی شیعری ناوازە بوو. شیعرەکانی سەرەتای وی وەکو شیعری پارناسیانی فەرەنسی، و رەنگدانەوەی باوەڕو بۆچوونی هونەر بۆ هونەر بوون. هەندێ هۆزانی لیریکی دەربارەی تەبیعەت و هەندێ پارچەی هزرمەندانەو فەلسەفیشی لە پاش خۆی بە جێهێشتووە. (یەکەمین کۆمەڵە شیعری "پانتیونی شیعر" لە ساڵی ١٨٤٠دا بڵاوبووەوە).

نیکۆلای ئالکسیوفیچ نیکراسوف (١٨٢١- ١٨٧٧)، شاعیری گوندیان و گۆرانیانی میللی بوو. لە شیعرەکانی دا ئەوپەڕی هاوسۆزی لەگەڵ گوندییاندا دەردەبڕی و دەکەوتە شەرحی خەم و ئازارەکانیان. لێ، لە وەستایی و زەوقی هونەری بێ بەش بوو (گرنگترین بەرهەمی بەیتێکە بە ناوی: چ کەسێك دەتوانێ لە روسیادا بەختیار بژی ١٨٦٤- ١٨٧٦).

<u>ئالکساندر سیرگیوفیچ پوشکین ١٧٩٩- ١٨٣٧:</u>

مەنشوەر بە "بایرۆنی روسیا"، لە بنەماڵەیەکی ئەرستۆکراتی کۆن لە مۆسکۆ هاتە دنیاوە. باپیرە گەورەی ئەبراهام هانیبال، کوڕی شازادەیەکی حەبەشی و مایەی رێزی پتری گەورە بوو. پوشکین بە منداڵی لەبەر دەستی مامۆستایان و پەروەردەکارانی فەرەنسیدا پەروەردە

بووە. لە ساڵی ١٨١١ەوە تا ١٨١٧ لە ئامادەیی تزارسکویە"١٢سلۆی چەند میلی مۆسکۆدا خوێندویەتی. پاش تەواوکردنی قۆناغی ئامادەیی لە سان پترسبورگ و لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە دامەزرا و تا ساڵی ١٨٢٠ درێژەی بەکاردا. لەم ساڵەدا تزار لەسەر شیعرە توندو (شۆڕشگێڕەکانی) بۆ باشووری روسیای دوور خستەوە. لە هەمان ساڵدا بەیتی ئەڤینداری روسلان و لیودمیلا-ی نووسی. "دوور خستنەوەی" پوشکین (کە زیاتر لە کریمەو قەفقازدا بوری) چوار ساڵی خایاند. لە ساڵی ١٨٢٤دا ناردیان بۆ موڵکەکەی دایکی لە ویلایەتی پسکوف. دوو ساڵانیش لەو گوندەدا بە گۆشەگیری ژیا، گەلەك ئەفسانانی فۆلکلۆری لە دایەنە پیرەکەیەوە (ئارینا رودیوینوڤا) فێر بوو. پۆشکین لە ماوەی شەش ساڵ دووری لە سانپترسبورگ،گرفتاری چەندین سەربوری ئاشقانە بوو و گەلەك شیعرێن لیریکی و چیرۆکڤانی و شانۆنامەیەکی نووسی. لە ساڵی ١٨٢٦دا بەر بەخشینی نیکولای یەکەم کەوت و بۆ پایتەخت گەڕایەوە، و لە مۆسکۆدا هەمان ژیانی بێ سەروبەری بەر لە نەفی کردنەکەی دەست پێکردەوە، لە ساڵی ١٨٣١دا لەگەڵ کیژێکی هەژدە ساڵەی جوان، بەڵام بەڕەڵڵادا بە ناوی ناتالیا گونچاروڤا زەماوەندی کرد، کە عادەتی دەستبڵاوی و خۆش رابواردنی وی (رێك وەکو خۆی) بووە باعیسی ئەوەی کە پوشکیین تا بینا قاقای لە قەرزا رۆبچێ. ژیانی هاوسەرێتیان تاقەتبەرو ناخۆش دەرچوو، لەلایەکەوە دەمگۆی پەیوەندی ناڕەوای هاوسەرەکەی لەگەڵ مێردی خوشکەکەی خۆیدا کەوتە سەرزاران. سەرەنجام، پۆشکین ناچار بوو لەگەڵ ئەو پیاوەدا دوئیل بکات و کوژرا.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

بەیتێن چیرۆکڤانی: پوشکین هەوەڵجار وەکو شاعیری بەیتێن چیرۆکڤانی مەیلەو درێژ ناوبانگی دەرکرد. بەیتی روسلان و لیودمیلا (١٨٢٠) چیرۆکێکی ئەفسانەیی خەیاڵ ئەنگێزە دەربارەی نەو بوکێك کە لە باهۆزو تۆفاندا گرفتاری جادوو دەبێ. مێردە بەدبەختەکەی لە پاش بەسەر هاتێکی زۆر رزگای دەکات، و سەر لە نوێ دەست بە ژیانێکی خۆش دەکەنەوە. گلینکا"١٣" ئۆپرایەکی لەسەر ئەم بەیتە داناوە. کاریگەری بایرون بەسەر بەیتە رۆمانتیکیەکانی برایانی رێگر (١٨٢١)، زندانی قەفقاز (١٨٢٢)و فوارەی باخچەی سیرای (١٨٢٤)دا ئاشکرایە. لەم دوو بەیتەی دواییدا کە کەش و هەوای رۆژهەڵاتیان هەیە، ژنانی چیرۆکەکانی جوان و خەمین، و پیاوان شەهوانی و ناکام وێنە دەگیرێن. ئەم دوو بەیتە (چیرۆکی شیعری) بە بەناوبانگترین بەرهەمی پوشکین دەژمێردرێن. کێوەلییان (١٨٢٧) بەیتێکی پڕ مەینەتە دەربارەی پیاوێك کە لە فێڵ و دەهۆو درۆیانی باوی کۆمەڵگەی بەشەری هەڵدێ. پولتاڤا (١٨٢٩)، بەیتێکی داستانی (مەلحەمی) رۆمانتیکییە کە سەرکەوتنە بەناوبانگەکەی پتری گەورە بەسەر شارلی"١٤" دوازدەیەمی پاشای سویدا لە ساڵی ١٧٠٩دا دەگێڕێتەوە.

بەناوبانگترین بەرهەمی پۆشکین "رۆمانی شیعری" یوگنی ئونگین (١٨٣٣)ە، کە بەسەرهاتی پیاوێکی لاوە کە پاش مردنی بابی لە دەستی پەستی شار پەنا دەباتە بەر کونجی دێیەك، یوگنی لە گوندا لەگەڵ شاعیری لاو لنسکی دا دەبێ بە دۆست. لنسکی ئەو بە تاتیانا-ی خوشکی ئولگای دەزگیرانی خۆی دەناسێنێ. تاتیانا حەز لە یوگنی دەکات، بەڵام ئونگین بە ئەدەبەوە رووی لێ وەردەگێڕێ، یوگنی ژێراو ژێر پەیوەندییەك لەگەڵ ئولگادا پەیدا دەکات. لنسکی کە پەی بە رووداوەکە بردووە، داوای دوئیلی لێدەکات، لنسکی لەم دوئیلەدا دەکوژرێ. تاتیانا بۆ شار دەڕوات و لەگەڵ شازادەیەکی دەوڵەمەندا زەماوەند دەکات. چەندین ساڵ لەوەو دوا یوگنی جارێکی دی دەیبینێ و دڵبەندی خۆی بۆ دەردەبڕێ. تاتیاناش هەندێ قسەی، لەمەڕ ئەشقی خۆی، لەگەڵدا دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا دەرهەق بە مێردەکەی خۆیشی وەفادار دەبێ. بە باوەڕی یەکێك لە رەخنەگرەکان، یوگنی ئونگین "بەرهەمێکی روسی خاڵیسەیە، و باشترین وەسفی ژیانی روسانی، چ لە شارە گەورەکان و چ لە موڵکی دەوڵەمەندان لە دەوروبەری شاران، لە خۆ گرتووە، بەرهەمێکە تا ئێستا هەرگیز لە ئەدەبیاتی روسی دا نەنووسرا بوو"، چایکۆفسکی ئەم بەیتەی کردووە بە ئۆپرا.

<u>هۆزانێن لیریکی:</u>

پوشکین هەندێ شیعری لیریکی لەمەڕ لایەنگری لە ئازادی و لیبرالیزم نووسیوە، بەڵام باشترین شیعری دەربارەی ئەڤین و سروشتن. شیعرەکانی سەرەتای (١٨١٦- ١٨١٩)، دڵئەنگێز و شادن. شیعرەکانی ساڵانی ١٨٢٠- ١٨٢٣ی تا رادەیەك شەخسی تر، بە جۆش و خرۆشتر، و لە رووی پەرداخت و تەکنیکەوە تەقریبەن پوختەترن. شیعرەکانی دوا قۆناغی (١٨٢٤- ١٨٣٧) زۆر جدیترن، "هەموو ئەم شیعرە لیریکیانە لە ئەدەبیاتی رووسیداو لە مێژووی شیعری میللەتانی دیکەدا بێ هاوتان"، و شیعری هیچ شاعیرێك ناگات بە جوانی و جەزبەیان. گەلەك لە هۆزانێن دوا قۆناغی ژیانی پوشکین لە ئەزموونە شەخسییەکانیەوە هەڵدەقوڵێن، بەڵام تۆنێکی گشتیان هەیە. سفتی و سادەیی ئەم شیعرانەو رەچاوکردنی بنەمای شیعری، جوانییەکی کلاسیکیان پێ بەخشیون. هەندێ لە هۆزانە لیریکییە هەرە جوانەکانی پوشکین بریتیین لە: "تۆفان"، "ناپلیۆن"، "بەیانی زستان"، "ئێوارەی زستان"، "پەیامبەر"، و "وێنەگرتن".

شانۆنامە

پۆشکین چوار "درامای بچووك" یا پلۆتی درامی نووسیوە، کە درامای راستەقینە نین، بەڵکو کەم و زۆر بە چەند کورتە هەڵسەنگاندێك لەمەڕ کەسایەتی و مەوقیعیەتی دراماتیك دەزانرێن. ئەم درامایانە بریتیین لە: موتسارت و سالیری (١٨٣١)، زیافەت لە کاتی بەڵادا (١٨٣١)،

دلاوەری تـەماعكار (١٨٣٦)و میـوانی بـەردین یـا دۆن جـوان (١٨٤٠)، گـرنگترین بەرهـەمی درامـی پوشـكین بـوریس گودونـوف (١٨٣١)ی نـاوە كـە تراجیدیایـەكی مێژووییـە لـە قـاڵبی شیعری ئازادا.
ئەم بەرهەمە یەكەمین هـەنگاوە كە لـە مەیدانی تراجیـدیای رۆمـانتیكی روسـیدا (لـە بەرانبـەر تراجیدیای كلاسیكی فەرەنسیدا) نراوە. لەم تراجیدیایەدا پوشكین پتر بایـەخ بـە گێڕانـەوەی چیرۆك دەدا تا بە كاری دراماتیكی، دەربڕینەكەی بە ئاو تاوە، شیعرە ئازادەكـەی یەكنەوایـە، بـەڵام كاراكتـەرانی شـانۆنامەكەی بـە هونەرمەندییـەكی ئافـەرین ئـەنگێزەوە وێنـە گرتـووە، بابەتی شانۆنامەكە دەربارەی گودونوف–ی تزاری روسیایە (١٥٥١– ١٦٠٥) كە درۆزنێك بـە كوشتنی میراتگری هەقداری تەختو تاج تاوانباری دەكات. خەڵكی پشـتیوانی لـە درۆزنەكـە دەكـەن، رادەبـنو هـەموو بنەماڵـەی گودونـوف قـەتڵو عـام دەكـەن. موسورگسـكی"١٥" ئـەم دراماییەی كردووە بە ئۆپرا.

هەڵسەنگاندن:

گـەورەیی پوشـكین نەلـە قـوڵی یـان رەسـەنایەتی بیرەكانیدایـەو نـە لـە گـەورەیی ئـەو شەخسیەتەدایە كە شیعری وی بووە بە ئاوێنـەی باڵانمای. ناسكی كاری ئەو لـە "جوانی فۆرم، بەكار هێنانی شێوازێن شیرینی دەربڕین، و زاڵی بیٚ نەزیری بەسەر نەزمو تافیەدا"یـە، رەخنەگرێك گەورەترین باشییەكانی بەرهەمی پوشكین بەمجۆرە دەژمێریٚ: "هاوئاهـەنگی بیٚ وێنەو تەواو لـە نێوان بابـەتو فۆرمدا، گونجانی موجیزە ئامێزی پـەیڤ لەگـەڵ پێداویستی حاڵدا، كۆكردنـەوەی ناسـكیو رەقـی لـە یـەك كاتـداو دەركـی تەقریبـەن هەڵـە هەڵنـەگر لەمـەڕ كـێش" ، پوشـكین بـە بەرەكـەتی ئـەم هێـزی رەوانكارییـە زمـانی شـیعری تـازەی رووسـی خوڵقاند. ئەو ئەم زمانەی لە موبالەغەكاری بیٚ گیانو سفتی درۆینـە خەلەسـاند، و لـە زمـانی زندووی جەماوەری خەڵكی نزیكتر كردەوە، پاكیو دروستی، ئیحتوبار، وەرچەرخانو هێـزی پیٚ بەخشی. زمانی وی لەوپەڕی دەوڵەمەندیو نەرمی، و خۆشئاهەنگی دایە.
پۆشكین بە هۆی میانڕەویو دوورە پـەرێزی لـە درێژدادڕی لـە زۆر شـاعیرانی گـەورە باڵاترە. ئیڤار سپكتر پێی وایە كە "قەرزارباری زمانی روسی بە پوشكین گەلەك زیاترە لـە قـەرزارباری زمانی ئینگلیزی بە شەكسپیر".
پوشكین لە بنچینەدا زیاتر شاعیرێكی نەتەوەییە تا جیهانی، و لە روسیادا نـاوی پۆشـكین لـە پێشەوەیە.

میخائیل یوریڤیچ لیرمانتوف (١٨١٤– ١٨٤١):

لیرمانتوف پاشوەچەی کەشتیوانێکی سکۆتلەندی بوو بە ناوی جۆرج لیرمونت کە "لە قسان" رەگی ئەم کەسە دەگەییەوە سەر تۆماس رایمەر"١٦" بابی ئەفسەری سوپا بوو. لە مۆسکۆ لە دایك بوو، لە سێ ساڵیدا دایکی لە دەستدا، و لە ماڵی داپیرە دەوڵەمەندەکەیدا پەروەردە بوو. لیرمانتوف ماوەیەکی لە رۆژانی لاویی لە قەفقازدا گوزەراند، و لە ساڵی ١٨٣٠دا چووە زانستگەی مۆسکۆ. دوای دوو ساڵ بە هۆی خەتایەکی بچووکەوە لە زانستگە دەرگرا، و چووە قوتابخانەی سوپایی سان پترسبورگ، و لە ساڵی ١٨٣٤دا بە پلەی ئەفسەری لە یەکێك لە هەنگەکانی گارددا دەست بە کار بوو. لە ساڵی ١٨٣٧دا بە بەیتی توندو ئاگرینی مەرگی شاعیرێك، کە بۆ مەرگی پۆشکینی گوت، زۆر بە توندی هێرشی کردە سەر ئەنجوومەنانی دەرباری لەبەر بەرەوا زانین و چاوپۆشی کردن لە کوشتنەکەی. لە ئەنجامدا بۆ هەنگێك (فەوج) لە قەفقاز دوور خرایەوە. دوای ساڵێك بۆ سانپترسبۆرگ گەڕایەوە، و جارێکی دی بە هۆی دوئیل کردنی لەگەڵ کوڕی سەفیری فەرەنسادا بۆ هەمان ناوچە دوور خرایەوە (١٨٤٠)، ساڵی دوایی بە خۆیشی لە دوئێلیکدا کە بە هۆی سوکایەتی کردن بە یەکێك لە هاوشانەکانی لەگەڵیا کرد، کوژرا.

لیرمانتوف کە لە ژێر کاریگەری شیلەر، بایرون، وشیلیدایە، شاعیرێکە بە گیانێکی یاخی و دژ بە زۆرداری، دژ بە هەر جۆرە سنووردارییەکی ئازادی تاك، دژ بە ناشیرینی و سوکی و بێهودەیی ژیان، لە شیعری لیرمانتوفدا حاڵ و هەوایەکی تازە دەبینین —حاڵ و هەوای نەفرەت و بێزاری لە هەر شتێك بەو شێوەیەی کە هەیە.

<u>ئیبلیس (لە دەوروبەری ١٨٤٠ تەواو کراوە):</u>

بەیتێکی خەیاڵئەنگێزەو ئیلهامەکەی لە (بەهەشتی زەوی) بایرونەوە وەرگیراوە، و بویەری دڵبەندی ئیبلیسێکی (پیاو خراپ) تەنیاو دڵتەنگ، بە راهیبەیەك دەگێڕێتەوە، راهیبەکە لەم ئەڤینداریەدا گیان دەسپێرێ.

<u>متسیری (١٨٤٠):</u>

دووەمین بەیتی درێژو رۆمانتیکی لیرمانتوفە، شەرحی خەم و ئازاری شازادەیەکی قەفقازییە کە یەخسیری روسەکان دەبێ و لە دێرێکدا پەروەردە دەبێ، ئەو کە لە ئەشقی ئازادیدا دەسووتێ، سەرەنجام لە وێندەر هەڵدێ، بەلام لە کۆ جاراندا رێگە گوم دەکات. پلنگێك زامداری دەکات، و لە حاڵی مردنا بۆ دێرەکەی دەگەڕێننەوە، بەلام هەر هاواری ئازادی دەکات.

هۆزانە لیرکییەکانی لیرمانتوف رەنگدانەوەی پەیامی شاعیرن، واتە بەرەڤانی لە حەقیقەت، ئازادی، و پایەی مرۆڤانی، گەلەك لەم شیعرانە دڵبەندی بە جوانی سروشت —بە تایبەتی

جوانی مەنگو شاهانەی دیمەنانی قەفقاز- نیشان دەدەن ژمارەیەك لە غەزەلە هەرە باشەکانی بریتیین لە: "فریشتە" کە بە عەجیب ترین غەزەلیاتی رۆمانتیك لە زمانی روسیدا دەژمێردرێ، "نوێژکەر"، "پەیمان"، "قاقلە جنۆکە"و "بایەوان".

لیرمانتوف پەخشانە رۆمانێکیشی نووسیووە (کە یەکەمین رۆمانی ریالیستی لەسەر بنەمای سایکۆلۆژییە لە زمانی روسیدا).

ئەم رۆمانە کە تا ئەندازەیەك ژیاننامەی خودی خۆیەتی "قارەمانێکی رۆژگاری مە ١٨٣٩-١٨٤٠"ی ناوە. (پیچورین-ی قارەمانی سەرەکی ئەم رۆمانە، نموونەیەکی چۆنی تاکێکی روسی خۆشەبووی ناو گەندەڵییەکانی سەردەمی خۆیو نوێنەری روحو گیانی خەڵکی ئەو رۆژگارەیە، ئەو کە لە شانازیو بەختیاریو شادمانی ئەشق مەحروم بووە، بووە بە کەسێکی خۆویستو دیکتاتورو ئامادەی ئەوەیە کە تەسلیمی خراپە و شەڕارەت بێ قەفقاز مەیدانی ئەم رۆمانە ناودارەیە) پیچورین-ی بە گومانو نا ئومێدو دڵشکاو بەڵام زیرەك، کیژۆڵەیەکی قەفقازی دەڕفێنێ، لێی بێتاقەتو بێزار دەبێ، چونکە رەقیبەکەی وی کیژۆڵەکە دەکوژێ، پیچورین بە رواڵەت ئاسودە دەبێ، و ئەوسا بەرەو رووی سەرکێشیانی دیکە، لەوانە دوئیل دەلەزێ.

لیرمانتوف بە خۆی ئەم رۆمانەی بە وێنە گرتنی گەندەڵییەکانی نەوەی خۆی ناو بردووە.

لەم بەرهەمەدا رەوتی گشتی کاری لیرمانتوف، واتە بازدان بەسەر رۆمانتیزمی سەرەتایی ئەودا بەرەو ریالیزمی تەنز ئامێز ئاشکرا دەبێ.

لیرمانتوف زۆر لە پۆشکین قوڵترو بە گومانترو زاتی ترە. و ئەگەر پوشکین لەبەر ئەوەی لە بنچینەدا شاعیرێکی نەتەوەییە و لە رێگەی پەیوەندی وی بە وڵاتو سەر زەمینی خۆیەوە بایەخی جیهانی پەیدا دەکات، ئەوا لیرمانتوف وەکو دەربڕی ئەو دوو دڵیو حاڵەتو دەس ماشان کردنانەی کە بەلای خەڵکی رۆشنبیرەوە ئاساییە، شایستەی بایەخی جیهانییە.

شانۆنامە

جگە لە پۆشکینو گەورە رۆماننووسانی مینا گوگول، تورگینف، لیف تولستۆی (و دۆستوفسکی) (بڕوانە دێڕەکانی داهاتوو).

ئالکساندەر سیرگی یوفیچ گریبا"١٧"یدوف، چەند شانۆنامەیەکی بەناوبانگی نووسی، باشترین و ناقداریترین بەرهەمی وی (داخ لە دەست شۆخی ١٨٢٥)یە لەو کۆمێدیایانەیە کە لەسەر شێوازی بەرهەمەکانی مولیر نووسراوەو پڕە لە گاڵتەبازیو کاراکتەرسازی جوانو مایەی سەرنج.

ئالکساندر نیکولا یوفیچ ئاستروفسکی (١٨٢٣- ١٨٨٦)، لە زۆربەی شانۆنامەکانیدا کە دەگاتە چلو هەشت دانە، شێوەی "بڕگەیەك لە ژیان" بە کار دێنێ. ناقدارترین درامای ئەو بریتیین لە: نابووت (١٨٥٠) (کە حیلەو فرو فێڵی بازرگانانی زەمانە وێنە دەگرێ)، بووکی

بێ نەوا –١٨٥٢، نەبوونی شەرم نییە– ١٨٥٤، کاری پڕ دەسکەوت– ١٨٥٧، (کە لەوێدا بەرتیل خۆران و کارمەندانی نا دروست و گەندەڵی دەوڵەت ریسوا دەکات)، هەورە تریشقە– ١٨٦٠، (کە لەوێشدا گەوجی و سەر سەختی بازرگانانی زەمانە وێنە دەگرێ)، و جەنگەڵ– ١٨٧١ (کە وێنەیەکی وەرزێرانی کۆیلەی زێرخرِی نیشان دەدات).

رۆمان

گوگول، تورگینف، دۆستوفسکی و لیڤ تولستۆی بە گەورەترین رۆماننووسانی سەردەمی زێڕینی روسیا دەزانرێن. بەلاّم رۆمانووسانی دیکەش لە ئەدەبیانی روسیدا ئیحتوبارو گەورەییان بە دەست هێناوە: سێرگی تیمافیوفیچ ئاکساکوف (١٧٩١– ١٨٥٩) رۆمانانی تا رادەیەك مەنگ و بابەتی ئەفراند (ئاکساکوف لە م رۆمانانەدا، کە لە راستیدا رۆمان و بیرەوەریانی شەخسین، راپۆرو هەواڵێك لەمەڕ ژیانی ئاسوودەیی خانەوادەیی لە روسیای سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەم دەگێڕێتەوە)، ناڤدارترین رۆمانی وی، سەربورنامەی خانەوادەیی– ١٨٥٦یە، کە وێنەیەکی پرشنگدارو درەوشاوەی ژیانی موڵکدارانی روسیای رۆژگاری ئەوە. رۆمانێکی دیکەی، سالاّنی منداڵیەتی نەوەی باگروف–)١٨٥٨)ی ناوە.

ئیڤان ئالکساندروفیچ گونچاروف (١٨١٢– ١٨٩١):

بە رۆمانی ئابلوموف (١٨٥٨) بەناوبانگە. لەم رۆمانەدا تەمەڵی و ئیسراحەتخوازی و بێکارەیی و بێهودەیی چینی ئەرستۆکراتی روسیا وەستایانە دەخرێتە بەر موتالاّو شیکردنەوە. (گونچاروف لێرەدا، گرفتە دێرینەکەی روسیا، واتە بنیادەمانی زیادەو سەربار بە شێوەیەکی تایبەتی وێنە دەگرێ. ئەم خەڵکە زیادەو سەربارانە کە بەقسەو خەوو خەیالاّن رۆژیان دەگوزەراند، لە زۆربەی بەرهەمێن چیرۆکڤانی ئەم سەردەمەدا بە فراوانی دەبینرێن. (حیکایەتێکی سادە– ١٨٤٧، باسی لاوێکی بەرزەفرە، و هەڵدێر– ١٨٦٩) لە رۆمانەکانی دیکەی ئەم نووسەرەن.

ئالکسی فیوفیلا کتوفیچ پیسمکی (١٨٢٠– ١٨٨١):

هەندێ رۆمانی سەرپێژ لە بەدگومانی و گومانی فەلسەفەی نووسیوە کە ناڤدارترینیان هەزار روح– ١٨٥٨ی ناوە. (هەزار روح کە ئاماژەیەکە بۆ هەزار زێر خرِی لایەنە دزێوەکانی ژیانی روسیای بەر لە ئازادی کۆیلان بە جۆرێکی ریالیستانەو بە تۆنێکی رووت وێنە دەگرێت. پیسمسکی جگە لە رۆمانەکانی، هەندێ دراماشی نووسیوە، کە یەکەمینیان چارەنووسێکی

تاڵە- ١٨٦٣، درامایەکە دەربارەی بەندەیەکی بە پارە کردڕاو کە چووە بۆ پترسبۆرگ و کەمێك نوێخوازو دەوڵەمەند بووە).

میخائیل یوگرافوڤیچ سالتیکوف (١٨٢٦- ١٨٨٩):

(ناوی خوازراوی وی شچدرینە، بە سالتیکوف شچدرین ناسراوە)، وەکو گونچارۆف و چیخۆف، هەندێ بەرهەمانی دەربارەی هەرەس و داڕوخانی ئەرستوکراتیەتی روسی نووسیوە.

رۆمانە تەنزئامێزە ناڤدارەکەی، بنەماڵەی گولولیف- ١٨٧٢- ١٨٧٦) (نەفرەت و بێزاری وی سەبارەت بە کۆمەڵگەو رۆژگاری خۆی ئاشکرا دەکات. سالتیکوف لە هەموو بەرهەمەکانیا گشت چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی سەردەم بەر پەلامارو هێرش دەدات، هەوڵدەدا دزێوی، تەمەڵی و زەبوونی، تاوانکاری، و درۆو زۆرداریان ئاشکرا بکات. حیکایەتان- ١٨٨٤و مێژووی شارێك ١٨٦٩- ١٨٧٠ لە بەرهەمەکانی دیکەی سالتیکوف-ە)، سەرەنجام پێویستە ئاماژە بۆ نیکولای سیمنوڤیچ لسکوف (١٨٣١- ١٨٩٥) بکرێ کە رۆمانانی کۆنەپەرستانەی دەنووسی، وەك بن بەست- ١٨٦٤، و تاپای چەقۆ- ١٨٧٠- ١٨٧١ (کە لەو رۆمانانەدا بە توندی بنەماکانی سوسیالیزمی بەر رەخنە داو، و رقی لاوانی شۆڕشگێڕی هەستان). شاکاری لسکوف (کەشیشان- ١٨٧٢)ـە، لە ئەدەبیاتی رووسیدا یەکەمین وەسفی وردی ژیانی پیس و ئالودەی کەشیشیانی دیاری کردووە. (قارەمانی چیرۆکەکە پیاوێکی دیندارە کە هەمیشە لەگەڵ تورەیی رۆشنبیران و کورت بینی سەرانی خۆیدا لە شەڕدایەو ئاقیبەت دەمرێ).

نیکولای ڤاسیلیوڤیچ گوگول (١٨٠٩- ١٨٥٢):

گوگول لە سورو چینتسی لە بنەماڵەیەکی وردە مولکدارانی ئوکراینی لە دایك بوو. قۆناغی سەرەتایی، بە گوێرەی باوی ئەو زەمانە لە ماڵەوە خوێندووەو فێر بووە، و قۆناغی ناوەندی (١٨٢١- ١٨٢٨) لە شاری نژین تەواو کرد. ئەوسا بە دنیایەك حەزو ئارەزووەوە بۆ سان پترسبۆرگ چوو. لەم شارەدا بەیتێکی چیرۆکڤانی درێژی، کە لەگەڵ خۆیدا بردبووی، بڵاوکردەوە کە رووبەرووی شکستی تەواو بووەوە. بە پێچەوانەی حەزی باتینی خۆی، بۆ ماوەیەك بوو بە فەرمانبەری دەوڵەت، پاشان لە قوتابخانەیەکی تایبەتی ئەرستۆکراتان کەوتە دەرسگوتنەوە. کۆمەڵە کورتە چیرۆکە دوو بەرگییەکەی (١٨٣١- ١٨٣٢) کە باسی ژیانی خەڵکی ئۆکراینی دەکرد، بە جۆش و خرۆشەوە پێشوازی لێکرا، پاش یەك ساڵ لە دەرسگوتنەوە وەکو مامۆستای مێژوو، کە نا سەرکەوتوو بوو، لێبڕا ئەدەبیات بکات بە پیشە. لە ساڵی ١٨٣٥دا چەند چیرۆك و گوتارێکی بڵاوکردەوە. ساڵی دواتر شانۆنامەی

جەنابی موفەتیش–ی بڵاوبووەوە کە بووە مایەی ستایشی خەڵکی، ئەو خەڵکانەی کە ئامانجی ئەم کۆمیدیایەن بە هێرش بۆ سەر رژێمی حکومەتی خودموختاری بێ کەفائەت دەزانی– ئەو ئامانجەی کە گوگول بیری لێنەکرد بووەوە. هەمان ئامانج و هەروەها مەحکومکردنی کۆیلەداری، لە بەرگی یەکەمی روحە مردووەکاندا، کە لە ساڵی ١٨٤٢دا، بڵاو بووەوە، ئاشکرایە گوگول لە ساڵی ١٨٣٦ بە دواوە زۆربەی کاتی خۆی لە رۆم بردە سەر. لە ساڵی ١٨٤٧دا هەڵبژاردەیەکی لە نامەکاری لەگەڵ دۆستاندا بڵاوکردەوە. ئەم کتێبە کۆمەڵێك نامەی خەیاڵی رووتی لە خۆ گرتبوو (کە رق و نەفرەتی رۆشنبیرانی هەستاند، چونکە گوگول لە و نامانەدا کەوتبووە داکۆکی کردن لە کۆنەپەرستیی و سیاسەتی نیکۆلای یەکەم). گوگول، لەوپەڕی نا ئومێدی دا بای دایەوە سەر ئاین و، لە حاڵەتێکی شێتایەتیدا هەموو نووسخە دەستنووسەکانی گیانە مردووەکانی، جگە لە هەندێ بەشی دووەمین نووسینەوەی بەرگی دووەم، سوتاند. دووبارە و سەر لە نوێ نووسییەوە و جگە لە چەند بەشێکی دیسان سوتاندییەوە، بەرە بەرە نەخۆشییەکەی گرانتر بوو، و ئاقیبەت لە ئەنجامی ریازەتگەری (ریازەتکێشی)دا لە شوباتی ١٨٥٢دا مرد.

شێوازو تەکنیك:

باشترین بەرهەمێن گوگول ئاوێتەیەکی سەیرو عەنتیکەیە لە قوڵترین هەستێن هاوسۆزی، ریالیزمی زندوو، و گاڵتە بازییەکی شادی هێنە تەنزی وی تەقریبەن هەمیشە زهنییە، بە گوتەیەکی دیکە، هەدەف و نیشانانی هێرشەکانی وی شتانێکە کە ئەو لە زەینی خۆیدا گەورەی کردوون، رەنگە ئەمە نیشانەی توانای نا ئاسایی ئەو بێ لەمەدا کە لە سەرێکەوە هاوسۆزی و هاوخەمی لەگەڵ قارەمانانی چیرۆکەکانیدا دەکات، و لە سەرێکی ترەوە پێیان پێدەکەنێ، (بلیمەتی ئەو لەواری بەرجەستەکردنی پەستی و پوچی ژیان، و مایەپوچی ئینسانی ئاسایی دایە).

مکومترین خەسڵەتێن شێوازی گوگول بە بۆچوونی میرسکی، "شکۆو بتەوی، زمانپاراوی شاعیرانە، ... گاڵتەبازییانی غەریب و خەیاڵ ئەنگێز... روونی و توانای دەرك و بینینی نا ئاسایی ئەوە"، هەموو شتێك بە دیدی رۆمانتیك، هیولا ئاسایامەسخ بوو دەبینێ، قارەمانانی رۆمانەکانی، وێڕای واقیعی بوونیان، وەکو داهۆڵ و قەرەقۆزان وێنەگیراون.
گوگول بە یەکەمین رۆماننووسی ریالیستی لە ئەدەبیاتی رووسیدا دەزانرێ، لەگەڵ ئەمەشدا، هەمیشە لە سنوورێن ریالیزمی دەردەچێ. بە رواڵەت رووسیا وەکو چۆن هەیە وێنە دەگرێ، کەچی لەوێنەگرتنی ئەو شتەی کە عەجیب و غەریبە، یا رۆمانتیکە، یا رەمزیانەیە، رێگەی موبالەغەو زێدەڕۆیی دەگرێتە بەر.

خەیاڵی داهێنەرانەی گوگول موعجیزە ئاسایە، "ئەگەر هێزی داهێنەرانەی پەتی مەحەکی نرخاندن بێ، گوگول گەورەترین نووسەری رووسیایە".
گوگول نووسەرێکی ڕیفۆرمخوازە بەڵام شۆڕشگێڕ نییە. لە دووی هەڵگێڕانەوەو ژێرو ژوور کردنی رژێمی کۆن نەبوو، بەڵکو پێشنیازی مشتومالٌ کردنو پاککردنەوەی دەروونی فەردی دەکرد. بەرهەمەکانی (بەتایبەتی جەنابی موفەتیشو گیانە مردووەکان) هەم هاو عەسرانی ئەوو هەم وەچەکانی دوای ئەو وەکو سکاڵانامەیەك دژی رژێمی دیکتاتۆریو بیروکراتی پێشوازیان لێکردووە.

بەرهەمەکانی:

بەرهەمە سەرەکییەکانی گوگول بریتییە لە: "ئێوارانی، کەناری گوندی دیکانکا (دوو بەرگە، ١٨٣١– ١٨٣٢)، بریتییە لە هەشت کورتە چیرۆك دەربارەی تەبیعەتو خەڵکی ئوکراین، میرگورود – ١٨٣٥ کۆمەڵەیەکی دیکەی چوار چیرۆکییە (یەکێکیان چیرۆکی تاراس بولبایە، کە باشترین بەرهەمی گوگولە).
ئارابسك– ١٨٣٥ کۆمەڵێك گوتاری جۆراوجۆرو چیرۆکە (کەیاداشتەکانی شێتێك یەکێکیانە)، موفەتیش ١٨٣٦، شانۆنامەیەکی کومیدییە، رۆمانی تەواو نەکراوی گیانە مردووەکان– ١٨٤٢، کورتە رۆمانی پاڵتۆ– ١٨٤٢، و کۆمەڵە نامەیەك بە ناوی بژاردەیەکی نامەکاری لەگەڵ دۆستانا– ١٨٤٧).

موفەتیش:

ئەم شانۆنامە کۆمیدییە بە گشتی بە گەورەترین بەرهەمی درامی لە زمانی رووسیدا دەزانن. ئەم شانۆنامەیە هێندە پێکەنیناوی و سەرگەرمکەرە کە هەوەڵجار گەییوەتە چاپخانە، پیتچنەکان لە دەمی پیتچنیدا لەبەر پێکەنین نەیان پەرژاوەتە سەر کارەکە، (قارەمانانی شانۆنامەکە دەربڕی گیانی زمانلوسی و ریابازی و ساختەچیاتی سەردەمی خۆو نموونەو نوێنەری تەواوەتی فەرمانبەرانی بەرتیل خۆری دەوڵەتیی ئەو رۆژگارەن)، شارەوانی گەندەڵو سەرانی ئیدارەکانی شارەوانی خەبەریان زانیوە کە موفەتیشێك لە سان پترسبۆرگەوە بۆ سەردانی چاوەنوار نەکراو و کوتو پڕی دایەرەکان کەوتووتە رێ! و چاوەڕوانن هەر ساتێ بگاتەجێ. موفەتیشی نەناسراو دەگاتە شار! سەرانی دایەرەکان کە شپرزە بوون، لاوێکی قوماربازی دەستکورت بە موفەتیش دەزانن. ئەمانە بۆ خێر هێنانی وی هێندەی بەرتیلو دیاری دەدەنێ کە پشتی لە ژێر باریا دەچەمێ، و تەنانەت شارەوان ئامادە دەبێ کیژەکەی خۆی بداتێ. ئەمانە رێك لەو دەمەدا کە هاتنی موفەتیشی راستەقینە رادەگەیەنرێ، پەی بە هەڵەکەی خۆیان دەبەن.

گیانە مردووەکان:

ئـەم ڕۆمانــە بــە شــاکاری ئــەدەبی گوگــول دەژمێــردرێ. وا دیــارە نووســەر بــە تــەما بــووە ڕۆمانەکـەی خـۆی وەکـو هاوتـای کۆمیـدیای خـوایی دانـتی لـە سێبەشـدا بنووسـێت. بەشـی یەکـەم ڕەنگدانـەوەی نەحلـەت، بەشـی دووەم پـاك بوونـەوە، و بەشـی سـێیەم ڕزگـاری. بـەڵام تــەنیا بەشــی یەکــەمو هەنــدێ بــەش لەبەشــی دووەم بڵاوبــووەوە، قارەمــانی چــیرۆکەکە، چیچیکوف، نموونەیەکی بەرجەستەی ئەو ئەو خەڵکە دەغەڵبازو لە خۆرازیانەیە کە ڕێگەی کورتی دەوڵەمەند بـوون دەدۆزنـەوە. ئـەو (چیچیکوف) "گیـانی مردووەکـان" (یـانی ئـەو زێـڕ خڕێیانـەی کـە لـە دوایـن سـەر ژمێـری بـە دواوە مـردوون، بـەڵام هێشـتا ناویـان لـە تۆمـارە ڕەسمـیو دەوڵەتیەکانـدا هەیـەو خاوەنـەکانیان ناچـار دەبـێ سـەرانەی هـەر یـەکێکیان بـدەن) دەکڕێت، و ئەمانە لە بانقێك دا دەخاتـە ڕەهنـەوە، پاشـان بـەو پارەیـەی کـە لـەم ڕێگەیـەوە بـە دەسـتی دێـنێ، کـۆیلانی زینـدوو و موڵکێـك پێکـەوە دەنـێ. چیچـیکوف سـەرکەوتووانە نەخشـەکەی دەباتـە پێشـێ، تـا هەنـدێ لـە فرۆشـیارەکان (فرۆشـیارانی گیانـە مردووەکـان) ریسەکەی لێ دەکەنەوە بە خوری. (دەسگیر دەکرێو دەکەوێتە زندانەوە، بەڵام هەڵدێو سەر لە نوێ دەست بە ژیان دەکاتەوە، گوگول لەم ڕۆمانەدا خەندەدارترینو تەنزئامێزترین وێنـان لەمــەڕ ژیــانی ڕوســیای ســەردەمی تزارەکــان دەگرێــت). ناســکیو جــوانی ئــەم ڕۆمانــە لــە وێنــەگرتنی هەلومەرجــە کۆمەڵایــەتیو ئابوورییــەکانی وڵاتو هــەروەها لــە کاراکتەرســازی نموونــەو ســنفە ڕوســییەکاندایە: دەســەڵاتداران، کاســبکاران، بێوەژنــان، زۆرداران، ڕژدو پیسکەکان... هتد.

پاڵتۆ:

قارەمـانی ئـەم کورتـە ڕۆمانـە، ئاکـامی ئاکـاکیوڤیچ، فەرمانبـەرێکی کـەم ڕووی بـە قەناعـەتی دەوڵەتــە کــە هــەموو ژیــانی لــە نووســینەوەی وشــە بــە وشــەی نووســراوانی دەستنووســیدا دەگوزەرێ، ولە بەرانبەردا ساڵانە دوو سەد دۆلار دەرامەتی هەیە.
ئاکاکی بە پێویستی دەزانێ کە پاڵتۆیەکی نوێ بکرێ، کـە لـە مێـژە پاشـەکەوتی بـۆ کـردووە. گاڤێ دزان ڕێی پێ دەگرنو پاڵتۆ نازدارەکەی دەدزن، ئاکاکیوڤیچ داوای کۆمـەك لـە پـۆلیس دەکات، بەڵام بەرپرسانی لووتبەرز دەستی پێوە دەنەن.
لە ڕێگەی گەڕانەوەدا بۆ ماڵ، بە هۆی سەرمای توندەوە نەخۆش دەکەوێو دەمرێ. ڕۆحی لە شـوێنێکی شـاردا دەوەسـتێ تـا سـەرەنجام یەخـەی بەرپرسـانی لووتبـەرز بگـرێو پاڵتۆکـەی وەربگرێتــەوە، (لــەم شــانۆنامەیەدا واقیعو خــەیاڵ، کۆمیــدیاو تراجیــدیا، و پێکــەنینو گریــان وەستایانە ئاوێتەی یەکدی بوونە).

ئیڤان سیرگیوڤیچ تورگینف (١٨١٨- ١٨٨٣):

تورگینف له ئوریل له دایك بوو. دایکی کەسێکی میراتگرو، بابی سەرهەنگێکی خانەنشین بوو. بنەماڵەکەی له ساڵی ١٨٢٧دا بۆ مۆسکۆ باریان کرد، ئیڤان له زانستگەکانی مۆسکۆ، سانپترسبۆرگ، و برلن خوێندی، و له پایتەختدا بوو بە کارمەندی دەوڵەت (١٨٤٣)، بەڵام دوای دوو ساڵ له دەزگای دەوڵەتی دوور کەوتەوە تا هەموو کاتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخان بکات. لەم حاڵو بارەدا دۆستایەتیەکی قووڵو راستەقینەی لەگەڵ مەدام ڤیاردوت (پولیت گارسیا)ی دەنگبێژی فەرەنسیدا پەیدا کرد، و له ساڵی ١٨٤٧دا بە دووی ویدا بۆ هەندەران لەزی. ئیڤان له ساڵی ١٨٥٠دا کە داکی مرد بۆ روسیا گەڕایەوە.

له ماوەی ساڵانی ١٨٤٧- ١٨٥١ (بیرەوەرییەکانی راوچییەك)ی له بڵاوکراوەی هاوچەرخدا بڵاوبووەوە، و ناوبانگی وەکو نووسەر چەسپی. له ساڵانی ١٨٥٢وە تا ١٨٥٣، بە هۆی نووسینی وتارێکی ستایش ئەنگێزەوە لەمەڕ مەرگی گوگول، ماوەی هەژدە مانگ له سان پترسبورگ دوور خرایەوە. له ساڵی ١٨٥٣ەوە تا ١٨٦١ قەڵەمڕەوی ئەدەبیاتی رووسی له ژێر کاریگەریی و رکێفی و تورگینیفدا بوو. له ساڵی ١٨٦٢دا شاکاری پڕ دەنگدانەوەی باوکان و کوڕانی بڵاوکردەوە، کە مشتو مڕی توندی له رۆژنامەکانی رووسیادا نایەوە.

مامەڵەی دژمنانەی ئازادیخوازان لەگەڵ ئەم کتێبەدا، تۆرگینیف-ی بۆ بیست ساڵی دوایی تەمەنی له روسیا دوورخستەوە. هەوەڵجار، له شاری بادن بادن-ی ئەڵمانی، و له هاوسایەتی مەدام ڤیاردوتدا نیشتەجێ بوو، و پاشان (١٨٧١) بۆ پاریس رۆیی، کە هەر لەوێندەرش مرد.

شێوازو تەکنیك:

تورگینف له چیرۆك و رۆمانەکانیدا بە زۆری شەرحی واقیعیانەی (بە مەفهوومی روسی) ژیانی خەڵکی لەگەڵ وەسفی لیریکی تەبیعەتدا ئاوێتە دەکات، جۆری مامەڵەی وی لەگەڵ قارەمانانی چیرۆکەکانیدا تەقریبەن مەوزوعی و بابەتییە، و بە دەگمەن پەردە لەسەر روحیان لا دەبات. بەڵام بە گوێزانەوەی کرداری قارەمانانی چیرۆکەکانی و له رێگەی نیشاندانی کاریگەری وان بەسەر خەڵکی دیکەوە زیرەکانەو وەستایانە ماهیەت و جەوهەری وان ئاشکرا دەکات. له خوڵقاندنی قارەمانانی ژندا بە تواناترە تا له ئەفراندنی قارەمانانی پیاو، و زۆربەی ئەو پیاوانەی کە بەرجەستەیان دەکات یا خوارتر له ژنانن یا وابەستەی وانن. له هەوەڵین چیرۆکەکانی دا کۆیلەکان بە خەڵکێکی بتەوو نەگۆڕو ئاگا بە گەورەیی تایبەتی خۆ دادەنێ، و ئەم کۆیلانە هەمیشە له بەرانبەر خاوەنە گەوج یا ستەمکار یا بودەڵەکانی خۆیاندا بەرجەستە دەکرێن، تورگینیف له هەندێ له دوا بەرهەمەکانیدا ئومێد بە چینی

ناوەڕاست (بۆرژوا) وەکو هێزێکی رزگاری بەخش دەبەستێ. لە چیرۆکە کورتترەکانیدا پەیامی کۆمەڵایەتی عادەتەن لە خودی چیرۆکەکەدا پەنهانە، و نایەتە دەربڕین، لە رۆمانەکاندا ئەم پەیامە لە رێگەی گفتوگۆیانی دوورو درێژەوە دەربارەی مەسەلەکانی وەخت جەختی لەسەر دەکرێتەوە، بە زۆری ئەم گفتوگۆیانە ناشیانە و دوور لە شێوەی هونەرمەندانەو سروشتی، دەخزێنرێنە نێو بافتی چیرۆکەکە. تورگینف لە رووی رێبازو رەوشەکانیەوە زۆر لە دۆستۆفسکی غەربی ترە"١٨".

بەرهەمەکانی:

تورگینف هۆزانان، شانۆنامەیان، چیرۆکانی کورت (یا نۆڤلێتان) و رۆمانانی لە پاش خۆی بە جێ هێشتووە. زۆربەی شیعرەکانی لە ماوەی سالانی ١٨٤٣- ١٨٤٧دا هۆنراونەتەوەو گرنگی و بایەخێکی ئەوتۆیان نییە. یەکێك لە دراماکانی (مانگێك لە گوندا- ١٨٥٠)یە کە شانۆنامەیەکی سایکۆلۆژییەو بەسەرهاتی عاشق بوونی ژنێکی گەنج و ژنێکی بە تەمەنتر، بە یەك پیاو وێنە دەگرێ، و درامای (خانمی گوندی- ١٨٥١) کە کۆمێدیایەکی سووکەڵەیە، بە هەر حاڵ شۆرەتی تورگینیف بە چیرۆکە کورت و رۆمانەکانیەوە بەندە.

بیرەوەرییەکانی راوچییەك (١٨٤٧- ١٨٥١):

کۆمەڵە چیرۆك و پلۆتێکە دەربارەی ژیانی گوندیاتی، هەر چیرۆك و پلۆتێکی ئەم کتێبە بە عەمەلی هەوڵێکە بۆ هەڵوەشاندنەوەی کۆیلەداری و -لە بانگەشەی ئاشکراو راستەوخۆ جوانترو کاریگەرترە، چونکە لە یەکەم نۆڕینەوە وا نایەتە بەر چاو کە بە هیچ جۆرێ پەیوەندیان بە مەسەلە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانەوە هەبێ، دوو چیرۆکێ ناڤداری ئەم کتێبە "دەنگبێژ"و "چەمەنزاری بژین" یان ناوە.

باوکان و کوڕان (١٨٦٢):

(لەم رۆمانەدا کێشمانەکێشی بێ پایانی نێوان پیران و لاوان، و گۆشەنیگای هەر نەوەیەك شرۆڤە کراوە)، بازاروف-ی قارەمانی رۆمانەکە لاوێکی ناتورالیست و نەهلیستییە، خاڵی پێچەوانەی باوك و دایك و دۆستانی ئارام و موحافەزەکاری خۆیەتی. باوەڕی بتەوی بە زانستە سروشتییەکان وەکو چارەسەر بۆ هەموو دۆزو مەسەلەکان هەیە. بازارۆف دەبێ بە خەنیم و هەڤرکی ئەشقی ئارکادی برادەری خۆی، و دڵبەندی مەدام ئودینتسوف-ی بێوەژنی گەنج دەبێ، ئارکادی-ش لە جیاتی ئودینتسوف حەز لە خوشکەکەی دەکات، لێ مەدام ئودینتسوف هیچ مەیلێك دەرهەق بە دڵبەندی بازارۆف نانوێنێ، لەم حاڵ و بارەدا، بازارۆف

کە مژۆڵی توێکاری بە دەنی پیاوێکە کە بە تیفۆس مردووە، بە خۆی تووشی نەخۆشی دەبیٚ و دەمریٚ- دەبێتە قوربانی زانستێك کە بە مایەی رزگاری جنسی بە شەری دەزانی. ئەم رۆمانە یەکەمین دەربڕینی هونەرییە لەمەڕ نیهلیزم.

دوکەڵ- ١٨٦٧:

تورگینیف لەم رۆمانەدا چیرۆکی پیاوێك بە نێوی لیتونیوف دەگێڕێتەوە کە لە نێوان کێشمانەکێشی ئەڤینی ئیرینا-ی خۆ ویست بەڵام ترسنۆك و خۆشگوزەران، و تاتیانای کەمتر جوان بەڵام زۆر نەجیب تر گیری خواردووە. گاڤیٚ کە ئیرینا لە کنوکۆی تەگبیرێك دایە تا واز لە مێردەکەی بێنیٚ لیتوینوف (پاش وەستانێکی دوو ساڵە) روو دەکاتە تاتیاناو بە باوەشی گەرمەوە پێشوازی دەکریٚ. ناونیشانی کتێبە کە رەمزێکە بۆ بیٚ سەروبەری و ئاشوب و بێهودەیی هەر تشتەك کە ئینسانی، بە تایبەتی روسییە -وەکو لیتونیوف-ش پاش پەیمانشکێنی ئیرینا هەمان ئەنجامگیری هەیە-و وا دیارە دەبیٚ تورگینیف-ش لە پاریسدا گەیبێتە بەرەنجامێکی واهی.

"بەیار- ١٨٧٦":

تورگینیف لەم چیرۆکەدا هەوڵدەدا تەقەلای شۆڕشگێڕانی دەیەیٚ ١٨٧٠ بگێڕێتەوەو لاوازیو بیٚ توانایی ئایدیالیستانو "رۆشنبیران" لە پراکتیزەکردنی بەرنامەکانیاندا ئاشکرا بکات. نژدانوف-ی قارەمانی چیرۆکەکە، کە لایەنگری ریفۆرمی بنەڕەتییە، دڵبەندی ئەڤینی ماریان، کە ژنێکی شۆڕشگێڕە، دەبیٚ. ئەم جووتە پێکڤە هەڵدێنو لە ماڵی سولومین-ی بەڕێوەبەری کارخانەیەك کە لایەنگری گۆڕانکاری بەرەبەرەیە، ئاکنجی دەبن. سەرەنجام، گاڤیٚ کە نژدانوف لەلایەن دامو دەزگای دەوڵەتییەوە دەکەوێتە بەر مەترسی گرتن، تیٚ دەگات کە هیچ کاتیٚ ناتوانیٚ ئارمانجە ریفۆرمخوازییەکانی پراکتیزە بکاتو بێنێتە دی، و ناچار خۆی دەکوژیٚ. سولومین لەگەڵ ماریاندا ریٚی هەڵاتن دەگرێتەبەرو پەیوەندی هاوسەری لەگەڵدا دەبەستیٚ تا لە ریسوایی بخەلەسیٚ.

رۆمانو چیرۆکانی دی:

لە بەرهەمە گرنگەکانی دیکەی تورگینیف دەشێت ئاماژە بۆ رۆمانانی رودین (١٨٥٦)، لانەی دەوڵەمەندان (١٨٥٩)، و سێڵاوێن بەهاری- (١٨٧٢) بکرێت، دوو نۆڤلێت-ش گوڵاوی ئارام (١٨٥٤)، و یەکەمین ڤیان (١٨٦٠) یان ناوە.

فیودور میخائیلوفیچ دۆستۆفسكی (١٨٢١– ١٨٨١):

دۆستۆفسكی لە مۆسكۆ چاوی بە دنیا هەڵێناوە. بابی جەڕاح و نەشتەرگەری خەستەخانەی گەورەی هەمان شار بوو. دۆستۆفسكی خوێندنی سەرەتایی لەلای بابی، دایكی و مامۆستایانی تایبەتی (ماڵان) فێر بوو. ئەو بە خۆیشی كتێبی فرەی دەخوێندەوە –كتێبی مقەدەس، بەرهەمەكانی شیلەر، شەكسپیر، والترسكوت، دیكنز، جورج ساند، هۆگۆ، پۆشكین، جوكۆفسكی"١٩" (١٧٨٣– ١٨٥٢)و زۆری دی. لە ساڵی ١٨٣٤دا بۆ قوتابخانەیەكی شەوانە رۆژی لە شاری زاگەی خۆی نێردرا، و پاشان لە ساڵی ١٨٣٧دا، كە دایكی مرد، چووە قوتابخانەی ئەندازەی سوپایی سان پترسبورگ.لە ساڵی ١٨٤١دا دەرەجەی ئەندازەی سوپای وەرگرت، لێ سێ ساڵی دیكە لەوێندەر مایەوە، ساڵێك وەكو خوێندكارو دوو ساڵ وەكو ئەفسەری دایەرەی ئەندازیاری. لە ساڵی ١٨٤٤دا بابی بە دەستی زێڕخرپییەكانی خۆی كوژرا، و دۆستۆفسكی وازی لە خزمەتی سوپا هێنا تا هەموو وەختی خۆی وەقفی ئەدەبیات بكات. یەكەمین چیرۆكی بە ناوی هەژاران (١٨٤٦)، رەخنەگرانی بەلای خۆیدا راكێشاو بووە مایەی ستایشیان، بەڵام بەرهەمەكانی دواتری سەركەوتنێكی ئەوتۆیان بە دەست نەهێنا، دۆستۆفسكی لە ساڵی ١٨٤٩دا لەگەڵ چەند پیاوێكی گەنجی دیكەدا بە تاوانی ئەنجامدانی كۆبوونەوەی نهێنی بە مەبەستی باسكردنی ریفۆرم و سوسیالیزم دەستگیر كرا، و حوكمی ئیعدام درا.

دۆستۆفسكی لەگەڵ مەحكومەكانی دیكەدا لە بەردەم جۆقەی تیرەندازاندا راگیرا، لێ بە فەرمانی تزار سزایەكەی وی بۆ چوار ساڵ حەپس لەگەڵ كاری قورسا لە سیبریاو خزمەتی هەتا هەتایی لە سوپادا كەم كرایەوە. دۆستۆفسكی ماوەی چوار ساڵی لە ئۆردوگادا بە كاری قورسەوە لە سیبریا بردە سەر، و پاشان شەش دانە ساڵ لە یەك فەوجی سوپاییدا خزمەتی كرد.

لە ساڵی ١٨٥٧دا لەگەڵ بێوەژنێكدا بە ناوی مار یائیسایڤا زەماوەندی كرد. لە ساڵی ١٨٥٩دا رێگەدرا بۆ سان پترسبۆرگ بگەڕێتەوە. چەند ساڵێكی لەم شارەدا بە بڵاوكردنەوەی بڵاڤۆكان و چیرۆكنووسی قەتاند. لە ساڵی ١٨٦٤دا هاوسەرەكەی و براكەی مردن، دووەمین گۆڤاری وی بە ناوی سەردەم رووبەڕووی ئاستەنگی دارایی بووەوە. دۆستۆفسكی ئیفلاسی كرد، ئەوجاش دەبوایە بژێوی ماڵباتی براكەیشی دابین بكات. ناچار، لە ساڵی ١٨٦٦ مافی دانانی هەموو بەرهەمەكانی بە بڕی ١٥٠٠ هەزارو پێنج سەد دۆلار فرۆشت، ساڵی دواتر وەزع و حاڵی دارایی باشتر بوو. لەگەڵ كیژێكی لە زنووسدا بەناوی ئانا گریگوریڤنا، زەماوەندی كرد كە لەوەدوا بووبە بە یارمەتی دەری شایستەو وەفاداری. دۆستۆفسكی لە ساڵی ١٨٦٢دا جارێك و لە ساڵی ١٨٦٧دا بۆ جاری دووەم سەفەری ئەورووپای رۆژئاوای كرد، سەفەری دووەم كە ماوەی چوار ساڵی خایاند، پتر بۆ هەڵاتن لە دەستی خاوەن قەرزان بوو. تا ساڵی ١٨٧١ هەندێ لە قەرزەكانی دایەوەو بۆ روسیا گەڕایەوە. دە ساڵی كۆتایی

تەمەنی ئەگەر ڤ‌ێ لێهاتن‌و دەستکورتی لێ دەربکەی، کە لە هەموو تەمەنیا هەر گیرۆدەی بوو. تا رادەیەك بە خۆشی و کامەرانی بوری.

<u>بەرهەمەکانی:</u>

بەرهەمەکانی دۆستۆفسکی دەکرێن بە سێ قۆناغەوە. نووسینەکانی قۆناغی یەکەمی (١٨٤٦- ١٨٤٩) بە باشی کاریگەریی گوگول نیشان دەدەن. دۆستۆفسکی، وەکو گوگول، لە ئاوێتە کردنی هەستی هاوسۆزی‌و هاوخەمی دەگەڵ ناتورالیزمدا بە توانایە، لێ هەستی کۆمیدیانەو گاڵتەبازی گوگولی نییە.
هەژاران (١٨٤٦) رەنگدانەوەی هاودەردی و هاوخەمی قوولی وییە دەرهەق بە مرۆڤانی ستەمدیدەی، تەقریبەن خاڵی بووە لە ئینسانیەت، پێکەنیناوی، بەڵام هێشتا ئادەمیزادو نەجیب. ئەم رۆمانە کورتە، چیرۆکی ڤیانی کاتبێکی دەستکورت بە ناوی ماکاردیوڤشکین دەرهەق بە باربارادو بروسیلوڤا، کیژۆڵەی خەیاتێکی هەژار دەگێڕێتەوە. ئەم دڵدارییە هەر چەندە دوو لایەنە، بەڵام کەمی دەرامەتی ماکار کیژە سەبارەت بە ژیانێکی ئاسوودە لە ئایندەدا نا ئومێد دەکات‌و مل بۆ زەماوەند لەگەڵ بویکوف-ی دەوڵەمەندا دەدات.
چیرۆکی هاوزاد (جن) (١٨٤٦) چیرۆکی خەمناکی فەرمانبەرێکە کە لە ئاکامی ئەم خۆرەزەینییەوە کە فەرمانبەرێکی دیکە "هەویەت‌و ناسنامەی وی غەسپ کردووە" تووشی شێتی دەبێ. ئاغای پروخارچین (١٨٤٧)، چیرۆکی پیاوێکی پیسکەیە کە سەروەت‌و سامانێکی پێکەوە ناوە بەڵام تەمەنی خۆی لە رۆژە رەشیا بەسەر بردووە. ژنی میوانخانەدار (١٨٤٨) و نیتوچکا نزڤانوڤا (١٨٤٩) دوو چیرۆکی دیکەی ئەم قۆناغەن.
رۆمانانی قۆناغی ناوەڕاست (١٨٥٧- ١٨٦٣)ی دۆستۆفسکی وەکو بەرهەمەکانی قۆناغی یەکەمیەتی، لێ کاریگەری گوگول زۆر کەمتر بووە. لە چیرۆکە سەرەکییەکانی قۆناغی ناوەڕاستی وی: مولکی ستیپانچیکوف و دانیشتوانی (١٨٤٩) ئەوە دەگێڕێتەوە چۆن بنیادەمێکی مشەخۆر بە نێوی فوما ئوپیسکن هەڕەشە لە خانەوادەی خانەخوێیەکەی دەکات‌و بە سووکیان دەژمێرێ.
سووکایەتی پێکراوان و ئازار دراوان (١٨٦١) کە کاریگەری دیکنز دەنوێنێ رۆمانێکی کەمبایەخە دەربارەی لاوێکی گێل کە لە یەك کاتدا حەز لە دوو کیژ دەکات. بیرەوەری ماڵی مردووان (١٨٦١- ١٨٦٢)، لەسەر بناغەی ئەزموونی نووسەر لە زیندانی سیبری هاتۆتە نووسین‌و سەربوری غەمئەنگێزی حوکمدراوان بە شێوەیەکی دڵگیر دەگێڕێتەوە. (بە وردی تەبیعەتی زندانیان تاوتوێ دەکات).
رۆمانەکانی دوا قۆناغی (١٨٦٣- ١٨٨١) دۆستۆفسکی لەلایەنی سایکۆلۆژی‌و لە ئاستی عاتیفییەوە لە رۆمانەکانی پێشووتری ئەو قوڵترو بەهێزترن. لە راستیدا، بەرهەمێن گەورەی دۆستۆفسکی زیاتر لە ساڵانی دوایی تەمەنیاو لە پاش ساڵی ١٨٦٣ەوە دێنە ئەفراندن، لە

نـاو بەرهەمـەكانی دوا قۆناغیـدا، رۆمـانی بیرەوەریـانی ژێـر زەمـینی (١٨٦٤)، ریزپـەڕە، و یەكێكـە لـە لاوازتـرین چیرۆكەكانی. ئـەم رۆمانـە باسـی رووبەڕوونـەوەی بابایـەكی "روسـی سسـت رەچـەڵەك" لەگـەڵ تاوانبـاران دا دەكـات، بـە هـەر حـاڵ ئـەم رۆمانـە بەڵگەنامەیـەكی بـەهادارە، و كـەمو زۆر رەنگدانـەوەی ژیـانی خـودی دۆستۆفسـكییە، قوماربـاز (١٨٦٦) شیكردنەوەو شرۆڤەی تاسەمەندی شێتانەی خودی دۆستۆفسكییە بۆ قومار، و رەخنەیە لەو تاو تامەزرۆیەی قومار، كە ئەو لە ماوەی ئاكنجی بوونیا لـە ئـەوروپای رۆژئاوایی پێوەی موفتەلا بووە.

تاوانو سزا (١٨٦٦):

ئـەم رۆمانـە، وێـڕای دوورو درێـژیی و ناسـازی زۆر، یەكێكـە لـە رۆمانـە هـەرە بـەهێزەكانی دۆستۆفسكی، (لـە وەسفی قارەمانانی چیرۆكەكەو توژێنـەوەی هەستو هزریانـدا ئەوپـەڕی شكۆو گەورەیی هونەری بەدەست هێناوە. رۆمانەكە بە دەوری ئـەم هـزرەدا دەسوڕێتەوە كە تاوان خەتا نییە بەڵكو بەدبەختیە).
راسكولنیكوف-ی قارەمانی چیرۆكەكە، خوێندكارێكی دەستكورتە كە هـەق بـە خـۆی دەدات ژنێكـی پیری سـووخۆر لەبەر پارەكـەی بكوژێـت، بۆ رێگـرتن لـە كەشفبوونو ئاشـكرابوونی مەسەلەكە، ناچاری قەتڵێكی دیكە دەبێ. لێ دووچاری عەزابێكی ترسناكی ویژدان دەبـێ، و لـەم حـاڵو بـارەا دڵبەنـدی ڤیـانی پـاكی سـونیا، كیژێكـە كـە بـۆ رزگـاری خانەوادەكـەی لـە برسیەتی كەوتۆتـە لەشفرۆشـی، دەبـێ. (راسـكولنیكوف كـە لـە میهرەبـانیو دڵسـۆزی كیـژە دڵنیا دەبێ، ئیعتراف بە تاوانەكانی خۆی دەكات). گاڤێ بە حەوت سـاڵ زینـدانی لـە سـیبریا، حوكم دەدرێ، سونیا لەگەڵیا بۆ سیبریا دەچێ، و ئەو جووتە بە تاسەوە چاوەنۆڕی گەڕانەوە بۆ روسیاو دەست پێكردنی ژیانێكی تازە دەكەن.

گێلە ١٨٦٩:

چیرۆكێكە دەربارەی شازادە میشكین، كە لـە راستیدا هـەرگیز گێـل نییـە، لـێ دۆسـتەكانی بـە هۆی نەجابەت، فیداكاری، و دڵسۆزی و میهرەبانی منالانەیەوە بە گێلی دەزانن.
ئـاگیلا-ی كیـژی جەنـەڕاڵێكو، ناشـتازیا-ی كۆنـە ماشـوقەی بازرگـانێكی دەوڵەمەنـد هەردووكیان ئاشقی میشكین دەبن.
میشكین لە رووی بەزەییەوە ناستازیا هەڵدەبژێرێ، بەڵام ئەم ژنە ناچێتە ژێر بـاری فیـداكاری ئەوو شوو بە رۆگۆجین دەكات. رۆگۆجین كە دەزانێ ناسـتازیا هێشـتا شـازادەی خۆشـدەوێ، دەیكوژێت و بۆ سیبریا نەفی دەكرێت. ئاگیلا شوو بە پیاوێكی تاوانبار دەكات، و پیاوە پـاش

ماوەیەك بەڕەڵلای دەكات. میشكین، كە پێشتر تووشی فێداری بووە، بە حاڵی بێ حاڵیو دەروونی پەشێوەوە بۆ وڵاتی سویسرا دەڕوات.

دەست لێوەشاوان ۱۸۷۱:

دۆستۆفسكی لەم ڕۆمانەدا وێنەی پرشنگداری لەمەڕ قارەمانانی سەرەكی كتێبەكە گرتووە: ستاگروڤین، "قارەمانێكە" نە هیچی هەیەو نە ویژدان، كیریلوف"۲۰"، خوانەناسێكی شێتە كە لە ڕێگەی ئامانجەكانی شۆڕشدا ژیانی خۆی فیدا دەكات، و ڤیر خۆڤینسكی، پیلانگێڕ، زمانلووس، مولحید، و پیاو كوژە. ستاگروڤین دارو دەستە نەهلیستەكەی خۆی بەرەو تاوانانی زۆر، لەوانە قەتڵو ئاگربەردان دەبات، كیریلوف گوناهی یەكێك لە پیاوكوژییەكان بە خۆیەوە دەبەستێو لە پێناوی ئارمانجەكانی شۆڕشدا خۆی دەكوژێ، ڤیرخوڤینسكی لە وڵات هەڵدێ و، ستاگروڤین، كە دەزانێ لە ژیاندا شكستی هێناوە، خۆی دەكوژێت.

برایانی كارامازوف (۱۸۷۹- ۱۸۸۰):

باشترین ڕۆمانی دۆستوفسكییە (و لە ریزی شاكاری بێ چەندو چوونی ئەدەبیاتی روسییە. دۆستۆفسكی لەم كتێبەدا بەدبەختی، ناكامی، دزێوی، پەستیو سوكییەكانی، بە تایبەتی نەخۆشییە روحییەكانی بنیادەمانی بە باڵا دەستییەكی عەنتیكەوە شرۆڤە كردووەو پەردەی لەسەر شاراوەترین دیمەنو رواڵەتو دیاردەكانی روحی مرۆڤانی لابردووە. ئەمە جگە لەوەی كە زانیارییەكی بەهاداری لەمەڕ ژیانی ئەخلاقی، كەلتووری، و كۆمەڵایەتی روسیای ئەو رۆژگارە پیشان داوە. ئەو لەم ڕۆمانەدا هەوڵیداوە باوەڕی خۆی دەربڕێ كە گەندەڵی ئەخلاقی دەرمانو چارەیەكیشی هەیەو ئەویش ملدانە بۆ سزا).
چیرۆكەكە بە دەوری تەوەری ژیانی فیودوركارامازوف، سێ كوڕەكەی، دیمیتری، ئیڤان، و ئالیوشاو كوڕە نا شەرعیەكەیدا سمردیاكوف دەسوڕێتەوە... فیودور پیاوێكی ستەمكار، زبرو رەق، شەهوەتباز،و خۆپەرستە، كە سەروەتو سامانی هاوسەرە مردووەكەی لە پێناوی بادەو ژندا بە باداوە، دیمیتری، وەكو بابی توندو پڕ جۆشە، بەڵام بە پێچەوانەی ئەوەوە خۆشەویستە (دەچێتە دڵەوە). ئیڤان بە گومانو هۆشیارە. ئالیوشا كەشیش ڕەفتارو دروستكارو، وەكو منالان نەرم و بێگەردە. سمردیاكوف كەسێكی گێلو جینگنو شەڕاشو و پەركەمدارە. دیمیتری لەسەر ژن و پارە لەگەڵ بابیدا تێدەگیرێو هەڕەشەی كوشتنی لێدەكات. لەم حاڵو بارەدا سمردیاكوف پیرەمێردە دەكوژێ، لێ تاوانەكەی بەملی دیمیتری دا دێت، كە حوكم دەدرێو بۆ سیبریا دوور دەخرێتەوە. ئیڤان، برای دووەم، كە هەست دەكات بە فەلسەفە نا ئومێدانەكەی سمردیاكوف نا ئاگایانە بۆ كوشتنی بابیان هانداوە، لە فرە پەشیمانی دا تووشی شێتی دەبێ، سمردیاكوف-ش خۆی بە دارا هەڵدەواسێ.

رەخنە:

خەتاکانی دۆستۆفسکی کەمو زۆر روونو ئاشکران. بەلای گەلەك لە خوێنەرانەوە، رۆمانەکانی لە رادەبەدەر نەخۆشانە، سەرریێژ لە ئازار، رەنج، تاوانکاری، شێتی، و کاری نا ئاسایی و پێچەوانەی دابو نەریت. نیکولای میخایلوسکی دیارترین تایبەتمەندی رۆمانەکانی دۆستوفسکی بە دڵرەقی و شەقاوەت دەزانێ. ناڕەوانییەکی فرە لە شێوازی ویدا بە دی دەکرێ، "عەیبی گشتی و فرەلایەنی وی زۆر ویژی بێ پایانو دابڕانو ناڕەوانی و ناتەباییە". رۆمانەکانی پڕن لە بویەرانی تەواو نەگونجاوو نا پەیوەستو، تەقریبەن بێ فۆرمو شێوەن.

ئیجابیەتەکانی رۆمانەکانی دۆستۆفسکی، عەیبەکانیان لە چاو دەشارێتەوە. هاوخەمی دڵسۆزانە لەگەڵ رەنجاوانو چەوساواندا، هزرێن قوڵ، خۆشەویستی دەرهەق بە هەموو زندووان، دڵبەندی راستەقینە بە ئاین، بە تەنگەوە هاتنی ئازادی مرۆڤو سەلماندنو پاکانە بۆ خواو نەزمی جیهانی، بەخشین دۆستی پتر لە مەحکوم کردن- هەموو ئەم لایەنە باشانە رۆمانەکانی ئەویان خستووەتە ریزی قەواڵە گەورەکانی مرۆڤایەتی و مەسیحیەتەوە. لەوەیە تا ئێستا هیچ مرۆڤێك بە دڵێکی گەورە یان گەرمی وەکو دۆستۆفسکی لە دایك نەبووبێ. لە (رووی کارامەیی لەشیکردنەوەی دەروونی و روحی قارەمانانی چیرۆك، دەرونبینی قول، گفتوگۆی زندوو و جوان، قووڵبوونەوەی فراوان لە سروشتی مرۆڤانی و ئەنگێزەکان، و بە هرەو توانای دیاریکردنی نەخۆشی سەردەم) کەوتۆتە پێشی گەلێك لە رۆماننووسەکانەوە. لە ناو هەموو مامۆستایانی چیرۆکنووسی روسیاو جیهاندا، دۆستوفسکی، پڕ بە مانای واقیعی وشە، روحانی ترینیانە.

لیڤ نیکولایوفیچ تولستۆی (١٨٢٨- ١٩١٠):

تۆلستۆی لە گوندی یاسنا یا پولیانا (لە باشووری شاری تولا) لە موڵکە خانەوادەییەکەی خۆیاندا لە دایك بووە، بابی کۆنت بوو، و دایکی شازادەخانم.

تۆلستۆی دوو ساڵە بوو کە دایکی مرد، و دوای حەوت ساڵی دی بابیشی لە دنیا دەرچوو. لە ساڵی ١٨٤٣دا چووە زانستگەی غازان، و زمانانی رۆژهەلاتی و ماف خوێند، لە ساڵی ١٨٤٧دا بە نیوە چڵی زانستگەی بە جێهێشت، و کەوتە بەڕێوەبردنی موڵکە زۆرو بەرینەکەی خۆی لە سامارا. لێ پاش چوار ساڵان، هیلاكو نائومێد، چوو بۆ قەفقاز، بۆ لای برایەکەی، داخڵی سوپا بوو. چەند سالێك، بە شێوەی باوی سەربازانی ئەو زەمانە، کەوتە رابواردن، بادەنۆشی، و قومار. لە چەند شەڕێکی سنووریدا بەشداری کرد، و لە بەرەڤانی لە سیڤاستو پول (١٨٥٤- ١٨٥٥) لە جەنگی کریمەدا بەشدار بوو. و لەو بەینەدا بەرهەمی (منداڵێتی-

١٨٥٢)، كە كتێبێكی ژینامە ئاسایە، نووسی كە لە گۆڤاری سەردەمدا بڵاوی كردەوەو تا رادەیەك بووە مایەی نێوبانگی. تۆلستۆی لە ماوەی ساڵانی ١٨٥٧- ١٨٦١دا سێ جار سەفەری ئەورووپای رۆژئاوایی- ئاڵمان، ئینگلیستان، ئیتاڵیا، و سویسرای كرد تا شێوەكانی پەروەردەو فێر كردن بخاتە بەر موتاڵاو توێژینەوە، و لە گەڕانەوەیدا بۆ سەر موڵكەكەی قوتابخانەیەكی بۆ منداڵانی دێهاتی دامەزراند. لە ساڵی ١٨٦٢ لەگەڵ سوفیا ئاندریونا بیرسدا زەماوەندی كرد. هاوسەرو دایكو یاوەرێكی نموونە بوو بۆ تۆلستۆی. سیانزە منداڵی بوو، و جگە لە ماڵداریو ماڵ بەڕێوەبردن، یارمەتی تۆلستۆی لە داهێنانی بەرهەمەكانیا دەدا (بە جۆرێ كە حەوت جاران دەستنووسی كتێبی جەنگو ئاشتی بە دەست نووسیوەتەوە). تۆلستۆی تەقریبەن بەبێ وەستان درێژەی بە نووسین دەدا. لە ساڵی ١٨٧٩دا گۆڕانێكی مەعنەوی بەسەرداهات، لە كلێسای ئەرتەدۆكسی رووسی دوور كەوتەوەو مەحكومی كردو "مەسیحیەتی بەدەر لە مەرامەكانی كلێسا"ی هەڵبژارد. واتە هەموو جەزمیات و دەستووره پەرستكارییەكانی تەرك كردو كەوتە لایەنگری لە پرەنسیپە ئەخلاقیو سەرمەشقەكانی مەسیح. هونەرو ئەدەبیاتی كفر ئامێزو دنیایی رەفز دەكرد (و هەوڵیدەدا ئاینێك لەسەر بنەمای ئەڤینی مەسیحیو پرەنسیپی بەرەنگار نەبوونەوەی شەڕو خراپە "تۆلستویزم" بێنێتە ئاراوە) تۆلستۆی لە ناو موڵكەكەی خۆیداو لە پاڵ جووتیاراندا كەوتەكارو فەزیلەتو پرەنسیپە سادەكانی مەسیحیەتی كرد بە سەرمەشقی خۆی تا مەرامە ئەخلاقییەكانی خۆی پراكتیزە بكاتو بەدی بێنێ. بەمجۆرە موریدانێكی زۆر دڵیاندایە ئامۆژگارییەكانی ویو تولستویزمیان هەڵبژارد، لە ئەنجامدا، لە ساڵی ١٩٠١دا كلێسا تۆلستۆی تەكفیر كرد، و ئەو هەر درێژەی بە نووسینی وتارە جەدەلیو پەیامەكانی خۆی لە مەڕ خوداناسیو ئەخلاقپەروەری دا. چەند ساڵێكی كۆتایی تەمەنی تۆلستۆی لە ئەنجامی ناكۆكیو نامۆیی هاوسەرەكەی لەگەڵ تولستویزمدا بەناخۆشیو تاڵی بەسەر چوو. پیرەمێرد بە جۆرێ تەنگەتاو بوو كە لە هەشتاو دوو ساڵیدا لە نیوە شەوێكی ساردا بێ پرس لە ماڵ وەدەركەوتو بە قیتار بەرەو باشوور چوو تا باقی تەمەنی لە كونجێك دا بەسەر بەرێ. لە كاتی سەفەرەكەیدا برکو سینەپاڵۆی گرت. ناچار لە وێستگەی ئاستاپۆڤۆ دایانگرت، و دوای دە رۆژ هەر لەوێندەر كۆچی دوایی كرد.

بیرەكانی:

تۆلستۆی هەمیشە ویژدانێكی فرە زندوو چالاكی هەبوو. تەنانەت وا دێتە بەرچاو كە خۆشگوزەرانی و رابواردنی سەردەمی لاوی ئەو زادەی ماندوو بوونو پەیجۆری شەیدایانە بەڵام بێهودەی ئەو بووە بۆ پەی بردن بە چەمكو مانای ژیان. پاش جەنگی كریمە، پەروەردەو فێركردنی جووتیاران بوو بە خەمی بەرودوای تۆلستۆی و كەوتە كار كردن بۆ وەدیهێنانی ئەو خولیایە. وەكو ئەشرافێكی دەوڵەمەند هەمیشە هەستی "ئەركی ئەشراف)ی

لەلابوو، و وەکو موریدێکی رۆسۆ باوەڕی بتەوی بە چاکی مرۆڤی ئاسایی، بە تایبەتی وەرزێری دێهاتی هەبوو. دژی پوچەڵی و ریابازی شارستانیەتی تازە، بوو. مەدەنیەتی رۆژئاوا بە گشتی، و لایەنی مادەگەرایییەکەی بە تایبەتی، بە دزێو و ناشیرین دەژمارد. لە کاملێدا، "ئەقڵ-ی لەگەڵ خواو زانستدا بەیەك شت دەزانی، بەڵام ئەو ئەقڵەی ئەو باسی دەکرد زیاتر لە دڵەوە هەڵدەقوڵا تا لە مێشکەوە".

لە روانگەی ئەوەوە ئاوەز تەقریبەن هاوسەنگو هاوواتای ویژدان بوو. وەکو فیلپس ئاماژە دەکات، هزرو بیرەکانی تولستۆی لە ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا ئەو پوختەییەی نییەکە بیرو باوەڕەکانی سەرەتای هەیانبووە، بە پێی ئامۆژگارییەکانی تۆلستویزم جگە لە قانوونی ئەخلاقی ناخو ناوەوەی ئینسان چ خودایەك بوونی نییە،و ئەم قانونە ئەخلاقییە لە جیاتی لە ئەنگێزەو هۆکارە دەرەکیەکانەوە هەڵبقوڵێ، لە خۆڕسکی دەروونییەوە هەڵدەقوڵێ. ژیانی دەروونی بنەمای جیهانە. ئارمانجو مەبەستی حەرەکەتو بزاڤی دەروونی ئاسوودەیی روحی (شادی)یە.

شێوازو تەکنیك:

رۆمانو چیرۆکەکانی (و هەروەها ژیان)ی تۆلستۆی لە گەلەك لایەنەوە لە بەرهەمەکانی دۆستۆفسکی جودان. تولستۆی بەرهەمەکانی بە وردیو دیقەتێکی فرەوە نووسیوەو، ئەزیەتی بەرەچاوکردنی خاڵە دەستوورییەکانەوە کێشاوە. تۆنێکی تواناداارانەی هەیە، زیاتر پێی باشە دەربارەی ئەشرافو جووتیاران بنووسێت تا دەربارەی چینی بۆرژوازی بێ رەگو ریشە، و قارەمانانی چیرۆکەکانی عادەتەن خەڵکانی ئاساییو سادەن. "شێوازی وی زۆر دوور و درێژو تاقەتبەرە -لە هەر جۆرە جەوهەرو کرۆکێکی شیعری یان هونەرو سنعەتێکی ئەدەبی بەدەرە- پەخشانێکی لە رادەبەدەر سادەو بێ زۆر لە خۆ کردن... و پەیڤی عامیانەی ناوازەی تێکەڵ بە بونیادێکی رێزمانی ئاڵۆز کردووەو هەر ئەمەش ئەو تاکەمەندییە سەیرەی زمانی تۆلستۆی دێنێتە ئارا".

شێوازی تۆلستۆی بریتییە لە هەڵدانەوەو پشکنینی روحی ئینسانیو توێکاری پەرەسەندنی جیهانە سایکۆلۆژییەکان.

"لەبەر ئەمە ئەو پاژانەی کە باسیان دەکات رووداوی ئاڵۆزی کەلتووری و مەدەنی نین، بەڵکو، دەڵێی کۆمەڵە گەردیلەیەکن کە خورد دەبنەوە، گەردیلەی نەبینراو، کە راستەوخۆ لە ئیدراکی حسییەوە هەوێنو بەرجەستە دەبن". بەڵام تۆلستۆی زۆر خەریکی ئەم پاژکارییو وردەکاریانە دەبێ، و هەر یەکێك لەم وردەکاریانەش زادەی دیتنو باری سەرنجو دیدی مرۆڤانی خۆیەتی، بۆیە واقیعیەتی قارەمان یان شتی وەسفکراو زۆر بە جوانیو دڵگری خوێنەر رادەکێشێت. لە حاڵێکا کە تورگینیف بێرونگەرایە، تۆلستۆی دەرونگەرایەو خوێنەر پێ بە پێی گۆڕانە سۆزدارییو روحییەکانی ژنانو پیاوانی ناو چیرۆکەکانی دەباتە پێشێ.

بەرهەمەکانی:

تۆلستۆی نووسەرێکی پڕ بەرهەم بوو. چاپی بەرهەمەکانی بە ئینگلیزی بە بۆنەی یەکەم سەد ساڵەی لە دایکبوونییەوە (١٩٢٩- ١٩٣٧) دەگاتە بیستو یەك بەرگ. ئەم بەرهەمانە بەسەر سێ قۆناغی دیاردا دابەش دەبن: یەکەم، لە ساڵی ١٨٥٢- ١٨٦٢ (ساڵی ژنهێنانی)، دووەم: لە ساڵی ١٨٦٢- ١٨٧٩ (ساڵی نوێ دینی ئەو)، و سێیەم: لە ساڵی ١٨٧٩- ١٩١٠. تۆلستۆی لە ساڵی ١٨٩٩ بە دواوە ئیدی بەرهەمێن گرینگی ئەوتۆی نەنووسی.

قۆناغی یەکەم:

"منداڵی، نۆلاوی، لاوی" (١٨٥٢- ١٨٥٦):

یەکەمین بەرهەمی تۆلستۆی، و ژیاننامەیەکی سێبەشی خۆیەتی. بە شێوەیەکی گشتی بەرهەمێکی سایکولۆژییە، کە لە دوو بەشی دواییدا بەرەبەرە شێوازی شیکاریانەی بەرهەمەکانی دواتری نووسەر دەردەکەوێ.

سیڤاستوپول (١٨٥٥):

بریتییە لە سێ چیرۆك سیڤاستوپول لە دیسامبەردا، سیڤاستوپول لە مایسدا، سیڤاستوپول لە ئابدا، کە لەبەر رۆشنایی جەنگی کریمە هاتۆتە نووسین. تۆلستۆی لەم چیرۆکانەدا مەینەتییە گیانپرووکێنەکانی مەیدانی جەنگ نیشان دەداتو مەدەنیەت وەکو فاکتەری شەڕ مەحکوم دەکات. ئەو رەشیدی و بوێری سەربازانی سادەو پاك لە هی ئەفسەرانی گەورە بە زیاتر دەزانێ، و نەك هەر پیاوانی گیان فیدای روسی، بەڵکو دژمنیش ستایش دەکات.

فۆزاقان (١٨٦٢):

چیرۆکێکی فەلسەفییە کە ژیانی سادەی قوزاقان لە باوەشی سروشتدا بەرەوانی وێنە دەگرێت. قارەمانی چیرۆکەکە ئولنین-ی ناوە، گیرۆدەی هەمان پەریشانیو کێشمانەکێشە دەروونییەکانی خودی تولستۆیە. ئەو کە لە لاوانی مۆدپەروەری مۆسکۆییە، لە ژیانی گەندەڵی شار بێزارو بێتاقەت بووەو لە ژیانی سادەی قوزاقاندا بۆ چەمكو مانای ژیان دەگەڕێ. ئولنین بەندیواری ڤیانی ماریانا-ی کیژە قۆزاقی دەبێ. ماریانا کە حەز لیکردەی لاوێکی وڵاتی خۆشیەتی، دەکەوێتە سەر دوو ریانێك. سەرەنجام لاوە قۆزاقەکە بریندار

دەبیٚ‌و ماریانا دەچیٚ پەرستاری دەکات. ئولنین دەزانیٚ کە ئەم ئەشقە بیٚ سوودە، بە کەسەرو نامرادییەوە بۆ مۆسکۆ دەگەڕێتەوە.

قۆناغی دووەم:

جەنگ‌و ئاشتی (١٨٦٥- ١٨٦٩):

"داستانی نەتەوەیی روسیایە"، رۆمانێکی چوار بەرگی جوان‌و مەزنی لیرکی سەرسامکەرە لە مەڕ ژیانی روسان لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا.
بۆ تێگەیشتنی تەواو لەم رۆمانە، هەم دەبیٚ تیۆری‌و بۆچوونی تۆلستۆی دەربارەی مێژوو بزانریٚ‌و بدۆزرێتەوەو هەم پەی بە ئەنگێزەو نیازی وی لە داهێنانی ئەم شاکارەدا ببریٚ. رۆژانە نووسینەکانی وی لە سالانی ١٨٤٠و هەندیٚ لە گوتەکانی وی لە سالانی ١٨٦٠دا ئەوە نیشان دەدەن کە لە روانگەو روانینی تۆلستۆییەوە مێژوو زانستێکی نمرە دووە- کە شیکردنەوەی دەشێت ئەنجامی فەلسەفی یا ئەخلاقی لیٚ بکەوێتەوە. لە راستیدا، تۆلستۆی نکولی لە بوونی شتێك بە نێوی "فەلسەفەی مێژوو" دەکات، و بە "مانای" واقیعی بۆ مێژوو قاییل نییە، تێوری و نۆڕینی ئەو دەربارەی مێژوو، وەکو چون لە بەشی دووەمی کۆتایی قسەی جەنگ‌و ئاشتیدا دەربڕاوە، تەقریبەن جەبرییە: ویستی مرۆڤ‌و تێکۆشینی مرۆڤ تەقریبەن هیچ جۆرە کاریگەرییەکی بەسەر مێژووەوە نییە، و ئەم کارە دەربارەی ویست‌و کۆششی بەناو مێژووسازان -فەرماندانی مەزن، ئیمپراتۆران، و کەسانی هاوتای ئەوان- دروست دەردەچیٚ. مێژوو ئاوێتەیە کە لە هێزێن تەواو مادی‌و عونسری‌و (تەنی سادەی لە دابەشبوون نەهاتگ) ویستی خوایی، رێکەوت بایەخی زۆری تیادا هەیە، لە روانگەی تۆلستۆییەوە "دوو واقیعیەتی راستەقینە" بریتییە لە ژیانی روحی‌و ژیانی رۆژانەی مرۆڤان‌و پەرەسەندنی دەورییان لە رێگەیلە دایك بوون، ژیان، زایاندنی هاوشێوەو مردن- ەوە.
تۆلستۆی بەم جۆرە روانینەوە بۆ مێژوو و بویەرەکانی ژیان، بە سوود وەرگرتن لە زەمینەیەکی وەکو رووداوە مێژووییەکانی سەردەمی ناپلیۆن، بە مەبەستی داهێنانی رۆمانێکی "خانەوادەیی"، دەست بە نووسینی جەنگ‌و ئاشتی دەکات. مامەڵەی وی لەگەڵ جەنگدا وەکو شێوەی ویلیام تاکرییە لە رۆمانی (یاوە بازاڕ)دا. لەگەڵ پێشڤەچوون و پەرەسەندنی چیرۆکەکەدا، بایەخی جەنگ کەم دەبێتەوە، و تۆلستۆی تێدەکۆشێت تا بابەتی "جەنگ" لەگەڵ "ئاشتی"دا ئاوێتە بکات، و سوود لە تێورییەکانی خۆی دەربارەی روداوانی مێژوویی بۆ پێکڤە گرێدانی ئەم دوو بابەتە وەربگریٚ. چیرۆکی جەنگ‌و ئاشتی بە دەوری تەوەری چوار خانەوادەدا، ڤولکونسکی، روستوف، کوراگین، و بیزو خۆف، دەسووڕێتەوە. تولستۆی لە هەوەڵەوە حاڵ‌و ئەحواڵی یەك خانەوادە دەگێڕێتەوەو پاشان دەچێتە سۆراخی

خانـەوادەی دوایـی، و وەسـتایانە ئـەم چـوار خانەوادەیـە هاوپەیوەسـت لەگـەڵ یەکدیـدا وێنەدەگرێ.

چیرۆکەکە:

پییربزوخـۆف، کـە لـە چـاو قارەمانـانی دیکـەی ڕۆمانەکـەوە، قارەمـانی سـەرەکییە، لاوێکـە تەبیعەت بەرزو ئایدیالیست. لێ بێ نموودی ڕواڵەتییە، هەندێ جار کاری پێچەوانەو خیلاف دابی کۆمەڵایـەتی دەکاتو زۆر تـوڕە دەبـێ... لـە سـەرەتای چیرۆکەکەوە وەکو بنیـادەمێکی بـەرەڵڵاو قوماربـاز وێنـە دەگیرێـت، کـە زۆربـەی دەسـتەو توێـژەکانی کۆمەڵگـە بـە مـوزعیجی دەزانن‌و لێی هەڵدێن. گاڤێ کە بابی دەمرێت‌و سەرباری لەقەب‌و نازناوی بـابی سـامانێکی فرەی پـێ دەبڕێ. لـەلای هـەمووان خۆشەویسـت دەبـێ‌و، شەخسـیەتێکی دیـارو بـە نمـوودو دڵگر پەیدا دەکات.
لـەم ڕۆمانـەدا شـازادە کـوراگین بـە نێـرەنگ پییروالێـدەکات تـا لەگـەڵ ئیلین-ی کیـژی ویـدا زەماوەند بکات. ئیلین فرە جوانە، بەڵام کەمترین نیشانەی ئابڕومەندی پێوە نییە، هیچ جۆرە قەدەغەیەکی ئەخلاقی بۆ خۆی دانانێ.ژیانی پییرو ئیلین ماوەیەك بە ناگەواری دەگوزەرێ، و سەرەنجام پەی دەبات هاوسەرەکەی لەگەڵ پیاوێکی دیکەدا دەستی تێکەڵ کردووە لێی جیا دەبێتەوە.
دوای ماوەیەك، پییر بەوپەڕی گەورەیی و لیبوردەیی لەگەڵیا ئاشت دەبێتەوە. لێ ئەمجارەش ژیانیـان تـاڵ‌و بـە خەمـە، و سـەرەنجام مردنـی ئیلین (لـە ئـاخرو ئـۆخری چیرۆکەکەدا)، وەکو ڕزگاریی تەواوەتی پییرە.
لـەم سـەرو بەنـدەدا ڕووداوێـن گـرینگ لـە ژیـانی دوو ماڵباتەکـەی دیکـەدا ڕوویـداوە. شـازادە ئانـدرێ ڤۆلکۆنسـکی، دۆسـتی پـییر. لـە جـەنگی دژی ناپلیۆنـدا، پەیویەنـدی بـە سـوپاوە کـردووە. ئانـدرێ لاوێکـی ئەرسـتۆکراتی، جـامێر، زیـرەك، جوانخـاس، بـەڵام بەدگومانـە. لـە پیناوی چاودێری لە ماریای خوشکی‌و بابە پیرەکەی، واز لـە لیـزا-ی هاوسـەری دێنـێ، لیـزا لە غیابی ئاندرێدا ، بەسەر مناڵەوە دەمرێ.
پییر، دۆستی خانەوادەی دەوڵەمەندو دلۆڤانی ڕوستوف-شـە کـە ئەندامانی ئەو خێزانـە لـە ڕوانگەو ڕوانینی تۆلستۆییەوە نموونەی کەمینەی ئەرستۆکراتی ڕوسی ئەو ڕۆژگـارەن. بـابی خێزانەکە پیاوێکی دلاواو تا ڕادەی حەماقەت دەست بڵاوو دەست بادەو بەرە بـەرە بەشـێکی زۆر مـوڵکی بنەماڵەکـە بـە نرخێکـی هـەرزان دەفرۆشـێت تـا بـە ئەندازەی پێویسـت پـارەی بۆ پێشـوازی دۆسـتەکانی‌و جێبـەجێ کردنـی هـەموو پێویسـتییەکانی ژن‌و منالـەکانی پـێ بـێ.
نیکۆلای کوڕە گەورەی، لاوێکی بێ پەروایـە کـە لەبـەر شـکۆو سەرکێشـی ژیـانی سـەربازی بۆ جەنگ دەڕوات. ناتاشای خوشکی نیکولای، کیژێکی لاوی چەلەنگ‌و دڵگرو جوانـە. سـونیا-

ی کیژە مامی روستوفەکان، کە لەگەڵ واندا دەژیٚ، دڵبەندی ڤیانی نیکولای دەبیٚ، و نیکولای-ش دەرهەق بەو بیٚ مەیل نییە.
ئاندریٚ فولکونسکی (کە هاوسەرەکەی مردووە) لە دیدارێکا کە لەگەڵ کونت روستوفدا بەمەبەستی ئەنجامدانی کاری کارگێری هەیەتی، ناتاشا دەبینیٚ. ئەم دووە، حەزلێکدی دەکەن‌و دەبنە دەزگیران. ئاندریٚ بۆ مەیدانی شەڕ دەگەڕێتەوە. ناتاشا لە پشت ئەوەوە لەگەڵ ئاناتول کوراگیندا (کوڕی شازادە)دا، کە لاوێکی زیتەڵی دیار، بیٚ ئوسوڵ‌و بیٚ چاوو رووە دیدار دەکات. ئاناتول کە پێشتر ژنی هێناوە، مەوزوعەکە لە ناتاشا دەشارێتەوە، و هانی دەدا لەگەڵیا بڕەڤیٚ، لیٚ سونیاو دایکی ناتاشا رێگەی هەڵاتنیان لی دەگرن، ناتاشا زەلیل‌و دڵشکاو، لە باری بەدەنی‌و روحییەوە دەچروسێتەوە. نامەیەك بۆ ئاندریٚ دەنووسێت و لە هەموو ئیلیتزاماتەکانی سەبارەت بە خۆی ئازادی دەکات. دوای ماوەیەك ئاندریٚ کە بریندار بووە بە رێکەوت بۆ ماڵی روستوف لە گوندا، دەهێنریٚ، لێرەدا ناتاشا دەکەوێتە پەرستاری وی‌و دەری دەخات کە هێشتاش ئاشقی ئەوە. ئاندریٚ گیان دەسپێریٚ.
لەم حاڵ‌و بارەدا، نیکۆلای روستوف ئاشقی ماریای خوشکی، نە ئەوەندە جوان بەڵام دلۆڤانی ئاندریٚ بووە.
کونت پییر جەزرەبەو ئاسیوی زۆری بە دەست نا هەموارییەکانەوە دیتوە. بەم خەیاڵەی کە ملدان بۆ ئارمانجێن ماسۆنیەکان مانا بە ژیانی دەبەخشێت، پەیوەندییان پێوە دەکات، لیٚ تەنیا نا ئومێدی پیٚ بڕاوە. پاشان هەوڵیداوە کە ناپلیۆن بکوژێت، لیٚ بەدەستی فەرەنسییەکان دیل بووە و لە کاتی پاشەکشەی وان لە مۆسکۆ ئەسیریان بووە. سەرەنجام لە هێرشێکی روسەکاندا بۆ سەر فەرەنسیانی لە حاڵی هەڵاتنا ئازاد بووە.
پاش جەنگ پییر لەگەڵ ناتاشادا زەماوەند دەکات، و نیکۆلای لەگەڵ ماریا. ئەم ژن‌و مێردانە ژیانێکی خێزانداری هێمن‌و ئاسوودە دەست پێدەکەن.
تۆلستۆی لەو بەشانەی رۆمانەکەدا کە پەیوەندی بە جەنگەوە هەیە، راپۆرو هەواڵێکی تێرو تەسەل‌و روون لەمەڕ چەندین شەڕ، لەوانە شەڕی بورودینو، نیشان دەدات. داگیرکردنی روسیا بە دەستی فەرەنسییەکان‌و پاشەکشەی کارەسات ئامێزیان لە روسیا-ش باس‌و وەسپ دەکات. تۆلستۆی وێنەیەکی تەنزاوی ئەفسەرانی فەرماندەیی گشتی، بە تایبەتی ئەفسەرانی ئاڵمانی لایەنگری روسیا دەخاتە روو. ناپلیۆن وەکو بوکەڵەیەکی پوچ‌و لاواز بەر تەوس‌و توانجان دەدات -و بەمجۆرە تێوری خۆی دەربارەی مێژوو روون دەکاتەوە. کوتوزوف-ی فەرماندەی رووسی، وەکو قارەمانێکی چیرۆکڤانی لە بەرانبەر ناپلیۆندا بەرجەستە دەکات. کابرایەکە پیر، سست، بیٚ تاقەت‌و ماندوو، بەڵام زاناو دروستکارە، فەندو سیاسەتی جەنگی کوتوزوف بوو، کە فەرەنساییەکان تا قوڵایی روسیا رادەکێشێت، ئەوسا چاوەڕوان دەکات تا چارەنووس-و درێژی خەتەلوجستیەکان- ناپلیۆن بێنێتە سەر چۆك. تۆلستۆی هەمیشە میهرەبانانە لەگەڵ سەربازان‌و دەرەجەدارانیدا مامەڵە دەکات. لە روانگەی ئەوەوە سەربازان دلێرو بەشەهامەت، و ژمارەیەکیان ئاگاو بە هۆشن، بەڵام کەمتر

دەزانن بۆ دەجەنگن. ئەو وەرزێرو جووتیاران (بەتایبەتی لە بەرگی سەربازانی پیادەدا) بە بەرجەستەکاری هەر شتێکی رووسی و هەر شتێکی باش، دەزانێ.
جەنگ‌و ئاشتی ئاسۆیەکی بەرینی هەیەو داستانییە، ئەم رۆمانە نەك هەر روسیای سالانی ١٨٠٥- ١٨١٢، بەلکو ماهیەتی مرۆڤایەتی لە هەر ولات‌و لە میانەی هەر رووداوێکی گەورەدا وێنە دەکێشێت‌و دەنوێنێ.

ئاننا کارنینا (١٨٧٥- ١٨٧٧):

فلپس دەلێت کە ئاننا کارنینا "بێگومان بە هێزترین رۆمانەکە نووسەرێك لە رۆژگاری ئێمەدا ئەفراندنوویەتی، و زەحمەتە بتوانرێ رۆمانێکی دیکە ناو ببرێ کە لە ئاستی بەهێزی‌و مکومیدا با پایەیدا بگات".
نێوەرۆکی چیرۆکەکە (کە نیشانەی گۆڕانی تۆلستۆییە لە ئازادییەوە بە ماناو چەمکە رۆسۆییەکەی بۆ تۆلستۆیزم) کۆمەلە بەلاو مسیبەتێکە کە ژنێك بە هۆی شوێن کەوتنی هەست‌و سۆزەکانی خۆیەوەو نەك هۆکارە ئەخلاقییەکانەوە، بەسەر خۆی‌و کەسانی دیدا دێنێ، ئاننا (قارەمانی سەرەکی چیرۆکەکە، کیژێکی ئەرستۆکراتی، خشکۆك، خوێن گەرم‌و پڕ جۆشە کە بووە بە هاوسەری پیاوێکی وشك‌و بێ سۆز بە نێوی کارنین) مێردە گرژو مۆنەکەی لە پێناوی ڤیانی ڤرۆنسکیدا، کە ئەفسەرێکی دلگەرەو دەزگیرانی کیتیی دۆستیەتی، بە جێدێلێ. بێ ئەوەی ببێ بە هاوسەری ڤرۆنسکی لەگەلیا دەژی. لەم حال‌و بارەدا، کیتی لەگەل لیڤین"٢١"دا، کە پیاوێکی دەولەمەندو شایستەو لایەنگری پێشکەوتنی سیستەمی کۆمەلایەتییە، زەماوەند دەکات. لەلایەکی دیکەوە، دۆستانی ئاننا لێی دوور دەکەونەوە، ئەو لە ژیانی ئاوێتە بە هەرزەیی‌و زیناکاری بێزارو پەشیمانی دەبێ، داوای تەلاق لە کارنین-ی مێردی دەکات. کارنین مل بۆ تەلاقدانی کە لە حوکمی رازیبوونە بە شوکردنی وی بە ڤرونسکی، نادات، ڤرۆنسکی-ش بەرە بەرە لەگەل ژنانی دیدا خەریك دەبێ، و ئاننا خۆی دەخاتە ژێر پێچکەی قیتارەوەو خۆی بە مەرگ دەسپێرێ.
لە ئاننا کارنینادا رووداوەکان چڕ ترو پلۆتی چیرۆکەکە روونترە وەك لە جەنگ و ئاشتیدا. ئەگەرچی لە جەنگ‌و ئاشتیدا بەلای کەمەوە سەدو هەفتاو پێنج قارەمان وێنەگیراون، لێ زۆربەیان کەم بایەخن‌و تەنیا لە چیرۆکە لاوەکییەکاندا دەردەکەون. ئاننا کارنینا لە چاو جەنگ‌و ئاشتیدا، زیاتر چیرۆکێکی دراماتیکی‌و خەمئەنگیزە تا داستانی‌و وەسفی بێ. تەوەجوهی ئەنجامگیری ئەخلاقی-ش لە ئاننا کارنینادا -بەزەرەری هونەری خالیسە- یەجگار بە هێزترە. ئەم رەوت‌و رێبازە بە لایەنی فێرکاریانەو ئامۆژگاریکاریانەی سەرەتای قۆناغی سێیەمی چالاکی ئەدەبی تۆلستۆی دەژمێردرێ، لە راستیدا، دوایی هاتنی ئاننا کارنینا بە دەستپێکی ژیانی تازەی تۆلستۆی دادەنرێ‌و دەخوێنرێتەوە.

قۆناغی سێیەم:

مەرگی ئیڤان ئیلیچ (١٨٨٦):

رۆمانۆکێکی بە سویۆ ئازاردەرە دەربارەی پیاوێك کە لە ئەنجامی زاماری زادەی بەربوونەوە لە پەیژە بەمەرگێکی تولانی و گیان پڕوکێن دەمرێت. ئەم بەرهەمە بینینو وەسفێکی ریالیزمییە دەربارەی حاڵو بارو ختورەی دەروونیی بنیادەم لە ئاستانەی مردندا. ئەو کەسێکی خۆ ویستو بەناڵە ناڵە، و هاوسەرەکەی بێهودە تێدەکۆشێت تا هاوخەمی وی بێ. سەرەنجام گاڤێ کە دەمرێ خۆی، ژنەکەی، و خوێنەر هەرسێکیان ئیسراحەت دەکەن.

ژیانەوە (١٨٩٩- ١٩٠٠):

پاشماوە -یا تەواوکەر-ی تاوانو سزا-ی دۆستۆفسکییە. ناوەڕۆکی رواڵەتی و دیاری کتێبەکە ژیانەوەو لە دایکبوونەوەیەکی تازەی ئەشرافزادەی ئەهلی رابواردن و خۆشگوزەران، شازادە نخلودۆف ە، کە کیژێکی کارەکەری گەنجو بێ گوناحی بە ناوی کاتیوشا تەفرەداوەو خستویەتێ سەر رێگەی فاحیشەکاری.
پاشان شازادە کیژێ لە زیندانلدا لە حاڵێکا دەبینێ کە لەسەر قەتلێك کە نەیکردووە تاوانباریان کردووە. کاتیوشا لە ئەنجامی هەڵەی دادگادا حوکم دەدرێ. نخلودوف لێدەبڕێ کە داراییەکانی لە نێو جووتیارەکاندا دابەش بکات، لەگەڵ کاتیوشادا بۆ سیبریا بڕوات، و زەماوەندی لەگەڵدا بکات. بەڵام کاتیوشا هەست دەکات کە هۆی ئەم کارەی نخلودوف زیاتر بەزەییە تا ئەڤین، وەدەری دەنێو شوو بە زیندانییەکی دیکە دەکات. شازادەش واقیعەکە قەبوول دەکات و لێدەبڕێ کە "ژیانەوەیەك" لە ژیانی خۆیدا بەرپا بکاتو ژیانێکی نوێ بە گوێرەی ئامۆژگارییەکانی عیسا دەست پێ بکات"٢٣".

بەرهەمێن دی:

(جگە لە وانەی بورین، چیرۆکان، شانۆنامان، و نووسینی بەهاداری دیکەش لە دوای تۆلستۆی ماون کە گرینگترینیان بریتییە لە: بەیانی مولکدارێك (١٨٥٢) چیرۆکێکە دەربارەی ناکۆکیو کێشمانەکێشی نێوان خودان مولکانو جووتیاران، ئەوەی باوەڕم پێیەتی (١٨٨٢) نامەیەکە دەربارەی جیهانبینی تۆلستۆی، نێروی تاریکی (١٨٨٦) تراجیدیایەکی جوانو دڵگرە کە ناوەڕۆکە گشتییەکەی بریتییە لە دانان بە هەڵەو رازی بوون بە سزا، بەروبووومی رۆشنبیریی (١٨٩٠)، کە کومیدیایەکی تەنز ئامێزە، سوناتەی کرویتزر"٢٣" (١٨٨٩) چیرۆکێکە دەربارەی ئەوەی کە مەسەلە سێکسییەکان تاوانیان

لێدەکەوێتەوە، کرێکارو خاوەن کار (١٨٩٥) چیرۆکێکە دەربارەی بێهودەیی سەروەت و سامان، حاجی مراد (١٨٩٦- ١٩٠٤) چیرۆکی چیا نشینێکی دلێری خەڵکی قەفقازە کە لە پێناوی ئازادیی و خۆیبوونی وڵاتەکەیدا قوربانی دەدات، و هونەرچییە (١٨٩٨)، کە لەوێدا پرەنسیپ و دیسپلین و مەحەك و پێوەرە هونەرییەکان بە دیدێکی ورد پیشاندەدرێ، و نۆڕین و جیهانبینی نووسەر لە مەیدانی هونەریدا کە نۆڕینێکی نەتەوەیی و گشتی و ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی و لە سەر بناغەی مرۆڤدۆستییە دێتە نیشاندان و دەربڕین).

هەڵسەنگاندن و نرخاندن:

بێ دوو دڵی تۆلستۆی یەکێکە لە دوو گەورەترین چیرۆکنووسی روسیا ، ئەوو دۆستۆفسکی درەوشاوەترین سیمای ئەدەبیاتی روسین کە ئابڕوو ئیحتوبارێکی گەورەو مکوم و بەردەوامیان هەیە، ئەگەرچی هەندێ لە رەخنەگران ئیرادیان لە سیسەتەمی ئەخلاقی و مەزەبی تۆلستۆی گرتووە، توانای تۆلستۆی وەکو پشکنەرو شیکەرەوەی ژیان و دەردە کۆمەڵایەتییەکان باس و خواس و حاشا هەڵنەگرە. هیچ نووسەرێك لە رۆسۆ بە دواوە نەیتوانیوە وەکو تۆلستۆی ویژدانی بەشەری وەئاگا بێنێتەوە. "ئەو بە توانا ترین (نە باشترین، و نە رەنگە گەورە ترین، بەڵکو لە رووی ئەخلاقییەوە بەرجەستە ترین) ئینسانێکە کە وڵاتی روسیا لە دەورانی ژیانی چەند وەچەی رابردوودا لە هەمێزی خۆی پەروەردەی کردووە، گەورەترین مرۆڤە، ئەگەر بالاترین هونەرمەند نەبێ، لەسەرانسەری مێژووی ئەدەبیاتی روسیدا".

ژێدەران:

١- فلادیمیری یەکەم (٩٥٦؟- ١٠١٥ز):
ناسراوە بە فلادیمیری گەورە، یەکەمین فەرمانڕەوای مەسیحی رووسییە (٩٨٠- ١٠١٥).
٢- سیریل (٨٢٧- ٨٦٩ز):
قەدیس سیریل ناسراو بە پەیامبەری سلاڤەکان، بانگەشەکاری مەسیحی یۆنانی، کە زێدەباری داهێنانی ئەلفبای سیریلی، ئینجیلەکانیشی بۆ سەر زمانی سلاڤی وەرگێڕا.
٣- شازادە ئیڤانی سێیەم (١٤٤٠- ١٥٠٥):
ئیڤانی گەورە، گەورە دۆکی روسیا (١٤٦٢- ١٥٠٥).
٤- پتری گەورە (١٦٧٣- ١٧٢٥):
تزاری گەورەی روسیا (١٦٨٢- ١٧٢٥).
٥- ئیلیزا بت پتروڤینا (١٧٠٩- ١٧٦١):

ئیمپراتریسی روسیا (١٧٤١- ١٧٦١).
٦- کاترینی دووەم (١٧٢٩- ١٧٩٦):
ئیمپراتریسی گەورەی روسیا (١٧٦٢- ١٧٩٦).
٧- ئالکساندر رادیشچف (١٧٤٩- ١٨٠٢):
شاعیرو نووسەری شۆڕشگێڕی روسیا.
٨- نیکولاسی یەکەم (١٧٩٦- ١٨٥٥):
تزاری روسیا (١٨٢٥- ١٨٥٥).
٩- ئەلکساندەری دووەم (١٨١٨- ١٨٨١):
تزاری روسیا (١٨٥٥- ١٨٨١).
١٠- ئیڤانی چوارەم (ترسناك) (١٥٣٠- ١٥٨٤):
گەورە دۆکی مۆسکۆو یەکەمین فەرمانڕەوای روسیا کە لەقەبی تزاری وەرگرت.
١١- کۆربسکی (١٥٣٨- ١٥٨٨):
شازادەی یا روسلاڤل، کە کتێبێکی تێرو تەسەلیشی لەمەڕ مێژووی دەسەڵاتی ئیڤانی ترسناك نووسیوە.
١٢- تزار سکویە سلۆ: شارێکی باشووری لینینگرادە، لە زەمانی پتری گەورە بەناوی تزارسکویە سلۆ دامەزرێنرا، پاش شۆڕش ناوی گۆڕدرا بۆ دتسکوسلۆ (شاری منالاَن)و لەساڵی ١٩٣٧دا گۆڕدرا بۆ پۆشکین.
١٣- گلینکا (١٨٠٣- ١٨٥٧):
ئاهەنگسازی روسییە.
١٤- شارلسی دوازدەیەم (١٦٨٢- ١٧١٨):
پاشای سوێد (١٦٩٧- ١٧١٨).
١٥- موسورگسکی (١٨٣٥- ١٨٨١):
ئاهەنگسازی رووسییە.
١٦- توماس رایمەر: کە ناوێکی تری تۆماس ئاف ئێرسلدونە (١٢٢٠- ١٢٩٧) شاعیرو پێشبینی گۆی سکوتلەندییە کە ناوبانگی لە مەیدانی شاعیریدا بە بەیتی رۆمانسی چیرۆکی تریسترامو ئیسولد دەرکردووە کە رەنگە لەسەرچاوەێن فەرەنسییەوە وەرگیرابێ. لە مەیدانی پێشکۆیشدا بە پێشبینی مەرگی ئەلکساندەری سێیەمو هەروەها شەڕی بانوکبورن بەناوبانگە (لەگەڵ توماس رایمەر ١٦٤١- ١٧١٣ی مێژوونووسو رەخنەگری ئینگلیزیدا تێکەڵ نەبێ).
١٧- گریبایدوف (١٧٩٥- ١٨٢٩):
ئەم شاعیرو شانۆنامەنووسە رووسییە نوێنەرو سەفیری تزار بوو لە دەرباری ئێراندا کە لە تارانی سەردەمی فەتح عەلیشادا لە ئاشووبو پەشێوییەکی گشتیدا کوژرا.

١٨- تورگینیف غەربی ترە... تورگینف وەکو نوێنەری غەربگەرایان لە بەرانبەر دۆستۆفسکی دابوو وەکو نوێنەری سلاڤ دۆستان.

١٩- جوکوفسکی (١٧٨٣- ١٨٥٢): شاعیری رووسییە.

٢٠- کیریلوف: لە چیرۆکەکەدا، کیریلوف بە ئاسانیو شێنەیی بە دەمانچە خۆی دەکوژێت تا بیسەلمێنێ خودا نییە.

٢١- لیڤین- Levin:

زۆربەی شرۆڤەکارانی بەرهەمێن تۆلستۆی پێیان وایە کە لیڤین وێنەیەکە لە خودی تۆلستۆی.

٢٢- نخلۆدوف- سپکتور پێی وایە کە نخلودوف لە حەقیقەتدا لە دایك بوونەوەو ژیانەوەی بە دەست نەهێناوەو هەموو فیداکارییەکانی لەبەر خۆپەرستییە، و مەبەستی ئەمەیە کە ویژدانی خۆی ئاسوودە بکات.

٢٣- سوناتەی کرویتزر: ناوی بەرهەمێکی بتهۆڤنە.

ئەدەبیاتی روسیا

لە

قۆناغی سستی و لاوازیدا

١٨٨٣- ١٩١٧

سەرەتایەکی مێژوویی:

لە سەرەتاکانی دەیەی ١٨٤٠دا کەلێی هزری نێوان سلاڤدۆستان (باوەڕیارانی محافەزەکاری، پابەندی مەزەبی، و ناسیونالیزم)و غەربگەرایان (باوەڕیان بە لیبرالیزم، لابردنو دوورە دینی، و نزیکی زیاتر لەگەڵ کەلتووری بێگانە بوو) بەرە بەرە قولتر بوو. هەندێ لە لاوانی ئەرستۆکراتی لایەنگری ریفورمی ریشەیی کەوتنە دامەزراندنو پێکەوەنانی گروپانێك بە مەبەستی پەرەپێدانی شۆڕشی کۆمەڵایەتی و، هەندێکی دیکەش کەتنە لایەنگری لە نەخشەو بۆچوونی سوسیالستی. سەرەنجام یەکێك لە ئەندامانی رێکخراوێکی توندڕەو بە ناوی (ویستی گەل) ، لە ساڵی ١٨٨١دا ئەلکساندەری دووەمی کوشت.
قۆناغی پاشایەتی ئەلکساندەری سێیەم (١٨٨١- ١٨٩٤) تارادەیەك ئارام بوو، بەڵام لە کۆتاییەکانی سەدەدا، هەندێ بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی نوێ ئەوەیان دەگەیاند کە ناڕەزاییەکی تەواو بەربڵاو هەیە. لەم حاڵو بارەدا، کرێکارانی کارخانەکان لەگەڵ ئایدیالیستاندا حکومەتی دیکتاتۆریان بەر پەلامار داو لە هەموو لایەکەوە قریوەی شۆڕشیان لێدا، کە ئەنجام بە بەرقەراری و دامەزرانی سیستەمی سوسیالیستی شکایەوە.

نۆڕینێکی گشتی:

لە ماوەی ساڵانی ١٨٨٣- ١٩١٧دا دوو رێبازو شێوەی ئەدەبی لە روسیادا برەو دەسەنێ:
یەکێکیان کە ئاڕمەکەی بەرپرسیاریەتی (و رەخنە)ی کۆمەڵایەتییەو درێژە بە رێبازو شێوازێن ریالیزمی و ناتورالیزمی رۆماننووسانو شانۆنامەکارانی سەردەمی زێڕین دەدا،. گەورەترین رێبوارانی ئەم رێگەیە چیخۆف، گورکی، و کورولنکو-ن.
رێبازی دووەم: کە بە "نوێخوازی" بەناو بانگە، و بە رێگەی جوانیناسیو رەمزییەتدا دەڕوات، یاخی بوونێکە دژی ریالیزم و فێرکاری. چەند شاعیرێکی کەم بایەخ نوێنەری سەرەکی ئەم شێوەیەن.

فلادیمیر گالاکتیونوفیچ کورولنکۆ (١٨٥٣- ١٩٢١)، نووسەرو رۆژنامەنووسێکی ئازادیخوازی روسییە، بە چیرۆکە کورتەکانی کە رەنگدانەوەی هاوخەمی و هاوسۆزی وییە لەگەڵ چەوساوان و زۆر لێکراواندا، بەناوبانگە. گرنگترین کورتە چیرۆکی کورولنکو "یومکیپور"، دەربارەی جولەکەیەکی چەوساوەیە، و "خەونەکەی ماکار"' (١٨٨٥) کە ژیانی جووتیارێکی هەژاری خەڵکی سیبریا وێنە دەگرێت. رۆمانۆکەی "نەواژەنی نابینا (١٨٨٦)شی هەیە (کە لەوێدا نەواژەنەکە تێدەکۆشێت بە دەنگی ساز، ئەوەی خەڵکان دەیبینن، بەرجەستەی بکات).

لە سیما هەرە دیارەکانی "بوژانەوەی شیعر"ی رووسیدا دەشێت ئاماژە بۆ ئەم ناوانە بکرێ: ڤیاسلاڤ ئیڤانوفیچ ئیڤانوف (١٨٨٦- ١٩٤٥)، (کە لە رابەرانی قوتابخانەی سیمبولیزمی روسیا بوو) ئیڤان ئالسکی یوفیچ بونین (١٨٧٠- ١٩٥٣) (لە رابەرانی نووسەرانی روسی دوورە ولاتە، کە بە چیرۆکی "جەنتڵمانی خەڵکی سانفرانسیسکو- ١٨١٥) بەناوبانگە. بونین لە ساڵی ١٩٣٣دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت). ڤالیری یاکوڤولیڤیچ بریوسوڤ ١٨٧٣- ١٩٢٤ (شاعیرو رەخنەگر، و رۆمانووسێکی سیمبولیستە). ماکزیمیلیان ئالکساندەروڤیچ ڤولڤوشین ١٨٧٧- ١٩٣٢ (کە لە سەرەتای شاعیری دا ئیمپریسیونیست و لایەنگری شۆڕش بوو، بەڵام چونکە بۆچوون و روانگەی عیرفانی دواتری ئەو لەگەڵ بویەرە توندەکانی شۆڕشگێڕی دا سازگار نەبوو، دەستی لە شیعر گوتن کێشایەوە). ئالکساندر ئالکساندروڤیچ بلوك (١٨٨٠- ١٩٢١)، (گەورەترین شاعیری سیمبولیستی روسییە. خانمی جوان (١٩٠٤)، و بەیتی داستانی دوانزە کەس (١٩١٨) کە دەربارەی لایەنگری. لە شۆڕشی روسیایە، لە بەرهەمە بەناوبانگەکانین). و سێرگی یەسەنین (١٨٩٥- ١٩٢٥).

بە هەر حاڵ، دیارترین نووسەرانی قۆناغی سستی، چیخۆف و گۆرکی کە لە مەیدانی رۆمان، شانۆنامە، و کورتە چیرۆکاندا بە مامۆستایانی باڵادەست دەژمێردرێن.

چیخۆف

<u>ئانتۆن پاڤلوڤیچ چیخۆف (١٨٦٠- ١٩٠٤):</u>

چیخۆف کە فەرزەنی کۆیلەیەکی ئازاد بوو بوو، لە شاری تاگانرۆگ لە دایك بوو. لە ساڵی ١٨٧٩دا قۆناغی ئامادەیی تەواو کردو لە هەمان ساڵدا چووە زانستگەی مۆسکۆ تا دکتۆری بخوێنێ. لە ساڵی ١٨٨٤دا قۆناغی کۆلیژی پزیشکی تەواو کرد. لە ساڵی ١٨٨٠دا یەکەمین چیرۆکی بڵاوبووەوە. ماوەیەك کەوتە دکتۆریو، پاشان ئەم پیشەیەی تەرك کردو نووسینی کرد بە خەمی یەکجارەکی خۆی. لە ساڵی ١٨٩٠دا سەفەرێکی بۆ ساخالین (کە لەو زەمانەدا یەکێك بوو لە تاراوگەکانی حکومەتی تزاری)کرد تا وەزع و حاڵی زیندانیان بخاتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، یادگاری ئەم سەفەرە زنجیرە چیرۆکێك بوو کە بە ناونیشانی

ساخالین (١٨٩٣) بڵاوبووەوە، (و جەزرەبەیەکی توندی بە دەزگای بێدادی تزاران گەیاند، بەناوبانگترین چیرۆکی ساخالین "ئۆدەی ژمارە شەش"ە، یەکێکە لە ترسناکترین چیرۆکانی روسی). چیخۆف لە ساڵی ١٨٩١دا سەفەری نەمسا، ئیتاڵیا و فەرەنسای کرد. لە ساڵی ١٩٠١دا لەگەڵ خائولگا کنیپەری ئەکتەردا زەماوەندی کرد. سەرەنجام، نەخۆشی دەردە باریکە کە لە بیست ساڵییەوە دابویە گیانی باری گرانتر کرد. چیخۆف چەند ساڵێك لە شاری بەندەریی یالتا ژیا، و پاشان بۆ چارەسەری بۆ ئەورووپای رۆژئاوایی چوو. لە حەسانگەی (ئاسایشگاە) سیلداران لە بادەن وایلەر-ی ئاڵمانی خەوتو ئاقیبەت لەوێندەر مرد.

بەرهەمەکانی:

چیخۆف، وەکو گوگول، هەستێکی گاڵتەبازی سەیری هەیە کە تێگەیشتنی قووڵی مسیبەتەکانی ژیانی لەگەڵدایە. یەکەمین چیرۆکەکانی لە راستیدا هەندێ پلۆتو سکێچی شادو پێکەنین هێنن، بەڵام هەر ئەم چیرۆکانە توانای ئیدارکی حسی وی بە باشی نیشان دەدەن. هەندێ لە رەخنەگرانی رۆژگاری چیخۆف لەم روانگەیەوە "خەفەت دەخۆن کە بۆچی دەبێ ئەم بەهرەو توانا لاوە هەموو وەختی خۆی سەرفی پێکەناندنی خەڵکی بکات". رەنگە هەر ئەم ئامۆژگارییەی دوایی، و پوختەیی و خەمڵین و نەخۆشی، بۆچوونی چیخۆڤ گۆڕی بێ، و زۆربەی ئەو چیرۆك و شانۆنامانەی کە لە نێوان ساڵانی ١٨٨٨- ١٩٠٠ی نووسیونی خەمناك و بە ئازارو سوێن. ئەوسا دەستی کرد بەمەی کە ئەو تروسکە هیوایەی کە سەبارەت بە گۆڕانی بارودۆخی بەزەیی ئەنگێزی وڵاتەکەی لە دڵاندا درەوشابووەوە، لە بەرهەمەکانیا عەکس بکاتەوەو بنوێنێتەوە، رێگەی دەرمانکردنێکی دیار پێشنیاز ناکات، بەڵام دەردو نەخۆشییەکانی بە وردی دەناسێت، و چاو دەبڕێتە شۆڕشی ئایندە.

چیرۆکە کورتەکان:

کورتە چیرۆکەکانی چیخۆف رەنگە پتر وەسفی بن تا نەقڵی. لە کۆی شەش سەد کورتە چیرۆکی چیخۆف، زۆربەیان وەسفی مەوقیعیەتەکانە، و هیچ جۆرە نەخشەو پلۆتێکی واقیعیان نییە. چیخۆف لە بنەڕەتدا میتۆدێکی گۆشەگیرخوازیو نا شەخسی هەیە، و دەربەستی فێرکردنو فێرکاری و رێ نیشاندان نییە. چیرۆکەکانی، وەکو هەموو چیرۆکنووسانی رووسیا، لێوان لێون لە جوزئیاتی واقیعیانە. هیچ کاتێ هەڵناچێو بە دەگمەن دەستەمۆی سۆزو کودازانی توند دەبێ، و چیرۆکەکانی پتر لە ئەقڵەوە دەرسکێن تا لە هەستو سۆز. لە کورتە چیرۆکی "ئۆدەی ژمارە شەش" (١٨٩٢)دا، بەزەییو دڵسۆزی دکتۆرێك دەرهەق بە نەخۆشە شێتەکانی خۆی، وا لە هاوکارەکانی دەکات بە شێتی بزانن. لە ژوورێکی ناخۆشدا زیندانی دەکەن، و لە زەرفی چەند سەعاتێکدا دەمرێت.

لـه كورتـه چـيرۆكەكانى ديكـەى چـيخۆف "ڤانكـا"، "سـيرين"، "كاليسـكە"، "دڵـڕفێن"، "خەواڵوو"، "دوئێل"، و "جووتياران"، كەمو زۆر ناوبانگيان دەكردووە.
يەكـەمين كورتـە چيرۆكى چيخۆف، "نامەيـەك بـۆ هاوڕێيـەكى زانا- ١٨٨٠"، لـە گۆڤارێكى فوكاهيدا (لە سانپترسبورگ) بڵاوبووەوە.
بەرگى يەكەمى چيرۆكەكانى بە ناونيشانى "چيرۆكەكانى ملپامنى- ١٨٨٤) بريتيى بوو لـە شەش چيرۆكى (پلۆت) كورت. يەكەمين كۆ كورتە چيرۆكى گرنگى، چيرۆكێن رەنگاوو رەنگى (١٨٨٦) نـاو بـوو كـە چيرۆكانى مينـا "نەشـتەرگەرى"، و "خـەم"ى لـە خۆگرتبـوو، دوو كۆچـيرۆكى دواتـرى چـيخۆف بـە نـاوى لـە بەرەبەيانـدا- ١٨٨٧و چـيرۆكان- ١٨٨٨ بڵاوبوونـەوە. كۆمەڵـەى (چـيرۆكان) چـيرۆكى وەسـفى بـەناوبانگ "دەشـت"، و چـيرۆكانى "راموسان". و "شادى" لە خۆ گرتووە، قسانى بىَ زەرەر- ١٨٨٧و كاشتانكا- ١٨٨٧ دوو كۆ چيرۆكى ديكەى چيخۆف-ن.

شانۆنامەكان:

هەموو تايبەتمەندييە بنچينەييەكانى چيخۆف لە دراماكانيدا دەردەكەوىَ، (هەوڵين بەرهەمێن دراميى چيخۆف كۆميديا تاكپەردەييەكانيـەتى لەوانە: "لـە شارێدا- ١٨٨٥"، "ئاوازى قو- ١٨٨٨"، "ورچ- ١٨٨٨"، "خـوازبێنىَ- ١٨٨٩"، "زەماوەنـد- ١٨٩٠"، "شـەوى پـێش دادگايى- ١٨٩١"و "ساڵوەگەڕ- ١٨٩١".
شانۆنامەكانى تەواو بىَو فۆرمو ناپەيوەستن، لىَ رەنگـە هـەر ئەم نا پەيوەستىو شپرزەييە رەمزو هێمايەك بىَ بۆ ئەو كۆمەڵگايەى كە چيخۆف تيايدا دەژيا.

ئيڤانۆڤ- ١٨٨٧:

(يەكەمين شانۆنامەى درێژى چيخۆفە، كە رێچكەو رێگەى داروەستەى رۆشنبيرانى رووسى وێنـە دەگرێـت، و ئـارەزوو كەڵكەڵـە خاوەكـانى ئـەوان نيشـان دەدات). لـەم شـانۆنامەيەدا تراجيدياى يەكێك لە "رۆشنبيران" بە نێوى ئيڤانۆف دەگێڕێتەوە. شاشا، كيژێكى گەنجە، كە ئارەزوو و خۆزيا بـەرزەكانى ئيڤانۆڤ بەگەن دەكات، حـەزى لێكردووە،. لىَ ئيڤانۆڤ كـە هـەموو جـۆش و خرۆشـێكى خـۆى لەمـەڕ ژيـان لـە دەسـت داوە دەزانـىَ كـە ئارەزووەكـانى پێشووى هـەموو مردوون. كە هيچ رێگەيـەكى رزگارى نابينىَ رێك بەر لە دەست پێكردنى ئاهەنگى زەماوەند بە گولله خۆى دەكوژێت.

باغى ئاڵوباڵو- ١٩٠٤:

لە هەموو شانۆنامەکانی چیخۆف پتر رەنگدانەوەی تایبەتمەنییەکانی ئەوە. ئەم بەرهەمە تراجیدیای بێ چارەیی و فەوتانو نەمانی چینی ئەرستوکراتی روسیایە، ئەو چینەی ئاگایان لە نەمانی نزیکی ژیانی هەرەس بردووی بێ کەڵکی خۆیانە، بەڵام هیچ کارێکیشیان لە دەست نایەت –خەڵکانێکی تەواو ناشایستەو دەسەوسان و بێ چارە کە هیچ کارێکیان بۆ چاکردنی وەزعی خۆ لە دەست نایەت. ئەم درامایە شاکارێکی تەسویرییە، ئەرستۆکراتو "رۆشنبیران" لە بەرانبەر کۆیلەیەکی ئازادبووی زبرو تورە بەڵام چالاکو پیاوی کار، کە نیشانەی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی تازەیە، وێنە دەگیرێن، مەدام رانفسکایا، ژنێکی هەستۆکو دەست بڵاو، کە تا ناقرگەی لە ژێر قەرزایە رووبەڕووی لە دەست چوونی موڵکەکەی خۆیەتی.

لوپاهین، کۆیلەیەکی ئازادبووە کە ئێستا بازرگانێکی دەوڵەمەندە، بیر لەوە دەکاتەوە چارەیەکی بۆ بکات. بە گوێرەی پێشنیازی وی دەبێ مەدام رانفسکایا دار ئاڵوباڵوەکانی باخە بەرینەکەی ببڕێتەوەو زەوییەکەی بکات بە قەتحەو بە هاوینگەسازانی بفرۆشێت. بە هەر حاڵ باخەکە رەمزی هەموو شتیکی عازیزە لەلای مەدام رانفسکایا، یانی سیستەمی کۆن، لە پێشنیازەکەی لۆپاهین دەترسێت، و رەتی دەکاتەوە، بەڵام تەواو روونە کە باخەکە لە دەست دەچێت. هەموو موڵکەکە دەچێتە هەراجو، کریار خودی لوپاهین–ە، شانۆنامەکە بە دەنگی داهاتنەوەی تەوران بۆ سەر دار ئاڵوباڵوەکان کۆتایی دێت.

(شاکارە دراممییە درێژەکانی چیخۆف،جگە لە باخی ئاڵوباڵو، بریتیین لە: مەلی دەریایی– ١٨٩٦، کە کێشمانە کێشی نێوان نەوەی پیروو لاو دەخاتە بەرباسو لالو ڤانیا– ١٨٧٩، کە رەنجو ناکامی خەڵکی رەشو رووت تاوتوێ دەکات، و سێ خوشك– ١٩٠١، کە ژمارەیەك لە رەخنەگران بە شاکاری چیخۆف–یان داناوە، ئاوێنەی نەمانی سیستەمی کۆمەڵایەتی کۆنە. بە شێوەیەکی گشتی نێوەڕۆکی سەرەکی ئەم درامایانە خەونە بە ژیانێکی تازەوە).

کورتەیەکی رەخنەکان:

چیخۆف هەر چەندە "توانای عەجیبی تۆلستۆی، پوختەیی و کەماڵی تورگینف، و هەستی هاو سۆزی جیهانگیری دۆستۆفسکی مەزنی نییە"، بەڵام شرۆڤەکارو لێکدەرەوەی دیارو بەرجەستەی رۆژگارو وڵاتی خۆیەتیو، شانۆنامەو چیرۆکە وردو کاریگەر، بابەتی، و نا هەستۆکییەکانی وی لە وڵاتانی ئینگلیزی زماندا یەجگار بەناوبانگن (بە هەر حاڵ، ئەم مامۆستای سەراحەتو کورتبڕییە، نوێنەری بەرزو دیاری قوتابخانەی ریالیزمی کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەمی روسیایە. زێدەباری ئەمە، توانای تەنز خوڵقێنیو هەستی حەنەکبازی چیخۆف، ئەوی خستووەتە ریزی گەورە تەنز پەروەرانو حەنەکبێژانی مێژووی ئەدەبیاتی جیهانەوە).

گۆركی

ماكسیم گۆركی ١٨٦٨- ١٩٣٦ (ناوی خوازراوی ئالكسی ماكسیموفیچ پیشكوف-ە، رۆماننوس و شانۆنامەنووسی بەناوبانگی رووسییە، لە نیژنی نۆڤگۆرۆدا (شاری گۆركی ئێستا) لە دایك بوو. چوار ساڵان بوو كە بابە پەردە فرۆشەكەی مرد، و لە دەساڵیدا دایكیشی لە دەستدا. گۆركی چەند ساڵێك چووە قوتابخانە، پاشان ناچار بوو بۆ وەدەست هێنانی بژێوی دەرس و خوێندن تەرك بكات. لە هەموو دەرگایەكیدا هەموو كارێكی وەكو شاگرد پینە دۆزی، كرد. لە دوازدە ساڵیدا لە ماڵ هەڵات، و لە یەكێك لە كەشتییەكانی روباری ڤۆلگادا بوو بە قاپشۆری ئاشپەزخانە. ئاشچی كەشتییەكە كە جانتایەكی تەژی كتێبی هەبوو، هانی كتێب خوێندنەوەی دا. پاش ئەوە كەوتە كارێن وەكو نیگاركێشی پورترێت، ئەكتەری، نانەوایی، كرێكاری بار ئەندازی كەشتی، و میوە فرۆشی. لە ساڵی ١٨٩١دا پەیوەندی بە چالاكییە شۆڕشگێرییەكانەوە كرد، و تێكڕا سێ جاران گیرا. یەكەمین چیرۆكی لە ساڵی ١٨٩٢دا بڵاو بووەوە كە سەركەوتنی بەدەست نەهێنا، بەڵام ئەو بەردەوام بوو بە جۆرێ كە لە ساڵی ١٩٠١بە دواوە خوێنەرێكی زۆر بۆ بەرهەمەكانی پەیدا بوون و چەندین جار چاپكرانەوە. گۆركی لە ساڵی ١٩٠٦دا سەفەرێكی بۆ ئەمریكا كرد تا پیتاك بۆ بزووتنەوەی شۆڕشگێری كۆ بكاتەوە. لەوێندەر بە گەرمی پێشوازی لێكرا، بەڵام گاڤێ كە سەفارەتی تزار زانی ئەو ژنەی لەگەڵیایە هاوسەری خۆی نییە، سەرزەنشی كرد. گۆركی بۆدوڕگەی كاپری لە ئیتاڵیا رۆیی و ماوەی حەوت ساڵانی وەكو دوور خراوەیەكی سیاسی لەوێندەر بەسەر برد. لەم دوڕگەیەدا قوتابخانەیەكی بۆ منداڵانی شۆڕشگێڕان و بۆ ناڕازییانی سیاسی پێكەوە ناو بەڕێوەبرد. یەكێك لە قوتابیانی قوتابخانەكەی ئەو یوسیف ستالین بوو.لە ساڵی ١٩١٣دا رێگەدرا بۆ روسیا بگەڕێتەوە. لە شۆڕشی ١٩١٧دا هەوەڵجار لەگەڵ موخالیفان دابوو، بەڵام پاشان هاتە سەر رای حزبی بولشوفیك. لە ساڵی ١٩٢١ بە هۆی ناكۆكییەكەوە لەگەڵ لینیندا، ناچار وڵاتی بەجێهێشت. گۆركی تا ساڵی ١٩٢٨ی لە ئاڵمان بەسەر برد، و ئەوسا داوای لێكرا بۆ وڵاتی خۆی بزڤرێتەوە. سەرەنجام لە گۆركی"١"دا (شارێكی نزیكی مۆسكۆیە كە بەناوی ئەوەوەیە) چاوی لێك نا.

<u>پەیامی گۆركی:</u>

بەشی گۆركی لە ئەدەبیاتی رووسیدا ئەمەیە كە "دنیایەكی تازەی لە جیهانی خەڵكی هەژارو دەركراوانی كۆمەڵایەتی (خانە بە كۆڵان و كرێكاران، لۆمپەنان، دزان و بەرەڵڵایان، سۆزانی و دەڵاڵان، بادەنۆش و ئالودان) كەشف كرد. پەیامی ناراستەوخۆی گۆركی لەم بارەیەوە ئاشكرایە- ئاوارەو بەرەڵڵایانی سوك و سەلیم بەو روحە جوانەوە كە هەیانە، نابێ لە یادی

بەشەریت دا فەرامۆش بکرێن، چونکە ئەم ماڵ بە کۆڵانە قوربانیانی سیستەمی کۆمەڵایەتی ستەمکارن"، لە راستیدا بابەتو و نێوەڕۆکی هەمیشەیی گۆرکی "چیرۆکی روحێکی لاڵە کە هەوڵدەدات بێتە زمان، چیرۆکی بنیادەمانێکی بە سروشت ساغن کە لە کۆمەڵگەی سەرەتاییدا بەرەڵڵا بوونەو بەرەو روناکی لەپە کوتیَ دەکەن".

بەرهەمەکانی:

گۆرکی گەلەك کورتە چیرۆکانی نووسی. (یەکەمین کۆ چیرۆکی کورتی بە نێوی سکێچو چیرۆکان لە ساڵی ١٨٩٨دا بڵاوبووەوە، ناویان ختسە سەرزاران)، "کونوڤالوڤ- ١٨٩٦"، "ئورلوفو ژنەکەی- ١٨٩٧"، "بیستو شەش پیاوو کیژێك- ١٨٩٩"، و "لە دایك بوونی مرۆڤێك ١٩١٢" لە باشترین کورتە چیرۆکی ئەون.
لە رۆمانە هەرە زندووەکانی گۆرکی دەشێت ناوی فوما گوردیف- ١٨٩٩، سێ هاوڕێ- ١٩٠٠، و دایك- ١٩٠٧ ببرێ. گۆرکی رۆمانێکی داستانی تەواو نەبووی چوار بەرگیشی هەیە کە ژیانی کۆمەڵایەتی، سیاسی، و ئەدەبی روسیا لە ماوەی چل ساڵی بەر لە شۆڕشی ١٩١٧ دەگێڕێتەوە. ئەم رۆمانە گەورەیە کە ژیانی کلیم سامگین-ی ناوە بریتییە لە چوار رۆمانی جیا، تەماشاڤان ١٩٣٠، موگناتیس(١٩٣١)، ئاگرێن دیکە (١٩٣٨)، و خەیاڵ (١٩٣٨). جگە لەمە باشترین بەرهەمێن نە چیرۆکڤانی گۆرکی ژیاننامە سێ بەشییەکەیەتی کە سەردەمی منداڵی – ١٩١٣، لە نێو خەڵکیدا – ١٩١٥، رۆژانی زانکۆم- ١٩٢٣ لە خۆ دەگرێت.
لە نێو بەرهەمە دراماییەکانی گۆرکیدا، شانۆنامانی بۆرژوازی- ١٩٠٠، ژێرەوە- ١٩٠٢، منالآنی هەتاو- ١٩٠٥و دواهەمین- ١٩٠٨ لە هەموویان بەناوبانگترن.
(لە بەرهەمەکانی گۆرکی کە لە دەربەدەری و رۆژ رەشی لاوی ئەوەوە، لە باوەڕ بە هێزی گەلو گەشبینی سەبارەت بە ئایندە و لە ڤیانی ژیانەوە ئیلهامی وەردەگرت، و لە هەمان حاڵدا ئاوێتەی گیانی شۆڕشگێڕیی رۆمانتیك بوو، ختسیانە ناو جەرگەی ژیانی ئەدەبیو رۆشنبیریی رۆژگاری خۆیەوە. نووسینەکانی ختسە خزمەت ئامانجە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیەوە، و رێچکەو رێبازی ناسراو بە ریالیزمی سوسیالیزمی لە ئەدەبیاتدا دامەزراند)، بە هەر حاڵ چاوخشانێکی خێرا بە دوو بەرهەمی گۆرکیدا، پەیامو شێوازی ئەو دەردەخات.

"لە ژێر ژێرەوە"- Lower Depth:

درامایەکە دەربارەی چەند بنیادەمێکی بەدبەختو دەربەدەر کە لە میوانخانەیەکی هەرزان باییدا لە دەوری یەکدی خڕ بوونەتەوە. لە ناو ئەمانەدا، نەفەرێکیان دزێکە بە نێوی پیل، کە لەگەڵ ڤاسیلیسا-ی هاوسەری موڵکدارێك دا پەیوەندی ئاشقێنی پەیدا دەکات، بەڵام لێی بێ تاقەت دەبێو حەز لە ناتاشای خوشکی ئەو دەکات. ڤاسیلیسا کە لەم بابەتە زۆر توڕە بووە،

بەرەبەرە ئۆقرە دەگرێ، و داوا لە پیل دەکات مێردەکەی بکوژێت تا ئەویش پێویستی و فاکتەرەکانی زەماوەندی ئەم لەگەڵ ناتاشادا فەراهەم بکات. پیل پێشنیازەکەی ڤاسیلیسا رەفز دەکات، و ئەو هەراو هەنگامەیەك دەنێتەوە. پیل-ش مێردەکەی دەکوژێت. ڤاسیلیسا، پیل بە تاوان تۆمەتبار دەکات، لێ ناتاشاش تێکەڵ دەبێ، و پیلو ڤاسیلیسا دەکەونە زندانەوە. لەم کۆمەڵەدا یەکێکیانیش بە نەخۆشی دەردە باریکە دەمرێت، و نەفەرێکی دیکە کە ئەکتەرێکی بادە ئالودەیە، خۆی هەڵدەواسێ.

دایك:

ئەم رۆمانە لەسەر تەوەری کەسایەتی دایکێكو کوڕە مەیخورەکەیەتی کە (پاش گۆڕانی حاڵی) دەبێ بە ناوك و ناوەڕۆکی سەرەکی شانەیەکی سوسیالیستی لە کارخانەیەکدا کوڕە، کە پاڤیل-ی ناوە، بە تاوانی هاندانی کرێکاران بۆ مانگرتنو رابەرایەتیکردنی رێپێوانی رۆژی یەکی ئایار (رۆژی جیهانی کرێکار) دەگیرێتو حوکمی دوور خستنەوە بۆ سیبریا دەدرێ. دایکەکە وەکو ئەرکی دایکایەتی، دەکەوێتە دابەشکردنی بەیاننامە شۆڕشگێڕییەکانی کوڕەکەی. مامورانی تزار بە بەیاننامەکانەوە دەیگرن، بێدەنگی دەکەنو شلکوتی مەرگی دەکەن.

کورتەیەکی رەخنەکان:

هەر چەندە چیرۆکەکانی گۆرکی هەژێنەر و گورچکبڕن، بەڵام زۆر دوور دێتە بەرچاو کە بەرهەمی نەمربن. چ گومانێك نییە کە گۆرکی پەیامێکی هەبوو، بەڵام ئەم پەیامە سنووردار و پەیوەست بوو بەزەمانی خۆیەوە، و ئاشکرایە کەبەهرەو بلیمەتیشی هەبوو، بەڵام لە پایەی هونەرمەندی دا زۆر شتی کەم بوو. بەرهەمەکانی کاوێژکردنەوەی یەکترن. وێنەکانی ریالیستیانە نین، بەڵکو ئایدیالی یا موبالەغە ئامێزن.

بنیادەمە ئاوارەو چەورەو شەلاتییەکانی لە رادەبەدەر زیرەكو هوشیارن، بۆ نموونە دایکەکە (قارەمانی سەرەکی رۆمانێکە بە هەمان ناو کە پێشتر باس کرا) ژنێکی واقیعی وەکو خەڵکی نییە، بەڵکو حەزو کەماڵخوازی گۆرکی لەمەڕ دایکێك دەنوێنێ کە لە نێو رەنجبەرانەوە هەستابێ. گۆرکی لە شێوەی پەرداخو تەکنیکدا "گیرۆدەی ناڕەوانیو بێ سەرو بەرییەکەی دۆستۆفسکییە، بێ ئەوەی گەرمو گوڕی ڤیانی برایانەی ئەوی هەبێ".

رەنگە فلپس نا هەقی نەبێ کە دەڵێت: "گۆرکی بە خێرایی موشەك دەردەچوو، بەڵام شێوەی هاتنە خوارەوەی ئاسایی بوو".

ژێدەران:

١- لە گۆرکی: هەمان نیژنی نوڤگورود-ی جارانە، واتە زاگەی گۆرکی، کە پاش شۆڕشی گەورە وەکو ڕێزنان لە کۆششی وی لە ڕێگەی شۆڕشی روسیادا ناونرا گۆرکی. وا دیارە نووسەری کتێبەکە ئەم دووانەی بە جیاواز زانیوە.

ئەدەبیاتی سۆڤیەتی

سەرەتایەکی مێژوویی:

شۆڕشی ساڵی ١٩٠٥ی روسیا تەواو ناکام بوو. شۆڕشی دووەم بەرابەرایەتی حزبی بۆلشەفیك (پاشان ناونرا حزبی کۆمۆنیست) لەساڵی ١٩١٧دا حکومەتی نیکولای دووەمی"١" هەڵگێڕایەوە. لە دوای ئەوە شەڕی ناوخۆ هەڵگیرسا. ئەوسا لە ساڵی ١٩٢١دا سیستەمی نیمچە کۆمۆنیستی ناسراو بەسیاسەتی نوێی ئابووری داڕێژرا. ساڵی دواتر، یەکێتیی کۆماریی سۆڤیەتی سوسیالیست، کە بریتی بوو لە شانزە ویلایەتی خودموختار، دامەزراو دەستووره بنچینەییەکەی پەسندکرا (١٩٢٣). پاش مردنی لینین-ی بۆلشەفیك (١٩٢٤)، یوسیف ستالین(١٨٧٩- ١٩٥٣)، هەرچی مقاوەمە هەبوو تێکی شکاندو ، بەلەز کۆڵەکەو پایەکانی حکومەتە دیکتاتۆریەکەی خۆی، بە پاکسازی کردنی رابەرانی دیکەی سۆڤیەتی، قایم و مکوم کرد. لە ساڵی ١٩٢٨دا سیاسەتی نوێی ئابووری هەڵوەشاندەوەو دەستپێکی بەرنامەیەکی پێنج ساڵەی گەلەك سوسیالیستی تری راگەیاند.
لەبەر رۆشنایی ئەم بەرنامە پێنج ساڵیانەدا، کە تا نهۆ چەند قۆناغێکیان لیٚ ئەنجام دراوە، یەکێتیی کۆماریی سۆڤیەتی سوسیالیستی پێشکەوتنی مەزنی پیشەسازیو سوپایی بەدەست هێناوە. ئەم وڵاتە دوای جەنگێکی کورت لەگەڵ فنلاندا (١٩٣٩- ١٩٤٠)، بە هۆی هێرشی ئاڵمانەوە بۆ سەر قەڵەمڕەوی ئەو لە ساڵی ١٩٤١دا، گیرۆدەی جەنگی جیهانی دووەم بوو. یەکێتیی سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٤٦دا "(جەنگی سارد)ی دژی میللەتانی سەرمایەداری سەرانسەری جیهان دەست پێکرد.

نۆڕینێکی گشتی:

ئەدەبیاتی سۆڤیەتی زیاتر تایبەتە بە ستایشی رژێمی تازە، شرۆڤەی چیرۆکانی شۆڕش، وەسفی تێکۆشینو خەباتی جەماوەر، و دەربڕینی هێڤیو ئومێدان بە ئایندە. لە ساڵی ١٩١٧ بە دواوە رۆمان، کورتە چیرۆكو، هۆزان لەسایەی سانسۆری وردا بووەو بە شێوەیەکی گشتی شێوەی پرۆپاگەندەییو فێرکاریو ئامۆژگاری هەبووە. بێگومان، ئەم فێرکارییە پتر کۆمەڵایەتییە تا فەردی، و بە زۆری رەنگدانەوەی یەك رووداو یان لایەنگرییە لە سیاسەتی فەرمی رۆژ.
لە دوای شۆڕشی ساڵی ١٩١٧ەوە، بەرهەمی درامی کەم، بەڵام شیعر، رۆمان، کورتە چیرۆك، و نووسینی تەنز ئامێزی فرە نووسراون.

بە شێوەیەکی گشتی، ئەدەبیاتی سۆڤیەتی لە دوا ئەنجاما لە رووی مێژووییەوەو وەکو تۆماری قۆناغێکی تایبەتی مایەی سەرنج و بایەخە، بەڵام ئەوەی کە لە رووی خودییەوە ئەوەندە گەورە بێ کە جێگەیەکی نەمر لە ئەدەبیاتی جیهانی بە دەست بێنێ، جێگەی گومانە.

هۆزان

هەر لە سەرەتای سەرکەوتنی شۆڕشی ساڵی ١٩١٧ەوە، جیهان بۆ سۆڤیەتییەکان و بەلای وانەوە بوو بە وڵات و سەرزەمینی ئومێدو تاسەو گەرمو گوڕی، و هەستو سۆزو تاسەو ئارەزوو بەرز بووەوە. لە ئەنجامدا شیعرو شاعیری لەم قۆناغەدا برەوی پەیدا کرد. شیعری هەوەڵین ساڵەکانی شۆڕش سێ ناوەڕۆک و تیمەی سەرەکی هەبوو: ژیانی چینی کرێکار، ئەزموون و بویەرە گوندییەکان، و تاسەو ئارەزووی دابڕان لە رابردوو و پایەداربوونی سیستەمی نوێ.
ئالکسی گاستیڤ (١٨٨٢- ...) سیمایەکی دیاری نێو شاعیرانی شیعری رەنجبەرانە، سیرگی یەسەنین (١٨٩٥- ١٩٢٥)، شاعیری گوندەکانە، و فلادیمیر مایاکوفسکی (١٨٩٣- ١٩٣٠) کە بە تایبەتی ئەدەبیاتی وەکو چەکێکی کۆمەڵایەتی بەکار دەهێنا. (رێسا باوە زمانەوانەییەکانی تێك شکاند، وشەو دەستەواژەی میللی و باوی رۆژی لە هۆزانی روسیدا بەکار هێنا، و بەمجۆرە شیعری خیاوانی و جەماوەری ئەو جیلوەگەی زەوق و سەلیقەی عەوامی خەڵك بوو).
لەو شاعیرانەی کە قەڵەمی خۆیان نەخستە خزمەتی بەرژەوەندی رژێمەوە، دەبێ ئاماژە بۆ بوریس پاسترناك (١٨٩٠- ١٩٦٠) و ئاننا ئاخماتوڤا (١٨٨٩- ...) بکرێ، (پاسترناك، زێدەباری شیعرەکانی، هەندێ چیرۆکیشی نووسین کە ناودارترینیان دکتۆر زیڤاگو (١٩٥٥)یە، پاسترناك لە ساڵی ١٩٥٨دا خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی درایێ، بەڵام وەری نەگرت).
شاعیرانی دواتر رێگەی روونکردنەوەو گشتاندنی ئامانجەکانی سۆڤیەتیان گرتۆتە بەرو هەوڵیانداوە کە نەمری و زندوویەتی بە خەباتی سۆڤیەتیەکان، بە تایبەتی مەینەتی و سەرکەوتنەکانی جەنگی جیهانی دووەم ببەخشن.
شاعیرانی دیاری دیکە بریتیین لە: ئالکساندەر بزیمنسکی (١٨٨٩- ...)، میخائیل ماتوسوفسکی (١٩١٥-...) و یوگنی دولماتوفسکی (١ژ٩١٥-....).

پەخشانە چیرۆك

بەشێوەیەکی گشتی، رۆمان و کورتە چیرۆك بە هەمان کاروانە ریۆو رێبازاندا رۆیشتوون کە هـۆزان بڕیویـەتی، لـە نێـو نووسـەرانی رۆمـان و کورتـە چـیرۆکدا، چـوار دانـەیان شـۆرەت و سەنگی زیاتریان پەیدا کرووده:

١- *یەڤگینی زامیاتین (١٨٨٤- ١٩٣٧): خاوەنی کورتە چیرۆکی "شکەفت"ە کە دژواری و سەختییەکانی سان پترسبورگ لە زستانی ساڵی ١٩١٨ دا وێنە دەگرێت، ئێمە (١٩٢٤) چیرۆکێکی خەیاڵی تەنز ئامێز دیکەیەتی کە دەربارەی سەدەی بیست و شەشەمە.*

٢- *ئیـزاك ئیمـانوئیلوفیچ بابیـل(١٨٩٤- ١٩٤١)، نووسـەرێکی وردبـین و بـە سـەرنجی جولەکەیە، کە کۆ چیرۆکی لەشکری سوری سوارە (١٩٢٦)ی لەسەر بنەمای ئەزموونی خۆی لە مەڕ یەکەمین سوپای سوارە نووسیوە. لەم چیرۆکانەدا شەڕو قارەمانیەتییەکانی بودیـونی"٢" لـە جـەنگی سـۆڤیەت -پۆلانـدەدا (١٩٢٠) دەگێڕێتـەوە، بابیـل کـە بـە نووسەرێکی رۆمانتیکی دەژمێردرێ و دەناسرێ، کۆ چیرۆکێکیشی بە ناوی چیرۆکێن ئۆدیساوە دەربارەی جولەکانی ئۆدیسا هەیە.*

٣- *ئالکسـی نیکـولا یـوفیچ تولسـتۆی (١٨٨٢- ١٩٤٥)(پـیری دێـڕی ئـەدەبیاتی روسـی): بەچیرۆکی رێگای جەلجەتا (یا رێگەیەك بە ناو دۆزەخدا، تەواو کراو ١٩٤١) بەناو بانگە. لـەم چـیرۆکەدا ژیـانی رۆسـیای سـاڵانی ١٩١٣- ١٩١٨ وێنـە دەکێشـێت. تۆلسـتۆی چیرۆکێکی ئوتوبیوگرافیانەی جوانیشی بە نێوی منداڵیەتی نیکیتا (١٩٢١) لە پاش بەجێماوە.*

٤- *میخائیـل ئالکسـاندروفیچ شـولوخوف (١٩٠٥- ١٩٨٤)، "پێشـەنگی نووسـەرانی هاوچەرخی سۆڤیەتی"یە، کە بە هۆی رۆمانە زندووەکەیەوە دۆنی ئارام (١٩١٢) ناوی دەرکـردووە. ئـەم رۆمانـە واریقـات و بەسـەرهاتی ژیـانی قۆزاقـەکان لـە سـاڵانی ١٩١٣- ١٩٢٢١دا دەگێڕێتـەوە. رەخنـەگرێك نـاوی نـاوە "شـەڕو ئاشـتی قۆزاقـەکان"، سـپکتر گوتویـەتی کـە دۆنـی ئـارام "بەرهـەمێکی رەسـەنە لـە ئـەدەبیاتی کلاسیکی رووسـیدا". شولوخوف لـە مـاوەی جـەنگی جیهانی دووەمداو بە ئیلهام و سەرۆی جەنگ کۆمـەڵێك چیرۆکانی نووسیوە کـە یەکێك لەوانە زانستی نەفرەتـە (١٩٤٢)، "ئەوانـەی لە پێنـاوی نیشـتماندا جـەنگین" رۆمانیچکی دیکـەی ئـەوە لـەواری جەنگـدا، کـە هەنـدێ بەشـی بڵاوبووەتەوە، شولوخوف خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵی ١٩٦٤شی وەرگرتووە.*

رۆمانووسـانی دیکـەی بەرجەسـتەی سـۆڤیەتی بـریتیین لـە: پـانتلیمون رومـانوف (١٨٨٤- ١٩٣٨)، ڤـالنتین کاتـایف (١٨٩٧- ١٩٨٦)، لیونیـد لیونـوف (١٨٩٩-...)، یـوری ئولشـا (١٨٩٩- ١٩٦٠) و ڤنیامین کاڤرین (١٩٠٢- ...).

تەنزو نوکتەبازی

ئەگەرچی بەرهەمێکی زۆری تەنزئامێز لە ئەدەبیاتی سۆڤیەتیدا پەیدا نەبووە، بەڵام هەندێ پارچەی شادو خەندەدار هەیە کە ئەمانەش لایەنی فێرکاری و ئامۆژگارییان هەیە.
ئیلیائیلف (ناوی خوازراوی ئیلیا ئارنلدوفیچ فاینزیلبرگە، ١٨٩٧- ١٩٣٧) کۆمیدی نووسێکی بە قەریحەو بەهرەدارە، بە هاوکاری لەگەڵ یەڤگینی پتروفیچ پتروف (ناوی خوازراوی یەڤگینی کاتایفە، ١٩٠٢- ١٩٤٤) رۆمانی درێژ لێ شادو تەنز ئامێزی دوانزە کورسی (١٩٢٨)ی نووسی. قارەمانی کتێبەکە بەندەر-ی ناوە، بنیادەمێکی چەورەو هەرچی و پەرچییە، کە لە دووی هەندێ ئاڵماسان دەگەڕێ کە بەر لە شۆڕش لە کورسیەکدا تەقەت کراون. هەر چەندە بەندەر لە کۆتایی رۆمانەکەدا دەمرێت، بەڵام جووتە نووسەر لە رۆمانی گوێرەکەی زێڕینی بچووکدا (١٩٣١) جارێکی دیکە گیانی بە بەردا دەکەنەوە. ئەم رۆمانەیان هێرشە بۆ سەر پاشماوەی سەرمایەداری لە کۆمەڵگەی سۆڤیەتیدا. رۆمانەکانی دیکەی ئەم جووتە نووسەرە بەناوی تۆنیا (١٩٣٥)و ئەمریکای بچووکی زێڕینە (١٩٣٦) کە یادگاری سەفەری ئەوانە بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو هێرشە بۆ سەر ئەم وڵاتە.
گەورەترین کۆمیدیو تەنزنووسی یەکێتیی سۆڤیەت میخائیل میخائیلوفیچ زوشچنکۆیە (١٨٩٥- ١٩٥٨) کە بە چیرۆكو کورتە سکێچەکانی تانەو تەشەر لە گەندەڵی کۆمۆنیستی تەشریفاتو رواڵەتبازی کارگێڕی، زانست، رەخنە، و ئەو جۆرە شتانە دەدات. بەرهەمێکی بە ناوی گەڕانەوەی لاوی (١٩٣٣) بە مەبەستی رۆمان نووسراوە، لێ لە راستیا کۆمەڵەیەکە لە کەشو هەوای کورتە چیرۆكو سکێچاندا. کتێبی شینی بچووك (١٩٣٤) کۆ چیرۆکێکی دیکەی سەرانسەر هەجوو، کینایە، و تانەیە لە لاوازییەکانی مرۆڤ -بەتایبەتی مرۆڤی کۆمۆنیست-. دوایەمین بەرهەمی زوشچنکو بەر لە رۆژهەڵات-ی ناوە (کە لە ساڵی ١٩٤٣دا بەشێوەی درامای چیرۆکڤانی دەستی پێکرا، بەڵام تەواو نەکرا)و بریتییە لە شرۆڤەیەکی ژیانی رابردووی خودی خۆی، بێ ئەوەی کە تەنزێکی تیا بێ- تەنیا لە هەندێ پەرەگرافاندا نەبێ کە دەربارەی ستایشی زانای رووسی بافلوفە"٣"، لە کەشو هەوای درگەو کینایەدا نووسراوە. بڵاو بوونەوەی ئەم کتێبە لەبەر هەندێ هۆ وەستاو، سەیر لەمەدایە کە بەرهەمەکانی زوشچنکو لە چاپەمەنیانی کۆمۆنیستیدا بەر هێرش دران و بە خۆیشی لە ساڵی ١٩٤٦دا لە ئەدەبیاتی سۆڤیەتدا "پاکسازی" کرا.

ژێدەران:

١- نیکۆلای دووەم (١٨٦٨- ١٩١٨): تزاری رووسیا (١٨٩٤- ١٩١٧).
٢- بودیونی (١٨٨٣- ....) مارشالی روسیو فەرماندەی یەکەمین لەشکری سوارەی سوپایی.
٣- بافلوف (١٨٤٩- ١٩٣٦): زانای روسی لە مەیدانی فیزیولۆژی و سایکولۆژی ئەزموونگەریدا.

پێرست

بەشی یەکەم

ئەدەبیاتی ئیتاڵیا

١- *رێنیسانس (١٣٢١- ١٦٠٠)*

پترارک

بۆکاچۆ

داستانی رۆمانتیك

بەیتێن شوانکارەیی

فەلسەفەی سیاسی

ئەدەبیاتی رەفتار

ژیاننامە (ئوتوبیوگراف)

شانۆنامە

تاسۆ

٢- *سەدەی هەڤدەیەم تا بیستەم*

گوڵدونی

ئالفیری

مانزونی

لیوپاردی

کاردۆچی

دانونتسیۆ

پیراندیلو

بەشی دووەم

ئەدەبیاتی فەرەنسا

٣- *رێنیسانس (١٤٩٤- ١٦٠٠)*

رابلیە (رابلیٚ)

کالون
پلیادان
رونسار
دوبلیٚ
مونتنی
شانۆنامە
تراجیدیا

٤- سەدەی هەڤدەیەم
شانۆنامە
تراجیدیا
کۆمیدیا
فابیل

٥- سەدەی هەژدەیەم، سەردەمی رۆشنگەری
ڤولتیر
رۆسۆ

٦- سەردەمی رۆمانتیک (١٨٠٠- ١٨٤٢)
رۆمان
رۆمانێن هەستۆکی (ئیحساساتی)
رۆمانی مێژوویی
هۆزان
شانۆنامە
کورتە چیرۆکان
مێژوو
رەخنەی ئەدەبی

٧- سەردەمی ریالیزم، ناتورالیزمو سیمبولیزم (١٨٤٢- ١٩٠٠)
مێژوو
رەخنەی ئەدەبی
رۆمان
چیرۆکی کورت

هۆزان

سیمبولستان

شانۆنامه

کۆمیدیای رەفتاران

کۆمیدیای سوك

شانۆنامەی ناتورالیزم

شانۆنامەی سیمبولیزم

٨- سەدەی بیستەم

شانۆنامه

شانۆنامەی مەزەبی

شانۆنامەی رەخنەیی- کۆمەڵایەتی

شانۆنامەی رۆمانتیکی نوێ

رۆمان

رۆمانی سایکۆلۆژی

رۆمانی دەڤەرە دوورەکان

رۆمانی تەنزئامێز

رۆمانی ئایدیالیزم

رۆمانی سوسیۆلۆژیو رامیاری

سەربورنامه

هۆزان

هۆزانی سروشت

هۆزانی مەزەبی

هۆزانی فەلسەفی

هۆزانی جەنگ

کامۆو سارتەر

بەشی سێیەم

ئەدەبیاتی ئەسپانیا

٩- رێنیسانسو سەردەمی زێرین (١٤٦٩- ١٦٨١)

هۆزان

چامه

هۆزانی لیریکی
داستان
پەخشانە چیرۆك
رۆمانس
رۆمان
شانۆنامە
بەرهەمی پەخشانی مەزەبی و فەلسەفی

١٠- *ئەدەبیاتی ئەسپانیا: سەدەی هەژدەیەم تا بیستەم*
رۆمان
شانۆنامە
هۆزان

بەشی چواردەم
ئەدەبیاتی ئەڵمانیا

١١- *سەدەی شانزەیەم: رێنیسانس و ریفۆرمی ئاینی*
ئیراسموس
مارتین لوتر
هانس ساکس

١٢- *سەدەی هەڤدەیەم*
هۆزان
شانۆنامە
رۆمان

١٣- *سەدەی هەژدەیەم*
رۆمان
رەخنەی ئەدەبی
هۆزان
شانۆنامە

١٤- *سەدەی نۆزدەیەم*

رۆمانتیزم (١٧٩٨- ١٨٣٠)

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

ریالیزمو ناتورالیزم (١٨٣٠- ١٩٠٠)

شانۆنامە

رۆمانو کورتە چیرۆك

١٥- ***سەدەی بیستەم***

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

بەشی پێنجەم

ئەدەبیاتی روسیا

١٦- ***سەردەمی زێرین (١٨٢٠- ١٨٨٣)***

هۆزان

شانۆنامە

رۆمان

١٧- ***قۆناغی سستیو لاوازی (١٨٨٣- ١٩١٧)***

چیخۆف

گۆرکی

١٨- ***ئەدەبیاتی سۆڤیەت***

هۆزان

پەخشانە چیرۆك

تەنزو نوکتەبازی

سەرچاوە:

تاریخ ادبیات جهان

بوکنرب. تراویك / عربعلی رضائي

چاپ اول: ۱۳۷۳.

حەمە کەریم عارف

- کەرکووکییە و لە ساڵی ١٩٥١دا لەدایک بووە.
- لە ساڵی ١٩٧٥ کۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو کردووە.
- یەکەم بەرهەمی شیعرێکە بەناوی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) کە لە ژمارە (١٧٠) رۆژنامەی هاوکاری ساڵی ١٩٧٣ بڵاوبووەتەوە.
- لە ساڵی ١٩٧٦ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەکاتەوە.
- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووک، نووسەری کوردستان، کەلتوور، نووسەری کورد، گوڵانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢، گۆڤاری نەوشەفەق.
- جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووک، نووسەری کوردستان، کەلتوور، رۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع بەرهەمی بڵاو کردۆتەوە.
- جگە لە پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ئیدی ئەندامی هیچ حیزب و رێکخراوێکی سیاسی نەبووە، لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول بووە، لە هەشتاکاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی، پێشمەرگە بووە و وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی رەوای نەتەوەی کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات، چونکە باوەڕی وایە کە رۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.
- لە هەشتاکانەوە تا ئێستا راستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.
- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردۆتەوە، لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانە لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاو بوونەتەوە، لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان رزگار بوون. هەندێک لە وانە:

١- تیرۆژ، کۆ چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٧٩
٢- کۆچی سوور، رۆمان، چاپی یەکەم ١٩٨٨
٣- بەیداخ، چیرۆک، ١٩٨٨
٤- داوەتی کۆچەرییان، کۆ چیرۆک چاپی دووەم ٢٠٠٥
٥- لە خۆ بێگانە بوون، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان

٦- كوچ سرخ، كۆ چیرۆك، به فارسی، وەرگێڕان چاپی یەکەم ١٩٨٧ شاخ
٧- نینا، رۆمان، سابت رەحمان، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٢
٨- نامۆ، رۆمان، ئەلبیر کامۆ، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٣ دەزگای ئاراس
٩- رێبەر، رۆمان، مەهدی حسین، یەك چاپ (شاخ)
١٠-شكست، رۆمان، ئەلكساندەر فەدایەف، چاپی شاخ (راه کارگر)
١١ – هاوماڵەکان، رۆمان، ئەحمەد مەحمود، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٠ گوڵان
١٢- بێناسنامەکان، رۆمان، عەزیز نەسین، ٣ چاپ شاخ، شار ٢٠٠٣
١٣- قوربانی، رۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق
١٤- دووره ولات، رۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٥- ئازادی یا مەرگ، رۆمان، کازانتزاکیس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران
١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران هەولێر
١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥
١٨- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەڤ دەهڤانی، چاپی شاخ
١٩- مەسەلەی کورد لە عێراقدا، عزیز شەریف
٢٠- مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا، یەك چاپ
٢١- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە، چاپی شاخ
٢٢- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی شێیەم ٢٠٠٤ دەزگای ئاراس
٢٣- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان
٢٤- گوزارشتی مۆسیقا، د. فؤاد زەکەریا.
٢٥- دەربارەی شیعر و شاعیری، رەزا بەراهەنی.
٢٦- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر
٢٧- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)
٢٨- جولەکەکەی ماڵتا، شانۆنامە، مالرۆ.
٢٩- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
٣٠-بەد حاڵی بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
٣١- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غوڵام حسەینی ساعیدی)
٣٢- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە، شەکسپیر.
٣٣- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵلائەلبوسێری.
٣٤- کورد لە ئەنسكلۆپیدیای ئیسلام دا، چاپی یەکەم ١٩٩٨ وەزارەتی رۆشنبیری.
٣٥- هونەر و ژیانی کۆمەڵایەتی، پلیخانۆڤ، چاپی یەکەم ٢٠٠٥ دەزگای موکریانی
٣٦- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت، ئیڤلین رێید.
٣٧- لێکدانەوەیەك لە مەڕ نامۆ، لویس ریی.

٣٨- منداڵه دارینه، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.

٣٩- فاشیزم چیی؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان، یەلماز گونای

٤٠- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان

٤١- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)

٤٢- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە.

٤٣- کۆمەڵێك ئەفسانەی جیهانی (٢٣ ئەفسانە)

٤٤- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆکی چیخوف، چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای موکریانی

٤٥- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر

٤٦- جیٚ پیٚ، کۆمەڵێك چیرۆکی فارسی چیرۆکنووسان:(سادقی هیدایەت، جەلال ئال ئەحمەد، بوزرگی عەلەوی، سادقی چوبەك، مەنسوری یاقوتی)

٤٧- چیرۆکستان، کۆمەڵێك دەق و رەخنە، چاپی یەکەم ٢٠٠٥ نووسەرانی کەرکووك

٤٨- چۆنیەتی فێر بوونی زمانی فارسی، چاپی یەکەم (٢٠٠٠) حەمە کەریم عارف

٤٩- گۆڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی - کوردی) حەمە کەریم عارف

٥٠- پەلکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) وەزارەتی رۆشنبیری

٥١- کۆمەڵێك چیرۆکی بێگانە

٥٢- چزیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس

٥٣- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.

٥٤- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.

٥٥- جاك لەندەن، ژیان و بەرهەمی

٥٦- گوگول، نووسەری ریالیست

٥٧- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی

٥٨- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی

٥٩- خافرو غ لە شیعر دەدویٚ، ژیان و بەرهەمی

٦٠- رێبازە هونەرییەکانی جیهان

٦١- ریالیزم و دژە ریالیزم لە ئەدەبیات دا، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) دەزگای سپیرێز

٦٢- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەلاّتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گولاّن

٦٣- راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف

٦٤- دیدار و دەق و رەخنە.

٦٥- دیداری چیرۆکڤانی.

٦٦- قوتابخانە ئەدەبییەکان، رەزا سەید حسەینی.

٦٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە کەریم عارف

٦٨- هەزار تۆپی شیعری نوێخوازی و چەند باسێکی دی، حەمە کەریم عارف.

٦٩- کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا، کریس کۆچرا، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران

٧٠- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).

٧١- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئێستا).

٧٢- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکاو ئینگلیستان لە سەرەتاوە تا ئێستا).

* لە راپەرینەوە تا نەوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردی دەکات و بەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە کردن و وەرگێڕان) بڵاو دەکاتەوە..

* ئەو بەرهەمانە و زۆری دیکەی ئامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەوە و هەر کەس و گروپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بڵاو کردنەوەی هەبن،دەتوانێ پرس بە نووسەر بکات.